ALOIS JIRÁSEK

SBORNÍK

STUDIÍ A VZPOMÍNEK

NA POČEST JEHO

SEDMDESÁTÝCH NAROZENIN

Alois Jirásek

ALOIS JIRÁSEK

ALOIS JIRÁSEK

SBORNÍK

STUDIÍ A VZPOMÍNEK

NA POČEST JEHO

SEDMDESÁTÝCH NAROZENIN

Pořádali:

MILOSLAV HÝSEK

část textovou,

KAREL B. MÁDL

část obrazovou

NAKLADATELSTVÍ J. OTTO, SPOL. S R. O., PRAHA

1921

Tiskem „Unie a. s.“ v Praze

Viktor Dyk:

SLOKY K 70. NAROZENINÁM ALOISE JIRÁSKA.

Takové se duše rodí na hranicích,
kde už příval cizí trhá rodný břeh,
v krajích lidí horských, těžce pracujících,
za lopotnou prací jdoucích v úzkostech;
nejsou rozběhnuté, nejsou rozesmáté,
ve vzdálených mořích ony nekotví.
Kořeny však jejich, věrné, houževnaté
v půdě, z které vzrostly, za vichřice tkví.

Takové se duše rodí v těžkém čase,
oheň kdy už hasne, pramen vysychá.
Minulé v nich slovo znovu ozývá se,
slova dávno mrtvých zazní do ticha.
Sláva i trud zašlý mluví jejich slovy,
v tepu srdce jejich generací tep.
A když v shonu chvíle srdce zahladoví,
slova jejich dobrá jak ten boží chléb.

Neděkujem stromům, květy obsypaným,
pohled, v němž je radost, dík je nad jiné;
neděkujem polím, klasy požehnaným,
bez kterých, co žije, zítra zahyne.
Postojíme němí s obnaženou hlavou
před kmetem, jenž nosí v srdci lásku jar.
Nečeká dík, nechce placen býti slávou.
„Příštím," praví tiše, „předejte můj dar.

Vyrostl jsem z půdy milované země.
Naslouchal jsem věkům s okem planoucím.
Stíny velkých mrtvých mluvívaly ke mně.
Kéž tak, jako ke mně, mluví k budoucím!
Z ohně otců mrtvých berte v denním trudu
nezlomí vás vichr, jenž chce květy rvát.
Na verš jeden myslím, myslím na Nerudu.
Do skonání světa byl bych s vámi rád."

Neděkujem stromům, květy obsypaným,
pohled, v němž je radost, dík je největší
Neděkujem polím, klasy požehnaným;
největší je láska němá, bez řečí.
S obnaženou hlavou skláníme se pouze
před tím, který dával, nechtě odměny.
Stojíme tu němi v jediné jen touze:
Kéž předáme dál dar neumenšený!

V. Tille:

JIRÁSKOVY ČESKÉ POVĚSTI.

První pověsti na české půdě, duchovní legendy, vznikly po úmrtí slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje a po zavraždění knížete Václava. Původce cyrilometodějských legend neznáme, nevíme též, kdo sepsal první, nejvěrnější zprávy o smrti Václavově, dochované v legendách staroslovenských, ani kdo byl původcem legendy latinské, známé z redakce bavorské a české. Víme jen, že docházející desáté století, kdy šířilo se již křesťanství, kdy upevnila se knížecí vláda nad celými Čechami a kdy v Praze vzniklo biskupství, bylo na legendy úrodné, a že od rozmezí desátého a jedenáctého věku ozvěny českých legend oznívaly na východě i na západě Evropy.

Stoupající moc knížecího přemyslovského rodu vyvolala zájem o původ tohoto rodu, o jeho zásluhy o scelení země pod jednou vládou a úmysl vylíčit, třeba jen pověstí, pradávný původ jednotného národa a jednotné vlády. Nejprostší líčení objevuje se v legendě Diffundente sole a v legendě Christianově. Udrží-li se názor Pekařův o vzniku Christianova sborníku již na konci desátého století, pak byl by autor jeho první, jenž spojil v jedno staré české pověsti stručným úvodem o slovanských věrozvěstech a o počátcích českého národa a obšírným popisem mučednické smrti Václavovy i Ludmiliny.

Na počátku dvanáctého století objevuje se první autor, jehož jméno a působení jsou bezpečně zjištěny, a jenž, vynechávaje již úmyslně duchovní legendy, sbírá a zpracovává v jeden celek zprávy, promítnuté do doby pohanské, o původu jednotného českého národa a přemyslovského rodu. Kronikář Kosmas, student lutyšské university, člen hradčanské kapituly, sepisuje vše, co mohl sebrati o slovanském kmeni, jenž přišel k Řípu, o prvních hradech v území dolní Berounky, o povolání vládce Přemysla z území Běliny proroctvím moudré Libuše, o založení hlavního města Prahy, o založení Vyšehradu a Děvína s rozmarnou zkazkou o dívčí válce, i konečně výčet smyšlené řady panovníků až do prvního křesťanského vládce, a boj na Turském poli, kde vznikla Tyrova mohyla a kde připojeno k scelenému území Řípu, Berounky, Povltaví od Prahy k Levému Hradci rozlehlé severozápadní území pěti provincií Lučanských. Kosmas neopomíjí dodávati ještě podrobnosti o opanování severu zavražděním syna lučanského

Vlastislava, o dobrovolném připojení severních území, Čechům v lučanském boji věrných, o připojení Pšovska svatbou Ludmily s Bořivojem, o počtu pohraničních slovanských kmenů českého knížectví při zakládání pražského biskupství a konečně o posledním scelení země, kdy Boleslav vyvražděním Slavníkovců nabývá nadvlády nad slavníkovským územím od Kladska po Litomyšl a jižní hrady Netoliců a Doudlebů i s Bechyňským územím, do něhož vede přímá cesta z pražského hradu. Nezapomíná ani na Moravu a jejího vládce Svatopluka, o němž zná tajemnou pověst, naprosto odlišnou od učené zprávy Konstantina Porfyrogeneta, vypravující o panovníkovi, jenž lámáním svázaných a jednotlivých prutů dával svým synům naučení.

Kosmas, dbaje o údaje zeměpisné i domněle historické, vytváří ze své látky věnec pověstí, spiatý do pevné formy, která všem jeho následníkům byla vzorem. Když dvě stě let po něm, po smrti Václava III., jímž po meči zhasl rod Přemyslovců, kronikař, zvaný Dalimil, veršuje v nové podobě staré české pověsti, drží se, ač má nové prameny, Kosmova původního rámce. Ví již, že Čech přišel z Chorvatska, prchaje pro mužebojstvo, zkracuje pověst o Krokovi a jeho dcerách, mění novými podrobnostmi pověst o povolání Přemysla, rozpřádá, z nových pramenů patrně, jež zatím vzrostly, Kosmovu anekdotu o dívčí válce v dramatický román o Vlastě s krásnou vložkou o vzniku místního jména Šárky, o tragické lásce Ctirada s Vlastinou dívkou, ale původního rozdělení látky se nedotýká. Podává na svém místě též nový variant Svatoplukovy pověsti a vypravuje různé nové pověsti jednotlivých rodů šlechtických.

Kronikář Neplach nebyl již básnickým tvůrcem, když vypisoval pouhý výtah z Kosmy s drobnými změnami a s podivnou zmínkou o starém pohanském božstvu Zelu.

Karel IV. dal sestaviti a zpracovati pověsti, jak duchovní křesťanské, tak knížecí, pohanské, nejobšírněji. Světový kronikář Marignola zapsal nemnoho a přidal nový variant literárního původu o vzniku znaku orlice, ale český kronikář Pulkava sebral pečlivě vše, co nalezl v starých pramenech, a sestrojil zas v starém Kosmově rámci staré pohanské pověsti nejúplněji.

Na prahu renesance objevují se pohanské pověsti v groteskně zkřivené podobě u nenávistníka Aeneáše Sylvia, zmocňuje se jich učené badání, jež je spojuje s různými historickými dohady i s Ptolemaiovou topografií českého území.

Konečně v polovině 16. století měšťanský a katolický kronikář Hájek z Libočan, jsa veden naivní touhou, aby vytvořil pohanské počátky české země a českého národa co nejnádherněji a nejkulturněji, zpracovává staré pověsti s přemírou nemotorné učenosti v historický román, navázaný na

rozvětvenou smyšlenou posloupnost knížecího rodu, na vznik mnoha rodů šlechtických, a líčí rozsáhle postupné osazování země, zakládání osady, vznik zemědělství, hornictví, hutnictví, pohanské obřady, zázračné nálezy drahých kovů zlata a stříbra, jimiž česká země překypuje, zpracování železa, vznik práva, zemských desk, historických zápisů, literatury i umění, zázračný primitivní zlatý věk starých Čechů s přesnými letopočty a s tak podrobnými údaji, jako by sám svým výmyslům věřil. Kosmas a jeho následníci skýtají jen látku jeho živé obraznosti, která se roznécuje i archeologickými nálezy na mnohých památných místech, jež autor dobře znal, i novými povídkami ze šlechtických rodů a pověstmi místními, jež sebral a zachoval: o Bivoji, o Horymíru a jeho Šemíkovi.

Zatím vedle knížecích pověstí a vedle legend václavských i cyrilometodějských, jež rozrůstaly v bohatší květy a k nimž se připojovaly jiné legendy o domácích světcích Ivanovi, Prokopovi, vznikalo množství pověstí místních, klášterních, hradních i městských, v nichž vzpomínky na události, tajemné zvěsti o pokladech, vraždách, divech, kouzelnících, knížatech, rostly a vykvétaly v půvabné, poetické i tragické sny lidské fantasie. Národní rekové, jako Žižka, Hus, Plichta, Zajíc, žili v paměti lidu, šlechtičtí rodové měli svá tajemná znamení a předtuchy, kláštery své skryté poklady, památná místa své vzpomínky i zázraky, i dokonce rekové románů, jako Bruncvík, tak se vžili v srdce lidu, že družili se v jeho podání k skutečným národním heroům i k postavám veselých, výstředních šprýmařů a tajemných kouzelníků, Palečka, Žita, Fausta, Enšpígla a Kacafírků, kteří staletí po své smrti obveselovali i děsili lid ve vzpomínkách.

Rostoucí a bohatnoucí města měla své místní pověsti, příšerné i veselé, posměšné i tragické, a nejmocněji působila na fantasii našeho lidu Praha se svojí dávnou historií, od prvního proroctví pohanky Libuše u Kosmy o dvou hrobech křesťanských mučedníků Václava a Vojtěcha až po ty mnohem pozdější tajemné pověsti o Rudolfovi, o pánech popravených na Staroměstském náměstí, o divech židovského města, o Karlově mostě, Týnském chrámu, posvátném Vyšehradě.

V trudných dobách, kdy venkovský lid, štvaný pro svou víru, zkrušený robotou, marně hledal klid a útěchu na tomto světě v současném těžkém životě, spínala se se starými pověstmi proroctví, pevná víra v lepší časy i zoufalství nad novými těžkými pohromami. Stará proroctví Sibyly, různá vidění, proroctví slepého mládence a konečně víra v blanické rytíře, již, se sv. Václavem v čele, vyjedou z tajemného Blaníka v nejhorší době zachránit českou zemi.

Když na rozmezí 18. a 19. století se probudila česká literatura, počaly staré české pověsti zajímat jak učence, tak básníky. Množila se pojednání

o nich, rostly básně o jednotlivých recích, o různých pověstech, a zvlášť pohanské pověsti české skýtaly vděčnou látku novým tvůrcům.

Nechtějme sledovat učené pokusy o výklad jejich až k posledním přesným a výstižným pracím, dramata, pokoušející se oživit mocným výrazem báječnou historii na jevišti, básně, jako je Zeyerův milý „Vyšehrad“, obrazy a sochy našich umělců až po nejskvělejší umělecké vzkříšení v Smetanově „Libuši“.

Jiráskovy „Staré pověsti české“ nenavazují na tyto nové výtvory, ale vracejí se k těm starým tvůrcům, jichž řada jde od Kosmy, Dalimila, Pulkavy až do Hájka.

Nevidí je střízlivým okem moderního historika ani s básnickým vznícením moderního básníka: cítí je poctivě, hluboce a upřímně jako lidový kronikář, vzešlý z prostých synů národa a píšící těm prostým srdcím a pokorným duším, které po staletí viděly a vidí v tom podání nejrozmanitějšího původu a nejrůznějších slohů nadšený výraz českého ducha, jenž těšil náš lid i tehdy, kdy všem těm zprávám lid věřil, s nahým srdcem věřil do písmene, i dnes, kdy rád se k nim vrací, třeba v nich necítil než starou víru otců, jejich radosti, naděje i stesky, jejich útěchu v těžkých dobách.

Jirásek nevybírá pověstí soustavně, v pravidelném postupu, nevykládá je všechny, ale béře si je z toho nesčetného množství tak, jak mu přirostly k srdci, jak se dotkly jeho vlastní duše, jak se rozjasnily krásným světlem v jeho vlastní mysli.

Mezi pohanskými pověstmi jsou mu stejně milé Kosmovy báječné pověsti i Dalimilův román o dívčí válce i Hájkovy zprávy o přesilném Bivoji a statečném Horymírovi. Od úsvitu křesťanství vystupuje Ječmínek vedle Svatopluka, tajemný poklad Opatovického kláštera Karlovy doby vedle starších, historických vzpomínek na česká vítězství pod praporem sv. Václava; z reků, lidu milých, staví Žižku vedle Bruncvíka a Janošíka, líčí stejně vroucně mučednickou smrt kutnohorských havířů jako láskyplné činy bílé paní a tesklivé vzpomínky na růžový palouček. V staré Praze vystupuje Dalibor vedle krále Václava a kouzelníka Žita, kouzla Faustova domu se zjevují vedle kouzel moudrých rabínů židovského města, a v závěru knihy smutná lidová proroctví končí nadšenou věrou v konečné vítězství národa přispěním blanických rytířů.

Chcete-li hledati hodnotu Jiráskovy knihy pověstí českých, tak hojně čtené a tak vroucně každým novým mladým pokolením milované, nehledejte jí ani v historii ani v poesii, ale v její hluboké, vášnivé náladě, vyslovené jasně v předmluvách k jednotlivým oddílům knihy: v těch prostých, vroucích slovech, jimiž hovoří poctivá česká duše, starostlivá o svůj národ, radující se s radujícími a plačící s plačícími, v pevné víře a naději v dobré příští národa přes nepřízeň věků.

F. M. Bartoš:

PO STOPÁCH JIRÁSKOVA PŘEDHUSITSTVÍ A HUSITSTVÍ.

Když veliký otec novodobého našeho dějepisectví podával národu prvý svazek klasických svých Dějin, pokládal za povinnost provoditi jej památným osvědčením, kterým krásně vyslovil hluboce bolestný rys vší práce o středověkých zvláště našich dějinách. „Jakkoli věrně snažil jsem se," dí tu, „aby dílo mé mohlo sloužiti národu k užitku a mně samému ke cti, přece s bolestí vidím a cítím, jak jen velmi nedokonale podařilo se mi, nedostatečné jsouc téměř ve každé své stránce; aniž pak mi již zbývalo jiné volení, nežli aneb odříci se navždy nejmilejší své tužby a čáky a potlačiti tudíž naprosto dílo neuspokojující — aneb podati je národu, jakéžkoli jest." A vykládaje důvody smutné té skutečnosti, praví: „Zásoba všeho toho, co mnoholetým snažením sebrati lze bylo, daleko ještě nepostačuje k jasnému prohlédnutí do všech oborů šeré starožitnosti; ještě vždy vysílá dějezpytec otázek na tisíce nadarmo do temné a hluché noci věků minulých; a i zablyskuje-li se mu tam něco po různu, bývá často pochybno, světlo-li jest aneb jen bludička!" „Milerád byl bych také," pokračuje pak teskně, „v díle svém šetřil zákonů skladby historické... Než dějepisný umělec nesmí tvořiti svobodně dle fantasie své, ale jen podle podavkův určitých a věrohodných. I jakž tam lze bude upodobiti dílo krasoumné, kdež ani potřebné k němu hmoty se nedostává?" Co krutého smutku skrývá se ve vzrušených těch větách, pochopíme, vzpomeneme-li, že Palacký, jako většina velikých dějepisců, dříve než historikem, byl básníkem... Ve sny jeho jinošství vstupovaly dějiny nanejvýše toliko jako vděčná látka básníkova. Jsa však k sobě příliš přísný, brzy si zakazuje poesii, v níž nedoufá že by kdy mohl dojíti velikosti, a vytýká si životním úkolem napsání národních dějin, které se mu jeví nejnaléhavější potřebou bojujícího jeho pokolení a jímž věří, že přece ještě zachrání svému životu velikost. Jak tvrdými obětmi ji musil vykupovat, co se natrpěl neúprosným rozporem mezi svým vznešeným pojetím úkolu dějepiscova a ubohými možnostmi svého materiálu! Kolikrát asi zazoufal nad marností sisyfovského svého údělu, kolikráte se mu zjevil celý jeho život jakoby zlomený a prohraný! V takových okamžicích skleslosti a malomyslnosti nad tím, jak všecka jeho práce nedovede hovořiti, než k nečetným odborníkům a vzdělancům, nikoli však k národu i světu, byl by se tu asi rád vrátil k osudnému rozcestí mládí,

a chvíle zapomnění a zasnění kouzlily mu svůdně, jakým jeho život mohl býti, kdyby byl zůstal věren umění a nezradil ho vědou. „Chceme-li býti národem," napsal v takové sklíčené náladě 1852 Havlíčkovi, ptaje se největšího z mladších spisovatelů na úsudek o novém husitském svazku Dějin, „potřebujeme k tomu nejen dějin národních, ale také representace své v literárním světě. Jediný Walter Scott více by nám nyní prospěl, než pět Žižků..."

Nesplnily se naděje, které choval v Havlíčka. Stanulť tenkráte mladý jeho přítel nikoli na marně jím toužené životní křižovatce, nýbrž již na poslední zastávce krátkého svého života. Celého pokolení historikův i básníků bylo ještě třeba, by se mohl zroditi ten, kdo by dokázal vtěliti představy Palackého o českém W. Scottovi. Stalo se to však snad nejskvěleji právě romány, věnovanými době Palackému nejdražší, době husitské... Velebnému zakladateli moderního husitského dějepisectví nebylo již dopřáno pokochati se krásami velkého tohoto díla a vysloviti za ně básníkovi své díky. Dnešek zase, příliš jsa ještě oslňován a příliš oddán víře, že jsme ještě daleko dovršení Jiráskova husitství, nenachází odvahy k poctě, která by jediné byla přiměřená k velikosti předmětu, ke knize o velkém a mnohostranném tom zjevu, přestane asi zatím na skromných nábězích a průpravných pokusech. K nim by se rády připojily také prosté tyto poznámky husitského pracovníka o materiále, ze kterého A. Jirásek vytvořil hlavní postavy svého husitství.

* * *

Řada začíná Václavem IV., palčivým to problémem stejně pro umění jak pro vědu.

Osobnost krále Václava IV., jehož slabá vláda, v pozdější době nejednou klesající až v bezvládí, byla tak znamenitou výchovou pro národ, kterému v boji za ideály husitství bylo sesaditi vlastního krále a jenž si po léta vládnouti musil sám, je stará otázka našeho dějepisectví. Hned za života byl terčem prudkých, zuřivých útokův i pomluv, po smrti pak stal se až nestvůrným hrdinou odporné legendy, vyvrcholené ničemným lhářem Hájkem: není snad podlosti, nízkosti, ba zločinu, jenž by chyběl na obraze ohavy, který se , jak byl přesvědčen protireformační svět, dopustil něčeho, co mu nikdy nebylo možno prominout ani omluvit, přízně k husitství. Bezděky i nutně nabyla tak všecka vážná práce o dějinách králových rázu obranného proti tomuto nenávistnému pojetí, zlidovělému nejvíc pobělohorskou úctou nepomuckou, která z krále vytvořila ztělesnění zvrhlosti kleté doby Husovy. Hned za kratičkého jara předbělohorského ozývá se

na Karlově universitě první protest proti tomuto zhájkování královy osobnosti ústy Mik. Troila (1614); sotva pak pukly první ledy pobělohorského temna, za prvního úsvitu moderní svobody v době Josefa II., začíná se rázným útokem Dobrovského i jeho přátel na nepomuckou legendu i vášnivá nejednou obrana Václava IV., která pak až do dneška zůstává bojovným heslem všech pokrokových směrů naší veřejnosti. V dějepisectví došla tato reakce proti pobělohorské legendě nejlepšího výrazu ve vrcholném svazku životního díla předního liberálního historika našeho V. V. Tomka. Vyšel právě, kdy A. Jirásek opouštěl universitní síně, v nichž poslouchával velikého dějepisce, se kterým jej pak po celý život pojilo krásné přátelství, založené na vzájemné upřímné úctě. Třetí díl „Dějepisu města Prahy“ (1875) je východiskem studií, z nichž vzešly (1886—90) tři historické obrazy z doby krále Václava, nazvané (objímající dobu od 1378 do 1419,) *Mezi proudy*. Královský jejich hrdina je především domyšlením oněch pěkných sympatických rysů, jimiž vykreslila Václava IV. nejednou kronikářsky suchá, skoro vždy však, kdykoli běží o krále, teplá kniha Tomkova.

Zásadní otázkou, na niž nejdříve musí hledati odpověď každý vážný soud o nešťastném králi, je Václavova roztržka s arcibiskupem Janem z Jenštejna. Srážka s tímto představitelem církve zmalichernila, ba otrávila hned první nejnadějnější léta králova a připravila hrozné války s panstvem, v nichž se zhroutilo bezmála jeho kralování, ano provází celý takřka Václavův život jak osudný stín a předzvěst bouří o Husa i husitství. Nadto pak prameny, hovořící nám o neméně nešťastném arcibiskupovi, osvětlují nad jiné pěkně i ostře královského jeho nepřítele. První díl trilogie líčí nám tedy *Dvojí dvůr*, Václavův a Jenštejnův. Osudná chvíle této srážky je v pravdě exposicí králova dramatu.

Tragická osobnost velkého arcibiskupa těžko jen docházela spravedlnosti v našem dějepisectví, orientovaném skoro naprosto ušlechtilým úsilím brániti památky a cti jeho odpůrce. Zvláště Tomek věru pramálo se snažil porozuměti složité, tolika rozpory bohaté, tolika porážkami zlomené povaze asketického církevního knížete. Přirozená jeho nechuť liberála, podrážděná k tomu trpkostí nad tím, že v nejožehavější otázce, v otázce nepomucké, směl zachrániti svoji čest jen pověstnou dvojsmyslně diplomatickou poznámkou, byla ještě zesilována žalostným obrazem mravní spousty, který objevil v předhusitskému duchovenstvu. S nemilosrdnou přísností vyčítá Tomek (357 a d.) arcibiskupovi rozmařilé vychování, rozkošný život na studiích, rychlý postup v hodnostech, zanedbávání úředních povinností zábavami a po obrácení zase sobeckou zbožností; vyčítá nerozumnou štědrost i skvělý dvůr, pokoru i panstvíchtivost, nepřipouštěje takřka žádné polehčující okolnosti, jako by mu neběželo o nic jiného, než aby mohl říci

to, čím svou charakteristiku začíná, že se Jenštejn duchem nerovnal nikterak svým dvěma předchůdcům.

Již umělecký takt a vlastní mu ušlechtilost varovala jistě Jiráska před jednostrannou mělkostí učitelova soudu. Odmítl býti soudcem soukromých arcibiskupových pří, o nichž Tomek sice přiznával, že vina nebyla vždy na straně Jenštejnově, přece se však odvážil tvrzení, že k jejich vzniku bezpochyby nemálo přičinila jeho nedůtklivost ve všem, co měl za své právo. Spory ty pro básníka prostě neexistují, ano jednou je dokonce, zdá se úmyslně, ignoruje: Vojtěch Raňkův vykládá arcibiskupovi přátelsky — jako by mezi nimi nikdy nebylo sporů, o nichž Tomek obšírně vykládá — ba s úctou prorocký jeho sen o náboženské roztržce, pro který sáhl Jirásek do Starých letopisů[1]). Jen mimochodem vsunul také nejznámější krvavou episodu r. 1393 a jejího hrdinu doktora Johánka, jehož postava i skon se dílem sotva mihne[2]). Středem obrazu je dramaticky vzrušený počátek toho, co středověké legendy nazývají obrácením, obrácení člověka tohoto světa v člověka života nového, jak je nalezl v Jenštejnově legendě z péra roudnického arcibiskupova zpovědníka[3]), děj tedy nad jiné hodný péra básníkova. Jemný smysl pro historickou pravdu i spravedlnost, nezmatený příkrým odsouzením legendy Pelclem i samotným Palackým (Dějiny II. 2. 241, 257), objevil mu pramen zvláště vzácný, před jehož jasem prchly temné stíny Tomkova zkreslujícího neporozumění.

Podstatně jiné podoby nabyl takto zjev velikého arcibiskupa, i když Jirásek neodolal pokušením doby a smělou licencí zosobnil svody tohoto světa a nápovědi legendy mladičkou, za starého přísného hajného křivoklátských hvozdů z rodu písmáků provdanou Maří, které dokonce připadá v románě historická takřka úloha v zdůvodnění rozchodu mezi králem a arcibiskupem... Pranic téměř z malichernosti a malosti, pranic z drobných i těžkých povahových kazů Jenštejna Tomkova nezůstalo na arcibiskupovi Jiráskově. Ostře se odráží od svého okolí, od kanovníků rázu Puchníkova[4]), dovede se proti nim zastati předního zástupce opravného hnutí Štítného[5]) a vyrůstá v podivuhodný tragický zjev, ryzí i velký ve svých chybách,

[1]) Vyd. Palackého 467 a d.

[2]) II. 102, 107, III., 64. Samotnému F. Schulzovi zvrhl se současný takřka (1887) „Doktor Johánek" v nevkusný pamflet.

[3]) Pověděl to důrazně sám v zajímavé odpovědi (Lumír XIX. [1891] 168) na útok a denunciaci Aug. Vrzala v brněnské Hlídce literární VIII. (1891) 169 a d.

[4]) Případná anekdota o tomto mnohoobročníku (242 a d.) nalezne se rovněž u Tomka (175).

[5]) Zde básník pěkně doplnil Tomka, a to, nemýlím-li se, podle závažné listiny, otištěné Friedjungem, jehož knihu — je to „Kaiser Karls IV. Anteil an dem geistigen Leben seiner Zeit" — jmenuje rovněž ve zmíněném právě projevu mezi svými pomůckami. O dosahu věci viz Č. M. M. 1916. 153.

Výjev z prvního jednání „Kolébky“ v Národním Divadle.

jemuž na jeho ještě plnější snad zdůvodnění nechybí než chmurné, shakespearovsky zločinecké pozadí, které by asi ještě účinněji vyložilo Jenštejnův útěk se světa, útěk před hrůznými příšerami toho, co životopisec Václava IV. nazval lucemburskou rodinnou tragedií...

Ponuré toto drama, hodné věru básníka Richarda II. — krále, jenž byl, jak známo, svakem Václava IV. — začal by asi historik (ovšem až dnešní) již strašnou válkou královou s arcibiskupem r. 1384, kterou se končí první díl trilogie. Bylať zastavena ostrým zakročením panstva, první to předehrou osudné vzpoury, vypukající o deset let později. U Jiráska ohlašuje druhou tuto hlavní bouři králova života surový protižidovský pogrom r. 1389, na jehož truchlivém pozadí rozvinuje druhý svazek, *Syn ohnivcův*, skvělou nádheru králových svateb. Mohutným protikladem kratičkého, baladicky chmurného štěstí nešťastné dvojice židovské a zdravého románu ohnivcova syna, kontrastem, jenž jako by byl inspirován klasickým dílem Tolstého, na něž — vyšlo právě tehdy poprvé i česky — jako na vzor ukazovala slavná Masarykova kritika Vrchlického „Exulantů“[6], dosahuje účinu v pravdě osudového a tragického...

[6]) Čas I. (1887) 57.

Král Václav prvého svazku je krásný, roztomilý hoch urostlé i statné postavy, elegantní, dobromyslný i bezstarostný (90), vášnivý lovec[7]), planoucí však zároveň i vášní vskutku královskou, vášní spravedlnosti. Uprostřed masopustního veselí[8]) dovede opustiti tančící i radující se dvůr a zajíti do zapadlé hospůdky vyslechnout hlasů veřejného mínění, rozhorlit se a ztrestat na pranýři ženu i dcery špatného faráře a zakročit o půlnoci na radnici proti národnostním pouličním bouřím[9]). Sama od sebe znějí Václavovi v duši krásná slova Přípisu pana Ondřeje z Dubé o velikosti královské odpovědnosti[10]) a královsky ušlechtilá tato vášeň je to, co rozvádí krále s arcibiskupem.

Když Jenštejn propadá čím více asketické mystice, ujímá se sám jeho úkolu napravovati kněžstvo (314) a s vřelou účastí i nadějemi provází postup milíčovského hnutí (292). Básníkova fikce je tu tak dokonalá, že neváhá k charakteristice srážky obou hlavních rekův užíti výrazné věty z ostré filipiky Ctibora Tovačovského z Cimburka Tasovi z Boskovic[11]). Ani mráčku není na jasném modru královy ryzí povahy, jen přirozenou nepřízní k přísnému králi zaslepení kanovníci dovolují si úsměšky, jak se král stěhuje z hradu, nechtě míti na noční své procházky a toulky tak daleko a s kopce, a že nyní bude míti jak náleží pokdy na přehlížení vah a měr řezníkům a pekařům, ať si svět ostatní dělá, co chce, ať Francouz skličuje papeže, ať Italie snažně volá po králi, aby si přijel pro císařskou korunu... (348).

Než ve druhém svazku ozývají se již tyto výtky z úst mnohem vážnějších. Pronáší je (101) sám představitel životní moudrosti, jímž zpravidla hovořívá sám básník. Dvorní šašek je to, jenž kritisuje královu krátkozrakou a slabošskou politiku v říši a prorokuje jí žalostné konce, královo sesazení... To nad Tomkem v duši Jiráskově vítězí přísný soud Palackého.

Tomkovo shovívavě obranné pojetí Václava IV., jež básník jinak ještě stupňuje, odmítaje nejapnou hájkovskou smyšlenku, ve kterou Tomek ještě napolo věří (327), duchaplným původním výkladem záhadné ozdoby královy, známého ledňáčka (234)[12]), bylo neposledně umožněno značně zúženým obzorem, ve kterém krále pozoruje a studuje jako dějepisec toliko

[7]) Ještě mladšího (1377) představuje Václava pozdější (1891) veselohra „Kolébka".

[8]) Na ně upozornil básníka rovněž Tomek (329).

[9]) Faráře Bohuňka i jeho zastance Petra Šanta, stejně jako pověstného faráře Lojzu Kojatu a podrobnosti o studentských bouřích nalezl Jirásek taktéž u Tomka.

[10]) Román je částečně (290) klade v ústa ušlechtilého představitele zemanských rádců královských, pana Jíry z Roztok, na něhož byl asi upozorněn Palackým (254) pro jeho výminečné povýšení, které sám připomíná v poznámce (106).

[11]) 389. srv. Archiv český IV. 142.

[12]) Sotva asi dostal do ruky Hořčičkův článek v MJÖG. I. (1880), jenž ostatně nejde ani tak daleko. Schlosserův definitivní výklad jest až z r. 1893. Srv. ČČM. 1916. 118.

pražský. Umělec však nemohl tu nevycítiti nebezpečné jednostrannosti. Doplňuje tedy a ovšem i opravuje Tomka Palackým a v takové aspoň podobě uplatňuje tvrdý jeho soud o králi, jenž velikým dovedl býti jen v malých věcech a jehož vnější přednosti mohly, jak dí (252, 294), jen nedomyslnému soudci zakrývati úplnou jeho nezpůsobilost panovnickou[13]). Vítané odůvodnění žalostné změny královy našel básník u Tomka[14]) v pokuse o otrávení Václavovo, jenž rozpoutal nejosudnější jeho vášeň, pijáctví. Právem básníka položil památnou tuto událost, jejíž přesné datování vzpírá se houževnatě důvtipu badatelů, napřesrok po slavné svatbě s královnou Žofií 1389 a sepjal ji příčinně s velkonočním protižidovským pogromem, učiniv ji zároveň činem pomsty za bezcitné vykořistění ubohých obětí této bouře, vylíčené s krásnou ušlechtilostí vzácného srdce[15]). Druhým účastníkem atentátu učinil kouzelníka Žito, jehož postavu i kousky vysvobodil ze zapomenutí, v němž odpočívaly od dob Pelclových[16]), oba pak dal ve služby protikrálovského spiknutí panstva s arcibiskupem, myšlenka to ku podivu podobná domněnce, jakou o záhadném pozadí temných událostí r. 1393 vyslovuje německý životopisec Václavův[17]).

Vítězství přísného pojetí Palackého nebylo však nicméně než zcela na krátko. Hrůza trestu, který krále stihl za zpronevěření povinnostem, strašné ponížení dvojího zajetí a naprosté shroucení vší mravní bytosti Václavovy, které má v zápětí pokořující ten otřes, nedovolují básníkovi soudit ubohého zlomeného panovníka. Kritika umlká takřka úplně, hovoří toliko soucitem i láskou vzrušené i překonané srdce. Napsalo nejkrásnější stránky III. nejrozsáhlejšího svazku, jímž i umělecky, zdá se, trilogie vrcholí.

Pominuvši známé krvavé výjevy r. 1393, jakkoli jsou náhodou jedinečně ostře osvětleny prameny — kmitnou se toliko na začátku zlověstným stínem — vpadá dílo, nazvané *Do tří hlasů*, rázem doprostřed bouřlivých událostí panského odboje r. 1394, hned nazítří králova zákeřného zajetí, by vyložilo truchlivý rozklad milované osobnosti, jak to asi žádal Palacký

---

[13]) Z hlavní této charakteristiky Palackého pochází vtipná odpověď Václavova na posměšný verš o neronovské královĕ ukrutnosti, kterou II. svazek umístil nazítří popravy špatného klerika z r. 1392, jejíž vážné pozadí vyšetřil Tomek (365).

[14]) Tomek (328) to mlčky zdůrazňuje proti nedůvěře Palackého (308).

[15]) Jirásek užil tu m. j. nového pramene, proslulé selichy rabína Abigedora Kara. O tomto i jiných pramenech o bouři můj článek v Českožidovském kalendáři 1915—6.

[16]) Jeho základní kniha „Lebensgeschichte K. Wenceslaus IV.", v níž byly Dubraviovy pověsti o Žitovi uvedeny v naši literaturu (I. 1788., 250), jmenuje shora zmíněný básníkův projev výslovně mezi svými pomůckami. Potom teprve začaly se povídkou zabývati články Zíbrtovy (první ve „Vesně" 1891).

[17]) Th. Lindner, K. Wenzel, II. (1880) 184—5.

(235), zdůrazňuje, že hlavní záhadou správného soudu o králi je tolikerá změna v něm i jeho okolí. Činí tak zvláště dvojí skvělou scénou, které jsou z mistrovských výkonů Jiráskova umění a nad nimiž se hluboce zamyslí každý historik Václava IV. To tenkráte, když líčí (265 a d.) krále v předvečer prohlášení smírčího výroku v jeho při s panskou jednotou, na který se byl poddal 1396 věrolomnému bratrovi Zikmundovi a potměšilému bratranci Joštovi: jak ubíjí drtivé vědomí bezmocnosti a zrady ve víně, jak shroucen pokořením hledí na spící Prahu, by hned potom v záchvatu nepříčetnosti poštval strašnou fenu na věrného šaška a pobodal ještě věrnějšího dvořana, jenž váhá vyplniti šílený rozkaz, aby přivedl okamžitě sesazeného již tehdy Jana z Jenštejna... A potom (376 a d.) o pět let později, za druhé velké vojny s panstvem, za obležení Prahy Němci, když se Václav IV. rozvzteklil vybitím královské obory a zrádným chováním německých pražských měšťanů, jak obratem, jen aby nějak dosáhl pokoje a klidu, vrhá se znovu v zrádnou náruč bratrovu, aby jím byl ožebračen a vydán v nové, tentokráte bezmála dvouleté a ještě více pokořující a krutější zajetí...

Přese všecko nemalé zjednodušení, které si i tu Jirásek dovoluje právem básníka, nejednou dosti zatlačuje v pozadí jiné, neméně asi důležité činitele královského dramatu, jako druhého Václavova bratra Jana Zhořeleckého[18]) i druhého bratrance Prokopa, osobnosti ovšem, které zůstávají palčivou záhadou dodnes, přes to přese všechno podržují hluboké tyto pohledy v duši nešťastného panovníka nesmírnou cenu navždy. Jeť jejich pravda z těch, které nepomíjejí novými skutečnostmi pozdějšího badání.

Než smutné to chátrání zřejmě Jiráska skličuje. Nevím, zda se nemýlím, zdá se mi však, že to je právě bolestná tato agonie, co je neposledním důvodem dosti náhlého ukončení díla rokem 1409. Stylová jednota díla vyžadovala, tuším, aby trilogie, jako začala, vyzněla jasným, smírným akordem, aby se příznačný motiv královský ozval i závěrem díla. Tím však nemohl býti žalostný skon r. 1419, který nešťastného panovníka milosrdně vysvobodil před krutým osudem, jaký zrazení a zoufalí národové připravují korunovaným velezrádcům. I vybral si básník, podobá se, za konec díla poslední jasný okamžik zešeřelého Václavova života, den, kdy třeba jen v záchvatu hněvu na vzpurné Němce — i tento výjev (501 a d.) je z mistrovských — vykonal poslední čin v pravdě královské spravedlnosti, zvrátiv křiklavé bezpráví, páchané na Češích na universitě — den kutnohorského dekretu.

Králova shroucená postava ustupuje ostatně již hodně ve III. svazku

[18]) Mihne se zde jen jednou a úloha, kterou v lucemburské tragedii hrála jeho nejspíše násilná smrt, připadá resignaci Jenštejnově, jež spadá aspoň o 2—3 měsíce dříve než v románě.

vedlejším, lidovým hercům královského dramatu, kterých zde valem při bylo, osobám, jichž většinou dějinné prameny vůbec neznají, které však přece jsou hluboce pravdivé a historické. Je to především „červený man" Šíp, kterého Jirásek zároveň s předchůdcem Cardou přenesl z polovice XVI. stol. o půldruha věku nazpět[19]), je to zvláště veselá společnost studentských vagantů, ve všech věcích našich dějin tolik milovaná básníkem, jenž ještě, jak vzpomínají Paměti, zažil poslední záblesky jejich dohořívajícího již ohníčku[20]). K vůli nim neváhal prostudovati hojná současná skládání našeho písemnictví, ano sáhl i k sotva vyšlé knize učeného dominikána Deniflea[21]). Toliko v nejvýraznější postavě tohoto světa, v milovném Martinovi Tkaničkovi, dvorném milenci nevěrné Adličky, jehož pestré osudy se vinou všemi třemi díly a který se dokonce dožije epopeje „*Proti všem*", poznáváme vzdálený model jeho, Ludvíka Tkadlečka, smutného hrdinu stejnojmenné soudobé skladby. Ostatní pražská společnost studentíka Jana Ohnivce, pozdějšího královského dvořana — stejně jak on sám i strýc M. Jan — domácnost malíře Chvala i doktora Donáta Osvětla, je však rovněž většinou výtvor básníkovy obrazotvornosti až na rodinu Křížovu a nešťastného panice ze Sovojevic, jenž v románě dostal jen češtější jméno křestní[22]). Rušné tyto kruhy, v nichž se živě odrážejí zápasy a úspěchy na universitě i v hlavním městě postupujícího češství, zabírají v trilogii místa čím dále více, by jim ve III. svazku ustoupila poněkud jen nová královská osobnost, která jakkoli vychází z týchž lidových vrstev, patrným kontrastem postavena proti zlomenému Václavovi IV. Je to mladý Žižka.

Málokteré mládí velikého muže má pro básníka tolik půvabu i kouzla jako mládí Žižkovo. Je plno přetěžkých, krutou sudbou jakoby zakletých záhad, básnická obrazotvornost dovede je však obratem proměniti v ryzí, vzácný kov. Poprava bratrova Budějovickými, zoufalé boje malého zemana s jihočeským králem, s krumlovským vladařem, zbojnický život s kryty

---

[19]) Jména obou červených manů z Městečka zachoval vícekráte vydaný soupis křivoklátských manů, o němž posledně V. Schulz v Č. Č. M. 1906. 463. Básníku, jehož zvláštní ta postava mocně zaujala — vzpomíná toho sám (Paměti II. 293) — strašil červený man v hlav již 1884 a přiměl ho k výletu na Křivoklát. Památku poznal, nemýlím-li se, ve Svátkově výtahu v právem hojně tehdy čtené „Besídce pro zábavu a poučení" 1882 č. 58.

[20]) Vstupní scéna vagantského dobrodružství na tajemném Jivně v I. díle živě připomíná vzpomínku Paměti (II. 185) na přátelský výlet na Zvíkov.

[21]) Ve zmíněné odpovědi Hlídce jmenuje jej básník sám. Míní spis „Die Universitäten des Mittelalters", vyšlý 1885. Užil dokonce i Bergerovy knížky „J. Hus u. K. Sigmund" (1871), z pramenů pak připomíná zvláště Štítného a právě (1886) vydaný Svatovítský rukopis.

[22]) O Křížových sebral řadu podrobností Tomek II. 484. Arnošt ze Sovojevic je opravdu ze zakladatelů bratrstva Obruče (Mon. Univ. Prag. II. 265). Kolej národa českého, kterou u Jiráska zakládá, vznikla však, jak nyní víme, v kruzích jiných a teprv asi počátkem XV. stol. O tom nyní mé dějiny Betlémské kaple.

a stavy, s přepady kupcův i hradů, ale i zradami vlastních druhů, když je dostane do spárů rafinované umění rožmberských mučíren i katů, a na tomto děsném pozadí láska i svatby jednookého reka: jaká to náplň pestrých i skvělých motivů, dramatických i tragických dobrodružství a osudů... O tom o všem vypravují prameny, hlavně drahocenná, často však až nesrozumitelně úsečná Popravčí kniha rožmberská, na neštěstí však tak kuse a zmateně, že vzájemná souvislost všech těchto událostí, která jedině by dovedla vdechnouti jim duši, naprosto nám téměř uniká, takže všechen pokrok novějšího badání[23]) od základní knihy Tomkovy z r. 1879 lze asi shrnouti v ten záporný úspěch, že budějovickou popravu z Žižkova mládí třeba vyloučiti... Jinak básník. Může klidně pominouti svízelnou otázku, kdo že všecko seděl tehdy na trocnovské tvrzi a kdo že byli Žižkovi příbuzní, může bez rozpaků vykouzliti krásnou i bouřlivou idylu jeho lásky i mladého rodinného štěstí. Dovede vylíčiti vojny panské jednoty s královskými na českém jihu, jakož i Žižkovu účast v ní , jeho léta učení, s podrobnostmi, jakých nikdy asi nebudeme čísti ve vědeckém jeho životopise. Zjedná hravě svému hrdinovi jak známosti u dvora[24]) i v poli, tak také s jihočeskými zbojníky, o nichž mu Popravčí kniha podala spoustu vděčných motivů, zvláště sotva ovšem naznačenou postavu Matěje Vůdce. Tragický jeho osud, vybásněný skoro venkoncem, i taktéž fiktivní vražda mladičkého Mikše z Trocnova v Budějovicích vrhá pak trocnovské bratří rovněž mezi zbojníky, kde básník stanul celkem na pevné půdě Popravčí knihy[25]). Tak vznikly tyto obrazy podivuhodné krásy, jaké historikovi zůstanou asi navždy nedostižné, které však, podaří-li se kdy zlomiti tvrdou kletbu jejich tajemství, značně k tomu jistě přispějí. Bude snad nutno jíti leckde cestami jinými, vždy však směrem, který zde udal básník.

Trilogie končí se rokem 1409. Pokračovati v ní bezprostředně nebylo, podobá se, básníkovým úmyslem. V jejím popředí byly by se asi musily zajisté ocitnouti otázky theologické, živel to zcela skoro nový, a M. J. Hus. jehož účast v románě vzrůstá každým svazkem, takže závěrem díla v boji o kutnohorský dekret[26]) je již z hlavních takřka osob. Jak by bylo možno

---

[23]) Kriticky je nyní reviduje moje studie „Z Žižkových mladých let".

[24]) Jeho návštěvu v hlavním městě r. 1396, kterou tyto styky Žižkovy Jirásek hlavně vykládá, zpestřuje dobrodružstvím Tkaničkovým se šibalstvem (objevuje se až 1402) a bouří proti německému týnskému faráři z r. 1399 (Tomek 414, 441).

[25]) Přepad Velešína, jejž si Jirásek vybral z četných plánů zbojnických družin, vyzrazených na mukách, nespadá náhodou na účet Žižkův. V amnestní listinu, jež ukončila trudnou tuto dobu Žižkova života, vsunul zase slovíčko familiaris, aby vyložil Žižkův vstup do dvorské služby.

[26]) Jirásek tu (430) velmi účinně využívá nejen Tomka, nýbrž i pramenů (Defensio mandati z Palackého Documenta M. J. Hus).

Jan Žižka.

Jan Žižka z Kalicha.

vystačiti zde, v době tak posvěcené, s osobami smyšlenými, jako je rodina Ohnivcova, když jinak okolí M. Jana je nám známo velmi podrobně? To vše by bylo vyžadovalo značné změny látkové, hluboké přeměny celého rázu skladby, aby styl její nebyl příliš znatelně porušen. Je to nejlépe patrno na dramatě o Husovi, na něž se však básník odvážil až po dvaceti letech. Rokem 1409 vysychá také na ráz bohatý pramen Žižkova mládí, Kniha popravčí, a zajímavou shodou právě tehdy vydaná (1891) studie Tomanova (v Osvětě) zvrátila Tomkův i básníkův výklad o Žižkově vstupu ke dvoru a vyslala hrdinu zbojnické války na polskolitevské bojiště proti Řádu německých rytířů. Štědrou náhradou za tyto ztráty vyšlo však současně Gollovo nové vydání převzácného, jedinečného pramene o prvních dvou letech husitských vojen, kroniky Vavřince z Březové[27]), která takřka reflektorem osvětluje vrcholné chvíle války. Nad Vavřincovou kronikou napsal Jirásek nejkrásnější snad svou báseň, list z české epopeje *Proti všem* (1891—2).

Veliké okamžiky r. 1419—20 zaujaly básníka mocně již před čtrnácti lety. Uchvácen jsa čerstvou novinkou, právě vyšlým čtvrtým dílem Tomkova životního díla, který mu zůstal vůdcem i v „Proti všem", napsal 1878 či 1879 vzrušený historický obraz *Slavný den.* Dnem tím je 14. červenec 1420, den vítězné odvety za surovou vratislavskou popravu J. Krásy i smírného vykoupení nešťastné jeho dcery, opuštěné německým chotěm, a to hrdinnou její smrtí mezi obránci Vítkova. Byl to první náběh, jenž užívá pramenů[28]) jen ojedinčle a v němž převládá romantika lásky, dvojí lásky Krásových dětí, šťastné synovy, zrazené dceřiny. Podstatně jinak nyní. Úloha, kterou v „Slavném dnu" hrála zcela smyšlená rodina známé historické osobnosti, připadá zde osudům zapadlé jihočeské zemanské rodiny hvozdenské, o níž nevypravuje jak o Krásovi žádné kronika, ale která přes to představuje svými příběhy sta podobných rodin, stržených bouří r. 1420 v posvátnou pevnost táborskou.

Pro Ctibora z Hvozdna zašel si Jirásek, nemýlím-li se, do Sedláčkových „Hradů a zámků" (III. 196), ač-li si ho nevyhledal sám v pramenech dobře mu již známých, v Popravčí knize a v slavném protestě husitské šlechty koruny české kostnickému koncilu proti Husovu upálení. Pranic víc o něm nevíme, zhola nic pak o jeho dceři Zdeně a synovci Ondřejovi. Je oba stvořila teprve básníkova obrazotvornost. Toliko Zdenin osud vznikl smělou kombinací dvojí zprávy adamitských výpovědí z r. 1421, zachovaných v kronice Vavřincově (519), o jakési Zdeně, jež prý s jinými blouznivci byla upálena

[27]) Jirásek se kronikou možná zabýval již dříve, ve vydání tedy Höflerově, když totiž litomyšlský jeho kolega Šmilovský psal zapadlý a nedokončený žel román o Knězi Nákvasovi, jehož s účastí vzpomíná v Pamětech (II. 101).

[28]) Jsou to listiny a projevy III. svazku Palackého Arch. čes. a Staří letopisové.

Husitský hejtman.

na Přiběnicích, a o neznámém jinak knězi Janovi, jehož Adamité ubili — to je Jiráskův Jan Bydlinský, skutečně člen táborské levice, rokem 1421 zapadající v nepamět. Nicméně je tu odchylka od skutečnosti mnohem menší než v „Slavném dnu" a historická věrnost mnohem dokonalejší. Není sebe menší stopy, že by se byl p. Ctibor stal táborským hejtmanem, ba ani to není jisto, zda se vůbec dožil let 1420—1. To vše však, co prožívá v románě a s ním i jeho rodina, prožila s tou či onou obměnou řada jihočeských zemanských rodin, jejichž osudů, ba ani jmen nikdy asi nezvíme, o nichž moderní dějiny nikdy asi nebudou směti vypravovat, neboť hned nejspíše závratný vír války vyhladil navždy všecky stopy po bezejmenných dnes hrdinech. Jan Krása naproti tomu náleží dějinám a je nám znám — díky vzácným pražským pramenům archivním, kterých ostatně možná nevytěžil úplně ani sám Tomek — dosti podrobně, bychom se nezaráželi sebe menší libovůlí v dokreslování jeho života i osobnosti. Nadto pak, kdežto v knize z r. 1879 Krása i jeho rodina hraje úlohu hlavní a doba tvoří tam pouhý rámec, v „Proti všem" poměr je právě skoro opačný: osobní důvěrné příhody hvozdenské rodiny nejsou takřka než okénko, kterým hledíme na hrůznou i slavnou bouři husitské epopeje. Tak dokonale zaniká hvozdenská rodina mezi ostatními hlavními osobami díla, a ty jsou skoro vesměs historické.

Nechybí mezi nimi mistrovských podobizen, jejichž krásu zvyšuje nadto okolnost, že pozadím jsou jim rušné, mohutné scény lidové i davové, rozvíjené s prudkým, dramatickým spádem osudovými událostmi tří rozhodujících měsíců velikého roku 1420: horečnou mobilisací českého jihu ze sotva založeného Tábora, překotnou stavbou o jeho obrovské pevnosti, Žižkovou pomocnou výpravou Praze, marným obléháním hradu sv. Václava, zvěrstvy a zhovadilostmi maďarských zvláště křižáků a konečně obležením hlavního města králem Zikmundem i slavným dnem 14. července. Jsou to především válečníci, jak je přirozeno u velikého básníka války, na prvém místě Žižka, dokonalý rytíř boží, vtělení tvrdé národní kázně i mužné síly, zušlechtěné vroucím citem náboženským. Je portretován v nejrůznějších postojích pole i válečné rady táborské a pražské, aby mohly vyniknouti všecky krásné vlastnosti ryzí jeho zbožnosti i kladné lásky k vlasti. Jas jeho velikosti a podivuhodného pokoje i bezpečí, kterým tak kouzelně působí i v nepřítomnosti, rozlévá se na jeho nesčetné spolupracovníky, od hejtmanů jako jsou Chval z Machovic, Kuneš z Bělovic, Zbyněk z Buchova a Mikuláš z Husi[29]), až po první táborské měšťany[30]) a špehéřku Důru šlojířku,

[29]) V charakteristice záhadné této osobnosti (zvláště 191) zvítězilo u básníka nad nepřízní Tomkovou obranné pojetí Palackého (III. 1. 330).

[30]) Jejich jména vzata ze studie M. Koláře v Pam. Arch. IX. Z Kolářova otisku jistebnického kancionálu tamtéž pocházejí hojné husitské písně románu.

krásnou to představitelku nejnebezpečnější výzvědné služby husitské, nebo drobné oběti přiběnických žalářův i popravišť[31]). Mezi táborskými kněžími proniká duch Žižkův Mikuláše z Pelhřimova, jemuž básníkovy sympatie získal nejspíše Tomkův výklad o Žižkově vlivu na jeho volbě táborským biskupem, takže mu dává hovořiti slovy pražského manifestu[32]). Jeho ducha jsou však i stateční pražští poslové ve slyšení před králem Zikmundem v Kutné Hoře, výjev to, který skvěle domýšlí chudé i kusé prameny. Ničemný král uherský zachycen se svým nádherným dvorem jednak zde, jednak v okamžiku trpkého pokoření vítkovskou porážkou. K jeho vystižení použity pěkně výrazné některé podrobnosti jeho životopisce Windecka[33]). Mrzkou i kramářskou povahu králova blížence p. Oldřicha odhaluje zase znamenitě nemilosrdné jeho vyděračství na proboštovi ožebračeného kláštera louňovického. Tvrdé a přece ne nesympatické postavě „bílého probošta" a jeho žalostnému skonu v ležení před Táborem postavila básníkova ušlechtilost protějškem statečnou smrt neohrožených dvou mnichů pod pražským hradem, jejíž vznešený i vzrušený klid pochází nejspíše z ranní nějaké středověké legendy.

Historika, jemuž vše to přináší leccos nového a poučného[34]), zaujme neposledně jemná psychologie tragického epilogu básně, nazvaného „Boží zástup". Vyličuje truchlivý konec pikartské skupiny táborského kněze Petra Káníše, která propadši, jak se zdá, pohlavním výstřednostem, vyhlazena Žižkou z jara 1421. Hlavní osobnost dohry, paní Zdena, je sice se svým otcem i chotěm, jak jsme viděli, skoro čirou fikcí[35]), a také v tom užil básník

[31]) Jirásek tu (424, 31) zase využívá rožmberské Popravčí knihy (25—6), která mu asi poskytla podobnými postavami i modelu k odvážné špehéřce Dóře.

[32]) 32-3 = AČ. III. 212. Podobně zase Ctibor z Hvozdna, jenž je všechen Žižkův, zaujímá v bohosloveckých sporech (64) stanovisko pražských mistrů, vyslovované Křišťanem z Prachatic (t. 5), a v jeho výkladě o významu kalicha (67), rovněž jako v Jiráskových slovech o Zdenině chápání kalicha (115), ozývá se zřetelně výklad právě tehdy vyšlého Denisova „Konce samostatnosti české" (15). Pražský hostitel paničův, Blažej Purkrabí, dodejme, uváděn je v Tomkovi II. 574. Zato po rodině Ohnivcově není již ani stopy . . .

[33]) Je to patrno na př. na zdvořilém Zikmundově vykání (238) a na výkřiku nad prohranou bitvou 14. července (573). Jirásek uvádí zde (229, 33, 56) také Windecka na scénu. Užíval tuším Hagenova vydání v „Geschichtschreiber der dt. Vorzeit" z 1886. Podlou věrolomnost královu charakterisuje básník (248) i zločinným přiznáním hodného králova žáka, pana Oldřicha z Rožmberka, v jeho listě Zikmundovi (A. Č. III. 8).

[34]) Rád bych ještě připomenul objasnění pražských událostí po příjezdu táborské pomoci (394 a d.)

[35]) Možno-li se odvážiti jakého výkladu zlomkovité zprávy adamitského výslechu, sluší Zdenu spíše považovati za oběť protipikartské persekuce, kterou vzbudila teprve udání výslechů klokotských či snad dokonce až říjnových, neboť z Přiběnic vypuzeni Pikarti ještě v zimě, aniž slyšíme o jakých popravách; byla tedy z těch spíše Pikartů, kteří po vypovědění ostatních v Přiběnicích tehdy zůstali, až je asi vyzradili na mučení jejich souvěrci.

práva, jaké neplatí pro badání, že nemálo záhadu zjednodušil, odloučiv konec božího zástupu od osudu ostatních Pikartů, zvláště Húskova, a vykládaje jeho zkázu takřka jen vášní Kánišovou. Není pouhou náhodou, nýbrž zdá se to skoro odpovědí na naši otázku, že dílo věnováno básníkovi „Adamitů". Než v tom, jak je tu vykládán postup duševního rozvratu mezi Pikarty, v bohaté látce zvláště starozákonní, kterou vysvětluje Jirásek nenávist Pikartů ku Praze až v hrůzný požár pohlaví, najde historik mnoho vzácných podnětův a vděčně uzná, že tu studiu myšlenkového světa nešťastných blouznivců ražena nová cesta, která se také od té doby znamenitě osvědčila.[36])

Rokem 1421, hned počátkem husitských vojen, končí se veliké skladby Jiráskovy z vlastní doby husitské. Vysvětluje se to, tuším, netoliko strhujícím zájmem, jakým na dlouhá léta upoutala básníka, jak o tom sám hovoří v Pamětech, druhá hrdinská kniha našich dějin, obrození, později pak „Bratrstvo", nýbrž především asi vědeckými i uměleckými rozpaky před velkým dílem z časů husitské republiky. Sotva zajisté v posledních dnech r. 1421 skončí náhle drahocenná Vavřincova kronika, ocitáme se v temnotách, osvětlovaných jen výjimečně matným svitem náhodných pramenů, v temnotách, které věru nemohly lákati básníka tak přísné vědecké úrovně i kázně, jakým je Jirásek. A báseň, která by odpovídala vysokému jeho pojetí i soudu nad husitstvím — vynikne naráz srovnáním na př. s naivně lehkomyslnou troufalostí „Husitů" Dvořákových — stěží by našla asi závěrečný, očistný i vítězný akkord dříve než nazítří vyhnání nehodného Zikmunda živelní vzpourou národa, zceleného zase lipanským neštěstím. Odvážil se tedy toliko na episodický obrázek *Tčevská hranice* (1890), k němuž vděčný motiv, upálení českých žoldnéřů německého řádu sirotčím hejtmanem v polských službách Čapkem ze Sán r. 1433, nalezl v Długoszovi — vzal jeho kroniku do ruky snad k vůli E. Jelínkovi, neunavnému horliteli českopolského sblížení, jemuž obrázek věnován — a který si sblížil tím, že jeho hrdinou učinil z moci básníka krajana, zemana Vrtimáka z blízkého Rokytníka[37]).

Teprve po letech, v druhém období svého tvoření, nalezl odvahu k novým pokusům proniknouti v tyto veliké chvíle našich dějin, k pokusům, pro něž si našel i novou, povahou předmětu diktovanou formu v dramatu. Vymáhala si novou tuto formu také asi básníkova touha zapůsobit na ještě širší kruhy, než se to daří jeho knihám. Zvolil si pro drama dvojí velikou osobnost husitských vojen, Žižku a Roháče, a k nim, jaksi doslovem i úvodem dramatické trilogie, připojil M. J. Husa. Jsou to vesměs

[36]) Mám na mysli zvláště B. Součkovo překvapující osvětlení velkých táborů r. 1419 knihou soudců.

[37]) Zapadlou tu tvrz připomněl nedlouho před tím V. sv. Sedláčkových Hradů (1887) 51.

tedy veliké osobnosti historické, ozářené jak vědou, tak i — a to snad neméně — několikerým pokusem básnickým i dramatickým. Literární historik dovede proto o Jiráskových dramatech povědět asi mnohem více než husitský badatel.

Deset let potom, co dopsal list z české epopeje, hledaje, nemýlím-li se, thema pro poctu dávnému učiteli V. V. Tomkovi k 85tým narozeninám, osmělil se zdramatisovat ostatek střízlivé vědecké prósy jeho Žižkova životopisu, jenž asi nad jiné spisy Tomkovy byl mu drahý pro apologetický a místy dokonce vřelý jeho ráz, léta 1421—4 v dramatě *Jan Žižka* (1903).

Jan Žižka.
(Ed. Vojan na Národním Divadle.)

Nikdo snad nepociťuje bolestněji náhlé, usečené zmlknutí Vavřincovy kroniky nežli Žižkův životopisec. Opouští nás právě ve chvíli, kdy bychom jí potřebovali nejvíce, v okamžiku totiž, kdy slepý bohatýr, zabezpečiv husitství proti útokům krále Zikmunda, dal se do díla mnohem ještě obtížnějšího, do budování husitského státu. Přední a konečné toto dílo Žižkovo je nám na neštěstí známo jen nanejvýše zlomkovitě a kuse, takže je lze skoro pouze vytušit v roztříštěných a často zcela znetvořených dokumentech. Sama základní kniha Tomkova ulpěla tu na povrchu a rubu vnějších událostí a nepronikla než výjimečně k vlastním kladům dramatických těchto tří let, k nimž slavná vítězství r. 1420—1 nebyla leč pouhou přípravou. U Tomka — stejně jako již u Palackého B. Jandova ,,Anna Městecká" a Čechův ,,Žižka" — nacházel básník pro hlavní tento děj z dramatických motivů jedině pokus o Žižkovo úkladné zavraždění a známou, na štěstí však jen zábavným kardinálem E. Sylviem vymyšlenou scénu, jak vojevůdcův hněv nad zrádnou Prahou ukonejší výmluvnost J. Rokycany. Přirozené tyto potíže rozmnožila mu ještě vrchovatě pieta k uctívanému učiteli, která kázala, by se drama co nejúzkostlivěji přidrželo Tomkova spisu. Skutečně dovolil si Jirásek vážnější odchylku toliko v pojetí poměru J. Želivského k Žižkovi, kde nad Tomkem zvítězil Palacký. Že přese všecky nesmírné tyto nesnáze báseň, která se takto mohla opříti

o literární i historický materiál jen nejvýš chatrný, dosahuje účinu tak dramaticky mocného, jest asi z nejskvělejších činů Jiráskova umění.

Hned tehdy, kdy psal Žižku, vzklíčila možná v básníkovi myšlenka, uvést na scénu tvrdou tragickou postavu dědice nesmiřitelného Žižkova nepřátelství ke králi Zikmundovi i k polovičatému smíru s církví, *Jana Roháče z Dubé*. Než tenkrát pracoval o tomto posledním velikém plánu svého kmetství S. Čech. Teprve když jeho ztroskotané torso posmrtně vyšlo a když mu byla znovu připomenuta tklivým výjevem litomyšlských vzpomínek (Paměti II. 117), oživla myšlenka, jak se zdá, znovu, by uzrála v dusném napětí posledního roku před výbuchem světové války krásným poselstvím národu, kráčejícímu v očistné utrpení podobného odboje, pozdravem především, jako by již tehdy prorocky viděným hrdinům legií.

Surová, rafinovaná poprava rekovných obránců Sionu, jenž jediný a poslední, i když se kramářsky poddal i prodal Tábor a hlava sirotčího bratrstva,

M. Aleš: Mistr Jan Hus.

Hus před soudem v Kostnici.
(Jiráskova hra „Jan Hus" na Národním Divadle.)

Hradec Králové, čestně padla, setrval v odboji proti Zikmundovi — zjev dramaticky vzrušený, jakých málo znají naše dějiny — vzbudila hned mnoho účastné pozornosti doma i v cizině. Za dlouhý čas, vzpomíná starý letopisec, byl nad tím velmi velký pláč v lidu a vždycky lidé plakávali, když o tom byla zmínka. Hříšná kratochvíle staroměstského náměstí vzrušila samotného E. Sylvia, jenž o Roháčovi obšírně vypravuje, byla opěvována jásavou latinskou básní a pronikla až k stárnoucímu Zikmundovu životopisci Windeckovi, a katolický voják Bartošek, jenž se možná nejednou v poli s Roháčem srazil, zvěčnil jménem řadu obětí Zikmundových šibenic (mezi nimi jsou i Jiráskovi Baba a Hrdinka), zatím co sta Roháčových druhů není nám známo než náhodnou a často lhostejnou, bezvýznamnou

drobností, ba nejednou sotva jménem, propadši nepaměti, proti níž asi navždy bezmocným zůstane všechno úsilí historického badání. Jakoby tedy pracoval o monumentálním kenotafu bezejmenného husitského hejtmana, vytesal básník Roháčovu postavu v pravdě v mramoru, a postaviv pana Jana na osudové křižovatky konců husitské republiky, především v předvečer Lipan a v jihlavské triumfy Zikmundovy, dokázal oddanou svou láskou, co se nepodařilo ani Palackému ani Tomkovi. V podivuhodné kráse vyvstala všecka ryzí velkost sirotčího hejtmana a výkupný, očistný smysl jeho skonu: rozpoutat vítěznou vzpouru všech husitských stran, strhnout v ni dokonce i poctivé katolíky, jako je Roháčův synovec Ptáček, a napravit neblahé dílo Lipan.

Janem Roháčem loučí se takřka básník s vlastním husitstvím. Tři roky před jeho dopsáním vznikl jako první část trojdílného husitského dramatu *Jan Hus* (1911). Uzrálý básník odvážil se jím konečně přece na vznešený zjev M. Jana, před nímž před 20 lety pokorně ještě couvl. Nalezl k tomu odvahu teprve, kdy -- třebas i zde šel především, a to i často v otázkách pojetí, ve stopách předního svého učitele, jehož dílo dorůstá tu vrcholné výše i zcela výjimečné u Tomka nezřídka vroucnosti — kdy zvládl sám veškeren pramenný materiál tak dokonale, že ho dovede málem lépe používati než samotný Palacký[38]), a že byl-li kdo kdy s to, by nám napsal monumentální (ve smysle Nietzscheově) Mistrův životopis, byl to Jirásek[39]). Než právě proto vymyká se drama rozměrům těchto poznámek. Vyžadovalo by samo celé velké studie. Dočkáme se jí, doufejme, z péra nad jiné povolaného.

Dramatickou trilogií dosahuje Jiráskovo dílo o vlastním husitství klasické takřka dokonalosti. Na vzdory básníkům i estetikům, kteří vymyslili falešné učení o dvojí pravdě, umělecké a vědecké, a hlásají neomezené právo básníka na kteroukoliv dějinnou látku, historický smysl moderního člověka učinil celé věky básníkům nepřístupnými, leč za krutou cenu rozsáhlých studií odborných. Promíjíme anachronismy již sotva Shakespeareovi, jakkoli ho můžeme omlouvati nízkou úrovní XVI. stol., a dramatik, který uvede na scénu ženu Prokopa Holého, urazí nás dnes, třeba v ni uvěřil kdysi podivným omylem sám Palacký. Samozřejmostí stala se zásada velikého klasika historického románu L. N. Tolstého, že kdekoli v básni mluví a jednají osoby historické, musí básník ustoupiti historikovi, obrazo-

[38]) Myslím správné zařazení zapadlé obrany Husovy z péra neznámé paní, Jiráskovy paní Žofky ze Zderazu, vzácné památky, kterou Palacký (III. 1. 210) bezradně položil až k r. 1415.

[39]) Jak by asi takový životopis Husův vypadal, ukázal básník krásným obrázkem o Husově mládí (Topičův Sborník 1915).

tvornost faktům. Básník, jenž se dnes vzepře této samozřejmosti, sám se odsuzuje k ubohému živoření v kruzích méně vzdělaných, sám se ve veřejnosti zabíjí.

Než jak uskutečniti tyto přísné zásady na ubohé a přece tak vznešené látce starších našich dějin, která v zoufalství uváděla Palackého? Co to je proti potížím „Vojny a míru“, odehrávající se v plném denním světle XIX. století? Nuže Jirásek to dokázal. Bolestný zápas mezi možnostmi materiálu i výší básnického ideálu zachvátil za to stejně jako dějepisectví i historickou jeho báseň, tím, co mučilo Palackého, trpěl i on: posvěcení, které odměňuje každý velký boj, postavilo za to básníka po bok velikého patriarchy novodobého našeho dějepisectví...

A. Jirásek byl v pravdě klasikem, když se rozloučil dramatickou trilogií s vlastním husitstvím, aby se nadlidským skoro zápasem utkal s největší i nejsložitější postavou jeho dovršení, dokonání i dobouření, s Husitským králem.

Rudolf Urbánek:

JIRÁSEK A DOBA PODĚBRADSKÁ.

I.

Obecné poznámky.

Jubileum Jiráskovo, jubileum dvojí — r. 1851 se narodil a r. 1871 vstoupil do literatury —, by mělo obrátiti pozornost k předmětům, jež kromě přímého vztahu k jubilantovi mají ještě jinou, širší platnost: jsou to dějiny českého historismu vůbec, thema tak potřebné k správnému pochopení našeho obrozenství, a obraz české beletrie historické zvláště, její povahy a vývoje s náležitým zřetelem k historické beletrii cizí, neboť co o tom až dosud bylo psáno, jsou jen příspěvky osvětlující jen určité partie rozsáhlé látky. Kdyby jubileum nynější dalo podnět k synthetickým pracím o těchto věcech, splnilo by úkol, jenž s jeho povahou je v těsné spojitosti. Zásadními těmito otázkami nemohu se zde, v úvodě k vlastnímu článku, kde chci se dotknouti některých věcí, potřebných k osvětlení osobnosti Jiráskovy i jeho literárního vývoje, šíře zabývati, přes to však, chci-li jen poněkud býti práv svému thematu, nemohu se jim zcela vyhnouti, byť jen úryvkovitě, několika poznámkami, problém spíše naznačujícími, než jej řešícími.

Jirásek v literaturu vstupuje hned jako rozhodný tradicionalista, jenž nejvíce zájmu věnuje historii a lidu. Prakticky o tom svědčí již jeho první práce, programově však slyšíme výraz toho až později, ač lze předpokládati, že má to vztah již k jeho literárním počátkům a že již tehdy byl by mohl mladý autor podobně charakterisovati ráz svých snah uměleckých. Činí tak Jirásek na místě k tomu nejvhodnějším, v úvodě k „Sebraným spisům" (r. 1889), obraceje se proti pesimismu, „jemuž vše domácí je malé a vypůjčené, jenž nevidí, co je vpravdě našeho, z našich rukou, z našeho srdce a ducha, co je našeho osobitého", a pokládaje právě obnovu památky veliké a slavné minulosti za pravý prostředek proti malodušnosti a sobectví, jež ruší náš svazek s minulostí a tak oslabují veliký náš zápas existenční. Jako bychom slyšeli Máchu, jenž také v minulosti viděl vše, co je „pravočeského a čistě národního", a proto toužil po českém románu historickém, jenž by Čechům nahradil vše, čeho až dosud společensky a literárně nemají jako národové ostatní, v té příčině lépe opatření (sr. citát u Tieftrunka v Čas. Čes. Mus. 1876, 528). Poměry se sice od doby Máchovy k Jiráskově velmi změnily, avšak hlavní tón českých tužeb zůstal stejný.

Na Jiráskův odvrat k minulosti, jenž však přece neztrácel s očí přítomnosti, působila vlastní jeho povaha, jak se vyvíjela pod vlivem domova a rodného kraje na českém severovýchodě. Dnes lze to dobře sledovati v jeho „Pamětech", odkud možno si sestrojiti podrobný obraz genese Jiráska-beletristy, jak se o to z části již pokusil Alb. Pražák („Pramen Jiráskova díla" v Zlaté Praze 1911, 576 a d.). V rodném prostředí, kde lid na hranici zemské i národnostní byl a zůstal nositelem a obráncem češství, je účinný osobní předpoklad pro Jiráskovo zdůrazňování národní osobitosti v celém českém vývoji historickém až do doby naší i pro jeho chápavost vůči českému věkovitému zápasu existenčnímu. A jeho kraj zůstal mu vždy místem jeho srdce i snů, kam se znova vracel, v životě i v literatuře, aby okříval zelení jeho polí i šumem jeho lesů, kde při každém kroku slyší živou, nezapomenutelnou mluvu starých tradic zašlých těch pokolení, jež zde žila a bojovala, a jejichž on se cítí vděčným potomkem a pokračovatelem.

Dojmy mládí zesilovala nálada na rozhraní let šedesátých a sedmdesátých, kdy přišel na studie do Hradce Králové a do Prahy, nálada, jež s sebou strhovala i mnoho jiných duchů, tehdy začínajících veřejnou činnost nebo právě dovršujících svou uměleckou zralost. Státoprávní boj s bouřlivým vzruchem „táborů", tak podobných oněm ze slunného rána husitského, přikláněl současníky mladé i starší opět k minulosti, obraceje pozornost zvláště k době síly a slávy, k době husitské. V souhlase s tím nabývala tehdy i otázka poměru národnosti k celému životu národnímu neobyčejného významu. Stačí uvésti jen několik příkladů.

V hudbě rok 1866 viděl premiéru „Prodané nevěsty" a 1868 „Dalibora", načež — r. 1869 věrný stoupenec Smetanův, mladý Ot. Hostinský píše svůj článek „Umění a národnost" — v letech sedmdesátých vzniká „Libuše" a postupně za sebou jednotlivé části „Mé vlasti". Po Manesovi a Čermákovi, kteří již také našli svůj poměr k národnosti i k minulosti, také k minulosti husitské, vystupuje od počátku let sedmdesátých Brožík, stejně starý jako Jirásek (r. 1878 je hotovo jeho „Poselstvo" a r. 1883 „Hus"), avšak zvláště silnou notu ve svém vřelém poměru k české minulosti i k lidu udal mezi generací Národního divadla mladý genius Alšův, za nímž následuje Jenewein s heroickým pathosem svých „Lipan" (1884). Ani literatura nemohla — zde předcházeli, zatím více s přízvukem na tradicionalismus lidový než historický, Čelakovský, Erben a Němcová — zůstati bez ohlasu. Z r. 1867 je romance Hálkova „Král Jiří a legát Fantin", před níž již r. 1864 svůj vztah k husitství vyslovil V. Šolc v „Mistru Janovi" a později ve fragmentu „Boží bojovníci", a r. 1868, v roce deklarace, v „Ruchu" udeřil na pravý tón Sv. Čech „Husitou na Baltu", za nímž již r. 1873 přišli „Adamité". Skoro současně s Jiráskem vystoupil na literární jeviště i Beneš-Třebízský.

Vlna historismu, jež naplnila celý náš život veřejný, vytryskla i v historii odborné, kde souvislost s životem výrazně dokumentovalo r. 1871 slavné Kalouskovo „České státní právo". Jestliže u Kalouska, ale i u Palackého, jehož dokončení doby poděbradské v „Dějinách" r. 1860 přišlo v čas, aby tuto náladu veřejnou podněcovalo i zmocňovalo, a u Tomka byla „historia magistra vitae", zásada ta, přenesena v literaturu a umění, u Jiráska a mnoha jeho vrstevníků zněla: „Ars magistra vitae".

Pozdní ozvěnou této vzrušené nálady, jež tak prohlubovala starší dojmy domova, kde r. 1866 byl Jirásek též svědkem války pruské, jež nebyla bez velikého nebezpečí pro jednotu koruny české — jsou slova, jimiž Jirásek zásadně osvětloval své dlouholeté snažení a jež jsou českou variantou, jednak hned přidanou, jednak až dodatečně rozvádějící výrok Freytagův, citovaný v povídce „Na Ostrově" r. 1888 (Sebr. sp. XV. 22—23): „Wir und die Slaven, es ist ein alter Kampf — Und mit Stolz empfinden wir, auf unserer Seite ist die Bildung, die Arbeitslust, der Credit. —" Ve své řeči v Hronově r. 1911 při oslavě svých 60. narozenin řekl Jirásek: Oživuje-li minulost českou, není snílkem, jenž nedbá těžkého zápasu svého národa v přítomnosti. Právem se obrací k minulosti, „neboť dnešku plně neporozumí, kdo nezná včerejška . . . A není všechno mrtvou minulostí, co bylo. Bojovníci odešli, ale boj zůstal. Předkové naši staletí udatně zápasili a my zdědili jejich boj" (Sebr. sp. XXXIX. 215). A v povídce již uvedené v souvislosti s hovorem o historickém románu naznačuje, jak si boj představuje i pro umění: „Ale jsme v zápase a bojujeme o život. A život národa nade všecko. Pro něj musí všecko zápasit, i umění."

Toto prohlášení tendence v umění, zde vlastně v historickém románu, nemusí ještě býti na újmu umělecké jeho hodnotě, jeho životnosti a oprávněnosti, neboť Jirásek dodává hned významné omezení s ostřím proti naturalismu v umění: „pokud historický román vyhoví modernímu pokroku ve vědách a umění, pokud především bude šetřit plné pravdy a pravdivosti, ovšem na umění nesmí se zapomenout, potud bude vždycky oprávněn a udrží se přese všechny útoky, tak jako pravá historická malba nedá se zapudit a zničit třeba sebe věrnějším malováním všední a sprosté přítomnosti." Tomuto požadavku pravdivosti a uměleckosti historické beletrie byl již Jirásek věren před tím a zůstal jím i potom s důsledností, jež nebyla ovšem tak přísně přímočará, aby nepřipouštěla odboček a úchylek.

*

Výraz „tendence" bývá při umění nerad slyšán, přes to, že ve skutečnosti tendence v umění i v literatuře je více, než se myslí a zásadně připouští. Osobnost tvůrcova s jeho vlastními sympatiemi i úmysly hlásí se k slovu

přese všecky námitky a požadavky přísné objektivnosti i tam, kde se zdá, že je jim plně vyhověno. Najdeme ji stejně ve vědě, na př. v díle tak chladném a zdánlivě neosobním, jako je Tomkovo, jako v uměleckých výtvorech přísných realistů a naturalistů. Osobnost tvůrcova a její dusledek, větší nebo menší míra tendence v jeho díle, nevadí, pokud nepůsobí rušivě na zpracování thematu ať vědeckého nebo uměleckého, pokud je neznásilňuje, pokud zůstávají netknuty dotčené již Jiráskem výhrady pravdivosti a uměleckosti. V čem bude míti volnost největší, bude volba námětů.

To platí i pro román historický, jehož právě tendence často zneužívala, činíc jej nástrojem svých zvláštních úmyslů a prohřešujíc se, ať již na pravdivosti nebo na jeho uměleckosti. Historický román národní ve smyslu Jiráskově, maje sloužiti věci národní a přece zůstati pravdivým a uměleckým, nebude se sháněti po cizích námětech, nebude usilovati o zachycení výseků cizích kultur, jež nejsou ve věcné souvislosti s českým národem. Zustane zpravidla na domácí půdě a bude si voliti za předmět svého vypravování doby i osoby, jež se celou svou povahou hodí k účelům Jiráskem vytčeným, aby totiž jejich obraz rozehříval srdce chladná pro věc národní a utužoval a posiloval srdce věrná.

Přívlastky, jimiž Jirásek určil román historický, jeho pravdivost a uměleckost, nemusí a vlastně nemají si odporovati. Nesmí se zapomínati, že historický román je nejen dílem uměleckým, nýbrž že je též historickým, a že je stejně jako román o době přítomné omezen požadavkem pravdivosti a přesnosti své látky. Ani zde, ani tam nejde však o její přejímání v hrubém, surovém tvaru, nýbrž o její umělecké zhodnocení, o výběr a stylisaci, jež musí ovšem harmonovati s povahou příslušné doby, prostředí i osobností. Jako román z přítomnosti není a nemůže býti nahrazen theoretickou studií sociální s románovým zabarvením, ani román historický nemůže býti pouhým opakováním historie v zbeletrisované formě. V obou případech chceme býti s látkou líčenou ve vřelejším, bezprostřednějším vztahu: nejde nám o povšechnost poznatku, nýbrž o plný, živý dojem konkretní skutečnosti individualisované v osudech jednotlivých postav románových. Autor v obojím případě musí býti dobrým znalcem své látky, ale zároveň i básníkem, tvůrcem, jenž jí dovede vdechnouti život a dáti jí dokonalou formu.

Romanopisec historický má větší nesnáz s tím, aby látku potřebnou si osvojil a ovládl, než literát, jenž píše o době přítomné, zvláště když třeba vcítiti se v časově odlehlé poměry, jež měly jiné formy myšlení i cítění. Obdoba by se tu našla s romanopiscem o době přítomné v případě, kdyby tento chtěl zpracovati látku exotickou z dalekých poměrů jiné citové i myšlenkové kultury. Než ten má přece úlohu snazší, moha se kromě literatury jednající o jeho thematu sám na místě o poměrech i lidech poučiti. Takového

umělecky nejpůsobivějšího, protože nejbezprostřednějšího způsobu poznání a vcítění v cizí poměry historický romanopisec nemá. Jistou náhradou za to mu je, může-li použíti k dokonalému poznání doby, z níž bere svou látku, vedle literatury historické i vlastních pramenů souvěkých, neboť v nich najde látku ještě čistou, pozdějším zpracováním historickým nedotčenou, mluvící ještě řečí ničím neporušenou a nepromĕněnou, ovšem ve velké části, snad ve většině případů látku kusou a urývkovitou, nepodávající celek, nýbrž jen jednotlivé a často nesouvislé články.

Beletrista se tu ocitá v postavení podobném odbornému historikovi Jsou tu však i podstatné rozdíly, jež charakterisují rozdíl mezi učencem a umělcem vůbec, zvláště rozdíl v tom, kde jsou meze určující, kam až jeden i druhý může postoupiti. Záleží-li úloha historikova spíše v činnosti abstrahující, shrnující fakta a vyvozující z nich závěry více obecné než individuální platnosti, umělec usiluje hlavně o vystižení individuálního života ve vší jeho bohaté náplni, tak, aby člověk minulosti žil před očima čtenářovými s plným dojmem konkretní existence určité doby i určitého prostředí společenského a místního. Historik je omezen na svět fakt kriticky zjištěných a nemůže se prostě domýšleti toho, o čem v pramenech nemá spolehlivé opory, nemůže hlavním osobám své práce ani obecným poměrům časovým přičítati rysy a vlastnosti, jichž z pramenů nemůže odůvodniti. Beletrista je v té příčině mnohem volnější. Ani jeho fantasie není zcela svobodna, i ona je omezena povahou doby a hlavními jejími daty, avšak v jejím rámci může jíti daleko za fakta zjištěná, může si je doplňovati a domýšleti, jen když zachová ducha doby. Mohli bychom to vyznačiti přirovnáním poměru, v jakém je historik i beletrista, na př. k palimpsestu, v němž smytí novějšího písma a vyvolání tahů starších obnoví původní text jen částečně neb úryvkovitě: jak obtížná a fragmentární je rekonstrukce historikova, jenž jen zřídka, snad podle obdob se zněním listin jiných, podobných, může se domysliti toho, co z textu přes všecko úsilí zůstává prázdno nebo nečitelno, kdežto jak jinak, oč volněji by si mohl vésti beletrista, kdyby se chtěl pokusiti o podobný úkol, avšak s jinými, uměleckými úmysly, jež jdou nad poznatky přesně zjištěné! Nebo představme si způsob, jak vede si malíř, když konservuje zašlý a porušený obraz tak, že tento podává skutečně jen to, co se zachovalo, nic více, a jak by si vedl jeho soudruh nebo on sám, kdyby podle tohoto obrazu tvořil obraz svůj, obraz nový, chtěje však přece i v tomto novém díle zachovati zvláštní ráz obrazu starého, povahu doby, v němž vznikl! V prvním případě obraz ten, srovnán s jinými soudobými, podává možnost svému uchovateli, kdyby zároveň byl i historikem umění, aby vyznačil v míře, jak mu to zachované památky dovolují, vývojový stupeň i uměleckou techniku malířství té doby, kdežto v druhém případě

je podnětem k dílu novému, kde podle stupně vcítění umělcova ve starou předlohu tato se obnovuje a zároveň přeměňuje se svěžestí barev v nový útvar, v němž však přece starý obraz se věrně zrcadlí.

Kdybychom usuzovali jen podle logických norem, přišli bychom, vycházejíce z požadavku naprosté přesnosti věcné, k závěru, že beletrista nesmí vubec to, co je historicky již zjištěno, měniti a že ani přesuny jednotlivých výroku nebo jiných podrobností, jež v historii se připínají k určité osobě nebo místu, nejsou přípustny. To však by bylo přece jen přílišným zatížením tvurčí síly beletristovy, i když jeho fantasie v domýšlení a psychologickém prohlubování látky historické, zvláště v těch oblastech přítmí a nejistoty, kde vědění historikovo tak často selhává, nachází dosti příležitosti k volnějšímu rozletu. Beletrista by pak nezbytně musil se státi odborným historikem, jenž ví do nejmenších podrobností, kam jeho věda v určité otázce dospěla. Tak daleko není třeba jíti, aby historická akribie tou měrou dusila tvůrčí rozmach umělcuv. Jistě nebude mu vytýkáno, nezná-li nebo zmýlí-li se v drobném, podřízeném detailu. Avšak bylo by naopak hříchem nejenom na historii, nýbrž přímo na historickém umění, kdybychom v té příčině slevovali příliš. Není možno, aby beletrista prostě v historické látce viděl předmět, jejž může zcela libovolně zpracovati bez zření k logice skutečného vývoje historického, nedbaje správné chronologické řady, přesunuje události a měně si charaktery jednotlivců, jak by se jeho pojetí hodilo. V tom případě již beletrie historická přestává býti historickou, a autor tím, že ve špatném výkladu básnické volnosti mění i hlavní rysy vývojové a přesunuje data, jež patří již obecnému vědění a pojata jsou v pamět jeho vrstevníku, vzbuzuje ve čtenářstvu svém rozladění a tak sám ruší pravý, čistý dojem svého díla.

Při otázce, kde je v té příčině mez volnosti básnické, budou rozpory mezi kritikou, pokud tato bedlivě střeží zásadní ryzosti historického románu, a mezi beletristy samými, kteří budou spíše nakloněni meze volnosti básnické rozšiřovati nežli je uznáním požadavku přesnosti historické ustalovati. Je otázkou taktu umělcova, aby vycítil, kde jsou hranice tvurčí jeho volnosti a kde nastává nutnost podříditi se nutným dusledkům, plynoucím z volby určitého thematu, uznávaje, že hrubé anachronismy jsou nebezpečným úskalím jeho dílu i jeho účinku. Flaubert sice prohlásil, že pohrdá archaeologií a že historický román míjí se cíle, není-li v něm vnitřní harmonie mezi jednotlivostmi a celkovým tónem, není-li v něm povah dusledných, není-li v něm stejně přirozené spojitosti mezi mravy a náboženstvím, mezi činy a vášněmi, jako mezi stavbami a podnebím (sr. citát v Lansonových „Dějinách novodobé literatury francouzské" — přel. O. Sýkora — II. 166). Je to vlastně totéž, co Šalda (sr. jeho studii „M. Jan Hus

a doba jeho v moderní poesii české" ve sborníku „M. Jan Hus v životě a památkách českého lidu" 102) zve vnitřní organičností historické poesie. Avšak, jako Flaubert — a stejně s ním Tolstoj a K. F. Meyer — přes své výhrady věnoval imponující práci právě přípravnému studiu historické skutečnosti, tak by ani zcela neobstál Šaldův důraz na tvůrčí sílu básníkovu, vůči níž jeho historický podnět a látka zdá se býti něčím podřízeným a vedlejším: opravdu musí býti rovnováha mezi historikem — a tím se jistou měrou básník, zvolí-li si historické thema, přece jen stává — a básníkem, má-li vzniknouti dílo, jež by plným právem se mohlo označiti jménem umění historického. Jestliže proti Flaubertovi („Salammbo") ozvaly se námitky právě po stránce historické, bylo z toho patrno, že básník se přece jen harmonicky nevyrovnal se svou látkou a že básník zvítězil na újmu historické pravdy.

Šalda na témže místě v dotčené již studii dotýká se i mínění Goethova o naprostém právu tvůrčí obraznosti básnické vůči látkám historickým. U Goetha najdeme i jiné zajímavé poznámky o historické poesii, jež však ne vždy spolu souhlasí. Mluví-li příležitostně o své snaze zachovati, pokud možno, pravdu historickou a chválí-li nekonečnou píli Walt. Scotta při jeho studiích přípravných a jeho „velikou pravdu detailu", stejně jako pochvalně uznává i šetrnost Schillerovu a Shakespearovu k jejich historickým předlohám (sr. Eckermannovy „Gespräche mit Goethe" 10. I. 1825, 9. III. 1831 a 10. IV. 1829) — naopak jindy příkře odmítá „ubožáckou pravdu", jež pomocí historické kritiky odstraňuje fikce a báje, pokládané dříve za historická fakta, v nichž svět nacházel teplo a nadšení (tamtéž 15. X. 1825). Zvláště však pro Goetha je příznačné jeho mínění o poměru básníkově k historickým charakterům.

Praví (31. I. 1827): „Žádný básník nepoznal historických charakterů, jež líčil; kdyby je byl znal, byl by jich sotva mohl použíti. Básník musí věděti, jaké účinky chce vzbuditi, a podle toho zaříditi přirozenost svých charakterů. Kdybych byl chtěl udělati Egmonta tak, jak jej podává historie, jako otce tuctu dětí, musilo by jeho lehkomyslné jednání připadati velmi absurdním. Musil jsem tedy míti jiného Egmonta, jenž by lépe harmonoval se svým jednáním i s mými básnickými úmysly; a to je, jak Klárka praví, *můj* Egmont. A k čemu pak by byli básníci, kdyby jen chtěli opakovati příběh historikův! Básník musí jíti dále a nám, pokud možno, podati něco vyššího a lepšího." Souhlasíme-li s posledními větami, zato věty přední vzbudí naše námitky.

Charakter a poměry předních osob historických, pokud jsou dobře známy, nejsou nějakou vedlejší podrobností, jíž básník nemusí dbáti. Básník přece není nucen voliti si určité osoby za předmět svého líčení, než, zvolí-li

si je, má zůstati věren ověřené tradici historické o nich. Zásada naprosté volnosti ve vytváření charakterů historických zavedla by svými důsledky historickou poesii příliš daleko. Mohli bychom pak vytýkati básníkovi, jenž by na př., aby dosáhl svých uměleckých úmyslů, učinil z mladého Husa hýřila, jenž teprve později se obrátil, ač víme o něm, že to, co si později vytýkal jako hříchy svého mládí, byly maličkosti, jimž jen pozdější, silně zvýšené mravní měřítko Husovo dodalo pohoršlivého rázu, jakého však opravdu neměly?

Avšak naopak právě u Goetha, mluví-li o mnohosti podrobností historických, najdeme slova pravého umělce, s nimiž musí souhlasiti i ten, komu přesnost historická leží na srdci, a jež zcela vystihují povahu věci. U příležitosti Manzoniho „Snoubenců" vytýká (21. VII. 1827), že v autorovi historik nabyl převahy nad básníkem právě tím, že z přílišné úcty ke skutečnosti historické nedovedl se zříci a zbaviti své veliké zásoby podrobností, jež ruší umělecký dojem. To je skutečně veliké nebezpečí historické beletrie, že zajímavý detail svádí k zneužití, k přetížení obrazu: pravá uměleckost se projevuje právě v umění výběru, volíc ze svého materiálu jen to, co je nutno k charakterisaci, k vyvolání nálady dobové, a taktně se vyhýbajíc přílišným podrobnostem, aby tyto se nestaly zbytečnou a škodlivou přítěží.

Pro volnou stylisaci v historickém románě, jež nedbá ani hlavních dat, ani základních rysů dějinných charakterů, mohla by se uvésti obdoba ve způsobu, jak básník může užíti v díle o přítomnosti nebo o poměrně nedávné minulosti námětů a povah ze svého okolí anebo z různých informací o zjevech a poměrech současných. Zde svobody tvůrčí síly se dovolává i Jirásek (v „Pamětech" II. 204), odkazuje při tom na slova Zd. Nejedlého (ze spisku „Alois Jirásek a jeho Litomyšl"): „Nezapomínejme, že první podmínka pravého umění je volnost tvůrčí síly umělcovy"; zde se právě Jirásek ohrazuje proti tomu, aby v jeho pracích o Litomyšli a okolí se hledaly fotografie určitých osob a věrný odraz skutečných událostí, třebas autor přiznává, že skoro ve všech jeho pracích o Litomyšli je vzat základ ze skutečnosti „až na některé postavy mnou vytvořené v duchu doby, ve které vystupují". Právě však stylisace námětů i postav, jež byly částečně jeho modelem, brání ztotožňovati vzniklé tak nové postavy umělecké s jejich skutečnými modely, čehož však není, jestliže historický romanopisec svou volně přestylisovanou osobu pojmenuje jménem historické osobnosti, která mu jen některými rysy a daty podala látkový podnět, kdežto to, co se mu v ní nehodilo, zcela libovolně zavrhne. A právě Jiráskovi nelze v té příčině činiti výtky. Vyskytnou-li se přece postavy, při nichž Jirásek užije i pravého jména jejich (Rettigová), pak věrně zachová jejich povahové rysy a neprovinní se ani proti přesnosti chronologické. To platí pak i o jeho velkých

dílech z doby obrozenské a to se mu stává i principem při umělecké reprodukci období starších. Je to jen přirozený důsledek zásady, že básník, jakmile si zvolí určitou osobnost historickou, již tím se vzdává části své volnosti tvůrčí, nemaje práva, aby ji vědomě zkresloval, byť se i domnívá, že právě tím jí dodává přirozené i umělecké logiky.

*

To však nebylo ještě vládnoucí mínění doby, v niž spadají počátky a první vývoj literární činnosti Jiráskovy. Je zajímavo právě se zřetelem k jeho přísnému plnění historické správnosti i k důrazu na uměleckost historického románu si všimnouti, jak o tom soudila česká literární kritika i sami historičtí beletristé z let sedmdesátých.

Historická beletrie česká měla tehdy za sebou již dosti velkou cestu, avšak umělecký zisk byl z toho nepatrný, následek to upřílišené tendence, jež hleděla více na vlastenecký než umělecký její ráz. Toto pojetí se udržovalo dále, činíc stále z historické beletrie, chceme-li užíti obdoby se Sabinovou charakteristikou Tylovy novelistiky vůbec, vlasteneckou politiku.

Jos. Durdík sice ve své ,,Kritice" (z r. 1874), jež svými hledisky v mnohém se zdvíhá nad svou dobu, hlásá, že estetika a vlastenectví se musí od sebe odděliti (str. 27), že nikoli sama českost látky, nýbrž její estetická krása je v literatuře věcí hlavní (str. 144), přes to však i on v příčině historické beletrie je zastáncem mínění, že ,,krása básnická bývá můstkem k známostem historickým, lakadlem, jež věc lhostejnou teprv činí zajímavou nejširším kruhům". Podle něho má býti heslem básníkovým: ,,Krásou k historii!" Jeho požadavek důkladné znalosti historické není však nesmiřitelný: připouštíť přísný jinak kritik i možnost porušení pravdy historické, avšak s podmínkou, že ,,má se to díti ku prospěchu básnické krásy i psychologické pravdy; on (básník) má, jak už dávno propověděno bylo, historii v tomto směru doceliti, opraviti" (str. 130).

Po Durdíkovi příznačným je programový článek K. Tieftrunka z r. 1876 (,,Slovo o románu a dějepise českém" v Čas. Čes. Mus. str. 524 a d.), kde volá po románě historickém, jenž by, jda po stopách Scottových, ,,šířil lahodnou formou rychleji historické vědomosti než mnohé důkladné dílo dějepisné, budil a upevňoval by vědomí vlastenecké i tam, kam pro nevšímavost k literatuře české dosud nevniklo, ušlechťoval by český mrav a hovor ve všech třídách národních a stal by se nejlepší hrází proti beletristice nemravné a sprosté, ano pro aesthetickou cenu svou nalezl by průchod i do ciziny, kteráž by se učila i historie i literatury české více si vážiti". K tomu však je třeba po příkladu Scottově pilných studií. ,,Musí ovšem

i romanopisec náš historické pravdy nebo aspoň podobnosti k ní se přidržovati; než přes to má dost volnosti, aby historický materiál dumyslem a obrazností svou pronikl a propůjčil mu harmonické urovnání a puvabné provedení . . .“

Ferd. Schulz ve svém souhrnném referátu o výpravné próse historické r. 1881 (v „Osvětě“ 185 a d.), jenž převyšuje obvyklou úroveň tehdejších referátů, již míní, že pedagogický účel románu historického, jejž ještě zdurazňoval pro dobu Tylovu, Markovu a Chocholouškovu, nemusí již tak vystupovati do popředí, „že stránka jeho estetická má úplnou volnost, aby se rozvila dle svého určení.“ „Správnost názoruv dějepisných rozumí se při spisovatelích vlasteneckých nyní už sama sebou, to jest nejhlubší základ, bez něhož o historickém románu českém nemůže býti vůbec ani řeči; na tom základě pak musí zbudovati se dílo, jež náleží k plodům umění slovesného, nikoli vědy dějepisné.“

Tento důraz byl by měl více účinnosti, kdyby se byla s theorií shodovala i praxe při skutečném hodnocení příslušných sem prací — než také i sama tvůrčí umělecká činnost autorova — jak se ukázalo hned v případu Šubertova „Krále Jiřího Poděbrada“, o němž Schulz v zmíněném referátu též jednal. Schulz, jenž sám (r. 1869) vydal populární zpracování dějin Jiříkových, mohl práci Šubertovu, která je typickým příkladem nejhrubších anachronismů a nedostatku dobové psychologie, charakterisovati jako „zápas mezi obrazností uměleckou *a věděním* věcným“, kde prý obě hlavní osoby, Jiřík i Zdeněk ze Šternberka, jsou „i slovy i skutky *věrně* a jasně charakterisovány“. Román Šubertův i potom našel u literarní kritiky více uznání, než zasloužil. Ještě r. 1898 J. Voborník (v Čas. Čes. Mus. str. 304, ve své literárně-historické perspektivě „O působení dějepisných prací Františka Palackého na novější beletrii českou“) o něm napsal, že „náleží popisnou názorností a bohatstvím dějů k nejlepším pracím vlastenecké novelistiky“. Také V. Dresler ve svém jubilejním článku (Čas. Čes. Mus. 1909, str. 296) byl k němu až příliš šetrný, shledávaje v románu o Jiříkovi i v jeho směru „jeden ze spodních činitelů, zapříčiňujících povlovně dějinný realism a nazíraných dnes jako spojovací most s moderní historickou povídkou“.

Zajímavý je v románě Šubertově úvod a přímo v něm prohlašovaná tendence „přilehnouti jaksi k době nynější, aby na této historické povídce byl zároveň nádech doby, pro kterou byla tvořena. Ano, snažil jsem se, abych v ní dle možnosti předvedl i události, jimž podobné až dosud zabývají mysl naši a snad po všechny věky budoucí — byť později v oslabené jen vzpomínce — budou jí blízkými.“ Ovšem splnění tendence této, zvláště pokud šlo o hlavní otázku doby Jiříkovy, o poměr Čech k Římu, Schulz neshledává v práci samé. Dotýkám se zde toho, protože ve slovech, jimiž

Šubert odůvodňuje myšlenku tendence, zaznívá předzvěst uvedeného již výroku Jiráskova, o boji, jejž jsme po předcích zdědili. I Šubert vidí v našich dějinách „jediné pásmo té veliké hry", v níž „nepřátelé naši až dosud lační po našem životě — ze samého středu našeho k tomu vždy posilu berouce". Než jak se liší praktická aplikace této zásady na beletrii historickou u Šuberta a u Jiráska: tam byla sice již vyslovena, avšak zde teprve splněna způsobem, jenž ani historii neznásilňoval, ani umění nezadával!

Ještě bych uvedl polemiku, jež vznikla mezi Vrchlickým a Kalouskem o „Drahomíru" (sr. feuilletony obou v Pokroku 1882, čís.85/6 z 26. a 27. března.) Historik Kalousek pronesl námitky proti tomu, jak ve své tragedii Vrchlický vylíčil nejstarší české dějiny. Je sice pro přesnost historickou, přece však ne v míře, jak bychom čekali od historika. Ten je nesmiřitelnější vůči předělávání dějin — a to opět více českých než cizích — na českém jevišti než v epice, ježto prý to zde méně škodí než v dramatě, kde méně vzdělané posluchačstvo bere vše za pravdu: „tento zdroj národního uvědomění a síly" nemá se kaliti. „Dle dramatologických pravidel, dosti obecně uznávaných, nemá básník předělávati děj, když ten sám dobře a třeba lépe se hodí k dramatu nežli smyšlenka básníkova; důležitých karakterův a dějův obecně povědomých nemá násilně předělávati." Proti tomu namítl básník svou volnost básnickou: ať je prý to komu vhod nebo ne, „v mé poetice a estetice jest básník vskutku suverenní, jak ve volbě látky, tak zvlášť v jejím zpracování"; aby při tom daleko nezbloudil, zárukou toho prý je vlastenecké jeho smýšlení.

Z těchto ukázek je patrno, že kromě pronikajícího již estetismu, s nímž však pedagogická a vlastenecká tendenčnost se ještě těžko shoduje, literární theorie česká v letech sedmdesátých a na počátku let osmdesátých se klonila k přesnosti historické. Avšak ve vlastní produkci literární bylo celkem v platnosti stanovisko Vrchlického, jež se těžko smiřovalo s hesly zastávanými od kritiků i historiků, odpovídajícími již jak význačným tendencím a předzvěstem realistickým v české povídce vesnické i v románu sociálním, tak i — ač ne úplně ani dusledně — současném vzestupu historické beletrie cizí. Zde již tehdy po významných úspěších, jichž dobyl v letech šedesátých francouzský i ruský román historický Flaubertovou „Salammbo" a Tolstého „Vojnou a mírem," nabývá v Německu literární osobnost Meyerova svého rozpětí a v Dánsku již r. 1876 vydává Jacobsen svou „Marii Grubbeovou". V té příčině současné volání Tieftrunkovo po románu historickém podle vzoru Scottova bylo dokladem, jak umělecky byl český vývoj literární opožděn.

*

Za těchto poměrů se vyvíjel Jirásek a je pochopitelno, že první stupně, jimiž prošel, nesou na sobě ráz romantiky, ač již v prvních jeho pracích zříme stopy jeho přirozené povahy, jež se bezděky vzpírala vlivům romantickým, i když jim sama ještě podlehala. Zemitá vůně Hronovska vane již jimi a vyzírá z nich na nás výrazná hlava horákova s jeho prostou, nesložitou duší, s jeho neústupnou, poněkud váhavou silou, pevně gravitující k rodné půdě, se živým smyslem pro konkretní životnost, jenž není přízniv romantickým mlhám. Další práce jeho z rozhraní let sedmdesátých a osmdesátých nám ukazují již v autorovi člověka klidné, vyrovnané povahy, s mocným citem rodinným, s nímž se tak harmonicky spojuje i jeho vřelé, srdečné vlastenectví. Je to muž životního kladu, s pevnou vírou v sebe i ve svůj lid, jehož neochabující kmenová síla živí jeho neochvějný optimismus. Idylik s bodrým úsměvem na rtech však v něm nevylučuje ani vlastnost zdánlivě s tím nesourodou, která však je přece jen důsledkem a doplňkem jeho oddané a věrné příchylnosti k rodině i národu: je to mužná statečnost, jež se již jevila v jeho chlapeckých zálibách a která se později vyjádřila nejen v těch bezpočetných povídkách vojenských, rozesetých v celém jeho díle, nýbrž i v praktickém životě, když přišla rozhodná chvíle. Takový muž, jenž, veden jsa svou konkretností, vštípenou mu původem i selským prostředím, i svou potřebou pravdy, neuměje sebe ani jiné obelhávati, zanechal brzo veršů — poznalť záhy meze svého nadání — nemohl ani v próse dlouho zůstati pod vlivem romantických nálad, stále ještě živých v české literatuře, a musil dřív nebo později se propracovati k literárnímu realismu, třebas tento v české beletrii historické byl novotou, jejíž nutnost sice již příklad v české povídce venkovské ozřejmoval, ale jíž bylo na novém poli historickém těžko a zvolna dosáhnouti. Umělecký realismus historický v českém malířství měl mnohem snazší a schudnější cestu než v literatuře. Proto také Aleš, ač nelze jej přímo zváti realistou, dosáhl svého mistrovství mnohem rychleji, vlastně téměř hned, nežli Jirásek, nehledíc k rozdílu mezi jejich nadáním, jež u Aleše geniálním instinktem rázem se zmocňovalo svých cílů, kdežto vzestup Jiráskův je pomalejší, zato však až do jeho stáří stálý a tím neobyčejně imponující.

Tak vidíme Jiráska procházeti venkovskou povídkou, v níž již v prvních letech své činnosti literární nakreslil řadu ostře viděných figur, aby dále pokročil k motivům vojenským z dob pruských válek a k námětům maloměstským, jaksi nesměle se blíže k tomu, co bylo vlastním jeho cílem, k povídce historické. Zde jeho smysl pro přesnost věcnou a dobovou psychologii byl vzmáhán a posilován tím, že byl sám odborným historikem a že již proto byl citlivější pro pravdu historickou ve věcech i při lidech. Počáteční nezdary, jež si při svém citlivém svědomí uměleckém

dobře uvědomoval, ho neodradily, a on se statečnou důsledností znovu po jiných cestách a jinými thematy hledí zmoci svůj problém, historický realismus, realismus nejen ve věcech, nýbrž i v situacích a povahách.

Vítězství zde po delším tápání dosažené bylo však provázeno i jinou zajímavou proměnou. Ta je symbolisována příznačnou změnou thematu z doby Václava IV., jež dlouho fantasii autorovu zaměstnávalo: „Červený man" se změnil v trilogii „Mezi proudy". Nebyla to jen změna titulu, rozdíl sahal hlouběji a dobře vystihoval i umělecký vývoj Jiráskův: královský ohnivec, jenž měl býti předmětem této práce, ustupuje do pozadí a místo toho v popředí zájmu autorova se ocitá široké líčení poměrů časových. Tím, že osoba ohnivcova, dříve zamýšlená jako hlavní nositel děje, se stala figurou podružného významu, je vyznačen přechod Jiráskův od individualistické formy románu historického s rázem stále ještě poněkud romantickým k pojetí kolektivnímu, typovému, jež je vítěznou cenou dlouhého a čestného Jiráskova zápasu o historicky realismus, nikoli však tak, že by se již autor vůbec pak nevracel k prvnímu útvaru.

Před tím pozornost autorova se upíná k vylíčení osudů individuálních, k určité době historické, později, od trilogie „Mezi proudy", je předmětem jeho zájmu spíše doba sama. Beletrista ovšem nemůže úkolu takto pojatého dosíci formou abstraktní, nýbrž formou konkretních příběhů lidských. Jeho účel však jej povede k tomu, že v práci své nevykáže přední místo postavám v životě veřejném vynikajícím, jež po případě dobu svou předcházejí, vtiskujíce jí při tom ráz silné své osobnosti, nýbrž že nositeli děje budou zjevy průměrné, typické, dobu svou nijak nepřesahující a tím ji dobře charakterisující. Bylo to jednak vlivem vlastní povahy autorovy, jeho záliby k zjevům jednoduchým, bez hlubokých, tragických zápletek, jednak však příčina toho byla zásadnější, tkvíci v povaze věci samé.

Jirásek si dobře uvědomil, že ve všech obdobích, jež lákala jeho zájem umělce i historika, jak v době reformační, tak v době protireformačního absolutismu i v době obrozenské, vlastním nositelem hnutí byl lid, střední vrstvy společenské. V 15. století důraz spočívá na vrstvách středních, k nimž náleží i drobná šlechta, v obdobích dalších více na lidu pojatém v nynějším slova smyslu. Proto svými hrdinami — lze-li užíti o nich tohoto slova — učinil typické představitele jednotlivých vrstev, kteří při vší své osobité charakteristice, jíž je umění Jiráskovo vybavuje, přece jen splývají s ostatním množstvím, nejsouce v něm nijak ostře vyhraněnou výjimkou. Autor při tom sice nepomíjí ani zjevu vynikajících nad prumĕr, předních hercu pohnutého dramatu dějinného, než ty se zjevují jen na pozadí děje, jsouce jeho význačným doplňkem, nikoli však podstatnou jeho složkou. Novému zpusobu pojetí odpovídá i zevní tvar prací Jiráskových. V pod-

titulech jejich, jež dobře vystihují podstatu věci, nenacházíme slovo „román", nýbrž čteme tu názvy „historický obraz", „list z české epopeje", „rhapsodie", „výjevy z velkého dramatu", „nová kronika"; i při pracích dramatických výraz „drama" je zaměňován prostějším, „hrou". Forma, aby vyhověla účelu autorovu, snaze, vylíčiti co možná široké výseky dějinné, se stává volnější; místo děl sevřené, přísně ukázněné formy vznikají stavby více rozlehlé a jen volně související než úměrně, architektonicky učleněné. Na themata takové šíře nestačí svazek, nýbrž je třeba prací cyklických, trilogií, v jiných případech i prací vícesvazkových.

Šíře zájmová, jež nutí autora pracovati způsobem více extensivním než soustředěním pozornosti na několik zjevu, působí i na psychologické představení jednotlivých osob, byť i se jim dostává úloh významnějších. Poznáváme je více zvenčí než zevnitř, je u nich více statiky než opravdové vývojové dynamiky. Při množství osob, jež oživují jeviště, není možno ani přední z nich psychologicky náležitě prohloubiti a jejich duševní vývoj podrobněji sledovati, při čemž se uplatňuje autorova kreslířská vloha z mládí, zdržená sice diktátem okolností — při odchodu z gymnasia hradeckého do Prahy byl Jirásek na vahách, nemá-li se státi malířem — přece však zcela nepotlačená a pronikající ze svého zakletí v jiné, literární formě. To platí zvláště o figurkách menších, jež Jirásek — po způsobě starých epiků — zachycuje živě a konkretně několika osobitými rysy a gesty, jako příznačný motiv vždy se vracejícími, jakmile osoby ty vystupují.

Nemyslím, že tato technika je v příčinné souvislosti s hranicemi nadání Jiráskova, jež by psychologicky nestačilo na plné vystižení těchto celkem prostých a jednoduchých duší, ať již jim Jirásek ve svém díle určil úlohu větší nebo menší. Že by byl umělecky zmohl, přes svou zálibu k malým lidem středních poloh citových i ideových, i úkol daleko těžší, psychologické představení i osobností složitějších, s bohatší náplní citovou a myšlenkovou, jen kdyby se to bylo srovnávalo jeho pojetím románu historického je patrno na příkladech paní Zdeny Hvozdenské z epopeje „Proti všem" a vášnivé zrádkyně i milenky Márie z „Bratrstva".

II.

Drobnější práce

Autorovi tak silně zdůrazňujícímu pravdivost historickou ve věcech i povahách, jak to ukázal nejen příležitostnými projevy rázu programového, nýbrž i prakticky, svým uměleckým dílem, jako je Jirásek, je zajímavo nastaviti zrcadlo pramenů i historické literatury a tázati se, z jakých zdroju

čerpal a zda jeho obraz doby i lidí se opravdu srovnává s povahou a duchem času, jak si jej odborně historicky můžeme zjistiti. Bude to příspěvkem k poznání jeho techniky umělecké i k ověření jeho historického realismu. Platné závěry ovšem bude možno provésti, až bude celé dílo Jiráskovo takto prostudováno.

Pro mne nejbližší bylo všimnouti si poměrů jeho k době poděbradské, jež patří ještě k hrdinskému období naší reformace a v níž češství dostupuje nejen ve svém národně-politickém vývoji svého slunného vrcholu, nýbrž kde i na poli náboženském dosavadní český vývoj uzrává v Jednotě bratrské v krásný, ušlechtilý plod. Tato povaha doby poděbradské mocně k sobě vábila právě Jiráska, jenž v celé své činnosti literární ukázal tak živý smysl pro všecky situace, v nichž se projevuje česká síla kmenová, ať je to v živelné formě doby husitské, nebo v živoření doby protireformační anebo konečně v novém omlazení obrozenského jara. Věk poděbradský byl touženou pevninou, kam chtělo proniknouti již mládí Jiráskovo v prvních svých rozbězích, kam však opravdu vítězně proniklo uzrálé jeho historické umění až na konci věku mužného a v pokročilém již stáří, jež však nebylo a není zároveň úpadkem tvůrčí jeho síly.

Jako skoro ke všem jeho velikým thematům, tak i k pracím o době poděbradské první inspiraci dal Jiráskovi jeho rodný kraj, český severovýchod při samé hranici zemské, k jehož podnětům přidalo pak za delšího pobytu autorova v Litomyšli podněty nové i Litomyšlsko.

Hradecko je typickým krajem husitským a pro český východ znamenalo tolik, jako Táborsko pro český jih. Zde vzniklo bratrstvo Orebské, odtud, z blízkého sousedství rodiště Jiráskova, ze Skal, vyjížděl na kořistné své rejsy do Slez Matěj Salava z Lípy, intonační to motiv k „Bratrstvu“; zde v Hradci Králové na celé desítiletí v letech čtyřicátých našel bezpečný útulek volený arcibiskup Jan Rokycana, vstupuje tak na místo, odkud krátce před tím, po dvacet let, mocně znělo slovo kněze Ambrože; zde hrady Náchod, Litice i v hrabství kladském Homole a Kladsko samo jsou nerozlučně spojeny s jmenem Jiříkovým; zde konečně, v Orlických již horách, u Žamberka je posvátné každému Čechu ústraní Jednoty bratrské, Kunvald, a blízko Rychnova samota Lhotka se slavnými vzpomínkami na r. 1467, kdy tu Bratří učinili odvážný krok, zřídivše si samostatný řád kněžský.

Šťastná náhoda, zanešší mladého suplenta do Litomyšle, náladu tuto, tak příznivou vlastní době husitské i období Jiříkovu, neoslabila. Naopak! Bratrský „genius loci“ zde sice mluví tiše, přitlumeně, jen tomu, kdo chce naslouchati, neboť zevní ráz zde — než stejně bylo i leckde v rodném Náchodsku, na př. v Kunvaldě, kde také najdeme typický příklad vymizení a zapomnění starých tradic — se zcela změnil, avšak tichá ta mluva našla přece

i v Jiráskovi vděčného a pozorného posluchače, třebas ho nejdříve očarovala Litomyšl pozdější svým barokovým a empirovým rázem, v němž, jakož i v renaisanční nádheře, tehdy ostatně již valně zpustlé, zámku litomyšlského se utajila husitská a bratrská duše Litomyšle Kostků z Pardubic (z nichž pan Zdeněk byl známým a vlivným důvěrníkem Jiříkovým), Krasonického i Augusty. Tak již v Náchodsku a v Litomyšlsku klíčí v Jiráskovi skrytě vzácný květ, jenž ovšem vyvíjí se pomalu a dozraje až v pozdním podzimu. Zde ozval se již hluboký tón, jenž prochvíval pak dlouho duši Jiráskovu, plně ji teplou láskou, než našel vnější, literární výraz, jenž byl hodný jeho vroucí něhy i mužného hrdinství. Co se zatím ozvalo, bylo jen předzvěstí, jež ještě nedávala tušiti, co budoucnost přinese.

*

Již r. 1874 vyšly ve „Světozoru" Jiráskovy verše s názvem „Boží bojovníci", znamení, jak husitské motivy se u něho hlásí k životu. Pokus tento s námětem romantickým (mladí táborští manželé, jimž boj změní jejich svatební lože na válečném voze v lože smrti) ničím ještě nejeví příštího velikého vypravovatele realistického o tomto thematě. Nelze ho ani umělecky klásti na úroveň Čechova „Husity na Baltu", jenž s „Adamity" měl takový vliv na husitská themata v české poesii. Než pro Jiráska přece má význam jako první literární známka jeho zájmu o husitství, jenž nebyl jako u mnoha jiných poetů současných jen případem okamžité nálady, nýbrž plynul hluboko z nitra.

O dvě léta později, r. 1876, slyšíme od autora samého zprávu o mocném dojmu, jehož výsledkem byla, ovšem až za tři léta potom, první jeho práce o Bratrství „Konec a počátek" (vyšla r. 1879). O prázdninách 1876 byl Jirásek nejenom na „Růžovém paloučku" (u Morašic, asi hodinu od Litomyšle), jehož keře rudých růží připomínaly krásnou a tklivou vzpomínku na České bratry, z jejichž slz prý před odchodem do exilu vyklíčily zde rudé růže, a kreslily zároveň dojímavou perspektivu věčného míru, až prý celý palouk zarudne jejich květy — nýbrž zašel i na Litice. Zde, v lesní divočině a za blížící se bouře, nevzpomínal tak na Jiříka krále, jehož pamět mu hlásala zachovaná zde dosud deska, nýbrž před duchem jeho vyvstal stín muže, který zde po bouřlivém životě, plném velikých zápasů, jeden z předních heroů husitské tragedie, zemřel v žaláři, stín vášnivého Tábora Václava Korandy, s nímž zde v hrob zapadalo i Táborství. A associace myšlenková stavěla hned Jiráskovi proti němu zjev jiný, příbuzný a přece zcela jiného rázu, z nedalekého Kunvaldu, Jednotu bratrskou, a ve fantasii zadumaného literáta a historika vznikal hned plán povídky, jež by umělecky oba zjevy

postavila v účinnou protivu, vyznačenou již titulem jejím „Konec a počátek" (sr. úvod k povídce i Paměti II. 176/7).

K uskutečnění plánu pak přispívaly i nové zevní popudy připomínající Jednotu, na něž okolí Litomyšle nebylo chudé, jako bývalý hřbitov bratrský u Zahájí nebo dvůr Vlkov, u něhož „v tom boroví" r. 1548 byl zajat bratrský biskup Augusta. Povídka, jež takto vznikla, nebyla však ještě daleko vystižením toho, co autor chtěl, a autokritika Jiráskova ji později neváhala vyloučiti z jeho „Sebraných spisů". Přes to však, že autor sám ji pokládal za strusku, jíž netřeba dbáti, pro nás zde má význam jako doklad, představující jeden ze stupňů, po nichž stoupal Jirásek k velikému svému cíli historického umění, nejen v době Jiříkově, nýbrž vůbec.

Pro starého vězně na Liticích Korandu, jenž tu v nepřátelském prostředí ční jako zástupce zmírajícího již Táborství, náladovým tónem, příznačným jeho motivem je hned charakteristické motto z F. R. Grimma: „Zapomněl jsem v pravý čas do hrobu se uložiti." Radikální hnutí spoléhající na sílu meče, se přežilo a na jeho místo vsupuje přirozenou mocí svého laskavého a vlídného kouzla „lid bez meče", Bratří: toť thema čistě ideové, na něž mladý Jirásek umělecky nestačil, a jež by i jeho vyzrálému umění, jehož síla je však jinde než v psychologicky jemném obraze ideových konfliktů, bylo tvrdým ořechem. To vidíme i na postavě paní Zdeny Hvozdenské z epopeje „Proti všem", jedné z nejlepších a nejjemnějších ženských postav Jiráskových, která přes to, že je až dosud v české beletrii historické nejcennějším výtěžkem pokusů o obraz husitské sektářské duše, přece jen bolestný přerod mravní a náboženský nepodává v tak propracované analysi, jak bychom si toho přáli. A právě Zdena je pokračováním na cestě, kde Jiráska zříme již v „Konci a počátku" při osobě neteře Korandový Evy, jíž by mělo připadati hlavní místo při řešení otázky přeměny Táborství v Bratrství, neboť druhé přední osoby, Koranda a apoštol nové víry Vavřinec Kroměšín, syn známého hejtmana táborského, jsou již lidé hotových názorů životních — o Vavřincově přerodu z Tábora na Bratra se zde jen vypravuje — kteří se mohou střetnouti, avšak sotva již přesvědčení své změní. Než u Evy (a je v tom již značka, co bude působiti i u paní Zdeny a také u Noemy v „Husitském králi" na jejich obrat) rozhoduje více probuzená láska k ušlechtilému Vavřincovi než důvody ve vlastním smyslu náboženském, jež by ji vedly ke konversi. Stejně odůvodněno je i proselytství mladé Kateřiny Sudličkové, jež také miluje Vavřince. O to tedy, aby psychologicky vystihl, jak vzniká nová jednota, co nutí a přesvědčuje určité jednotlivce, aby se k ní přidali, se autor nepokouší.

S tím souhlasí i jistá nechuť Jiráskova k hloubání náboženskému, jež ho přímo odvracelo od úmyslu, aby vysvětlil, jak český člověk 15. věku

v náboženském svém bloudění nachází svou cestu. Praví o vlivu starého Tábora Krajíře, v jehož postavě již postřehneme jasné stopy charakterisačního umění Jiráskova, na mladičkého Vavřince, že vzbudil „v duchu jeho neobyčejně bystrém příliš záhy nemoc pochybností a hloubání náboženského, kterou každý myslící duch vytrpí a která jmenovitě onoho věku všeobecně *a s velikou škodou* ducha českého skličovala" (II. vyd. povídky str. 30./1.). Jiráska samého se sice také v mládí dotkla krise pochybností, ale zmizela brzy, zanechavši sledy jen v některých jeho verších. Jak Jirásek si v této příčině zůstal věren a důsledný, k tomu stačí si všimnouti, jak v pozdějších svých pracích o husitství se sympatiemi netajenými sdílí umírněné stanovisko Žižkovo a jiných osob toho rázu (Buchovce i Ctibora z Hvozdna v „Proti všem"). Vypravuje o husitství, nemohl ovšem přejíti chiliastické blouznění, a jeho obraz o tom je barvitý a výstižný, avšak jen ve smysle naznačeném již ve zmínce o paní Zdeně. Jsou to znamenité výjevy, nad něž zatím českému umění historickému se nepodařilo dospěti, většinou ani na jejich úroveň, avšak podrobná umělecká analysa sektářství to přece jen není!

S časovým zařaděním vzniku Jednoty i s jejím usazením na zboží litickém je v „Konci a počátku" spojena změna, jíž by si pozdější Jirásek nedovolil. Ani Jednota nevznikla najednou, nýbrž zvolna a organicky rostla z pokompaktátového utrakvismu. Víme však, že vlastní její vznik z kroužku br. Řehoře, horlivých to posluchačů Rokycanových, spadá nejdříve do r. 1453, spíše však až do r. 1454, „když mladý král kraloval," jak citát o tom ze spisů bratrských uvádí již Palacký ve svých „Dějinách" (IV. 1. 423; zde i dále všude cituji podle vydání Kalouskova z r. 1876 a d.) Tehdy nebo brzo potom Rokycana, jehož kazatelský radikalismus byl vzněcován nebezpečím katolické reakce, dal Řehořovi čísti spisy Chelčického a odkázal jej na jihočeského samotáře. Cestu Řehořovu a po něm i Vavřincovu Jirásek však klade již do r. 1452, ne-li ještě dříve, a s tím i ustavení Jednoty a vznik malé obce její na panství litickém (o Kunvaldu ještě není zmínky) na základě povolení Jiříkova, jež u Jiráska náleží již do r. 1453, kdežto Palacký (426) je spojuje až r. 1457 — se posunuje o několik let dozadu. Jirásek tak učinil, tuším, ani ne tak pod vlivem Gindelyho, jehož „Geschichte der Böhmischen Brüder" I. 21., vyšlá současně s první částí čtvrtého dílu Palackého „Dějin," sice přičítá roku 1452 význam rozhodný pro Rokycanu i vznik Jednoty, jež však patrně nenáležela k pramenům Jiráskovým, neboť on ne zde, nýbrž u Palackého našel své doklady o Bratřích (u Gindelyho byl by též našel až rok 1453 k odkazu Rokycanovu na Chelčického a rok 1457 k povolení Jiříkovu) — jako spíše proto, aby uvedl v soulad vznik Jednoty s příchodem a dohasínáním Koran-

dovým na Liticích, ač by byl to mohl učiniti i jinak, kdyby smrt Korandovu, o níž nic určitého nevíme, přesunul z r. 1454, kam ji klade, až k r. 1457.

Než kromě této chybné, ač vědomé anticipace roku 1457 za účelem stylisace dějové lze ještě leccos jiného vytknouti, co vzbudí namitky historikovy. Není se třeba diviti, že poměr br. Řehoře k Rokycanovi u Jiráska nemá rázu příbuzenského, neboť ani Palacký (str. 424) ještě nevěřil — Gindely (I. 21.) však ano — že Řehoř je sestřencem utrakvistického arcibiskupa. Spíše pochybnosti vzbudí mínění Korandovo „o svobodě a rovnosti" „pro které (Táboři) v hrdinném boji padli", jichž však přes to nelze zničiti a jež, třebas později a v jiné přeměně, se opět vrátí („Přišly s nebe, a proto jsou nesmrtelny" str. 72; sr. i str. 236: „Zablýskne se zase meč táborský — ne však Táborů samých, na obnovu jejichž bratrstva není naděje: str. 48. — aby obhájil svatých práv všech"); nelze souhlasiti s Korandou, jak prý Táboři i Bratří jsou téhož mínění, že nemá býti šlechty ani poddaných, pánů ani otroků (str. 161; Kroměšín se vzdal svého erbu: str. 171). To, co již na konci let sedmdesátých bylo známo o šlechtě mezi Tábory (ani Roháč nevzdal se jména panského) o rozdílech stavovských, jichž tak přísně dbal i Žižkův řád vojenský, svědčí, že prakse táborská byla zcela jiná, nehledíc ani k tomu, že v Lipanech nelze viděti se strany táborské boj za svobodu a rovnost; ovšem před výklady Gollovými o Chelčickém a Jednotě, jež spadají do let pozdějších, bylo snad možno se na základě výroků Chelčického o stavech a moci světské (najdou se u Palackého) domnívati, že Bratrství bylo jakýmsi křesťanským anarchismem.

Erudice této první povídky Jiráskovy o době Jiříkově není ještě rozsáhlá. Kromě citátu z Postilly Chelčického („Lidé mnozí bloudíce . . ." u Jiráska str. 40; Smetánkovo vydání Postilly I. 170: 6. neděle po Narození Páně) postřehneme tu z „Dvou kronik o Štilfridovi a Bruncvíkovi", jejichž rukopis slouží romantické, dost náhodné zápletce, místo (str. 109), jež najdeme v Erbenově „Výboru z literatury české" II. 66., odkud jsou vzaty i výňatky z „Písně o bitvě u Ústí" i z milostných písní (u Jiráska str. 12, 49 a 51; Výbor II. 303 a d., 644 a 643). Popis Tábora z r. 1451 (str. 63/4) je parafrasí známého líčení Eneáše Silvia, jehož český překlad otiskl Palacký (IV. 1. 400 a d.).

Práce náleží zcela ještě romantickému období Jiráskovu: romantický je zvláště poměr Evin k mladému, „kasalickému"[1]) Okrúhlickému, i únos Vavřincův ze zátiší litického. Životní svěžest mají již obrázky ze staročeské domácnosti, scény v hradním čeledníku a selská svatba pod hradskou lipou, k níž ovšem autor našel vzory ve svých hronovských vzpomínkách. Po-

[1]) Slovo to se najde v Chelčickém u Palackého IV. 1. 419.

vídkou, již autor sám zve „historickým obrazem", mihnou se i veliké postavy hnutí náboženského z doby Jiříkovy, Rokycana a br. Řehoř, nemají však ještě výrazného reliefu, jejž dostanou až později, v „Husitském králi" (Rokycana již též v „Žižkovi" a „Roháči"). Na „Husitského krále" upomene i motiv politický, politické důsledky z vystoupení nové strany náboženské; motiv ten však je v „Konci a počátku" jen nadhozen purkrabím Sudličkou („Ty ‚jednoty' nás rozervou": str. 223), když vzpomíná jednotících snah Jiříkových, a hned zanikne.

Po tomto pokusu, o jehož nezdaru autor sám se neklamal, stejně jako o „Slavném dnu" z počátků války husitské, jenž vyšel stejného roku jako „Konec a počátek", zabýval se Jirásek thematy jinými, jež ho odváděly do jiných dob, avšak husitství a doby Jiříkovy neztrácel s očí. Veliká ta themata byla jako vzácná ruda, ukrytá v hloubce, o níž se ví, ale k jejímuž vykopání, přetavení a zpracování není zatím odvahy ani vhodných prostředků Jeden ze zevních podnětů, jež jitřily, zatím bez účinku, chuť autorovu v tom směru, byla zajisté i drobná jinak, ale charakteristická příhoda se starým lesním kontrolorem Zemanem, kromě jehož známého zájmu o Napoleona při náhodné příležitosti zjistil u něho Jirásek i vášnivou, ne právě obvyklou úctu k Roháčovi na Sioně, jež dojatému starci vynutila až slzy z očí (Paměti II. 117). Snad ani hojný styk se Šmilovským, jenž na konci let sedmdesátých zabýval se plány napsati veliký historický román o knězi Janu Nákvasovi, r. 1419 od Bavorů upáleném, a o nich s Jiráskem hovoříval, nebyl naň bez účinku, ač nelze říci, že by bylo třeba teprve tohoto podnětu, aby se v Jiráskovi probudil zájem o husitství, a že by snad chtěl Jirásek v tom se Šmilovským z nějaké žárlivosti závoditi (tamtéž II. 103).

Zato více významu bych přiznal styku s mladým, kypivým Mik. Alšem, jenž byl svým původem, povahou i životní náladou Jiráskovi tak blízký. Ten zajisté, jako dříve v osobním styku, tak později ve svých listech, mluvil Jiráskovi ze srdce, když se mu svěřoval se svými plány, v nichž najdeme totéž zaujetí pro husitství a obrození i pro českého sedláka v minulosti i přítomnosti. Jak zajímá nás čísti v listu z r. 1877: „Čím dále tím více poznávám, že mně husitská doba a ony selské rebelie nejvíc svědčí z naší historie. A co! Jest to slavná doba tahle husitská a ta selská jak zase smutná; na mě to dělá hlubší ještě dojem, než ti exulanti po bitvě na Bílé hoře." Za měsíc potom Aleš píše: „Má poslední práce je skizza ‚Zvolení Jiřika za krále'. To by tak byl verk!" Bohužel, hlásí se brzo i tragika života Alšova v hořkých slovech, že sice již „Zvolení" ve velkém připravuje, „jenom že bohužel už zase nevím, kde k tomu potřeby zas vezmu" (Paměti II. 242/3). Již dříve (1875) Aleš psal o svém, bohužel téměř docela zničeném

cyklu kreseb „U nás", „asi tom nejlepším kalendariu — vzpomíná po letech mistr — které jsem kdy udělal" (tamtéž 163). Jaké to souznění duší a srdcí u obou přátel! To byly tóny, jež Jiráskovi nezněly marně!

Ani Jednota však, o níž se Aleš nezmiňoval, u Jiráska nezapadla. Když r. 1887 měl míti na sjezdu českých profesorů v Litomyšli slavnostní přednášku, chystal k ní thema velmi charakteristické pro místo samo i pro stanovisko Jiráskovo, jak se totiž Jednota bratrská šířila z původního svého sídla, ze Žamberecka, na Litomyšlsko a jak tu na zboží Kostkovském působila (Paměti II. 300).

*

Thema z doby Jiříkovy objeví se až r. 1883; je to „Hejtmanská sláva", s níž ve spojitosti věcné byla i jiná současná práce „V cizích službách". Tento „kus české anabase" sice spadá časově mimo rámec doby poděbradské, avšak vztah k ní má přece, tvoříc svými dozvuky bujného žoldnéřstva husitského v Bavořích r. 1504 jakýsi anticipovaný epilog k látce, již po letech zpracoval Jirásek v „Bratrstvu" a jež dala podnět i ke vzniku „Hejtmanské slávy".

Odkud přišel první náraz této látky, nemohu určitě udati. Uvážíme-li však, že Jirásek, jak sám přiznává (Paměti II. 88), byl „jistě jedním z nejhorlivějších" čtenářů Sedláčkových „Hradů a zámků", jejichž první díl, Chrudimsko, vyšel nedávno před tím, r. 1882 s počátkem Jiráskovi tak drahým, s Litomyšlí — leží na snadě domněnka, že inspirace Jiráskovi přišla z poznámky zde na str. 112 o Talafúsovi, jak sešel mocný někdy hejtman Jiskrův, že vzniklo o něm slovenské pořekadlo „bědný jako Talafús". Byla by to podle toho jedna z prvních ozvěn, jež bohaté a rozsáhlé dílo Sedláčkovo v české beletrii vyvolalo, podávajíc jí stejně jako kulturní historii ohromné množství materiálu nejrozmanitějšího: stačí jen letmo projíti věcné rejstříky k prvním jejich svazkům, abychom chápali, co „Hrady" v té příčině znamenaly a co vlastně znamenají dosud, ježto ani nyní nemáme soustavného obrazu celkového vnitřního vývoje českého. Svou vděčnost Jirásek autoru jejich nejlépe projevil, věnuje mu první svazek „Husitského krále" a spojuje tak jej s milovaným svým hrdinou.

Jirásek nedávno (ve „Vzpomínce" v Topičově Sborníku VIII. 1920 str. 1.) přiznal, že psal „Hejtmanskou slávu", neznaje ještě všech pramenů o Talafúsovi a sám ještě tehdy netuše, že se jednou k němu vrátí, aby se jím pak po léta zabýval. Znal ovšem článek H. Jirečka o něm (v. Č. Č. M. 1859, 163 a d.), jak lze se přesvědčiti jak srovnáním výčtu měst, jimž Jiskra na Slovensku vládl, v živém úvodě k povídce samé (Sebr. sp. XI. 183)

se seznamem Jirečkovým (str. 166), tak i z jiných podrobností, o nichž se u Jiráska vypravuje ve druhé, historické kapitole.

Jistě také znal i báseň Jandy Cidlinského „Jan Talafús z Ostrova". S ní se nejen shoduje v návratu Talafúsově do Čech, ne však hned po bitvě u Šaryšského Potoka, nýbrž až r. 1463 (u Jandy se Talafús vrací s věrným cikánským sluhou Jůrou v šatě poutnickém, u Jiráska s Maďarem Baláněm, avšak na starém válečném voze), nýbrž i ve věci ani ne tak důležité pro „Hejtmanskou slávu", jako později pro „Bratrstvo": Jandově Hedvice, neteři Garově, kterou Talafús zajal a do níž se zamiloval, hraje úlohu unylého, zádumčivého milence, neodvažujícího se ani promluviti, až mu krásná Maďarka prchla, u Jiráska odpovídá krásná Estera, také Maďarka, kterou si však — určitá to předzvěst Marie Bodorovské — Talafús od jakéhos zemana, opilce a hráče, koupil, jež bratříky u Šaryšského Potoka zradila a pak se stala, jak se o ní dovídá umírající, ale stále nezapomínající Talafús, milenkou krále Matyáše. Ani Janda si však milostného toho motivu nevymyslil. Vzal jej ze znělky Kollárovy z r. 1832 (IV. 54), kde ovšem básník omylem z oné nešťastné milenky, jež se podle zprávy Kallimachovy při Talafúsově slavném přepadení Jageru v zoufalství nad smrtí milencovou probodne, učinil milenku Talafúsa samého; to potom opakoval i H. Jireček v „Českých perlách" (1855), ale o čtyři léta později v Musejníku opravil.[2]) Janda si versi Kollárovu přizpůsobil tak, že přepad Jageru motivuje touhou Talafúsovou zmocniti se opět Hedviky, o níž ví od svého Jůry, že tam je, při čemž Hedvika se probodne nad mrtvolou svého Ladislava.

Jako milenka Talafúsova, jejíž smutný, tvrdošíjný zjev se kmitne vypravováním Baláňovým, tak i návrat jeho z Uher do rodné tvrze, jejž Janda klade již skoro na konec své básně, dodávaje toliko ještě romanci o hrdinské smrti Talafúsově u Uherského Hradiště r. 1469, kdežto Jirásek z něho činí východisko své povídky — je jen fikcí bez historického podkladu, neboť víme, že r. 1463 se Talafús nevrátil do Čech, nýbrž ještě r. 1466 sloužil jako rotmistr Jiříkovi, posílajė „se všakú svú rotú i svými služebníky" 6. srpna opověď Vratislavským (Ottův Nauč. Sl. XXV. 21). Stejně je fikcí i způsob smrti jeho, jak u Jandy, kde „splatil dluh své vlasti" za to, že dříve, „co bratří za vlast krváceli, za slávou se pachtil v cizině" — tak u Jiráska, kde Talafús padá, háje sám s Baláněm tvrze Ostrovské proti zátopě maďarské na počátku r. 1469, poslední to jeho čin, v němž bravurně vzplály staré žáry: podnět k tomu, tuším, dalo, čeho se Jirásek dočetl u Palackého (IV. 2. 486), jak při vpádu Matyášově r. 1469 tvrze Zámrsk a Uhersko i mnohé vsi byly spáleny. Jinak povídka tato, na niž podle vlastního výroku Jiráskova

[2]) V Jakubcově vydání „Slávy dcery" 1903 ve Světové knihovně není na str. 544 v poznámkách potřebné opravy.

„ještě působilo kouzlo romantiky", znamená značný umělecký pokrok od romantické mátožnosti zjevu Talafúsova u Jandy, třebas je to zatím jen zběžná skizza, avšak již se slabým obrysem slovenských hor v pozadí, jež je jen nesmělým předchůdcem ohromného obrazu pozdějšího se vší barvitostí místní a dobovou. Mocně již zde též proniká nálada hořké marnosti, jež je výsledným tónem Talafúsova hejtmanění. Tento tón rozčarování se ozve hned v úvodě větou, jež zní jako odsouzení i o panu Jiskrovi: „Jen o jedno se pan Jiskra z Brandýsa (při svém poddání Matyášovi) postaral, a dobře: aby se mu nerozkutálely jeho dobré zlaté, uherské váhy a rázu kremnického, i všecko to vzácné a drahé zboží, co mu vyneslo jeho slavné hejtmanění. — A jak jeho podhejtmani, co s ním o slávu i o kořist se dělili, co s ním naposledy proti Matyášovi uherskému šiky vedli a krev svou prolévali? Těžko povídati" (Sebr. sp. XI. 183).

*

Dojem, plynoucí v „Hejtmanské slávě" z jednoho osobního případu, je ještě tíživější v práci druhé z r. 1883 „V cizích službách", kde jde o velikou pohromu kolektivní, celé kolikatisícové výpravy za hranice. I zde je ještě odlesk romantické záře, jenž padá v drsný hluk života žoldnéřského jako něco cizího, nesourodého. Hlavně svit ten oblévá osudy mladého zemana Mikuláše Jeníka z Mečkova, jeho rytířskou a mlčelivou lásku k energické dědičce landshutské, falckraběnce Alžbětě, lásku, jež ve svém sebezapření zajde tak daleko, že obětuje i zájem tisíců krajanů, nestačíc pak krví smýti svou vinu, záhubu tolika statečných lidí. Než je tu i přes to již více souladu s povahou doby, s níž v podstatě je i zdánlivá romantika rajtarského života, neboť je to romantika nevymyšlená, vyplývající z doby, a jen vztah „zlaté mušky" Aleny k panu Mikulášovi nad ni poněkud vyniká ve smyslu opravdu romantickém. V čem se již zde patrně ohlašuje příští epik „Bratrstva" se svým realistickým, přesně konkretisujícím uměním, je vojenská stránka románu, česká bojovnost i její výraz, žoldnéřská služba v cizině. Zde je věcná — i časová — souvislost s realismem „Psohlavců", thematu autorovi svou povahou i dobou bližšího, v němž novost cizího prostředí lokálního zmohl studiemi kraje i lidu na místě samém, v Domažlicku, jež zároveň též daly přímý popud k práci o českém žoldnéřstvu v cizině.

Že své studijní cesty po Chodsku o prázdninách 1882 zajel si Jirásek do Bavor, též do Řezna, kde náhrobky německých padlých rytířů v „české bitvě" u Schönberka r. 1504 jej podnítily, aby si prohlédl i toto bojiště, pole české slávy, na němž 1600 Čechů vykrváčelo v nerovném boji. A zde, když „na podiv bavorských sedláků" chodil polem, prohlížel, zapisoval i kreslil,

vyklíčil v něm plán vylíčiti tuto episodu, z níž vane tak hořce výstražné memento národní. Později (v Pamětech II. 270) vrací se autor k tehdejšímu svému dojmu několika slovy suggestivní síly: „Bylo pod mrakem, vítr vál pustnoucí plání a teskno padalo na člověka. Marné hrdinství zde padlých plané a bez užitku; ale dojalo —" To již je zorný úhel, v němž dopadne jeho světlo i na osudy „Bratrstva" na Slovensku.

Mladý hrdina románu „V cizích službách" Mikuláš Jeník z Mečkova je přes své jméno, v historii české slavně zapsané z doby válek husitských i období Jiříkova, postavou volně vymyšlenou na podkladě zpráv Sedláčkových o tvrzi Uhersku (I. 110.) Zde též (I. 240) se vyskytuje i jméno typického sluhy na Uhersku Filipa Roměnce, což ve skutečnosti bylo jméno děkana bysterského, avšak až kolem r. 1589. Vlastní látka, zprávy o válce bavorské, je přejata z Palackého (V. 2. 77 a d.), kde je též odkaz, k Starým letopisům českým 269/70, jež — dobře známý pramen Jiráskův již z dřívějška — vypravují, jak hejtmané němečtí, které falckraběnka Čechům určila, jezdili zrádně do obleženého Sulcbachu, a v závěru své zprávy podávají energickou výstrahu, jejíž odraz shledáme u Jiráska: „I varujtež se potom Čechové, abyste víc pod hejtmany německého pokolení nebývali..."; u Palackého je též zmínka o utajení smrti falckrabovy, jež pro Čechy mu sloužící nabyla tak osudného významu.

Cizí poměry bavorské, v něž nás Jirásek zde uvádí — zjev u něho vzácný — přirozeně ukládaly českému beletristovi, vzdálenému pramenu i pomůcek literárních, úlohu, již nemohl dobře splniti podle svých úmyslu. Líčení německé historie o české účasti na válce bavorské, kde najdeme podrobnosti zcela jinak podány (není tu nic o zradě, výzbroj česká nebyla tak slabá atd.) — bude třeba z české strany zrevidovati, jak k tomu počátek již učinil Rezek r. 1881 („Ein Beitrag zum Landshuter Kriege 1504" ve Zprávách Spol. Nauk 1881, 40 a d.), jenž mezi jiným pochybuje o vysokém čísle 9500 Čechů ve službě falckrabově.

Z jiných českých pramenů, jichž Jirásek užil, sluší tu zvláště vytknouti list Viléma z Pernštejna z 10. prosince 1520 ke králi Ludvíkovi (v A. Č. I. 75/79, ale též v Erbenově „Výboru" II. 1255 a d.), jehož zpracování (Sebr. sp. XVI., 123) je zajímavou ukázkou, jak Jirásek dovede nejen vhodnou sobě podrobnost najíti, nýbrž ji i znamenitě situaci přizpůsobiti. V listu pan Vilém, mluvě o roztržkách v Čechách, i jak si vésti, aby z malé jiskry nebyl veliký oheň, dokládá: „Račte před se vzíti Švejcary, več sou vešli a od kterých časův tak trvají, žádnému nejsouc poddáni, a málo jest králů okolních, aby jich neužívali. Pak víceť jest české království i mocnější nežli Švejcaři, třeba se za času opatřiti." Jirásek z tohoto námětu učinil řeč Vilémovu ve Vysokém Mýtě k zemanům, chystajícím se do války bavorské.

M. Aleš: Do cizích služeb.

Narážku na službu švýcarskou v cizině vhodně obrátil na českou situaci a rozvedl ji, anticipuje tak obdobná kázání Zwingliho v Glarusu, v ostrou polemiku proti cizím službám, při čemž pan Vilém břitce srovnává přítomnost s minulostí, kdy také Češi jezdili do ciziny, ,,ale vítězi jsouce a když trestávali škůdce a nepřátely této země naší". A pan Vilém dotvrzuje své přesvědčení, že Češi, budou-li jiným sloužiti a sami mezi sebou svornosti a řádu nedbati, nebudou z toho míti ani cti ani zisku, i obratnou přeměnou známého pořekadla — známe je z poloviny 16. století od Blahoslava (sr. Flajšhans, Česká přísloví II. 91, č. 29) — v níž místo pánů klade Němce a místo sedláků Čechy: ,,Němci se perou, Čechové, půjčtež vlasův! Protož... již prosím vás, rozmyslete se a spravujte vůz, než se kola rozběhnou!"

Je to přísná, ale spravedlivá kritika marnotratné hýřivosti českou krví, jež zbyla jako pochybné dědictví po velké době husitské, jako zvrhlý prostředek nejúčinnější někdy formy, jak cizinu donutiti k úctě a poddajnosti. Byl to hlas střízlivého rozumu a zároveň národního svědomí proti svévoli a sobectví, jež bez ohledu na dobro království se hnalo v cizí služby, ať již za ctí nebo za osobním prospěchem. Jirásek jej účinně provází i vlastním přiznáním jednoho z těch Čechů, kteří na sobě nejlépe zkusili vděk ciziny za své služby, Eliáše Trnky, rotmistra Matyášovy ,,černé vojsky" — obyčejně slyšíme o pramenech o Janu Trnkovi — zachránivšího se při jejím zmaru a pokračujícího divoký a bezuzdný život mezi rajtary, když vzpomíná před mladým Jeníkem výstrah jeho slavného děda: ,,To my byli takovými osly, že jsme za Uhry krev svou i krajanů prolévali a pak — no — Dobře měl pan Jeník"

(str. 52). Sám však z výstrah před Němci, jež dával mladému Jeníkovi, příklad si nevzal.

Tehdy však bylo marně kázati. Bojovná vášeň, jež zdomácněla v Čechách, nedala se tak snadno zkrotiti. Válka vštípila české povaze století 15. rys dobrodružnosti, touhu po pestrém a volném životě, za jehož vyžití po svém prudcí a vášniví ti lidé byli ochotni dáti i cenu nejvyšší. Těm, kdo na husitských rejsách zjezdili většinu zemí okolních, byl jejich rodný kout příliš těsným. A to se přenášelo i na mladší pokolení. Češi byli jako vojenský kůň, jenž se dá před pluhem udržeti, pokud neuslyší neodolatelný zvuk trubky, jenž jej rázem vrátí v staré prostředí. Jirásek sám o tom pěkně praví (str. 130): „Tenkráte, když se v Čechách rozhlásilo „bude vojna", jako by nejpěknější muzika zahrála. Jako na pištcův hlas jonáci do kola spěchají, tak nyní spěchali na vojnu, jako k nějakému kvasu a muzice líbezné." Byla to divoká, živelná síla, o níž ne zbytečně uvádí Jirásek jako motto známá slova německého veršovce Beheima, vrstevníka Jiříkova, že mladý král Ladislav s Čechy si může celý svět pokořiti jako kdysi „veliký Alexander" s Řeky: co mohla vykonati, byla-li ve službě myšlenky náboženské a národní a našla-li schopného organisatora a vůdce, jako bylo za Žižky i pak za Jiříka; nespoutaná a neukázněná, byla jen oslabováním národním, ponenáhlým vykrvácením.

Než u Jiráska zde i později v „Bratrstvu" najdeme více než obecnou charakteristiku, najdeme i podrobnější psychologii českého žoldnéřstva, zvláště toho, jež vycházelo z řad zemanstva. Proč odcházelo ze svých statečků, typicky naznačuje (str. 69) správce falckrabovy střelby Mikát Brada Odraný, jako mladý Jeník volně vymyšlený nositel starého slavného jména z kruhu Žižkova. Neklidná krev nesnáší trvalé práce hospodářské, zvláště když z ní stále nebylo skoro žádného výtěžku — Pernštejn ukazuje ve své řeči příčinu toho, konservativnost držící se při hospodaření jen tradičních forem — ani v panské službě se nechce hrdosti zemanské sloužiti, a tak zemané odjíždějí do ciziny na službu. Ne sami, nýbrž s několika lidmi, najatými a vypravenými z prodeje nebo zadlužení otcovského zboží, jež pak hledí rozhojniti na vlastní korouhvičku, podléhajíce ovšem při tom proměnám nestálého štěstí; po případě neodjíždějí na dlouho, nýbrž jen na určitou dobu, a výprava za hranice, jako vidíme v případu Jeníků z Mečkova, má přivésti svým výtěžkem rovnováhu v rozrušené jejich hospodářské poměry. O podobných pohnutkách uslyšíme již z doby dřívější i v „Bratrstvu" v případu Michálka z Vorly (I. 85), jehož obdoby najdeme u Aksamita, Talalúsa a více jiných. Jako dráždivě svůdné pohádky slyšel takový zemánek o Jiskrovi nebo o Vítovcovi na dvoře celském, kteří začínali s třemi, pěti služebníky a v krátké době dosahovali závratných kariér.

Působilo to nepřemožitelnou suggescí na chudou i ctižádostivou hrdost zemanskou, tísněnou rostoucí konkurencí stavovskou, na jedné straně panstvem, na druhé bohatým měšťanstvem — ti i oni zdvíhali bradu nad chudým zemánkem — při čemž i vzpomínky ne zcela ještě vybledlé na bývalý rušný a veselý život táborový se všemi jeho možnostmi tento sklon k cizí službě jen zvyšovaly.

Neubránili se mu ani měšťané, třebas hospodářsky byli v lepší situaci než zemané — Jiráskova Matěje Rosu z Chrudimě, jenž do Bavor jel s 10 pacholky, známe z uvedeného již článku Rezkova, avšak až z r. 1526, před soudem — avšak ani páni, kteří, majíce k tomu bohatší prostředky, mohli takovou spekulaci vojenskou, jež ostatně vyžadovala značných nákladů, provozovati ve velkém, a hlasu trouby válečné poslechli i leckteří sběhlí sedláci, kteří ve válce nacházeli, co doma, v stále horšících se poměrech sociálních těžce pohřešovali, možnost svobodnějšího života, dovolujícího i větší míru sebevědomí. Češi skutečně tak se ocitali na stejné úrovni se Švýcary i s německými lancknechty, z nichž Jiřího z Frundsberku – umí již tehdy stejně se bíti jako píti — uvedl též Jirásek přiznačně ve styk s českými žoldnéři.

Dobová charakteristika nebyla by úplná, kdyby Jirásek kromě rozdílů stavovských, jež se uplatňovaly i v českých rotách sloužících v cizině, zvláště však zpupnosti panské, nevytkl ještě jiného rušivého činitele, jenž působil nepříznivě na soudržnost českých rot a jenž byl vedle bojovnosti cizině hlavním českým rysem, totiž českou náboženskost a vyplývající z ní svárlivost. Tyto rozpory mezi stavy i mezi utrakvisty a katolíky budily též veliké napětí v české vojsce, sloužící r. 1504 v Bavořích, a je pochopitelno, že dostavily-li se i zevní nepříznivé podmínky, mohla snadno se dostaviti katastrofa, zvláště v prostředí německém, národnostně i nábožensky proti Čechům podrážděném.

Na druhé straně však proti těmto rozkladným silám probouzí se u českých rot v cizím prostředí národnostní soudružnost, jež se stejně projeví — v našem případě — při vstupu na cizí půdu chorálem svatováclavským pod starým, slavným kostelíkem světcovým na Brůdku, jenž jak Jirásek hned dodává, ,,hlásal rekovnost a slávu dávných předků... a nyní viděl potomky jejich, ani jdou sloužit..." (str. 137), jako ve chvíli rozhodné, kdy česká statečnost, než by se vzdala s hanbou, raději dává se v mužný, třebas beznadějný boj, ukazujíc podle slov vůdce Libáka (slyšíme tu ohlas jednoho z listů Žižkových), že bojuje tu ,,pravé české bratrstvo", v dobré paměti předků nepočítající nepřátel a bijící se i umírající, ,,jak na dobré lidí sluší"; soudržnost ta se projeví i při návratu poražených a utíkajících Čechů, kdy žoldnéřská tvrdost pod tíhou neštěstí a útrap jihne ve vlídné slovo a v srdečnou vzájemnost přátelskou.

Po stránce umělecké techniky, odmyslíme-li si dotčené již sledy romantických tradic literárních, máme již v práci „V cizích službách" ukázku historického realismu, jemuž se až do té doby v české literatuře nic rovnocenného nemohlo po bok postaviti. Zde již ve scénách vojenských blíží se Jirásek k úrovni pozdějších děl „Proti všem" a „Bratrstva". K znalosti pramenů, důležitých sice, ale skoupých, jako byly vedle Starých letopisců českých vojenské řády Hodětínův a Vlčkův, jejichž vydání bylo provázeno i znamenitým pojednáním Palackého „O válečném umění Čechů v XV. století" (kromě toho k válečnictví husitskému se vztahovaly drobné příspěvky Buriánovy a Vocelovy, jež však již o mnoho více nepřinesly), musila přistoupiti autorova intuice historická, aby ještě před velikým dílem Tomanovým zkonkretnil kus vojenského života husitského tak, aby nebyl jen fantastickým stínem. Vidíme již před sebou vozovou hradbu na pochodu i v táboře, v klidu i za boje s dojmem historické skutečnosti. Ji oživují znamenité typy vojáků i rotmistrů, jejichž galerii umění Jiráskovo později obohatí ještě tolika novými postavami: Mikát Brada i Libák z Radovesic mohli by býti pojati v družinu Žižkovu a Jiskrovu. Stačilo by, abychom srovnali líčení bitvy v Šubertově „Králi Jiřím Poděbradovi" s bitvou u Schönberka, a viděli bychom, jak pokročil český realism historický od neurčitých schemat nejasných barev k výraznému koloritu dobovému, jenž představuje určitě a věrně věci i lidi.

Než nejenom vojáci, nýbrž i jiné postavy století 15. se již zde křísí v plné životnosti. Vedle českého zjevu pana Viléma z Pernštejna, krásného starce, stejně opatrného hospodáře jako rozvážného politika, jenž má na mysli rovnou měrou svůj i obecný prospěch, lze postaviti i figuru bavorskou, „černého kancléře" Rohrbeka: oba jsou rázovitě představeni s objektivností uměleckou, jež dovede býti práva Čechovi jako Bavorovi. V líčení staročeského života zemanského na tvrzi v Uhersku je patrný vzestup od stupně z „Konce a počátku", třebas scény tyto — nejen zde, nýbrž i v „Hejtmanské slávě" — ještě ustupují před výjevy vojenskými. Zde se znovu přihlašuje osobní rys autorův, jenž vystupuje již v prvních jeho povídkách vojenských: spojují se v něm zájmy vojáka a idylika.

*

Idylik v Jiráskovi toužil — víme to z Pamětí jeho (II. 283) — zpřítomniti si život na zemanské tvrzi 15. věku, za klidu již, když bouře husitská se přehnala, v plnější míře, než jak dovoloval ráz jeho prací dosavadních i dosavadní stupeň jeho techniky umělecké. Proto v polovici let osmdesátých zabral se cele ve studium zašlého toho světa, věnuje svému

M. Aleš: Maryla.

předmětu všecku bystrou svou zvídavost. Vedle Sedláčkových Hradů mnoho vzácné látky při tom mu podal uváděný již výše „Výbor z literatury české“ (II.), kde ve výňatcích z kronik, listů, postil a jiných kusů české lidové kultury, vkusně volených a spořádaných uměleckou rukou Erbenovou, byly na jednom místě sebrány pomůcky, jež chápavého beletristu vedly k tomu, aby si mohl určitěji představiti, jak žil, myslil i cítil český člověk v 15. a 16. století. Byl to klíč k vzácnému pokladu, jehož však před Jiráskem málokdo užil, ač byl na dosah ruky, klíč tím cennější, dokud nebylo oken, jež v soukromí české minulosti otevřena byla později, zvláště spisy Wintrovými. Pramen takový byl tím vítanější Jiráskovi v jeho odlehlé Litomyšli, kde nebylo tolik příležitostí k studiu, ač ani zde jí nescházelo. V případech, kde si nevěděl rady, obracel se Jirásek k přátelum, mezi jiným i k Alšovi, na př. když šlo o „věrnou“ představu kroje polského, jehož potřeboval pro svého Buchovce z „Maryly“, aby tak mohl pravdivě předvésti hejtmana vracejícího se právě z Polska.

A Jirásek cítil se brzo v tomto světě jednoduchých vztahů životních s pravidelným chodem dnů, se všemi těmi drobnými starostmi, jež jen tu a tam rozvlnil vážnější případ, jako doma, přiblížil se mu zcela důvěrně a vytvořil typy zemanské z doby Jiříkovy i drobné jejich průvodní zjevy z čeledi i lidu v plné životní ryzosti. To je patrno v obou pracích, jež vyšly r. 1885, v „Maryle“ a „Zemance“.

„Marylu“ autor nazval „starodávnou selankou“, a jako jinde, i zde je charakteristické věnování: „Památce A. V. Šmilovského“. Je to jemné naznačení, že zde jde o něco podobného, avšak z 15. století a ze života zemanského, co Šmilovský dal české literatuře v dílech rázu „Krupaře Kleofáše“ a „Rozptýlených kapitol“ z novějšího života středních vrstev. A obdoba se Šmilovským je i v tom, že i v „Maryle“ většinou vládne utěšená pohoda, kdy po bouři, již ještě naznačují cáry mračen na obzoru, září

čisté nebe v svěžesti barev a světel: přežene-li se přes ně mráček, je to spíše jako pro rychlou a pestrou přeměnu. Jsme v době „krále holce", v době správcovství Jiříkova, kdy konečně se dostavil toužený pokoj a jeho vítaní průvodci, láce a veřejná bezpečnost, kdy všude lze již tušiti přítomnost mocné autority; klidně se dýchá a Čechy v zabezpečení pokoje a řádu politicky i národnostně rozkvétají. „Srdce okřívá, milo vzpomínati", končí Jirásek svůj náladový úvod k této selance z rodného kraje.

Hned první osoba, jež v ní vystupuje, Ondřej Buchovec — opět člen známé rodiny táborské, k jejímuž umístění na tvrz domkovskou v Náchodsku již v době Jiříkově jistě autorovi zavdala podnět poznámka Sedláčkova (II. 73 a 160), že Zbyněk Buchovec byl majitelem menších zboží na Opočensku i Novoměstsku, ale až v posledním desítiletí století 15. — některými svými rysy, prozrazujícími starého studenta university pražské, svými poznámkami o životosprávě i výklady snů a vzpomínkami historickými, ukazuje nám hlavní prameny Jiráskovy rekonstrukce zemanského života 15. věku. Je to kromě „Starých letopisů českých", k nimž ukazuje zvláště parafrase vypravování o slavné disputaci z r. 1412 i slovanský akcent předvolební agitace v r. 1457 (není-li přímo odvozen z původní předlohy letopisů, z „Krátkého sebrání z kronik českých") — zvláště Erbenův „Výbor". Zde je „Herbář" s místem o „Svatého ducha koření", jež nás vede k páně Ondřejově péči o dobrou chut k jídlu; k jeho výkladům snů o čápu, cvrčcích atd. Jiráskovi opět odtud posloužil „Snář" „velmi pěkný" Vavřince z Březové, kdežto „Písně světské", kromě „Svitaníček" z Musejníku 1838 podaly látku veselému zpěvákovi, zemanovi Rozvodovi Šonovskému ze Šonova, jejž s jeho kronikou (Libri klevetarum) — Sedláček o něm nic neví — Jirásek ztotožnil s anonymním původcem jednoho textu „Starých letopisů", o němž již Palacký pověděl, že se dotýká zvláště příběhů z Hradecka: je to umělecká odplata Jiráskova za služby, jež mu „Staří letopisové" zde i jinde učinili, vykládá-li, jak a v jakém prostředí rostli i psali oni „věrní Čechové", kteří pro veliké události současné, jako byla volba Jiříkova, měli prosté sice, ale vřelé a pádné slovo. Z Erbenova „Výboru" jsou vzaty i Jiráskovy zmínky a citáty z cestopisu Mandevillova, z Všehrda (o komornících), ze „Šprochů vajovských" i z „Historie Trojanské", s jejímiž hrdinami ve vtipné aplikaci srovnal autor hlavní osoby své selanky při tažení páně Buchovcově proti tvrzi šonovské.

K výčtu pramenů Jiráskových k „Maryle" lze zařaditi i erbovní pověst o Slováku Holubovi, již snad autor znal nikoli z Paprockého, nýbrž z Mikovcova „Lumíra" (1853. 13) — dále o podrobnostech z řízení soudního i „Řad práva zemského" (AČ. II. 98) a Brandlovo „Glossarium" (282/3

o druzích půhonů, o obraně titulem). Líčení volby Jiříkovy jeví již stopy nového tehdy, šestého svazku Tomkova „Dějepisu města Prahy" (1885), jak by se dalo i slovným srovnáním ukázati.

Selanka sice náleží době míru, než ozvěny války přece jen v ní, třebas neškodně, vyznívají. V té příčině zcela časově v selanku zapadá vojenská výprava Buchovcova k Šonovu, výraz to nezkrocené ještě osobní zvůle, jež zvykla domáhati se svého práva mečem a nechce se podřizovati dlouhým formalitám soudního řízení. Avšak ani ti, kdo dobrovolně podrobují se řádu, nejsou zbabělci, jak tento typ sebevědomého a statečného češství, také ještě dítě války, představuje mladý zeman Rozvoda. Ráz doby Jiříkovy s jejími slovanskými sympatiemi je též dobře vyznačen celým polským zabarvením zjevu Zbyňka Buchovce i rozkošné jeho schovanky, dítěte tábora, Maryly, jež mezi ženami ve spisech Jiráskových svým smavým rozmarem i temperamentem má přední místo.

Zato bych za vhodný nepokládal akcent na humorné jinak sudičství pana Čelechovského, toho křivohubého Odyssea zemanské Iliady východočeské, ježto nedávné otevření soudu zemského, jímž teprve se skončila dlouhá právní anarchie, nebylo ještě příznivo rychlému vývoji typu vášnivého sudiče, jenž se svými soudy připraví na mizinu. Ani sňatek Marylin, třebas byl z její strany dobrovolný, nebyl tak prost všech právních překážek, jak se zdá, ježto v českém právu sirotek bez rady a vědomí přátel nebo poručníků nemohl se o své vůli vdáti. Naopak spor o doubravu mezi Šonovem a Domkovem se shonem o svědectví pamětníků je dobrým znakem dobovým: jeví se v něm velmi patrně uklidnění doby a náhrada svépomoci právní obvyklým pořadem soudním.

Nejlepší však doklad umění Jiráskova vyvolati dobovou náladu nikoli jen poznámkami o časových událostech, nýbrž přímým vztahem mezi předními osobami děje a situací časovou, podává souvislost mezi soukromými spory zemskými na obou sousedních tvrzích a volbou Jiříkovou. Jestliže spor mezi Buchovcem a Rozvodou je zmocněn jejich rozdíly v otázce volební ještě před volbou samou, ježto Zbyněk Buchovec, věren svým táborským tradicím, zastává se nejdříve kandidatury polské, kdežto Rozvoda, kronikář své doby, uvědomělý Čech a utrakvista, je hned od počátku rozhodným stoupencem kandidatury české, Jiříkovy — vlna obecného nadšení při sněmu volebním zachvátí i Zbyňka, též „věrného Čecha", a smyje mezi ním a Rozvodou všecky roztržky a nedorozumění soukromá: ve velké chvíli, v níž vzniká české národní království, se dobří lidé i vlastenci najdou. Ovšem tento blažený den, o němž kapitolu autor uvádí krásným mottem z „Pana Tadeáše", vystihujícím význam okamžiku, kdy vůle národní se sejde s největším a nejmilejším ze svých králů — není a nemůže býti líčen tak, jak by

se slušelo, kdyby měl býti podán celkový obraz volby i s důvěrným, skrytým jejím pozadím, o němž jistě i Jirásek věděl, ale jehož nemohl užíti, chtěl-li, aby dějový styl byl zachován, aby událost sama byla podána nikoli se stanoviska předních jejích herců, nýbrž s úrovně zemanských voličů rázu Rozvodova a Buchovcova, kteří jsou nositeli děje jeho práce. Takto vylíčena, je volba v selance Jiráskově na svém místě, spalujíc na svém ohni osobní spory a malichernosti a dodávajíc tak chvíli vzrušeného pathosu i ve sféře soukromé: jinak by selanka naše neměla práva skončiti se tímto mohutným akordem.

*

Co v „Maryle" schází až na drobné, příležitostné poznámky, je otázka v Čechách 15. století nejdůležitější, otázka náboženská. Přes to, že právě český severovýchod byl nábožensky celkem dosti stejnorodý a že rozdíly mezi tamními stoupenci táborskými (jako byl Kolda na Náchodě do r. 1456) a horlivými utrakvisty strany Rokycanovy, jenž v Hradci celé desítiletí až do r. 1448 sídlil — měly tu více ráz politický než náboženský, jistě ani zde nechybělo vření z nespokojenosti nad náboženskými výsledky hnutí husitského, jež o něco později způsobilo, že právě zde se tak zakořenila Jednota bratrská. Než o tom v „Maryle" nic! To by byl vážný nedostatek obrazu Čech z doby správcovství Jiříkova, jenž se nemohl obejíti bez určitého zabarvení náboženského. Však jsme přízvuk ten již zaslechli v „Konci a počátku"! Protože však práci tuto autor sám nepokládal za hodncu svého námětu, cítil povinnost vyjádřiti účast otázky náboženské na životě období před r. 1458, ještě před královskou vládou Jiříkovou i před širším rozvojem Jednoty, a napsal současně s „Marylou" „Zemanku", jejíž dějiště, tuším, třeba klásti do Chrudimska v okolí Stradova u Nasavrk. Je to thema „Konce a počátku", avšak jinak pojaté: nejde o Jednotu samou, nýbrž o sektářství, stále tryskající z rozrušeného radikalismu táborského, tedy o půdu, odkud pak Jednotě přicházel příliv nových stoupenců.

Historickým námětem zde je zpráva „Starých letopisů českých" (str. 165) o oživlém adamitství, jak r. 1455 naháči tu a tam v lukách a v žitech běhali a ženy strašili. Kromě toho najdeme u Jiráska též zmínky o Mikuláši Křížovském a jeho listu k bratřím Košatským: týkají se knížky, kterou sektář Laurin půjčí paní Elšce. O Křížovském měl Jirásek informaci v Palackém (IV. 1. 403, z Korandova Manuálníku), u něhož též našel (str. 404/5) citát ze starých pramenů bratrských o Košatských, že je to „rota nejhorší, ježto hříchův za hřích nemají": spojení mezi nimi a Křížovským jeho listem je majetek Jiráskův. K tomu charakteristický dobový příměsek

tvoří exotický motiv potulných cikánů, o nichž jistě byl Jiráskovi znám doklad ze „Starých letopisů českých" (str. 23., k. r. 1416), že „se vláčili po české zemi a lidi mámili": jejich pronásledování mužem Elščiným Odrodou Němčkem z Doubravice, tuhým utrakvistou, stejně zaujatým proti katolíkům jako proti bujícímu sektářství, jenž kdysi bojoval proti Táborům u Lipan a pak nějaký čas byl v Uhrách u Jiskry— vede k shlédnutí naháčů.

Jasná pohoda z „Maryly" je v „Zemance" zaměněna dusným soumrakem, jenž má zevní obdobu v dlouhém, mučivém suchu. Je to neveselé přítmí manželství paní Elšky s drsným Odrodou za nedostatku životního obsahu, jenž by vyplnil duši (naznačuje se tu, avšak nerozvádí i neukojenost skryté touhy Elščiny po mateřství, jevící se v její něze k malým dětem.) A v toto přítmí padne náhle světlo, jako toužený dešť ve vyprahlou krajinu, příchodem druha z dětství Laurina, jenž v Táboře po dlouhém a trapném bloudění došel ukojení mysli i srdce v tradicích radikální Kanišovské odnože Táborských, očištěných však od sexuelních „smyslů zlých": proti těm Laurin vystupuje — a nikoli bez úspěchu — u sektářů v sousedství Elščině, kteří, jak sám praví, ochraňují „kahanec pravdy; ale již jeho světlo se kalí a mdlí, půjdu dolít čistého oleje."

U paní Elšky se ozve opět tón sociální, jako v „Konci a počátku", avšak tentokrát čistěji, ve větší shodě s prostředím. Kromě touhy po jiném, lepším a bohatším životě svádí ji na jednu cestu s Laurinem její dobré srdce, soucit s lidem, jehož útisk vidí i na zboží mužově: Laurin chce býti ne prorokem, nýbrž „přítelem, bratrem toho utiskovaného, bloudícího lidu, jenž krev vyléval za svatou pravdu. A za to mu ji všude vzali a římská kompaktáta vnutili a za svobodu uvádějí ho v otroctví, jaké za našich otců i naší paměti nikdy nebývalo. A ti tam, v těch lesích, zachovali si ještě svobodu ducha — útěchu a sílu v otroctví tělesném".

Jirásek mohl by na oporu tohoto svého pojetí uvésti mužnou obranu lidu poddaného u Chelčického, po němž v Jednotě toto úsilí nevymizelo ani potom, když Jednota se od jeho příliš přísného ideálu života křesťanského odvrátila. Jistě v této formě je sloučení zájmu náboženského a sociálního dobové, a je i v tom viděti, jak realistický názor Jiráskův opravuje předešlé své mylné domněnky o horlení Korandovu za rovnost obecnou.

Paní Elška je dalším článkem mezi Evou a paní Zdenou Hvozdenskou. Je to předchůdkyně paní Zdeny, zde jemněji již načrtnutá. I ona po neradostných zkušenostech životních nachází v Laurinovi světlo (jako je paní Zdena našla v Bydlinském), jež však není světlem, za nímž se jde obětavě, s plným oddáním, nýbrž jež se jeví býti bludičkou, zavádějící v bahna. Mezi Elškou a Laurinem stojí jeho víra, jež, byť nebylo totožná

se sexuelním poblouzením adamitským, přece zdá se jí býti rouhavým kacířstvím. A Elška je kromě toho i vdaná žena, jež uznává mravní důsledky manželství, dělící ji od cizího muže, k němuž přese všecky rozdíly přesvědčení v pustém jejím srdci vzniká láska. O to vše je problém Elščin tragičtější než Zdenin. Je to konflikt, jejž namítala doba nábožensky vzrušená a jenž je skoro neřešitelný: nikoli rozluštění, nýbrž jeho násilné roztětí přináší Elšce smrtná rána z ruky manželovy. Thema toto, skutečně hodné umění v pravdě historického, žádá si ovšem jemné analysy duševní, jež by vystihla ono temné bloudění trpící duše, jež světlo vidí a přece se nemůže odhodlati, aby k němu a za ním pevně šla, odvrhnouc všecky ohledy. U Jiráska, jehož povaha umělecká takovému způsobu řešení daného problému ideového a mravního neodpovídá, přirozeně najdeme jen jeho naznačení. Jistě však svědčí o jemném citu historickém, že autor otázku takového rázu vůbec si položil.

*

R. 1887, již mezi prací na trilogii „Mezi proudy", chvilkovou odbočkou se Jirásek opět obrátil k době Jiříkově, k válce s Uhry. Svedla jej k tomu scéna, jak ji podle zpráv obou kronik Eschenloerových nakreslil Palacký (IV. 2. 548) a jak ji po něm r. 1886 vypravoval Tomek (VII. 276). Rácové totiž Matyášovi, jednak pobivše, jednak zajavše český zástup, provázející 30 vozů špíže k Hodonínu, podle svého způsobu uťali všem Čechům, ať mrtvým již, ať zajatým hlavy — dostávaliť za každou po dukátu — načež král dal všech 585 hlav praky vrhnouti do českého tábora. Právě nedávná četba Tomkovy „Prahy" vnukla Jiráskovi tuto látku, kterou sám klidný a chladný Tomek svým skoupým, avšak zde tím účinnějším způsobem označil jako „ohavný žert Matyašův" — o stínání hlav mluví jako o „divošském způsobu" — což je charakteristická, byť pozdní a kontrastující obdoba výroku vratislavského zpravodaje, jenž krutý ten kousek provází obdivnými slovy: „O grande spectaculum", vyjadřuje tak drasticky svou německou a římskou duši: u Jiráska pohled na toto divadlo vynucuje Blažeji Choteřinskému, hejtmanovi českému, po němž je povídka nazvána, výkřik: „Zvěř divoká, uherská!" (Sebr. sp. XI. 175.)

Vnější rámec své povídky zkombinoval Jirásek z vypravování obou našich klasiků historických, jak lze podle jednotlivých podrobností souditi (tak zprávu o pánu z Mošnova vzal z Palackého, o pánu Vlčkovi z Čenova, nejvyšším nad vozy, i o útrapách českých nemocemi z močálů z Tomka), ne ovšem beze změny: kdežto oba historikové se zmiňují o českém ležení u Hodonína, Jirásek mluví o obležení města samého. Látku svou autor roz-

hojnil o smrt starého Chotěřinského na ránu při výpadu odvetném, kterou si, zdá se, nevymyslil sám, nýbrž ji jen s Hodonínem spojil, užívaje tak, svým způsobem, zprávy z „novin" z července r. 1470 (ve Fontes rerum Austriac. XX. 633), že Chotěřinskému byl zabit bratr: Chotěřinským zde myslí se patrně onen Jan, jejž nacházíme jako předního hejtmana r. 1473 již na straně Matyášově. Jméno zabitého bratra jeho „Blažej" náleží invenci Jiráskově.

V drsném svém obrázku podal Jirásek kus psychologie časové, oné krutosti, jež měla kořeny v tehdejším fanatismu národnostním i náboženském; v našem případě však nelze mluviti o fanatismu jako pohnutce její, neboť Matyáš, jak jej známe, nebyl v podstatě fanatikem ani v jednom, ani v druhém ohledu; jeho krutý čin u Hodonína, jenž ukazuje, že syn v té příčině nezadal otci, Janu Hunyadovi, o němž ještě dále uslyšíme — byl prostředkem nejbezohlednějšího terrorismu, jímž chtěl ducha vojska českého podlomiti. S vytčeným rysem drsné krutosti je jen ve shodě, vystupují-li v Jiráskově válečné episodě jen muži: pro ženy zajisté tu bylo málo místa. Válka přinášela mnoho zla i bolesti, leč i v ní to jistě byla řídká situace, jakou nám umělec zde svým zmocňujícím a význačný rys podškrtujícím způsobem kreslí: jeden syn otci umírá raněný, hlavu druhého metá mu skoro k nohám prak z tábora Matyášova a otec sám, mužsky se mstě za ně, odchází též za syny.

Krutostí dopouštěly se za obou válek husitských obě strany. Přece však to, čeho se dočítáme o husitech, ustupuje rozsahem i hodnotou svou před zvířecí téměř brutalitou křižáků za první války husitské, s nimiž závodili Němci kutnohorští, vrhajíce tisíce svých zajatců do šachet, avšak i před onou novou vlnou sveřepé ukrutnosti z doby Jiříkovy, kdy němečtí křižáci házejí českými hlavami dětskými jako míči. Čechům vždy zůstane omluvou, že sami nezačali a že se bránili a jejich krutost že byla jen odvetou za to, co bylo pácháno na nich samých. Ano, české krutosti nechybí časem dokonce ušlechtilého pathosu a je jen přirozeno, že Jirásek, jenž tak pozorně všude v historii sledoval projevy české síly a sebevědomí, nemohl přejíti ani onu podivuhodnou scénu z války husitské, jež sice vypadá z časového rámce mého thematu, ale o níž přece třeba i zde se zmíniti týmž právem, jakým sem byla přibrána výprava do Bavor z doby již jagellonské! Je to námět „Tčevské hranice" z r. 1890, tedy z doby, kdy již ve „Světozoru" vycházela třetí část trilogie „Mezi proudy" a kdy již krátce potom mělo dojíti na epopeji české síly „Proti všem": a látka tato patří sem, v naši souvislost, ježto v ní vzdouvá se již vlná inspirace, z níž později zrodilo se „Bratrstvo".

„Tčevská hranice" má s „Blažejem Chotěřinským" společný ráz v tom, že ani zde není ženy, že i zde jsme mimo Čechy a že i zde beletrista mnoho

sám nevymýšlí, nýbrž motiv přejatý z historické předlohy jen domyšlí a doplňuje, tedy jistý druh beletristické, rozvádějící parafrase. Jako předešle, i zde je základem vedle Palackého (III. 3. 126) zvláště Tomek (IV. 596), jenž ze svých pramenu podává Jiráskovi více detailu; vidíme to, srovnáme-li soupis měst i hejtmanů sirotčích, majících účast na výpravě do Prus (Sebr. sp. XII. 337 a 343): všecky najdeme též u Tomka (IV. 371, 374, 376, 474 a 540). Avšak Jirásek, zdá se, užil i Voigtovy „Geschichte Preussens", neboť zde (VII. 633), — ne-li u Dlugoše, z něhož pochází vlastní zpráva o upálení zajatců v Tčevě — mohl najíti udání, že Mikuláš z Michalova byl kastelánem krakovským, čehož Tomek nemá.

Oč tu jde, je scéna z r. 1433, výraz to vzrušené nálady náboženské i národní, z níž r. 1432 vyrostl onen spolek Čechů a Poláku proti „všem národům a zvláště německému s výjimkou jen národa maďarského". Předchůdcem scény té v malém bylo ve Friedberku v Nové Marce nejen upálení tamního faráře, nýbrž i nějakého Čecha, jenž odpadl od kalicha. To bylo na veliké rejse husitské na pomoc Polákům proti Řádu podle smlouvy právě dotčené, kdy Sirotci pronikli Slezskem a Novou markou do Prus až k Baltu. Při dobytí města Tčeva bylo zajato i něco českých žoldnéřů, kteří byli ve službách Řádu: ty dal Čapek ze Sán za trest i pro výstrahu spáliti, jakož Poláci učinili i se zajatými „dětmi lodními", mořskými lupiči.

A hejtman sirotčí Mikuláš Vrtimák z Rokytníka, soused Matěje Salavy z Lípy na Skalách, věrný představitel těsného sloučení obou hlavních složek husitských, víry i národnosti, souhlasí, aby proradci ti zemřeli na hranici, třebas je mezi nimi i jeho bratr a syn: ten sice zemřel již dříve před výstražnou exekucí, jejíž krutost je jen udavatelem síly přesvědčení, obracejíc se i proti *svým* a bezohledně je trestajíc za jejich provinění proti povinnostem nejsvětějším, avšak otec, ve svém přesvědčení nepohnutý jako legendární Římané z počátků republiky, dává i jeho mrtvolu vložiti na hranici trestu a hanby, symbol tvrdé věrnosti k víře i národnosti, zde — není to po prvé v dějinách husitství — rozšířené i na Poláky.

Co zde bylo prokázáno skutkem, tomu výraz slovný dává řeč Čapkova k zajatým, v níž — jako jinde u Jiráska — ozývá se ozvěna manifestu Pražan z r. 1420 s jeho důrazným přízvukem na přirozené nepřátelství německé k Čechům i Slovanům: „Víte-li, že jazyk náš (Němci) nejohavnější potupou a kacířstvím po všem světě nevinně ztupili? Za to mějtež odplatu a pomstu a zemřete!" A jestliže dále praví: „Tento je čas pomsty a odplaty nad zlými lidmi mečem aneb ohněm. Na oheň s vámi zlořečenci!" je to přenesení chiliastického pathosu z počátku let dvacátých na pole národnostní.

Tak počínaly, tak trestány byly u husitů cizí služby, zapomínající nejhlubších vztahů časových. Sirotci sami na této rejse nesloužili, oni pomáhali

*

těm, jimž se cítili tak blízci, že zdálo se, že je jen odděluje slabá překážka, jež bez velkých nesnází se dá odstraniti, jež však ve skutečnosti byla větší, než se myslilo. Byl to zásvit nadějí, jež se pak ještě několikrát vrátily, třebas ve formách jiných, a jež jsou i srdci Jiráskovu tak blízky: odtud i věnování „Tčevské hranice" Eduardu Jelínkovi! A slovanská nálada je vyjádřena i ve složení vojska, jak nám je Jirásek představuje na pruské rejse: není to již vojsko čistě české, jsou v něm i Poláci a také Slovák se tu kmitne.

Autor jenž dosáhl v spálení českých zajatců účelu své povídky, nedbá již toho, co pak u Baltu následovalo, kde vůdce Čapek, v opojivé, honosné pýše prohlásiv, že jen moře jej, přišedšího až na kraj země, zadrželo — vskočil do moře a za ním svorně Češi i Poláci, aby zde provozovali rytířské kratochvíle a byli pasováni na rytíře. Než Jirásek na konci své povídky tento výbuch sebevědomí, upomínající na účastníky Xenofontovy Anabase, jenž dal podnět k nádhernému Čechovu „Husitovi na Baltu" a v němž propuká i nadšení nad sbratřením síly slovanské, přece jen naznačuje radostí Čechu blížících se již od Tčeva k moři: „A jak před se táhli, chutě si zazpívali, a vítr nesl na pulnoc k Baltu ohlas toho válečného zpěvu českého, jenž zněl krajinou jako bouře" (Sebr. sp. XII. 359).

„Tčevská hranice" již nám markantně ukazuje, že stojí před námi mistr, jenž se může již odvážiti malby velikého obrazu, kde by zachytil zjev ještě větší důležitosti pro existenční otázku českou, než byla rejsa sirotčí k Baltu se svými ne zcela jasnými a určitými pokusy o shodu československou: bratrstvo na Slovensku. To již je pravý Jirásek, ať v charakteristice lidí, jimž dává mluviti řečí plnou a jadrnou, jak si ji odposlouchal ze svých pramenů, ovšem s náležitým přehodnocením mluvy manifestů a traktátů v řeč všedního dne — ať v podání obrazu i nálady krajiny: z jeho tuchelských lad v Prusích, za tmícího se večera s vrzavým hlasem cvrčků, nebo za dne, kdy z roviny, nad níž v dálce s obrysem táhlých výšin se zdvíhá stará mohyla, zablýská tu tam lesk jezerních zrcadel v temném rámci lesním a kdy stesk padá z širého prostoru na člověka, jenž se tu cítí tak opuštěn — cítíme dojem, jenž na nás vane z krajinných líčení historických románů Alexisových. To, co již přicházelo v práci „V cizích službách", táborový život v různých svých formách, ať se popisuje jízda zbytného houfu večerní krajinou a stíhání hlídek nepřátelských nebo bohoslužba v táboře a židovské kupování kořisti od vojáku — to vše zde již prozrazuje dokonalou techniku realistickou, jež úplně ovládá své prostředky.

*

Do ciziny, ale přece s českým lidem na dalekou pout se vydal Jirásek ještě téhož roku (1890) svou půvabnou parafrasí pro dětský svět s obrázky

Alšovými „Z Čech až na konec světa“, jednou z nejlepších knížek, jež lze českému dítěti předložiti. Vyšla skoro současně, téhož roku, s českou úpravou cestopisu Šaškova od F. A. Slavíka: snad právě úprava tato dala k ní podnět.

Parafrase se tu přimyká těsněji ke své předloze než jinde, s výjimkou ovšem „Starých pověstí českých“, kde účel i prostředky jsou podobné. Předloha, denník Šaška z Mezihoří o cestě pana Lva z Rožmitálu z poloviny šedesátých let století 15. po zemích západních, jež je zachována jen v latinském překladu o sto let pozdějším, jistě ne beze změn dotýkajících se jejího svérázu, je tu jaksi vrácena českému svému původu, při čemž cenným ukazozatelem autorovi, jak si vésti, byl jiný denník z doby Jiříkovy, jen o málo starší, o cestě podniknuté za podobnými účely politickými, jež však v práci samé s povahou více soukromou jen slabě se rysují, denník Jaroslavův z r. 1464 o poselstvu do Francie. Spisek Jiráskův se ovšem neomezuje jen na předlohu vlastní, nýbrž vhodně ji doplňuje i podrobnostmi odjinud převzatými, jako vzpomínkami na české poselstvo, jež r. 1457 jelo do Francie mladému králi pro nevěstu, na legáta koncilu basilejského Alfonsa z Burgosu, jenž v době Albrechtově byl s Čechy ve styku, o cestách, jež vedly později k objevení Ameriky i o vztazích českých k Avignonu a Milánu: v zálibných poznámkách o milém koni Šaškovu Jiskře proniká i osobní rys autoruv.

Již titul práce naznačuje, že jde o daleký rozlet světem. Není to sice husitská rejsa, avšak i při diplomatickém rázu cesty, jenž upravoval cestu veliké, mezinárodní politice Jiříkově a jenž přirozeně zůstával obyčejným členům družiny páně Lvovy utajen, omezuje se na důvěrné ústraní — osvědčuje se při ní česká statečnost, jak ve chvílích nebezpečí, tak při dvorských slavnostech, kde cizina obdivuje se síle i obratnosti české ve zbrani; jejím vtělením je zvláště hrdinská postava Jana Žehrovského z Kolovrat, jenž tak v cizině obnovoval zapomenutý již dojem rytířské slávy někdy Plichty ze Žerotína z doby Jana Lucemburského. Celým spiskem duje mocný van českého sebevědomí, jež se projevuje i v českém důrazu na okázalý zevnějšek. Vzpomínáme tu o málo pozdější charakteristiky humanisty Bonfina o Češích jako „nejkrásnějším druhu lidí“, imponujících cizině jak svou statečností, tak i péčí o zevní vzhled. Toto sebevědomí, k němuž tvoří účinnou protivu tradiční zášť katolické ciziny proti českým kacířum, při ruzných příležitostech drasticky jimi projevovaná, stejně diktuje panu Lvovi před turnajem v Bruselu výzvu, jíž pak sám nezadal: „Tak paní bratří, pamatujte na čest a slávu jména českého —“ jako se jítří při urážkách zakoušených od předpojatých cizincu a podle možnosti hned na místě je trestá; je s ním však spojeno i povědomí, že Čecha — a v tom je skryta i tajná polemika Jiráskova proti cizím službám — poutá nerozlučný svazek k jeho rodné půdě.

A v tom smyslu i zcela přirozeně vyznívá závěr knihy, kde Šašek se přímo obrací k svým malým, ale dychtivým posluchačům: ,,Viděl jsem mnoho, zkusil jsem mnoho... ale věřte, že nejkrásněji je ve vlasti. Milujte ji z té duše a svůj jazyk mateřský... A kdyby Vás svět a cizina sebe více lákaly, pomněte na starého děda svého — a zde mluví Jirásek sám vřelou výzvou k národnímu celku, v níž sebevědomá hrdost nad vzácným a slavným dědictvím je zároveň proniknuta i vědomím povinnosti jeho obrany — jenž Vám praví: ukažte se vždycky věrnou Juditou, kteráž jest pro vlast nebezpečně i hrdlo vážila, i Judas Makabejský činil tak až do smrti, a naši předkové za Žižky i krále Jiříka slavné paměti!"

III.

Bratrstvo.

Když byl Jirásek hotov s trilogií ,,Mezi proudy" i s epopejí ,,Proti všem", přihlásili se ,,velmi naléhavě", jak praví ve své ,,Vzpomínce" (Topičův Sborník VIII., 1920, str. 1.) bratříci. Po pracích toho rázu, jako ,,V cizích službách", ,,Hejtmanská sláva", ,,Blažej Chotěřinský" i ,,Tčevská hranice", bylo to zcela pochopitelno. Avšak vztah k bratříkům a zájem o ně se projevil i v ,,Maryle" Zbyňkem Buchovcem, jenž přijíždí z ,,polské služby", v ,,Zemance", kde Elščin manžel též nějaký čas sloužil u Jiskry, a také v třetí části trilogie se obdobný zvuk ozve strýcem Žižkovým Ješkem, ovšem z doby starší, předhusitské, kdy za války s Řádem také již Čechové jezdili na službu i pomoc k bratrským Polákům. Epik české kmenové síly a statečnosti nemohl přejíti dobu, kdy česká životní síla v tak marnotratné hýřivosti se přelévala daleko za hranice. Byla v tom jen přirozená logika, vyplývající z osobnosti autorovy i jeho mínění o povaze a úkolu českého románu historického, že Jirásek se nebránil tomuto thematu, jehož výzvy, znovu se vracející, nacházely v jeho duši tak silné ozvěny, a že ještě před polovinou let devadesátých, třebas zatím k počatému již jednomu cyklu z doby obrozenské, k ,,Věkovi" r. 1896 se připojil počátek druhého cyklu o témž thematě, doplňujícího se s ,,Věkem", pod názvem ,,U nás" — sbíral již prameny k ,,Bratrstvu". Byla-li mu i jinde ,,ars magistra vitae", v tomto případě, v němž se spojovalo tolik slávy, avšak zároveň i tolik hořkého smutku nad nadějemi zrazenými a silou promarněnou, měla jí býti zvláště.

Umělec dobře si uvědomoval obtíže thematu, jež, tuším, hned od počátku lokalisoval na Slovensko. Toto soustředění bylo nutné nejenom proto, že celkový obraz bratříků vůbec při jejich zeměpisném rozptýlení po střední i východní Evropě byl umělecky nemožný, nýbrž i proto, že Slovensko bylo

pro ně územím nejdůležitějším: zde hráli úlohu největší, přesahujíce daleko místo, jež jinde rotám bratrským bylo určeno jejich služebním poměrem, a stávajíce se zde na dlouho pány. Jejich politický význam zde tím, že byli v prostředí nejenom slovanském jako v Polsku, nýbrž přímo českoslovanském, na půdě vlastního svého kmene, prohluboval se značně i po stránce národnostní. A co slibovala, jaké možnosti podávala zachovalá kultura i povaha lidová na Slovensku po stránce umělecké! Zde nestačila znalost pramenů, a jestliže i v jiných případech autor cítil potřebu poznati jeviště svých prací, zde nutnost seznámiti se nejen s krajinným rámcem příští rhapsodie, nýbrž i s povahou a zvyky Slováků, byla o to větší, oč krajina i lid slovenský byl mu vzdálenější a neznámější: byl tu mnohem těžší případ než r. 1882 při „Psohlavcích" s Domažlickem a s Chody.

Této nutné podmínce přípravné vyšel bezděky vstříc r. 1896 zevní podnět Fr. L. Riegra, jenž v porotě o cenu Fil. Čermáka-Tuchoměřického ve Svatoboru navrhl, aby zcela ve shodě s úmysly nadačními bylo Jiráskovi nabídnuto cestovní stipendium za tím účelem, aby napsal román z dějin bratříků na Slovensku (sr. citovanou již „Vzpomínku", jež podává umělecký účet z první cesty i zmínku Vykoukalovu v „Osvětě" 1901, 361). A tak hned r. 1896 podnikl Jirásek svou první studijní cestu a jeho plán „Bratrstva" dostal se do proudu.

*

K novému dílu přistupoval Jirásek se všemi požadavky svého rozvitého smyslu pro historickou pravdivost, jsa vyzrálým umělcem, jenž všecko tápání měl již za sebou. Bylo třeba hluboko se ponořiti v studium literatury i pramenů, aby svědomitost jeho historického realismu byla uspokojena. Práce s tím spojená byla tím těžší a úsilí vytvořiti si přesný, věrný obraz minulosti bratrské tím nesnadnější, že přes značný rozsah látky na otázky, jež zvídavý historik i umělec si kladl, zřídka nacházel vyhovující odpovědi: na každém kroku vadila zlomkovitost zachovaného materiálu i jeho odborného zpracování.

Soustavná historie bratříků na Slovensku i jinde stále ještě zůstává zbožným přáním, zvláště když dosud nemáme ani dějin válečnictví husitského, tím méně pak dějiny českého vojenství vůbec. I hlavní dílo v té příčině, Tomanovo „Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy" z r. 1898, je jen příspěvkem, ovšem nad jiné podstatným a důležitým, jenž Jiráskovi dovolil, aby si své starší poznatky a postřehy mohl ještě určitěji a konkretněji uvědomiti. Zájem Jiráskův o vojenství je patrný kromě jeho beletrie i v článcích, jež tvoří její doprovod již před „Bratrstvem" i po něm.

Všímá si stejně projevů Rokycanových proti jízdám do cizích služeb, jako prvních zpráv pramenných o husarech; studuje archivální doklady o službě české v Polsku i nové veliké dílo Korzonovo o válečnictví polském, zvláště aby si tam našel zmínky z polských theoretiků vojenských století 16. o obdobách s válečnictvím husitským (sr. skupinu „Vojna“ v Sebr. sp. XLII. 329 a d.). Nemohl-li výsledků všech těch studií využíti již v „Bratrstvu“ samém, jistě se s nimi setkáme později v „Husitském králi“.

O vlastní historii bratříků dosud není práce, již bychom mohli po bok postaviti Tomanovu dílu o válečnictví husitském. Ani zde pokrok vědecký nebyl vždy úměrný s datem a počtem prací našemu thematu věnovaných: mnoho starého a známého obsahu bylo přeléváno v nové nádoby s nevalným jeho obohacením jak po stránce methodické, tak i věcné, třebas novější pramenná vydání umožňovala podati více.

Hlavními vědeckými položkami až dosud zůstávají náčrtky českého válečnictví v „Dějinách“ Palackého (IV. 1. 433 a d.), jenž svým rozhledem i soustředěností ukazuje ruku mistra historické synthesy, i příslušné partie Gollových „Čech a Prus“, kde znamenitě jest rozšířena i upravena cesta k historii českých rot v Polsku a jejichž příklad bude dlužno aplikovati i na jiné země, jež patří v okruh husitského válečnictví. Kromě toho věcně cenné jsou dosud, byť i v nich leccos zastaralo, starší články a příspěvky Herm. Jirečka, Perwolfa, Jos. Píče (Der Nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht“ 1882) — Sasinek i zde stojí vzadu — a z cizí historiografie některé práce Fr. Kronesa, jejž delší pobyt na Slovensku uvedl záhy ve styk s dějinami rot bratrských, a Poláka Sat. Kwiatkowského; nejnověji (1917) maďarská práce Tóth-Szabova chce býti vyčerpáním thematu o dějinách českohusitského hnutí v Uhrách, avšak referát H. Jarníka (Čas. Mat. Mor. 1919-20), jenž v mnoha případech, ač sám není historikem, maďarského autora opravuje a doplňuje, je dokladem, že nároku tomu práce sama neodpovídá, třebas v leččems přináší rozhojnění látky.

Jirásek ovšem, jako jinde, nezůstal při pouhé literatuře a přešel též k vlastním pramenům, mezi nimiž první místo zaujímá současná stručná biografie Jiskrova u Eneáše Silvia, někdy z druhé poloviny let čtyřicátých, pojatá vším právem do jeho díla „De viris illustribus“, neboť zde Jiskra, jenž tak zajímal pozornost střední Evropy své doby, nesměl chyběti; odtud, a ovšem i z jiných spisů a listů Eneášových, přešly do literatury a také v dílo Jiráskovo charakteristické rysy slavného kondotiera, jejž Eneáš osobně znal a tak mohl nám zachovati dojem jeho osobnosti. K Eneášovi přistupuje jiný současník, jenž také Jiskru znal z osobního styku německý veršovec Beheim, méně sice duchaplný než vlašský humanista, zato tím prostší a upřímnější. Na jeho skladbě „Von hern Issgraw ain streit,

den er in Ungern tet" (u Karajana r. 1849 ve Vídni v „Quellen u. Forschungen") je založeno Jiráskovo líčení bitvy u Lučence r. 1451, ač, není-li, jak se zdá, přejato prostřednictvím článku Jirečkova o Jiskrovi v „Českých perlách" (1855, str. 97—99)[3]).

Jiráskovi byly známy i zprávy jiných současných historiků, Dlugoše, Ebendorfera a zvláště Thurocze. V jeho „Chronica Hungarorum," v knize čtvrté zvláště jedna kapitola (49.: „De Bohemis regnum Hungariae devastantibus, qui fratres nominati fuere"), jejíž zprávy později tak hojně byly opakovány a rozváděny, je pilířem, na němž spočívají naše představy o bratřících. Zde čteme, jak se na Slovensku zakořenili, jak si zjednali zde sídla, jednak se jich „zradou a zbraní " zmocnivše, jednak si je nově upravivše („novo aedificationis opere adaptaverunt,")[4]), jak na způsob mnichů „bratříky" se nazývali a ve své rostoucí smělosti zde „zjevně v manželství vstupovali, jako by hodlali stále v království zůstati". O bratřících se o něco více dovídáme i z Eneáše Silvia, z jeho listu z r. 1453, kde vznik bratrstva se spojuje s jménem Petra Aksamita z Lideřovic, jenž prý již před tím loupežil v horách mezi Polskem a Uhrami, avšak po propuštění Jiskrově sebral množství lotrů a zmocnil se Spišska, zřizuje na vhodných místech tvrze a čině si poplatnými města i lid venkovský: aby sehnal k sobě co možná nejvíce vojska, vymyslil prý si, zcela v duchu českého biblismu, „krásnou šalbu", totiž slibem, že v čas placení dostane žold i stejný podíl na kořisti i ten, kdo vstoupí v bratrstvo třebas v poslední chvíli, zcela podle slov Písma o dělnících na vinici. Tento prostředek podle Eneáše k němu soustředil příliv všech, jež z domu vyhnala chudoba nebo hanba a výčitky svědomí.

To jsou hlavní zprávy o bratřících, k nimž by bylo možno ještě dodati zvláště relaci legáta Jeronyma z prvních let šedesátých, již Jirásek asi neznal a jež by mu v podstatě mnoho nového nepodala (je u Engela, Fortsetz. zur allgem. Gesch. 49. II. str. 13—14): ten se zmiňuje o 36 hrazených místech bratřických, i jak každoročně konají nájezdy do sousedství uherského a při tom stavějí nové kostely ze dřeva. Na opravu tvrzení Eneášova o vzniku bratrstva lze uvésti mínění, jež se po Palackém traduje dále, že bratrstvo vzniklo již r. 1448, „jestli ne dříve"; ovšem politicky stalo se mocí až po odstoupení Jiskrově r. 1453.

Jestliže studium historické poskytlo dobovou kostru nastávajícímu vy-

---

[3]) O Beheimovi sr. analytickou studii H. Gilla, Die historischen u. politischen Gedichte Michel Beheims (1910, ve sbírce „Palaestra" č. 96), jež je obdobou podobné maďarské práce Jak. Bleyera (Szazadok 1902). Beheim i jinak, zvláště v „Buch von den Wienern" (1462—65; vydal Karajan 1843) podává o bratrstvu cenné zprávy, avšak z Rakous a nikoli o Jiskrovi.

[4]) V kapitole 34. mluví Thurocz o stavbách dřevěných („paratisque multis munitionibus et castris ligneis"), což nachází potvrzení i v starší než Thurocz relaci Jeronyma Kretského.

M. Aleš: Janko Kozic Vlk.

pravování Jiráskovu, cesty podaly rámec krajinný i lidové podrobnosti a s tím i živou barevnost, za níž cítíme zážitek autorův. První dvě cesty, jež měly širší rozsah, vykonal Jirásek brzo za sebou r. 1896 a 1897, ještě před prvním svazkem „Bratrstva", třetí až r. 1907, jež ve shodě s chystaným třetím svazkem se omezila jen na Spišsko a Šaryšsko.

O první cestě víme z autorovy vzpomenuté již „Vzpomínky" (Topičův Sb. VIII.). Tehdy Jirásek jel Vlárským průsmykem do Trenčína (s odbočkou na hrad Beckov), pak Povážím na sever do Žiliny, na Kremnici a Sv. Kříž, Zvoleň, do Detvy (povozem), Lučence, do Rimavské Soboty (povozem) Hrachova, načež následovala Rim. Březová, Tisovec s Muráněm a konečně Pešť: tedy procestován severozápad a střed Slovenska. O druhé a třetí cestě kromě jednoho z feuilletonů J. L. Holubyho („O mojich stykoch s Čechmi v době předvalečnej": Lid. Noviny 1921, č. 29 z 18. ledna) děkuji za zprávy laskavosti autora samého i paní B. Jelínkové. I při druhé cestě projel Jirásek Vlárským průsmykem. Tentokráte se zastavil v Bošacké dolině v Zemanském Podhradí (výlet na Kostolany). Odtud jel přes Trenčín, Ružomberk do Oravy, na Dolní Kubín, Sv. Mikuláš Liptovský, Rychňavu, na Štrbské pleso, Poprad, Kežmark, Levoč, Vlachy, Spišský hrad, Spišské Podhradí, načež do Košic a na Šaryš; z Košic do Šaryšského Potoka a zpět přes Miškovec, Putnok, Vadnu, Hodějov do Gemeru, Revúce (výlet do Ratkova) na Muráň, Tisovec, Březno

a Žilinu a přes slezskou Orlovou domů: tedy jakýsi prusek Slovenska od západu k východu s vyhnutím báňským městum a sever se stolicí Oravskou, Spišskou a Šaryšskou, cesta nejdelšího rozpětí. Třetí cesta přes Krakov a Zakopané, s výletem na Tatry, nepřekročila mezí Spišska a Šaryšska. Ze Zakopaného jel Jirásek přes Nový Targ na hrad Corštejn a Dunajec, Červený klášter, Pieninské skály, lázně Smrdzonku, horu Aksamitovu, Plavnici, zpět na Podolin, do Popradu (na Hrabušice a Kláštořisko), přes Štrbské pleso, prusmykem Jablunkovským do Těšína a přes Bohumín domu.

Zájem o Slovensko vedl Jiráska i k tomu, že jel na své cesty dobře připraven, v duchu si zalarmovav vše, co se vztahovalo k místům, jimiž měl jeti, byť i to nebylo v souvislosti s jeho vlastním thematem. Vidíme to z drobných článků, jež napsal později, po návratu, jednak z příležitostných podnětů, jednak, aby zachoval zajímavější podrobnosti i mocný dojem některé chvíle. Dvě jejich skupiny jsou v „Rozmanité prose". II. pod názvem „Ze Slovenska" i „Za Bratrstvem"; v prvním svazku „Rozm. pr." najdeme již „Muráň" (z r. 1897). Při Muráni Jiráska zajímal stejně osud krásné Marie Sechyové, „Muráňské Venuše", jako při cestě do Dubna vzpomínal na zbojníky, jak tu v Maguře řádívali, a připamatoval si kromě dobrodružství vagantského „Daciánskeho Simplicissima" i historii Valdštejnovu a pana Jindřicha Hyzrla z Chodů, jež se kdys tu udála: přirozeně však tím živěji vystupovaly před jeho duchem zjevy bratříků, čím více se blížil k jejich někdejším sídlům, „šlakuje" stopy úžasné jejich odvážlivosti a síly. Jeho dychtivé zvídavosti vše bylo zajímavé, co k nim na jeho cestě bylo v nějakém vztahu, ať to byl kostelík nebo hrad od nich prý zřízený nebo kalich za husitský pokládaný.

Aby cesty zmíněné měly co možná bohaté výsledky, o to se starali i ochotní známí a přátelé. Na první cestě měl Jirásek průvodce v prof. Koulovi, z jehož zájmu o lid i umělecké památky měl — sám to upřímně doznává — „mnohou výhodu"; myslím, že hlavně to bylo názor Koulův na t. zv. husitské kostelíky, jenž se potom stal, jak se toho ještě dotknu, podnětem čilé diskuse. Z jiných osobností, jež svými informacemi a pokyny pomáhaly Jiráskovi si zjednati rychleji vhled v přítomnost i minulost Slovenska, byl to především v Kremnici výborný znatel historie slovenské Pavel Križko, u něhož v archivu městském, v „jeho království", měl Jirásek příležitost viděti originály listů Jiskrových a jeho hejtmanů — v Tisovci bratří Daxnerové Ivan a Samo, v Revúci pravotár Julius Botto a v Zemanském Podhradí známý botanik slovenský, evangelický farář Holuby, s nímž si Jirásek zašel na jeviště konečného pádu bratříků, do Kostolan, a u něhož si mohl prohlédnouti i listiny bohatého kdys zemanského rodu Kozi-

ců[5]). Zchudlý potomek toho rodu byl kostelníkem Holubyho a Jiráska u něho zajímaly jeho zálibné vzpomínky na „kortešačky“ z let čtyřicátých a spojené s nimi „pijatiky“ zemanské až do rána, při čemž padlo i jméno bohatého šlechtice Ostroluckého: i jméno to stejně jako Koziců se vrátí pak v „Bratrstvu“.

Tak mluvila k Jiráskovi historie slovenská na vlastní půdě ústy jejích nejlepších znatelů; i ze sbírek nahromaděných v Pešti za millenia mohl těžiti Jirásek věcně, stejně jako pýcha maďarská, v opojení milleniovém ještě nadutější, mu podávala vhodný příspěvek k jeho národnostní psychologii. Tak prostřednictvím přátel mohl shlédnouti schůzky lidové, navštíviti zemanské „kurie“, jen slamou kryté, zúčastniti se „sobáše“ i slyšeti kopaničářskou hudbu (v Zem. Podhradí), mohl na Dětvě i ve Sv. Kříži na „jarmoce“ se vším jeho barevným vzruchem pásti své oči s rozkoší folkloristy i umělce na skvostných lidových typech, mohl s Dr. Daxnerem zajíti i na horskou salaš.

Vše nějak doplňovalo jeho program, rozšiřovalo jeho obzor, vše tvořilo rozsáhlou látku, v níž citlivý postřeh historika i folkloristy odkrýval pod vysokým nánosem dob staré, primitivní složky, jež, očištěné a řádně psychologicky i historicky zhodnocené, čekaly na své místo na ohromném plátně „Bratrstva“. A také skutečně sem z velké části přešly ze záznamů poznámkových i náčrtkových i z paměti umělcovy, v níž tolik dojmů a obrazů se nastřádalo, prošedše kadlubem umělecké i historické stylisace.

V „Bratrstvu“ se shledáme s mnoha těmi pohledy krajinnými, jež svým barevným i náladovým kouzlem roznítily fantasii umělcovu a na jejichž literárním podání poznáte zde více než jinde zřejmé stopy zakřiknutého kdys nadání kreslířského. Jirásek má smysl pro přísnou, mlčelivou velebu divokých horských srázu i pro nekonečnou dálku pusty, jíž se rozjíždí výprava bratřická, pro tesklivé ruiny hradu, utvrzených kdys na strmých vrcholcích rukou husitskou, pro bílé skvrny měst a vsí střídajících se jako prchavá vidina před jeho očima. Chápeme, proč jeho osoby tolik jezdí, proč nutno je sledovati na výjezdách i pochodech za dne i za noci, kdy lesy jen tajemně hučí a vsi klidně spí pod měkkým světlem měsíčním: není to jen snaha doložiti tak rozsáhlost i povahu panství Jiskrova, nýbrž i nutnost osvoboditi se od množství dojmu zažitých jejich vyslovením.

S krajinou se v díle Jiráskově vracejí i lidé v ní vidění, z nichž některé

[5]) Z pověsti, že jeden z Koziců s flintou stojí u brány Hradiska, valů to nad Zemanským Podhradím, a střeží tu skrytých pokladů, vysuzuje Holuby (ve Sborníku museál. slov. spol. 1896. 202—203), že předek jejich asi vynikal bohatstvím a hrdinstvím. Nejstarším členem rodiny Koziců je Jakuš Nasilov, jenž Podhradí dostal r. 1395 od pana Stibora ze Stibořic na Beckově.

zjevy svou primitivní, archaickou rázovitostí přímo vybízely umělce, aby je přenesl ve svůj obraz 15. věku. Není to zajisté jen Jan Hurčala Nejtušiak, jejž viděl Jirásek na jarmarce v Sv. Kříži. Kdyby se autor chtěl zpovídati, jistě mohl by takových případu jmenovati více, mezi nimiž by asi nescházeli ani páni Hurčalovi, oba Dobáci, a některé zemanské typy, jejichž modely zde znovu ožívají, s pravým taktem uměleckým přizpusobené změněnému prostředí časovému.

I celá řada výjevu ze života slovenského je takto promítnuta zpět do minulosti vzácným uměním charakterisačním. Vzpomeneme si na zemanskou hostinu v Podhradí u starého Kozice Frnčaly i s těmi diváky ze „sedlácké strany" i na jiné hlučné „pijatiky," v nichž kypí slovenská prudká krev i rozjihlá citovost. Vynoří se nám onen zamlklý pruvod pohřební s volskými spřeženími, s černou rakví, na níž sedí tři ženy, manželka a dvě dcery nebožtíkovy, zachumlané v bílých plachetkách jako tři sudice, kde posupné, těžké ticho přeruší jen ostré ženské zabědování a smutná žalobná píseň: ze všeho tryská zoufalý stesk, k němuž je chmurné temno lesní nejlepším pozadím. Do paměti se též ostře vřezává i prudká živelnost Detvancu ve vojsce Jiskrově, jejich vášnivé spory i vzdory, takový Zemko Dančiarové, jejž trest jeho hrdosti nesnesitelný, utětí „kečku" jako lehké žence, a nezkrotná touha pomsty žene v jakéms slepém omámení k vraždě i pak k útěku do hor, mezi zbojníky.

Ze skutečnosti též jsou vzaty i scény slovenské pověry. Svou věštkyni a zaříkávačku ze Zem. Podhradí kreslí Jirásek podle dojmu „bohyně", k níž ho Holuby zavedl a jejíž odmítavé zarputilosti dovedl Jirásek svými dárky dětem ústa otevříti. I ponurá fantastika faráře-vedomníka z Lechnice má, jak autor sám dokládá, bráně se proti výtce (tuším Šaldově) staré romantiky, svou předlohu ve faráři sulovském, a třeba s autorem souhlasiti, že, co žilo z pověry v 19. století, má svůj dobrý nárok životní i ve století 15. Básník by se vzdal duležitého prostředku k charakterisaci minulosti, kdyby chtěl ze svého díla vyloučiti pověru. Jak dobře vyznačuje dobu, když Hurčala v čelo lůžek svých pánu Dobáku zaráží čakany s vazovými topory, aby mátohy noční k nim neměly přístupu, nebo když za bouře v táboře Rusíni Zelenkovi se ve své pověrečné hruze před čerty, kteří za bouře vycházejí, tlačí kolem hromnice a žena popova pálí proto na kameni posvěcený pelyněk. Je to duch času, jenž zde pověrou k nám mluví.

Kromě těchto zisku lidských i uměleckých cestování po Slovensku vyneslo Jiráskovi i mocné zesílení základního přesvědčení o nezbytnosti československé pospolitosti a vzájemnosti, s nímž již tam přišel a jemuž ve veřejnosti chtěl právě novou svou prací historickou podati silnější oporu. Historický román svým obrazem jasných a přece historicky správných barev měl

působiti týmž směrem, jakým měla pracovati, bohužel však většinou nepracovala, politika, ani česká, ani slovenská: dotčená iniciativa Riegrova ve „Svatoboru" byla jednou z řídkých chvil, kdy politikové si uvědomovali, co bylo zmeškáno a pochybeno, a hleděli alespoň z části opraviti křivou a klikatou čáru vývojovou. A Jirásek nyní se tak často přesvědčoval, jak jeho pojetí shody československé je správné. Kolik zarmucujících příležitostí mu stavělo před oči v příkré protivě ponížení v přítomnosti a hrdé sebevědomí síly v minulosti! Sedě u vatry blíže Muráně hořce si připomíná, co značí nyní sveřepá síla maďarská. „A my? My dnes Slovenska a Slováků ani dobře neznáme, protože si jich málo všímáme. K jejich škodě, ale k naší také a nemalé..." (Sebr. sp. XXXIII. 172). Ve Zvoleni najde jediný slovenský nápis na — prodejně pálenky. Profesor-Slovák se bojí s ním veřejně česky mluviti (Topičův Sb. VIII. 3—4). Slovenský učitel hájí nutnosti maďarštiny, byť ta kulturně pro děti neznamená pranic. Proti těmto stínům světlo Jirásek najde v českých modlitbách, jež uvidí na Šaryšsku v rukou lidu (Sebr. sp. XXXIX. 220/22). Toto poznání, jehož potvrzení se mu dostalo i na mnoha jiných místech, že byl to „hlas české bible", jenž spojil Slováky s Čechy na kolik věků, a že byl to „bujný válečný duch český, kypící silou", jenž „zesílil slovenský kořen" (v článku o Jiskrovi, tamtéž 230) — jen utvrdilo Jiráska v plánu obnoviti živě obraz československé pospolitosti z doby Jiskrovy a tak historickým svým uměním pracovati, aby se probudilo a utužilo lepší uvědomění mezi Slováky i Čechy. Takto smýšleje, nemohl pro svou dedikaci k prvnímu svazku „Bratrstva" zvolili osobu lepší, než byl Adolf Heyduk, jehož „Cymbal a husle" z r. 1876 byl v době novější jednou z nejpůsobivějších výzev na tuto cestu.

Pro své pojetí měl Jirásek důvody ve skutečných poměrech historických. Tak tomu však nebylo v „historické pověsti" L. Kubániho „Valgatha", psané, avšak nedokončené, v letech šedesátých a vydané až r. 1872, jež je jakousi slovenskou anticipací „Bratrstva,". Již proto a také z té příčiny, že se uvádívá v souvislost s „Bratrstvem", při čemž se zdůrazňuje, ne-li historická, tedy alespoň umělecká její cena, nebude nemístné všimnouti si jí zde blíže.

Historické stanovisko Kubániho je zcela podmíněno jeho politickými názory. Přidav se k t. zv. „nové škole", jež v zásadě chtěla hájiti zájmů slovenských ve shodě s Maďary, ve skutečnosti však sloužila snahám maďarským, ať vědomě, ať bezděky — promítl Kubáni toto mínění o společném uherském vlastenectví i do století 15., takže jeho pověst slouží oslavě maďarského hrdiny národního Hunyada, jejž činí vzorem uherského vlastence, „ktorému ani ve víteznej udatnosti, ani v šľachetnomyslnosti, ani bezzištnosti nebylo ešte páru v Uhrách — ba asnáď ani nebude" (vydání

M. Aleš: Jan Jiskra.

z r. 1907, str. 3); jemu podle Kubániho bylo líto nesvornosti a egoismu obecného i smutného stavu lidu: „to dojímalo jeho šľachetné, za blaho vlasti a kresťanstva rovnako zaujaté srdce — ba vynutilo i tajnú slzu v jeho sokolových očach" (str. 6). Hned však autor činí výjimku v Jiskrovi, „taktiež hrdinovi, ktorý jedinký toho veku, snáď i na potom, môže sa vyrovnať Huňadovi" (str. 5). Jen kdyby nehleděl „cěz prsty" svým hejtmanům, kteří, ať ze ctižádosti nebo zištnosti „miesto aby pri boku hrdinského Huňada pomstili ztrátu uhorského kráľa pri Varne, vychodia na zboje, lúpia pokojných obyvateľov a v svojom obchode cestujúcích kupcov." Tajní pak jeho přívrženci, jichž bylo mnoho, působili na jeho „slabú stránku, na jeho ctižádost, která zračí sa v caesarovském hesle: ‚Alebo Jiskrom, alebo ničím'". Tak se stal Jiskra pláštíkem oligarchů rázu Garova a Ujlakiho proti Huňadovi (str. 5). Ten postřehl „vyšší zámery Jiskrove, zámery totižto: podrobenie národov uhorských českej moci v občianskom i v náboženskom smysle." I střetli se „dvoja títo velikáni, jako sa stretajú blúdiace kométy za million rokov raz, a jedna druhej nemohúc vyhnúť, udierajú do seba" (str. 7). K nim jako třetí soupeř se druží Oldřich Celský, představiltel Germánstva, jehož „vševláda" má se rozšířiti na východ. On chce svými intrikami poštvati Jiskru i Hunyada v zápas, neboť vidí, že jejich spolek by mohl otřásti celým Němectvem (str. 112).

Mezi těmito osobnostmi a principy jim přičítanými ve skutečnosti nebylo žádné souvislosti: principy ty samy byly tehdy nečasové představitelé jejich byli naprosto jiné povahy, než jak je Kubáni líčí. A zcela falešně je pojat i způsob, jak se má macchiavellistická intrika Celského, jejímiž nástroji jsou tři němečtí rytíři, sloužící za tím účelem pod jinými českými jmény na straně české, zmařiti protiintrikou romanticky nemožné Meluziny z Hrachova, jež v tom zcela souhlasí s husitským knězem Brožkem na Valgathových Drienčanech. Brožko zajisté je husitský kněz, jenž nemá sobě v celé literatuře rovna. Tento obr se zjevem františkána, jenž také rád pije, prostředkuje milostné styky mezi dcerou Valgathovou, vlastně Jiskrovou Milicou a Ladislavem Hunyadem: jejich láska má býti symbolem unie uherskoslovenské. Milice v tom smyslu působí — se zdarem — na českého rytíře Kraska, a Brožko, maje v tom za spojence Pankráce ze Sv. Mikuláše, usiluje, aby Jiskra se dohodl a spojil s Hunyadem, podrobě se jemu a jsa tak „vďačným synom tejto novej vlasti." A zajímavo je, že Jiskra, rozhorlený tím, že Celský pokládá Uhry za léno dobyté pro císaře Fridricha, souhlasí již — je to po bitvě u Lučence — a posílá proto k Hunyadovi, jenž však pod vlivem intriky Celského mu odpoví — opovědí války.

Netřeba dále podrobně vykládati, jak této zásadní stránce pověsti Kubániho odpovídá vypravování samo i charakterisování osob a situací:

je stejně nečasové, nepřirozené a nepravdivé. Přehnaná sentimentální romantika se vzdychajícími rytíři a s dívkami přestrojenými za rytíře a zápasícími se svými milenci — nelze se tu odvolávati na ženy mezi bratříky, jež se též někdy, ale zřídka, zúčastnily boje, neboť ty v historické skutečnosti vypadaly zcela jinak — nahrazuje prostší a drsnější skutečnost 15. věku. Jako Valgathu Kubániho se svými nápadnými protivami charakterovými, jejichž vina padá ovšem na zběžnou improvisaci podání autorova, nelze pokládati za dobrý typ hejtmana bratrského, stejně strojené i nepřirozené jsou postavy vedlejší: jak daleko zde máme od sluhy Hrabiny k výrazným sluhům Jiráskovým. Dobového zabarvení nemohou dodati nevkusná zaklínání („na Žižku!", „na kalich a slávu Slovanstva": obdobou k tomu je i připíjení kalichu) nebo za husitskou zde uváděná píseň „Těšme se blahou nadějí", ani stříbrné pistolky jako doplněk výzbroje husitského šlechtice: působí to nejen nepřirozeně, nýbrž i směšně jako travestie. Jakou autor má představu o tvrzích bratrských, svědčí věcná nemožnost popisu hradu Drienčanského — i kdyby šlo o hrad, jenž byl na výšině a nikoli o husitskou tvrz, jež byla v rovině u řeky — s dvorem, kde 5000 lidí prý může pohodlně cvičiti, i s trojposchoďovým palácem; podle toho se ani již nedivíme, slyšíme-li při obležení o tisících lidu Valgathova. Na každé skoro straně se znovu přesvědčujeme, že Kubáni z omylu politického svou pověstí, takto pojatou a vypravovanou, učinil i hřích umělecký, vnucuje násilně patnáctému věku svou falešnou perspektivu z přítomnosti a vyvolávaje tak u svých čtenářů zmatek a odpor i ruše tím jejich esthetický dojem.

Není divu, že r. 1908 při novém vydání této pověsti se ozval proti pojetí i umělecké technice Kubániho se strany historika Julia Botta ostrý protest (Slov. Pohľady 1908, 497 a d.), vytýkající jí zcela správně nehistoričnost a uměleckou nepřirozenost. Obránce Kubánimu vystoupil v Škultétym (tamtéž 504/5; sr. i jeho referát str. 57/8), ne sice po stránce historické, což bylo vyloučeno (avšak Škultéty i zde tvrdí, že básník má svobodu přizpůsobiti k své práci historické historii i topografii), nýbrž po stránce umělecké, háje aspoň osob vedlejších, nedotčených prý chybou koncepční, vyplývající z tendence autorovy, z nichž prý „veje životná pravda i svežest, možná len pri tvorbe poesiou preniklej." A Škultéty i nyní srovnává krátce „Valgathu" s „Bratrstvem" a soudí, že celkový dojem z „Valgathy" „musí býť lepší preto, že je tu viac poesie;" bratríci Jiráskovi jsou mu „aksi suroví, málo sympatiční", a druhá část „Bratrstva" je prý zkažena „nepochopitelným postavením do popredia takej figúry ako Mária".

Nepochybuji, že Škultéty našel a najde se svými důvody málo ohlasu, byť i uznáme, že jazyková stránka „Valgathy" leckde skutečně jeví poetickou svěžest. Jako doklad historického umění se však „Valgatha" uváděti

nemůže. Proti takovému předělávání historie s jeho falešnou sentimentalitou umění Jiráskovo působí jako zdravý, osvěžující van čerstvého, byť i ostrého vzduchu.

*

Jako Jirásek nemohl psáti o bratřících vůbec a omezil se na Slovensko, tak ani vyčerpání této celé látky, více než dvacetiletého panství bratrského na Slovensku nebylo možné ani v díle cyklickém, chtěl-li autor podati své thema bratřické s plným životním dojmem povah i osudů osob hlavních, chtěl-li vytvořiti souvislý obraz a nikoli jen řadu scén volně spojených. Z tohoto velikého výseku dějinného, jenž, ukazuje kypící sílu národní, ale rozplývavou, mařenou v úkolech vedlejších a nedovedoucí se soustřediti k dílu trvalému, volal romanopisce i dobového psychologa dbalého národní povahy o umělecké vystižení, aby tak byl poučením a výstrahou — bylo třeba vybrati děj, jenž by byl význačný pro dobu i povahu bratříků a jenž by přece dovoloval, aby autor podle rázu celé pozdější své beletrie historické mohl zároveň s ním spojiti odbočky i vedlejší postavy, aby tak thema jeho mohlo vyzníti plným akordem dobovým.

Soustředění časové je zde větší než v jiných jeho cyklech. Jde tu jen o krátký interval tří let (1451—53), při čemž svazek druhý má poměrně největší rozpětí, od září 1451 až do jara 1453, takže jak svazek první, tak svazek třetí obsáhne vlastně jen několik měsíců: co je v svazku třetím přidáno o bitvě u Šaryšského Potoka r. 1458 a o dobytí tábora u Kostolan r. 1467, jsou jen dodatkové přídavky, jež dílo nechtějí nechati bez výkladu o konečném výsledku, jež však s vlastním románovým dějem — ten končí smrtí Máriinou — nemají věcné souvislosti. Je tedy předmětem ,,Bratrstva" vyvrcholení moci Jiskrovy bitvou Lučeneckou a jeho odchod i samostatné vystoupení bratrstva Aksamitova. S tím souvisí i výběr místního jeviště: rozestírá-li se toto v prvních dvou svazcích široce po středu a východu slovenském, kde byla základna moci Jiskrovy, v třetím svazku se úží na sever, na vlastní okrsek bratrstva ve Spišsku a Šaryšsku.

Datová kostra děje není bohata: je to kromě více obšírnějších zpráv o bitvě u Lučence jen něco málo dat o výpravě Hunyadově k Zvoleni a Drienčanům, o míru v Rimavské Sobotě, jehož historické přítmí (podle nových zpráv u Tóth-Szaba bylo konečně dojednáno až v dubnu 1452) dovolovalo Jiráskovi volnost koncepční — konečně o propuštění Jiskrově, načež více zpráv se zachovalo o vystoupení Aksamitově, jemuž r. 1453 mladý Ladislav Hunyad oblehl a dobyl hradu Spišského: Aksamit sám zůstal nepřemožen, takže král Ladislav — o tom u Jiráska však neslyšíme — uznal za vhodné raději jej formálně přijmouti do svých služeb.

Exposice dějová je široce podána v prvním svazku, a podle ní bychom čekali, že děj se rozepne více směry, než se pak v rhapsodii Jiráskově opravdu stane. Je tu více motivů, jež se pak nerozvinou: na př. poměr Janka Kozice k Evě, jenž slibuje více, než aby byl jen jakousi ilustrací české kolonisace na Slovensku. Nelze však ani jinak při množství postav, jež oživují jeviště. Je to rys, jenž je společný i druhým cyklům Jiráskovým, že u většiny postav přese všecko umění charakterisační statika převládá nad dynamikou. Vedlejší osoby mají tu málo místa a vzduchu, aby se mohly náležitě rozvinouti.

V podstatě „Bratrstvo" má dva hlavní proudy dějové. První, jímž dílo začíná, představuje zemanská družina bratříků ze Zemanského Podhradí, jež stává se částí jízdecké roty Janka Kozice Vlka a s jejímiž osudy se splétá ob čas a zase rozchází Pobera z Lomu nevím kam domů se svou rotou. Pobera, přicházeje z Polska k Jiskrovi, pomůže na jeviště uvésti druhý proud dějový, vtělený v osudy Marie Bodorovské a Talafúsa. Oba tyto hlavní proudy postupují pak jednak odděleně, jednak místně spojeny (v táboře pod Zvolení, v Košicích, na Spiši a konečně v Lechnici). Proud druhý však nabývá záhy povahy vlastního činitele v dynamice dějové, kdežto proud první v té příčině ustupuje více v pozadí, stávaje se spíše charakterisačním prostředkem života i povah bratřických. Spojení mezi nimi prostředkuje postava Poberova, jeho vztah k hlavní osobě celého děje, Márii, z části i Štefán Kozic a s ním mstící se zaň bratr jeho Janko Vlk. Širému rozsahu jeviště dějového v prvních svazcích odpovídá i větší rozbíhavost dějová, většímu pak zúžení jeviště ve svazku třetím i větší dějová soustředěnost.

Děj „Bratrstva" je tak napojen a proniknut dobou, že různé poznámky a narážky časové, jež s vlastním dějem nejsou v přímé věcné souvislosti a jež u jiných autorů bývají namnoze hlavním prostředkem, jak dílu dodati historického zabarvení — zde jsou jen přirozenými doplňky, jež dobovou náladu, plynoucí z děje i povah vystupujících v něm osob, jen zesilují, jako slyšíme-li o apoštolování Kapistranově, o historii litevského Švidrhala s medvědicí, o obléhání i dobytí Cařihradu, o Celském a jeho intrikách i milostných pletkách, o mladém králi Ladislavovi atd. Kromě takových narážek Jirásek rád vkládá do své práce celé listy a akty, jež buď prostě ze svých pramenů přejímá (jako je to v případě obou opovědí Bardějovským, z nichž však v bratřické nenajdeme u Jiráska zajímavých forem dialektických, jež má originál), nebo je volně koncipuje (list Dobáků v Jiskrovi, Ondrejkův domů) nebo vhodně obměňuje podle současných vzorů, jako nařízení z kanceláře Jiskrovy poddaným, list záškodní, kvitanci žoldnéřskou, řezanou ceduli o „bitvě" mezi Poberou a Talafúsem a patrně i onen list královský z r. 1453, jehož latina vyvolává posměšné poznámky Pijandovy o „ribus neribus".

Zmíněný již důraz na Jiskru a jeho postavení na Slovensku naznačuje, že „Bratrstvo" neomezuje svůj látkový rozsah podle přísné definice historické, jež bratrstvo Aksamitovo liší od Jiskry a jeho rot. Rozdílu však mezi nimi, pokud šlo o složení rot, vlastně nebylo. Tělo, žoldnéřstvo, bylo totéž tu i tam. Rozdíl byl ve vedení, jež u Jiskry mělo ráz legitimní, jsouc odvozeno od moci královské, v jejíž službě Jiskra stále zůstával, kdežto u bratrstva Aksamitova již před rokem 1453 význačné je nezávislé postavení i s důsledky toho ve správě i ve větší zvůli žoldnéřstva (Palacký IV. 1. 453), při čemž ovšem netřeba vylučovati pravděpodobnosti mínění Jiráskova, jež předpokládá jistou shodu mezi Aksamitem a Jiskrou, založenou v tom, že měli společného nepřítele, Uhry a Hunyada (I. 299). Vzájemnost mezi rotami Jiskrovými a bratrstvem vlastním, prokázaná i tím, jak bratříci, sloužící původně pod Jiskrou, r. 1453 přecházeli k Aksamitovi (mezi nimi i Talafús) a po Šaryšském Potoce se opět vraceli k Jiskrovi, jehož postavení po r. 1457 bylo ovšem jiné než před r. 1453, podobnější již dřívějšímu postavení Aksamitovu — umožnila Jiráskovi, aby ve svém „Bratrstvu" spojil obě složky, oficiální, Jiskrovu, i vlastní bratrstvo Aksamitovo a aby tak vylíčil kromě rušné episody z historie bratrské z r. 1453 i vrchol moci Jiskrovy a jeho odchod: vlastní nositelé děje jsou oběma složkám společní. Jestliže u rot Jiskrových byla přirozená stupnice mocenská, vrcholící v něm jako v zástupci moci královské, také bratrstvo slovenské mělo svou hlavu ve vrchním hejtmanu Petru Aksamitovi z Lideřovic, jenž však přece nerozhoduje sám, nýbrž má vedle sebe starší, takže tím správa bratrská nabývá rázu demokratického. Jirásek ve svém vypravování jen doplňuje rysy, jež známe odjinud.

Zdá se, že i ve správě bratrstva jen vyznívají staré tradice vojska táborského a sirotčího a že snad ani onen Aksamitův evangelický princip při placení žoldu i dělení kořisti nebyl zcela nový. Jirásek, tuším, jen právem básnickým, jež dále svůj obraz rozvíjí v duchu historických pramenů, přidal zajímavou podrobnost, že starších bylo jako apoštolů dvanáct, a uvádí i jejich jména spolu s vojenským jejich písařem, vlastně kancléřem Oldřichem za Smolotel, jehož jméno známe ze seznamů Perwolfových a jehož jmenovec Buzek ze Smolotyl byl r. 1433 úředníkem vojska sirotčího (Toman 223). Není pochyby, že hejtmané, o nichž víme, že bratříci si je volili (Thurocz IV. kap. 49.: „constitutis inter se capitaneis"), měli vedle Aksamita své slovo, ale nevíme určitě v jaké míře. Z jednoho listu, avšak až z doby po smrti Aksamitově, z 10. dubna 1460 (Kaprinai, Hungaria diplomatica II. 412/14), známe případ, kde vedle hejtmana Jakuba „de Pozowa" najdeme v „seniores fortalitii Komlos" (na Šaryšsku), z nichž šest je výslovně jmenováno, kdežto ostatní se naznačují neurčitým výrazem „et

caeteri seniores": snad jich bylo opravdu dvanáct a snad případ tento v sobě v menším měřítku obráží, co platilo i pro bratrstvo celé. V Rakousích o něco později podle Palackého (IV. 1. 455) bratříci však neměli vrchního hejtmana, nýbrž hejtmané jejich, dosti četní, byli si „dustojenstvím a právem mezi sebou rovni".

Tradice táborské kromě vlastní techniky vojenské měly zajisté — v tom lze i historikovi s Jiráskem souhlasiti — podstatný vliv i na vlastní kořen bratrstva, onen cit soudržnosti, jenž k sobě poutal různé ty roty po mnoha zemích rozptýlené v jednotu, třebas jen volnou. Jádro jejich, hejtmané i zkušení bojovníci, puškaři i pořadatelé vozů, bylo české a buď přímo pocházelo ze starého bratrstva táborského, nebo alespoň vyrostlo v jeho duchu. Právě v cizině, uprostřed cizího, namnoze nepřátelského prostředí, tento tradiční, krajanský smysl byl tmelem různorodých těch prvků, jež se v rotách bratrských slučovaly. Jirásek při různých příležitostech dává zazníti starým táborským vzpomínkám na veliká vítězství u Ústí i Domažlic i na ony „spanilé" jízdy, za nichž Táboři pronikli i vícekráte do Uher, i na místa, kde pak vzniklo Aksamitovo bratrstvo. To opravdu nemohlo zůstati bez účinku na bratrský cit solidarity, „cit věrného silného sdružení, oddanost bratrství", v němž, „v té jistotě byla moc, sebevědomí, bujná, zpupná síla" (II. 64).

Proto se tak zajímali bratříci o své druhy v Polsce i v hlubokých lesích litevských, jejichž jména u Jiráska uváděná jsou opět ozvěnou seznamů Perwolfových, kde najdeme známé figury Pobery z Lomu nevím kam domu i Třikrátzlého, ba i toho lékaře Farda, ovšem z let jiných, než kdy Jirásek je vtěluje ve své dílo. Proto také mezi bratříky Jiráskovými stále proskakují zmínky o Mladvaňkovi, jenž z hradu Najbachu provozoval na pomezí Moravy, Rakous a Uher podobnou moc, jako Aksamit na slovenském severu. V souvislosti s tím zaslechneme i zmínky o ženských hejtmankách, jež se opravdu zúčastnily války, jako byla Polka Kateřina ze Skřinna na hradě Bervaltu u Osvěčíma, nebo její rakouská obdoba, ve zhoršeném však vydání, Vajtaracharová z hradu Vajdy, o níž Eneáš Silvius dovedl podati zajímavé podrobnosti což byly ovšem zjevy zcela jiného rázu nežli ony rytířky u Kubániho.

Do ciziny si čeští bratříci s sebou přinášeli i ony rysy povahy národní, jak se ustálily ve varu mohutných konfliktů ideových i válečných a jak je můžeme sledovati v Čechách samých za války husitské i po ní, jež však přirozeně nejsou tu již zachovány v původí své ryzosti, nýbrž v příznačné přeměně, jež jeví zřetelné stopy doby i poměrů: bojovnost i silně vyvinutý individualismus, národní sebevědomí i náboženskost. Z části bylo toho již dotčeno dříve při románu „V cizích službách".

Tam již jsme slyšeli, jak bojovnost živly, jimž válka se stala prostředím, bez něhož nemohli žíti, pudila z Čech do ciziny i v době jagellonské, kdy v zemi již bylo veliké uklidnění. Tím svůdnější tato pohnutka byla pod bezprostředním dojmem první války husitské, kdy také již zavládaly v Čechách poměry klidnější, zvláště v Čechách východních pod pevnou rukou Ptáčka z Pirkštejna a jeho nástupce Jiříka. Vášnivé vzkypění duší se však u mnohých jen zvolna usazovalo, a proto ti, kdo nechtěli se vpraviti v nové formy životní, ukládající jim nutnost se podříditi a svou zvůli krotiti, raději odcházeli do ciziny, kde dále mohli žíti po svém a kde jejich statečnost dopomáhala jim zaujmouti místa, jichž by v pravidelných formách klidného života doma sotva dosáhli. Stručná slova letopiscova k r. 1440, jak do Uher, když vznikly tam války veliké mezi vdovou po králi Albrechtovi Alžbětou a Vladislavem Polským, ,,jelo mnoho služebných lidí a a jezdcóv, komuž se chtělo slúžiti a války vésti" (St. letop. češ. 119) — vyjadřují tuto situaci. Z válečníků těch sice r. 1442, když se v Uhrách chýlilo k míru, vraceli se opět leckteří domů, avšak nevrátili se všichni: mnozí zůstali u Jiskry a k nim časem přibývaly i nové posily ze staré vlasti.

Všude v cizině a tedy i v Uhrách čeští žoldnéři vystupují jako Češi a kališníci, zachovávajíce si pevně v duši onen souzvuk víry a jazyka, jenž byl Čechům století 15. dědictvím osudové, vítězně překonané krise. Jestliže i katolíci se účastnili na jízdách do cizích služeb, v národním sebevědomí nebylo mezi nimi a utrakvisty rozdílu, neboť v tom i český katolík byl dědicem velké doby: nábožensky však pro svůj poměrně značně menší počet neudávali tónu, takže pro české roty, zvláště pak v bratrstvu samém, kalich lze pokládati za symbol jejich přesvědčení náboženského, a roty jsou i po této stránce pokračovateli ve starších tradicích táborských.

Tento český ráz jejich byl utvrzován i tím, že, třebas žoldnéři odcházeli i na dosti dlouhý čas do ciziny na službu, přece se souvislosti s Čechami a pozdějšího návratu domů nevzdávali. V tom je, ovšem více až později, kdy Čechy za vlády Jiříkovy mají nad sebou opět silnou autoritu královskou, vzájemnost, jež měla dobrou stránku, jak pro krále, tak pro Čechy v cizině sloužící: ti, chtěli-li si zachovati právo k návratu, musili i v cizině dbáti zřízení zemského, jež nenamítalo nic proti české službě v cizině, avšak jen potud, pokud se neocitala ve sporu s prospěchem obecným, pokud nebyla na prospěch nepříteli zemskému, takže král mohl spoléhati, že případný jeho zákaz služby určitému nepříteli nezůstane bez ohlasu, zatím co žoldnéři čeští při příležitostných svých sporech a konfliktech v cizině mohli doufati, že nezůstanou bez pomoci a opory královské, byť snad jen ve formě přátelského prostředkování.

S češstvím rot polních musili počítati i knížata a města, jež chtěla si

za dobrý žold získati jejich zbraň a krev. I dovídáme se, jak knížata dbají o české písaře a tlumočníky, kteří by prostředkovali jejich styk s českými žoldnéři, i jak někteří sami česky umějí a češtiny užívají, aby Čechy tím silněji ke svým zájmům připoutali: vydávají jim české listy, jakož i české listy od nich přijímají. Jirásek již v práci „V cizích službách" vhodně užil známého detailu, že Ruprecht Falcký uměl česky. To nebyl případ ojedinělý: r. 1462 před bitvou u Giengen, ne sice sám Ludvík Bavorský, ale jeho jménem Volfgang, ze Šaumburka, sestoupiv s koně, aby spolu s nimi pěšky bojoval, česky vybízel žoldnéře české k statečnosti.

Tento propagační význam českého žoldnéřstva ve smyslu národnostním přirozeně ještě více vzrostl na Slovensku, kde Češi na léta nabyli přímého panství. Veřejný život na Slovensku se tak značnou měrou počešťoval byť i čeština ve styku Jiskrově a jeho hejtmanů i bratrstva s nepřáteli i s městy, šlechtou i s lidem poddaným nestala se ještě pravidlem a užívalo se vedle češtiny i latiny a němčiny. Tóth-Szabó ve své statistice listů a listin od Čechů na Slovensku vydaných sice přiznává češtině jen 1—2% vedle 90% latiny a 8—9% němčiny, než Jarník (str. 363) vyslovil o tom právem pochybnost. I opověď Aksamitova Bardějovským je zachována v znění německém (otiskl ji St. Klíma v „Našem Slovensku" II. 442) — a Jirásek ji podává v českém překladu, než lze se ptáti, zda je to originál a nikoli překlad z němčiny, pořízený snad městským písařem.

Husitské panství na Slovensku tímto svým národnostním přízvukem, jenž však plynul více z prosté potřeby praktické než z vědomého úsilí počešťovati, nabývalo zde jasnějších, ideálnějších barev než jinde, neboť týkalo se prostředí, jež vlastně nebylo novým příchozím cizí, nýbrž úzce příbuzné. Nebyl to až na menšinu německou, jíž však se jinak ani po stránce národnostní nedělo žádné násilí, cizí národ, jenž se tak fakticky dostával pod vliv český, nýbrž byli to příslušníci téhož kmene, na něž právě proto šíření češtiny v životě veřejném nečinilo dojmu křivdy a násilí. Naopak, gravitační síla českého sebevědomí suggestivně působila i na Slováky, takže i oni se v té příčině stávali účastnými velikého dědictví husitského, uvědomujíce si českým příkladem svou kmenovou příslušnost i důsledky její pro život veřejný. Vliv národního sebevědomí českého byl pak tím větší, ježto přicházel ve spojení s novým mravním a náboženským názorem. Než, abychom si jasněji mohli dosah toho uvědomiti, bude třeba se ještě napřed zmíniti o mravní a náboženské povaze bratříků samých.

Mravní pathos, jenž v prvních dobách hnutí husitského ozařoval vojska husitská, dodávaje jim povahy „božích bojovníků", ztrácel se již v pozdějším pruběhu války, byť nezmizel ani na samém jejím konci docela. Další pokles jeho byl jen zjevem přirozeným v období dalším, kdy povaha války

u českých žoldnéřů v cizích službách se tak podstatně proměnila, kdy válka nebyla již zápasem za velikou při, nýbrž, ztrativši své mravní a ideové posvěcení, stala se řemeslem, nebezpečnou hrou, z níž zcela již vyvanul vzlet a fanatické nadšení, tak mocně dojímající ve veliké Jiráskově epopeji husitské „Proti všem". Z „božích bojovníků" se stali žoldnéři, zcela spokojení svým hazardním životem, nad nímž již se nechvěla záře velikého ideálu. Život zšedl, a větší přitažlivosti než ideál nabývaly praktické výhody války, dobrý žold, bohaté bituňky z dobyté kořisti a možnost zlézti tu rychle srázné stupně úspěchu a slávy.

Typickým představitelem tohoto shonu po zisku války a spojených s tím požitcích je u Jiráska mladý Švehla, jenž by opravdu neváhal sloužiti ani Hunyadovi, kdyby dobře zaplatil (III. 33), a na nějž též aplikuje Jirásek známou charakteristiku Beheimovu („Buch von den Wienern 346), že, kdyby čert s bohem zápasil a dal by více, bratříci by šli k němu (II. 398): jeho heslo „dobrý pacholík se neztratí" dobře vyznačuje onu nerozpačitost mnoha, třebas ne všech bratříků, komu lze sloužiti. Proto se v „Bratrstvu" častěji ozývají v rotách Jiskrových obdivná slova velkých bituňků u Aksamita; jakou bouři souhlasu vzbudí na Muráni lakonické oznámení Aksamitovo o zítřejším bituňku a jak silné a neústupné energie je třeba, aby vrchní hejtman skutečně provedl svou dotčenou již zásadu dělení kořisti podle slov Písma o dělnících na vinici! Odtud také radost mezi bratříky, když po delším táboření, ať před větší výpravou nebo při obléhání, konečně se roznese zpráva, že již roty se hnou: nastane sice opět místo pohodlné zahálky těžká hra o život v boji i na výjezdách, avšak též naděje na kořist. Nevadí, že v ostrém větru válečném leckdo padne: několikráte se znovu vrátí věta, že každý ve válce život za pasem nosí. Ani občasné neúspěchy a porážky bratříky nematou; jsouť si vědomi toho, co později r. 1478 napsal Vlček z Čenova (Archiv český VI. 167) a co u Jiráska vhodně anticipuje Jiskra (I. 168/9): „Než válkať jest, válkú válí se sem i tam; musí to býti, žeť jedni druhé porážejí."

Nejenom však kořist, i přirozená odvaha nachází tu uspokojení. Nebezpečná hra tím více opájí, čím hrozivěji se rozvíjí. Vidíme úžasné případy odvahy a smělosti, jejímž historickými příkladem je jagerská příhoda Talafúsova z r. 1442, kdy podařilo se mu vskočiti se zastrašujícím překvapením do města a s bohatou kořistí a zajatci odtud uniknouti: byl sice pak přece přemožen a zajat, ale jeho jméno letělo zemí jako živý podnět i jiným k činům podobným. U Jiráska jsme svědky takové, šílené skoro odvahy při výjezdě malé roty Poberovy až k Pešti, kde zapálil předměstí. Zvonění a zmatený hluk překvapeného města, jež se nenadálo takového činu tak daleko od vlastní základny Jiskrovy, byl jeho nejsladší odměnou. K vylíčení tohoto

úchvatu, z něhož vane podobné opojení vlastní silou jako z oné scény Čapkovy u Baltu, inspirovala autora slova Bonfinova, že až na předměstí peštské „denně“ najížděli Čechové a je plenili a že z Nového Budína bylo možno viděti dým českých posádek. Z tohoto výroku ve svém doslovném znění přehnaného i po letech cítíme děs českého jména: je to jako pyšná fanfára zatroubená ve vlastním táboře nepřátelském na vzdory všemu; tato sebevědomá síla, odvažující se neuvěřitelných zkoušek, děsících nepřítele, jenž nevěděl, odkud a kdy má se opět naditi nových jejích důkazů, je zároveň klíčem k vysvětlení panství několika tisíc Čechů nad velikou částí království uherského. Pobera sám i jinak je pravým zosobněním této odvahy: je to přímo živelná smělost, s jakou na svém hnědáku prudce vskakuje doprostřed nepřátel.

Tato hazardnost, jež neváží nebezpečí, kromě ukojené ctižádosti a po případě zištnosti nalézá svou odměnu, jako všude v životě vojenském, jenž ztratil vzpruhu ideovou, i u bratříků husitských v požitcích smyslných, ve víně a v ženách. Zajisté šumné ty „pitancie“, jak je líčí Jirásek, ať ve Zvoleni nebo na hradě Spišském, při nichž v hlučný smích a hovor zvučely housle a drnčel cymbál, takže temperamentnější bratříky to strhávalo k zpěvu i k tanci — věrně vystihují život bratříků. Za ležáckého života táborového také kostky vnášely vzruch v šedou jednotvárnost dnů. V tom za „dobrými lidmi“, zemany, nezustávali u svých táborových ohňů za zvuku ječivých kejd ani obyčejní žoldnéři. Kdež tu byl známý článek Žižkova řádu vojenského, ohlas to artikulu o trestání hříchů zjevných, že „nechcem trpěti mezi sebou nevěrných, neposlušných, lhářuov, zlodějuov, kostkářuov, lúpežníkuov, plundréřuov, opilcuov, lajcí, smilníkuov, cizoložníkuov, smilnic a cizoložnic i všech zjevných hříšníkuov a hříšnic!“

I poměr k ženám se stal zajisté zcela jiným, ač je to těžko podrobně doložiti z pramenů. Ani zpráva o pádu Kostolan r. 1467, kde zajato bylo přes 300 žen, z nichž mnohé prý byly krásné, nepovídá mnoho, spíše jen naznačuje. Třebas však v té příčině prameny naše jsou málomluvné, sotva by se dalo tvrditi, že bratříci zůstali na stanovisku Pražan z r. 1437, kdy „krásné paní“ při odjezdu Zikmundově „pod korúhví svú šly za ciesařem s jinými kajkléři, nesmějíce v Praze ostati“ (St. let. češ. 105). Sám výrok Jiskrův v biografii Eneášově ve své žoldnéřské drsnosti („Non ego tanti unam facio vulvam, ut fidem perdam“; u Jiráska II. 95 najdeme jej zmírněný, že žena je jen k milování) prozrazuje málo úcty k ženě.

Jirásek ve své psychologii českého bratříka jistě nechybil, ukazuje na různých případech, jak se jeho vztahy k ženě uvolnily, a na něm vlastně buduje základní motiv pádu bratrského. Poměr k ženě je Jiráskovi zkušebním kamenem mravní síly bratrské vůbec a je hlavním pásmem rozsáhlé

jeho rhapsodie. Motiv ten ve vojsce táborské byl by ještě se stanoviska dobové psychologie nesprávný a nemožný: zde však tento problém, pojatý ve smyslu křehké lidskosti, je zcela na místě. Ani ženy mezi bratříky nebojují již proti Antikristovi vtěleněnému ve vojsko nepřátel pravé víry, jako někdy, r. 1420, ona Táborka na Žižkově. I z ,,boží bojovnice" se stala křehká žena, hříšnice. Mária vůči Talafúsovi představuje jen starý typus svůdkyně Evy, a charakteristika Poberova o Talafúsovi jako ,,Samsonovi láskou přemoženém" přiléhá, jen ne v tom, praví-li, že Mária chce zahubiti stejně jej jako bratrstvo (III. 48). Výjimkou je tu jen Aksamit se svou přísnou morálkou táborskou, jež musí nutně zatratiti u Talafúsa ono ,,dvojení srdce", když, ač má doma v Čechách ženu, zde, v Uhrách, má ženinu a za ni se bije v souboji, on, vítěz jagerský. Stejně naladěni jako Talafús jsou i drsný syn starého Tábora Pobera se svou zásadou ,,žena radost" i se svou nezkrotnou touhou po pomstě za Máriu, již od muže jejího koupil a již mu Talafús vyrval — i hejtman Třikrátzlej, jenž si z Polska přinesl svou ,,žežulku", nehledíc ani k veselému a života chtivému Švehlovi, jenž neskrblí poznámkami o rozkošných, milovných ženách. Jakousi transposicí Poberovy koupě Márie v nižší, žoldnéřskou polohu je historie starého bojovníka od Kunovic na Balkáně, jenž skutečně učinil, čeho si přál rozjařený padesátník Poberův Jíra Dlouhý z Lomnice, totiž že si koupil na ženském trhu v Máté-Szalce svou Erzébet, od níž pak tolik zkusil.

Než nejen u Aksamita, nýbrž i u Jiskry, jenž zná život, dovede ho užívati a přeje toho i jiným, i v jejich okolí pozorujeme přece jistý zbytek husitské přísnosti vůči uvolnění vztahů k ženám: i veselému Jiskrovi je thema to ožehavé, a on ve vážné chvílí zazlívá ženatému Talufúsovi jeho poměr k Márii. Nejen rigorosní Aksamit se svou ženou, nýbrž i ženy jiných hejtmanů v Košicích i na Spiši prostě Márii i ,,žežulku" Třikrátzlého přehlížejí a všemu styku s nimi se vyhýbají. Méně ohledů v té příčině a proto i veseleji bylo u Mladvaňka na Najbachu a v jiných jeho posádkách, kde mladých, pěkných žen byla vždy hojnost, jak ne bez stesku slýchali bratříci na Slovensku (III. 437).

Než přece nelze říci, že by náboženský smysl u bratříků zcela otupěl, třebas u veliké většiny nebylo již staré vřelosti, jakou v ,,Bratrstvu" představuje Aksamit, jenž, pochmurný a přísný, avšak i tvrdší a divočejší než Jiskra — vzpomeneme si hned, jak před Jagerem se tuze zastává, aby zajatý biskup Hederváry byl sťat — ční mezi bratříky jako pozůstatek staré doby, budící obdiv, nikoli však následování (s výjimkou několika jen zjevů rázu znamenitého puškaře, jednookého Matěje z Kněžic). Typický v té příčině je případ Poberův. Ten jako mnozí jiní bratříci vyrostl pod korouhvemi vojsk táborských z prášete v muže. ,,Léta divoké služby v cizině leccos

zahladila, srdce ztupělo, leccos z těch prvních let v duši zarostlo a bylo úhorem, ale nevyhynulo. Dosud byl pobožný i pověrčivý jako všickni" (I. 218). Ze svátečně povzneseného citu stalo se něco zvykového, všedního, co se srovnávalo s drsným řemeslem válečným. Jen příležitostně se probudí pod prašnými vrstvami dnů hlubší cit náboženský. Takovým podnětem je Poberovi „ohňové" kázání mladého, nadšeného kněze Lukáše Luka, k němuž jej zanesla náhodně vlna táborová a jež oživí staré hlasy v hlubinách. Prudké horlení kazatelovo, jak kdysi za bratra Žižky bylo lépe, jak nebylo těch neřestí a úhon jako dnes, jak nynější pokolení již zapomnělo na pravou příčinu válek husitských, na zákon boží a žije bez něho v hříších smrtelných — padá jako údery uzlovatých bičů v okoralé duše, a strašní bratříci, Pobera mezi nimi, stojí tu jako beránci; v Poberovi i zchladne jeho vášnivý žár ke krásné Maďarce. I jinde se vracejí v „Bratrstvu" místa, jež svědčí, že pobožnost mezi bratříky nevyhynula: i jindy kněz mluví jim v táboře od polního oltáře do duše, žehná jim před nebezpečnou výjezdou, když přijali svátost pod obojí způsobou; pobožná píseň zazní při pochodu i pak večer. Náboženský zájem, jenž byl vlastním smyslem české duše 15. stol., tak žije svým způsobem i v táboře bratrském. Nebylo ho mnoho, ale přece byl.

Obdobu k tomu zcela dobovou najdeme i na druhé straně, vidíme-li Hunyada za ticha nočního vcházeti do vedlejšího stanu, aby tam před malou archou ukojil potřebu své pobožnosti, jež v něm nevylučuje vznětů divoké, sveřepé ukrutnosti. Než katolickou formu náboženské horlivosti, kterou tak dobře znaly husitské Čechy, zpozorujeme i v bitvě u Šaryšského Potoka, kde proti bratříkům se ženou houfy sedláků zfanatisovaných k boji kazatelem, vedle něhož mladý sedlák nese zelenou korouhev s červeným křížem — i pak po boji, kdy na bojišti plném mrtvol vrchní velitel Rozgoň praví k arcibiskupovi Hedervárymu: „Hadovu hlavu jsme zašlápli. Aksamit v pekle. Děkujme pánu Bohu!" (III. 546).

Hlavní historickou oporou Jiráskova zdůraznění husitské duše v bratřících, byť již ve formě době i poměrům přizpůsobené, je propaganda husitská na Slovensku. Té by nebylo a nemohlo býti, kdyby bratříci byli nábožensky zcela zlhostejněli.

Propagandou tou, jež z hlavního ohniska prvního husitství, z university pražské, Uhry zasáhla velmi záhy, po starších článcích Jos. Jirečka i J. Losertha a novějším Prohaskově o husitství a bogomilství (v Čas. pro mod. filol. V.) zábývá se nyní souborně citované již dílo Tóth-Szabovo. Nám zde nejde o thema to v plném jeho uherském rozsahu, nýbrž jen v jeho omezení na Slovensko.

Zde nechybí dokladů ani z dřívějška, před Jiskrou, třeba však uznati, že bychom si i o tomto období i o době Jiskrově přáli zpráv hojnějších a

úplnějších. Není však pochyby, že s vojenským panstvím Čechů pronikal na Slovensko opravdu i kalich, takže již r. 1449 v stolicích spišské a šaryšské, vlastní to oblasti bratrstva, bylo mnoho far utrakvistických. Záleží na tom, zda i na jihu, zvláště v Gemeru a v Malém Hontě husitství se šířilo tak, jak o tom v historické literatuře vzniklo mínění hlavně autoritou. Lad. Bartholomaeida a z jeho spisu především prací z r. 1783 (druhé, rozšířené vydání z r. 1796) ,,De Bohemis Kishotensibus antiquis et hodiernis commentatio historica".

Bartholomaeides, z části jda po stopách staršího spisovatele slovenského Mat. Béla, na jihu slovenském od údolí baložského v Gemeru na západ do stolice novohradské a zvoleňské spojuje husitství s příchodem a osazením českým za Jiskry a to nikoli jen vojenským. Za Jiskry drželi tu Češi mnoho hradů a tvrzí, starých i nově zřízených, z nichž většina byla opevněnými kostely. Byli to vedle žoldnéřů i kolonisté, jež sem Jiskra povolal z Čech, aby se lépe mohl hájiti: řekli bychom, že zde podle toho vznikala jakási česká hranice vojenská. Že nové kolonie se udržely, Bartholomaeides dokazuje jak polohou a jmenem obcí, tak z nářečí, šatu i zvyků, jak je sám ještě v končinách těch zastihl. V jeho tvrzeních, jež k řešení otázky české kolonisace, na niž se tu širší otázka husitské propagandy redukuje, podala dosud nejvíce látky, je leccos, co by se mohlo státi spolehlivou oporou jeho these kolonisační, kdyby se to vše znovu vědecky vyšetřilo, jak po stránce filologické a folkloristické, tak i umělecko-historické, zvláště kdyby se i archivy slovenské v té příčině znovu prohlédly: Tóth-Szabó sice ujišťuje, že další zkoumání archivní již je marné a bezvýsledné, avšak máme právo býti nedůvěřivi k práci, jež nezapře svého původu a účelu — byla zadána ke konkursu maďarské akademie o dějinách husitského hnutí i panství v Uhrách a dostalo se jí ceny — byť i působí dojmem příznivějším, než jiné maďarské práce vědecké, věnované podobným thematům, kde namnoze literární politika určuje směr i výsledky badání.

Pod vlivem Bartholomaeidovým byli naši klasikové Šafařík, Palacký i Kollár, tento, když psal r. 1832 (Sl. dcera IV. 16), jak Jiskra, když již Slováci byli by snad zhasli, ,,zmnožil je a zotavil" svými Čechy, ,,jenž se nikdy neužasli, a tím kmen náš ke zrůstu a květu zkřísil ratolestmi čerstvými" — a v jejich stopách i jiní spisovatelé až nejnověji do Julia Botta (sr. jejich hlasy u Czambela, Slováci a ich řeč — 1903 — str. 160 ad.). Palacký při mínění, že na Slovensko přišli z Čech a Moravy i mírní osadníci ,,jichžto potomci se zachovali v zemi", setrval i v Dějinách (IV. 1. 447; u Czambela výrok ten chybí).

V mladší literatuře slovenské již toho souhlasu, jaký v této otázce býval, není. Silnější a žárlivější důraz na živel slovenský vedl část mladšího

pokolení k pochybnostem o vlivech husitství na Slovensku vůbec. Skepse ta není zcela bezdůvodna, protože opravdu, jak píše jeden z prvních jejích zástupců Jan Mocko (u Czambela 163), v dosavadních výkladech se předkládalo „viac kombinací" než vědeckých dokladu a stále se v nich ozýval Bartholomaeides, avšak bez hlubší kritiky i bez nových dokladu. To je patrno i na polemice, jež vznikla — již po vyjití prvního svazku „Bratrstva" — mezi Jul. Bottem a J. Škultétym r. 1901 (v Sloven. Pohľadech). Skeptikové, mezi nimiž největším jménem byl Pavel Križko[6]), namítali, že husité na Slovensku měli jiné cíle než husitskou propagandu, že není dokladu o tom, že by tu nové obce založili nebo zalidnili, kromě snad České Brezové v Novohradské stolici (o ní však Tóth-Szabó pochybuje, že by tak již za Jiskry slula), a jestliže i připouštěli jistou kolonisaci, tedy v míře značně menší, než se obecně myslilo: nebylo prý jinak ani možno za stálých boju, v době poměrně krátké, za fanatického vzrušení lidu proti husitům i za nenávisti mocných činitelu veřejných, mezi něž patřil i na západě Pankrác ze Sv. Mikuláše.

Slovenská oposice (Škultéty) se přirozeně vzpírala i spojování české kolonisace s t. zv. husitskými kostely, jež se po Bartholomaeidovi tradovalo dále, a vzpírala se tím více, když z české strany přišel r. 1901 nový podnět, jenž autoritu Bartholomaeidovu posiloval, článkem Jana Kouly „Příspěvek k poznání ‚husitských kostelíků' na Slovensku" (ve sborníku „Slovensko"). Koula, s jehož názory, alespoň z části, měl jistě Jirásek příležitost se seznámiti, když spolu s ním jel po prvé Slovenskem, připouští, že Bartholomaeides má pravdu o husitském rázu opevněných kostelu na Gemersku a v Malohontsku, ač i on, Bartholomaeides, některé z nich pokládá za starší. Husité podle Kouly, osazujíce se na Slovensku, přizpůsobovali si kostely starší k svým obranným účelům a jen tam, kde toho nezbytně bylo třeba, na místech k obraně výhodných zakládali nové. Jako charakteristické rysy uznává Koula při nich složky rázu hradebního, ohrady, věže, jež prý nejsou typy věží chrámových, nýbrž spíše hradních a městských, i zvláštní zvonice.

[6]) Križko své mínění vyslovil ve „Sborníku museál. sloven. společn. II. (1897) ve článku „Stredoveké národnostné pomery na Slovensku" a vrátil se k věci i v referátě o Slávikových dějinách církve dobronivské (Církevné listy 1899. a d.; zde 47 a d. je i polemika Bottova). Když později v „Nár. novinách" psal o prvním svazku „Bratrstva," souhlasí úplně s líčením zemanstva slovenského, jež se mu prý stejně jevilo i „v ďakolkých tých tisícich listinách, které som prečítal z toho veku," i uznává vystižení slovenské krajiny, nazývaje dílo „velkým slovenským a českým eposem", jakého nemají ani větší a bohatší literatury. Se stanoviska historického jen vytkl, že Pankrác nevládl jen nad Turcem, nýbrž nad celým západem, od Liptova a Oravy až k stolici prešpurské, a že čeští vystěhovalci „neprišli sem a neusadili sa na Slovensku v tol'kom počte, v kol'kom si ich iste bude predstavovat' každý čitatel tohoto diela. I slovenské kliatby a daktoré iné slovenské tvary potrebovaly by opravy, ale sú i bez téj srozumitelnými!"

Ovšem další doba s válečnými svými spoustami způsobila mnohé přeměny, než i tak přes změny vnitřní úpravy a výzdoby vnějšek t. zv. zv. husitských kostelů, byť ne u všech — některé jsou starší — ukazuje k století 15.

Otázka tak svedena byla na pole kritiky umělecko-historické a po té stránce se jí pak šíře zabýval Emil Edgar, jenž v závěru svého článku „Domnělé husitské kostely na Slovensku" (Naše Slovensko III. 402 a d., i otisk v „Hlasech ze Siona" 1910) na základě dlouhého archivního badání i podrobného místního vyšetření v mnoha případech kostelíkové skupiny gemersko-zvoleňské i nitranské vítězně prohlašuje: „Legenda padla."

Nepřísluší mně po stránce technické dotýkati se nepříznivé Edgarovy kritiky pojetí Koulova, jemuž vytýká nehistoričnost, nedostatek širších informací a přílišnou důvěřivost tradici; místní základnu dalšího studia umělecko-historického v té příčině bude ovšem třeba dále rozšířiti. Ani se zde šíře nebudu zabývati ideovými předpoklady Edgarovými o původnosti husitství, o jeho odvaze a důslednosti, že husitství samo, nevytvořujíc novou církev, nýbrž představujíc jen oposici v mezích církevních, ani umělecky nemohlo přinésti nic podstatně nového, ježto přeměna obřadu katolického v utrakvistický nenutila k zásadním změnám vnitřku chrámového. Než přece, byť vývody Edgarovy nebyly již v souvislosti s Jiráskovým „Bratrstvem", třeba přece se u nich zastaviti.

K výjimce, jíž Edgar připouští mezi utrakvisty, k Táborům s jejich novým typem kostelním, jak jej známe ovšem jen z Eneášova popisu Tábora, města v podstatě nového — jinde Táboři ve svých městech nacházeli kostely staré, jež prostě přejímali — bych ještě nyní přidal odkaz na — pozdější — studii Guthovu z r. 1916 (v Čas. spolku přátel starož.), jenž typ chrámu kazatelského pokusil se zjistiti již v kapli betlemské, jejíž jednoduchost nebyla jen výrazem okamžitých poměrů a jejich potřeby i prostředků, nýbrž odpovídala i novému náboženskému cítění lidovému. Pozdější období za války i po ní stavělo málo a z toho mála největší částí byly opravy a dostavby, takže k opětování typu kaple betlemské bylo jen málo příležitosti a husitství se musilo po té stránce spokojiti s formami starými.

Nejinak než v Čechách bylo i na Slovensku v době Jiskrově, kdy největší péče se věnovala úpravě staveb již trvajících a jen výjimečně a k účelům hlavně obranným stavbám novým. Jestliže se přesně zjistí, že t. zv. kostelíky husitské jsou ať již z doby starší nebo mladší, než je doba Jiskrova, neznačí to ještě, že starší kostelíky nemohly býti upraveny od českých husitů zevně a z části zjednodušeny i uvnitř, nebo že kostely novější nevznikly na místě starších a že na ně se nepřenesla starší tradice, vzpomínající toho, že tu byl někdy kostel husitský. Nová kritika může tímto způsobem vyvrátiti domněnky Bartholomaeidovy i jeho následovatelů, že

M. Aleš: Hejtman Bratrstva.

t. zv. husitské kostelíky na Slovensku v té formě, jak nyní jsou, nejsou v přímé spojitosti s husity Jiskrovými, avšak otázka české kolonisace tím přichází jen o jeden svůj důvod a to, jak jsem naznačil, jen částečně, protože tradice o tom, že zde byly kostely husitské, může býti správná: ovšem bude ji třeba opříti ještě doklady jinými.

Proti námitce zcela oprávněné, jež se vztahuje k otázce širší, k otázce propagandy husitské na Slovensku vůbec, že Čechy po válce husitské samy trpěly nedostatkem kněžstva, aby mohly kněžstvem s dostatek zásobiti i Slovensko, lze ukázati na spojitost mezi bratrstvem a Táborstvím, Jirásek, tuším, právem převádí k Aksamitovi z Tábora, když se tento musil vzdáti Jiříkovi, kněze Ondřeje. Nemáme o tom dokladů, avšak je velmi pravděpodobno, že případ Ondřejův byl ve skutečnosti typickým a to nejen až po pádu Tábora, nýbrž již před r. 1452, kdy vlivem jednotící akce Jiříkovy a Rokycanovy se od r. 1444 oblast táborská v Čechách postupně úží. Nesmíme pak při tom ani zapomenouti, že u Táborských není oné příčiny, jež utrakvistům působila při opatřování kněžstva takové nesnáze, totiž šetření posloupnosti apoštolské. Táboři tak snáze svou potřebu kleru mohli krýti.

Pochybovati o šíření husitství na Slovensku, zvláště na severu, nelze. Ony fary husitské ve Spišsku a Šaryšsku z r. 1449 nebyly jistě jen pro české husity, nýbrž i pro Slováky a neobjevily se tu najednou. Již r. 1447 Oldřich z Rožmberka píše o tom, jak husitství proniká do Uher a Polsky, „a již v těch zemiech a v druhých miestech bludy jejich vedú tajemně.“ I doklady jiné, jež také najdeme u Edgara, z r. 1456 z Kapistrana, jak Uhry, Sedmihrady a Multánsko jsou až po krk nakaženy českým bludařstvím, a později z r. 1501 zákaz Vladislavův, aby husité nesměli zaujímati úřadu veřejných, ukazují, že husitství v Uhrách, z nichž však nelze v té věci vylučovati ani Slovenska, bylo zakořeněno a trvalo tu i po Jiskrovi.

Šlechta slovenská stála většinou s Jiskrou — výjimkou byli na př. Lorandfiové na Hodějově — i s bratrstvem. U Thurocze (IV. kap. 48 i 49) se při tom ozve motiv závisti proti Hunyadovi, jež šlechtu na „horní zemi“ vedla k Čechům a jíž Thurocz vykládá i vítězství Jiskrovo u Lučence, dosažené prý jen její zradou: Jirásek právem neužil tohoto výkladu, jehož způsob je typický pro stranu přemoženou, snažící se svou porážku vysvětliti; také Eneáš Silvius r. 1454 ví, že prý i Aksamitovi pomáhají tajně někteří páni, jimž vláda Hunyadova je těžká a dlouhá. Z jiných dokladů sem též patří smlouvy Jiskrovy s Pankrácem z r. 1449 a 1451, v nichž se na straně Jiskrově jmenují i bratří Ladislav a Jan Rykolfové z Tarkö, Mikuláš Balický, župan turčanský, Jan z Berzevice atd. Obdobu toho uvádí Palacký (IV. 1. 455/6) z Rakous, kde motivuje spojenectví šlechty s bratříky

její zištností. Zajisté tento podnět měl platnost i na Slovensku. Než ani nechybíme, jestliže kromě toho a kromě loyality k mladému králi Ladislavovi, jež také byla pojítkem nikoli bezvýznamným mezi šlechtou slovenskou a Jiskrou, přičteme jí i pohnutky rázu ideálnějšího. Byla to přece i jazykově šlechta slovenská, a nemohl na ni svým sebevědomím suggestivně pusobiti český příklad, jenž jí byl tak blízký? Nebyli to cizinci, kteří ovládli zemi, a jazykové rozdíly nebyly mezi Čechy a Slováky tak značné, aby delší pobyt český nepůsobil na Slováky přitažlivostí magnetickou, jako silná vývěva, prudce ssající v sebe procitující vědomí slovenské. Husitská, zvláště táborská lidovost se svým kázáním a bohoslužbou českou nemohla se minouti účinku na šlechtu i lid slovenský, jenž kromě toho v rotách bratrských nacházel totéž, co vábilo k nim i leckterého sedláka českého, ukojení touhy žíti svobodněji a lidštěji bez tíživých vlivu přehrad stavovských. K tomu třeba přidati i národnostní rozpory mezi Slováky a Němci ve městech, kteří se zarputilou nesnášelivostí, jak toho najdeme doklady u Križka, bránili svého privilegovaného postavení, nechtějíce připustiti k účasti na něm ani Slováků, ani Maďarů; jestliže německá města svým royalismem, věrným rodu habsburskému, byla s počátku také puzena k Jiskrovi, později nacházela již cestičky vedoucí k Hunyadovi proti Jiskrovi a zvláště proti bratrstvu Aksamitovu. Proto je pochopitelno, že odraz českých vlivů vidíme i mezi těmi vrstvami slovenskými, jež zůstaly katolickými. Je znám zlomek českého katolického kázání z let 1471—84 (Czambel 167) a v tuto souvislost, tuším, třeba vřaditi též fakt, že r. 1485 se čeština dostává i do městských knih v Rajci (jižně od Žiliny; sr. Botto v Círk※ listech 1899, 85).

Lze opravdu opakovati obdobou se slovy Križkovými o „inozemcích", že ani po Češích nezůstalo mezi Slováky stopy, že ani lidu slovenskému „nevtlačili svoju reč a zvyky, ale utonuli v něm bez znaku a šlaku" (u Czambela 172*)? Nezacházela oposice slovenská ve svých pochybnostech o vlivech husitských příliš daleko, viklajíc i tím, co lze s dobrým svědomím připustiti, i když nepřeceňujeme vlivů těch, i když přiznáme, že byly již z části před Jiskrou a že trvaly i po něm za Matyáše a Jagellonců? Dojem marnosti, jejž máme jinde při českých službách v cizině, zde na Slovensku přece jen se mírní a ztrácí svou ostrou hořkost. Husitská éra zde nebyla přece zbytečna, byť nedosáhla, jak ještě toho bude dotčeno, splnění i ostatních bohatých možností.

*

Proto také Jiráskovo slovo z úvodu k „Bratrstvu" v Kollárovském zladění: „Byl čas kypící síly, jež plýtvala krví, ale zsílila slovenský kořen" — má přesný, historický akcent. On plným právem básníka narážky, jež

našel v pramenech i v literatuře — znal patrně i Bartholomaeida (sr. Rozm. prosu II. 169) — rozvedl s životní uměleckou konkretností v široký obraz, domýšleje zcela v duchu a povaze látky jednotlivé podrobnosti a spojuje je v organickou jednotu. Jeho rhapsodie sice podrobně aplikuje české husitství s jeho podstatnými rysy náboženskými i národnostními na slovenské prostředí, beze všeho však násilí na historické tradici.

U něho již r. 1451 Slovensko všude ukazuje pronikavé stopy českého vlivu husitského, nejen v tvrdých pevnostech, jež Češi zřídili nebo zesílili na místech nejrozmanitějších, v chrámech, obyčejně též opevněných, které již svým kalichem daleko hlásaly, kdo tu vládne, nýbrž i v češtině, jejíž zvuky vedle slovenských je všude slyšeti. Vliv ten je výsledkem nejen bratříků samých, nýbrž i kolonistů. Mária při své jízdě na Muráň Březovou „žasla, jaký to divný, bojovný lid. I kostely mění v tvrze. Přišli sem hospodařit, ale hned si opevnili kostel, aby jejich vojáci měli všude oporu, aby oni sami měli se kam utéci, aby se mohli tuho bránit; sedláci a žoldnéři zároveň. A loupežníci," jak je v duchu hněvně přezvala, „a kacíři!" (I. 286.) Kolonisaci té dává Jirásek přicházeti z českého východu a z Pražska, odkud bylo podle něho i nejvíce bratříků, kdežto ze západu více chodili na službu do Bavor, „sloužit srstnatým Němcům, hlupáci," jak na své krajany v duchu kleje komorník Jiskrův Lapka (známe jej z listu Jiskrova k Domažlickým z r. 1461 v Českém archivu IV. 231).

Cestu takového jednoho houfu kolonistů i usazení v Rimavské Báni, tedy v krajině, o niž byl ve zmíněné diskussi spor, můžeme sledovati v prvním svazku „Bratrstva". Jsou to sedláci i řemeslníci a táhnou s knězem, ozbrojeni, s vozy, z nichž na prvním vlaje korouhev s bílým obrazem beránka a kalicha, jako pravý výraz české expanse lidové. A jejich vůdce Vít Tomášek, v jehož klidném sebevědomí i energii, ať ve styku s pány, nebo v nebezpečné chvíli obrany proti nepříteli, autor nakreslil výborný typ malého českého člověka doby Jiříkovy, též výplod válečné bouře, jenž nezadá jeho postavám zemanu a rotmistru — vykládá i důvody, proč se stěhují: jsou tu grunty laciné a platu málo, pro počátek nic a řemeslníci při stavbě tvrzí i kostelu si u české vojsky hodně vydělají; bude jim za dobrého pořádku pod tuhou rukou Jiskrovou lépe než doma v Čechách, ač i tu — Vít hned uznává — nyní za Jiříka bude lépe (I. 74). Hospodářský moment Jirásek dobře zdůraznil: byloť doma po válce za bezvládí břemen stále více.

Vliv český však Jirásek vyznačuje i tam, kde jsou jen Slováci, na př. v Tisovci: i ti přijímají již pod obojí i zpívají písně jako Češi, „jsouce s nimi za jedno, jako bratří," a to vše zásluhou horlivých kněží (II. 243). Mária, pozorujíc to, vyvozuje hned správně: „Jaký rozdíl mezi Čechy a Slováky! Kdyby Slováci nebyli s nimi ve spolku, už by tu ty roty nevládly!" (I. 287.)

Ano, česká síla má tu již pomocné pozadí ve Slovácích, na jihu, ale i na severu, ve vsích mezi těmi „hloupými sedláky" (I., 78), ale již i v samých rotách bratrských.

Složení vojska Jiskrova i „bratrstva" u Jiráska je v souhlase s Thuroczem (IV. kap. 34), jenž mluví nejen obecně o „cizím vojsku", jež Jiskra sebral, nýbrž přímo praví, že kromě hejtmanu výslovně jmenovaných (z nich nás zajímá onen „Slováček", jistě i puvodem Slovák, jako jím byl nepochybně i Petr Kollár na Revúci) byli i někteří jiní „Bohemi, Poloni et Sclavi": poslední výraz najdeme u Jiráska rozvedený v Slováky a Rusíny, z nichž k těmto zajisté patřil dotčený též na jednom místě (I. 28) Mikolaj Svidregal na Budatíně. Vedle rusínských „verchovincu" s jejich pravoslavným popem a vedle statných chlapcu z Detvy jsou tu v rotách i Slezáci, o nichž se ve své biografii Jiskrově zmiňuje i Eneáš Silvius. Jak rychle se mezi Slováky, kteří pochopitelně vedle Čechu tvořili většinu rot, ujímal kalich a odstraňoval tak náboženské rozdíly mezi nimi a Čechy, naznačuje Jirásek tím, jak Janko Vlk Kozic hned po příjezdu do tábora přesvědčí mladšího bratra i ostatní zemanské nováčky, že kalich není kacířstvo, „nýbrž pravověrné křesťanství", že tak sám Kristus přikázal přijímati (I. 265). A vzájemnost mezi Slováky a Čechy rostla i sňatky kněží — táborských — i bratříku se Slovačkami.

I u zemanu slovenských, o nichž u Jiráska z proselytu bratrských slyšíme nejvíce, kromě probuzeného vědomí národního i přirozené bojovnosti (sr. starého Dobáka I. 268: „Bít se budeme. . .") při vstupu do rot rozhodovaly podobné duvody — bylo to již výše naznačeno — jako u drobné šlechty české. Je to touha vybaviti se z těsných poměru malých „kurií" se slaměnou střechou, bez nouze snad, avšak také bez požitku i pestřejších životních dojmu. Jak dychtivě hledí Chujava Slimáček na krásné koně rotmistra Janka Vlka, jenž, ač puvodem jen prostý zemanský synek, přijel domu z vojny jako velkomožný pán, i na zlato, jímž láká verbující Janko zemanskou chtivost — a jaký je rozdíl, když Slimáček o dvě leta později, on, dříve opěšalý, vyjíždí z Košic od Jiskry na Spiš již na vlastním pěkném koni, v krásném šatě i zbroji, s prstenem zlatým na prstě a ještě s houfem dukatu v opasku!

V tom zajisté není mezi Čechy a Slováky rozdílu, rozdíl však mezi nimi je přece, nejen v zevnějšku, v pestřejším šatě, v černých knírech a „lesklých rulících", ani ve starosvětských zvláštních zjevech obou Dobáku, ani ve fujarách a „odzemku" slovenských bratříku, nýbrž v duši, v povaze; jsou to bratří, a přece je každý jiný. Jací to statní, udatní lidé, obojí, Češi i Slováci, ty rázovité postavy Pobery, Talafúsa, Švehly, Pijandy, Zelenky, Třikrátzlého, i Slimáčka, Kozicu, Dobáku, Matuky Jury, takže vzpomínáme vedle

Gogolova „Tarasa Bulby" i Řepinových studií kozáckých, zvláště onoho obrazu, jak kozáci posílají opověď svou sultánovi. Zde, u Jiráska, najdeme podobnou sílu, divoké veselí i humor. Jistě vzpomeneme si na Pijandovu latinu „ribus neribus" na Spiši, i na to, jak píše Žáček Aksamitovi opověď nepřátelství Bardějovským s tím datem „pod zelenou jedlí u studeného potoka v hluboké dolině" (III. 395), i brzo potom týmž opověď od druhých bratříků podle diktátu Jankova, s podpisem hlavních tvrzí jejich „Orava, Muráň, Dunajec, Genot, Zimanovo" i s drastickými črtami na okraji, ilustrujícími hrozby bratrské. Zde i tam, u kozáků, je stejně široká, drsná, sveřepá síla, z níž náhle vytryskne hluboký cit. Než právě zde bych nacházel jistý rozdíl v povaze českých a slovenských bratříků. U Slováka je citovost, vznětlivost i měkkost silně zmocněna.

I u Čechů najdeme výraz citů, jež zdají se býti již odumřelé v hluku táborském. Jak kleje a hrozí Švehla, slyše, že Slimáčka, jenž jindy byl vítaným předmětem jeho často drsného a nevybíravého škádlení, snad Bardějovští zabili, a jak se radostně vzruší, když ho najednou najde mezi raněnými (III. 156/9)! Nebo si připomeňme, jak tvrdý, jako ocelový Pobera, vida Talafúsa, šťastného soupeře v lásce, zkrušena zradou Máriinou, zapomene na své nepřátelství a nejenom má pro něho po straně slovo uznání, nýbrž sám přijde se s ním, bratrem zase, rozloučiti a ruku mu stisknout (III. 389/90)! Avšak způsob citovosti je tu přece jiný než u Slováků, je tvrdší a drsnější.

Na druhé straně představme si nejen Chujavu Slimáčka, toho „statečného famferu", postavu čistě slovenskou s její potřebou sdílnosti, s prudkými náladovými přechody, se zpěvem a tancem, jimiž nitro hledí si uvolniti — nýbrž i postavy drsné síly, jako je Janko Vlk nebo starý Dobák! Janko, tvrdý i vůči otci, jihne při loučení s nešťastným bratrem Štefánem, třebas těžkou jeho tesknotu vykládá si jen jako zmrzačení sokola zvyklého dříve volnému rozletu a nechápe vlastní její kořen — a chraplavý hlas malomluvného rotmistra najednou změkne (III. 103); jak jemný je i jeho poměr k Češce Evě! A což starý Dobák se svou opravdu slovenskou něhou, když v zajetí maďarském, v předtuše již zítřejších muk měkce zahlučí k svému nemluvnému, ale dobráckému „chlapci": „Bůh tě pozdrav, Matoušku!" takže i tomuto na tváři vyvolá to zásvit úsměvu! (I. 375.) Jako bychom zaslechli měkký hlas fujary!

S obojím typem bratřickým spojuje autora samého rys, jejž jsme u něho již postřehli a jenž je také jistou formou slovanské citovosti vůbec: je to smysl pro zvířata, zde pro koně, kteří jsou bratříkovi jako přátelé. Obdivuje-li náruživý koňař Dubánek z Čivic klenot Poberův, jeho hnědáka, jenž má ve sluhovi Vaškovi tak pozorného ošetřovatele, slyšíme-li popisy Vlkova

Dereše i běloušů Jiskrova a Hunyadova, mluví tu vlastní srdečné zaujetí autorovo, a ve vzpomínce vybaví se hned postava Baltazara Úžďana ze „Skaláků" s jeho Meduškou i starého strýce Alšova Tomáše Famfule, švališera, s jeho věrným a milým vraníkem, pro nějž by byl málem na vojně na se vzal druhou kapitulaci.

Než zájem Jiráskův o bratříky se neomezuje jen na „dobré lidi", zemany, nýbrž rozšiřuje se i na bratříky samé, avšak tito jako jednotlivci zabíraji přece jen málo jeho pozornosti, odmyslíme-li si rázovité jeho sluhy každého jinak, po svém představující typ věrnosti, Vaška Poberova, starého to Tábora, každým coulem vojáka, s jeho methodickým smyslem pro koně i zbraň, jejž naposledy ještě vidíme s jeho výstižným gestem starosti o divokého pána, jak volá naň při srážce s Bardějovskými „Pomalu! Pomalu!" a rotu pobízí, ať nenechá rotmistra svého bez pomoci; obrovitého Slováka Janka Hurčalu Nejtušiaka s jeho neohrabanou něhou srdečné, neselhávající oddanosti; bdělého a bystrého Maříka Talafúsova i aristokratičtější již typ Jiskrova starého komorníka Lapky; sem bychom mohli zařaditi i typ husitského vyzvědače Žáčka, bystrého, pravého herce v přizpůsobivé pružnosti i proteovské proměnlivosti. Výjimkami jsou vzpomenutý již Detvan Zemko se svou živelnou prudkostí, stále opilý barvíř i onen starý žoldnéř, jenž si koupil svou Eržebet. Zato scény davové se líčí se vzácným smyslem pro duši davu. Vidíme bratříky v táboře, při výjezdách, na hodech i v boji při pobožnosti, bituňku i při pohřbu, nejen vojáky, nýbrž i vojačky, neštítící se ostrého slova ani cizích slepic. Všude je to dav, jenž v každé situaci má svůj zvláštní ráz, jak nejlépe můžeme pozorovati, když situace, na př. výjezdy, se opakují: i dojem chvíle na témž místě za různé situace se různí. Vyvstává tak před námi sytý obraz vojenského života 15. věku, jak jej jinak, svými kresbami, dovedl vzkřísiti jen Aleš.

Obdobně s drobným žoldnéřstvem vystupuje v „Bratrství" i sedlák slovenský více v davu než individuelně. Na něj, pokud sám nenáležel k bratříkům, těžce doléhaly jejich požadavky dávek i stálých pojížděk a pohánění dobytka za vojskem. Slyšíme, jak sedláci tlumeně klejí nad vším tím trápením a vzdychají, kdy mu bude konec, čekajíce jen na vhodnou příležitost, aby utekli. Jsme svědky scény, jak sedláčkovi, jenž se, jeda s uhlím, střetl na cestě s bratříky, tito jen koně vypřáhnou a vuz prostě, aby si uvolnili cestu, shodí dolů do řeky. Příjezd bratříků do vsi vítá jen štěkot psí, a objeví-li se kdo z lidí, lze viděti jen zasmušilé a ustrašené tváře a nikde není ani stopy po děvuchách, ač naopak jinde zase, kde bratříci déle se zdrží, děvuchy se sbíhají při jejich odjezdu, aby se rozloučily alespoň pohledem se svými milými. Vysoko v horách přeletem objeví se obraz starého Slovenska, sourodého s Dobáky i s těmi diviaky, jež se chvílemi přeženou

přes cestu, sedláci staroverci, kteří jako pohané tu žijí, bez kněze a mrtvé v lesích pochovávají.

Tato nenávist k bratříkům, temná, dušená v slovenském lidu, již však přece místy prosvětlují paprsky sympathií, přirozeně jen stoupá u těch, kdo s nimi nemají společný ani jazyk ani víru: u Němců a Maďarů. Nepřátelství mezi češstvím a němectvím, jež stejně jako živel maďarský v českém panství cítí něco revolučního, co se příčí jeho sobecké vládychtivosti, má tak zde, na Slovensku, svou zvláštní episodu i zde stejně jako v Čechách zmocněnou a zostřenou též rozdíly náboženskými.

S maďarskou nenávistí proti Čechům se charakteristicky spojuje i jiný kmenový rys, nelidská ukrutnost. Známé z Dlugoše scéně hrůzy, jak dal Hunyad zajatce v tvrzi Moldavě barbarsky zohaviti — Jirásek o ní dává pouze vypravovati Štefánu Kozicovi, jedné z jejích obětí — je obdobou v „Bratrstvu" výjev před Lučencem, autorem vymyšlený, kde podobnému trápení zajatých Dobáků Matěj z Kněžic učiní konec dobře mířenou ranou z pušky. Autor by byl však stranický, kdyby nepřidal obdobné scény i z české strany. Není to však ani tak scéna před Jagerem, kde zajatý biskup Hederváry — kat je přítomen — pod vlivem strachu o hrdlo žádá za vydání města Jiskrovi[7]), ježto biskup zde proti vůli tvrdého Aksamita odnese to jen strachem — jako jiný případ při výjezdě proti Bardějovu v hospodě demjatské, kde bratříci při ústupu zavrou zajaté Židy do stáje a hospodu pak zapálí: rozdíl v líčení záleží hlavně v tom, že u Hunyada nevidíme žádných stop lítosti, kdežto Žáčka, jenž byl též v oné hospodě, vzpomínka na ni trápí. Také lze uvésti pomstu na Márii v Lechnici. Obojí však nedá se dobře srovnati se zmíněnými případy krutosti Hunyadovy.

Než i přes to Jirásek se k Hunyadovi chová s uměleckou objektivností: jeho majestátní zjev v Rimavské Sobotě imponuje i Ondrejkovi Kozicovi, třebas stále hoří touhou pomsty na zohaviteli bratrově. I jinak je Jirásek uznalý k Maďarům: stejně s úctou líčí neohroženou statečnost velitele jagerského Štěpána Sarköze, jako hrdinský zjev Jiřího Bathora a Ladislava Rozgoně, kteří se sice neuměli podepsati[8]), avšak z bitvy na Kosovu dovedli sebe i jiné vysekati. Jestliže u Hunyada i u hrubého a sobeckého Hederváryho Jirásek zjišťuje prudkou nenávist k „psím husitům", tento cit je ještě více zmocněn u vlastní hrdinky „Bratrstva", Márie Bodorovské, milenky Talafúsovy. Její poměr k němu i k bratrstvu je hlavní nití, k níž se připíná ostatní osnova celého rozsáhlého obrazu: v poměru tom se střetá obojí svět, maďarský a katolický na jedné a československý a husitský na straně druhé.

[7]) Z Thurocze (IV. kap. 48) opravdu víme, že biskup chtěl Jager vydati „propriae personae pro redemptione".

[8]) Podrobnost tu má z Kaprinaie, Hungaria diplomatica II., avšak až z r. 1491.

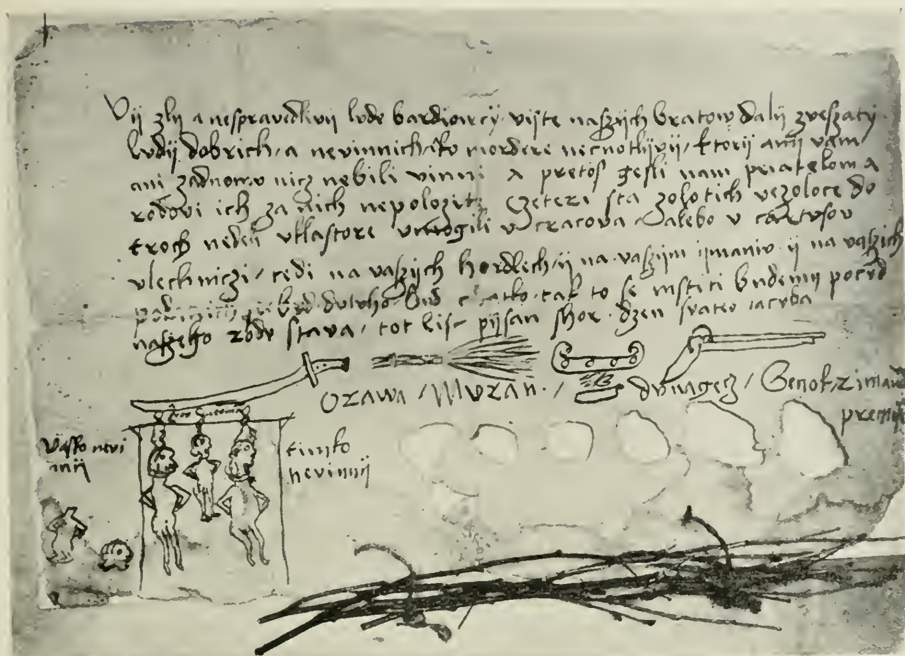

K. L. Klusáček: Starý Dobák.

V Talafúsovi autor ztělesnil rytířský typ bratrský, představující českou odvahu a statečnost v jemnější, vybranější formě, spojenou i s větší uhlazeností způsobů. Je to vybroušení kamene, jehož původní, dosti hrubý tvar vidíme v jeho soku Poberovi s jeho nezkrotnější pudovostí, jež snadno zapomíná svých mezí. Než v nitru Talafúsově pod jemnější maskou vře táž vášnivost, jež propuká bezohledně, jakmile se Talafús cítí dotčen ve svém citlivém sebevědomí, jež se vztahuje i na ženu, kterou miluje, na Máriu: slyše, jak si Pobera vedl vůči ní na Rychnavě, zapomínaje na vše, jede hned za ním a jen poranění Poberovo jej zdrží, aby na něm neukojil okamžitě svou žízeň pomsty. Mária se stává vůbec jeho osudem: pro ni nedbá nejen svých povinností manželských, nýbrž zanedbává i svou povinnost hejtmanskou; láska k rozkošné ženě tlumí i jeho bdělou jinak ostražitost, věří jí více, než mu jeho odpovědné místo dovoluje, a za ni se i s divokým Poberou bije. Teprve zprávy o její zradě vzbudí v jeho duši zmatek, konflikt mezi milencem a bratříkem. Tento v něm, pozdě sice, avšak přece nabude vrchu, ne však tak, aby milenec naprosto podlehl a se vzdal: s těžkou ranou v srdci stojí Talafús-bratřík na konci rhapsodie, jsa nucen uznati přísnost trestu, jaký stihl zrádkyni bratrstva, avšak jsa si, třeba až dodatečně, po trestu samém, i vědom, že zrádkyně bratrstva zůstala alespoň jemu věrna.

Mária, zrazena štěstím životním, ztrativši milence a trávíc hořké, smutné dny po boku zhýřilého a zchátralého muže, jenž v ní nedovede vzbuditi ani lásky, ani úcty a na konec ji prostě prodá Poberovi — cítí, že osudná náhoda, která ji z rukou Poberových převedla k Talafúsovi, vykazuje jejímu uraženému sebevědomí pravé místo, vlastní životní úkol, jenž ji pomstí jako ženu, ale i jako Maďarku a katoličku. Její cit národnostní i náboženský se jitří proti českému i husitskému prostředí, v něž je svým osudem zakleta, a odtud roste touha pomsty, motiv, jenž však je příznačný nejen pro ni, nýbrž i pro Poberu, jenž se chce na Talafúsovi pomstíti za svou urážku, nezapomínaje ani na Máriu samou, i pro Kozice, kteří mstí bratra Štefana za Moldavu na Maďarech a z nichž Janko Vlk jeho smrt pomstí přímo na Márii samé.

Motiv wallenrodský a juditovský, o němž u Márie mluví A. Drtil ve studii o „Bratrstvu“ (Naše Slovensko III. 82), nabývá zde zvláštního charakteru tím, jak Mária sama uvázne ve hlavní kličce, jak z uznalé vděčnosti za rytířskou šetrnost Talafúsovu, avšak i z čistě ženského obdivu jeho mužné krásy a statečnosti, jež pro ni odvažuje se i života, byť i Maďarka a katolička v ní protestují, roste láska, od počátečního vzkypění smyslů až v úplně oddaný cit. Zrada i láska jsou u ní v těžkém sporu a zápase, a když zrada dosahuje svého cíle pádem hradu spišského, přece nad zrádkyní

Opovědný list Bardějovským.

vítězí milující žena, byť i při výjezdě proti Bardějovským před tím zdánlivá převaha připadla zrádkyni. U Márie není oné „dvojí zrady", jíž se u ní po pádu Spiše domýšlel, nepronikaje zatím k jádru věci, Talafús, zrady na něm jako bratříkovi i milenci; po své zradě Spiše, když může skončiti již svou šalebnou hru — ovšem na druhé straně jí hrozí u Hederváryho, třebas Maďara, nová pokořující závislost — odchází Mária za Talafúsem, ne již jako Maďarka, aby snad svou zradu dovršila, nýbrž jako milenka.

Psychologické umění Jiráskovo v obrazu této „věrné zrádkyně", jak ji nazývá Šalda, dostoupilo svého vrcholu, vytvořivši tuto složitou a opravdu tragickou bytost ze samého varu časového cítění na pozadí bratrského úpadku. Intensita umělecká byla by však ještě zmohutněla, kdyby děj se ještě více na Márii soustředil, bez těch odboček, jež kreslí široký obraz bratrstva i v jeho druhých představitelích a jež jsou důsledkem kolektivistické formy historické beletrie Jiráskovy, kde jde více o celek než o umě-

lecky soustředěnou a vyváženou kresbu individuálních osudů s nutným výběrem historického detailu: než i takto, třebas jméno Máriino má v titule jen druhý svazek „Bratrstva", kdežto jinak nutně by bylo musilo vstoupiti v čelo celého díla, postava Máriina svou tragickou silou i krásou vyniká nade všecko své okolí.

*

Rostoucí vzájemností mezi Čechy a Slováky vznikal základ, z něhož mohlo býti více než jen oroubování větve slovenské. Vznikala dosti oprávněná možnost, že ze zmatku a bouří tohoto „železného věku", jak dobu tu nazval Thurocz (IV. kap. 34), vynoří se již v 15. věku anticipace nynějšího státu českého, že z otázky Jiskrova a Aksamitova panství nad Slovenskem se stane zásadní politická otázka celého kmene československého a že se tu uzavře politický účet válek husitských ve smyslu velikého národního státu českého, že to, co se již tehdy, zatím bezděčně, připravovalo v Čechách, nabude významu i pro „horní zemi" v Uhrách. Byly to netušené dříve možnosti, jež se tu otvíraly pro Čechy i utrakvismus. Jak by byl stoupl význam Jiříkuv a s ním i utrakvismu a češství vubec, kdyby se byl mohl opříti i o Slovensko!

Otázka ta musila se ozvati i u Jiráska, třebas zde se jí dostává místo jen v příležitostných poznámkách. Souvisí to v románě, avšak i v historii samé s povahou obou hlavních postav, v nichž je české vojenství husitské na Slovensku ztělesněno: Jiskry i Aksamita.

Rozdíl mezi nimi, jenž se přenášel i na jejich roty, byl literární kritice zcela v duchu výkladu Aksamitových u Jiráska (II. 418) charakterisován (nejprve v listopadu 1909 u Art. Drtila v „Našem Slovensku" III. 81 a pak v březnu 1910 v „Lumíru" 276 u Jar. Kampra) obdobou poměru, jaký býval před tím mezi kompromisními Pražany a Tábory s jejich tvrdým a dusledným radikalismem. Než obdoba tato historicky se nezdá býti zcela na místě, protože o Aksamitovi nelze tak určitě tvrditi, že přes tradice táborské, jimž snad byl věren, byl by tak naprosto neústupný a že by byl dusledným zastancem určité myšlenky politické. Vždyť — a v tom právě se Jirásek charakteristicky a vědomě (věděl jistě o tom z Palackého (IV. 1. 454, 420) odchyluje od historie, aby charakter Aksamituv mohl dusledně dokresliti — Aksamit dokonce přijal i nabízenou mu službu královskou (proto ho snad Kubáni 94 činil již 1451 zastancem legitimity). Nebylo tedy u něho zásadního odporu proti mladému králi. Od Jiskry se lišil v té příčině jen tím, že se nedal jako Jiskra podle libosti královy odstaviti: zustal na svém, ať se králi líbilo nebo ne. Avšak něco politicky trvalého nedovedl ani on, stejně

jako jeho předchůdci táborští, ze své dosti rúznorodé moci vyvoditi, co by obstálo proti ženoucím se přívalům. I jeho moc byla jen z nouze trpěným provisoriem, dokud nebylo silné autority veřejné, jež by jej donutila ať po dobrém nebo po zlém se podrobiti. Válka nemohla zde pokračovati do nekonečna, a nová moc Matyášova dříve nebo později musila vzdor bratrstva zlomiti. Aby bratrstvo mu mohlo s úspěchem odpírati, bylo by potřebovalo nejen vojenské, avšak i územní organisace politické, na níž by bylo živěji zúčastněno i obyvatelstvo stojící mimo vlastní bratrstvo — o tom jsou jen slabé stopy — a která by se byla též mohla opříti o nějakou pomoc zvenčí: té jí nemohly podati v té míře, jak jí bylo třeba, roty bratrské jinde „polem pracující", nýbrž jiná řádně politicky zorganisovaná moc. Bylo by to kolísání mezi Polskem a Čechami, při čemž celou svou povahou mělo bratrstvo k Čechám blíže, kde právě v rozhodné chvíli také jako v Uhrách vznikalo národní království. Ovšem bratrstvo bylo by se musilo vzdáti své zvule. Ježto tak neučinilo, musilo najíti dříve nebo později své Lipany.

Než smyslem pro širší solidaritu na základě národnostně-náboženském nedal se vésti ani Jiskra. I on se ukázal býti větším kondotierem než politickým tvůrcem.

Dříve byl Jiskra pokládán za katolíka (ještě Botto jej v Sloven. Pohľ. 1901, 293 za něj má), k čemuž patrně dala podnět slova v listě Kašpara Šlika z r. 1443, koncipovaném však od Eneáše Silvia: „magnificus Gisera, capitaneus Bohemus catholicus". (Fontes rer. austr. *62*. 43): avšak lze tu namítnouti, zda Eneáš svou humanistickou stylisací nemyslil na obvyklý titul Jiskrův „capitaneus generalis". Píč („Der nationale Kampf" 210) zve jej pravděpodobněji, ač bez dokladu, českým husitou a za toho jej pokládá i Jirásek[9]).

Kubáni ve svém „Valgathovi" učinil, jak již bylo řečeno, Jiskru vědomým zástupcem směru podrobiti české moci Uhry, tedy alespoň Slovensko, politicky i nábožensky. Než tak daleko Jiskra nešel. On v podstatě zůstal jen dobrým sluhou svého pána, mladého krále Ladislava. Byl s tím zajisté spojen i jeho vlastní prospěch a zájem, avšak ublížili bychom mu, kdybychom s Kwiatkowskim řekli, že jeho věrnost měla meze právě v jeho prospěchu, neboť pak se byl jeho poměr ke králi Ladislavovi r. 1453 utvářil zcela jinak. Podřídil se tehdy vůli královĕ, vyhovující přáním strany hunyadovské, byť i snad — lze to připustiti — sám nejen s tím nesouhlasil, nýbrž i proti tomu svým způsobem se zasazoval: v tom případě však jeho

[9]) Mohlo by se uvésti, že byl snad příbuzným Jana Všembery z Boskovic, známého velitele posádky královské na Vyšehradě r. 1420, jenž byl ovšem nepochybně katolíkem. Než i kdyby Jiskra opravdu byl jeho příbuzným, ještě by to nic nedokazovalo, ježto víme, jak víra tehdy dělila i nejbližší příbuzné.

diplomatická schopnost selhala, nezůstávajíc na úrovni jeho talentu vojevůdcovského ani administračního. Jeho loyalita k Ladislavovi se tehdy ukázala býti upřímnou, nikoli jen předstíranou.

Vlastní jeho zkouška státníkova se dostavila až později, po smrti Ladislavově, jenž jej brzo po nevčasném propuštění opět restituoval, přesvědčiv se o svém omylu, což však nebylo již přece plným návratem k poměrům před r. 1453, neboť bratrstvo pak již nestálo s ním, nýbrž vedle něho a leckdy i proti němu. Na rozhraní mezi rokem 1457 a 1458 při jednání, jež připravovalo volbu Matyášovu, není viděti ani u Jiskry ani u Jiříka, jenž ve prospěch příštího zetě u Jiskry zakročil, důsledků, jež ze situace vytvořené dlouhým, cizím panstvím na Slovensku plynuly na prospěch vhodné opravy dosavadního vývoje historického ve smyslu kmenových zájmů československých. Jiskra tehdy mohl hráti úlohu větší, zdá se však, že i tu jeho legitimistická loyalita k rodu habsburskému, jež snad nebyla ani bez účinku na zdrželivé stanovisko Jiříkovo, určovala mu cestu. Toho alespoň bychom se mohli domýšleti, když vidíme r. 1458 Jiskru v Polsku u krále Kazimíra, chotě sestry Ladislavovy, i později r. 1461 ve službě císaře Fridricha. Zdá se, že Jiřík právě proto se nemohl na Jiskru spoléhati, ačkoli v tomto období se vynořily v Uhrách politické kombinace, jež při možnosti české kandidatury v Uhrách i otázku slovenskou posouvaly v popředí, a ač se již čekala válka mezi Jiříkem a Matyášem na prospěch Jiskry stále na „horní zemi" dosti mocného: r. 1461 odjezd dcery Jiříkovy a nevěsty Matyášovy Kateřiny do Uher značí rozhodnutí, za nímž o rok později, r. 1462, se dostavilo i poddání Jiskrovo, jejž císař Fridrich dovedl si brzo odpuditi jako mnoho jiných svých spojenců, Matyášovi, poddání ozlacené velikými výhodami hmotnými, jež však Jiskru vytrhávaly z jeho souvislosti se Slovenskem a přesazovaly jej v jiné prostředí na „dolní zemi" v stolici aradské. A jako byl Jiskra loyální k Ladislavi, tak loyálním zůstal i k Matyášovi: r. 1468 jej najdeme, již za války Matyášovy s Jiříkem, v ležení uherském před Třebíčí, ač jinak o přímé účasti jeho na válce samé, jíž sám jednáním o příměří s Turky rovnal cestu, nevíme.

Za těchto výsledků činnosti Jiskrovy chápeme stesk J. Škultétyho (v Sloven. Pohl'. 1904, 676), že Jiskra nedosahuje výše národního hrdiny ruského, atamana Jermaka. Škultétymu se tehdy[10]) zdál býti Jiráskův Jiskra zveličeným: nebojoval, ani Talafús, ani Aksamit, za věc národní a Slovákům prý netřeba hleděti na historii Jiskrovců se závistí (tu byl polemický hrot proti „Hlasistům", jimž v „Bratrstvu" imponovalo právě to, co bylo zde českého: „duch, postavy, charaktery Jiskrovcóv"). Škultéty zašel příliš

[10]) Před tím však (Slov. Pohl'. 1901. 337) Jiráskovo „Bratrstvo" ho neuspokojovalo právě svým Jiskrou: „v mojich očiach je on silnejšou, skvělejšou osobnosťou."

daleko, řekl-li, že ,,posledná česká dedina doma toho času viac značila pre prospech českého národa, než všetky víťazstva Jiskrovcóv, roztrativších sa potom po svete". ,,Pre mňa by viac značenia mal slovenským jazykom dobre zapisaný kus pergamentu, hoci z toho XV. stoletia, než nejakí slovenskí Jiskrovci."

Zcela jinak si Jiskry i jeho druhů cení Jirásek — víme to již — byť i výsledky zůstaly daleko za možnostmi a třebas v jeho obraze velké osobnosti rázu Jiskrova a Aksamitova zůstávají v pozadí, nejsouce sami nositeli děje.

Jiskru portretuje autor zdařile, zvláště důrazem na jeho legitimismus, jenž však — a v tom je jistá odchylka od toho, co bylo právě řečeno o poměru jeho k Jiříkovi, což však platí více o době pozdější než o vlastním období ,,Bratrstva", o počátku let padesátých — není ve sporu s jeho smyslem pro vlastní úsilí Jiříkovo. Jeho skvělý, nádherný zjev dýchá životním teplem (,,Drsný na pohled, veselí mu však hrálo v očích, bezstarostnost, jistota, důvěra v sebe": I. 167) a působí kouzelnou mocí na jeho vojáky, k nimž vůdce umí promluviti po jejich tónu, prostě, rázně a přece srdečně (sr. jeho řeč v táboře pod Zvolení se zřetelnými ohlasy jeho řeči z biografie Eneášovy před tažením proti Pankrácovi, jež i jinde zazní, na př. I. 257: ,,jakáž nouze, když meč živí!" — i jeho řeč při rozpouštění rot v Košicích r. 1453). Milovník života, jehož rád přál i jiným, uznalý i k nepříteli (k Sarközovi: II. 157), dovedl se však i rozhněvati a ,,tvrdě zahroziti", takže biskupu Hedervárymu ,,ten černý drsnatý Husita", ,,na oko vlídný, veselý", připadal ještě hroznější než sám Aksamit. Byl skutečně ,,předchůdce, jenž má připraviti cesty páně", jak o něm výstižně napsal Kašpar Šlik r. 1446 a jak po něm opakuje i motto k prvnímu svazku ,,Bratrstva". Tento legitimismus, jenž ve spojení s vojenskou zdatností Jiskrovou i jeho rot učinil jej jakýmsi králem ,,slovenského viděku", odkud šlechta slovenská na sněmy uherské nejezdila, ale k Jiskrovi se na zavolanou k pomoci sjížděla, a v nějž jen jako klín od severozápadu vnikalo území Pankrácovo — mu v ,,Bratrstvu" několikráte s hořkou ironií vytýká Aksamit: těch šest penízků, jež Jiskra jako dar Ladislavův i symbol své věrnosti nosil v zlatém zasazení na hrdle, bude prý hubený koláč, s nímž Jiskra odejde, až již ve Vídni nebudou potřebovati jeho meče. Proti tomu se Jiskra hájí svým závazkem služebným, jemuž chce dostáti jako rytíř, pokládaje se jen za správce ,,horní země" a nemoha se spřáteliti se stanoviskem Mladvaňkovým, jemuž holdy byly věcí hlavní. Jeho naděje, že ho jen tak neodstrčí ,,jako kotě od mléka", jak mu Aksamit naznačil perspektivu budoucnosti, se sice splnila, on si ze služby Ladislavovy r. 1453 neodnášel jen těch šest penízků, avšak, co dostal, nebylo úměrno s jeho zásluhami ani s politickými vyhlídkami, jež s nimi byly spojeny.

Poměr Jiskrův k Čechám, k Jiříkovi je v „Bratrstvu" jen poznámkovitě, lehce naznačen. Poslání pana Heřmana ze Zvířetic, jenž již r. 1445 byl u Jiskry (Archiv. čes. IV. 330), jak se toho i Jiskra v „Bratrstvu" dotýká (I. 170), a jenž podle svědectví Beheimova se účastnil boju o Lučenec — Jirásek blíže nerozvádí leč poznámkou Jiskrovou, že Jiřík chce s ním býti (I. 168). Jiskra uznává tu stoupající hvězdu Jiříkovu i jeho zájem o Slovensko („Pamatuje i na nás, že jsme taky z Vás, že mužeme se dohodnout a že mužeme Vám prospět, a bohdá na škodu nebudeme"). To je slibný tón, jenž však nám potom v shluku dějovém zaniká a vrací se až v druhém svazku při sporu mezi Jiskrou a Aksamitem na Rychnavě, kde Jiskra — je to na počátku r. 1453 — dotýká se známého listu Jiříkova ke Kremnickým, znovu uznávaje, jak pan Jiřík, s nímž je zajedno, hledí dále za hranice království, i sem do Uher a moudře se stará o to, aby mladého krále dostal do Prahy pod svůj vliv, žádaje si při tom i Jiskrovy pomoci (II. 422/24). Toť vše! Jak se dále vyvinul poměr Jiskrův k Jiříkovi, o tom v „Bratrstvu" již nenajdeme zmínky.

Ona schuzka i spor na Rychnavě jsou zajímavé u Jiráska i pro druhý proud, pro směr Aksamituv v duchu táborském. Již na Trenčíně při jízdě zemanu ze Zemanského Podhradí k Jiskrovi na Zvoleň uslyšíme jeho intonaci v páně Michálkově kritice českých poměru, jež vytýká rozdvojení husitské, zamítá všecko jednání s Římem a místo jalových řečí („Kde smlouvá, nabízí a tím slabost jeví") doporučuje starou methodu Žižkovu, zbraň, jíž i oni tu v Uhrách s takovým úspěchem užívají (I. 86/7). Na Rychnavě potom ostře vystoupí stanovisko táborské, Aksamitovo, ve vší své jednostrannosti a přežilosti. Aksamit, jemuž Jiskra vytýká, že hledí jen na Tábor a ne na celou korunu jako Jiřík, zcela zavrhuje poslední události v Čechách. Není tak zle zde, na Slovensku, „ale zle je doma. Tam je po bratrstvu, z kterého jsme vyšli. Konec Tábora!... Konec! Tam! Ale ne tu. Tady ještě ne. O to se postarám. Když ne tam, budeme mít Tábor tu! Založím jej —"

A skutečně, když Jiskra odešel a bratrstvo zaujalo jeho místo, krví draze zaplacené, nedavši se rozpustiti, a trvajíc stále v zemi jako zvláštní, třetí moc[11]), jako „bratrstvo samovládné, vojenská republika", založil Aksamit u Hrabušic, na zištném místě, na Zelené huře Nový Tábor, v době, kdy, jak víme z Eneáše Silvia, zřídil tu na severu několik „velmi silných pevností". Než tento Tábor se přece nestal a ani nemohl již státi tím, čím byl starý Tábor českému radikalismu: byl jen symbolem bratrské situace, o níž by bylo možno opakovati ono motto z Grimma z čela „Konce a počátku".

---

[11]) Při výkladech o tom (sr. II. 302) vzpomeneme si na výrok Palackého (IV. 1. 454) o bratrstvu v Rakousích v letech 1462—65, jak je tam vedle císaře a jeho bratra Albrechta „takořka třetí mocností v zemi".

Co odumřelo, nedalo se oživiti ani tuhou energií Aksamitovou. Existence bratrstva, jež nechtělo se poměrum časovým přizpusobiti, byť i tu tam našlo ohlas mezi selským lidem (víme o tom z jednoho listu Jana Pereně z r. 1456) — byla jen pouhým oddalováním konce: byl to strom, jehož kořeny již ztrouchnivěly.

Konec se dostavil brzo, již r. 1458 bitvou u Šaryšského Potoka, kde mnoha předním osobám historického i Jiráskova bratrstva bylo osudem dopřáno zemříti, jak žili, s mečem v ruce. To, co pak ještě následovalo, jsou jen poslední stupně pokračujícího úpadku: kde nepomohla zbraň, pomohlo zlato. Z toho nebyl vyňat ani Jiskra, jemuž za Matyáše vlastně připadá postavení Aksamitovo, neřídící se vulí královou, nýbrž svou, ani hrdina Jiráskuv Talafús. Nová vlna bratrstva vyznačená již svým jménem „Žebráku", jež se na Slovensko převalila r. 1466 z Rakous, kde před tím na několik let bratříci vytvořili podobnou moc, jako bylo někdy bratrstvo Aksamitovo na Slovensku, s jiným však již rázem, ne již slovanským ani husitským — končí svuj bouřlivý náběh u Kostolan na počátku r. 1467. Ve svém epilogu — svědek pohromy, Žáček, vypravuje o ní u Kozicu v Zemanském Podhradí — dává Jirásek dojmu marné statečnosti bratrské vyzníti srdečným povzdechem starého Nejtušiaka Hurčaly, jenž je hořkým epitáfem nejen těch tam u Kostolan, nýbrž bratrstva vubec: „Jaj, bože, prebože, tolik statečných mužu!"

To bylo v době, kdy v Čechách již téměř počíná nová válka husitská, kdy Češi opět budou musit proti přesile nepřátel osvědčiti svou vojenskou zdatnost, nikoli za osobní, soukromé prospěchy, nýbrž za nejvyšší národní ideály. A co bratříci čeští? Jedni pohynuli v cizině i v cizích službách, druzí, vrátivše se pod prapory Jiříkovy, zúčastnili se velikého zápasu po boku svých bratří, a konečně zbytek, ne právě malý, nesl zbraň svou i při této příležitosti proti svým krajanum, bije se i v této při za cizí zájmy a dokládaje tak nejlépe, kam až dospěl úpadek bratrský.

I zdálo by se, že výše uvedená námitka Škultétyho byla přece jen oprávněna. Přece však ne! Třeba zde znovu opakovati, že na Slovensku výtka naprosté marnosti bratrské odvahy a statečnosti ztrácí své ostří. Nebyly to ve svých dusledcích oběti promarněné jen v cizích službách, byť i přímé výsledky daleko neodpovídaly drahé ceně síly i života zde pro Čechy samé ztracených. Výsledky dostavily se však přece, třebas ve formě, na niž pusobila více síla skutečných poměru než úmysly bratříku samých. Bouře uprostřed století 15. opravdu zúrodnila pudu slovenskou, zanechavši v duši slovenské úrodné vzněty, jež v ní již nezahynuly: byla to poruznu rozhozená semena, jež přece vyklíčila v krásné květy, svou barvou i vuní připomínajících bezděčné jejich rozsévače.

IV.

Husitský král.

Bylo-li „Bratrstvo“ po trilogii „Mezi proudy“ a spojené s ní epopeji „Proti všem“ logickým důsledkem uměleckého postupu Jiráskova, podobně po „Bratrstvu“ byl jen krok k „Husitskému králi“; byl to nutný doplněk programu autorova, jehož vlastním předmětem, jak bylo již řečeno, je česká životnost, česká kmenová síla. Bratříci i Jiřík byli po Lipanech jejím výrazem, avšak každý svým způsobem.

V bratřících má síla ta ráz osobní nezkrotitelné svévole, jež chtějíc se vyžíti po svém a za každou cenu, uniká do ciziny, ochuzujíc o svou energii vlasť sbírající se právě z pohrom těžké války. Síla ta, trvajíc doma tak, jak byla, nepodrobujíc se vyššímu řádu a nevžívajíc se v nové poměry, což by bylo v podstatě znamenalo přetvořiti se, byla by činitelem rozkladným, jakým se v celku ukázala i v cizině, ne tak na Slovensku, kde v prostředí příbuzném z části nabývá povahy krystalisačního bodu, kolem něhož se druží stejnorodé částečky. Naproti tomu v Jiříkovi je ztělesněna skladná, tvůrčí síla druhého pokolení husitského, jež, třebas opory meče se nevzdává, přece chce spíše působiti sebezapíravě a ukázněně v klidu a míru, v pevném rámci uznaného řádu veřejného; nespoléhá jen na sebe, nýbrž hledí soustřediti a dobře zorganisovati všecku národní energii, nikoli však příležitostně a více bezděčně, nýbrž soustavně a důsledně. Rozdílná tato povaha měla v sobě zárodek osudu i konečného výsledku snah svých představitelů. V témž roce, kdy Jiřík vstupoval na trůn a tak splnilo se toužné přání celých generací o národním království, svévolné a nezkrotné bratrstvo dostalo na Slovensku smrtelnou ránu u Šaryšského Potoka a v Rakousích s Mladvaňkem utrpělo pohromu, jež sice nebyla ještě pádem tamních bratříků, avšak byla důraznou výstrahou.

Skoro současně však vystupuje v Čechách i jiný činitel, jenž zajímavě spojuje kladné i záporné stránky české síly kmenové, Jednota bratrská. Ta na vlastním poli českého člověka 15. století, na poli náboženském klidným a tvůrčím zpusobem hledí dospěti k ideálu křesťanského života, prozrazujíc však při tom neméně než Táboři i bratříci rozkladné tendence, organisujíc se uprostřed utrakvismu na svém zvláštním základě bez ohledu na to, jaké následky to bude míti pro politiku královu, stojící ve službách nikoli jedné strany, nýbrž celého národa. Ani Jednota se nechtěla a podle síly svého přesvědčení ani nemohla podříditi diktátu národní kázně: protože pak nebyla mimo vlastní prostředí české, jako bratříci, nýbrž v něm, musilo dojíti k střetnutí mezi oběma těmito představiteli národní tvořivosti i klidného vývoje.

Jirásek v „Husitském králi" vskakuje in medias res. Dobou správcovství Jiříkova se zabýval v „Maryle" i v „Zemance" tak, že umělecké jeho svědomí necítilo zde omylu a vad, jež by bylo třeba napravovati, jako tomu bylo při thematu časného jeho mládí, při „Konci a počátku", kde již se přihlásila Jednota bratrská: k ní, k jejím počátkům se proto Jirásek v poslední své práci vrací, většinou však nikoli na venkově, na českém východě, ač i ten má v ní své místo, nýbrž v Praze, kde mohl oba světy, jež chtěl v „Husitském králi" předvésti, politický i bratrský, postaviti vedle sebe a proti sobě. V „Maryle" vylíčil Jiříkovo požehnané dílo míru z doby správčí i jeho volbu za krále. Přítmí, jež halilo smrt mladého krále, i výjevy volební a korunovační, zvláště s tajnou přísahou královou biskupům uherským, že nebude v království trpěti kacířství — se Jirásek tam nedotkl a v ně nevnesl světla ani v „Husitském králi", jenž počíná teprve rokem 1460.

Na rozdíl od „Bratrstva" se jeviště děje v prvním svazku nového cyklu úží: je to, nepočítáme-li sem episody o návratu Ambrože z Výrova Kladskem i svatební cestu princezny Kateřiny do Trenčína, z největší části Praha a vedle ní Cheb a na českém severovýchodě okolí Rychnova a nynějšího Nového Města nad Metují. Časově se však děj prvního svazku více rozpíná, než v „Bratrstvu", obsahujeť sám necelá tři leta, 1460/62.

Povaha jeviště nevyžadovala tentokráte tak důkladných cest studijních. Cheb není v práci Jiráskově nijak zvlášť vyznačen, aby jevil stopy přímého dojmu, jaké můžeme postřehnouti při jiných partiích místopisných. Cestu do Uher i Trenčín s Považím znal Jirásek již ze svých cest za „Bratrstvem", a ani s českým východem, rodným svým krajem, nemusil se teprve nyní blíže seznamovati: přece však — šlo tu o čerstvost dojmů krajinných — ani tu autor nelenoval, aby si v paměti obnovil obraz dávno již známý a aby na místě znovu staré dojmy osvěžil a doplnil: v Novoměstsku jsem se s ním setkal v létě 1916, když si zajel obhlédnouti situaci tvrze Výrovské, o níž u Sedláčka (Hrady II. 159) našel jen nejisté narážky, uvolňující právě fantasii umělcovu, aby prázdnou plochu vyplnila vlastní invencí.

Šlo tedy v podstatě o místopis staré Prahy. Tu opět, jako když psal „Mezi proudy", měl znamenitého průvodce v Tomkově „Dějepisu m. Prahy" (sv. VIII, po případě i v jeho „Místopisu"), jenž svou podrobnou mosaikou podal mu neocenitelný prostředek k živému zobrazení Prahy Jiříkovy. Zde našel zprávy o Králově dvoře (na místě nynějšího Obecního domu), o domě „u sedmi andělů" (v Jilské ulici) i kolleji „apoštolské" vedle Betlema (v Husově ulici), v obou případech místech souvisejících s Matějem Loudou z Chlumčan, i konečně o krásně zelené idylle uprostřed města, o slavné zahradě Andělově na Novém městě (v Jindřišské ulici na místě poštovního ředitelství) s tou nádherou alejí v zadní, vyšší části i s dřevěným domkem

obou bekyň Dorotek za nízkým plotem pod rozložitým javorem a o vlastním útulku bratrském v postranní slepé uličce ,,v cípu" (v ulici Mariánské), již v samé blízkosti hradeb městských. Kapitola o dvoře královském i o správě zemské spolu se seznamy úředníků i dvořanů (v IX. svazku ,,Prahy") poskytla Jiráskovi mnoho příležitosti, aby oživil Králův dvůr celým davem osob, přimýšleje k jednotlivým jménům Tomkovým rázovité figurky, mezi nimi zvláště dychtivě zvědavého kuchaře Petra Pícka z Pustovět.

U Tomka našel též autor sebrání dat o starém Loudovi z Chlumčan, o královském podkomoří Vaňku Valečovském z Kněžmosta i o šaškovi bratru Palečkovi.

Dr. M. Weingart (v Nár. Listech, feuilleton z 13. března 1921) míní, že v Jiráskově ,,Husitském králi" nenajdeme význačnějšího bodu, kde by se odchýlil od historie, jedině snad ,,a to ještě ne zcela bezpečně" v pojetí Vaňka Valečovského jako urputného nepřítele bratří. Než Denis (Konec samostatnosti české str. 243/44), jehož pochybností o tom se Weingart dovolává, nečiní z Valečovského ani přítele ani nepřítele bratří, abychom Jiráskovi pro jeho pojetí mohli činiti výtku, alespoň ne v tomto smyslu. Spíše bychom mohli pochybovati o přísném husitství Valečovského, jež nachází u Jiráska svůj tvrdý odraz i v jeho činnosti úřední a v životě rodinném (sr. ,,Husit. král" 40: cituji vydání z přílohy ,,Nár. Politiky"), uvědomíme-li si dosah tvrzení v známém jeho traktátě proti panování kněžskému. Zde ve svém odporu proti Rokycanovi a jeho kněžím šel pan Vaněk tak daleko, že v jeho prudkosti, vidoucí jen předmět svého hněvu, nelze již poznati nejen syna jednoho z nejbližších přátel Žižkových, nýbrž téměř ani vubec utrakvistu. Podle toho i podle jiných zpráv (sr. i úvod Jar. Čelakovského k vydání dotčeného traktátu — otisk ze Zpráv Spol. Nauk 1881 — str. 6—8) Valečovský jeví se úředníkem až příliš horlivým tam, kde šlo o zalíbení se králi Ladislavovi a jeho rádcům. Muž ten sotva mohl býti přítelem bratří, a jestliže se r. 1461 bratr Řehoř naň slavným svým listem obrátil, bylo to, tuším, spíše proto, že v něm viděl muže, v jehož rukou ležel osud zajatých bratří. Ani známý obraz na jeho domě, představující církev v podobě vozu s dvojím spřežením vpředu i vzadu, s každým poháněným od svévolných formanů-kněží jiným směrem, není nutno vykládati v tomto smyslu. Byl-li Valečovský u bratří ,,v dobré paměti", bylo to nepochybně pro jeho traktát proti společným odpůrcům.

Jestliže v tomto případě Jiráskovi, jenž tu patrně sledoval Tomka[12]), lze

[12]) Tomek však na jiném místě než ve svazku VIII. 463 a d., kde nemá slova výtky proti Valečovskému, totiž ve svazku VI. 278 mluví správně o jeho traktátě jako ,,nešlechetném hanobení" Jana z Rokycan ,,potupným spisem . . . kterým se dosti patrně hleděl

přisvědčiti, ovšem s výhradou již uvedenou, nelze tak snadno učiniti při jeho charakteristice Loudy z Chlumčan. To, co o něm víme z Tomka (VIII. 449/50), nedává tušiti v bývalém hejtmanu táborském, jenž za restaurace Zikmundovy po Lipanech se dovedl tak rychle přizpusobiti novému větru a získati si císaře a jenž i v soukromých věcech leckdy ponechal své chytrosti a lstivosti více místa, než slušelo — tak přísného husitu, vlastně Tábora, jak jej líčí úvod Jiráskův, jenž se v letech padesátých horlivě chápal plánu unie s Cařihradem a jenž i po volbě Jiříkově byl pro odtržení od Říma. Myslím, že tu je řídký zjev u Jiráska, vědomá odchylka beletristova od historie, jenž, jako kdysi na to pro umělce reklamoval plné právo Goethe, upravuje si povahu osoby tak, jak se mu k jeho účelům uměleckým hodí. Mohl by muž, jenž dovedl tak ochotně jíti s dobou, třeba se to neshodovalo s jeho lepší minulostí, ukazovati právem Jiříkovi při jeho návštěvě jako věrný připomínatel starých tradic táborských na svuj vyrudlý praporec s kalichem a nápisem „Veritas vincit", s nímž kdysi jel do Basileje?

Naproti tomu je maličkostí, jestliže autor činí hned od počátku z krále patrona nové Loudovy kolleje „apoštolské", ač o tom v závěti Loudově z 15. května 1460, kterou otiskl Teige v Archivu českém XXVIII. 217/18 (r. 1912) a která patrně Jiráskovi ušla, není zmínky a ač králi a jeho synům se ochrany kolleje dostalo až o něco později (sr. Tomek IX. 213/14). V závěti samé není nic, co by svědčilo o táborském smýšlení Loudově, o úmyslu odtržení od Říma, naopak — avšak toho není ani u Tomka (IX. 213), jenž patrně tu byl pramenem Jiráskovým — vyslovuje se zde přání, aby členové kolleje, kdyby již chtěli hodnými kněžími býti, „od hodných a řádných biskupuov světiece sě, slovo božie věrně vedli".

V Tomkově kapitole o dvoru královském (IX. 26) našel Jirásek též soubor zpráv o bratru Palečkovi, jehož totožnost s bratrem Klenovským již před tím vyvrátil Herben (Sborník historický I. 42 a d.). Více než Herben, jenž pouze připouští, že Paleček mohl býti nanejvýše tajným stoupencem Jednoty, nikoli však přímo bratrem, o něco později připustil Goll (Chelčický a Jednota str. 142): přítel Jednoty, jímž byl Paleček před r. 1461, stal se později jejím členem. Tomek (ač IX svazek „Prahy" vyšel až 1893) stojí blíže k mínění Herbenovu. Soubor jeho dat pusobil na vznik postavy Palečkovy, jak ji vidíme v „Husitském králi", jež však přes to — autor přijal i mínění Gollovo, že Paleček nebyl ještě tehdy „bratrem" přes všecku svou horlivost i přízeň k Jednotě — je daleko více než pouhou

zároveň zavděčiti králi a straně pod jednou". Tohoto místa si, tuším Jirásek nepovšiml. Podle Tomka měl Valečovský i syna, jenž byl r. 1472 nezletilý; z nevlastních dětí jeho zná Tomek jménem Barboru, Jana a Pavla: o těch se však Jirásek nezmiňuje. — Také jméno statečné utrakvistky paní tety Marty, dcery Velvarovy, najdeme u Tomka (VIII. 461/2).

jejich aplikací! Uživ kromě jiné tradice palečkovské („Historie o bratru Palečkovi") i chudých, avšak přece vydatných zbytků ostrovtipu staročeského, zachovaných v Manuálníku Korandově v podobě vtipné polemiky mezi Joštem z Rožmberka a Václavem mladším Korandou pod názvem „šprochů vajovských" (také v Erbenově Výboru II. 727 a d.), vytvořil Jirásek figuru rázovitě českou, pravé zosobnění mravního svědomí českého, jejíž kritika současných událostí ve formě vtipu, často velmi žehavého, ostře osvětluje situaci: je to glossátor doby, jenž jako šašek mohl mluviti peprnou pravdu i tam, kde jinak bylo by se musilo mlčeti. Pod jeho řezavým smíchem však bije měkké, citlivé srdce, při němž vzpomeneme na Nerudu, ani ne tak na jeho „Balladu českou", kde rytíř Paleček je „smavý rek", jenž „rád dobře jed a dobře pil a lidem dobře činil" — jako spíše na XXIV. číslo „Kosmických písní", tak silně osobního rázu, kde humorist — zde Neruda, avšak mohli bychom verše ty aplikovati zpět i na Palečka — vkouzliv v rozmar v českou tvář „do koutku jde a pláče".

Tato figura, tvrdý, ostře vyhráněný křišťál český, je něco zcela jiného než onen řemeslný vtipkař, kroužící své nápady za každou cenu a v každé chvíli, ze Sabinova „Šaška Jiřího z Poděbrad", jehož počátky vidíme již v Markově „Jarohněvovi z Hrádku" a jehož další vzestup značí fragment Hálkova ‚Krále Jiřího z Poděbrad' (Osvěta 1874. 907/08) a Jonášův „Smavý rek" (Květy 1905. I.): zde, u Jonáše, ovšem bychom nečekali, že bystrý ten muž povede sličnou Petru ve lví jeskyni, k Matyáši Uherskému do Olomouce, třebas pod glejtem, jen aby zde — nevěda ovšem sám ještě, jak — sehnal nějaký doklad o zradě Matyášově i katolického panstva českého, kterou tuší, ale dokázati nemůže, takže pak z nebezpečné situace musí je osvoboditi jen šťastná náhoda v osobě Reginy Lexové, podobně jako náhoda přinese mu v ruce toužený akt o zradě. Postava Palečkova je jedna z nejzajímavějších ukázek Jiráskova umění historického. V „Husitském králi", nemá jen význam episodický: svým postavením u dvora i styky s Jednotou se hodí autorovi velmi dobře za prostředníka mezi oběma těmito světy.

Z toho, co bylo dosud řečeno, je patrno, jaký význam má pro Jiráska Tomek. Jestliže u Tomka Jirásek nacházel podrobnosti všeho rázu, dobře ověřené, Palacký a vedle něho ovšem i Denis vnukli mu pojetí Jiříkovo, osvětlily velikou historickou úlohu, jež mu v národním českém vývoji připadla.

Palackého klasický obraz doby poděbradské, v němž v druhé části čtvrtého dílu vrcholí historická práce Palackého vůbec, byl již od r. 1860 v rukou čtenářstva. Zde šlo o více než o dobře zpracovaný a vypravovaný výsek dějinný, zde na práci účastno bylo i srdce velikého historika, jemuž byl Jiřík opravdu hrdinou: avšak v zdánlivě idealisovaném obraze, jenž tak vznikl a jenž z německé strany — od Ad. Bachmanna — byl přímo

nazván historickým románem, je více historické pravdy, než jsou ochotni přiznati odpurci. Zde teprve, v díle, kde věda se spojuje i s velikým historickým uměním, byl Jiřík očištěn od pohan a pomluv, jež věky na něj nakupily, a přiblížen ve formě dustojné pozornosti potomku, byť i Palacký nemohl splniti, co chtěl, aby napsal ještě zvláštní apologii milovaného krále.

Palacký kromě toho v prvních svazcích Archivu českého i ve svých „Urkundliche Beiträge" (Fontes rer. austr. XX.) — při tom nesmí se zapomenouti ani na jeho „Staré letopisy české" — podal zároveň rozsáhlý pramenný základ, z něhož též Jirásek čerpal. Uvedu hned jeden zajímavý příklad. Každý čtenář „Husitského krále" v paměti si uchová drastickou výstižnost rozporu stanovisek českého a německého ve slovech braniborského duvěrníka markraběte Albrechta Nickla z Volfendorfu — figura to drsná, jakoby ukázka hrubého, avšak při vší jednoduchosti rysu výrazného dřevorytu — o chystaném sňatku mezi dětmi Jiříka i Albrechta Braniborského, jež náhodně zaslechne Paleček: „Sulchis nicht zu thune, das her sich so also in das bosze hundische, ketzerische Bluth vormische." Není to případný výmysl autoruv, nýbrž znamenitá aplikace, jedna z nejlepších u Jiráska vubec, výroku, jež v doslovném znění čteme v „novinách" z května 1466 v edici Palackého (Fontes rer. austr. XX. 402) a jenž zde náleží papeži Pavlovi II.

Jak Jirásek svých pramenů užívá, jak si při svém uměleckém zpracování vede se svými předlohami, pramennými i literárními, toho příznačné doklady lze viděti v jeho líčení událostí z r. 1462, jimž se nikdo nemůže vyhnouti, kdo píše o první polovině kralování Jiříkova, totiž českého poselstva v Římě a srpnového sněmu pražského, kde poměr králuv k otázce církevní dochází dramatického výrazu. Právě při těchto případech mužeme též pozorovati, oč více má látky historické romanopisec Jiříkuv než „Bratrstva", kde vlastně měl po ruce jen dvě větší pramenné předlohy, Eneášovu biografii Jiskry z Brandýsa a Beheimovo veršování o bitvě u Lučence. V případu prvním, při českém poselstvu v Římě vidíme u Jiráska přímé sledy — zde lze jen podati výsledky této zajímavé redukce na prameny — českého denníku Korandova, a to z vydání staršího v Erbenově Výboru (II. 663 a d.) a nikoli z Archivu českého VIII., pramenu to, jenž podává vzácnou příležitost slyšeti, jak zněl tehdejší dialog, ne literární, nýbrž v praktickém životě. Zde dal Jirásek zcela správně přednost prameni samému před jeho zpracováními u Palackého i u Tomka, z nichž první, právě z uměleckého zřetele, neodolal, aby ve své vypravování nepojal celé části předlohy v řeči přímé, kdežto Tomek podle své povahy převádí vše v řeč nepřímou a více zkracuje i zhušťuje.

V případě druhém, při sněmu srpnovém, měl sice Jirásek možnost užíti několika zpráv současných, kde též celé partie jsou podány v řeči přímé, nikoli však česky, avšak přiklonil se tu k použití jednotného, synthetického jejich zpracování, při čemž užívá, maje voliti mezi Palackým (IV. 2. 213 a d.) a Tomkem (VII. 47 a d.), obou svých předloh: v kapitole 50. o 12. srpnu, kde Tomek též při řeči královë přejímá z pramenů řeč přímou a kde též připojuje účinné místo ze „Starých letopisů českých" („ať vie papež, žeť já své viery neprodávám za královstvie..."), jehož u Palackého nenajdeme — užívá nejprve Tomka a teprve z další řeči královy i z prohlášení Kostkova a katolických vůdců (Tomek se tu vrátil opět ke zkrácené řeči nepřímé) ozývá se Palacký: Jirásek ovšem tu i tam krátí, vynechává i přidává nejen líčení dojmu řečí, nýbrž i věcné dodatky, na př. k řeči Jošta z Rožmberka z jeho memoriálu královně Johanně r. 1465 (Výbor II. 723); z Tomka kromě první řeči královy přibírá i přesně zjištěnou podrobnost o počátku jednání o hodině 14. Schůze z 13. srpna (kapitola 51.) i slyšení Fantinovo v radě královské (v kapitole 52.) je podáno zcela podle Palackého.

Při vypravování o Fantinovi třeba vytknouti jednu podrobnost! Jirásek následuje Palackého i Tomka v tom, že, jako prý poselstvu českému v Římě bylo odepřeno sedadlo, stejně se stalo v Praze i Fantinovi: Voigt (Enea Silvio III. 475[1]) vykládá to, tuším, správně tak, že u Fantina opravdu jde jen o čestné místo, jež mu jako legátovi patřilo; jinak je přirozeno, že při skládání vlastního poselstva Češi i Fantin stáli. Zda král na sněmu učinil prohlášení, o něž později byl takový spor, že kalich je nutný ke spáse, toho se Jirásek nedotkl, následuje v tom Palackého, jenž o tom (IV. 2. 215[163]) pochybuje, kdežto němečtí historikové Voigt i Bachmann to připouštějí. To však neznamená, že by Jirásek ze svých pomůcek Bachmanna vůbec vylučoval, jak ukazuje hned další případ jeho poměru k předlohám.

Při jednání mezi králem a Albrechtem Braniborským v Chebu 1461 (kapitola 20.) řeči obou za tlumočení Zdeňka Kostky Jirásek volněji koncipuje, ač i tu proniká předloha, pozdější instrukce Albrechtova, kde však je jen udán obsah řečí (sr. Höfler, Kaiserl. Buch 85 a d.); zdá se však, že nikoli pramen sám, nýbrž jeho zpracování u Bachmanna („Böhmen und seine Nachbarländer" 265) bylo podkladem Jiráskova líčení sjezdu chebského a zvláště důvěrného jednání mezi oběma knížaty a že z Bachmanna (str. 137) autor vzal i podrobnost, jak Albrecht tvrdí, že by byl Jiříkovi ochoten v příčině římského království ke všem službám, jen kdyby král měl k tomu od císaře třeba „cedulíčku s déli prstu", kteráž podrobnost skutečně však patří již k sjezdu chebskému r. 1459. Že Bachmanna Jirásek opravdu užíval, soudil bych i z toho, že zná též jméno zástupce mohučského v Chebu

Volbrechta von Ders, scholastika kapituly mohučské, jehož ani Palacký ani Tomek nikde neuvádí, za to však Bachmann (str. 242) při jednání Mairově z r. 1460 podle spisu Hasselholdt-Stockheimova, jehož však Jirásek sotva užil: z Bachmanna (str. 238) zná nepochybně i jmena diplomatů falckých („Husit. král" 160/1). Odkud Jirásek vzal jméno rázovitého Braniborce Nickla z Volfendorfu, nevím, avšak v Chebu jej k druhým dvěma důvěrníkům Albrechtovým, Knorrovi i Leubingovi (o nich Bachmann 261), přidal sám.

Z ostatních pramenu k politice Jiříkově, jejichž stopu u Jiráska najdeme, uvedl bych ještě list Jošta z Rožmberka z r. 1463 (Archiv český IV. 99, 100), jenž podal Jiráskovi motivy k řeči Joštově s králem ještě před sjezdem chebským (u Jir. str. 165) i k charakteristice jeho opravdového vlastenectví. Jinak o „tlustém biskupovi" (tak je zván v „St. letop. čes." 176 a Tomek VII. 22 to přejímá) kromě Březana mohl sebrání dat Jirásek najíti v biografii Hamršmídově („Jošt z Rožmberka a jeho doba"), o jeho zálibě v sladkostech, pstruzích atd., jinak však zdá se, že autor v té příčině přímo užil i listáře rožmberského (Archiv český VII.), kde je (str. 252) zpráva o dovozu vína z jihočeských Hořic pro Jošta na Nisu z r. 1464, již Jirásek přemisťuje k r. 1460 (str. 81), i zpráva o astrologovi, jejž si Jiřík vypůjčil od arcibiskupa kolínského (231) a jenž se svou praktikou u Jiráska našel dosti místa (předchůdcem tohoto židovského astrologa je v románě Šubertově Čech Repinicus).

Nebudu již déle meškati u detailu, jimiž Jirásek hojně charakterisuje své osoby i situace, u zmínek o dřívějších poselstvech českých do Basileje, do Říma i do Francie Ladislavovi pro nevěstu, o Zdeňkovi ze Šternberka a jeho poměru k jeho ženě i Břekovcovi, o legaci Karvajalově z r. 1448, o nešťastné Perchtě z Rožmberka i o jejím otci, „starém vlku" Oldřichovi, jak se zlobil na syna Jana, že pomáhal k volbě Jiříkově, i o kněžničce saské Kateřině, jež na dvoře Jiříkově tak brzy zapomněla němčinu a po Palečkovi dovede správně vyslovovati všeliké ty hříčky, „řeřábky řeřabaté" atd. Vše by se dalo z různých pramenů doložiti a utvrzovalo by to jen poznatek, jak daleko sahá přípravné studium Jiráskovo. Bohužel, všecky tyto prameny i literatura mohou nám jen málo pověděti o samé osobnosti Jiříkově i předních mužů jeho okolí: zde beletrista má příležitost, aby domýšlel, o čem historik nemůže říci nic určitého, a aby u jednotlivých osob jednání jejich psychologicky prohluboval a zlidšťoval různými těmi podněty, jež jednak plynuly z vlastní jejich povahy, jednak z vlivů prostředí.

Třeba se však ještě zastaviti u pramenů, jež jednají o druhé skupině „Husitského krále", o Jednotě. Zde ovšem mohl Jirásek užíti základního díla Gollova, krásné a stále svěží „Jednoty bratrské v XV. století" (dříve

v Musejníku, nyní, od r. 1916, v souboru „Chelčický a Jednota v XV. století", podle něhož dále cituji). Tak mohl vzniknouti obraz prvních bratří zcela jiného rázu než v „Konci a počátku", obraz až na některé odchylky, jež hned uvedu, historicky a psychologicky správný. Po příslušné partii Gollově až do r. 1467, jež vyšla již r. 1884, následovaly osmý a devátý svazek Tomkovy „Prahy" (r. 1886 a 1893), ale ty nepřinesly věcných dodatků, jakož věcně nic nového nepodaly ani duchaplné výklady Denisova „Konce samostatnosti české", zasazujíce jen český vývoj v rámec širších poměrů obecných a hledíce na něj více se stanoviska filosofie dějin.

Jirásek při Jednotě nešel dále za Golla a Tomka k pramenům, jichž by u nich přímo nenašel, jak je patrno z případu jedné z hlavních osob bratrských. Je to příbuzný jedné z obou Dorotek (Tomek VIII. 184 a IX. 160 je připomíná k r. 1454), syn Štěpánka z Náchoda (tak ho správně jmenuje i Tomek VII. 22) Petr z Hradce. Goll se o něm nezmiňuje právě tak, jako o M. Mikulášovi z Hořepníka ani o Janu Kravínovi z Tábora (u Tomka o prvním sr. VII. 22. a o druhém, jenž ani s Jednotou, ani s Tábory nesouvisel, v IX. 169), avšak poznámka jeho „Jeden nebo dva nedali se ani vazbou ani mučením oblomiti" („Chelč. a Jedn." 99) ve spojení s Tomkem (VII. 22), jenž při odvolání o Petrovi výslovně nemluví, vedla nepochybně Jiráska k mínění, že ani Petr neodvolal, kdežto v jednom prameni (Monum univers it. Prag. III. 57/8) se dočítáme, že Petr z vazby rektorské byl propuštěn a opravil svým vyznáním, z čeho byl podezřelý. Nebo tak učinil Jirásek z potřeby umělecké stylisace povahy Petrovy?

Než i v případě bratra Řehoře, kde nebylo takových matoucích okolností, se odchýlil Jirásek od historie. Palacký (IV. 1. 165) praví, že (r. 1461) byl mučen (Tomek se nevyslovuje určitě), avšak Goll přímo a přesvědčivě dokazuje (str. 100, 113/14), že Řehoř mučen nebyl a že byl propuštěn bez odvolání, s čímž souhlasí i nejnověji Bidlo („Akta Jednoty bratrské" I. 45). V tomto případě si Jirásek, tuším, vědomě stylisuje postavu Řehořovu, jak se jeho umělecké logice zdá býti účelnější: pravděpodobně vidění Řehořovo při mukách, jež, naznačujíc příští správu i řád v Jednotě, má v tradici bratrské takový význam, bude míti vliv na další pokračování „Husitského krále".

Z Golla Jirásek přejímá i podrobnosti o počátcích Jednoty, jak se sbírá z rzných pramenu; určité ohlasy z Golla jsou nejenom v drobných narážkách, jako je ona o Vilémovských, kteří také „u oltáře s šablemi velikými klekali" (Jirásek 95, Goll 75), nýbrž zvláště v odvolacích formulích, jež autor mohl znáti jen z Golla. Odtud má informace nejen o předních osobách hnutí, o Řehořovi, Michalovi ze Žamberka i Martinovi z Krčína (o tomto nedávno v článku Bartošově, v Musejníku 1917, přibyly nové vědomosti),

M. Aleš: Jiří z Poděbrad.

nýbrž i o studentech a řemeslnících vystupujících za prvního pronásledování r. 1461,[13]) o panu Janovi Rychnovském, jenž ve Lhotce na svém zboží zřídil druhý Kunvald, i o ženě jeho „paní Rychnovské", jejíhož jména Goll (str. 105 a 107) nezná, nikoli však Jirásek: ten ji učiní nevlastní dcerou Valečovského Noemou, jejíž charakteristika u Golla „sestra bratrská" již naznačuje, čeho zatím u Jiráska není, že i ona, jako Paleček, z přítelkyně Jednoty se později stala skutečným členem.

*

Již jméno práce „Husitský král" naznačuje autorovo stanovisko k otázce, jaký je Jiříkuv poměr k utrakvismu: Jiřík je mu jeho představitelem

[13]) Zprávu o Kamerdovi, že byl r. 1461 umořen na Poděbradech, však Jirásek má již nepochybně z Bidlových „Akt" I. 71, neboť Gindely (Gesch. d. Böhm. Brüder I. 20) se sice zmiňuje o Janu Kamerdovi, avšak dobu věznění jeho udává sedmi lety, načež prý byl propuštěn.

tak asi, jak o Rokycanovi i o něm při jejich smrti mluví letopisec: „Onen slovem a tento mečem bránili Kristova kalicha... Stálý nalezen v přijímání krve jeho předrahé až do smrti“ (St. letop. čes. 203), tak, jak ho až do bitvy bělohorské představovala socha na štítě Týnském s mečem v ruce, a jak si ho představuje i historik, nedávaje se másti všemi těmi pomluvami současnými i pozdějšími, jež jeho památku i v tomto jeho oprávněném nároku na úctu i lásku utrakvistů zlehčovaly. Byl to opravdu husitský král a stejného jména hodna byla i žena jeho Johanna, jež byla, jak ji Jirásek (str. 66) správně charakterisuje, „jeho důvěrnicí, muži oddanou ženou a králi silnou královnou, stejně s ním toužící a jej posilující“.

S Jiříkem v Čechách nastalo, ne teprve r. 1458, nýbrž již od té doby, kdy vliv jeho i mistra jeho Ptáčka nabýval v české veřejnosti váhy, období povahy převážně politické. Ne tak zbraní — ta, jako zlatý jeho meč na štítě Týnském, má býti k výstraze a k obraně — jako úspěšnou prací politickou, jež dovede obratně těžiti z vlastní síly i ze situace mezinárodní, chtěl Jiřík dospěti k cíli, jehož se dříve domáhalo, avšak zcela nedomohlo předešlé pokolení v bouřlivém svém rozběhu. Myšlence náboženské tak za Jiříka se dostává zmocněného rázu politického.

Jiřík však byl králem „dvojího lidu“, Čechů i Němců, utrakvistů i katolíků. Jako utrakvistům nové národní království znamenalo zajištění budoucnosti, tak Jiříkovo nastolení katolíkům, zvláště papežství, zdálo se právě pro význačný politický ráz vlády Jiříkovy slibovati návrat minulosti, zcela příčící se nadějím utrakvistickým. I mezi těmito proudy žárlivě zaujatého stranictví národnostního i náboženského doufalo státnické umění Jiříkovo najíti střední cestu, aby uspokojil jedny, aniž by ukřivdil druhým. Jako v národnostním ohledu zachovával ke všem svým poddaným nestrannou spravedlnost, zůstávaje dobrým Čechem, tak doufal, že se mu to podaří i v příčině náboženské, třebas zůstane státi na své husitské základně, na kompaktátech, v nichž bylo zhutněno nejnutnější existenční minimum utrakvistické většiny v Čechách a na Moravě. Proto o kompaktáta nastává zápas hned od jeho volby, byť ovšem jeho pravá povaha nepronikala na venek tak patrně. O ně šlo při korunovaci, a ony jsou vlastním kořenem rozličných těch politických plánů Jiříkových, jimiž hleděl postavení své i utrakvismu zesíliti a tím pohnouti římskou kurii, aby byla k Čechům povolnější.

Jirásek ve svém úvodě dal zazníti hned akordu, z něhož jako příznačné motivy v ouvertuře již vyznívá budoucnost. Nesměla tu chyběti ani otázka kompaktát. V Loudovi, jejž nemocného navštíví král, mluví minulost s důrazným přízvukem na sílu české zbraně i na úplné odtržení od Říma. A Jiřík jako představitel nové doby i jako politik, jenž dovede zvážiti

změnu i sílu poměrů, jenž vidí, že odtržení od Říma má nyní ještě méně vyhlídek než dříve v době závratných vítězství vojenských, prohlašuje v klidné důvěře ve svou sílu, že bez meče chce dokonati, co pokolení Loudovo začalo v Basileji. „V jasném pohledu... oheň i klid a jistota, pronikavá síla i milá vlídnost" — tak zde intonuje Jirásek vystoupení svého hrdiny, jenž je právě tak miláčkem jeho srdce, jako v jiných pracích jím byl Žižka. Odpor Loudův již zde jitří přirozenou jeho vznětlivost, kterou však Jiřík dovede ovládati, byť někdy — jako r. 1462 ve scéně s Fantinem — jen s největším napětím vůle. Jestliže však Louda mu pohnutě praví, že on, král, jde do velikých bojů, a končí, že má přese všecko pevnou naději, že stane se tak, co hlásá jeho basilejská korouhev: „Veritas vincit" — král podává mu ruku a již zase klidně a pevně mu řekne: „V tom jsme jedné víry." Značí to, že je připraven na vše, i na nový boj, a Paleček po jeho odchodu razí pro tuto situaci hned pravý výraz větou, nezapomenutelnou ve své krásné a pádné prostotě: „Bratře Loudo, vysoko jsme zanotili písničku, dej Bůh, abychom ji dozpívali!"

Než to není vše, co k nám zaznívá z úvodu k „Husitskému králi". Zní tu i druhá struna, měkčí než Loudova i králova, struna „lidu bez meče", Jednoty bratrské. Ta vstupuje na jeviště, nepochopena od královny Johanny, jež tyto pikharty ztotožňuje s „mordéři Krista pána i jeho svaté pravdy", vidouc u této „roty zlé, nebezpečné", kterou hřích je trpěti, hlavní závadu ve snaze po odtržení od církve, tedy v témž, co hlásá Louda králi, leč u Jednoty bez násilí, tiše.[14]) Ohlašuje se tu již příští konflikt. Jiřík přeje si i nadále na půdě kompaktát sjednocení všech utrakvistů, nebude moci snésti stejně Jednoty, jako dříve již musil si podrobiti Tábor. Povolnost k tajným shromážděním, k pokoutné víře, jež připravuje nové roztržení země, byla by proti kompaktátům, i — lze dodati, čeho u Jiráska král neuvádí — proti tajné korunovační přísaze a podávala by nepřátelům příležitost k novým výtkám (sr. str. 167). Než ani Bratří nemohou ustoupiti. A nutný konflikt se stává tím tragičtějším, že král, sám nijak nejsa fanatikem, musí vystoupiti proti novým sektářům, ohrožujícím jeho dílo obnovy, právě v době, kdy již hrozivě vystupuje nutnost obrany náboženského přesvědčení vlastního i většiny národní proti Římu.

Jiráskův poměr k oběma stranám je stejně vřelý: stejně uznává velikou Jiříkovu ideu národního království, jako si cení vysokého mravního ideálu, jemuž Bratří obětují vše, i národně politické výtěžky úsilí Jiříkova, a dobře, tušim, vystihuje, jak strana jedna nechápala při tom dobře stranu druhou.

[14]) U Jiráska bratr Řehoř chce již před prvním pronásledováním samostatný řád kněžský (str. 239), to, co později vyjadřuje slovy: „Nebudeme papežovi a také ne Rokycanovi" (str. 455).

Král ovšem stiháním všeho sektářského rozkolnictví hleděl dostáti své přísaze korunovační, jak míní Goll (str. 98), lze však též přiznati, že nedálo se to jen z tohoto ohledu, nýbrž že toho příčinou byly i špatné informace, jež mu Jednotu líčily jako pokračování Táborství a po případě i orgiastického adamitství, takže lze se od ní báti i nových bouří válečných. Denis (str. 241[2]) to připouští, a jeho důvody nejsou bez váhy: snad přispěly k tomu, že Jirásek nechává jak krále a královnu, tak vlivné osoby z jejich okolí Zdeňka Kostku a Valečovského v tomto domnění. Poměr Bratří k moci světské vůbec a k otázce, zda tato má právo nutiti k víře, zvláště jak jej při vyšetřování v Praze (u Jiráska 264) i potom v listu k Valečovskému formuloval bratr Řehoř — jistě nepřispíval k tomu, aby Jiřík se vzdal svých obav a neviděl již v Bratřích nový kvas nespokojenosti a zmatků. A jeho odpor proti Jednotě je tím pochopitelnější, čím mocnější byli ti, kdo jej i královnu proti ní popouzeli, na prvním místě Jošt z Rožmberka, jenž si však nepřál, aby byli Bratří páleni, aby snad mučednictví jejich ještě více oheň sektářský nerozdmýchalo.

Na druhé straně však vřelost náboženského cítění činila Bratry příliš krátkozrakými, aby byli s to uznati a oceniti politické snahy královy. Typickým příkladem zaujaté nechápavosti bratrské u Jiráska ani tak není bratr Řehoř, jehož list k Valečovskému svědčí, že neubránil se dojmu králova úsilí o pokoj i jeho náboženské objektivnosti — jako spíše Petr z Hradce, jehož nepřízeň ke králi proniká na několika místech, po prvé hned při králově návštěvě u Loudy, když ji hlásí „nějak zasmušile a tiše". Jindy, maje se setkati s průvodem královským na ulici, „schmuří obočí" a chce se mu vyhnouti (str. 126). Jeho „tvrdé zanícení" (je ho schopen stejně Chelčický jako Tolstoj), s nímž mluví proti králi, jak ten „opatrný" vyznavač pod obojí pro dobrou vůli s papežem a jednotu by se zřekl i kalicha, jak blahovolně podporuje katolíky, „aby se řeklo, že je spravedliv, ale to jen pro dobré oko v Římě" — vzbudí i pohnutý protest tiché Noemy, žeť to věrný utrakvista (str. 112).

Jiříkovy plány o římské království ostatně narážely na nepochopení i mezi utrakvisty. Jen královna a Zdeněk Kostka chápou jejich prospěšnost a uznávají je. Již však Valečovský se bojí (a správně tuší), že má-li plán ten jiný smysl u každé strany, u krále i katolíků, mezi nimiž byl s plánem tím v důvěrné souvislosti biskup Jošt, doufaje, že tak se král odvrátí od kalicha, — nutně se jedna strana zmýlí (str. 162). U podobojích byla obava, aby, jak to vyznačil Paleček, narážeje na spojitost „praktik" astrologických s plánem tím (str. 70), hvězdy králi nemluvily po německu, totiž aby Němci nechtěli za svou korunu od krále kalich.

A stejně utrakvistům připadala nepochopitelnou politika králova, pří-

znící se s Němci, v příčině národnostní. Víme přímo o Martinu Lupáčovi, že byl mluvčím této nálady, jíž ostatně odpovídala podobná i za hranicemi českými mezi Němci, kteří také nemohli pochopiti, jak potomci knížat kdysi prolévajících krev svou proti kacířům nyní se s těmi kacíři přízní. Prostí, nezasvěcení pozorovatelé netušili, jaké oběti to v Jiříkovi přinášel otec politikovi, když musil se loučiti s nedospělými ještě miláčky svými (Jirásek to líčí v případu nevěsty Matyášovy Kateřiny), aby vyhověl ne tak své ctižádosti, jako spíše tomu, co pokládal z národního zřetele za politickou nutnost. U Jiráska Louda, dotýkaje se toho, hájí těch, kdo králi zazlívají německé sňatky jeho dětí, že to jsou věrní Čechové[15]), avšak král případně hned odpovídá: ,,Slabého však zraku. Však bohdá uznají, proč se děje!" (str. 24). Pochybnosti, vznikající mezi utrakvisty následkem jednání o římské království, králi tlumočí sám Rokycana ,,tuhou řečí", namítaje, že i kdyby se plán zdařil, byl by to jen vratký základ a že pravou oporou královou, jeho ,,silou a mocí" je jedině přízeň utrakvistická. Králi je těžko úplně vyvrátiti tyto rozpaky, jejichž kořenem je stejně láska k němu jako ke kalichu. A přece mluví z něho jeho nejhlubší přesvědčení, praví-li, že, chtěje způsobem davu snad nepochopitelným pracovati pro zájmy národní, je i zůstane poslušen svého svědomí (str. 171/2). Podobně Jiřík odpověděl již dříve Palečkovi na jeho dotaz o hvězdách, že, kdyby hvězdy mluvily po německu, ,,my jim budeme česky rozumět, slyšíš-li, jen po česku" (str. 71). Jiřík se leckdy, ne dost správně, srovnává s francouzským Jindřichem IV., leč co učinil hugenot Jindřich, to nemohl učiniti utrakvista Jiřík. V charakteristické v té příčině scéně při jednání chebském se zástupci mohučskými i Jirásek dopouští Jiříkovi učiniti přiznání, že ,,kdyby bylo pro dobré našeho království, zřekl bych se třeba i kalicha". Nelze však se postaviti proti většině národní; politik v Jiříkovi hned v duchu váží výstrahu Rokycanovu: ,,Kdyby někdo chtěl na kalich nepřátelsky sáhnout, uviděl by svět"; jednota s církví je možna a musí býti i s kalichem. A tak z Chebu král odjíždí s nepořízenou, ,,s čistým však svědomím", jak hned dodává Kostka (str. 203/05).

Nezdařený tento plán však byl jen jedním z prostředků, jimiž Jiřík chtěl dospěti příznivého řešení nejdůležitější otázky časové, jež byla tehdy v pravém slova smyslu otázkou českou, otázky náboženské. V pokračování ,,Husitského krále" se jistě ještě setkáme i s dalšími články této jeho podivuhodné osnovy politické, jíž neváhal sám v čas potřeby přinésti oběti nejtěžší a jíž se podříditi jako nevyhnutelné povinnosti byl by rád přiměl

[15]) Sem patří i Paleček, když opět nechápe, proč se Češi stále pletou do vojen v Říši, a opakuje známou větu (sr. výše ,,V cizích službách"): ,,Němci se perou, Čechové půjčte vlasů!" (str. 354).

i poddané, kteří se z jakýchkoli důvodu z toho vymykali, v první řadě Jednotu, jedno z hlavních domácích úskalí své církevní politiky. Proto neváhal právě uprostřed jednání o římské království přikročiti k persekuci bratrské, aby Bratry přinutil setrvati na základně utrakvistické. První její počátky ve vlastním venkovském středisku Jednoty, v Kunvaldě, již r. 1460, nenáleží ve vlastní program práce Jiráskovy, zato tím více další vlna persekuční z jara 1461 v hlavním městě, sice již po sjezdu chebském, než přece tak, že plán římského království je jejím pozadím a obě hlavní složky dějové tak vnitřně souvisejí.

Také ,,Husitský král" zachovává podobu s jinými cyklickými pracemi Jiráskovými, že vlastní tíha i vývoj děje spočívá na osobách vybraných ze středních vrstev a nikoli na velikých postavách historických, třebas se jim zde podle povahy věci věnuje více místa i pozornosti než jinde. Ani na osobnost Jiříkovu, ač ji za vším, co se tu děje, tušíme, i tam, kde přímo nevystupuje, se nesoustřeďuje světlo tak, abychom ji viděli před sebou se vyvíjeti a na různé podněty vnější v plné životnosti reagovati. I ostatní přední osoby světa politického a bratrského jsou tu sice účastníky často ne bezvlivnými jednotlivých ,,výjevů z velikého dramatu", jak autor své dílo nazývá, avšak hlavními osobami, o něž se opírá děj, jsou prosté zjevy bratrské, Petr z Hradce a dcera Valečovského Noema, takže i Bratrství samo v nich se dostává v popředí zájmu a stránka politická ustupuje před ní v podstatě poněkud do pozadí.

Tak vystupují před nás hojné postavy z okolí Jiříkova, dvořanů, úředníků, cizích hostu a na druhé straně — postava Rokycanova tu stojí uprostřed — se tu rýsují vedle vůdců bratrských, ,,silného pastýře" Řehoře, s opravdovým vudcovským gestem i s mocnou iniciativou, jež z něho činí od počátku hlavu Jednoty, klidného v nebezpečí a mužného v protivenstvích, ne bez vznětlivého temperamentu, jejž jako Jiřík stále krotí, vedle Michala Žamberského a statečného i výmluvného Martina z Krčína, prosté osobnosti prvních Bratří, studentů i řemeslníků. Z cizinců prvního kruhu vyniká zvláště německý soupeř Jiříkův Albrecht Braniborský, nezadávající ani svému jménu ,,Achilles" ani druhému názvu ,,liška německá", statečný, ale zároveň zpupný a vůči nižším stavům zcela pohrdavý kníže, jehož lstivost neváhala v nouzi užíti ani vytáček a úskoků, jež málo harmonovaly s rytířskou i knížecí ctí; bylo by vadou v cyklickém díle o Jiříkovi, kdyby v něm nenašel své místo i zarputilý jeho nepřítel, vratislavský písař a kronikář Petr Eschenloer. ,,Polední vítr" z Říma na dvur pražský zanáší i zpupného Fantina s jeho mrazivou jízlivostí, dustojného zástupce kuriální nárokovosti, s nímž padá v české prostředí přítmí nejisté budoucnosti. Z domácích postav kromě duvěrníka králova Zdeňka Kostky, jenž je tu vedle krále dobrým

představitelem procitlé politické vlohy české, a kromě Jošta z Rožmberka, v němž vlastenectví a úcta ke králi se sváří s jeho sebevědomím pána a katolického preláta, několikrát se tu zablýskne okázalý zjev Zdeňka ze Šternberka, jehož žárlivé pýše jistě Jirásek v dalším pokračování vykáže náležité místo.

Nad bratrský prurněr roste vážná, zasmušilá postava „božího rytíře" Petra, v němž žije žár prvních vyznavačů s onou silou přesvědčení, jež nelitujíc obětí vlastních, je tvrdé a bezohledné i ke všemu ostatnímu, jak musí si doznati sama Noema, vidouc, jak „tvrdě" mluví o všem, v čem ona rostla (str. 113). Je-li Petr hrdinou a mučedníkem svého přesvědčení, jenž — u Jiráska, ne v historii — je stálý a věrný do krajnosti své víře i své skryté lásce, ne tak druzí Bratří, vyjmeme-li vlastní vůdce hnutí a statečného Kamerdu, jenž také zůstal věrným až do smrti v žaláři poděbradském. I Bratří byli křehcí lidé, klesající v příboji zkoušek. Temperamentní, prudký Jíra Pětikostelský sice odmítal vyhnouti se zajetí s hrdým gestem, jež pak v tradici bratrské má živou ozvěnu: „Herež, mučení na snídaní a hranice na oběd!" Avšak na mukách a za dlouhého, trapného věznění klesá smělá odvaha jeho, jako tiché odhodlání ostatních jeho druhů, mezi nimi i mužného jinak Korunky s jeho měkkou, laskavou něhou, i písaře Eliáška, jenž vždy tak zvroucní při četbě svého Chelčického. Když bratru Řehořovi vlivem Rokycanovým se dostane výhod, z nichž ostatní jsou vyloučeni, probudí se — to je u Jiráska dobře vystiženo — i v bratrském srdci závist, jež urovnává cestu krušnému rozhodnutí odvolati a tak si otevříti návrat na svobodu. Tak zůstává Petr v žaláři sám, a jen příznivá náhoda, z části již připravená tajnou přímluvou pana Rychnovského, pomůže pak i jemu k útěku na český východ k novému apoštolování, zatím co i druzí na svobodě opět okřívají a nabývají nové odvahy a důvěry, jež posiluje rostoucí hnutí.

Vedle Petrova hrdinského typu, jenž se však celkem nevyvíjí a zůstává týmž, jakým byl hned na počátku, a jemuž jeho zasněná, obětavá láska se stala jen tesknou vzpomínkou na krátkou slunečnou minulost, přinášející kromě skutečných muk tělesných i sladkou, nenávratnou lahodu jiného života — zajímají nás dva proselyté Bratrství, Ambrož z Výrova a Noema.

Postava Ambrožova je u Jiráska pojítkem mezi Táborstvím i bratříky[16]) a mezi Bratrstvím. Bývalý kněz táborský, jenž u Lipan místo vyraženého

[16]) I v „Husitského krále" zalehne ohlas vřavy bratrské na Slovensku i bojů v Polsku a Prusích. Ve zmínce veselého Vlčka z Čenova, jenž na chvíli se vrací do Čech, aby pak hned jel na službu do Rakous, ale jehož později, až uhodí rozhodná chvíle, ač je katolíkem, najdeme po boku husitského krále — o koupelích v Baltu s krásnými paními, že lze tomu litovati, kdo se už oženil (str. 79), poznáme ozvěnu denníku panoše Jaroslava, kde ve Švýcarech, v Badenu, také pan Bavor z podobných důvodů lituje, že se oženil (Archiv český VII. 444).

M. Aleš: Korouhevník Jiříka z Poděbrad.

z ruky kalicha nahmátne krvavý meč a stává se bojovníkem, jímž v duchu byl již dříve, i ožení se — pod tíhou neštěstí, když válka mu vezme syna, zahodí meč; příklad i styk s Martinem z Krčína ukáží mu pak další cestu a bývalý bratřík opisuje v odlehlé své tvrzi Chelčického. Jeho obrat se však jen konstatuje; nejsme svědky duševního boje, z něhož se rodí světlo nové životní pravdy.

Více místa i zájmu se věnuje příští dobrodějce Jednoty, dobrému duchu jejímu, jak ji nazve u Jiráska br. Řehoř (str. 485), Noemě. Je to jako mladší sestra paní Zdeny Hvozdenské ze epopeje „Proti všem". Jako z té se stává horoucí sektářka, i z Noemy se stane sestra — zatím ne formálně — v Jednotě. Na obě působí ani ne tak vlastní popud náboženský, třebaže životní pusto a prázdno u nich k tomu přispívá jako působivá příprava, jako spíše vliv lásky, jež však u Zdeny rozhodně jde k svému cíli, kdežto u Noemy je jen krásnou chvílí, jež rychle mizí: již v samých počátcích je její láska zmrazena, jako jí rychle zhasla krása letního dne, kdy mluvila s Petrem v zahradě Andělově. Další srovnání se Zdenou by ukázalo, že Noema se od ní liší tak jako asi Jednota

od Táborství. Noema se nedovede vzepříti, zvláště když jde o Petra, jehož novým mučením jí tvrdý otčim hrozí. Mezi patricijskou dcerkou a chudým bratrským žákem zeje propast, přes niž přeskočiti není odvahy, třebas není tu takových rozporů v přesvědčení, jako byly v „Zemance" mezi Elškou a Laurinem, a třebas mezi původními rozpory nastává brzo vyrovnání: tomu se však staví v cestu otčim se svými předsudky stavovskými i náboženskými. Vzplane-li jiskra živelného odporu mladého srdce, brzo zhasne, a Noema se podřídí. Jde v nový život po boku muže, k němuž ji sice nepoutá hned láska, ale jehož šetrnost k ní i snášelivost k Bratřím — pan Rychnovský není v této snášelivosti, dítěti unavených vášní náboženských, v Čechách té doby zcela osamělým — vzbudí v ní úctu i klidnou oddanost. Melancholický stín však zůstává jí na čele při další chůzi úzkou cestou života.

Vlastní pronásledování Bratří přišlo sice až po sjezdu chebském, kde vlastně bylo již o Jiříkově plánu království římského rozhodnuto, než pro politiku Jiříkovu nebylo ani potom bez významu, protože již tehdy králi nastává těžký úkol vyrovnání s Římem, jenž již netrpělivě očekával české poselstvo, aby toto konečně splnilo jeho naděje spojované s volbou Jiříkovou za krále. Jirásek neužil ve svém obraze důsledků, jež pro Jiříka mělo jednání chebské o římské království a jež byly již vlastně jeho ultimatem Římu, ještě než poselstvo jeho se tam vypravilo. Slyšíme sice o kázáních biskupa Jošta, příliš kvapně předjímajícího výsledky, kterých se on z jednání německého nadál, ale jichž král nemohl, jak bylo již řečeno, splniti, avšak Jirásek se nezmiňuje o Jiříkově potvrzení kompaktát 15. května 1461, k němuž vedlo zneklidnění mezi utrakvisty. Byla to již předzvěst „posledního boje", k němuž byl již král připraven. Když brzo potom vypravoval do Říma poselstvo, jeho slova ke Kostkovi jsou obdobou toho, co kdysi, před desíti lety, prohlásil v Benešově k Eneáši Silviovi, nynějšímu papeži: papež, chce-li pokoj a jednotu, musí zachovati smlouvy basilejské, „a ne-li, neustoupíme, jak jsem vám již řekl" (str. 400).

Situace politická, za níž poselstvo odjíždělo, nebyla právě jeho účelům nepříznivá, ovšem nebyla taková, aby dovolovala naděje podobné těm, s nimiž do Basileje jeli Češi ještě před Lipany. Proto nejsou zcela oprávněny šíravé narážky Palečkovy u Jiráska na rozdíl, jak jeli Češi do Basileje kdysi a jak jedou nyní do Říma (str. 397/8). Vřelost cítění není vždy úměrná spravedlivému hodnocení. Jiřík se nemusil před minulostí styděti, avšak nemohl za to, že přítomnost nemohla klásti s ní stejné požadavky. Bratřím ovšem jednání s Římem musilo tím spíše připadati jako abdikace, čím více cítili souvislost mezi ním a svým pronásledováním, jež v Římě mohlo býti uváděno jako důkaz, jak král zachovává své závazky. Bratří jistě měli

pravdu, věříce s Chelčickým v neúmornou panovačnost papežství a vyvozujíce z toho, že marno je králi chlácholiti papeže jejich pronásledováním. Avšak jejich radikální stanovisko, stanovisko malé strany nemohl učiniti svým král, politický representant celého národa a státu, jenž byl povinen vyčerpati všecky smírné prostředky, než učiní krajní krok. Oni, vidouce v kompaktátech jen „chudý zbyteček boží pře" před lety začaté (str. 454), mohli lehce bráti možné následky osudového rozhodnutí, jež krále, byť i nebyl bez nadějí, musily předem naplňovati tísnivou starostí.

Než Bratří se mýlili, doufajíce, že po nezdaru poselstva římského, kdy se zase následkem toho v lidu ohlašuje nálada proti Římu a proti kněžím i mnichum katolickým jako v předvečer bouří husitských, i jim odtrne, že král prohlédne a svůj poměr k nim změní. Jiřík ani potom si nemohl vésti jinak, zustávaje sám dále státi na stanovisku kompaktátním, jako by nebylo ani po březnu 1462 změny v otázce církevní — politik v něm se nevzdával naděje, že Řím nezustane neoblomný — zvláště když Bratří od úmyslu přešli k činu a ustavili zvláštní svůj řád kněžský. Pak dojde k jejich rozchodu i s Rokycanou, jenž již za prvního pronásledování jim vytýkal, že „šli dál, než on kázal, příliš daleko že bloudí" (str. 332). To je perspektiva otvírající se Jednotě na konci prvního svazku „Husitského krále": mohli se nadíti přízně od soukromníku rázu pana Rychnovského a jeho choti, nikoli však od autority veřejné, proti níž se obracely důsledky jejich zásad.

O samém jednání v Římě se dovídáme u Jiráska jen z ústní zprávy Zdeňka Kostky, poslané královně Johanně. Pojetí Říma v děj samý bylo by v něj vneslo cizí prostředí, jež by sice knize dodalo nových barev a hojnosti nových postav, avšak jež pro krále sama i Bratry, hlavní osoby dramatu, bylo příliš ruznorodé a mohlo pusobiti jen silou kontrastu. Zato však neopomenul Jirásek šíře vylíčiti jeho českou ozvěnu na památném sněmu srpnovém r. 1462.

Prohlášení Jiříkovo, že v husitství se narodil a že v něm i zemře, obnovilo nerozvazatelným poutem vztahy mezi ním a utrakvisty, kteří, byť věřili královu kališnictví, přece chvílemi nemohli odolati pochybám a nyní slyšeli ve vzrušené dramatické scéně veřejně jejich úplné vyvrácení. „Tú řečí zarmútil náramně král odporné kalichu svatému a obveselil věrné Čechy, přiznav se zjevně k pravdě. Nebo již byli vypustili řeč o něm, že by ustúpil pravdy," praví prostě a jadrně letopisec (St. letop. češ. 177/8). A dojem ten vyloudil utrakvistům slzy pohnutí a radosti jako někdy při jeho volbě; i Paleček pláče v tomto okamžiku (str. 501), kdy se král s většinou národní zase sešel v plné shodě na téže cestě již za předtuch velikého zápasu. Zde již Jiřík stojí jako pravý husitský král v hrdinské póse, ne samoděk volené,

nýbrž situací mu vnucené, kde podle pozdějšího veršovce Manlia ,,všemu vzdor světu žezlo nosil". Hlučné scény lidové svědčily o tom, že nejen utrakvističtí stavové, nýbrž i lid stál pevně v té věci za svým králem. Nyní již i utrakvisté rázu pana Rychnovského souhlasili s nepřátelským pojetím bratrským o papežství, vidouce, že tomu jde nejen o to, aby přimělo krále s rodinou k přijímání pod jednou, nýbrž že jde o vyvrácení všeho, co se stalo v Čechách od doby Husovy, že jde o úplné znovuzřízení Čech předhusitských. Zde je již mez klidné vlády Jiříkovy: válka sice ještě nepočíná, avšak na vše již z dálky padá hrozivý její stín. A jako na počátku svazku se v bytě Loudově ozval hrdý, vítězný motiv husitský ,,Veritas vincit", tak i Paleček po zajetí opovážlivého smělce Fantina končí svazek významným a důvěřivým futurem: ,,Pravda zvítězí!"

*

Jirásek hodnotou své životní práce, věnované oživení naší minulosti a zvláště těch chvil, kdy česká síla kmenová se projevovala volně a plně, svým poměrem k čtenářstvu i ohlasem v něm zasloužil si právem jména národního spisovatele, kde slovo ,,národní" má plný, čistý zvuk. Mezi práce, jež mu tento čestný a krásný nárok zaručují nyní i pro budoucnost, vedle velikého cyklu o husitství vlastním náleží zajisté i ,,Bratrstvo" a bude náležeti i ,,Husitský král", neboť teprve jimi beletrie dala české touze díla, jež hodna byla české síly i slávy 15. věku.

Ve své řeči r. 1911 v Hronově, kdy ještě nemohl tušiti, co přijde, učinil mistr, vzpomínaje bratrstva, oné ,,válečné jednoty statečných mužů, kteří se proslavili svou silou a udatenstvím... ale bojovali v cizině a za cizí svou krev prolévali" — srovnání mezi ním a jiným bratrstvem ,,statečným a jarým". Sokoly, kteří však slouží již jen národu a jeho jméno i za hranicemi proslavili. Zdaž mohl tehdy pomysliti bodrý a statný šedesátník, že blízká je doba, kdy k Sokolstvu a ze Sokolstva, jemuž přál ,,ducha starého bojovného bratrstva, zdraví těla i ducha, radost z práce i zápasu pro právo, pro vše dobré a lidské" (Sebr. sp. XXXIX. 216) — vystoupí nové branné bratrstvo, jež již také nebude prostředkem jen cizích zájmů a prospěchů, nýbrž hlavních národních ideálů? Zda mohl předvídati, čím se stanou jeho knihy a mezi nimi i ,,Bratrstvo" legiím v daleké Sibiři? Čím se jim opravdu staly, o tom svědčí historické skutečnosti samy, avšak též přímo srdečné a vděčné věnování jednoho z nich, jehož jméno česká historie vřadí v českou řadu znamenitých svých válečníků vedle Žižky, Prokopu, Jiskry, Vlčka i Jeníků z Mečkova, věnování Gajdovo v jeho ,,Pamětech".

Česká statečnost nepatřila jen historii, ona ožívala v pravý čas a na pravém místě i v naší přítomnosti, aby zápasila za návrat nepromlčitelného dědictví. A právě Jiráskovy knihy byly v rozhodné chvíli silným a pádným úderem v české duše, v české svědomí a jim nezadaly ani jeho nové projevy, jimž k našim lidem s vřelou srdečností promlouval na místě zdánlivě k tomu nejméně vhodném, v Streffleurových Vojenských listech, o Jiskrově bratrstvu, jak rozhodovalo kdysi na Slovensku od Váhu až k Humennému, když spolu s odkazem na vojáčky Alešovy připomínal statečnost píseckého pluku dole na Dunaji v jeskyni Veteránské a pak i statečné a vlastenecké srdce opravdu českého vojáka Jeníka z Bratřic (Sebr. sp. XLII. 341/3). Jakou skvělou vidinu národní síly a statečnosti tu stavěl Jirásek českému člověku před oči! Což necítili při tom čeští vojáci ten utajený, ale mocně věty prochvívající spodní tón hořkosti, že byla to statečnost, avšak na nepravém místě, v cizí službě, a že scházela tam, kde šlo v osudné chvíli o všecko? A bude tak i nyní, bude scházeti i v zápase, kde jde o nejvyšší zájem národní? Byly to výzvy a výstrahy, jež naplňujíce duše těch, kdo osudem byli vklíněni v samý střed armád nepřátelských, sžíravým steskem, nezněly do prázdna: z nich i z dřívějších knih Jiráskových vyzařovala inspirace, z níž u tak mnohých se zrodil odhodlaný, spásný čin a největší obět a jež svým jasem oblévá největší anabasi, jakou znají dějiny, nikoli však již v cizích službách.

Čím mohl se státi ještě za války „Husitský král", v té dusné době před naším ránem, kdyby byl mohl před oči potomků tíhou doby utištěných rozžehnouti veliký obraz zápasu z 15. věku na obranu svobody náboženské, tak draze koupené a splývající tehdy v nerozlučné společenství s ideou národního království? Než, třebas nemohl tehdy „Husitský král" splniti svou úlohu, aby rozehříval a povznášel srdce zkrušená a zemdlená, muže a jistě bude tak činiti dnes, kdy také jde o náš národní stát, sotva zbudovaný, jako v době Jiříkově. Boj, jejž jsme zdědili, zůstává nám i dále s nemenší odpovědností než dříve; ta země, kterou náš národ, jak praví úvod k „Starým pověstem českým", „zvelebil těžkou prací a svatou ji učinil tím potem svým a krví svou, kterou pak vylil v přemnohých bojích, háje prací svou dobyté země i svého jazyka" — ta země volá po nových obráncích i pracovnících, kteří by ji znovu a dále potem i krví svou vzdělávali a hájili. A tu přijde vhod hlas starého mistra a milovníka národa i země své, jehož ústy mluví k nám naše veliká tradice historická a jenž obrazem „Husitského krále" ukáže v novém světle starou českou slávu, avšak i nebezpečí ohrozivší trůn Jiříkův a s ním i národní český stát nikoli jen zvenčí, nýbrž z vlastního nitra národního panskou jednotou, dbalejší více svých stavovských a náboženských zájmů než národního dobra obecného. Proto třeba

si jen přáti, aby milovanému mistrovi, jenž — abych mluvil slovy jeho Palečka — zanotil nám velikou píseň lásky a síly, k níž ho inspiroval jeho rodný kraj, český lid i jeho veliká minulost, osud dopřál síly i zdraví v jeho krásném večeru, aby svou píseň podle nejlepších svých úmyslů mohl dozpívati!

Václav Novotný:

BÍLÁ HORA A DOBA POBĚLOHORSKÁ V DÍLE JIRÁSKOVĚ.

Zmiňuje se ve svých Pamětech o proslulém rodáku litomyšlském Dru Strejčkovi, vypravuje Alois Jirásek (Z mých pamětí II., 217), jak tento znamenitý lékař, s nímž se seznámil r. 1877, jednou v jakési společnosti, když byla řeč o historii, prohodil, že si pamatuje jediný letopočet, den a rok bělohorské bitvy, a dodává k tomu: „Od té chvíle, když jsem to slyšel, měl jsem slovutného medika ještě radši."

Vzpomeneme tu mimoděk podobné scény z povídky „Na dvoře vévodském" (Sebr. sp. XVII., 100), jak se Valentin Kochan seznamuje a téměř spřáteluje s Ant. Hlasivcem jeho odpovědí na svou otázku: „Jste Čech, znáte 8. listopad 1620?" Povídka jest psána r. 1876, tedy předtím, než došlo k seznámení se slavným lékařem, jehož karakteristické přiznání, a snad lze říci vyznání rozmnožilo Jiráskovy sympatie k němu. Vlastně však i tento dvojí projev jest toliko výslovným a téměř nadbytečným potvrzením toho, co i bez něho bylo by patrno. Není jistě nahodilé, že hned začáteční pokusy Jiráskovy týkají se doby bělohorské a pobělohorské a že již v jeho první knize setkáme se s vylíčením bitvy samé. Jest to: *Viktora*. Povídka z dob utrpení národa českého. (Ženská bibliotéka XII., v Praze, Otto, 1874).

Do Sebraných spisu Jirásek této své práce nepojal, ba nezmiňuje se o ní ani ve svých Pamětech. A třebas dovedu dnes pochopiti, proč jí nepopřál místa ve shrnutí své literární žně, cítím v tom přece i jistou křivdu. Ovšem po této stránce nejsem posuzovatel zcela nestranný, neboť — a slavný mistr mi snad promine toto malé vybočení — jeho „Viktora" je moje první láska a známost tato trvá bezmála již čtyřicet let. Jako terciánkvartán dostal jsem tuto knihu do ruky, byla to zároveň první práce Jiráskova vubec, kterou jsem poznal. Zaujala mne tak, že jsem se od té doby sháněl po všem, co z jeho péra vyšlo, a není, myslím, jediné práce jeho, které bych nebyl četl několikrát. Jen „Viktoru" jsem od oné první četby nedostal již do rukou. Ale snad smím doplniti své dnešní vyznání i tím, že dojem první četby zustal mi v mysli vždy svěží, a třeba mnohý detail během let z paměti se vytratil, celek mi zustal podnes.

Za těch bezmála čtyřicet let, co jsem jí neviděl, má kráska arci zestárla, a vnady, jimiž okouzlovala mladistvé oko nadšeného ctitele, ne-

Raf. Sadeler: Bitva na Bílé Hoře.

uspokojí střízlivého pohledu kritického posuzovatele. Tenkrát mi nevadilo, že Samuel Martinius z Dražova, otec Viktořin, který v povídce vystupuje jako velebný stařec s dlouhou šedivou bradou, byl v době bělohorské bitvy 28letý, že nemohl zemříti nedlouho po bitvě kdesi v ústraní hor Krkonošských, když ještě dlouho potom žil tento démon české emigrace v Míšensku, nepřekážel mi „mladý" Šlik, ač byl zkušený a v kolika cizích službách proslulý válečník, nerušily některé nesrovnalosti tehdejší pražské topografie. Neměl jsem tenkrát ani možnosti uvědomiti si to vše, ale silný dojem celku byl, myslím, rozhodující a trvalý, že jsem se z jeho sugesce dlouho nemohl vybaviti. Když jsem později, as po deseti letech, zabýval se podrobněji právě osudy Martiniovými a stopoval ho v jeho exilu, očekával jsem mimovolně, kdy se asi setkám s místem, na které daly by se lokalisovati poslední scény povídky, doba krátkého štěstí Viktořina a její smrti.

Nenalezl jsem ho ovšem, jako jsem se nikde nesetkal s Lahůnkem-Mikulášem Sendražským ani s Pavlem Světelským a ovšem ani s Viktorou, a jaksi nerad jsem si uvědomoval, že jde toliko o romantický příběh zasazený do historického rámce. Zasazený arci účinně.

Hned první kapitola upoutá temnými barvami ponurého vylíčení nevlídné listopadové noci v předvečer bitvy s příšernými předtuchami budoucího neštěstí, i setkáním Pavla Světelského s bujnými žoldnéři, odbíhajícími z tábora před bitvou hledat v Praze osvěžení, což v Pavlovi utvrdí rozhodnutí vypraviti se do bitvy osobně.

Bitva sama zachycena v kapitole druhé; přes zbabělý útěk králův a vydání Prahy útrapám a násilnostem vítězů sune se děj k vlastnímu jádru příběhu. Sendražský-Lahůnek, jenž se kdysi, tváře se přítelem ženicha Viktořina, doktora Pavla Světelského, vetřel do domu Martiniova, ale pokusem zmocniti se Viktory se zde znemožnil, v době krutého řádění surové soldatesky jako císařský důstojník zachraňuje nyní Martinia i dceru před násilím žoldnéřů, jež sem předtím sám byl dal zavésti, a doufá takto dojíti svého cíle. Ale zmínkou, že se v bitvě na Bílé hoře setkal s Pavlem, probudí touhu Viktořinu nalézti svého ženicha, třeba mrtvého. Otec i dcera se starým sluhou, zvěděvše, že přes opačné tvrzení Lahůnkovo mrtvoly dosud nejsou pochovány, pátý den po bitvě vypraví se na bojiště, setkají se s raněným Pavlem i jeho ochráncem Vojtou, synem starého sluhy farářova. Pavel se skrývá v Praze. Lahůnek, jenž ho byl zatím udal pro účastenství na rebelii a dal odsouditi, vypátrav jeho úkryt, chce ho přepadnouti, ale v bitce jest sám poraněn; Pavel prchá s Vojtou kamsi do Krkonoš, kam ho později následuje i Martinius s dcerou, když musil opustiti faru u sv. Haštala.

Idylka, již v tichém zákoutí prožívají, má skončiti sňatkem Pavlovým s Viktorou, odkládaným jen na přání Martiniovo. Ale v předvečer svatby

Lahůnek, náčelník vojenské asistence při misiích v Hradecku, vypátrav náhodou jejich úkryt, míní se Viktory zmocniti, jest však od ní poraněn a v příštím boji zabit, kdežto Viktora podléhá zranění, jež si sama způsobila, chtějíc uniknouti Lahůnkovi. Martinius umírá brzo po té a Pavel odchází do ciziny do vojenských služeb proti císařským.

Prostý romantický příběh, jehož postavy, pokud mají historická jména, nejsou vlastně historické — — Přece však také něco více. Smím snad ještě jednou na chvilinku odbočiti do osobních vzpomínek. Byla to druhá kapitola, bylo to vylíčení bělohorské bitvy, jež mne již při prvním čtení upoutalo nejvíce. A hned jsem se také hleděl přesvědčiti. Výsledek byl — nechci tím arci říci něco pro autora lichotivého — příznivý. Moje „prameny" tehdejší — byla to především Zapova kronika a snad nějaký kalendář — věcně shodovaly se s vylíčením Jiráskovým, ale oč bylo toto živější, plastičtější, dramatičtější, co tu nových, pěkných detailů...

Že mne samého neupoutala jen romantičnost příběhu, je věcí ovšem vedlejší, a nezmiňoval bych se o tom, kdybych v tom neviděl zároveň důkaz, že ani Jiráskovi nebyla věcí hlavní, či snad lépe, že Jirásek, byv zlákán k době samé svým uvědomělým češstvím a vyzdobuje svou romantickou fabuli i některými historickými osobami (na př. hned Martiniem), na nichž mimo jméno není historického vlastně nic, přece zároveň neviděl svého cíle jen v romantice, nýbrž pokládal za svou povinnost obeznámiti se s literaturou o této době i jednotlivých událostech jednající, poznati detaily přímo z pramenů. Není to ještě Jirásek pozdější, věnující tolik pečlivého studia *vědeckému* vystižení ducha doby před jeho zpracováním uměleckým — a v tom spatřuji (budiž mi dovoleno to říci) vrchol opravdového a obdivuhodného umění Jiráskova, že jeho hluboké a o namáhavé studie opřené poznání vědecké, zmocnivši se té které doby, skutečně ji také ovládne a nikde se nezpronevěřujíc historické pravdě, přece také nedá se jí vázati ve své umělecké volnosti, zkrátka, že jest to *podání v pravdě umělecké.* Ve „Viktoře" není arci ještě Jirásek vyspělý umělec-realista, přece však i z prvních pokusů mladistvého romantika ozývá se vědomí odpovědnosti historické i umělecké.

Hned úvodní scéna, boj Pavla Světelského s bludnými ohaři, není než uměleckým rozvedením suché zprávy Skálovy (II., 36), uvádějící mezi znameními budoucího neštěstí také noční smečky potulných ohařů v ulicích pražských. Vylíčení bitvy bělohorské jest poeticky zdařilé zpracování především příspěvku, který krátce předtím podal Dvorský (Bitva na Bílé hoře, Osvěta I. 1871), jehož se živé, plastické a vskutku působivé vypravování Jiráskovo přidržuje velmi těsně i s některými omyly, o nichž se ovšem tenkrát věděti nemohlo. Také nejeden detail pozdější (o pozdním pohřbení padlých

na bojišti a j.) vyplynul odtud, jako i celkový názor na dobu i zejména postavu Friedricha Falckého jest ozvěnou tehdejší literatury historické.

Ale vedle literatury neopomenuto ani vlastních pramenu současných. Tuším i ohlas z Habernfelda (nejde-li o reminiscenci z literatury) zazvučí tu a tam, zejména však „Historie o protivenstvích církve české", jedna z nejdojemnějších knih české literatury, s níž se u Jiráska setkáváme tak často i výslovně i reminiscencemi, posloužila hned v první jeho práci. O ni se „Viktora" ve svých historických partiích opírá nejvíce, k svému prospěchu, nejeden detail zpracován na tomto základě anebo i odtud převzat, líčení událostí pražských i jiných založeno namnoze na ní. Hned úvodní verš před zmínkou o zatýkání „rebelů": „Sladce pískali číhaři, ptáky lapiti mínící" (str. 83.) čte se v její 59. kapitole (vydání v Česbrat. bibl. z r. 1888, str. 157), jako se o ni opírá i sdělení další, odtud vyplynulo i líčení soudu a mužného vystoupení Šlikova (str. 85 = 158—159), i pěkně upravené pozorování zázračné duhy z rána v den popravy (str. 87 = kap. 60. str. 167). O popravách na Staroměstském rynku podává Světelskému v jeho úkrytu zprávu Vojta namnoze slovy Historie (str. 88 = kap. 62. str. 176). Místy doslovné ozvuky čtou se i ve vylíčení násilných kroků proti evangelickým farářům (str. 96 až 99 = kap. 51. a 52. str. 139—140), ač právě zde také umění mladého ještě Jiráska, užití pramenných zpráv k uměleckému vylíčení, pěkně se rýsuje (podobně str. 117 — kap. 54. str. 145).

Opakuji: není to ještě pozdější vyspělý a své odpovědnosti zcela vědomý umělec vrcholných děl pozdějších, nýbrž mladý začátečník v romantické sny pohřížený, ale jeho umělecké zásady o historickém románě, jak je později sám tak pěkně formuloval ve své knize „Na Ostrově" (Sebr. spisy XV., str. 22), v zárodku objevují se již zde.

Dvě léta po Viktoře vyšel tiskem, ač podle vlastního přiznání Jiráskova „hned první čas v Litomyšli" a tedy patrně koncem r. 1874 nebo začátkem r. 1875 byl napsán, historický obrázek *Felice Tankredo* (po prvé ve Světozoru r. 1876, potom v prvém svazku cyklu „Z bouřlivých dob" v Ottově Laciné knih. národní, č. 28). O jeho vzniku prozrazuje Jirásek (Z mých pamětí II., 87) toto: „Prostory starého zámku, jenž mne tolik vábil a poutal a ve své opuštěnosti dojímal, nechtěl jsem míti tak prázdné. Zatoužil jsem je oživit postavami a dějem. I učinil jsem je dějištěm romantického, myslím, příběhu z dob třicítileté války. Tak vznikla povídka „Felice Tankredo..." Dobře se na ni už nepamatuju a do Sebraných spisů jsem jí nepojal."

Poslední slova nejsou dnes již správna. Jirásek toto pominutí, jež bylo do značné míry křivdou, později odčinil, ve XLII. sv. Sebraných spisu (str. 81—139) najdeme ji přece. Ale jinak jest jeho karakteristika zcela správná, jest to romantický příběh osnovaný na historickém faktu, že dne

21. dubna (u Jiráska 15. června) 1635 císařští vojáci v městě ubytovaní, chtějíce pomstíti svého druha, popraveného pro zabití měšťana, založili oheň, jemuž padla v oběť veliká část města Litomyšle, jak se o tom zmiňuje Jelínek v Dějinách Litomyšle II., 167 n. Mimo faktum samo snad jen ještě hraběnka Frebonie z Pernštejna, která se však vypravováním toliko mihne, a jméno zabitého měšťana Jana Straky, jednou jen uvedené, náleží historii opravdu; myslím, že ani jméno plukovníka Tancreda nedá se v tomto spojení doložiti, alespoň jsem ho v této souvislosti nenalezl. V Litomyšli byl tentokrát, jak uvádí Jelínek, sbor plukovníka Lautrsona. Ale úplně nehistorické není ani jméno Felice Tancredo. Nazýval se tak v l. 1638—1639 velitel posádky náchodské (Ludvík, Paměti Náchoda 196) a odtud patrně znal je a přijal Jirásek.

Nicméně historickou zůstává povídka přece, zevní historický rámec, do něhož jest zasazena, vyhovuje dobře, třeba jenom v něm spisovatel svého cíle neviděl. Povídka sama neposkytuje mnoho příležitosti k umístění historických detailu, a pokud zde jsou (život vojenský, přebíhání z tábora do tábora, útrapy venkovského lidu, nevěrci bojující za katolické náboženství), nežádaly, ač jich dobře užito, zvláštních namáhavých studií. Ale také ideové pásmo dobře se shoduje s duchem doby a povahou obou proti sobě postavených světu. Tvrdá postava bezcitného plukovníka Tancreda, jenž jest pro svou přísnost postrachem svého pluku a svou neúprosně trestající spravedlností zaviní revoltu a zapálení města a snad i urychlí útěk své milostnice se svým pobočníkem, bratrem popraveného, ten ostře kreslený zjev surového válečníka, jenž mimo požitek nevěří v nic, účinně kontrastuje s měkkou dobrotou prosté selské ženy české, která tomuto svému největšímu škudci, ač zavinil smrt jejího dítěte a tchyně, ač jí pro bezděčnou podporu jeho milostnice na útěku vzal muže na vojnu a při pokuse o útěk chtěl zastřeliti, když se s ním setká zmučeným od nepřátel a hrozné smrti vydaným, poskytne posledního ošetření a pohne tím umírajícího nevěrce k lítosti a prosbě za odpuštění.

Z r. 1876 pochází také črta *Turečkové* (po prvé ve Světozoru t. r., pak v cyklu „Z bouřlivých dob" I., str. 97—159, posléze v Sebr. spis. XLII. str. 140—185). Ve svých Pamětech (II., str. 206) spokojuje se autor toliko konstatováním, kdy a kde po prvé vyšla, nic nenaznačuje o jejím vzniku, o podnětu k ní. Přes usilovné pátrání nepodařilo se mi zjistiti ani setníka Turečka samého, otce pověstné vybrané setniny Turečku ve službách proticísařských, vzorně vedené, proslulé v bitce i pitce, jako jsem nezjistil ani jiný detail. Jde patrně o vlastní invenci, umístěnou ve formě episody ze saského ústupu z Králové Hradce r. 1632 před Valdštejnem, po šťastném opanování Prahy a části Čech roku předešlého. Ale obrázek života vojenského

v míru i boji malován jest živými barvami, pln působivých detailů od první scény zajatých „Turečků" na strážnici hradecké, zatčených pro rvačku, jíž mstili urážku svého českého hejtmana, přes idylickou episodu žoldnéře „kazatele", jenž ač „bratr", mstí smrt starého otce pro víru a utýrání mladé své choti a v domě měšťana Vojíře, tajného bratra, dochází na chvíli uklidnění, až do pěkného vylíčení hrdinského ústupu, ztěžovaného nedostatkem a zradou, do oddané věrnosti několika zbylých „Turečků" k těžce raněnému veliteli a konečného zachránění. Několik žoldnéřů ze setniny, kteří přežili katastrofu, vstupuje pak do „žlutého" regimentu švédského a hyne v bitvě u Lützenu, až na „kazatele", jenž smířen se světem, odchází s Vojířem jako ženich jeho dcery do vyhnanství. Nejeden detail, živý i tklivý, jest jistě výsledkem četby pramenů, jichž se mi však nepodařilo zachytiti, za to episoda někdejšího přestupu Vojířova, založená zase na „Historii o protivenstvích" (Sebr. spis. XLII., str. 151—152 = kap. 96. str. 253 n.), jest novým svědectvím, jak umělecky dovede Jirásek užívati svých pramenů, i když se jich přidrží doslovně. Zde také zasluhuje zmínky obratná licence, spojení exulantské písně „Hospodine, proč odmítáš" — (Jirásek znal ji patrně z vydání Historie z r. 1756, nebo hiršberského r. 1844) — již zpívá rodina hradeckého měšťana Vojíře a v niž „kazatel" vpadá „druhou" slokou, převzatou z jiné písně (otiskované v týchž vydáních Historie a „Koruny neuvadlé", posledně ČBr. Bibl., str. 372), jejíž předposlední sloku (str. 374) uslyšíme pak z úst „kazatelových" večer za ústupu „Turečků".

Časově (vznikem) nejbližší *Zámecký hejtman* (po prvé v Koledě III., r. 1878, č. 27—31, potom v cyklu „Z bouřlivých dob" II., Ottova Lac. knih., sv. 45., str. 5—65) nenalezl milosti v očích přísného autokritika; nejen že ho nepojal do svých Sebraných spisů, ale ani v Pamětech nezmiňuje se o něm. Zdá se mi i zde, že nezcela právem. Sice pan Straka z Nedabylic, přední osoba povídky, nebyl tenkrát zámeckým hejtmanem náchodským, snad i sem tam některá dekorativní výplň pojata jest spíše malířsky než historicky, ale netřeba ani uváděti, že jde ještě o začátky tvoření Jiráskova, aby povídka mohla i dnes čestně obstáti[1]).

„Zámecký hejtman" uvádí nás do prvních dní po katastrofě bělohorské. Mladý Václav Straka přijíždí na Náchod oznámit brzký příchod krále Bedřicha, jenž, prchaje po bitvě z Prahy a z Čech, míní zde přenoco-

[1]) Budiž mi dovoleno aspoň zde vysloviti přání, aby do Sebraných spisů byly pojaty práce Jiráskovy všecky. Třebas při jejich pořádání rozhodovaly snad také zřetele jiné, jest to přece definitivní vydání, do kterého náleží literární žeň vskutku celá, i když některé skizzy byly později nahrazeny obrazy umělečtějšími a propracovanějšími. Vedle prací již zmíněných nerad pohřešuji i „Konec a počátek", „Nevolnici", „Slavný den", ‚Na krvavém kameni", „Zemanku", „Ztracence".

F. Bílek: J. A. Komenský odchází z vlasti.

vati. Z úst synových dovídá se otec jeho, zámecký hejtman, bolestně vzrušený již zprávou o útěku, že král nebyl vůbec v bitvě, že ani poranění synovo nepochází z bitvy, nýbrž ze souboje pro dámu z komonstva královnina. Stařec pokouší se přiměti potom nejv. kancéře Václava Viléma z Roupova, aby pohnul krále k setrvání v Čechách, arci marně, a když se mu nepodaří obdržeti slyšení u krále, vnikne v noci tajným vchodem do jeho komnaty, snaže se zadržeti krále prosbami, přimlouváním a konečně i ostrými výtkami. Nazítří král odjíždí a v jeho průvodu i mladý Straka, zle se rozešed s otcem pro svoji německou milenku. Starý hejtman, pochovav tajně symbol české slávy — husitské zbraně, jež zdobily jeho příbytek, a pověsiv na jejich místo podkovu, již na útěku z Náchoda ztratil kůň králův (ten místní detail se potom v tvorbě Jiráskově vrací častěji), zajíždí potom denně na hranice, volaje krále, jenž slíbil, že se navrátí. Zde se setkává v zimě r. 1628 (datum 1624 v knize jest patrně pouhá chyba tisku) s Jiřím Sádovským ze Sloupna a Janem Amosem Komenským na jejich cestě do exilu. Jejich sdělení, že jeho syn, zrazen byv svou Němkyní, jest v Polsku připraven do služeb proticísařských, i povzbudivá slova Komenského jsou těžce zkoušenému starci útěchou, ale sám se k odchodu do exilu pohnouti nedá a roku příštího zahyne při obraně svého dvorce před loupeživými žoldnéři císařskými; jeho syn padne téhož roku v boji s císařskými ve službách dánských.

Zase tedy několik historických postav a událostí sloužících doprovodem vlastní fabuli, ale přece zase něco více. Nepříznivý dojem a osudné následky zbabělého útěku Friedrichova, který k jeho zkáze přispěl více než porážka sama, jest zachycen velmi šťastně podle stavu tehdejšího badání, postava starého Straky a rozpor, v němž se ocitá s okolím královým i vlastním synem, jest téměř symbolem současného stavu, v němž odhodlanost a ochota k obětem podlehala téměř velikášství, ruku v ruce s malomyslností bujícímu. Postava krále Friedricha, pojatá v ostrém protikladu s vlasteneckým nadšením starého hejtmana, vystupuje ovšem v nepříznivém osvětlení tehdejších názoru vědeckých, z nichž dnes leccos se změnilo, poněvadž mnoho dovedeme lépe chápati (nechci říci omlouvati).

Zvláště zdařilá je scéna loučení exulantů s vlastí. Jirásek byl snad k jejímu scénování přiveden nedávno vydanou (1875) Jirečkovou Rukovětí a její zprávou (I., 371) o cestě Komenského z vlasti přes Náchod, nebo dodatkem, který uveřejnil Hraše (Komenský IV. 1876 str. 731), ale jistě i celé vylíčení, i zvláště proroctví Kristiny Poňatovské náladu dobovou vystihuje pěkně. Neníť ničím jiným, než umělecky velmi šťastným výběrem z exulantské „Modlitby plačtivé“, jejíž nejsilnější místa zde k sobě přiřaděna a doplněna „Odpovědí boží“ (v. na př. vydání z r. 1756 nebo hiršber-

ské vydání Historie a Koruny z r. 1844, v nichž připojena str. R. pv. a R 2.)

Črta *O lovu* (z r. 1880, potom v II. části Z bouřlivých dob, str. 66—90, a v Sebr. sp. XII., str. 295—313) sama příliš netají, že jest toliko do dávné minulosti promítnutý příběh, jen asi vlastní invenci za svůj vznik děkující. Aspoň pan Vojtěch Vobětický z Vobětic, přední postava její, nedá se, tuším, vůbec doložiti, také lokalisace jest neurčitá: rybolov u kteréhosi dvorce na nějakém panství blíž Náchoda, a doba jen všeobecně naznačena zmínkou o nebezpečenství hrozícím od Švédů v kraji se potulujících, kteří také nakonec přepadnou vojenskou salva guardii, provázející výtěžek rybolovu.

Na hrázi vypuštěného rybníka upadl z večera bývalý pán zdejšího panství do rukou vojenské hlídky, vyslané sem na ochranu rybolovu před možným přepadnutím, a setkává se i s někdejšími poddanými, porybným a starým Vajdou, kteří ho i po letech poznávají, ač je šílený. Cestou do dvora k výslechu však, poděšen zprávou, že rybník jest vypuštěn, prchne a z rána, když se objeví na hrázi, jest omylem zastřelen právě ve chvíli, kdy se na dně rybníka objeví kostra ženy, patrně zde utopené — příšerné vysvětlení dávného tajemství. Někdejší pán, oženiv se krátce před českým povstáním, jehož se potom činně účastnil, při neočekávaném návratu a již v době, kdy po porážce účastníci odboje zatýkáni, přistihne mladou choť v nevěře a zabiv soka, zmizí i s chotí, právě den před příjezdem komisařů, kteří ho měli zatknouti. Co starý Vajda dosud jen tušil, jest nyní nálezem v rybníce potvrzeno.

Jen několik drobností kulturně historických, sem tam některý nepatrný podružný detail dokumentuje časové určení příběhu jinak nepochybně bez nějakého vnějšího podnětu vzniklého.

Také *Rybnikář*, o němž Jirásek v Pamětech (II., 261) prozrazuje jen tolik, že vyšel r. 1881 v Osvětě (Sebr. spisy. XI., 223—289), přes určité vročení do r. 1625 jest jenom zpracováním drobné tragedie, jakých ta hrozná doba tolik přinášela, a nemá tuším, ač určitě lokalisován do Milhostic (u Sedlce v Berounsku), základem události skutečné. Zde však dosti zajímavě dá se sledovati způsob tvorby Jiráskovy, zejména jeho užívání pramenů, jeho, umělecky jistě oprávněné, volné pojímání jejich. Rámec jest zde historičtější, ač ovšem po vkusu a účelu autorově upraven, jednotlivé osoby mají historická jména, třeba z části vypůjčená. Hlavním pramenem pro vylíčení historického pozadí jest i zde „Historie o těžkých protivenstvích“, a detaily, kterých zapůjčila, se dovedně splétají s osnovou vlastního líčení Jiráskova.

Z ní jest hned „Florian Libochovský, regent, odpadlec převrácený“

(ač tam jest ovšem regentem panství horažďovského a hyne, sám se z neopatrnosti postřeliv, v. str. 299), a také jména Vostrovec, Karban, Lippach, Javorský jsou patrně odtud vypůjčena, ač jejich nositelům tam připadají úlohy jiné, jako také na tom nezáleží, vznikly-li zmínky o starém panu Vojkovském a jeho synu, zahynuvším na bojišti, z nedopatření či vědomě z účelů uměleckých. Ale také celá scenerie začáteční zbudována na „Historii o protivenstvích".

Pitku pana regenta ve společnosti jesuity Lippacha přerušuje Eliáš Karban, někdy šašek bývalého pána, nyní sluha nového regenta, zprávou o urputném boji ve vzduchu — kavek s vranami, v němž tyto, ač silnější, podlehnou. Základem jest tu zpráva, již má HP. (kap. 106. str. 297) o podobném boji u Bartošovic nedaleko Fulneka. Na opuštěném „bojišti" — i zde nejeden detail další vyplynul z téhož pramene — setkává se Eliáš Karban, tajný evangelík, s Janem Vostrovcem, „rybnikářem", druhem z mládí, nemanželským synem bývalého pána, který, sběhnuv se studií a dav se na vojnu, vrací se nyní jako raněný důstojník vojska Valdštejnova domů. Na hrázi rybničné seznámí ho šašek se změnami, které zatím zde nastaly, a upozorní, že dnešní podivná bitva jest výstražným znamením, které posílá bůh, jako jím byl loňský krvavý déšť nebo vyprýštění krve ze studánky v okolí — on sám zapsal si tuto událost na pamět touto krví — detaily, jimiž zase, třeba jinak lokalisovanými, posloužila HP. (kap. 106. str. 296 až 297; srov. i vyňatky ze Skály v Havlíčkově „Slovanu" I., str. 1828). Zde také dovídá se Vostrovec, že regentem jest nyní jeho bývalý neschopný spolužák, jenž se výnosného úřadu domohl přestoupením na katolictví a horlivostí v nové víře, v níž ani vlastní matky neušetřil, nutě ji k přestoupení, ona však v rozhodné chvíli pozbyla řeči — i tento motiv najde se v HP. (kap. 106. str. 299). Ač nerad, odhodlává se unavený rybnikář, kterého zatím šašek upozornil i na stoupající germanisaci okolí, přijmouti pohostinství bývalého kolegy.

Zatím i pan regent se svým hostem, snad i setkáním s oněmělou matkou regentovou na to přivedeni, dotkli se dnešního i jiných zázraků — i zde se ozve náš pramen (o týnských věžích = kap. 106. str. 295—296), ale brzo se hovor sveze jinam, když regent na důkaz své horlivosti uvádí nedávné stíhání bývalého evangelického kněze zdejšího, jenž, vrátiv se z exilu potěšovat svého stáda, zemřel před zatčením. Zbyla jediná jeho dcera Salomena, již regent chová zatím ve dvoře v těžké službě — (Eliáš Karban často jí ji hledí ulehčiti). Výslech jesuitův nemá výsledku, a Lippach se odhodlá do týdne odvésti ji s sebou do služeb některé šlechtičny nebo do kláštera. V tu chvíli přichází Vostrovec. Cynická poznámka regentova i vše, co právě viděl, pohne lehkomyslného vojáka k vážnému přemítání o vlastním životě

dosavadním, z něhož v něm uzraje plán dopomoci nešťastnému sirotku k útěku. Pomocí matky regentovy, jež chce prchnouti s nimi, vše připraveno, Vostrovec, Karban a Salomena prchnou. Ale Lippach vrací se dříve, hrozí regentovi, podezíraje ho ze spoluviny, ztrátou úřadu, a tu jeho matka, která se v poslední chvíli přece nemohla odhodlati opustiti syna, třeba nehodného, k jeho naléhání prozradí směr útěku. Uprchlíci zbloudili cestou, Karban, jenž vyjde z lesního úkrytu orientovat se, spatří ve vsi, kam chtěli doraziti, pronásledovatele s regentem v čele. Na upozornění přátel jest již pozdě, Vostrovec, zpozorován na útěku v lese, chtěje popřáti Sálce času k záchraně, staví se proti nim s mečem v ruce, klesá poraněn a Sálka, přiskakujíc k němu z úkrytu, naběhne smrtícímu meči žoldnéřovu — (mimochodem, je to jakýs náčrtek k vylíčení smrti sestry Matěje vůdce v románu „Do tří hlasů", Sebr. sp. VIII., 455). — Matka regentova, vyslechnuvši bezcitné vypravování synovo Lippachovi o smrti uprchlíků, jichž životů byl jí slíbil šetřiti, kácí se bez sebe, na chvíli nabyvši řeči — k prokletí syna.

Svými četnými a dovedně zpracovanými detaily stává se vypravování cennou povídkou historickou, i když snad příběh sám nemá historického základu. A to lze také říci o drobné črtě *Pro svatý klid* (po prvé roku 1886, v Sebr. sp. XIII., str. 191—201), ač jest snad ještě méně „historická". Mladý, nejmenovaný Kanický z Čachrova (míněn asi Jindřich, syn Jana r. 1629 zemřelého, sám současně asi mizející), jemuž byl „před devíti lety" (1623?) statek (Vlčí?) konfiskován, vrátil se r. 1631 (v črtě arci „po pěti letech") se Sasy, ale úspěch Valdštejnův roku následujícího donutil ho k útěku, k němuž se odhodlal pozdě, kdy již nepřítel byl tu. Hledá úkrytu v rodinné hrobce — (náhrobní nápis jeho sestřičky je skutečný?) — ale když zví, že zrádný někdy otcův sluha Pejšek vede sem surové žoldnéře oloupit mrtvol, odmítne prchnouti a odhodlá se brániti klidu otců, zabije zrádce, ale podlehne přesile. Než kovové rakve vzdorují prvnímu útoku, a další zneuctění překazí sám císařský rytmistr.

Bylo by nespravedlivé, řekl jsem to již, klásti na začáteční pokusy — a těmi je většina těchto prací — psané nad to na venkově, bez možnosti užití velikých knihoven, totéž měřítko, jako na díla dokonalého umělce, vzniklá z části také již v jiném prostředí, rozsáhlejšímu studiu příznivějším. Ale vlastně není ani nějakých omluv potřebí. Se správného stanoviska posuzovány, obstojí také tyto pokusy i jako práce historické i jako díla umělecká čestně.

A zvláště jedné věci nelze tu nezdůrazniti, je to Jiráskův poměr k thématu. Jestliže, jak správně konstatoval již Hýsek (Bílá hora v české literatuře), starší naši produkci vyznačuje neurčitost stanoviska (z části ovšem

nezaviněná) a někdy přímo tápání, u Jiráska hned první vystoupení jest pevné, stanovisko nekolísavé, nazírání uvědomělé. Jeho historické vzdělání a snad ještě více jeho uvědomělé češství, sílené jistě také četbou přímých pramenů, hlavně bratrských, dovolovalo mu pochopiti jasně, oč tu šlo, proniknouti dějinný význam doby a dáti mu úměrný a nebojácný výraz, jenž ani chvilkovým podlehnutím názorům, běžným ve vědeckém badání současném, není utlumen. Jirásek jest od prvopočátku orientován správně a rozhodně.

Již ve „Viktoře" Lahůnkův pokus obrany jeho účastenství v bitvě bělohorské na straně císařské poukazem na Valdštejna a Černína provází Martinius poznámkou: „Zrádci", a Pavel Světelský po smrti nevěstině odchází do ciziny bojovat proti císařským. Císařský plukovník „Felice Tankredo", ztělesnění krutosti a brutality, podléhá na konec lidské převaze ušlechtilého smýšlení české, patrně kacířské ženy, „Turečkové" vynikají rekovností proti císařským, za jejichž provinění jeden z nich, „kazatel", se mstí, zlobně radostný výkřik Vajdův za přepadení císařských Švédy „O lovu" vyjadřuje smýšlení autorovo, mladý Straka zmírňuje své provinění na otci a vlasti smrtí v boji s nepřáteli jejich, a také Vostrovec smiřuje své hříchy proti národu a víře obětováním života na zachránění Salčino, jež zde zastupuje celý národ, jehož útrap vtělením jest i mladý Kanický.

Přece však vše to jsou toliko skizzy, náčrtky, nanejvýše drobné skupiny velikého obrazu dějinného, které jej přibližují, ale nepředvádějí. Jirásek se nevyhýbá problému, ale neuvědomuje si ho, tuší jej velmi dobře, ale neřeší ještě, nezastavuje se před ním, ale nepohřižuje se do něho. Čeho však nebylo lze očekávati od mladého začátečníka, toho nesměl pominouti zralý umělec, a Jirásek skutečně této povinnosti vyhověl skvěle. Po slibných nábězích a nápovědech svých literárních prvotin a začátků, ač zatím i jinými mnohoslibnými thematy zlákán, vrací se ještě jednou k této době; objímá a řeší celý problém vrcholným dílem, jímž jsou jeho *Skály*.

Zevně se rozdíl hlásí již tím, že o vzniku této své práce uznal Jirásek sám za dobré pověděti něco více. Vypravujeť (Paměti II, 294, 295, 297), jak v létě 1885 za návštěvy svého rodiště vypravil se úmyslně shlédnout znovu Skály, zříceninu nad Bischofsteinem. Podnět k tomu dala pověst, již nedávno slyšel vypravovati a jež v něm vzbudila touhu zpracovati ji literárně. Ale smrt dcerušky zdržela provedení, k němuž došlo až v zimě t. r. *Skály*. Několik výjevů z dějin samoty", vycházely tiskem nejprve v Lumíru 1886, potom vyšly v Ottově Salonní bibliotéce 1887 a konečně v Sebr. sp. XIV.

Onu pověst slyšíme v úvodní „Strašidelné historii" o tajemném světle a jiných podivných zjeveních v okolí Skal, a její scéna závěrečná — setkání hradeckého kanovníka se záhadným starcem ve zříceninách hradních —

Skály.

uvádí nás na konec celého románu, jehož jest její rozřešení velikolepým vyvrcholením. A platí to doslovně a všestranně. Dovede-li závěrečná scéna uchvátiti i pojetím i provedením, dovede to nemenší měrou i vše, co předcházelo.

Za nevlídného březnového večera r. 1626 přijíždějí dva jezdci, Dr. Voborský a starý sluha Květ, k zapadlému, opuštěnému dvorci, upravit zde poslední útulek rodině pana Jana Albrechta Křineckého z Ronova, neboť tento dvorec, majetek jeho choti Beaty, jest jediné, co zbylo mladému šlechtici, do nedávna jednomu z nejbohatších v Čechách, než byl jeho stejnojmenný otec pro účastenství na rebelii odsouzen ke ztrátě všeho jmění, jíž dlouho nepřežil.

V odlehlém zákoutí útulný život rodinný, byť i vyrušován rozčilujícími zprávami o útrapách a protivenstvích, vždy vyššími a vyššími vlnami se vzdouvajících, dovoluje přec ušlechtilým nešťastníkům pozapomínati své vlastní pohromy. Churavý Křinecký zaměstnává se studiem a prací literární, již občas osvěžuje hudba — v troskách někdejšího majetku zachováno i několik skvostných hudebních nástrojů, dílem z darování pří-

buzného paní Beaty, někdy Krištofa Haranta z Polžic. Besedy dvou starců, sluhy Květa a správce Chodka, katolíka, ale věrně oddaného novým pánům a zvláště Voborskému, jenž ho hned po příjezdu zachránil ve smrtelné chorobě, spíše stupňují než zmirňují záhadnost postavy tohoto „černého doktora", vlastně Valentina Kochana z Prachové, syna stejnojmenného otce — jednoho z „27 slavných mučeníků" na rynku staroměstském popravených — (teprve později — z důvodů uměleckých — odhaluje se rouška s tohoto tajemství). Voborský-Kochan vedle pomsty i touhou prospěti vlasti veden jest k pokusu o povstání, opřené arci o vojenskou pomoc cizí; pan Křinecký — i jeho choroba jest z části příčinou — pokládaje utrpení nynější za trest, není tomu přízniv, ale popřává na spustlém hradě místa ke konání tajných evangelických bohoslužeb a potom i tajného pohostinství Evě, sestře Matouše Ulického, a jeho tchánu knězi Adaminu, když Matouš sám podnikne odvážnou cestu do ciziny, k nepřátelům císařovým, smluvit s nimi podporu chystaného povstání.

Voborský u vědomí odpovědnosti i velikého úkolu, který ho čeká, přemáhá lásku k Evě, ale právě veliký úkol sblíží ta šlechetná srdce; když Ulický, vykonav cestu, odchází s Evou do Čáslavska dokončit příprav k povstání, ukládá mu Kochan, jeho druh ze studií, aby svou sestru chránil pro něho.

Zatím pan Křinecký podlehl své nemoci (1627), krátce po narození dcerušky, a paní Beata, zasvěcená do plánu, vzpamatovavši se z hrozné rány, vysílá sama Kochana za jeho velikým úkolem. Ale povstání v Čáslavsku, přes slibné začátky, pro neukázněnost selských povstalců skončeno nezdarem a strašlivými tresty; Ulický, ač v bitvě zachráněn, padá zradou do zajetí při návštěvě své churavé choti, jest v Čáslavi mučen a konečně popraven (11. září 1627); poslední útěchou měl návštěvu Voborského-Kochana ve vězení, jenž sem odvážně (pomocí jiného spolužáka, kantora Vodičky) pronikl, když po nešťastném konci povstání v Hradecku, setkav se na útěku s Evou, k němu se vzkazem od bratra ještě před bitvou vypravenou, zvěděl cestou o jeho osudu.

Paní Beata na Skalách musí zatím snášeti naléhání jezuity Machovia, jenž se pokouší pohnouti ji k přestupu, naposledy pohrůžkou, že nekatolickým vdovám budou jejich dítky odňaty. Právě vhod vrací se Voborský se svou chotí Evou a jako „katolík", opatřiv si u prodajného faráře vysvědčení, že byl u zpovědi. Jemu tedy paní Beata, když mandát, jímž Machovius hrozil, opravdu vydán (6. prosince 1627), odcházejíc s dětmi do exilu, svěří své jmění. Ale krátké jeho štěstí, věnované ovšem i mírnění útrap lidu i emigrantů, zničeno jest chorobou a smrtí jeho choti krátce po zrození synka, a když také podvod s přestupem prozrazen, prchá i Voborský,

synka v náručí, do exilu tajnou šíjí, za níž byl zvěčnělé choti upravil v úkrytu hrob.

Za devět let, r. 1642 teprve, objevují se postavy našeho dramatu na bývalém jevišti, paní Beata vrací se pod ochranou švédskou z exilu s dceruškou Johannou a synkem Voborského-Kochana. Oba bratří Johančini slouží ve vojsku švédském, jemuž i starší Kochan věnuje své služby jako lékař. Obě děti prožívají pak na Skalách rozkošnou idylku, z níž však po roce vyvede mladého Valentina přání otcovo vychovávati syna nadále sám. Ale cestou jest jeho nečetný průvod přepaden od loupeživých Chorvatů, těžce raněný Voborský zachráněn na Skalách, ale mladý hoch zmizel, ani nejúsilovnější několikaleté pátrání otcovo nedovede nalézti jeho stopy.

Po čtyřiceti letech, r. 1680, Hradecký kanovník cestou na Skály, svoji prebendu, setkává se s břevnovským Benediktinem v lesní krčmě plné vzbouřených sedláků. Ale záhadný stařec, patrně vůdce povstalců, vyslechnuv zde jeho rozhovor s Benediktinem a poznav jeho nadšení vlastenecké, zachraňuje mu život a dává na památku spis Pavla Stránského. Kanovník zmařenou cestu vykoná později a dostává se na Skály právě v době, kdy tam vojáci přivedli zajatého mladého náčelníka povstalců, mezi tím poražených a rozprášených, a kdy čeládka jest vzrušena novým zjevováním záhadného světla v hradních zříceninách. Kanovník, vykoupiv zlatem od kteréhosi vojáka knížečku žalmů, jedinou kořist ze zmařené výpravy za záhadným starým vůdcem, vypravuje se na hrad, setkává se se starcem, který mu nedávno zachránil život, dovídá se od něho, že knížečka žalmů náležela opravdu, jak tušil, Johance Křinecké, jež ji darovala otci Valentinovu a jejíž syn jest onen mladý zajatec ve dvoře, a tak poznává ve starci, který knížku na útěku ztratil, svého otce. Dopomůže zajatci pak k útěku a rozchází se s otcem, který, ač bolestně raněn, že syn pozbyl víry otců, přec jest smířen vědomím, že zůstal věren jejich lásce k vlasti.

Bojím se, že tento suchý přehled obsahu netoliko nijak nevystihuje skvělého vylíčení Jiráskova (což je samozřejmé), ale že není ani práv celé té opravdu velikolepé stavbě jeho díla a zejména nezachycuje té úchvatné gradace dějové i formální, jak se jeví od první scény, osamělé jízdy bludných jezdců zasmušilým krajem za pochmurného večera, přes hluboce cítěné a tklivě pojaté intimity duševního, rodinného i náboženského života, přes živě kreslené episody a mistrovsky zachycené bouřlivé výjevy selského povstání až do vrcholné scény závěrečné, střetnutí dvou protilehlých světů v setkání otce-povstalce a syna — římského kněze. Vskutku, Jirásek měl plné právo napsati závěrem své vstupní historie, kde mluví o výkladu pověsti právě vylíčené: „Pátral jsem proto a hledal. I ducha jsem citoval a ten mi odpověděl. Byl to vznešený duch našich dějin." Opravdu zde leží před

námi celý ten strašlivý problém tehdejší české otázky v nevyrovnatelném zachycení a výstižném, nesporném rozřešení.

Ale nechtěje ničeho měniti na tom, co jsem právě řekl, jsem přece na rozpacích, nenáleží-li stejná nebo ještě větší chvála celkovému provedení vůbec. „Skály" jsou opravdu román historický, historické jsou téměř všecky jednající postavy, hlavní i episodní, historické jsou z největší části jejich skutky, historické jest i jeviště nebo lépe historická jsou i jeviště jejich činů. Snad v žádné jiné práci Jiráskově, ani husitských románů, po této stránce tak přesných, nevyjímaje, nenajdeme skutečné historie tolik, co zde. Jednotlivých novějších studií i přímých pramenů užito jest měrou vydatnou, a právě proto jest tím zajímavější sledovati, jak zde Jirásek dovedl spojiti vlastní invenci s mluvou pramenů, s jakým taktem, jak střízlivě a důvodně zároveň užívá zde své umělecké volnosti, historickými prameny vždy do jisté míry poutané. A někdy ani nelze říci, jde-li o uměleckou volnost nebo o lepší poznání; podání Jiráskovo, jsouc někdy doplněním historie psané, stává se svou intuicí téměř její korekturou.

„Nejhistoričtější" jest postava paní Beaty Křinecké, rozené Bohdanecké z Hodkova. Její statek Skály byl opravdu jediným majetkem, který zbyl rodině jejího manžela z bohatého někdy jmění, koupila jej r. 1626 od bratří Čartoryjských (Jirásek správně opravuje, že od Věnka Čartoryjského), r. 1628 vystěhovala se pro víru do Lužice, ale vrátila se r. 1642 a pojistivši si fingovaným přestupem (ten jediný detail Jirásek vypustil) držení statku, vyčkala zde, hned zase odpadnuvši, s dvěma syny a dcerou i přes druhou vlnu protireformační v letech 1650—1651, načež teprve vyprodavši se, znovu odešla do ciziny. Jirásek znal tyto podrobnosti patrně z Bílkova článku „Reformace katolická v Čechách 1650—1781" v ČČM. 1881 (zvl. str. 66—65, 72).

Větší licenci musil se podrobiti manžel paní Beaty, pan Jan Albrecht Křinecký. Z Jirečkovy Rukověti asi (I., 416—417, odtud pochází i zmínka o jeho literární činnosti překladatelské na str. 43, poznámka tamtéž vyplynula odtud doslovně, jako patrně i zpráva, že r. 1615 byl rektorem university) zvěděl Jirásek, že zemřel na Skalách r. 1637, kteréžto datum i jinde bývá uváděno, ač vlastně do jeho i jeho choti osudů dobře nezapadá. Není-li datum jeho smrti u Jiráska, r. 1627, zjištěno odjinud, jest to jistě licence umělecky tak odůvodněná, že není třeba u ní se zdržovati, poněvadž motivuje vlastně celé pásmo další.

Voborský-Kochan jest vlastně „historický" nejméně, jen potud totiž, že popravený Valentin Kochan z Prachové měl v době své smrti vedle jiných dítek také syna již dospělého. Ale on právě — jeho pobyt u Křineckých jest motivován přátelstvím ze studií a tím, že učiniv se psancem novým pro-

viněním po exekuci, nemůže setrvati u matky — jest typem celé generace, té mladší a lepší, ze školy Bacháčkovy (str. 78), a sotva bylo by lze nalézti lepšího nositele jeho ideí, neměla-li to býti postava zcela smyšlená, nýbrž skutečně historická, jako jsou také historické jeho podniky, třeba ovšem ne jako činy historického Kochana, o němž jinak není zpráv. A také o sympatickém zjevu Evině, jíž vedle toho, že jest pojítkem rozptýlených scén, připadá právě v tom, čeho ztělesněním jest Voborský, úloha tak sympatická, platí, že jí rádi promineme její nehistoričnost.

Episodní postava faráře Adamiho měla patrně modelem (aspoň nenalezl jsem jiného) historického faráře pražského Viktorina Adamiho, jenž však nebyl ovšem tchánem Ulického. Pro drobné zjevy Květa a Chodka netřeba arci pátrati po doložení, ačkoli celá řada jiných episodních nebo jen zmíněných osob dá se doložiti přesně. Ale tím se již dostáváme k Jiráskovu poměru k jeho pramenům a předlohám, tedy k tomu, co v této práci jest tak neobyčejně zajímavé, v čem vidíme, jak umění Jiráskovo od doby jeho začátků vyrostlo.

Netroufám si ovšem říci, že se mi podařilo postihnouti všecko. Jeť v knize tolik kulturně historických detailů, tolik dobových drobotin, ať již jde o kroje jednajících osob, o inventář staročeské knihovny či o zachycení názorů a smýšlení v lidu, že není ani snad možno zjistiti, kde který pramen posloužil, a jistě také nejedna podrobnost jest pouhou reminiscencí z četby, pouhým výsledkem starších zálib Jiráskových, bez nějakých zvláštních nových studií. Ale také na stopy těch narážíme co chvíli, i když se při tom setkáváme se spisy, které jsme v ruce Jiráskově již viděli.

Poprava na rynku staroměstském vrací se v této práci dvakrát, arci jen ve vypravování. Po prvé, když starý Květ líčí správci Chodkovi scénu v domě Křineckých v den popravy, tak umělecky komponovanou a tak šťastnou spojením umělcovy invence se zajištěnou skutečností. Starý Květ, vyslán pro určitější zprávy, jest svědkem posledních příprav na „theatrum", zázračné duhy i začátku popravy — „Hrabě Šlika vedou", slyší ještě a vrací se právě ve chvíli, kdy na zprávu, že pan Budovec vešel na theatrum, jeho dávný přítel, starý pan Křinecký, klesá raněn mrtvicí. Vypravování Květovo jest i co do postupu i co do provedení uměleckým zpracováním pramene nám již známého. Je to zase „Historie o protivenstvích" („Skály" str. 30-32 = HP kap. 60. str. 167—168 a 61. str. 171), jež potom, kombinována arci i výsledky šetření Bílkova (Dějiny konfiskací, heslo Křinečtí), jest i pramenem pro líčení posledních osudů i smrti starého pana Křineckého (detailu, který má Jireček, že i starý Křinecký zemřel na Skalách, je-li správný, vzdal se Jirásek jistě právem).

Dotazy Chodkovy, byl-li při tom Voborský — starý správce, jemuž doktor zachránil život, věří, že by i tam byl pomohl — uvedou Květa do rozpaků, nesmíť o Kochanovi mluviti; a tak se o něm a jeho otci dovídáme teprve později, kde se zmínka o popravě vrací ještě jednou, ve vypravování paní Beaty za rozmluvy s Evou a starým Adamim na starém hradě, za úchvatné scenerie při blížící se bouři. K pramenům již známým přistupuje tu ještě „Koruna neuvadlá" — z ní na př. detail, že Kochan chtěl vzíti syna s sebou na popraviště (80 = Koruna 363). Zmínku o 7 dětech Kochanových, o čtverém vydrancování jeho domu císařskými dodal Bílek, Dějiny konfiskací 277. Ale lví podíl připadá i zde „Historii o protivenstvích" (str. 78 až 81 = HP, kap. LXXII str. 192—193, srv. i LX., str. 163), jejíž zprávy střídají se v ústech paní Beaty i Adamiho. Ale samo užití HP zasluhuje srovnání bližšího, k němuž se ještě vrátím. Jeť právě její poměr ke „Skalám" velmi zajímavým dokladem, jak Jirásek dovede se inspirovati původními prameny, kontrolovati je literaturou a při tom ovládnouti je umělecky. Ale není to ovšem doklad jediný, a není-li možno sledovati všech, snad aspoň některé nebude nevhod uvésti.

Nevím, je-li uvítání královských manželů falckých před velikým palácem paní Beatou, či vlastně tenkrát ještě slečnou Bohdaneckou, pouhá licence, nebo je-li založeno na nějaké přímé zprávě (jako jistě jsou, ač jsem jich nezjistil, některé detaily z korunovačních slavností), ale celá zpráva, i co slyšíme o veřejném mínění tehdejším, i čeho se potom z minulosti paní Křinecké dovídáme, o zahynutí jejího otce a bratra v Jičíně (str. 30—41), jest opřeno o vypravování Skálovo (III. 349, 382 a d.), jež se ozývá také z díla Gindelyho (České povstání II., 189 n.). A co říci o úchvatném vylíčení zádumčivé idyly života na Skalách, kde do poetické vise autorovy ve zmínce o hudebních nástrojích z daru páně Harantova (str. 44) vhodně zapadají remiscence na Rybičkův výčet hudebního inventáře na Pecce (Pam. Arch. III.), nebo o překrásné vložce modlitby panem Albrechtem složené (st. 48), jež však převzata z „modlitby plačtivé" (při hiršberském vydání HP. str. Q 12, R'), nebo o mistrovském užití citátu z Tacita (str. 112) a četných citátů biblických (na př. str. 42, 95, 96 a j.)! A zase i ta vížka „ode dřeva", již pan Albrecht dal sroubiti na svém hradě, aby odtud „konal observationes per instrumenta mathematica" a pozoroval zejména novou hvězdu, jež „stojí za patou serpentarii vel ophinchi" (str. 59—60), měla model. Ne nadarmo vzpomíná pan Křinecký, že podobnou věž měl Mistr Bacháček — co uvedeno v uvozovkách, jest z listu Bacháčkova, který uveřejnil Dvorský v Pam. arch. IX., 654.

Na str. 62—65 najdeme vylíčení tajné noční pobožnosti evangelické — slibnou nápověď nevyrovnatelně zachycené podobné scény v „Temnu" —

jejímž vyvrcholením jsou závěrečná slova kázání Adamiho, která se potom jako refrén vracejí častěji a jimiž celý román velebně vyznívá.

K místům umělecky nejsilnějším náleží nesporně mocně vzrušené scény ze selského povstání, ať již jde o povstání r. 1627, jež vylíčeno ve svých jednotlivých skupinách podrobně, nebo o poslední z r. 1680, z něhož podrobněji nastíněn toliko začátek. Zevní historický rámec v obou případech podalo vylíčení Svátkovo: „Bauernrebellionen in Böhmen“ (v knize: „Culturhist. Bilder aus Böhmen“ z r. 1879, str. 151 a d.), jehož se Jirásek ve svém uměleckém zpracování přidrží velmi těsně, zvláště tam, kde odtud přejímá události, o nichž se toliko zmínka činí (na př. o panu z Hodějova na str. 135 = 170 a předtím o Ričanovi a Redernovi, str. 70 = 165 nebo na str. 143 o událostech v Kouřimi, Ratajích atd. str. 170, nebo na str. 149 = 171 o porážce pánů z Rožmitála a j.). Umělecké užití jest ovšem čistě Jiráskovské a všude šťastné (listy a vzkazy o tom, co se kde děje, vypravování účastníku, stížnost Jiřího z Těchenic (str. 144), že je nepřítel jako plevy rozmete (= 171), povzdech Voborského (str. 170): Myslili jsme na Prahu a teď = Svátek 171 a j.). Ale i tam, kde je líčení podrobnější a opřeno také o pramen jiný, nemizí Svátek zcela. Jediná a jistě šťastná úchylka jest v tom, že Jirásek na pokus v Hradecku r. 1627 aplikuje z části zprávy, jež Svátek klade až k roku následujícímu, kterého zase Jirásek se svého stanoviska pomíjí právem. Ze Svátka jsou (ač tam při r. 1628) detaily o odznacích, organisaci i praporech povstalců (str. 133—134 = 172), odtud je setník Pavel (127, 135 = 172), odtud i nešťastný výsledek, ač jeho příčiny jsou u Jiráska dramaticky odůvodněny, jako je také jeho jeviště určitě lokalisováno a tříštění povstalců mstících dlouholetá příkoří místně i věcně s uměleckou znalostí rozvedeno. Znovu vrací se opora, již Svátek poskytl — bouře na Čáslavsku patří do souvislosti poněkud jiné — při povstání z r. 1680. Co se čte u Jiráska na str. 262—263, jest propletání jedotlivých motivů, jež podal Svátek (str. 178, 180, 181, 182, 184). Bylo by třeba položiti obojí znění vedle sebe, aby jasně vysvitla i příbuznost obojího líčení i umělecká dovednost Jiráskova, ať jde o zmínku o obou kometách či o tajemných lidech mluvících k sedlákům dosud staré víry pamětlivým, ať je to zmínka o obavách z trestů na povstalce plynoucích či narážka na Tökölyho a vlivy francouzské, ať se týká vyzbrojení povstalců a místního rozšíření povstání či jeho vzniku a podnětů, provádění pomsty či jména Petrovských. Ještě jednou vrací se pak několika slovy článek Svátkův (str. 184—185) při stručné zmínce o potlačení povstalců (str. 271).

Vedle toho ona památná scéna v lesní krčmě, tak pěkně účinným kontrastem naznačující budoucí řešení problému, kdy Kochan-Voborský vyslechne vlastenecké projevy dvou katolických kněží, obklopených

vzbouřeným davem, a odměňuje nadšení jednoho z nich, svého nepoznaného syna, darem knihy Stránského, za své nejúčinnější místo — vzpomínku mladšího Kochana na Pešinovo líčení hrobu Karla IV., — děkuje studii V. Zeleného o Pešinovi, z níž jest převzata doslovně (str. 267—268 = Čas. Čes. Mus. 1886, str. 106).

Z bouří selských nejúchvatněji vylíčeno povstání na Čáslavsku, jehož duší jest druhá z hlavních postav románu Jiráskova, Matouš Ulický. Škoda, že si Jirásek nepovšiml (myslím aspoň, že tak neučinil úmyslně) článku Köplova „Provolání k novému povstání nekatol. Čechů r. 1627" v (Rezkově) Sborníku hist. III., 309—310. Jistě nejeden pěkný detail byl by odtud přibyl do jeho živého zobrazení hrozné této bouře, při níž však zase stejně jako vylíčení může upoutati i mistrné ovládání pramenů. I zde jest mezi nimi ještě Svátek a některé jiné, v podstatě však jest líčení Jiráskovo opřeno o HP., jejíž 57. kapitola celá jest Ulickému věnována.

V osnově díla Jiráskova náleží Ulickému místo vynikající, i jest tedy přirozeno, že při kreslení jeho postavy HP. posloužila již dříve. Jirásek odmítá vědomě stanovisko HP., jež na závěr oné kapitoly brání Ulického proti podezření z účasti na selském povstání, ač obrana není zcela rozhodná a sama HP. připouští, že krajní zoufalství mohlo ho k této myšlence přivésti. U Jiráska naproti tomu, a myslím, že lepším právem, Ulický jest organisátorem celého hnutí, ovšem promyšleného a opřeného o pomoc z ciziny. A tak ze zmínky HP. (str. 151), že „prošed Moravu, Uhry a Rakousy" vrátil se tajně domů, stává se u Jiráska (str. 71, 84, 93) agitační cesta za dohodou s vůdci cizích vojsk za Friedricha Falckého bojujících, ač také zde Jiráskovi vzorem byl Svátek (str. 169), jehož tvrzení se ovšem jinak doložiti nedá.

Když v přípravách k této cestě Ulický, vypočítávaje krajany v cizích službách, které míní navštíviti, zmínku Voborského o „Matoušovi" z Tčchenic provází poznámkou: „Je také v mém rejstříku" (str. 70—71), známe ten „rejstřík" opravdu. Je to starý soupis exulantů, jehož opis, Pelclem pořízený, vydal Koníček v Pam. arch. IX. Zde jsou uvedeni (str. 555—556) „pan Albert Slavata z Chlumu, generál kavalerie v denemarském vojště, Burian Sekerka, kapitan-lieutnant, Adam Kinský, Bubna Jan", jenž přešel k Mansfeldovi za generálmajora. A odtud jest i pan Mikuláš z Bubna, jenž něco později zavítá na Skály se svou kornetou, a v ní samý Čech (str. 102).

Od str. 143 (kap. XV.) stává se HP. hlavním pramenem Jiráskovým, ale právě zde její inspirace dovede podnítiti umělecké vylíčení uchvacující svojí téměř bezprostředností. Ocitáme se ve středu vzbouřilých sedláků, jejichž divoké vášně, dlouholetým utrpením podnícené, musí se vybíti soukromou pomstou a ruší tak i vlastně ničí plány Ulického. Mohutné scény, jako řádění opilých sedláků v Červeném dvoře a stětí nenáviděného správce

(str. 146 n. — Jirásek sem lokalisuje zprávu, již má Svátek o Vlašimi, str. 170) — jest podáno tak silně umělecky, že ty scény takořka prožíváme spolu, ač právě zde Jiráskovo umění motivického spracování vystupuje nejdokonaleji. Vedle cizích platí to ovšem i o motivech vlastní invence, jako na př. vzdálení Evino z místa budoucího bojiště — rada, již tu dává Jiří z Těchenic Ulickému, jest jakoby náčrtkem k obdobné scéně v „Bratrstvu", kde Janko Kozic varuje kněze Lukáše Luka.

Vypravováním sedláka Šímy, s nímž se Voborský a Eva setkávají cestou za Ulickým — (detaily o ukrutných trestech povstalých sedláků dodal Svátek) — ujímá se slova zase HP. Z ní jest již ves Krchleby, útočiště Ulického (str. 175 = HP. 151), z ní zpráva o ústupu Jiřího z Těchenic se čtyřmi sty povstalců od Kouřimě (174—175 = 150), stejně jako vypravování o zajetí Ulického po návštěvě nemocné choti v Čáslavi (str. 176 = 150 až 151) a o jeho mučení. A HP. odtud přejímá vůdčí úlohu. Z její zmínky (152), že bakalář Jan Aquula (lat. text má Aquila) podal Ulickému, kráčejícímu na smrt, kancionálek (u Jiráska str. 189), vytvořena celá sympatická postava tohoto spolužáka Kochanova a Ulického, jenž prostřednictvím svého tchána, Řehoře kožišníka, zjedná Kochanovi přístup do vězení Ulického. Ale jen to jest přibásněno, vše ostatní (od str. 181) a větší část následující kapitoly XX. jest uměleckým zpracováním HP. (kap. 57), jejíž motivy vracejí se v dialozích Voborského s Aquulou (str. 181—182 = 151), v líčení exekuce, od detailu zákazu vyhlížení z oken a ohrožování neposlušných vojíny (str. 187—189), přes zmužilé chování Ulického až do hrozné popravy, i potom ve vypravování o dalších osudech jednotlivých z episodních postav (Řehoř kožišník, str. 200 ≐ 152) z části doslovně.

Ale HP. objevuje se nám před tím i potom častěji, použita se vzácným opravdu vkusem. Již mezi smutnými novinami z Čech docházejícími r. 1626 na Skály zpráva o násilnostech protireformačních v Králové Hradci děkuje jí za svůj vznik (str. 46 = kap. 96. str. 253—254), emigrant boleslavský na Skalách pohostěný, Adam Trubač, jest historická osobnost, jež z HP. přináší i svou památnou hůl, potom Voborskému darovanou (str. 51 = kap. 94. str. 245), dopis Ulického Voborskému o zničení privilegií českých Ferdinandem II. (str. 118— 119) psali vlastně (až na začátek) autoři HP. (kap. 87. str. 219), a zase v oné vzrušené a vzrušující scéně, kde surový německý rytmistr oznamuje churavému panu Křineckému tuto smutnou novinu, jíž ho Voborský chtěl ušetřiti, a připravuje na další chystané kroky proti nekatolíkům (str. 121—122), ozvou se reminiscence z ní (kap. 89.), podmiňujíce vznešené zakončení této scény vystoupením paní Beaty a její přísahou. Pak arci i splnění této hrozby musí býti doloženo odtud, mandát vypovídající i nekatolické šlechtice (str. 126) podán ve znění, jak je přináší

HP. (kap. 89. str. 222—223), a také poznámka, jíž Voborský provází výklad Jiřího z Těchenic, že to návodem jesuitů, poukazem na datum mandátu (str. 127—128), má původ zde (str. 222). Jiráskovi to ovšem výborně slouží k motivování rozhodnutí Beatina, aby se Voborský čině účastnil povstání.

Jesuita Machovius, z jehož přemlouvání paní Beaty zmínkou o jejím starožitném rodu (str. 196) znějí k nám slova HP. (kap. 89. str. 225), ohlašuje vydání nového mandátu, hrozícího nekatolickým vdovám odnětím dítek, obraty, jichž užívá HP. (str. 197 = 224—225) — celý ten výjev jest téměř zdramatisováním jejích motivů. Vavřinec Nižburský, u něhož Voborský opatřil si za úplatek vysvědčení o svém přestupu (str. 202), vystupuje již HP. (kap. 89. str. 224) a také Voborský pro slova, jimiž svůj krok odůvodňuje, našel zde předlohu, jako ovšem sem náleží i prozrazení a trest podvodníka (str. 224). Nevím, znal-li Jirásek článek Vackův (Rezkův Sb. hist. III. 185 n.), podle něhož tento kněz slul vlastně Hanžburský a byl prozrazen vlastně již r. 1626, třeba poprava vykonána teprve dne 7. dubna 1631. Pominul-li ho úmyslně, jest to jistě licence, jíž naprosto vytýkati nelze, poněvadž pro umělecké účely autorovy byla nezbytná. Není snad druhého dokladu tak svědomitého a zároveň uměleckého užití pramenů.

Že onen srdcervoucí výkřik bolesti a zklamání při uzavření míru westfalského vyplynul z péra Komenského, pověděl Jirásek sám (str. 258), a rovněž není nesnadno poznati cizí původ surové písně vojenské, jíž opilí žoldnéři císařští na dvoře skalském vydráždí hněv Voborského (str. 213 až 214). Je to „Ein kurzweiliges Beschlusz-lied", jíž uveřejnil Ditfurth-Bartsch, Die historisch-politischen Volkslieder des dreszigjährigen Krieges (Heidelberg 1882, str. 465—47, sloky 1, 6 a 12, ač soudě podle variant, Jiráskovi asi posloužil Opel-Cohn, sbírka, jíž jsem se v Praze nedohledal, nebo nějaký otisk z ní).

Jestliže při tom všem hojném a svědomitém užití literatury i pramenů stávají se „Skály" dílem skutečně historickým, není to přece jen tento nevyrovnatelný způsob tvoření Jiráskova, jenž je činí zároveň dílem vysoce uměleckým. V tom jest toliko jedna stránka, v níž umělec a historik jsou jaksi v rovnováze. Jirásek i zde užívá umělecké volnosti ve zpracování svých pramenů, ale všude jeví se také vzácný historický takt, jenž nepřipustí, aby volnost stala se zvůlí. V čem však, myslím, stránka umělecká vystupuje nejpatrněji, jest jednotné řešení celého problému. I když to překrásně užité místo o dojmech Pešinových nad rakví Karlovou do osnovy jeho díla dostalo se patrně teprve mezi psaním (vyšelť článek Zeleného v prvém sešitě Musejníka r. 1886, kdežto „Skály" tou dobou již vycházely v Lumíru), bylo to přece toliko vítaným doplňkem původní disposice.

Nositelem pochybností, jež na konec v setkání otce a syna vyhrocují

se v prudké střetnutí takřka dvou světových názorů, jest v románě samém zprvu správce Chodek, katolík, jehož víra ovšem pánům nepřekáží a jehož věrnosti a oddanosti různost víry nemůže ohroziti. Již při návštěvě českých jezdců pana Mikuláše z Bubna, jež mimo jeho nadání nesplnila jeho obav a nevedla k drancování, vzbudily se jisté pochybnosti: ,,Divný nepřítel! — praví k sobě — Kdyby takhle Mannsfeldští všude — Však on ví — ale nechť, co mu do toho, vždyť on doktor Voborský tomu rozumí, co a jak" (str. 107). Určitěji ohlašují se tyto pochybnosti, když paní Beata vrací se pod ochranou Švédů, v jejichž službách jsou oba její synové. ,,Že paní Beata své syny k nim dala!" praví již téměř vyčítavě Květovi (str. 237). A v tu chvíli neodbytný problém dá se opravdu řešiti jen odpovědí Květovou: ,,Víš, Chodku, toho nepochopíš, nezlob se, že ti to tak upřímně povídám. A nechme toho —" K upokojení správcovu postačí ještě, že to doktor Voborský schválil, že on hlavně k tomu radil. Ale naléhavěji hlásí se problém, když sama paní Beata pociťuje rozpaky ze svého rozhodnutí (str. 242) a snaží se je uchlácholiti přesvědčením, že její synové, věrní slibu, který jí dali, bídy krajanů nemnoží; ale ,,přece jí nebylo nějak volno" (str. 242).

Není nahodilé, že ty pochybnosti ohlašují se tak ostýchavě, že ty rozpaky vystupují tak nesměle, že se ozývají zprvu jen ústy prostoduchého katolíka, že v mysli paní Beaty vznikají tak pozdě. Vše to jistě jest úmyslné, podmíněno slohově i věcně. Problém se vyvíjí teprve postupem děje a v celé své příšerné hrůze dostavuje se teprve závěrem. A právě to dovede Jirásek svým postupem umělecky tak nevyrovnatelně zachytiti.

Nemůže býti pochybnosti, kde stojí sympatie Jiráskovy v celém románě. I poslední selské povstání, ač se ho dotýká jen v začátcích a stojí v jeho posuzování silně pod sugescí Svátkovou, z níž se dříve tak šťastně dovedl vymaniti, třeba se již netěšilo plným jeho sympatiím, není ani odsuzováno, a v prudkých výkřicích, jimiž starý Kochan hájí toho, co se stalo, mluví k nám také autor sám. Než tentokrát jeho slova znějí k nám také z úst Kochana mladšího.

Voborský-Kochan v tu chvíli opravdu znamená minulost (str. 292), jeho syn přítomnost a budoucnost. Dva světy stojí proti sobě, jež spojiti může jen to, co je v tu chvíli vlastně rozdvojuje. Je to minulost, v níž nelze mluviti o něčem, co přebolelo (str. 285), jíž nelze zapomenouti, ale k níž se lze vrátiti jen ohromnou zacházkou a dílem i směrem opačným, smířením s tím, co přinesl neúprosný vývoj dějin: ,,Udržeti to, co se dá udržeti a zachovati, a tak připravovati lepší budoucnost."

V tom opravdu tkví ta nevýslovná bída tehdejšího stavu, že v tu chvíli bylo možno zachrániti naše národní bytí jen rychlým vyrovnáním s tím, proti čemu vzpírati se bylo marno. A právě proto dovede Jiráskovo řešení

problému tak získati, právě proto působí tak podmanivě, že Jirásek sám nijak si netají hrozného tohoto rozporu, v němž jsme se příšernou ukrutností osudu ocitli. Voborský-Kochan odmítá nabídku synovu, aby podtají setrval ve vlasti, odchází nepřesvědčen, ale nikoli neusmířen. „Tys opustil víru otců svých," praví synovi... „Ale lásku otcovu a dědovu, lásku k vlasti své jsi zachoval. V té jsme se našli" (str. 293). A v ní také byla ta cesta, jež mířic k budoucnosti, oklikou se vracela také k minulosti, na niž nelze zapomínati, jež nemohla přeboleti.

Zde jest odpověď k těm četným mučivě doléhajícím, palčivým otázkám. Není příliš vzdálena řešení, k němuž se klonil Tomek, a přece jaký tu ohromný rozdíl! Co ve střízlivém a ve své přímočaré upřímnosti téměř surovém přiznání Tomkově musí rozčilovati a pobuřovati, vystupuje zde zušlechtěno, povzneseno a očištěno, není to zastírání nebo obalování pravdy, nýbrž pravda sama, pravda nahá, ale proto tak krásná, že ozářena světlem svého nesmírného hoře. Myslím, že nemáme v celé literatuře druhé práce, která by plněji, výstižněji a krásněji vyjadřovala celou tu hrůzu našeho dějinného problému.

A snad právě jen v situaci tímto románem Jiráskovým dané bylo to možno. Když se Jirásek dotkl tohoto problému později v „Emigrantu" v situaci jiné, řešení vyznělo — ovšem i úsečná soustředěnost dramatické formy přispěla k tomu — jinak, jistě proti vůli Jiráskově (jak svědčí srovnání se „Sousedy", předlohou „Emigranta"). Domyšlení toho, co ve „Skalách" nadhozeno, přináší teprve „Temno", to temno, které svítí a zapaluje.

Po dokončení „Skal" Jirásek se k době bělohorské již nevrátil. Upoutaly ho doby jiné, vedle obrozenské zvláště husitská. Víme všickni, zač mu tu děkujeme, a nesmím opakovati, co bylo řečeno od jiných, jak Jirásek dovedl proniknouti, do podrobností probádati a umělecky ovládnouti tu dobu naší vlastní slávy, jak ji dovedl netoliko čtenáři přiblížiti, ale také skutečně v jejím pravém vývoji i v její náladě věrně i umělecky vystihnouti.

A přece, tuším, netřeba litovati, že nemohl ve stejném rozsahu zpracovati také doby pobělohorské. Pro ni učinil dosti, když nám dal po všem jiném „Skály".

Flora Kleinschnitzová:

PRAMENY „TEMNA".

Shledati všechny prameny a praménky, jež se zajisté teprve po letech trpělivého a úmorného hledání slily v mohutný proud vypravování o utrpení spoutaného a tolikrát ve svém vývoji znásilněného ducha českého — to by znamenalo podniknout znovu práci, jež předcházela vzniku „Temna", a do důsledku by ji snad ani nebylo možno provésti.

Jsou však prameny a prameny: jedněch bylo třeba, aby byl dán nejen myšlenkový základ díla, ale také děj, vnitřní rozčlenění stavby, jejíž jednotlivé části spojuje a slučuje klenba jednotné vůdčí myšlenky; jiných zase, aby se dílu dostalo těch zdánlivě nepatrných ozdob, příkras a doplňků, jichž oko pozorovatele sotva postřehuje, bez nichž by však výtvor umělce nebyl dokonalým a ladným celkem. A hovoříme-li o pramenech „Temna", máme samozřejmě na mysli ony, bez nichž by „Temno" sotva bylo vzniklo, anebo aspoň ne v té podobě, jak je dnes čeští čtenáři znají a milují.

Vůdčí myšlenkou „Temna" je snaha, zachytiti umělecky působení katolické protireformace v době jejího nejvyššího rozkvětu, v době, kdy národ český spal spánkem smrtelným, jak bylo všeobecným názorem do chvíle, kdy tvůrce moderní české literární historie napsal významná slova: „První polovice století osmnáctého je vlastně jen dřímota raněného vězně naplněná různými sny, často živými a křiklavými, jež předcházejí probuzení. Společenské těleso české, ačkoliv kusé, myšlenkově spoutané, hospodářsky vysílené a kulturně vyhladovělé, *nepřetržitě trvalo dále...*"

Z tohoto nového poznání a pojetí doby protireformační, na jehož podkladě pak Jar. Vlček buduje své „Dějiny české literatury," vyrůstá i Jiráskovo „Temno". Od citátu z Hammerschmiedova česko-latinského „Protea", jejž postavil v čelo knihy, až do zmínky o vydání Koniášova „Klíče" je Jirásek ve svém románu věrným beletristickým interpretem poznatků, k nimž Vlček dospěl vědecky.

Zdaž bychom měli „Temno" bez Vlčkových „Dějin"? Snad; a snad by se byl Jirásek, neúnavný historiograf, dopídil i většiny pramenů, z nichž Vlček čerpal pro své „Dějiny", a byl by jich dovedl vykořistit, pokud toho jeho dílo vyžadovalo. Zdali by se však „Temnu" bylo dostalo toho ideového podbarvení, jež dnes má, zdali by se bylo stalo mohutným obrazem doby, z níž organicky vyrůstalo české obrození; zdali spisovatel, jenž ve svém obsáhlém, uměleckém díle neprojevuje sklonu, nové pojetí historie *tvořit*, by byl zachytil i v tom případě, co vytušil ze suchopárných pramenů tvůrčí a filosoficky školený duch literárního historika, je ovšem otázka jiná.

Nechť jest tomu jakkoli, jisto je jedno: že ,,Temno" jest sesterským spisem oněch kapitol Vlčkových ,,Dějin", jež jsou sloučeny pod záhlaví ,,Vítězná protireformace". Odtud Jirásek vychází, odtud čerpá pro zachycení kulturního rázu doby, odtud mu vyrůstají některé postavy románu a — sleduje prameny, z nichž Vlček čerpal — nachází i hlavní nit děje, na němž ,,Temno" osnuje. Ne nadarmo je v ,,Temnu" tolik reminiscencí literárních, ne nadarmo se obírají osoby Jiráskova románu ,,Obrovištěm Mariánského Altanta", ,,Pekelným žalářem" a jinými plody tehdejší literatury, jež Vlčkovi byly charakteristikem doby — neboť vnitřní struktura ,,Temna" je založena ne tak na vnější historii národa, jako na dějinách jeho písemnictví.

Však z pouhé, sebe jasněji stylisované idey základní nelze ještě vytvořiti románového díla. Bylo třeba míti složky její, v nichž se myšlenka vůdčí obráží s různých stran, a bylo třeba tyto složky individualisovat, vtělit v postavy, jež by zosobňovaly význačné proudy duševního života onoho období českých dějin kulturních. I tu stačilo přidržet se Vlčkových ,,Dějin". Jimi je přímo dána postava Koniáše, fanatického vůdce protireformace, z nich přechází do románu Jiráskova i zosobnění snah jesuitům nepřátelských, hrabě Šporck; z nich pod dojmem stati o jesuitských obranách jazyka českého vyrůstá postava umírněného, národně cítícího jesuity pátera Daniela; z nich plynou i základní rysy sloužící k zachycení celkového rázu doby: kult mariánský a zejména svatojanský na straně jedné, jansenism a svobodné zednářství na straně druhé, pronásledování tajných nekatolíků pod záštitou zákona a neutuchající činnost emigrantská, konečně první záblesky osvícenství v podobě spisů Baylových — to vše je materiál ,,Dějinami" připravený.

Ale nejen to: jdeme-li po stopách, jež Vlček udává jako prameny své synthesy, najdeme dokumentárně doloženu většinu událostí, o nichž nám ,,Temno" vypravuje, a jež Jirásek velmi nepatrně pozměňuje, kde toho koncepce díla vyžadovala. Byly to především Rezkovy ,,Dějiny prostonárodního hnutí náboženského" a Bílkova ,,Reformace katolická", jež poskytly látku k fabuli románu. Tak oba prameny vypravují o myslivci Svobodovi z panství Šlikova, jenž po druhé přistižen při čtení nekatolických knih, byl hrabětem odevzdán soudu a pro křivou přísahu popraven. Jeho synové a dcery, rovněž nekatolické, nemohouce snésti útisku, prchli do Žitavy. (Rezek, str. 73/4.) V tomto případě je Jirásek historickým údajům naprosto věren, nepozměňuje ani jména.

Volněji poněkud nakládá se zprávou o jakémsi Machovcovi, jenž r. 1735 prchnuv i s rodinou do Saska, zanechal svým občanům na rozloučenou list, vysvětlující příčinu útěku. (Rezek, str. 84.) Tu Jirásek posunuje událost o několik málo let — ,,Temno" končí r. 1729 — a poněkud ji přizpůsobuje

I.

Antonín Josef Mladota ze Solopisk, pán na
Skalce, měl na slavný vjezd Karla VI. do Prahy
v červnu roku 1723 trvalou památku:
znamenitý dluh, kterýž udělal v Praze pro
ten slavný vjezd a pro korunovaci Karla VI.
po tom vjezdu. Kromě toho dluhu zůstal mu
na památku drahý postroj na jízdeckého
koně, kantár, prsosiny se střapci a řemení
vysekávané, stříbrem hojně kované, i nové
sedlo nádherné a pod ně čabraka malinové
barvy s Mladotovským znakem bohatě vyšívaným.
Na ten králův vjezd pořídil si pan Mladota
také, a to za kolik set tolarů, novou paruku
francouzskou grand- in folio, jejíž husté kadeře
hrnuly se mu na ramena a přes týl až na záda,

Rukopis „Temna".

potřebám románu. Rovněž lze z Rezka doložiti osobnost jesuitů, P. Firma a P. Mateřovského, jakož i nelidský způsob, jímž přiváděli nekatolíky zpět do lůna církve (Rezek 72/74); odtud konečně přešla do „Temna" i jména emigranta-kazatele „Moce" a kantora meziříčského „Tauce". (Rezek 79/80.)

O neúnavném a dlouho marném úsilí, získati i obyvatele pražských vinic znova katolické církvi, pověděl Jiráskovi vše nutné Podlahův článek „Z dějin zápasu katol. náboženství..." (Sborník hist. kr. Vlasti, VII.) Tu dočetl se Jirásek o působení Slováka-predikanta Stránského mezi vinaři, o občasných úspěšných i neúspěšných prohlídkách vinařských bytů, o tom, jak konečně činnost misionářská byla uvedena v soustavu energickým P. Mateřovským. Tu se dověděl, jak úsilí misionářů bylo podkopáváno i samotnými inspektory vinic, přivrženci kalicha, jak bdělost jesuitů přece jen nezabránila, aby se nescházeli nekatolíci k pobožnosti dokonce v blízkosti Týnského kostela, a jak se kterémusi misionáři dokonce podařilo ukořistiti drahocenný kalich, z něhož Bratří přijímali.

Rovněž podrobnosti ze života Koniášova našel Jirásek v jiném článku Podlahově o „Životě a působení Ant. Koniáše" (Sb. hist. kr. Vlasti II.), a Grégrovy „Literární Listy" (1865) poskytly mu vedle opisu listu, jejž výše vzpomenutý Machovec zanechal občanům, i zprávu o zešílení pátera Třepického, původce písně „Zapalte pekelné bludy".

To ovšem nejsou zdaleka všechny pomůcky, jichž Jirásek užil; co jsme tu však uvedli, podává základní části díla a poslouží i k tomu, abychom poznali způsob Jiráskovy tvorby jednak tam, kde se téměř ve všem může spolehnouti na historický materiál, a také tam, kde jest nucen doplňovat a tvořit z vlastní invence.

Jiráskovi byla dána historií trojí oblast, již musil do románu pojmouti, chtěl-li vykresliti poněkud úplný obraz doby: venkov, Praha a emigrantské osady české v Sasku. Aby trojí tento svět mohl spojiti jednotným dějem, k tomu bylo třeba fabule, již bylo možno básnicky volně zpracovat; a Jirásek, jsa příliš historikem, než aby se neopíral o skutečnou událost, volí za osu děje osudy rodiny Machovcovy, o jejíchž příslušnících dokumenty nevypravují víc, než že jako mnozí jiní pro víru odešli z vlasti. Mohl tedy básník jejich osudy podříditi požadavkům románu bez obavy, že se dostane do rozporu s historickými fakty. Jedinou licenci si dovoluje: líčí Machovce jako vdovce, ač prameny dokládají, že prchl se ženou a dětmi, a posunuje — jak již bylo řečeno — událost časově, jak toho vyžadovalo příčinné spojení s ostatním dějem.

Když byl Jirásek s tragickým obratem v osudech rodiny Machovcovy zachytil v prvé části svého románu život českého venkova po jeho nejvýznačnějších stránkách: šlechtu, jednak přísně katolickou, jednak zase sice

Zámek Skalka.

zevně zbožnou, v duchu však jesuitům nepřející, vedle toho selský lid, tajně za nocí se scházející k bratrské bohoslužbě, stálý styk se saskými emisary a konečně misionářskou činnost jesuitů na venkově, bylo nutno přenést děj do duchovního střediska Čech, do Prahy. Tu autora poutá propaganda jesuitská i vzmáhající se vůči ní odpor, projevující se nejsilněji zájmem o ideu svobodného zednářství, poutá ho vzrůstající blahobyt měšťanstva i úpadek šlechty, a přirozeně nemůže pominouti ani těch, již obklopeni špehouny a v stálé obavě před vyzrazením si zachovávají víru otců a s ní i vědomí národní: drobné měšťanstvo pražské a obyvatele vinic v okolí Prahy.

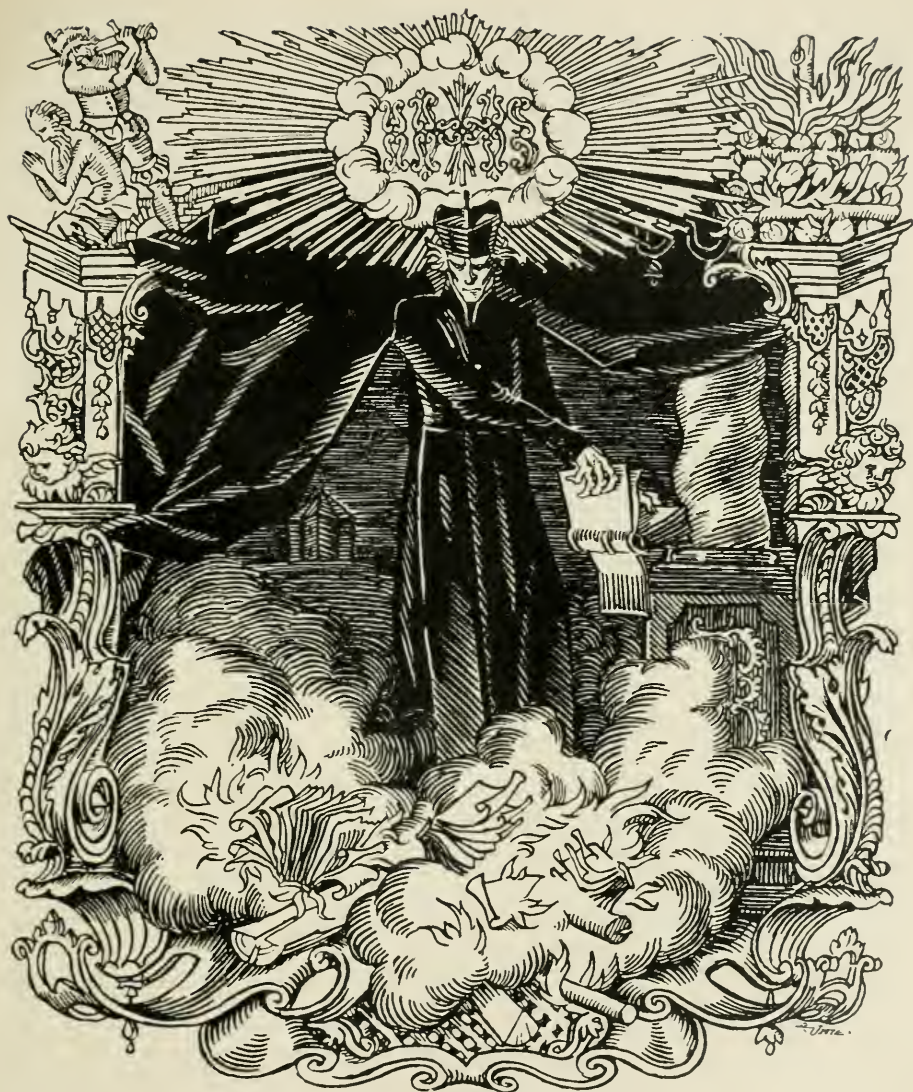
Aby to vše uvedl ve vztah k předcházejícímu ději, nechal básník Machovcovy děti odvézti do Prahy, odloučil je od sebe, uvedl dívku-kacířku do měšťanského domu a hocha poslal do vinic, kacířstvím pověstných. Tak získal možnost vyvolat neobyčejně živý obraz barokní Prahy a zároveň utvořit konflikt, vzniklý z lásky poddaného děvčete a měšťanského syna, zostřený ještě tím, že děvče je původu kacířského a hoch určen rodiči

na kněžství. A když dívka rozřeší svou budoucnost i lásku odchodem do Žitavy a návratem k bratrské víře, je Jiráskovi poskytnuta možnost do románu pojmout i život české kolonie v Sasku. Pravda, jen letmo, jsa k tomu nucen jak komposicí díla, tak i nedostatkem dokumentů, jež by o životě Čechů-emigrantů vypravovaly.

Stejně jako souvislost událostí na Skalce, v Praze a v Žitavě, jest volné i spojení děje hlavního s podružnými episodami románu — nutné příčinné souvislosti tu není, kromě té, že vše, co nám básník vypravuje, v období jím líčeném se skutečně událo. Tak několikrát prameny doložený tragický osud myslivce Svobody se básníkovi do románu hodí k doplnění obrazu doby; uvádí jej tedy v souvislost s dějem hlavním prostřednictvím mladého Machovce: ten na útěku do Žitavy ztratí Kleychovu knížku, již Svoboda najde a si ponechá. Po čase knížku u něho objeví misionář a Svoboda, po druhé usvědčen z kacířství, propadá soudu.

Ještě nepatrnější je vztah hlavního děje k přepadení schůzky Bratří jesuitou Mateřovským ve vinicích a dopadení několika Pražanů týmž misionářem ve farnosti Týnské. Obě události, v jádru rovněž se zakládající na skutečnosti, slouží především jako doplňující podrobnost v obraze doby; v druhé řadě teprve je pamatováno na jejich přičlenění k ději. Episoda první odůvodňuje nenadálý odchod emisara Vostrého z Prahy a vyvolá u Machovcovy dcerky boj mezi vírou a láskou, a přepadení Bratří poblíž Týna se stává příčinou náhlé smrti deklamátora Svobody, jenž jako zosobnění duševního i tělesného útisku českého národa musil tragicky skončit v zájmu chmurného ideového zbarvení „Temna".

Vedle těchto hlavních nitek děje poskytly historické prameny Jiráskovi ještě řadu drobných příhod, zejména po stránce pohnutého náboženského života v Čechách. Do děje přímo pojmouti jich nebylo lze a k zesílení účinku byly nutny. Pomáhá si tedy básník způsobem, jehož vůbec rád užívá: nechává tyto drobnosti vypravovati různými osobami v příhodnou dobu. — Touto formou se dovídáme jak o zázracích sv. Jana, tak i o rouhání proti němu a o krutých trestech za podobná provinění, o nelidském týrání nekatolických poddaných, o podivném šílenství pátera Třepického a — což je zajímavo — výlučně jen tímto způsobem se dovídáme o jedné složce tehdejšího duchovního života, o svobodném zednářství a působení Šporckově. Zřejmě nebylo spolehlivých pramenů a dat, z nichž by bylo možno čerpat pro podrobnější zachycení tohoto hnutí i vlivného jeho zastance. Kromě Vlčkovy charakteristiky Šporckovy osobnosti nebylo oč se opřít — spokojuje se tedy Jirásek tím, že porůznu do rozhovoru osob vplétá stručné zmínky o Šporckově činnosti, což je konečně i v souhlase s tendencí románu, jenž chce být především obrazem duchovní temnoty, v níž národ tápal,

Ad. Kašpar: Titulní list (1.) „Temna". P. Koniáš.

než mu v osvícenství probleskla jitřenka jeho obrození. Bezpochyby vědomě při tom Jirásek pomíjí zpráv, jež o Šporckovi podává — s katolickou ovšem tendencí — Podlaha v „Blahověstu" (1891); pojetí Vlčkovo básníkovi lépe vyhovovalo. Všechny složky děje tudíž — vyjma ovšem zápletku vznikající z lásky Machovcovy dcerky k synu měšťana pražského — jsou založeny na pramenech, jichž se básník se svědomitostí historika přidržuje, zasahuje obrazností uměleckou jen tam, kde bylo třeba uvést jednotlivé děje v příčinné spojení.

Jak je děj románu setkán buď z událostí prameny doložených, nebo z příhod zosnovaných aspoň v jádře na skutečnosti, a z episod básníkem vymyšlených, tak jsou i osoby románu buď zachyceny historicky věrně — kde toho dovoloval dostatek pramenu — nebo básníkem vytvořeny na nějakém historickém podkladě, nebo konečně vděčí za svůj vznik vůbec jen obraznosti básnické.

Rázu prvého je životně a mistrně zachycený zjev jesuity Koniáše, duše katolické protireformace. V tomto případě měl Jirásek možnost dvojí: přiklonit se ku charakteristice, kterou o tomto ztělesnění protireformačních snah podává Vlček, nebo se přidržet Podlahova životopisu, jenž z Koniáše dělá světce a mučedníka. I tu zůstává básník věren obrazu, jejž narýsoval ve svých „Dějinách" Vlček. Odtud přejímá základní rysy svého Koniáše: horoucí zaujatost pro věc církve, pevné přesvědčení, že jedná jen v zájmu lidských duší, horlí-li vášnivě proti „slepejšům", Husovi a Lutherovi, asketické sebetýrání a opovrhování vším, co se blíží sebe nepatrněji světské marnosti, vytrvalost fanatika, jehož všechny síly jsou ztravovány jedinou vůdčí myšlenkou, a nezlomnou energii člověka, v němž zaujetí pro věc je silnější útrap tělesných. Odtud přijímá podnět k působivé scéně o „básnické" činnosti Koniášově, podnícené hrůznou fantasií „Pekelného žaláře", tu našel již zachyceno, jak si Koniáš počínal při ničení a opravování knih, tu setkal se již i se základními prvky a citáty, z nichž vytvořil mocně působící Koniášovo kázání. Třeba však mu tedy „Dějiny" při vytvoření této postavy byly silnou inspirací, přece se Jirásek neomezuje jen na ně: zřejmě mu k osnování kázání posloužily i Koniášovy literární práce, z nichž poznal způsob jeho mluvy; a k doplnění charakteristiky této osobnosti drobnými příhodami použil i episod, jež vypravuje Koniášův životopisec Podlaha ve „Vlasti". Není nezajímavo, jakým způsobem v tomto případě Jirásek užívá svých pramenu, poněkud různorodých, aby nezapíraje, které pojetí tohoto hrdiny je mu blízké a pravděpodobné, přece ulomil hrot výtce, že užívá pramenu jednostranně. Staví tedy vlastní děj na pojetí Vlčkově a všechno, co zní jakkoli panegyricky a je přejato z časopisu, tendencí Koniášovi blízkého, nechává vypravovat v románě jesuity, ať již Koniášovými spolupracovníky nebo ústy vlastenecky cítícího pátera Daniela Suka.

Postava tohoto pátera Daniela vyrostla úplně z „Dějin" jakožto ztělesnění oněch vlasteneckých snah jesuitských, jež se projevily zejména ve Frozínově „Obrovišti". Projevy, jimiž je Daniel charakterisován, jsou

Bývalá myslivna na Skalce.

vesměs citáty citátů z „Dějin": horlí-li proti hříšné parádě, ohromným kloboukům a širokým sukním (Temno, 129), opakuje jen Vlčkem uvedená slova z kázání jesuity Bílejovského (Děj., II., 1., str. 19/20), a rozmluva Danielova s Mateřovským o znehodnocování českého jazyka (Temno 497/8), jakož i všechny podobné jeho úvahy jsou v dialog rozvedené hlavní body ze stížností neznámého jesuity na útisk češtiny v jesuitském řádu (Děj. II. 1., str. 65). Z téhož pramene pak těží Jirásek částečně i pro hovory pana Lhotského ze Ptení, jesuitům pramálo nakloněného, jenž rozhořčen úspěšnou jejich výpravou na Skalku připomíná své neteři, jakým způsobem se jesuité vynášejí nad ostatní lidi, zdůrazňujíce svůj nebeský původ (Temno, 201 a násl.). Básník tu vkládá panu Lhotskému do úst slova, jež Vlčkovy „Dějiny" uvádějí na výše již vzpomenutém místě z literárních plodů Bílejovského.

Jinak ovšem utvoření tohoto prototypu zchudlé šlechty české nikterak nezávisí na zmíněném pramenu. Je to jedna z těch výrazných figurek zemanských, v jejichž křísení z prachu archivů je Jirásek známým a osvědčeným mistrem a jichž ve svých dílech vykreslil celou řadu.

Proti zástupcům výbojného katolictví, plasticky vynikajícím, staví Jirásek obec tajných vyznavačů bratrství. Je zjevem nápadným, oč mlhavější jsou obrysy těchto postav, básníkovi jistě milých a blízkých — vždyť v nich oživuje i kus minulosti vlastního rodu. Arne Novák hledá pro to příčinu psychologickou, zajisté oprávněně: jednak známe své nepřátele lépe než ty, kdož jsou nám sympatičtí, jednak také tkví příčina ,,v samé povaze dvojího protilehlého tábora: jesuité jsou hrdiny útočné vůle, Bratří nacházejí velikost v pasivnosti" (Zvony domova, 137).

Ale i hrdiny pasivity je možno v plné životnosti zachytiti v umění a dokázal to i Jirásek v ,,Temnu" sám v tklivě jímavé postavě deklamátora desk zemských Svobody. Proč právě on, vlastně v románu jen podružného významu, vyniká ostřeji ze zástupu ostatních vyznavačů bratrství, proč se nám jeho zjev nerozplývá v mlžné obrysy jako jeho bratr-mučedník a myslivec Machovec, v jehož osudu a v osudech jeho dětí je těžiště románového děje? Proč vidíme živěji před sebou i pohyblivou a všudy přítomnou postavičku odvážného emisara, bratra Vostrého, než jiné postavy význačnější?

Příčina je dvojí: tkví jak ve způsobu a rázu Jiráskovy umělecké tvorby, závislé na historických dokladech, tak i v tom, že básník se nedovede — a dnes asi sotva kdo by dovedl — opravdu vžít a vcítit v duševní život českých emigrantů, byť jeho sympatie byly sebe vřelejší: jejich náboženské zanícení je naší době cizí.

Deklamátor Svoboda — výraznější ostatních, ač patrně výtvor básníkovy obraznosti — není pojat jako hrdina *nábožensky*, kalich a bratrství jsou u něho jen jakousi vnější dekorací, nýbrž jako ,,typický představitel zakřiknutého a pokořeného, ale stále čestného češství" (Zvony domova, 138), a v této své funkci nabývá větší životnosti. V jeho lásce ke knihám, k historii, v jeho charakteru je kus vlastního duševního života Jiráskova; to je to plus, jež postavu deklamátorovu oživuje a nám přibližuje: k němu básníkovi nebylo třeba pramenů; podával sebe. Téhož původu je mladistvě svěží zjev Machovcova syna Tomáše i přesvědčivě působící nenáhlý přechod sestry jeho Helenky ke katolictví: v obojím případě čerpá básník z pramene vlastních vzpomínek a citů.

Vůči náboženským hrdinům bratrským však jest po stránce silné a umělecké charakteristiky bezmocný. Prameny — listiny archivů vrchnostenských — podávají velmi sporý materiál. Nespočetně je případů celkem stejných: tajní vyznavači bratrství jsou přistiženi při čtení knih nebo usvědčeni z rouhavých řečí, jsou trestáni na těle i statcích, odcházejí z vlasti anebo platí za své přesvědčení svobodou, ba životem. Tragedie těchto srdcí jsou skryty pod suchými úředními záznamy, jež básnické obraznosti po-

dávají pramálo látky. Duchovní vůdcové protireformace zanechali budoucímu pokolení kromě pověsti o své činnosti i plody literární, jež — třebaže náboženského rázu — přece jen nesou pečeť osobnosti, jež je vytvořila. Tak Koniášova díla projevují individualitu svého tvůrce ne-li jinde, alespoň v předeslaných obšírných úvodech, a rovněž Bílejovský nebo Frozín nezapírají své osobnosti — z toho bylo lze těžit pro charakteristiku. Za to literární projevy emigrantů, Bratří, jsou té doby naprosto neosobní a omezují se na výklad Písma, zájem o slovo Boží úplně zatlačuje osobnost.

Máme-li tuto okolnost na paměti, pochopíme, proč dovedl Jirásek tak působivě a široce předvésti dnešnímu čtenáři kázání Koniášovo a proč nedociluje zdaleka toho účinku při líčení bratrské bohoslužby v meziříčském lese: v prvém případě stavěl na pro-

B. B. Goetz (1708):*

Apotheosa Jana Nepomuckého.

jevech Koniáše samotného, v případě druhém se musí spokojit jen povšechným líčením, spoléhaje na svou představu. Dovedl prokreslit postavu emisara Vostrého, maje v úředních zatykačích přesný a podrobný popis jeho zevnějšku a zprávu o zvláštnostech jeho řeči, ale neměl žádné opory kromě suchých úředních dat pro obě význačné postavy v kruhu Bratří, myslivce Svobodu, jenž klade za víru život, a Machovce, jenž pro ni opouští domov a vlast. Jak proniknout nitro lidí dávno dobojovavších, kteří soudem přinuceni k zapírání nejvnitřnějšího přesvědčení naučili se střežit svůj cit do té míry, že nezanechali nám jediného osobně podbarveného projevu svého duševního života?

Proto vlastně ani není výtkou, pravíme-li, že těchto lidí Jirásek ve svém románu v celé životnosti nezachytil. Ztroskotaly dosud všechny podobné pokusy — dnešní doba jim již nevidí do duše.

A tak shrneme-li, co nám prameny pověděly o Jiráskově uměleckém tvoření, poznáme, že v naprosté shodě se svým sklonem k historii tvoří nejmocněji a nejživotněji tam, kde se jeho tvůrčí, lépe řečeno evokační schopnost může opírati o bezpečné a bohaté prameny. Dává věrnosti historického podání přednost před dějem, vzniklým z umělecké obraznosti, neboť mu nejde nikdy tak o vyřešení nějakého problému, jako o podání široce založeného a do všech podrobností propracovaného obrazu doby. Necharakterisuje po způsobu analysujícího psychologa, jenž proniká do záhybů lidské duše, dovede však, kde je mu poskytnuto dosti drobných rysů, z nichž lze složiti obraz osobnosti, docíliti téhož účinku v charakteristice jako onen, všímaje si vnějších účinků vnitřního dění. Vnější forma, jíž se projevuje vnitřní život, jest u něho, mistra v realistickém podání podrobností, rozhodující a určuje nejen způsob, ale i hranice Jiráskova umění, jehož síla je ve schopnosti vytvářeti účinným složením bohaté mosaiky podrobností.

Jedno je při tom charakteristické pro Jiráska jako člověka a projevuje se zejména v „Temnu". Při veškerém smyslu pro historickou věrnost, ač jinak věrně zachycuje dobu, její cítění a myšlení, vyhýbá se Jirásek pečlivě jednomu, z důvodů lidských, tkvějících v jeho povaze, ale jistě i z uměleckého krasocitu: nikdy totiž — a v „Temnu"je k tomu nejedna příležitost — nedotýká se blíže nelidského způsobu, jímž soud světský a misionáři vynucovali na nešťastných svých obětech zapření víry otců. Nápadný je tento odpor v jednom případě: Jirásek uvedl do románu osobnost jesuity Firma, o němž dokumenty vypravují, že svou ostrými hřeby okutou obuví šlapal při výslechu obětem na nohy. Páter Firmus jest zúčastněn i při výslechu Machovcových dětí po útěku jejich otce. Úskalí, jež Jiráskovi hrozilo z rozporu mezi podáním listin a uměleckým i lidským jeho cítěním, obešel takto: vypravuje, jak páter Firmus při výslechu „postavil se těsně

před Helenku, jako by jí chtěl šlápnout na nohy" (Temno, 212), ale o něco později nechává pana Lhotského dodati, že „tentokrát P. Firmus okovaných střevíců nemá" (Temno, 220). A podobně i v jiných případech, kde toho nebylo lze pominouti pro malbu doby i lidí, básník se přenáší přes takové události jen zmínkou — jediná snad stránka, po které je Jirásek skoupější než jeho prameny.

Jos. Volf:

POJETÍ SVOBODNÝCH ZEDNÁŘŮ U JIRÁSKA.

Svobodné zednářstvo bylo u nás a jest namnoze ještě dnes obestřeno tajemnou rouškou mnohých povídaček a bájí, namířených ve svých prvcích proti myšlence zednářské a šířených skoro od počátků založení první pražské lože r. 1726 až do dnešní doby se strany dynastie, státu i církve, a málokdo uvědomil si u nás význam slov Nerudových, jež napsal r. 1866 po návštěvě lože „Grand Orient de Paris": „Každý opravdový vzdělanec je nyní „svobodným zednářem" a staví na dómu všeobecné humanity. Již nehledí svět vzdělaný k rozdílům stavů nebo vyznání a ve prospěch lidstva pracují dle dávného pravidla masonského všichni šlechetní „bez strachu před trestem a bez očekávání odměny". Byla to v té době u nás odvážná, ba řekl bych, přímo revoluční slova, jež tu Neruda pronesl, a vysvítá z nich jasně, že si byl dobře vědom, kam zednářství směřuje, pracujíc láskou k vlasti k veliké jednotě celého lidstva od východu k západu, šíříc při tom ducha účinné lásky, jež volá lidstvo ušlechtěním mysli a čistotou srdce k vnitřnímu štěstí a duševní spokojenosti, toužíc stálou prací rozumovou, nespoutanou nijakými dogmaty, po čistém lidství a pěstujíc sebepoznáním sociální myšlení čili budujíc chrám moudrosti ve vlastním nitru.

Proti zednářstvu postavily se u nás hned v jeho prvopočátcích dvě silné mocnosti, totiž dynastie habsburská a církev katolická, jako by tušily, že francouzský zednář bude jednou přisahati: Přisahám nesmiřitelné záští trůnu a církvi a svoluji k tomu, aby tisíce dýk bylo vraženo do mých věrolomných prsou... Jesuité obvinili již r. 1729 zakladatele zednářství v Čechách hr. Frant. Ant. Šporcka ze šíření proticírkevních a pobuřujících spisů, směřujících k povstání proti státní moci, a r. 1742 postavila se skutečně lože „u tří hvězd" za stoličného mistra hr. Paradise proti Marii Terezii na stranu kurfirsta bavorského. Také r. 1765 byli někteří členové lože „u tří korunovaných hvězd" zapleteni do protihabsburského hnutí, jež směřovalo k získání starých svobod českých a územní neodvislosti král. Českého. A nakonec přišel strach, že šíří zednáři převratné myšlenky francouzské revoluce, což vedlo k jejich potlačení v Čechách vůbec. A s těmito „protidynastickými piklemi" pojilo se podezřívání zednářů z kacířství, sektářství a beznáboženství, jež se ozývá u nás ještě v humoresce Z. M. Kuděje z 1915, kde dědeček Zatloukal ulevuje své zlosti výkřikem: „frajmauře pohanský!" Vyřkl je u nás otevřeně po prvé hr. Swirby r. 1766, když byla přepadena v Praze pokoutní lože Furttenburgská, a od té doby

opakuje se úmyslně i neúmyslně do dnes jak ve vrstvách vzdělaných, tak v nevzdělaných, aniž se bylo mnoho změnilo na líčení Hansmannově z r. 1852: „Nejeden z nás, když ještě byl malý, slýchával zajisté, že babičky v dědině toho, jenž zanedbával navštěvovati služby Boží, aneb o něm šla pověst, že umí planetu čísti, nemoci bylinami léčiti a jiná tajná umění provozovati, ukazovaly prstem, řkouce: ‚to je frýmor neb frajmór!' "

S touto domnělou bezbožností byly spojeny různé báchorky, jež vyslovil u nás po prvé jakýs mnich na kazatelně. Poučoval totiž své posluchače r. 1785 o tom, jak by ty bezbožné kacíře, frajmaury zvané, poznati mohli. Mají prý své pokoje vykrášlené černými obrazy, jež představují různé osobnosti, a chtějí-li se jich zbaviti, vrazí do nich nůž, „a byť by ten člověk třeba na tisíc mil byl vzdálen, jeho skrze nějakou ďáblovu moc života zbaví". A v Praze samotné se povídalo, že masoni špendlíkem do podobizny píchnou a tak člověka zamýšleného i na sebe větší vzdálenost usmrtí. A ještě dnes rozšiřuje obdobné báchorky známý protizednářský spisovatel Dr. Friedr. Wichtl, jenž označil Kramáře jako původce války světové, a naše velké denní listy přinášejí jeho báchorky jako „pozoruhodné zprávy".

Báchorky tyto vyplývají přirozeným způsobem z dějin svobodného zednářství v 18. stol. Symbol „hledajícího", tápajícího ve tmách, znázorňuje, jak se mi zdá, vůbec velice trefně zednářství z 18. stol., jež se pohybuje velmi často ve velikém okruhu bludů, pošetilostí, ba i podvodů. Kdo uváží, že i dnes pracují zednáři roztříštěně podle různých systémů (anglického, švédského, francouzského, skotského, hollandského, švýcarského, dánského, eklektického, hamburského či Schröderova, Royal-Yorského či Fesslerova, Zinnendorfova a j.) a kdo ví, že takových systémů bylo v 18. stol. ještě více (templářský či striktní observance, afričtí stavitelé, asijský či řád rytířů a bratří sv. Jana evangelisty z Asie, křížoví bratří, klerikát či klerikové, Clermontský systém či vysoká kapitola, systém Rosův, markýze Lernaisa, plukovníka Mellisiny, Martinistů či řádu dobročinných rytířů sv. města, bratří růžového kříže a j.), ten pochopí, že zasvěcenec i nezasvěcenec je velmi často zmaten, nevidí pro samé navěšené tretky a cetky vysokých všelikých cílů zednářských, zapomíná nádherných květů, jež ze zednářstva vykvetly, a nevšímá si pokroků lidské vzdělanosti, za něž lidstvo jedině zednářstvu vděčí. Tím výše proto stojí jednotlivci, kteří v té spleti zednářského vývoje 18. stol. zachovali si jasný zrak a vzácné pochopení pro vznešené myšlenky zednářské a kteří neváhají, ač nezednáři, dáti svému přesvědčení volný průchod, pomáhajíce takto odvalovati balvan bludů, jež nevědomost a zloba lidská kolem zednářství nakupila. Vždyť bylo do nedávna ještě jméno „zednář" u nás podobně jako „jesuita"

ošklivou příhanou a znamená podnes někomu pouze „světového revolucionáře" nebo „židovského zaprodance". A v mluvě pražského ghetta mělo toto slovo ještě svůj zvláštní příhanlivý význam, jak Meyrink v „Golemu" uvádí: označovalo prý někoho, kdo vyhledává nedospělá děvčata, kdo však svými důvěrnými styky s policií je jist před každým trestem. Slovo „maçon" (mason) pak nechce se u nás vůbec ujmouti, ač je Štorch r. 1851 pro jeho ohebnost navrhoval: vězí v něm u nás upomínka na pověstného vraha v Brusce Masona v r. 1815, jehož zobrazení s nápisem „Vrah Maçon" nám zachoval sám později ze zednářství podezřelý malíř Luitgendorf v Praze.

V české literatuře máme několik spisovatelů, kteří nám líčí svobodné zednáře v příznivém světle. Patří k nim Leopold Hansmann, Jos. V. Frič, Jan Neruda, Karolina Světlá, J. Svátek, Alois Jirásek, Jos. Hais-Týnecký, J. F. Karas a j.[1]) První místo mezi těmito „příznivci" zednářů v 18. stol. náleží však Aloisu Jiráskovi, jenž vystihl bystrým způsobem význam svobodného zednářství u nás, v zemi vládnoucího katolicismu a potlačovaného jinověrectví. Jeho bratr-zednář lékař Dr. Václav Kamenický v povídce *Poklad* staví se v cestu záměrům slídivého jesuitského zloducha exjesuity Jos. Steydla a podporuje účinně českého bratra, starého Bartodějského a emigranta Václava Horáka. Jeho osvícená povaha, prodchnuta duchem snášelivosti a nenávidící nátlak na svědomí lidské, vážící si však každého pravého, z hloubi duše vytryskléno náboženství, odráží se jasně od zachmuřeného, podezřívavého a nesnášelivého jesuity, jenž hrál i ten kulečník o Zdrávasi a jenž podezříval i potštýnského kaplana ze slabosti vůči nekatolíkům.

Líčení povahy Dra Kamenického, tohoto „vyslance pekelných frajmaurů" (podle jesuity) srovnává se úplně s tím, co o zednářích 18. stol. v tomto směru víme. Že by byli měli zednáři přímo vliv na vývoj náboženského blouznění v Čechách, jak tomu chtěl Helfert, je jistě velice nepravděpodobno, třeba je tu dopis chrudimského krajského Koce z Dobrše z r. 1800 biskupu hradeckému. Koc píše, že prý očekávají blouznivci od jakéhosi člověka, přišlého z Falce, poučení, dále že mají mezi sebou tajné šifrové písmo a znamení, převzaté od lože skotské a p. Na základě tohoto dopisu soudilo se tu a tam na zednářskou agitaci na Hradecku a Chrudimsku, ba uváděl se tento dopis i ve spojení s Marokány. To však je pouze neznalost zednářských zásad a celé soustavy zednářské vůbec. Zednáři neagitovali nikdy podobným způsobem a nejméně mezi nevzdělanými, širokými vrstvami, a také naši blouznivci náboženští nemají s ideami

---

[1]) Jediný Karel Amerling postavil se ve své závěti proti zednářstvu, když jeho francouzská část odstranila z přísahy slova: velký architekt.

zednářskými, pojícími se vždy více s prací rozumovou než s náboženským hloubáním, pranic společného. O existenci onoho tajemného posla z Falce nemusíme ovšem pochybovat; pouze to dlužno odmítnout, že by jej byli zednáři za určitým úmyslem a cílem do Čech vyslali. To platí i o t. zv. frajmaurské či helvetské rebelii r. 1797 na Moravě. Někdy ovšem měl snad pravdu i onen neznámý pisatel zápisků o lidovém hnutí náboženském na konci 18. stol., když vypravuje: „Když francouzského národu revolucí všem novotářství milovným Evropanům hlavy pomátla a nedozralá osvícenost moudrosti taky do hlav a rozumu sprosťáků paprsky své vtrušovala, nebylo nic neobyčejného, v každém tovaryšstvu při víně a kartech sbor se nazývajících osvícených freimaurů spatřovat, kteří krom kladívka, maltovní lžičky a krokvičky na řetízku u hodinek nic jiného o freimaurském spolku nevěděvše freimaurerami se nazývali a před sprostým sedlským lidem o důležitostech celé Evropy a o příštích událostech mocnářů řečňovali". S druhé strany nutno však zdůrazniti, že zednářství právě svou snášelivostí a osvíceností rozvoji nekatolictví velice prospělo. Je známo, že zednáři čeští, jako na př. historik Cornova, přímo tvrdívali, že byl císař Josef II. hlavně tímto základním principem zednářské snášelivosti přiveden k vydání tolerančního patentu. A i když toho nelze prokázati, jest jisto, že zednáři tajným evangelíkům u nás vždy přáli, tak jak to právě Jirásek velice dobře vystihl. Spojitost mezi evangelíky a zednáři ukazují později i dějiny německé evangelické církve v Praze, jejíž kazatel Schmidt byl členem lože pravdy a svornosti, jakož i líčení Karafiátovo v „Pamětech spisovatele Broučků", kdež vypravuje o zednářském kroužku v Imramově, jehož členem byl evang. farář Karafiát, zeť brněnského zednáře Rieckeho, a jemuž stál blízko i katolický farář Matěj Sychra, známý národní buditel.

Mnohem šíře zmiňuje se Jirásek o zednářích ve svém arcidíle *Temnu*. Zednáři nevystupují tu sice přímo a činně, ale dovídáme se tu o nich z různých rozhovorů vzdělanějších vrstev, při čemž je ovšem někdy pravda s bájí spojena, jak ani jinak býti nemůže, poněvadž o počátcích zednářství v Čechách víme pramálo. Avšak i tu zaujímá spisovatel příznivé stanovisko vůči frajmaurům, kteří „mají spolky, lože jim říkají". Již tím, že vypravuje o hr. Frant. Šporckovi, že slevuje sedlákům roboty, šíří osvětu mezi nimi a tiskne bludařské knihy, staví jej jakožto zakladatele pražské lože „u tří hvězd" do příznivého světla. S tímto založením pražské lože 26. června 1726 je ovšem spojeno dosti mnoho záhad, z nichž jest největší ona, odkud měla tato lože svou konstituci, t. j. která zednářská lože dala k jejímu založení povolení. Jirásek drží se tu josefinské tradice, že byl Šporck r. 1717 v Londýně velmistrem Ant. Sayerem do svazku zednářského přijat, což se nezdá býti zcela pravděpodobné. Spíše se zdá, že Šporck poznal zednářství

v Hollandsku jako člen spolku ,,přátel kříže" (crucis amicorum), jenž bývá pro své lidumilné účely a své náboženské hledisko nazýván předchůdcem zednářství a na nějž měli, jak se někdy tvrdí, potomci českých exulantů jistý vliv. Spolek ten připojil se po r. 1717 k anglickému zednářství a odtud vyšel as popud k založení zednářství lože pražské, při čemž hrál tajemník Šporckův Stillenau, známý též pod jménem van der Roxas, jistě vynikající úlohu. Ten ,,vznešený Angličan, až ze Šotlandu", jenž tu v Praze ,,u jednorožce" měl mnoho pokojů, kdež prý ho navštěvovalo mnoho panstva, a on zas je, byl zmíněný velmistr anglických, později zvaných skotských loží Sayer — ostatně bezvýznamný muž — z Londýna, odkudž dostala patrně pražská lože ,,světlo", neboť v Hollandsku byla založena lože teprve 1731. Členy této lože ,,u tří hvězd" — jesuita Mateřovský praví u Jiráska, že jí nesvítí pět hvězd sv. Jana Nepomuckého, ale tři blikavé hvězdičky — byli vedle stoličného mistra, či, jak se tehdy všeobecně pravilo, velmistra Šporcka jeho zeť hr. Frant. Karel Rudolf Sweerts, hr. Norbert Vrbna, hr. Ferdinand Paradis, tehdy městský hejtman pražský, hr. Václ. Kaiserstein, Karel David, jeden z největších politických agitátorů v Čechách a j., a marně se těšil náš Koniáš chlubivě i zlostně zároveň: ,,A ty (= 3 hvězdy frajmaurské) sfoukneme!" O vnitřní práci v loži ovšem lid nevěděl a nedověděli se o ní ani jesuité přes veškeré své námahy[2]). Vědělo se pouze to, že se členové, šlechta i bohatí měšťané, scházejí tajně v noční době v paláci Šporckově v Andělské zahradě, opásáni zednickými zástěrami, mistři, tovaryši i učňové, neboť pražská lože pracovala pouze v těchto třech stupních. O náboženských názorech členů panovaly prarůzné náhledy, jež Jirásek mistrně v stručných rysech zachycuje. Že byla lože protijesuitskou, rozumělo se samo sebou, vždyť vládl v ní kladivem jeden z největších nepřátel jesuitů té doby hr. Šporck, jenž však byl ve svém nitru zbožným katolíkem. Ostatně i tu kreslí Jirásek svým známým výstižným způsobem vedle sebe a proti sobě působení jesuitů a působení světských kněží, a tím, že označuje frajmaury za spolek protijesuitský, činí jej již z tohoto jediného důvodu sympatickým, neboť o jesuitech platila a platí stále ona velepamátná slova 80letého starce Jana Mydliny v Solnici v 17. stol., vmetena ve tvář jesuitovi: ,,Kletba lidu českého vás co můra dusit bude..." Že frajmauři jsou protináboženští, nebo že sice mají náboženství, ale své, Naturreligion, a že věří v Pána Boha, ale jsou proti zjevení a písmu svatému, to vše jsou skutečné ohlasy soudobých názorů o zednářích. A i to, že vše mají z francouzských neznabožských knih a že hlavní prorok jejich je Pierre Bayle, známý

[2]) Že jesuité zneužili i zpovědnice v boji se Šporckem a podplácením vyzvídali na služebnictvu, o tom píše Šporck ve svém dopisu z 26. ledna 1730.

vydavatel díla „Dictionnaire historique et critique", ozve se nám v protizednářské literatuře. A poněvadž to vypravují pouze nezednáři, je přirozeno, že tu nemůže býti podáno správné ocenění soudobých zásad zednářských, jak je stará konstituční kniha Desaguliersa-Peynea-Andersona podává, zvláště pak když jesuité si své poznatky o moru neznabožských spisů, jež ti zlopověstní frajmauři rozšiřují, sdělují. Že jim byla ona náboženská snášelivost, již zednáři od svých prvopočátků pěstovali, trnem v očích, a že v ní viděli bludařství a „ďábelské bejlí", je při známém působení tovaryšstva Ježíšova přirozené.

Ve velikém díle *F. L. Věk*, jehož hrdinu pokládá vrchní opočenský za frajmaura, dotýká se Jirásek několikráte illuminátů, josefinistů, jakubínů (Jeníka z Bratřic), frajgaistů (prof. Meissnera, Dra Srnky a j.) a jiných osvícenců a líčí zástupce těchto směrů vždy v příznivém světle. Zvláště obšírně vypravuje nám o adopční či adoptační lóži, t. j. takové, v níž jsou také frajmaurky, abychom užili slov Václava Thama, jenž vykládá dosti podrobně osmnáctileté mlle Lotty Butteau o lóži frajmaurek v Praze. Tham naznačuje dvojí pramen svých vědomostí, jednak knižní („Frajmauři mají všechnu volnost a vyšla již nejedna knížka o nich"), jednak ústní, totiž sdělení „jeho frajmaurky"; toto ústní sdělení bylo sice pouhým žertíkem, vypočteným na škádlení mladé dívky, avšak víme z „Pozorování v Praze a o Praze" (Beobachtungen in und über Prag von einem reisenden Ausländer II., 1787), že příslušnice ženských zednářských lóží nezachovávaly skutečně příkaz mlčelivosti a hovořily i ve společnostech nezasvěcených bez ostychu o záležitostech, jež byly projednávány v lóžích.

O těchto ženských lóžích, jichž známost k nám přišla z Paříže, počalo se u nás uvažovati a psáti od r. 1785 (Journal f. Freimaurer II., 1785, 1, str. 180) a myšlenky té uchopili se hlavně hr Canal a hr. Lažanský, kteří uspořádali v rámci lóže u Pravdy a Jednoty několik slavností za účasti žen, až pak došlo r. 1787 k založení zvláštní lóže ženské podle adopčního systému francouzského a brzo nato ke zřízení druhé sesterské lóže v Konviktě. A bratři jako Cornova a Ungar si toto zřízení neobyčejně libovali a prvý věnoval jim svůj spis o povinnosti zednářů pečovati o pozůstalé sirotky po bratřích, nazývaje je pečlivými ošetřovatelkami pravé zednářské cnosti, šťastnými tvůrkyněmi pravých lidumilů a dobrodinkami potomstva. V Praze se tehdy o těchto sesterských lóžích velice mnoho hovořilo, a proto umístil Jirásek neobyčejně šťastně zprávu o nich právě k tomuto roku. Pramenem pro vylíčení recepce, t. j. přijímání sestry byl mu hlavně spisek mistra lóže *Sigm. Bosche* (Die drei Grade der Freimaurerei des Frauenzimmers, mit allen Gebräuchen und Ceremonien, und einem vollständigen Katechismus. Prag u. Wien, in der von Schönfeldischen Buchhandlung), jenž vyšel

r. 1783 v trojí úpravě a jenž jest zpracováním francouzského dílka „L' adoption ou La maçonnerie des femmes en trois grades. A la fidélité chez le silence 1000 700 75" (— La Haye, Gasse et Pinet, 1775); vedle Bosche sloužil mu jako pramen také rukopis „Constituten und Gesetze Einer Damen-Loge unter dem Titel der *drei gekrönten Herzen*" (Praha, 1789), jenž se v některých podrobnostech (na př. sejmutí podvazku místo náramku; sestry sedí při vstupu neofytky, místo stojí atd.) od Boschových obřadů liší. Z katechismu uvádí Jirásek jen otázku 1. a 6. způsobem, vystihujícím výborně nepochopení nezasvěcence Thama pro celý obřadnický ritus zednářský. Poněvadž pak je pro poznání tvůrčí povahy Jiráskovy velice zajímavo, jak si svůj pramen upravil, uvádím původní znění předpisů Boschových a líčení Jiráskovo vedle sebe, z čehož vysvitne na prvý pohled, kde svůj pramen podle svého účelu zkrátil nebo kde se od něho částečně uchýlil. Ve svém celku odpovídá však líčení skutečnému stavu i „s tím překrásným košíčkem, s růžemi a nad nimi s ozdobou z rubínů", t. j. šperkem hr. Canalové, o němž nám vypravuje. Pouze to dlužno vytknouti, že obřady Boschovy platily pouze v lóži sesterské, vyvolané v život lóží Pravdy a Jednoty, jejíž příslušnice Jirásek také uvádí, a že vrchní mistr ženské lóže býval mladý mistr.

Basch, str. 1. a d.:	*Věk*, I, str. 96 a d.
DIE STUFE DES LEHRLINGS.	
Alle Frauenzimmer, welche sich angeben, müssen gesund, und ohne Schwangerschaft sein, und einen Bruder haben, der für sie gut saget. Die aufzunehmende Person wird in einen finstern Ort gestellet, woselbst ein Licht in einem Todtenkopfe befindlich ist.	Nejprve zavedou tu, která chce státi se sestrou, do jizby úplně tmavé, do čiré tmy. V té hoří jenom jedno světélko, a to v umrlčí hlavě —
Nachdem sie einige Augenblikke allein gelassen worden, so gehet die zuletzt aufgenommene Schwester zu ihr, um sie zu fragen: ob sie alles wohl überleget hat, und ob sie fest entschlossen ist, aufgenommen zu werden?	Když tak nastávající „sestra" ve tmě dobrou chvíli vydržela, přistoupila pojednou jedna ze „sester" lože a ptá se jí ‚dobře-li všecko rozvážila, trvá-li na svém úmyslu a chce-li podstoupiti těžkou zkoušku, aby mohla býti přijata. Když přisvědčí, odváže jí „sestra" levý *podvazek*.
Auf die ertheilte Antwort, welche man bejahend zu sein annimmt, fraget sie dieselbe: ob sie guthes Muthes sei, weil sie die schrecklichsten Proben aushalten müsse, die jedoch nichts wider den Wohlstand und wider die reinste Tugend enthalten? Sie vermahnet dieselbe zu vieler Standhaftigkeit, und lässt sie in einen anständigen Stand setzen, das ist, man lässt ihr das linke *Arm-*	Ano, levý podvazek, opravdu, a místo něho uváže jí sestra modrou, rozumíte-li, modrou pentli tak, aby jeden koneček té pentle čouhal. Pak jí svlékne pravou rukavičku, zaváže jí oči a ta kandidátka, abych ji tak pojmenoval, musí odpřisáhnouti, že skutečně nic, ale nic nevidí. Pak ji teprve zavede ke dveřím lože a pětkrát zaklepá —

band abnehmen, an dessen Stelle sie ihr ein blaues Band mit einer Schnur anlegen lässt; sie nimmt ihr die rechte Manchette, und den rechten Handschuh ab, sie verbindet ihr die Augen, und lässt sie schwören bei der Treu der Schwestern der Wahrheit, dass sie nichts sehen kann; endlich vermahnet sie dieselbe ihr Vertrauen auf Gott zu setzen, und stellet sie vor die Thüre der Loge, an welche sie fünfmal anklopft.

Die Auszierung und Einrichtung der Loge.

Der Obermeister heisst der Ehrwürdige. Er ist mit einem blauen gewässerten Ordensbande geziert, an welchem eine Mauerkelle hängt. Er hat seinen Hut auf dem Kopfe, den blossen Degen in der linken Hand, und eine grosse Kelle in der Rechten. Er sitzet gegen Morgen. Er hat vor sich einen Tisch, auf welchem ein grosses und ein kleines Mauerfass stehet, in dem kleinen ist eine weisse Masse, welche dazu dienet, um das Ordenssiegel aufzudrücken. Es ist auch darinne eine Kelle, so wie sie die Maurer gebrauchen.

Za dveřmi, v komnatě, sedí „ctihodný", t. j. mistr lože, v zástěře s modrou páskou; na té mu visí zednická lžíce. Klobouk má na hlavě. V levé drží nahý kord, a přítomní „bratři" mají také v rukou obnažené kordy —

Die andern Kellen sind gemacht, wie die gewöhnlichen. Die Brüder müssen ebenfalls den blossen Degen in der Hand haben, um damit das Gewölbe des Stahls zu schliessen. Der Oberaufseher stehet gegen Abend ohne Hut, so wie auch die andern Brüder. Die Schwestern bleiben allezeit *in ihrem Haarputze.* Der Oberaufseher trägt ein blaues Ordensband, so wie der Ehrwürdige, an welchem ein kleiner Hammer hängt.

A sestry? — Ty nemají nic, totiž v rukách. Ale *sedí* dokola, každá *v bílém čepci*, s bílou zástěrou a na pentli —

Ano, na modré pentli zednickou ne již lžíci, ale lžičku. — Jak vidíte, jsou frajmauři galantní —

Die Brüder und Schwestern, welche zugegen sind, *stehen* rund umher in der Loge, ein jedes mit einem weissen Schurzfelle gezieret. Sie haben alle eine kleine Kelle an der Seite an einem blauen Band hängen. Die Tapete des Lehrlings, auf welcher die Loge gezeichnet ist, liegt in der Mitte des Zimmers, Sie enthält die Arche Noä, wie sie auf dem Wasser schwimmet, den Thurm zu Babel, und die Leiter Jakobs. Hinter dem Oberaufseher befindet sich ein Tisch, auf welchem ein Todtengerippe liegt, das nach dem Leben auf einem schwarzen Gewand gemalt ist. Auf eben diesem Tische ist ein Baum mit Früchten; der Fuss des Baumes ist mit einer

Schlangen umwunden. Adam ist zur Rechten, und Eva zur Linken. Dieser Baum muss von gestickter Arbeit, oder ausgeschnitten sein. Hinter dem Ehrwürdigen, ein wenig über seinem Kopfe stehet ein Stern von gestikter Arbeit, in welchem viele Lichter sind; vor demselben ein Spiegelglas, welches sich in Gestalt einer Thür öffnet; das ganze aber bedeket ein kleiner Vorhang von feuerfarbnem Taffet. Zur Seite des Ehrwürdigen sind zwei Sessel, und auf jedem eine grosse Schale mit Weingeist und Salz angefüllt, welches man anzündet. Die Schalen werden bisweilen mitten in die Loge gestellt. Zur Seite des Tisches, der hinter dem Oberaufseher ist, sind zween schrekliche Brüder gestellt, wovon ein jeder eine Fakel hält, die aus Schwefel, Pulver und Pech besteht.

Die Aufnahme.

Nachdem die Oberaufseherin fünfmal geklopft, und der Ehrwürdige geantwortet hat, indem er ebenfalls klopft, so spricht er:

„Sehet, meine Schwester, was man verlangt!"

Sobald als die Oberaufseherin gehorchet hat, so wiederholet sie gegen den Ehrwürdigen, was ihr die hereinführende Schwester gesagt hat, indem sie sich mit der rechten Hand auf die linke, und mit allen beiden auf dem Leibe in Ordnung stellet. Die Brüder und Schwestern thun eben dieses. Hierauf saget der Ehrwürdige zur Oberaufseherin, dass sie die Aufzunehmende fragen soll, ob es ihr letzter Wille sei, und ob sie alles wohl überleget habe, wie ihr Name und ihr Bürge heiszt, und ob sie die nöthigen Proben aushalten wolle. Die Oberaufseherin, welche alle seine Fragen thut, kömmt mit der einführenden Schwester herein und erstattet dem Ehrwürdigen die Antwort, welcher sich an den Bürgen wendet, und ihn über die Tugenden und Gesinnungen der aufzunehmenden Person befraget.

Sobald als der Bürge seinen Bericht erstattet und für die Dame oder Demoiselle gut gesagt, so fraget der Ehrwürdige die Beisitzer, ob sie in ihre Aufnahme willigen? Sie erheben die Hand auf die gezeichnete Loge zum Zeichen der Einwilligung, und stellen

Jak sestra, venku vedoucí novicku na dveře pětkrát zaklepala, ctihodný dá se jí třikrát optati, co chce, a dobře-li si všecko rozmyslila. Ta když přisvědčí, otevrou jí dveře a ona vstoupí do brány utvořené z obnažených kordů, jež bratří drží jí nad hlavou.

Nežli nastávající sestra do té brány z kordů vstoupí, mistr lože se jí ještě jednou zeptá, dobře-li vše uvážila. Ona, toť se ví, že ano. A tu se jí mistr ještě zeptá, zdaliž se kdy dopustila něčeho nečestného, nepoctivého, a ona řekne, rozumí se, že ne. Pak ji vedou pod ty kordy, jako ocelovou branou dále do sálu, a sice od půlnoci k západu, a to třikrát po sobě, a pak dvakrát kolem stolu, u kterého stojí mistr lože. Na tom stole jsou dvě hořící misky, a nad ty misky pozvednou kandidátce ruce —

Nad oheň?

Ovšem že, ale asi hezky vysoko. A tu pak ten její průvodce zvolá: „Putovala." V tom přistoupí k ní dva bratři s hořícími pochodněmi, kteří ji dovedou k výklenku v sále, zastřenému oponou. A mistr lože vážně promluví: „Nechť uzří, čím byla, čím je a čím bude." A jak to řekne, sdělají kandidátce obvazek s očí, záclona ve výklenku se rozhrne, a již vidí — kostlivce.

sich in Ordnung. Hierauf saget der Ehrwürdige zu der einführenden Schwester, dass sie die aufzunehmende hereinkommen lassen, und sie ihm überliefern solle. Sodann stellet sich die Oberaufseherin dem Ehrwürdigen zur Seite, um eine Rede an die Aufzunehmende zu halten, die sich auf ihre Aufnahme bezieht, und der Aufseher stellet sich unten in die Loge dem Ehrwürdigen gegen über und wartet bis man ihm die Aufzunehmende übergiebt, um sie durch die nöthigen Proben zu führen. Der Ehrwürdige wendet sich hierauf zu der Aufzunehmenden und fraget, ob es ihr Wille sei, aufgenommen zu werden? Sobald als sie es bejahet, fragt sie der Ehrwürdige, ob sie niemals schändliche und der Tugend und Rechtschaffenheit entgegenstehende Laster an sich gehabt? bejahet sie es, so befiehlt der Ehrwürdige dem Aufseher ihr noch einen Augenblick Zeit zur Reue zu lassen, und sie sodann durch das Gewölbe des Stahls von den Degen zu führen, und derselben auf der Reise von Norden gegen Abend die Feuerprobe aushalten zu lassen.

Der Aufseher lässt sie dreimal von Norden gegen Abend und zweimal um die brennenden Schalen reisen, worauf er sich die Hände geben lässt, sodann saget er:

Sie ist gereiset,

und nun drehet er sie gegen das Gerippe, und der Ehrwürdige saget zu ihm:

Zeiget ihr das Schrekliche ihres Zustandes, den Ursprung der Sünde, das was sie gewesen ist, was sie ist, und was sie sein wird.

Hierauf nimmt man ihr die Binde von den Augen, und in dem Augenblik stellen sich die zween fürchterlichen Brüder derselben mit ihren Fakeln zur Seite. Der Ehrwürdige saget hierauf:

Lasst sie ernstliche Betrachtungen über ihren gegenwärtigen Zustand anstellen, alsdann werdet ihr sie wieder vom Tode zum Leben bringen, indem ihr sie durch sechs Schritte zum Morgenstern führet.

Nach einem Stillschweigen von einigen Augenbliken drehen sie die fürchterlichen Brüder auf eine ungestimmte Art gegen

To je hrůza! A nesmí vykřiknouti?

To nesmí. Musí státi chvíli proti kostlivci tiše, ani se nehnouti, a uvažovati, až se ozve mistrův hlas. A ten zvolá: „Odveďtež ji tedy ze smrti k životu! Ať jí vysvitne dennice!“

Za mistrem lože je veliká, červená opona. K té nastávající sestru zavedou, oponu odtrhnou, a za ní ve výšce svítí veliká hvězda, plná světel. Tu novicka poklekne a skládá slib. Pak obdrží pásku, mistr ji obejme, nazve ji sestrou, vede ji ke všem bratřím a sestrám, kteří jí dávají bratrské a sesterské políbení, a ona —

Ona jim všecky hubičky vrátí!

Po tom líbání počne se katechismus —

Morgen; sie sehet den Stern, den man aufgedekket hat. Der Aufseher führet sie durch fünf Schritte zum Ehrwürdigen, und lässt sie niederknien. Die Oberaufseherin hält sodann ihre Rede, worauf der Ehrwürdige ihr den Eid in folgenden Wort ablegen lässt: (následuje přísaha).

Der Ehrwürdige höret einen Augenblik auf, und sodann kömmt er zu dem Ordensbande, welches von weissen Fellen ist, und diese Worte geschrieben führt:

Tugend. Verschwiegenheit.

Hierauf gibt ihr der Ehrwürdige das Zeichen des Lehrlings. Das Wort ist: Jeix, Jexx, welches man sagen muss. Das Zeichen machet man, indem man die zween Finger der rechten gegen die linke Hand führet. Die Antwort ist, dass man die Leiter Jakobs auf der Brust herabsteigt. Hierauf umarmt der Ehrwürdige die aufzunehmende Person, und saget zu ihr:

Ich verändere eueren Namen der gnädigen Frau oder Fräulein in den Namen der Schwester und gebe euch davon das erste Zeichen.

Er giebt ihr das Ordensband, welches ihr die hereinführende Schwester anstatt des blauen Bandes anlegt. Der Aufseher giebt ihr sodann ein Schurzfell und Handschuh, er leget ihr das Schurzfell an, und saget:

Ich ziere euch mit dem weissen Schurzfell des Ordens, welches euch vorbildet und euch erinnern soll, an die Reinigkeit, die ein Freimaurer oder Freimauerin haben muss.

Er lässt ihr hierauf allen Brüdern und Schwestern den Vereinigungskuss geben, indem sie bei jedem und bei jeder das Zeichen und das Wort wiederholen muss; und nun stellet man sie gegen Norden, um ihre Unterweisung zu vernehmen.

(Následuje katechismus.)

Tu na pravici tři prsty od palce se stisknou do dlaně, takže zůstanou dva poslední. Ty položíte do levé dlaně, tak. To je znamení učednické. Tovaryšky a mistrové mají jiná . . .

Z této krátké črty vysvítá, tuším, dostatečně, že Jirásek líčí zednáře 18. stol. v příznivém světle jako osvícené, nábožensky snášelivé a lidumilné osoby, jakými také přes různé lidské bludy skutečně byli. Dějiny sirotčince sv. Jana Křtitele a Ústavu pro hluchoněmé dokazují to dostatečně.

Bedřich Profeld:

Z MINULOSTI JIRÁSKOVA KRAJE.

Tepnou Jiráskova kraje jest řeka Metuje. Prameníc v pískovcových Stěnách, svírajících s pomezními horami pánev Broumovskou, teče na jih mimo skalnatý Ostaš a Polici k Hronovu a Náchodu a divokým údolím Pekelským k Novému Městu, kde zahýbá na západ k Labi.

Pomezní tento kraj zůstával až do 13. století v největší části pokryt hustým lesem, jímž vedla z Čech do Polska zemská stezka Kladská neboli Polská, pro obchod a podniky válečné tak důležitá. Brána zemská byla na památné výšině u Dobeníny. Bezpečnost stezky zvyšovalo opevnění na vrchu Homolce, stojící o samotě proti severnímu svahu Branky. Pod ní při Kladské stezce vzniklo staré město Náchod s kostelem sv Jana Křtitele, který byl do roku 1310 farním i pro nové město Náchod, založené nedaleko s tvrdým hradem na příkrém a skalnatém ostrohu před r. 1254 Hronem, synem Pakoslavovým. Význam hradu a města byl určen jejich polohou při zemské stezce, po níž ubíraly se karavany kupecké i houfy válečné, které přečasto mařily práci a úsilí horského lidu.

Od Náchoda na půlnoc založil bezpochyby týž Hron městečko Hronov a benediktini břevnovští v „oujezdě" Polickém, darovaném jim od krále Přemysla r. 1213, dvojí proboštství, a to v 1. pol. 13. stol. v Polici na straně české a r. 1322 za Stěnami v trhové vsi Broumově na německé straně. Roubán pohraniční les, zorávána půda, zakládány nové osady podél toků vodních, v kotlinách i na vysočině; les, do něhož odvažovali se dříve jen lovci a strážní pomezní, ponenáhlu ustupoval kolonisaci.

Broumovsko náleželo do 13. stol. ke Kladsku, kde prvotní sídla, snad až z doby křesťanské, zakládali Slované, jejichž životní cíle zůstaly omezeny pouze na zemskou stezku a její nejbližší okolí. Nad ní k r. 981 připomíná se hrad Kladsko, jako pomezní opevnění knížectví Slavníkova. Ve 13. stol. zaplavila zemi vlna německé kolonisace, kterou nedotčeno zůstalo jen původní české obyvatelstvo při českém pomezí, poddané později Náchodu a Homoli.

Od Náchoda pokračovala zemská stezka mimo kostelík sv. Václava na Dobeníně, kde konán r. 1068 ve vojenském ležení sněm k volbě biskupa, do kraje živým tržištěm provodovským k Hradci Králové. Od Provodova, ve 13. stol. majetku kláštera břevnovského, odkud přeneseny trhy do Police, odbočovala jiná cesta ke Krčínu, mateřské obci Nového Města nad M., později založeného, a dále směrem k Dobrušce (pův. Leštno) a Skalce u Opočna.

Nejvýznačnějším panským sídlem pomezního kraje byl hrad náchodský, spojený hradbami s městem, který v 1. pol. 15. stol. přešel koupí na Bočka z Kunštátu a Poděbrad. Trhová listina z r. 1415 svědčí o značném rozsahu panství náchodského, k němuž náležel také Hronov.

R. 1437 zmocnil se Náchoda pověstný Jan Kolda ze Žampachu (1437—1444), jenž stal se metlou veliké části Hradecka a pomezního Slezska, opíraje se i o jiné tvrze a o stranu táborskou. Stejným škůdcem byl i syn jeho Jan, muž vzdělaný, bakalář svobodných umění. Také některé jiné hrady staly se na čas sídly loupežníků. Byly to zvláště v nejbližším sousedství Police Abršpach (později Adršpach) pana Hynka z Dubé a Skály, založené snad Matějem Salavou z Lípy ve 14. stol. Za válek husitských trpěly severovýchodní Čechy zvláště nájezdy Slezanů. R. 1421 vypálena Police a krutě povražděni uprchlíci na Ostaši, r. 1427 obě předměstí náchodská a r. 1441 v boji landfridů a Slezanů proti Koldovi Skalice a Náchod. R. 1447 rozbořili Slezané Abršpach a Skály.

Náchoda zmocnil se konečně r. 1456 zákonitý dědic Jiří Poděbradský, který po dvou letech udělil městu výroční trh. Po jeho smrti ujal Náchod se zbožím vismburským a skalickým syn jeho kníže Jindřich starší a r. 1497 Jan ml. Špetle z Prudic a Žlebův, jehož manželka Anežka darovala r. 1505 Českým bratřím dům se zahradou na předměstí u „velikého" mlýna. Jan přikoupil v l. 1516—1519 od Petra Adršpacha z Dubé zboží visnburské, odprodané r. 1487, které odtud trvale bylo spojeno s panstvím náchodským. Hynek Špetle, syn Janův, prodal panství r. 1533 Vojtěchu z Pernštejna, od jehož bratra Jana přešlo koupí r. 1544 na Zikmunda ze Smiřic. Vláda rodu Smiřických ze Smiřic (1544—1620) je zlatou dobou Náchodska. Panství znamenitě zvelebeno a rozšířeno r. 1582 o Ratibořice, r. 1601 o Ryzemburk a r. 1613 o Třebešov. Středověký hrad přestavěn v panské sídlo renaissanční, jehož lesk a nádhera svědčily o moci a bohatství jeho majetníků. Albrecht Václav, muž učený a cestami vzdělaný, dal Náchodu 29. srpna 1612 privilegium, svědčící o vzácné přízni vrchnosti k poddaným. Jím dovršen byl rozvoj a blahobyt města, které mohlo si koupiti r. 1600 statek Slaný v Kladsku nedaleko hranice zemské, získavši tak vydatný zdroj příjmu v potřebách obecních. V kostele sv. Vavřince zřídil Albrecht Václav svým předkům pískovcový epitaf. Lidumilný tento šlechtic zemřel v mladém věku r. 1614 v Kostelci nad Černými lesy a pochován v Náchodě.

Ohromné statky smiřické ujal Albrecht Jan, ohnivý a vášnivý defenestrátor, který 29. srpna 1618 na sjezdu odbojných stavů prohlásil, že „lépe jest částku jmění svého ztratiti a opykati s poctivostí, nežli potomně s velkou hanbou a s posměchem přijíti o všecko".

Hronov, rodiště Jiráskovo.

Nebezpečí hrozící svobodám náboženským, jichž těžce nabyto r. 1609, vyvolalo osudné povstání, k němuž vnějším popudem byla skutečnost, že v Hrobech a Broumově porušeny byly zásady majestátu. Odboj skončil porážkou Čechů na Bílé hoře a útěkem krále Friedricha do Slezska. Poslední noc na české půdě ztrávil „nepořádný král český" — jak jej stará registra špitálská nazývají — v Náchodě a ráno dne 15. listopadu prchal dále do Vratislavě. Mladý Smiřický nedožil se konce nešťastné rebelie. Zemřel v listopadu v Praze a pochován v Kostelci nad Černými lesy v lednu roku následujícího. Do hrobu mu dána i podobizna na řetězu zlatém visutá, kterou mu byla jeho snoubenka, hraběnka Hanavská, k blízkému sňatku poslala.

Dědičkou všeho majetku rodového stala se jeho mladší sestra Salomena Marketa, provdaná za Jindřicha Slavatu, který zahynul v únoru r. 1620 při výbuchu prachu v zámku jičínském. Ale po bitvě bělohorské prchla i ona se svým synem Albrechtem Slavatou a pomateným bratrem Jindřichem do Slezska.

30letá válka zničila blahobyt pomezního kraje, v němž na dlouhou

dobu hospodařila vojska císařská, španělská a švédská. Místní archivy obsahují nesčetné doklady bídy a utrpení poddaného lidu, na nějž hrozně doléhala lítice válečná a trestající ruka katolického vítěze. Na počátku války platila vrchnost náchodská berni zemskou ze 1280, později po 10 let z 864, potom ze 220 a konečně toliko ze 120 osedlých, poněvadž větším dílem nebylo ani dobytka ani obilí, tudíž také pole se nemohla osívati. V Polici napočteno r. 1610 148 domů a chalup, z nichž při skončení války byla 74 stavení opuštěna. Škody způsobené na panství opočenském jen v l. 1645—1646 činily 202.185 zl. a brzy potom řádil tu mor tak zhoubně, že v Dobrušce ani hřbitov nestačil na pochovávání zemřelých. O Novém Městě n. M. čteme záznam, že „z bývalé zámožnosti své na ouplnou mizinu přivedeno bylo, čehož mimo jiné i to, že 20 let po ukončené válce ještě 4 domy v městě a 26 příbytků na předměstích pouhou zříceninou byly". R. 1639 vypálen od Švédů Hronov, jemuž vrchnost prominula všecky daně a roboty za 3 léta. Žaloby a nářky ozývají se ze všech panství pomezního kraje, vysazeného téměř ustavičnému pustošení. Úbytek obyvatelstva nahrazovaly vrchnosti zvyšováním robot zbylému lidu, který mimo to násilně přidržován k řádům církve katolické, neboť jen svobodnému obyvatelstvu bylo ponecháno na vůli buď srovnati se s císařem ve víře nebo pojídati trpký chléb ciziny. Zase oživují horské stezky a průsmyky emigranty, pravými lidmi pevné víry a silného ducha náboženského. A ti, kteří zůstali, také mravně čisti, svádějí boj s mocí, která přesvědčovala dragouny, inkvisicí, železem, pouty a vězením, ničila knihy, z nichž ve strastných těch dobách čerpali útěchu a posilu, a přísně stíhala svůdce, kteří přicházeli do země rozsévati „jed kacířský". Obojí pak, emigranti i tajní evangelíci, sympatisují se zahraničními nepřáteli rodu habsburského, v 17. stol. se Švédy, v 18. stol. s Prusy. Pod jejich ochranou vracejí se emigranti do vlasti, aby dočasně se ujali ztracených statků. Časem roznítí nesnesitelný útisk náboženské a sociální bouře a zase mnozí, „zapomenouce se nad Pánem Bohem a vrchností svou", odcházejí do ciziny, aby unikli trestům a pronásledování. Blízkost zemských hranic a hluboké lesy podporují jejich útěk.

V „arcihusitském" kraji Hradeckém byl odpor, kladený reformačním komisařům, velmi houževnatý. Výsledek protireformačního úsilí na Náchodsku za 24 let (1626—1650) rovnal se téměř nule a selská bouře na Opočensku r. 1732 jasně ukázala, že veliká protireformace, prováděná po r. 1650 ve východních Čechách, nebyla ceny trvalé. Nic nepomáhaly patenty, mandáty a tresty, takže r. 1775 vláda sama je nucena vydati nařízení, které označuje obrat v praxi protireformační, která již tolik zla byla způsobila.

* * *

Na Náchodsku ujal se v pol. 17. stol. díla protireformačního velmi horlivě sám majetník panství hr. Octavio Piccolomini. Ostrý postup proti protestantům značně rozmnožil řady uprchlíků, o čemž svědčí hojné zprávy hlavně v knihách gruntovních.

R. 1653 viněn Jiřík Špaček ze Zbečníka, že prý se rouhal Bohu a učení katolické církve prohlášením, že panu páterovi, až mu bude podávati tělo Páně, ukousne palec. Když se Špaček v kostele hronovském vyzpovídal, promluvil neuctivě panu páterovi tato slova nenáležitá: „Nu, dejž mi, co mi dáti máš!" Ulekaný kněz odpověděl, že se to hned státi nemůže, nýbrž že se k tomu náležitě musí připraviti a času ranního k přijímání se hotoviti. Ale Špaček odsekl: „Když má býti večeře, nechť je!" Apelační soud jej odsoudil k třínedělnímu vězení. Dlouho byl vězněn a vyslýchán mistr popravní Bedřich Kopřiva a zdá se, že zůstal věren své víře.

Velmi nerad chodil obrácený lid ke zpovědi velikonoční, takže musil býti donucen násilnými prostředky k plnění církevních přikázání. R. 1651 přivlečeny do Náchoda ke zpovědi ženy ze vsi Slaného, později opět ze Slaného, Mezilesí a Sendraže.

R. 1674 rada náchodská statečně se bránila německým kázáním, která chtěl tu zavésti biskup hradecký Jan Friedrich hr. z Valdštejna, rodem Rakušan. Rada prosila vrchnosti, aby se u biskupa přimluvila, by změnil svou vůli, a držela ochrannou ruku svou nad obcí i nad českou řečí mateřskou, jako všichni předchůdcové slavné paměti činili.

Vedlo-li se protestantům v 17. stol. zle, bylo za vlády Karla VI. ještě hůře. Vydávány ostré patenty proti kacířům, emisařům, kacířským knihám, kacířským učitelům, vyslancům a jich přechovavačům, a hroženo nejpřísnějšími tresty, ba i smrtí, všem, kteří by proti těmto nařízením jednali.

Usilovně slíděno po kacířských knihách. Velmi mnoho jich na Náchodsku sebral jesuita P. Firmus, který při výslechu šlapal lidem na bosé nohy svými botami, do nichž si dal zaraziti ostré hřebíky, tahal je za uši a vlasy tak silně, až se přiznali, kde knihy schovali. Sebrané knihy dal roku 1720 páliti na náměstí v Náchodě, později za městem.

Kacířské knihy přechovával zvláště Jiřík Urban ze Žďárek, který r. 1728 odsouzen s Martinem Zárubou k jednoroční práci obecní. R. 1717 odsouzen Jan Šimek pro kacířství a pohoršlivá slova proti Janu Nepomuckému, který za blahoslaveného prohlášen teprve v březnu r. 1729, k trestu smrti mečem, ale cestou milosti změněn ortel tento ve tříletou zostřenou práci obecní nebo panskou v železech a poutech. V březnu r. 1729 odsouzen Jan Jirásek z Hronova k jednoroční práci obecní.

V l. 1733—1734 potrestáni pro kacířství Václav Lelek, Jan Hejzlar,

Václav Jirásek, Jan Válek, Alžběta Česenková, Kateřina Sopoušková, Václav Šulitka, Jan Šulitka a Jan Urban. R. 1738 propuštěni z vězení Jan Guld a Václav Hurdálek a znovu odsouzen Jan Jirásek z Hronova k šestinedělní práci v poutech.

Války slezské způsobily mocné hnutí mezi emigranty i nekatolíky v zemi. Dotýká se ho patent ze 17. září 1749 proti „emigrantům, popům a svodníkům", kteří „nejen lutheriánské, kalvínské, anobrž i pietistské, husitské a všecky jiné katolickému náboženství naproti čelící knihy" přinášejí. Tak nařizoval již patent z r. 1726, který co rok obnovován. Ale neuplynulo ani půl roku a zase uvězněno několik poddaných, že přechovávali kacířské knihy. A tato historie utrpení se vleče na Náchodsku a jinde až do r. 1781. Teprve toleranční patent učinil konec dalšímu pronásledování. Protireformace nezvítězila úplně, neboť jen na Opočensku přihlásilo se r. 1782 od 14. února do 27. září 1148 osob k helvetskému vyznání. Téhož roku založen byl ev. ref. sbor Klášterský. Sem, jakož i do Stroužného v Prusku docházeli i věřící z Náchodska a Hronovska.

* * *

R. 1623 koupila Náchod od komory královské Magdalena Trčková z Lobkovic, která roku následujícího směnou získala i Nové Město Hradiště n. M., zkonfiskované Rudolfovi ze Štubenberka. Zlá „Manda", jak ji poddaní přezdívali, zbavila měšťany náchodské práva várečného — ztráta tím bolestnější, čím častěji dolěhaly průtahy, ubytování a vychovávání vojska, platy a kontribuce. Po katastrofě chebské r. 1634, při níž ztratil život i syn její Adam Erdman, věrný pomocník Valdštejnův, došlo i ke konfiskaci rozsáhlých statků Trčkovských. Náchod dostal od císaře Octavio Piccolomini, jenž měl hlavní zásluhu o pád Valdštejnův, Nové Město císařský plukovník Walter hr. z Leslie. Opočno postoupeno bratřím Rudolfovi a Jeronymovi z Colloredo hr. z Walsee. Octavio koupil r. 1636 statek Mískolezy, r. 1637 zboží heřmanické a r. 1641 Šonov; v 1. pol. 18. stol. připojeny k panství náchodskému Lhota Řešetova s blízkým Bakovem (1716) a Studnice s Horními Rybníky (1729). Tak zanikla na Náchodsku vláda domácího rodu a nastoupil cizí, hrdý rod vlašský, jazyku českému a lidu poddanému nepřátelský. V místech, jež druhdy byla majetkem Jiříka z Poděbrad, pánů Smiřických a Trčků, zazníval hlahol cizinecký. S Octaviem přišlo do Náchoda mnoho vojenských dobrodruhů, většinou Vlachů, z nichž někteří se tu i na čas zakoupili. Byl to mezi jinými také Felici Tankredo, který r. 1639 uhájil hradu náchodského proti nejvyššímu lieutenantu švédskému hr. Zdeňkovi z Hodic a Olbramovic. R. 1652 byl Tankredo již

mrtev a dům jeho zdědil karnet piccolominského pluku Jakub Baltraum z italského města Rocca, který r. 1641 pojal za manželku Mariánu, dceri po nebožtíku Jiříku Antošovi.

Sotvaže se Náchod poněkud vzpamatoval z pohrom války 30leté, zničen byl r. 1663 požárem, který na dlouhou dobu ochromil rozvoj města. A začínaly války s Turky, později s Francouzi, které ukládaly celému kraji nová, těžká břemena. Po požáru vznikl i vleklý spor mezi městem a židy, kteří již tehdy byli významnou složkou obyvatelstva náchodského.

V 18. stol. těžce doléhaly na celý kraj války slezské. Škody způsobené na panství náchodském za čtyři válečná léta dosáhly závratné výše 1,383.815 zl. V září r. 1758 vykázalo město Náchod na škody učiněné od vojska pruského i rakouského 122.303 zl. Na konec války sedmileté dluhovali poddaní vrchnosti za obilí, pivo a kořalku 20.000 zl., vrchnost pak sama již r. 1759 nucena byla knížecí šperk majorátní dáti v Praze v zástavu za 34.000 zl. A o nic lépe nebylo na ostatních panstvích a v Kladsku, kde původní české obyvatelstvo při pomezí od r. 1742 vydáno bylo na pospas usilovné germanisaci. Police ohlásila krajskému úřadu r. 1746 škodu válečnou za 63.528 zl. a jen na rok 1763 od vojska vybráno napřed 13.546 měřic ovsa a 9521 centů sena. Ztráty na panství opočenském v letech 1742—1746 činily 1,197.796 zl. Novoměstští zadlužili se tak, že musili odprodávati grunty obecní i špitálské. R. 1792 postoupili vrchnosti také lázeň v Rezku s lesem o 100 korcích za 5900 zl. A o násilnostech, jichž se burkuši, panduři a husaři dopouštěli, podávají prameny nejeden smutný doklad.

„Jaký tedy div," — praví kronikář náchodský J. M. Ludvík — „že poddaní po kolik let vojáky nepřátelskými trýzněni, domácími souženi, bídou trápeni, hladem mořeni, nákazou děseni, v příbytcích pobořených, při poli pustém, bez dobytka a zrna zoufati počali, až i 82 sedláků osedlých mimo 371 podružných, s ženami a dítkami, vše opustivše, do ciziny sběhli!"

Neúroda v l. 1770 a 1771 způsobila rychlé stoupání cen obilních, lichváři skupovali a zadržovali obilí, nebo je podloudně vyváželi do ciziny. Korec pšenice stál 12 zl., v horách i 16 zl. — nastala drahota dvanáctizlatová. V kraji šířil se hlad a mor, neboť z nedostatku mouky lidé pekli chléb z otrub, kůry a kořínků, pařili kopřivy a pýřavku. Kostelečtí ve mlýně slatinském mleli piliny se zadinou na chléb. Jen v Hradecku pomřelo dle úředních výkazů od června r. 1771 do června r. 1772 32.960 lidí. Teprve hojná úroda v l. 1772 a 1773 překonala následky hladu a moru, který si vyžádal tolik obětí.

A uprostřed této bídy skvělo se téměř zcela přestavěné, pevné a nádherné sídlo říšských knížat, vyzdobené italskými a holandskými mistry.

Stalo se tak hlavně zásluhou Octavia Piccolomini, který nešetřil peněz, aby předstihl pokud možno staré knížecí rody svaté říše římské národa německého. Úmysl jeho, vystavěti v Náchodě klášter kapucínský s kaplí podle vzoru kaple P. Marie degli Angeli v Assisi, zmařila smrt r. 1656. Vdově Marii Benigně připadla potom těžká starost splatiti dluhy svého manžela.

Selská bouře r. 1775 byla jen zoufalým protestem poddaného lidu proti hmotné a duševní bídě, která od posledního velkého povstání r. 1680 zvyšována nesnesitelně válkami, nesmírnými požadavky státu, libovůlí a násilím vrchností a nelidskou praxí protireformační.

* * *

Nebylo to první povstání, které mělo ujařmenému lidu zjednati osvobození od roboty a poddanství a též svobodu víry. Na Náchodsku, Opočensku, Novoměstsku a Smiřicku vzbouřil se selský lid již r. 1621, pak r. 1627 a ve větší míře v masopustě r. 1628. Tehdy vznikla vzpoura nejprve na Opočensku, odkud se rychle šířila na ostatní panství. Povstalci organisují se ve ,,čtvrtý stav do majestátu pojatý v pohoří kunštadtském", konají přehlídku kdesi v ,,horách", kde jim Roštlapil z Kostelce a voják Pavel vydali zbraně. Rozděleni ve tři prapory — čtvrtý měli tvořiti Hradečtí — loupili statky nenáviděných vrchností, mstíce se zvláště na regentu Jindřichovi ml. Kustošovi ze Zubřího a Lipky. V březnu dobyli Opočna a Nového Města n. M., slezli a vyloupili zámek, s Kustošem ,,ukrutně a tyransky zacházejíce". Ve Lhotě Žalmanově na panství kosteleckém zabili kněze P. Kamilla, bratra Kašpara svobodného pána z Grambu. Měšťané náchodští, zabezpečivše se proti náhlému vpádu selskému četnými hlídkami, vyslali dva zvědy k Novému Městu ,,na kundšofty, kam se rebelanti sedláci loupežní obrátiti míní", a Jiříka Mlsného do Dušníka, ,,zdali lid J. M. C. na ty rebellanty a sedláky táhne". Ale dříve nežli vojsko císařské vpadli do města sedláci, a položivše se za kostelem, nutili obec, aby jim, co míní, otevřela. Když potom v neděli Invocavit z Náchoda se hnuli, nikoho ze strážců od obce zjednaných s sebou nevzali, nýbrž jich všech doma zanechali.

Polický primátor ze strachu před povstalci odvezl privilegia městská do Broumova a zůstal tam tak dlouho, dokud nebezpečí neminulo.

Když nepomohly ani hrozby reformačních komisařů ani napomínání Jana Rudolfa Trčky, bylo povstání potlačeno vojskem. Zajatci nějakou dobu věznění, pak někteří vpleteni do kol nebo naraženi na kůl, jiným uřezány nosy a uši nebo vpáleny cejchy na záda a takto zohavení propuštěni

J. Mánes: Vchod do zámecké kaple v Náchodě.

domů. Vrchnosti své musili sedláci slíbiti, že nikdy již ,,pro žádnou vymyšlenou věc se pozdvihovati a rotiti nebudou". Panství opočenskému uložena pokuta 50.000 kop, z níž 1000 kop vyměřeno na Dobrušku, panství náchodskému 7200 kop, z čehož na město Náchod, jemuž se nepodařilo ospravedlniti se, připadlo 1200 kop gr. míš., splatných v šesti letech.

Veliké povstání vypuklo v Čechách r. 1680, podporované agenty francouzskými a živené proroctvím, že přijde čas, kdy dojde na pány. Ale ozbrojené selské houfy podlehly organisované moci vojenské a lid upadl do bídy ještě horší, oddávaje se náboženskému blouznění. V 18. století žalostné poměry hmotné a útisk náboženský vyháněly lid do Pruska, jehož vláda veřejně i tajně lákala nekatolíky, aby zalidnila zemi řádným a pracovitým obyvatelstvem. Do r. 1732 byl střediskem pro tuto agitaci Hennersdorf s kazatelem Janem Liberdou v čele, od toho roku Berlín, kam se česká církev hennersdorfská odstěhovala. Friedrich II., jemuž národnost a náboženství nových osadníků bylo věcí lhostejnou, obratně dovedl před veřejností národohospodářské stanovisko své při lákání k emigraci do Pruska zastříti vyšším a ideálnějším cílem — ochranou potlačovaných souvěrců. A ,,partajníci pruští" a ,,svůdci" nalézali v Čechách mnoho sympatií, jak dosvědčují seznamy nekatolíků z 1. pol. 18. stol. dr. J. Volfem vydané.

,,Brandenburku, podej ruku, a my tobě více, játra, srdce, plíce . . ." veřejně zpívali při práci panské sedláci na Opočensku, když Friedrich II. stál s vojskem ve Slezsku.

K nejnebezpečnějším svůdcům počítáni Martin Rohlíček, Jiřík Urban ze Žďárku, Lukáš Piksa z Rychnovka (odtud ,,Rychnovský") a Jan Fanta z Krčína, kteří roznášeli mezi tajnými nekatolíky spisy Liberdovy. Piksa pobouřil r. 1732 lid na Opočensku a Smiřicích, kde mocně působily zvláště ,,Klíč Davidův" a ,,Pravidélka Hennersdorfská". Vlivem těchto spisů utvořili sedláci náboženskou společnost se staršími a spolubratry a žádali vrchnost pamětním spisem o udělení náboženské svobody. Spis ten, zaslaný od hr. Colloreda krajskému úřadu, vyvolal zděšení a úžas. Hned posláno na Opočensko 8 setnin vojska s P. Fiomem S. J., zatčeno a uvězněno mnoho kacířů, mezi nimi z Meziříčí Jan Němeček, z Roheňic Matěj Touc, Jan Touc a zahradník Jakub Piksa. Mezi účastníky vzpoury uvádí se také Matěj Piksa ze Šestajovic, jenž r. 1732 odešel z Čech. Odsouzeno bylo 27 starších či vůdců až do pěti let na pevnost, ze spolubratří mnozí ku práci obecní v železech, ostatní z vazby propuštěni. Vojsko krutě týralo lidi podezřelé z kacířství, bráníc jim uprchnouti do ciziny. 6000 duší čekalo prý tehda na vhodnou příležitost k útěku.

R. 1738 vypuklo nové hnutí na Opočensku a Litomyšlsku, ale i to

potlačeno bylo vojskem a puvodcové jeho přísně potrestáni. Tak připravena byla puda pro snahy krále pruského, podporované nešťastnou politikou vídeňského dvora. Války slezské potvrdily to nejlépe.

K útisku náboženskému přidružoval se také útisk sociální. Komise, které r. 1770 prováděly sčítání lidu v Čechách, podaly žalostnou zprávu o hmotných poměrech selského obyvatelstva v Čechách a na Moravě. V Hradecku byl úplný nedostatek peněz a pacholci selští, aby ušli týrání na robotě, ubíhali do Pruska. V Rychnově n. Kn. a v Novém Městě n. M. poddaní naříkali, že by pro nesmírné roboty a vrchnostenské dávky nejraději ze země uprchli, nemajíce čím sebe a své rodiny uživiti. Tak bylo před morovým rokem 1772.

Dne 21. dubna r. 1771 vydáno tak zv. generale a v říjnu t. r. regulativum o zpusobu robot, které mělo býti zachováváno až do konečného rozhodnutí komise urbární. Ale klamná víra, že robota byla zrušena, že však vrchnosti příslušný patent zatajily, byla popudem k rozsáhlému odboji, který měl nejvíce přívrženců v kraji Hradeckém, kde vudcem selským byl „nejvyšší purkrabí“ Antonín Nývlt (* 1723), rychtář a svobodník ve Rtyni na panství náchodském („Rychetský“). Jeho bratr David býval vrchnostenským direktorem a napsal o znamenitostech panství náchodského spis „Prospěšný potok vody Svatoňovské“ (1736).

K „radě guberniální“, z předních vudců selských zřízené, která měla své sekretáře a písaře, náleželi „general“ Karel Dostál ze Lhoty Machovské, jemuž svěřena organisace odboje na Policku a Broumovsku, a německý sedlák Antonín Seidl z Teplice (Weckelsdorfu), náčelník „černých Němcu“. Střediskem hnutí bylo selské „guberno“, jež udržovalo spojení s ostatním Hradeckem a jinými kraji. Chystané povstání mělo vypuknouti o slavnosti svatojanské v Praze. Klamná víra, že stará břemena poddanství byla zrušena a že „zlatý patent“ císaře Josefa o selské svobodě byl vrchnostmi zatajen, pusobení tajných agentu a emigrantu, četné listy, písně a pověstný „Selský Otčenáš“ rozněcovaly lid ku vzdoru proti vrchnostem a úřadum. Ale první bouře proti puvodnímu plánu vypukla již v lednu, a to na Broumovsku a Policku, kde sedláci vypálili dvur Jetřichov, v Šonově faru a kostel, kterýžto čin byl od celého „guberna“ odsuzován. Na poradě ve Rtyni dne 19. března, kam svoláni rychtářové ze severního Hradecka, rozhodnuto připojiti se k povstání, které i v kraji propukalo. Slatinský rychtář Václav Řehák, který místo do Rtyně šel na poradu k zámeckým úředníkum, byl od rozezleného lidu zbit a uložena mu pokuta peněžitá, která měla býti rozdělena mezi 28 vesnic. Sedláci, vedeni členy „guberna“, táhli pak ve třech proudech k Polici, Náchodu a k Novému Městu n. M. Rozvaze vudcu, zvláště Nývlta, podařilo se zdržeti povstalce od hrubých

výtržností, jakých se sedláci dopouštěli na jiných panstvích. Zmatení úředníci vrchnostenští byli nuceni přijmouti narovnání „až do přijití komise císařo-královské" a obcím vydati kolkovaný revers o zmírnění robot. Sedláci v několika dnech rozešli se zase do svých domovů. Hůře bylo v kraji. Ale po porážce sedláků u Chlumce, před Prahou a u Nového Bydžova, kde vojáci se zmocnili pokladny i „archivu guberniálního", od Nývlta sedlákům do kraje zaslaného, byly bouře na ten čas potlačeny. Tresty byly proti dřívější praxi celkem mnohem mírnější. Působila tu hlavně snaha zameziti další emigraci do Pruska.

Nývlt byl uvězněn v Praze a po dlouhém vyšetřování odsouzen k smrti, ale generálním pardonem z 9. dubna změněn první rozsudek ve tříletou veřejnou práci panskou. Dostál uprchl včas do Kladska a potrestán později, když se sám k soudu dostavil, mírnějším vězením. Nývlt složil prý ve vězení píseň počínající strofou:

„Smutnou lamentaci začnu
o tom smutném arestu;
co na mne milý Bůh složil,
to s radostí ponesu."

Lidu selskému potom uleveno jednak robotním patentem ze dne 13. srpna 1775, jehož hlavní zásadou bylo vyměření roboty dle povinnosti berní, stanovení normální doby pracovní a úplné odstranění mimořádné roboty, jednak patentem z 11. srpna t. r. ve příčině náboženství. Zmírnění roboty dovršeno později zrušením nevolnictví (1. listopadu 1781), omezujícího osobní svobodu selskou. To bylo již po „bramborové" válce, kdy pruský generál Anhalt dobyl na Chorvatech Broumova (1779)

* * *

R. 1783 zemřel poslední Piccolomini kníže Josef Parme a panství náchodské koupil r. 1792 Petr, vévoda Kuronský a Zaháňský, jemuž Náchod připravil r. 1793 skvělé uvítání. Nový duch zavládl na panství náchodském.

Petr dal zříditi v torrionu, vystavěném v l. 1651—1655 od Karla Luraga, divadlo a upraviti letní divadlo na Červeném kopci, kde založena lipová alej. Rušný život nastal na dvoře vévodském. Divadlo a hudba střídaly se s hlučnými plesy, bály a hostinami, při nichž pokrmy a nápoje podávány v nádobách zlatých a stříbrných. Také chudému lidu strojeny hostiny v zámecké jízdárně. Každý dostal po půl libre masa hovězího a telecího, bochníček chleba, pintu piva a 30 kr. Poddaným značně ulevil,

proměniv robotu v levný plat. Potažníci přijali v březnu r. 1799 na jeden zlatý kontribuce 1 zl. 40 kr. místo roboty, chalupníci za 13 dní ručních 2 zl. 10 kr. a podruzi 1 zl. 44 kr. Ve smlouvě robotní z 3. dubna t. r. slevil 2500 dní potažných a 10.000 pěších s výhradou, aby poddaní řádně vykonávali ostatní své povinnosti. Kromě syna záhy zemřelého měl čtyři dcery, z nichž Jana, provdaná později za Františka, knížete Pignatelli de Belmonti, vévodu z Acerenza, jako děvče uprchla s divadelním hercem a dobrodruhem Arnoldem, kterého příliš důvěřivý vévoda jmenoval dvorským radou. Duchodní Svoboda, který přivezl uprchlici z Erfurtu, byl po smrti vévodově (12. ledna 1800) propuštěn z knížecích služeb. Nejmladší Dorota byla otcem vyděděna. Panství náchodské a zaháňské zdědila nejstarší dcera Kateřina (1800—1839), „paní kněžna" v Babičce Boženy Němcové, „hercočka", jak jí lid říkal.

Kateřina, vévodkyně Zaháňská.

Kateřina, paní krásná a duchaplná, jakoby kouzelným proutkem vykouzlila romantické letní zátiší v blízkých Ratibořicích, kde občas mohla se oddati klidu a přemýšleti o pravém štěstí, kterého jí ani život rodinný ani pobyt ve velkých městech a lázních nedovedly poskytnouti. Tu častěji pobývala její teta Elise von der Recke a její přítel, německý básník Tiedge. Často přijížděla také knížata a hrabata, domácí i cizí. V červnu r. 1813 byli hosty paní kněžny car ruský Alexander, král pruský Friedrich Vilém III., kníže Metternich a důvěrný přítel jeho Friedrich Gentz, Stadion, kancléř Hardenberg a j. Tehda „se prováděly velké věci" — rozhodovalo se o osudu Napoleonově i celé Evropy, na niž nesnesitelně doléhala despotická vláda zpupného Korsikána. Jičín, Ratibořice, Opočno a Náchod nabyly rázem světového významu. Obrovské oběti na statcích a krvi, ztráty území, státní deficity a bankroty vyvolaly hněv a nenávist proti Napoleonovu imperialismu, který dusil nejen politickou svobodu státu, nýbrž i ožebračoval obyvatelstvo, které se namnoze oddávalo tupé resignaci. Německý romantism, touha po svobodě politické, živelně projevovaná pruskou emigrací, a příchod vojska velikého národa ruského, národa slovanského, který zničil r. 1812 hroznou armádu francouzskou,

budily u nás národní vědomí i v širokých vrstvách lidových, čímž značně usnadněny snahy obrozenské. Hesla svobody a samostatnosti národní vyskytují se v novinách a proklamacích, rozněcujících k poslednímu rozhodnému boji evropské koalice proti Francii.

Jestliže příchod Rusů do Čech r. 1799 působil tak mocným dojmem, vyvolal r. 1813 velikou radost a nadšení. Již v květnu objevilo se 50 kozáků v Broumově. ,,Na nás pak veliký dojem způsobili" — praví Ludvík — ,,i velmi se zalíbili; — snad jsme tušili krev bratrskou, rod slovanský; — myšlenky i řeči naše toliko k nim směřovaly, až i ke skutku přišlo." Dva nejschopnější studenti, Josef Müller ze Skalice a Vendelín Böhm z Náchoda, dali se totiž k veliké žalosti matek k červeným husarům tělesného pluku cara Alexandra. Od 10. srpna táhli Rusové a Prusové zdejší krajinou, aby chránili obyvatelstva českého před vpádem Francouzů. Vykázány jim tábory před Jaroměří a Skalicí. Nejvíce Rusů přišlo dne 14. srpna. S nimi přijel car s bratrem Konstantinem a Barclay de Tolly. Náchodem protáhlo prý přes 130.000 mužů s 300 děly. ,,Stupaj, bratko, do Parizu!" bylo heslem statečných molodců, ač jejich primitivní vozíky s chlebem nebo suchary vzbuzovaly oprávněnou nedůvěru k tak daleké cestě. R. 1815 postupovalo Náchodskem opět 15.000 Rusů pod generálem Voronzovem.

Po konečné porážce Napoleonově absolutism utužen a Metternich pečlivě se staral o to, aby se národové uklidnili z chorobného rozechvění. ,,Ti tři potentáti se sjednotili, udělali sobě pokoj až do smerti, Rus, Preis a císař, a taky derželi pokoj" — velmi případně napsal kladský kronikář.

Následující doba míru, vzrušená v l. 1831 a 1832 zhoubnou cholerou, podporovala tichou, ale intensivní práci ,,vlastenců". Střediskem literární družiny českého severovýchodu stala se fara dobřanská a Hradec Králové, působiště impresora a nakladatele Jana Hostivíta Pospíšila. Dne 24. prosince r. 1817 přichází do Náchoda kaplan Josef Regner (* 1794), druhorozený syn Josefa Regnera, mlynáře havlovického, a r. 1820 kaplan Josef Myslimír Ludvík (* 1796 v Dolanech u Jaroměře), syn zámožného rolníka. Regner vysazuje v l. 1817—30 s pomocí vrchnosti i města téměř holý zámecký kopec, zřizuje tu park a zahrádky, ,,pro pláňky neb jaderníky" ku prospěchu školní mládeže a pro květiny, Ludvík, ,,velký milovník českého jazyka", počíná v Náchodě svou literární (od r. 1824) a vlasteneckou činnost. S obzvláštním zalíbením věnoval se velmi zanedbané městské listovně neb archivu. Pilně pročítal staré listiny a vypisoval rozličné paměti, ve městě i na zámku, kde rok kaplanoval. To byly počátky, z nichž vyrostly později na svou dobu znamenité ,,Památky hradu, města a panství Náchoda, i vlastníků jeho", doplněné a vydané r. 1857 přítelem J. K. Rojkem, tehda děkanem novoměstským. Již na školách latinských v německém Broumově

P. J. Regner-Havlovický.

(Dle souč. obrazu.)

pěstoval jazyk mateřský a hájil ho a v těchto snahách utvrzen byl v hradeckém semináři J. L. Zieglerem, prof. pastorálky a literatury české. Své vlastenecké cítění Ludvík vyjádřil nejlépe zápisem: „Nic mne tak bolestně nermoutí, jako když svou milou vlast českou tupiti, její řeč utiskovati a vlastence rozličně štuchati a trýzniti vidím; když vidím, kterak má vlast, tento výbor národů, tento nejkrásnější klenot v rakouské koruně kořistí všelikých pletich se stává; když vidím, kterak tato utěšená země od svého urozenstva opuštěna a zanedbána bývá, kterak obyvatelé její utiskováni chudnou, kterak šlechetní zastáncové nenáviděni a pohrdáni bývají a vlastenectví za prohřešek přičítáno bývá. Tu mi krvácí srdce, zeměpánu a vlasti po Bohu tak věrně oddané!" —

Jeho vlivem založena byla v Náchodě r. 1821 školní knihovna, do níž věnoval 68 českých děl, šířením pak dobrých spisů pečoval stále o vzdělání lidu. Byl spoluzakladatelem Matice české a členem Dědictví svatojanského. Práce a snahy jeho šlechetné přivedly jej ve styk s předními tehda vlastenci a spisovateli českými, s Palackým, Tomkem, Klicperou, prof. Lhotským, J. Rettigem, Patočkou, M. Králem, Tomsou a j. Upřímným přátelstvím lnul zvláště k Pospíšilovi a Dobromile Rettigové, s níž si často dopisoval. Náruživě rád zahradničil, pěstuje zvláště rozličné druhy jiřin, a s přítelem, knězem Fr. Hurdálkem, pořádal v České Skalici slavnosti jiřinkové, z nichž jednu zevrubně vylíčil ve „Květech" r. 1837. Článek ten přeložen byl i do jazyka německého a anglického.

Při své uzavřenosti a samotářství býval milým, ano i veselým společníkem. „Dne 8. února ve čtvrtek na pátek byl slavný ples (bál) na zámku zdejším ve velikém sále ke cti narození p. t. paní vévodkyně naší," — zapsal Ludvík ve staré knize kšaftovní k r. 1827 — „kde se okolo 200 párů sešlo. Ten předvečer stal se náramný vítr a metelení, takže se jich mnoho zrazilo a nepřijeli." A v téže knize čteme: „Dne 27. února v úterý před středopostí drželi jsme společné sanění po řekách ku Bražci a k mlýnům Pekelským do Nového Města. Na 18tero saních vyjeli jsme z Náchoda a až ke mlýnu v Pekle přijeli nám vstříc Novoměstští na 23ti saních s hudbou. Tam se zatočili a všickni za sebou na Nové Město přijedše, třikráte náměstí jsme objeli a v hostinci u zámku nárožním p. V. Kouby jsme slezli. Tam povečeřeli a potančili a domů jeli."

Ludvík zvelebil velmi zanedbanou lokalii studnickou (v l. 1833—1847), takže o biskupské visitaci r. 1840 dostalo se mu pochvalného uznání. R. 1847 stal se farářem v Bohušíně, ale pro churavost se odstěhoval r. 1841 jako fundatista do Skalice. Zemřel náhle v Náchodě r. 1856.

Regner stal se r. 1829 zámeckým kaplanem a na podzim r. 1831 farářem v Hronově, v Jiráskově „Padolí", „tichém, selském městečku

roubených, bělostných stavení pod šindelovými a doškovými střechami.“ Přišel na úhor, který 14 let vzdělával s láskou, vytrvalostí a nezištností jemu vlastní. Byl horskému lidu otcem, učitelem, rádcem a pomocníkem. „Jiným sloužit, každému užitečným býti, to se zdálo úlohou býti účinného života jeho.“ Odborné vědomosti, praktický duch, styky s vlivnými osobami, smysl pro vše krásné a ušlechtilé, taktní jednání a shovívavost k lidským poklesk̊um činily jej k tomu zvláště způsobilým a zjednaly mu vážnost a úctu v celém kraji. Učil lid účelně hospodařit, budil jeho podnikavost, podporoval mravně i hmotně jeho podnikání, zmírňoval jeho bídu a laskavými slovy i přísnou domluvou vštěpoval mu pravou lidskost, sousedskou i náboženskou snášenlivost, v té době ještě nevalnou.

Farské pustiny a občiny nerovné přeměnil v úrodnou půdu a sady, vystavěl novou faru, zvelebil kostel, založil školní knihovnu a s bratrem svým Vincencem, horníkem, počal pátrati po uhlí s velikými obětmi, koje se nadějí, že by se chudému lidu otevřel vydatný a stálý zdroj příjmů. Ale nenalezl nikde porozumění ani podpory.

Po smrti děkana náchodského Kašpara Lukavského († 1845) jmenován Regner jeho nástupcem. Při slavnostní instalaci kázal solnický kaplan P. Josef Ehrenberger.

V té době horští tkalci neměli na růžích ustláno. Úpadek plátenictví, starobylého a důležitého odvětví průmyslového v hornatých krajích severovýchodních Čech, zaviněný výrobou chatrného zboží, zaváděním laciné bavlny a velikou soutěží přádelen strojových, zvláště anglických, jež zásobily lacinějším zbožím světové trhy, uvrhl tkalce do kruté nouze a bídy. Přičiněním Regnerovým, který měl mocného pomocníka v Ottovi Erichovi, knížecím dvorním radovi, zakládány na panství náchodském přadlácké školy podle vzorné školy adršpašské, zřízené Ludvíkem šlechticem Nádherným a vedené vestfálským mistrem přadlákem Jindřichem Wiesbrokem.

Takové školy zakládány také na Novoměstsku a zásluhou preláta broumovského a hraběte Nimptsche na Broumovsku a Kyšperecku.

Školám těm, zvláště pak náchodské (v l. 1845—1847), hleděl Regner zajistiti všelikou podporu jak u úřadů tak i mezi učitelstvem a duchovenstvem, ale nízká cena příze strojové zahubila v brzku slibné tyto ústavy.

Bída lidu, stupňovaná lichvářskými cenami obilními, zvyšovala se každým rokem. Strych žita stál r. 1847 25—28 zlatých v. č., pšenice 32 až 35 zl. v. č. Úžasně se vzmáhala žebrota a hojné krádeže vyvolaly v červnu r. 1848 na Skalicku strašnou justici lidovou. Tu pomocná ruka musila býti stále otevřena a Regner jí nezavíral nikdy. Také Otto Erich, bezpochyby na přímluvu Regnerovu, dal opraviti zámek vně i uvnitř, aby poskytl lidu

zaměstnání a výdělku. Když v dubnu r. 1849 vyhořela část vsi Dobrošova u Náchoda, Regner ihned uspořádal sbírku ve prospěch pohořelých a ve schůzi sousedské poradil, jak nejlépe peněz (přes 1600 zl. v. č.) užíti. K jeho radě vysláni i dva chalupníci na Moravu, ,,by se tam oné schválené bezpečné střechy habánské z došků kalených dělat naučili".

Jako okresní školní dozorce usiloval Regner zvláště o vzdělání učitelstva, k němuž napomáhati měly mimo jiné i porady učitelské, a o názorné vyučování. Také doporučoval školní vycházky do volné přírody. Jeho přičiněním zřízena v Náchodě r. 1850 nižší škola reálná a při ní německá knihovna. První finanční základ ke zmíněné knihovně položila divadelní společnost Pax a Knispel. Byly v ní většinou vědecké spisy populárně psané a ,,Regensburger Jugendschriften".

Ke zušlechtění mládeže pořádal Regner dětské slavnosti. Dne 30. května r. 1849 byla slavnost na Babí pod vysokou lipou před usedlostí svobodníka Hejzlara. Při zavěšování obrazu sv. Vojtěcha zpívala mládež píseň o ,,Slovanské lípě", Regnerem složenou. Podobné slavnosti byly také v Ratibořicích, v Bělovci, o vánocích v náchodské škole a r. 1851 v masopustě beseda v sále u ,,Zlatého slunce", při níž deklamována také Schillerova ,,Píseň o zvonu". Dětem dostalo se kávy a koláčů.

Regner zvelebil chrámy náchodské a nezapomněl ani školy havlovické, v níž nabyl prvního vzdělání a konal zkoušky jako biskupský vikář.

Regner byl členem Průmyslové jednoty, od r. 1846 dopisujícím členem c. k. vlastenecko-hospodářské společnosti, v červenci r. 1848 dostalo se mu pochvalného dekretu od místodržitelství ,,pro přimění občanů k svornosti a pořádku, plnění zákonů a k důvěře ve vládu v čas bouření pražského" a v březnu r. 1852 pro podporování chudých a opatrování nemocných.

Vůdcem hnutí národního na Opočensku v l. 1840—1848 byl Jan Karel Rojek, tehda farář v Bohuslavicích. Jemu věrným pomocníkem byl horlivý kaplan dobrušský Josef Roštlapil, který později roztouženě vzpomíná srdečných besed v Bohuslavicích, k nimž shromažďovali se vlastenci zblízka i zdaleka. ,,Bylať to symposia, — jichžto nynější čas již nezná a také nepozná více, bylať to poesie probouzejícího se jinocha národa po ideálech roztouženého, se vší silou o to pracujícího, by se vtělilo a skutkem stalo, co by k prospěchu a blahu vlasti sloužilo. Tam jsme se scházeli: z Dobrušky Dusbaba inspektor, Matěj Havelka, Ignác Krunek, z Nového Města Stračovský, Myslimír Ludvík ze Studnic, děkan náchodský Regner, z Prahy ta mláď i starší garda. Z Vídně a odjinud do Bohuslavic přivážel vozka z Prahy na centy knih českých tehdáž vydávaných, odkudž se pak

na všechny strany rozesílaly — tam v Bohuslavicích a v Dobrušce byla hlavní skladiště."

Dobruška, která velice utrpěla požárem r. 1806, měla starší tradici. Tam budil národní vědomí František Vladislav Hek, přítel Zieglerův a člen jeho literárního kroužku v Dobřanech, který později v l. 1841—1845 žil v Sasku, pořizuje tam „výtah v jazyku německém" z 13 bratrských foliantů, zakoupených r. 1840 Jednotou ochranovskou.

V Solnici působil od roku 1844 zmíněný již Ehrenberger, před tím kooperátor ve Skuhrově na Hradecku.

V Polici založena r. 1837 vlivem P. Basilia Jedličky, muže učeného a znalého hudby, čtenářská knihovna, doplňovaná z měsíčních příspěvků po 5 kr. stř. Odebíraly se „Pražské Noviny" (od r. 1845), „Včela" a „Květy".

Také některé školní knihovny utěšeně vzkvétaly. Městská školní knihovna skalická měla r. 1851 přes 1100 svazků a byla zakladatelkyní Matice, náchodská r. 1836 120 svazků. Skalickou knihovnu založil a uspořádal r. 1845 znamenitý učitel a přítel Havlíčkův Josef Arnošt Kolisko, při čemž mu vydatně pomáhala Božena Němcová.

Záchvat nadšení vzbudily zprávy dne 17. března r. 1848, že panovník propůjčil svým národům konstituci, svobodu tiskovou a národní gardy. Hned zřizovány gardy a občanské stráže, opatřené prapory a hudbou. „Mnohý tu řemeslník, pohodiv prací" — žaluje Ludvík — „trávil čas ve cvičeních vojenských, a tím živnost svou pronedbával." Konány hlučné a okázalé slavnosti a hojně rokováno, zvláště v hostincích, o konstituci, která měla zhojiti všechny rány. Hospodářská společnost konferenční v Náchodě jedná od polovice dubna česky. „Dle nejvyššího zákona mají se k vzbrojení národní stráže ty potřebné peníze z obecního mnění dáti. Mezi tu potřebnou zbroj musí se taky prapor počítati. Aby duch strážníků tím více vyzvyžený byl, jest potřeba, krásný prapor zaopatřiti a se také ve výboru mněšťanském a strážnickém uzavřelo atd." Úřední čeština — ale přece jen čeština.

Pilně čteny časopisy a noviny v městech i na vesnicích, zvláště „Národní Noviny". Veliký zájem vzbuzovaly volby poslanců do sněmu českého a říšského. Za vikariát náchodský zvoleni do sněmu českého v červnu v kostele sv. Michala J. Pich, představený z Hořiček, a městský hospodářský správce (návladní, Anwalt) Josef Hubka. Ale svatodušní bouře zmařily český sněm i slovanský sjezd v Praze, kterého zúčastnil se také Regner s Koliskem. Do sněmu říšského okázale zvolen dne 8. července Havlíček, a když se mandátu vzdal, Konrád Věžnický, purkmistr královédvorský. Sněm ten zrušil poslední zbytek středověkého feudalismu — poddanství. Náchodská garda naposled vytáhla v červnu r. 1851 k uvítání knížete Viléma

Jiřího ze Schaumburg-Lippe, který vládl od r. 1842, a roku následujícího dne 11. května o třetí hodině ranní zemřel osvícený lidumil Regner a slavně pochován na hřbitově staroměstském. V děkanské knize pamětní o sobě poznamenal: „Gott gebe, dass mein Nachfolger nicht Ursache fände, über mein Wirken sich tadelnd auszusprechen."

Ani Regner ani Ludvík nedožili se války „Němců s Němci". Tehda i václavický kostelík na památné Dobeníně hoře stal se svědkem krvavého zápasu, u jeho zdí byly největší kupy mrtvých těl. Střelbou poškozen i obraz sv. Václava s Hellichovou „volbou biskupa r. 1068", který způsobil dárci, novoměstskému děkanu Rojkovi, za tuhého policejního režimu Bachova nepříjemné opletání.

* * *

„Otcové vytrpěli, potomkům uvolněno. Však nejsou bez úkolu, bez povinnosti k národu.

Kéž jsou toho vždy pamětlivi!" [1]

---

[1]) *Prameny.* Místní archivy. — *Literatura.* Kromě autorů již uvedených jsou to zejména: W. W. Tomek: Příběhy kláštera a města Police nad Medhují, Praha 1881; místopisné práce J. K. Rojka a J. Roštlapila o Novém Městě n. M. a Opočně; A. Rezek: Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až po naše časy, Praha 1887; Dějiny Čech a Moravy nové doby, (hl, V. a VI.), Praha 1897 a 1898; příslušné díly Sedláčkových Hradů a zámků; J. V. Šimák: Osídlení Kladska (Č. Č. H, XXV); J. B. Novák: Války osvobozovací a naše obrození (Č. Č. M. 1914); B. Profeld: Náchod v letech 1624—1629 (Výr. zpráva reál. gymnasia v Náchodě, 1908-9); týž: Kacíři na Náchodsku v 17. a 18. stol. (Besedy Času, 1911); dr. J. Dvořák: Z paměti roboty a útrap lidu selského na Opočensku. K oslavě jubilea zrušení roboty v okresu Opočenském; J. Ježek: Josef Myslimír Ludvík, Praha 1896; Soupisu památek sv. XXXIV a m. j. Kolorit doby znamenitě zachytil Al. Jirásek — třeba v rouše beletrie a memoirů.

Antonín Procházka:

K UMĚLECKÉ KOMPOSICI JIRÁSKOVA „U NÁS“.

V tvůrčím období velkých svých románových cyklů z doby husitské i obrozenské básnil Alois Jirásek také své čtyřsvazkové dílo, vydané v l. 1896—1902 a nadepsané *U nás. Nová kronika.* Kniha uvedena pod titulem podobného druhu jako byly jeho „historické obrazy“, „list z české epopeje“, „tři rhapsodie“, „obraz z dob našeho národního probuzení“, „dvě historie z minulého století“, „několik výjevů z dějin samoty“, „kus české anabase“ — a tak i *Jiráskova „nová kronika“* rozmnožila bohatou řadu těchto románových výtvorů básníkových.

Formou těchto skladeb, naznačenou podtituly děl, dal Jirásek theoretické estetice zajímavé problémy v oboru románovém, prakticky sám se svých novotných úkolů zhostiv pracemi vždy úctyhodnými i čtenými a milovanými. Dívá-li se někdo na tato označení Jiráskových děl románových s jakousi shovívavostí, přijímaje je jako omluvu, nepostřehuje jasně, že podtituly tyto třeba bráti sic obrazně, ale také rozuměti básníkovi, který romány své i po stránce formální odlišuje úmyslně charakteristickými znaky svého umění od běžného pojmu románu, vytvářeje literární typy vlastní.

Nová kronika „U nás“ je takovým uměleckým problémem, jehož obtíže jsou zřetelné. „Nová kronika“ vypravujíc o osudu rodného místa spisovatelova v druhé třetině století XIX. má vypsati děje zapadlého městečka a kraje horského, má sloučit příběhy a osudy tolika postav i stavů různorodých, má vylíčiti život svých osob téměř od kolébky až ke hrobu, má to býti novodobá kronika nedávných třiceti let — a při tom dílo beletristické. Kronikářsky volný postup chronologický je tu jen zdánlivě úlevou, skrývaje v sobě nemenší nebezpečí, než jaké hrozí zajímavosti díla ve všednosti a bezvýznamnosti látky (zdánlivě) málo vážné a závažné pro zpracování kronikářské. U historika rázu Jiráskova je zřejmo, že spisovatel ani v této nové kronice hravým titulem nekoketuje.

Jirásek svému dílu (jehož důvod ve vstupu vysvětluje: „ať nezajde bez památky, jak u nás chodilo tenkrát...“), úmyslně vtiskuje některé formální znaky staré kroniky, tak především vedle postupu chronologického i *způsob kronikářského datování.* Dech kronik zavane z takových archaistických počátků kapitol, které jsou uvedeny někdy pouhým datem,

k němuž se hned připojuje vypravování, na př.: 1824. Rok ten začal tvrdou zimou. — L. 1825. Z jara tohoto roku koncem května měsíce. Většinou však spisovatel vkládá datum do kontextu a dociluje tím zvláštního zabarvení, na příklad: Léta 1823 byly tak říkajíc ležácké žně; toho roku 1838 byl masopust veselý; R. 1848, tohoto roku, „kdy zjevena byla mnohých srdcí smýšlení", stalo se pozdvižení lidstva v různých zemích a také Padolských půlpánů. Atd.

Spisovatel přejímaje způsob datování starých kronik, následuje je i v zevrubném určování dalším, užívaje tu *časového kronikářského připojení* i jako *komposičního pojítka*, jako tmele rozličných dějů, o nichž vypravuje, a udržuje je stále v patrné časové souvislosti. Označení svátků církevních, poutí, posvícení, výročních slavností lidových, prací polních a pod., to jsou další termíny, jež jako pojítko vnější spínají všecka vypravování v souvislost časovou. Jsou zpravidla tónu lidového a co nejzevrubnější, na př. : Toho dne přede Všemi svatými, t. j. před Padolskou poutí (I. 132). — O tom mluvili před samým posvícením, ten týden po Všech svatých (IV. 224). — Samý konec toho měsíce listopadu, jednou odpoledne, kdy začal poletovati sníh, první toho roku, přišel... pastor (III. 510). Bylo zrovna odpoledne na tučný čtvrtek před ostatky (I. 441). V ten jarní čas (IV. 436). Už bylo zaseto... (I. 384) a pod.

Takové kronikářské údaje časové stále se vracející dodávají dílu kronikářského svérázu, půvabu, náladovosti i harmonie. Po stránce komposiční nejsou na závadu; spisovatel jimi dociluje *spojitosti vnější*, nikoli nenázorné, vzbuzuje dojem jednoty časové, již si při čtení stále uvědomujeme.

Je tomu tak v celém díle, avšak zvláště dbá spisovatel tohoto *časového upozorňování* hned na počátku kroniky: „Jednou ráno samý konec měsíce srpna, po tiché, klidné noci" (I. 22), kdy byl skácen úl na faře boušínské, přišel Doubenus na Boušín pro volavé kvíčaly, vypravuje, že „na včerejšek ráno" (I. 37) řádili v okolí zloději; téhož jitra vrací se učitel od muziky. Starou učitelku v Padolí poznáváme v této exposici „za vlažného večera, den před tím, nežli na faře vedle zhynuly volavé kvíčaly" (I. 62); její syn „pozdě odpoledne, kterého se vracel Doubenus z Boušína", píše psaní, neboť „Doubenus půjde zítra do Náchoda" (I. 64). Večer „té chvíle" (I. 69) poznáváme židovku Justynku, která „dopoledne v neděli po tom čtvrtku, kterého Doubenus přišel z Boušína s nepořízenou" (I. 86), obstará faráři volavé, a „za nedlouho, bylo po neděli, které opatřila starému faráři volavé kvíčaly a jikavce" (I. 91), vidíme ji zas u kostela. Taková zevrubná určení časová, odvolávajíce se na děje ostatní, slouží spisovateli také stilisticky jako volné přechody od děje k ději, jak patrno nejen na uvedených ukáz-

kách, ale i jinde velmi často. Druží-li se k takovému připojení vnějšímu i organická souvislost vnitřní, získává tím jednotnost vypravování a dílu se tím vskutku vtiskuje nádech a barva kroniky.

Vedle této stránky formální významné je též *pojetí vnitřní*. „Nová kronika" má své epitheton ne bez příčiny. Kronikář starý ve své (farské, školní, obecní) kronice by jistě k náležitému datu s větší menší zevrubností zaznamenal události místně důležité a mimořádné a připojil by i některé význačné změny ve vlasti; tak zvláště smrt kněžny Zaháňské a pohřeb její, změna vlády, korunovace královská, nastolení nového panovníka, změny v r. 1848 a p. upoutaly by ho neméně než živelní a životní pohromy, které stihly kraj, jako řádění cholery, požár městečka, povodeň, sucha, neúrodná léta atd. Záznamy tohoto rázu a snad i jiné události místní důležitosti, na př. úmrtí významných osob, zapisoval by chronologicky čas od času a bez vnitřní spojitosti.

Po té stránce je „U nás" kronikou *novou*. Spisovatel cele se pohříží v život člověka prostého, ukáže jeho denní, všední shon, dřinu a práci, starosti i utrpení, nemoci i umírání, zavede nás na schůzky, besedy, zábavy a slavnosti, jak rok a léta běží a míjejí, ale v tom všedním bezoddyšném shonu postihuje souvislost nejen časovou, ale i příčinnou, postřehuje smysl a pokrok života, a to je to jeho ideové stanovisko vyšší. A tak vidíme, jak se život hýbe. Prostředí se nemění, vždy titíž pracovníci, besedníci, vždy titíž konservativci života, bdící nad starým řádem a zvyky proti násilí shora (vrchnost, úřady, komisar) i proti činiteli vnitřnímu, usilujícímu o pokrok (Havlovický, Šolta a j.). „Nová kronika" Jiráskova vystihuje nadobyčej bohatě pohyb a vlnění života. Všecky jeho složky se projeví, a výslednice: jádro lidu zůstalo, ale přišel pokrok, polepšení. Toť radostný smysl „nové kroniky", díla pojetí vyššího a provedení poetického. —

*

Může taková „kronika" býti *románem?* Jako obraz života jest „U nás" skutečným románem, ač s jistou výhradou, již vytkl J. Voborník: „. . .názvem kronika se odmítá dramaticky napiaté soustředění děje a osob kolem jediného konfliktu". Přes to však, srovnáme-li spořádání „Z mých pamětí" a „U nás", vysvitne rozdíl kronikářských memoirů a díla románového zcela patrně. „U nás" projevuje zřetelně komposiční snahu umělcovu.

Snad ještě větším právem než „F. L. Věk" mohla by „nová kronika" míti titul po svém hrdinovi Havlovickém. Jej učinil Jirásek nositelem děje, bojovníkem za ideu, jeho román stal se těžištěm díla. Realistický smysl Jiráskův našel vhodný střed v knězi buditeli, jenž stýkaje se s lidem pro-

stým i s inteligencí, s poddanými i vrchností, umožní spisovateli předvésti život všech vrstev rodného kraje. Havlovický jest ústředím pro vývoj děje, asi jako jeho fara s kostelem a hřbitovem byla přirozeným centrem osady i okolí. Ze žhavého kovu, z něhož by umělec menšího nadání tvůrčího ukul nepřehlednou řadu článků volného řetězce, Jirásek ulil monumentální pomník, jehož ústřední postavou je Havlovický, obklopený několika význačnými skupinami padolských krajanů, pravý památník dějinný.

Podle toho pojetí Jirásek také osnoval své dílo, nikoli jako kroniku, nýbrž jako román.

Čtyři díly „U nás" podle vůdčí ideje románu jsou označeny obrazně *I. Úhor — II. Novina — III. Osetek — IV. Zeměžluč. — Jednotící princip ideový je v činnosti Havlovického.*

Poetická *předmluva,* i jinak velké komposiční důležitosti, naznačuje již také vůdčí motiv ideový: „Dřeli se, půda však nedávala bohaté úrody. Dost z ní neměli a celé lány ležely ladem. Úhořilo se a v širých pastvinách leželo také mnoho mrtvé síly" (I. 12). Vývoj ideje ukazuje, že tento motiv nutno brát i alegoricky.

Ten *úhor* nejen hmotný, ale i duševní uvědomuje si Havlovický, odchovanec Bolzanův, když poznav bědnost a zaostalost horského lidu, vzpomíná slov učitelových: „Nevědomost a blud jsou příčinou všeho zla." „Úhor! Úhor!" prošlehlo mu v ten okamžik duší. Cítil, že v tom slově vyřknut i jeho úkol. Půda dobrá, ale zanedbaná, zarostlá bejlím; nutno ji zkypřit, posílit, třeba ji osít novým semenem!" (I. 167). (Jaké umění básníkovo, nechat v této chvíli promluvit zástupce jiného směru: „Tak teď si vemte, jaká může být štola!")

Vůdčí ideu rozvíjí básník ve II. části (*Novina*), kde Havlovický přistupuje k dílu obrodnému zase s myšlenkou svého učitele, že „spojené snažení, byť i několika lidí, může za každé doby způsobit obrat k lepšímu i nápravu." (II. 31) „V té víře zůstal a teď nastávala doba, kdy to vše měl a chtěl skutky zkusit. Jel na místo nového povolání pln dobré vůle i síly, dychtě po práci. Nesnází se nelekal; věřil v dobro i v lid, v jeho zdravé jádro". Víru tuto Havlovický čerpá i ze života. Episodický výjev se starým Plškem (II. 119) jest po stránce ideové důležitý jako vůdčí motiv. Životní kredo starcovo stane se heslem Havlovického, jeho vzpružinou, i když ochabuje, a motiv tento harmonicky se vracející v pointě knihy II. je ideovým komposičním pojítkem knihy II. a III. „Co je zmařeno! Než leccos se ujalo, něco raší a vypučí, a ostatek — jak to řekl starý Plšek, když mu vzdorná půda vyhodila hák: „A žiu se znova!" — — A přeci se to událo! —" Musí tedy vydržet na té „nepojezdné" zemi, a třeba do oupadu — —" (II. 413).

Myšlenkové jádro III. knihy (*Osetek*) je vtěleno v Havlovického úvaze

Padolí (Hronov).

o osudu nadaného Hilmy (doložené také veršem z „Elegie na hrobkách veských“, „oheň nouze udusila svatý a vtipu znikat zima nedala“) ve chvíli, kdy naděje zasvitla, a motivováno i v hovoru s kněžnou: „,...Ale hřivna nemá zůstat zakopána... je povinností každého, kdo může, povznášeti bližního z horšího k lepšímu, z nízkého k vyššímu —“ (III. 499). Ale již zde chvěje se motiv knihy IV.: „,...ale kdo v kterém povolání jej (klid) má celý a nerušený, bez stínu minulosti, beze strachu budoucnosti?“

„*Zeměžluč*“ (kn. IV.) v osobních osudech rekových přináší katastrofu, ale poetické spravedlnosti činí básník zadost vyhlídkou na vítězství jeho

ideí. Ještě než protivenství, nezdary a starosti podlomí síly Havlovického, buditel přehlíží výsledky své činnosti (IV. 150) a uvažuje: „Tu je zřejmý a jistý výsledek . . . přičinění. Jaký bude jinde — jaký bude — Bude-li —" Rozhárán a uštván poklesá Havlovický pod břemenem, které vyčerpalo všechny jeho síly (IV. 380), přichází se loučit s mrtvou šachtou, z níž chtěl ne sobě, ale rodnému kraji dobýti štěstí a blahobytu. „Země nevydala svého bohatství; za ně jen starost a trýzeň. Ne bohatství, ale žluč. „Zeměžluč!" mihlo se mu. Tady jest jeho zeměžluč."

V této chvíli dospívá děj tragického závěru. Havlovický osobně dožije se zklamání, ale smysl a výsledek jeho práce je potěšitelný: „Na tom úhoru pracoval dvacet let. Dvacet let a snad ne nadarmo... Leccos tu spravil. Mnohé semeno padlo na skálu, mnohé mezi trní, ale leckteré se přece ujme, zvláště v mladším pokolení. Leckdes ostal ještě úhor, leckde však už novina. Pán Bůh jim žehnej všem!" (IV. 396).

V tom duchu je psychologicky prohlouben *román Havlovického,* kde spisovatel předvádí *ideový konflikt dvou světů.* Nárazy obou světů nejsou sice vždy dramaticky vzrušené, ale vnitřní kontrast jejich je v „nové kronice" stálým uměleckým motivem. Havlovický vedle idylických starců starosvětských kněží, i vedle byrokracie zámecké hned v exposici, kdy vstupuje v zaostalé prostředí, je vyznačen jako příští reformátor.

Pro charakteristiku Havlovického mají sice význam jeho šlechetné skutky, ale vlastní význam románový mají právě konflikty, do nichž se dostane při své činnosti. Vzhledem k těmto konfliktům druhá kniha „U nás" znamená vrchol románu, hromadíc nárazy a konflikty, které Havlovický vítězně zdolává, ať se střetne s obcí, vrchnostenskými úředníky anebo s kolegy.

Sem patří ne na posledním místě také konflikt erotický. Komposice díla nutí nás, abychom zápas lásky a povinnosti u Havlovického pokládali za rovnocenný, nenadřazujíce ho nad ostatní. Tak vývojová linie pokračuje souvisle až ke konci, kdežto položiti těžiště románu na románek Havlovického a paní důchodní by znamenalo roztrhnout „U nás" na dvě části, při čemž část druhá (III. a IV. díl) by byla nepoměrně zeslabena.

Peripetii ve vývoji děje možno sledovati od nezdaru s nešťastným Hilmou v knize III. Román Havlovického vzepne se ještě novými vlnami; po chvilce klidu a úspěchu dospívá děj ve IV. knize ke katastrofě.

Až v závěru (od 400. str. IV. dílu) hybnost dějová ochabne pro kronikářskou dukladnost, chtějící vyhověti úplnosti pravdy historické. Pak vlastně o Havlovickém slyšíme skoro jen vypravovat jakoby v doslovu.

K hlavnímu románu Havlovického připojuje se v „U nás" několik větších románu, také psychologicky propracovaných. Milostný *román*

Justynčin, působivě sestavený a v I. díle komposičně dokonalý, zabírá s počátku hlavní zájem čtenářův; pokračování jeho v ostatních dílech neprovedl básník jako román rodinný, nýbrž posunul jej i rozsahem i významem značně do pozadí.

V I. knize „U nás" počíná se také vážný román *evangelíka Pavla,* motivovaný psychologicky a kreslený vážnými barvami na tmavém pozadí; s kontrastem položeny jsou vedle sebe obě jeho složky, román Pavlovy matky a puritánský román Pavlův. V něm básník rozvíjí sociální problémy dělného lidu horského, zobrazuje život udřeného tkalce i utrpení utiskovaných evangelíků, ale ježto tento román je držen v pozadí, je až do konce zladěn k celku rovnoměrněji než román Justynčin.

Velkou pozornost na sebe strhuje ve III. a IV. díle životní román *mladé Domáňové,* dokonce téměř na úkor děje hlavního, který zatlačuje, střídaje se s ním celkem samostatně ve volném postupu. Psychologická kresba prohloubila působivé scény tohoto románu, hluboce pojatého a účinně rozvíjeného. Se stanoviska komposičního lze říci, že bohatostí své linie byl by prosytil celé dílo, kdyby byl počátek jeho umístěn na př. ve II. knize.

Rodinné romány, *Šoltův* víc se zřetelem sociálním než psychologickým, a *pastorův,* podávaný úryvkovitě, mají spíš ideový vztah k ději hlavnímu, podobně jako episodický jinak román nešťastného *Hilmy.*

Bylo by možno sledovat i významnost jednotlivých románů, v „U nás" přímo typických. Vzhledem k erotickému a společensky ideovému románu katolického kněze je v exposici významně položen důraz na šťastný román Justynčin, v peripetii pak na bolestný román Domáňové; v pozadí ideový zápas Pavlův s vážným pojetím lásky manželské. Rodinné starosti Šoltovy zpředu díla, rodinné štěstí a osud evangelického pastora, osud sirotka Hilmy mezitím ukazují, jak důmyslná je Jiráskova stavba románového díla, které svou harmonií je víc než kronikářským otiskem skutečnosti. Uvedené obšírné děje románové nevyplývají sice organicky ze sebe, majíce společné téměř jen pojítko časové a místní souvislosti, hlubším smyslem života jsou však spojeny v harmonický celek ideový.

Tyto děje tvoří tedy *hlavní proud díla.* Aby bylo vystiženo plné proudění života, pojí se k nim celá řada obrazů ze života, které ekonomicky jsou podřízeny ději hlavnímu. Jsou to jednak *typické obrazy rodinné,* jež předvádějí na př. rodinu Dušánka světáka, rodinu Klimšovu a pod., jednak několik celkově bezvýznamných *všedních románků* zakončených svatbami. Řada prvá má význam dokumentární, podávajíc charakteristiku lidu; řadou druhou spisovatel činí zadost úplnosti kronikářské.

Při soustřeďování látky patrná je vědomá ekonomie a komposiční

smysl spisovatelův, jehož význačným dokladem je způsob, jak Jirásek uvedl v „U nás" Bož. Némcovou. Dílo básníkovo nesmělo vyličováním pohnutých osudů spisovatelčiných rozrůsti, ani pro ni tak mocně přesunouti své těžiště, a tak, třeba kronikář si neodepřel, aby milou postavu její nepředvedl, umělec přestal na pietním uvedení milé krajanky, intimní reminiscencí na „Babičku" vyvolávaje působivou náladu*).

Ten smysl pro ekonomii komposiční Jirásek osvědčuje nejednou. Tak IV. kniha, napínajíc i zklamávajíc čtenáře při nezdařeném dolování Havlovického, znavovala by, kdyby kronikáře neomezil umělec, který později o nezdaru a starostech Havlovického nechá jen stručně vypravovati mlynáře a Šoltu (IV. 397). Podobně ve II. knize Jirásek chtěje působiti uměleckým kontrastem dvou návštěv Havlovického, na zámku a na faře, vyhne se raději stilistickým obratem třetí návštěvě u slatinského mlynáře. Zhusta opakující se výjevy pohřební i hostiny spisovatel podává ekonomicky vkusně. Tři pohřby (boušínského faráře, starého Dománě a kněžny Zaháňské) působí vedle sebe význačnými kontrasty. Při popisování instalační hostiny (II. 41—73) básník přímo překypuje epickou zevrubností, uplatňuje tu všechny motivy dějové; stručněji provedena scéna dějová ve III. knize, jen pokud byla potřebna k motivaci, jinaká líčení hostin farských jsou podána mnohem stručněji. Podobně slavnost jiřinková, i když kronika nutí opakovati, popsána je po třikrát různou formou, ukazující, že Jiráskův smysl komposiční vždy vystihl, jaký poměr k celku i k jednotlivostem zachovati, aby dílo působilo životně a umělecky.

Komposiční smysl pro ladnost románového doznění *upravil ekonomicky* i doslov na konci IV. dílu (od str. 400). Vzhledem k drobným a vedlejším dějům „U nás" je tento doslov příléhavější než vzhledem k ději hlavnímu, obsahuje harmonické závěry drobných motivů. Proto také významný rok 1848 i jeho ohlasy a doznění let následujících jsou jen stručně dotčeny, ač spisovatel měl i pro Padolí v zásobě dokumenty případné a příkladné (sr. na př. „Gardistu" v knize „Z různých dob").

Nové motivy, připojované v závěru, byly by rozvíjely kroniku tam, kde se měla končit, rozváděly by neúměrně román ve chvíli, kdy (po odchodu Havlovického z Padolí) dospívá k svému zakončení.

Jinak ovšem byl *retardační systém* spisovateli v celém díle nezbytným prostředkem ke kronikářské interpretaci i románové motivaci.

Nejvýznačnější retrospektivy *pro motivaci dějovou* jsou Havlovického

---

*) Dokladem, že Jirásek přes všecku svou lásku k pravdě historické dává přednost ladnosti umělecké, je užití citátu z koresp. Němcové (o chvalkovické pí. obroční); básník, aby neznesvětil krátký hovor spisovatelčin klípkem, sprostí se zajímavého motivu učiniv si vhodným tlumočníkem ratibořického zahradníka. (III. 423).

Rodina faráře J. Regnera-Havlovického. (Souč. obraz.)

vzpomínky na studia (I. 166), vypravování pastorovo o jeho životních osudech a názorech (III. 213) a episoda o Plškovi (ve II. knize).

Prostě do minulosti nás uvádí řada vložek v exposici; nad to zvláště ve III. knize (41a n.) zvídáme o minulosti každého vystupujícího pašera. — Skutečnými vložkami, samostatnými příběhy episodickými, jsou některá vypravování na besedách a při hostinách, jako studentské vzpomínky boušínského faráře a pátera Albla, vojenské vzpomínky Fidéla Hanuše a Čejchana granatýra, historické vzpomínky na císaře Josefa a zvláště vypravování a vzpomínky pašerů (III. 167, 366, IV. 199 a j.). Každé takové vypravování poutá se k ději, někdy náladou, někdy chová motiv, jehož se užije později, někdy slouží i k úsečné názorné charakteristice.

Episodické vložky jsou vhodně vestilisovány. Tak historická vzpomínka o staré živnosti u Klimšů (III. 71) vhodně je vložena v ústa sčetlého faráře Havlovického, tak v živém dialogu Havlovického, jeho matky a učitele Černého (IV. 144) je svěže podána episoda o opeře na zámku náchodském, klasická maniaturní reprodukce románu „Na dvoře vévodském", náladově ověřovaná pamětníky.

Jestliže tyto vložky vhodně zapadají do proudu dějového, přečetné, umělecky působivé scény, které jsouce součástí a vrcholením jeho, vyvolávají ovšem dojem ještě mocnější.

Ze snahy dokumentovati, charakterisovati, motivovati a naladiti plynou také románové dialogy. Jirásek odlišuje i v dialektu padolských půlpánů biblicky zbarvenou řeč evangelíků-písmáků, odstiňuje fraseologií mluvu padolského ‚Pražana', vyznačuje, jak vrchnostenští úředníci po německu zadrhují, ale také individualisuje řeč odbornými termíny i osobními zvláštnostmi, dociluje i svěžími pořekadly a přirovnáními lidovými krásné barvitosti slohové. Ve stavbě románu vloženy jsou dialogy s mistrovským uměním a se zdravou ekonomií, realisticky živě vyplývajíce ze situací, oživujíce i doplňujíce děj a udržujíce stálý pohyb dějový. Ekonomii komposiční pozorovati lze také v tom, že Jirásek uvádí několik dialogů a promluv reprodukovaných *řečí nepřímou*; živost děje je tak zachována a naopak pro méně důležité hovory se nerozplývá děj hlavní.

Jako náladové obrázky, tak i popisy osob a míst jsou organicky včleněny v postupu vypravovacím. Zpravidla Jirásek zevrubně popíše každou osobu při prvém vystoupení, všímaje si její fysiognomie i obleku. Při opětovaném „epithetu" některých osob opakuje zhusta i úryvek popisu, který pak se stává nedílnou částí epitheta.

Z psychologických důvodů věnuje některým osobám několik popisů, nejen pro vyznačení fysické změny při stárnoucích osobách kroniky, ale také proto, abychom při důležitější scéně pocítili nově živý dojem osobnosti. Tak farář Havlovický je vykreslen v každém svazku sám i jednou jako folie k faráři boušínskému; také obraz paní důchodní ukáže básník několikrát, abychom plně vnímali její půvab, kterým působí na Havlovického. Podobně v různém osvětlení je za svobodna i jako vdaná malována Justynka i mladá Dušánková (Domáňová).

Místní popisy Jiráskovy, ať kreslí fary, školy, chalupy, statky nebo městská onačejší stavení i jizby selské, tkalcovské, drobné světničky chudáků nebo mlýnice a hospody anebo obrázky krajinek a pod., jsou připojeny podobným způsobem jako popisy osob. Nejsou to popisy mrtvé; oživují se často dějem a pohybem, a jsou zpravidla ladně a vhodně komponovány, vyplývajíce přirozeně z osnovy celkové.

*

„Nová kronika" Jiráskova je pravým obrazem života, projevujícím se ještě mnohými motivy, o nichž jsme se posud nezmínili. Jsou to děje a momenty drobné, které nemůžeme čistě přičísti na vrub ani kronikářské

zevrubnosti, ani zas jen románové barvitosti; jsou to vědomé *prvky kompoziční*, s jakými se shledáváme v poesii veršované, *v epopeji*, ať hrdinské (v „Iliadě"), nebo idylické (v Mickiewiczově „Panu Tadeáši"). Odtud — při obdivuhodném bohatství látky — ta ladnost formální, ten harmonický půvab, který pomáhal básníkovi *překlenouti rozpor mezi kronikářským a románovým zpracováním ‚nové kroniky'*.

Poetickým základem „U nás" je vstup ke knize prvé*), patřící však vlastně k dílu celému. Je to skutečný ohlašovací počátek epopeje, stupňovaný v náladovou báseň, jejíž motivy, a řekněme verše, se znovu a znovu vracejí, je to pravá ouvertura, uvádějící hned v náladu a přivádějící bohatství vůdčích motivů, jež se pak v díle neustále ozývají, opakovány, obměňovány nebo rozváděny s účinkem v pravdě uměleckým.

Již zde se uplatňují *komposiční formy repetiční*, závěr vracející vlnu úvodu, i nezapomenutelné typy fraseologické, oživované novým a novým opakováním. Tu vzpomínáme občasného opakování některých míst a slovních obratů i konstantních epithet zdobných v epopejích klasických, ač dlužno zdůraznit i realismus básníkův, který přejímá tento motiv i z terminologie lidové, jejímž svérázným plodem jsou taková epitheta i u nás. V této formě *doslovně opakovaných motivů drobných* objevil si Jirásek kouzlo, jak každý kamének pestré mosaiky vtisknouti v mysl a srdce a docíliti dojmů živých a trvalých, a v tom je i velká sugestivní síla básníkova podání, vyvolávající psychologický účin prostředkem formálním, komposičním.

Zástupy reku homérských ožívly v svérázných skupinách typických postav v „U nás". Zdá se, že se celé městečko se svými obyvateli i návštěvníky hemží před našimi zraky — a přec tu tříšť si umělec nenápadně a ladně seřadil v *několik skupin*, jež pak mohl již lehce ovládati. Význačnější skupiny jsou besedníci u Čejchana granatýra, družina pašerů a sbor evangelíků z vrstev lidových, společnost vrchnostenského úřednictva a sbor kněží z vrstev pánů. K besedníkům Čejchanovým druží se občané, scházející se v hospodě (zvl. „právo") a mladí besedníci u Frýdků, kdežto skupinky farských lidí, patřících duší a vším rázem vrstvě lidové, člení se někdy ke skupině panské.

Tak ožívla v „U nás" celá galerie postav výrazných, které jsou nezapomenutelným typem jako Rubšovo „nepozdravil u vrbiček", tak tu jde postava za postavou, uváděna *stálým epithetem*, kterým zde dlužno rozuměti vlastně všechnu tu textovou výzdobu, která je se jmény osob jakoby srostlá. Konstantní „epitheta" těchto postav mají po komposiční

*) I. díl „U nás" je stavěn (i sám pro sebe) také úměrně; zvláště pěkně se podařila básníkovi (na str. 18—76) exposice, jíž vnikáme v prostředí, první motivy dějové i náladu a ducha celého díla.

stránce význam sjednocující. Pro to rytmické pojítko opětují se i některé jiné partie v doslovném znění; tak milostný zápas v duši Havlovického, jeho vzpomínky nad vyšívanou vložkou od paní důchodní, vzpomínky Domáňové nad modlitbami od nešťastného milence, Málkovy vzpomínky na pašovanou sůl, roztroušenou na Hejzlarově stráni a pod.

Spisovatel užívá plných „epithet" i v případě, že pozbyla platnosti, a i taková opakování, při nichž (formou alluse) podává si ruku minulost s přítomností, působí účinně. Vzpomínáme tak v kruhu přátel mrtvých besedníků, a také individuálních zvláštností (vzdychání panny Aninky, výstrahy paní důchodňově muži jedlíku) i rozdílu mezi minulostí a přítomností (IV. 403, 314, 169, 300, 449), všímáme si pro tu formu bedlivěji, udržujíce si celek v živé spojitosti. Můžeme říci, že *právě rytmickým opakováním typických míst vyhnul se básník nebezpečí nepřehlednosti* dějové, zladiv jím i děje zcela vedlejší a podružné v jasný celek s ději hlavními.

Kronikářský základ „U nás" přinášel s sebou nebezpečí *kalendářní všednosti*, neboť spisovatel zobrazuje události třiceti let, jak plynul rok za rokem, kreslil zde tolikrát za sebou celý „rok na vsi" s jeho svátky i všednostmi. Básník však zmocnil se látky mistrovsky; jednak vyhnul se novým a novým popisům motivů stejných, ekonomicky zobrazuje jen význažné události výroční, zajímavé i vzhledem k ději, na druhé straně však z těch každoročních neměnných jevů vytvořil *arabeskovou splet*, vinoucí se dějem, a užil jí jako vnějšího pojítka komposičního. Tak i zde vznikl zajímavý circulus rytmicus, neboť všednost kalendářní umělec přebásnil v náladovost a monotonnost si přehodnotil v půvab rytmický.

Besedy u Čejchanů, přástvy u Frýdků, zábavy v hospodě a p. vracejíce se ve volném vlnění charakterisují *neměnný ráz venkovského života starosvětského* a vyvolávají pravou náladu. Básník uváděje nám před oči nejen milostné počátky románů a svatební veselí, ale i nepřetržitou řadu umírání, vyvolává v mysli čtenářově — právě tím rytmickým opětováním ve všech oddílech spisu — silný *dojem elegický*, dávající celé knize zvláštní tesknou náladu, již spisovatel (ve II. kn. 37) komentuje: „Jako vlny v proudu, tak v životě odchod a příchod, a v tom jenom stálost."

Také *nálady přírodní*, připojené k přehledům jednotvárného proudění životního, jsou takovým harmonickým motivem, vracejíce se i jako stilistické přechody s oblibou, na př. I. 97, 348, II. 237, 303, 345, IV. 195, 295, 351 a j. Výstižné, uchvacující nálady vanou z těch míst, charakterisujících zapadlou tišinu horského městečka, po stránce komposiční pak tvořících *náladový rámec* význačnějším příběhům. — Mnohé *nálady přírodní* jsouce více než pouhým popisem nebo líčením, zapadají jemně v komposici celku, velmi často vrhajíce reflex v duši osob a uplatňujíce se téměř

motivicky. Mají význam i pro zladění celku, oživujíce a spínajíce děje, ale vlastní jejich platnost vynikne v rozboru psychologickém. V něm také bude místo pro ocenění náladovosti, prýštící z účinného uplatňování citátů (z básní, písní světských i nábožných, z modliteb, bible i dopisů a zápisků). Vzhledem k ladnosti jejich připojení možno říci, že v uvádění jejich jest Jirásek pravým mistrem slohu, doveda motivovati jejich užití a motivuje jimi zpravidla i nálady, povahy i děj románový. —

Chceme-li oceniti celkové provedení ‚nové kroniky' Jiráskovy, vidíme, že v „U nás" je řešen problém, jakým způsobem zvládnouti látku tak, aby z ní vzešlo dílo výstižné, vyčerpávající daný materiál, ale také umělecky jednotné a harmonické.

Není to komposiční problém nový, a pokoušelo se jej zdolati několik spisovatelů, jimž tanul na mysli ideál kroniky rodného kraje, která by zachytila formou románovou plné vření životní. Jirásek formou nové kroniky si tento problém rozřešil. Kronikářský základ a kronikářské zbarvení díla, ideové stanovisko vyšší, románové ústředí s celou organisací dějovou, typičnost předváděného dění i postav, čili po stránce komposiční: forma kroniky přehodnocená v román s použitím básnických prvků epopeje bohatýrské i eposu idylického — toť způsob a postup, jakým Jirásek zdánlivě neorganické jednotlivosti kronikářské sloučil v harmonický celek románový. Touto formou vyhověl básník požadavkům umělecké komposice a jí si rozřešiv takto estetický problém po stránce technické, vytvořil svou ‚novou kronikou' také vlastní útvar románový. Třebaže pak Jiráskův román nedosáhl veskrze a ve všem absolutní dokonalosti umělecké, možno říci, že pro díla podobného pojetí a rozsahu je „U nás" typickým vzorem.

Albert Pražák:

ALOIS JIRÁSEK A SLOVENSKO.

Bylo by omylem domnívati se, že Štúrovým vystoupením za samostatnou slovenštinu byla porušena organická jednotnost československé literatury či že potuchl vzájemný zájem Čechů a Slováků. Bojovalo se sice zde i tam všemožnými důvody mluvnickými, dějepisnými, národopisnými, filosofickými i politickými, ale ve všem tom bojování bylo znát dech jedné a téže národní duše, a když již v období memorandovém písemnictví definitivně rozštěpilo se na české a slovenské, přece i tu až po dnešní dny je patrná na obou stranách táž reakce na všecky literární pomysly a vzruchy, nesporný to doklad literární jednotnosti.

Vedle tohoto vnitřního jevu jsou tu i uvědomělé průkazy vnější: po nezdařeném úsilí za doby Bachovy, vrátiti Slovensko češtině, vybuchovalo při osamostatnělé slovenštině ustavičně vědomí československé totožnosti, V šedesátých až osmdesátých letech několikráte je projevili směrodatní mužové okázalým poukazem, že Češi a Slováci jsou národ týž (Viktorin. Palárik, J. M. Hurban, K. Kuzmány, Pauliny-Tóth, P. Hečko, J. Záborský, Slovákovič, J. Vlček a j.), a v Čechách a na Slovensku nebylo události, aby za ní jednotně nestáli i Slováci: cyrilometodějské slavnosti na Moravě a divadelní a Jungmannovy v Praze, české tábory po Čechách a školské pohromy na Slovensku svedly až k oslnivým projevům uvědomělé jednotnosti, tak že si věci znepokojivě povšimli rakouští Němci i Maďaři. Počin Holečkův, Heydukův a Pokorného není proto počátek nějakého navazování, nýbrž prosté pokračování československého organického styku. Spisovatel český a slovenský ani nemohl tu začínati cosi nového, vzájemného, protože kmenová totožnost v jeho povaze i v jeho uměleckém pudu prostě byla již pouhou existencí jeho původu.

O Jiráskovi, jenž vstoupil do literatury uprostřed let sedmdesátých, má široká veřejnost na př. za to, že dotkl se Slovenska až „Bratrstvem“. Letmé ohledání jeho díla však ukazuje, že Slovenska dotýkal se již od počátku své tvorby, před Holečkem i Pokorným, na rozkaz své české duše, přesvědčené o sounáležitosti celého československého kmene. Nebylo ho sice vídati při slavnostech a v sdruženích, posilujících styk obou větví, nebylo u něho šiřitelské činnosti veřejné ve prospěch československého sjednocení — na to neměl času —, ale v jeho díle, určeném široké obci celého národa v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, jsou Češi a Slováci sjednoceni prostým zákonem původu i vývoje, zásluha to nemalá, protože působila v tomto smyslu na celý národ.

A přece je podivno, jak byl Jiráskuv osobní styk se Slovenskem poměrně pozdní a nečetný.

Slovensko vůbec připomněl mu asi až studijní pobyt v Hradci Králové. Mělť na tamním gymnasiu za profesory několik „Slováků", t. j. profesory, kteří v období Bachově pusobili na gymnasiích slovenských: ředitel Klumpar dostal se do Hradce z Uherské Skalice, profesor Franta z Báňské Bystřice a profesor Vojáček z Levoče. Na Vojáčka si Jirásek nejvíce vzpomínal (srv. Z mých pamětí I. S. S. XXXVII. 281 sl.) — ještě po letech míhala se mu před očima jeho paní Slovenka, žena vysoké a statné postavy, a pak nedlouhá, zelená, na zádech od slunce prožloutlá čamara, v předu se šněrováním, úžícím se po uherském zvyku od prsou k pasu, donesená z Levoče. Tito mužové seznámili Jiráska se Slovenskem asi první a z autopsie. Jinak poučoval se Jirásek jistě pilně sám z historie i současných publikací. Na Slovensko dostal se však až r. 1896. Tehdy Karel Kálal upozorňoval na politický i kulturní význam Slovenska pro Čechy a obracel se důrazně i k Riegrovi. Dr. Rieger zesílil svůj zájem o Slovensko všemi směry, a tedy i literárním. Jan Jiskra na Slovensku připadal mu zvlášť cenným námětem k románu, jejž zpracovati byl zrovna předurčen — Jirásek. Proto navrhl Svatoboru, aby bylo dáno Jiráskovi cestovní stipendium k studiu Jiskrovských pramenů a literatury. Jirásek odcestoval na Slovensko r. 1896 s profesorem Koulou a navštívil hlavně Trenčansko, Pováží, Žilinu a Kremnici. Do Kremnice zajel hlavně k archiváři a dějepisci Pavlu Křížkovi, věcnému a povolanému znalci studovaného předmětu. Mimo to zajel i do Gemerské stolice vyhledat husitské stopy a do Pešti podívat se na historické sbírky. Viděl při tom i Zvoleň, Lučenec a Muráň. Hned po návratu psal o dojmech V. Vlčkovi (17. 9. 1896) a osnoval na příští rok cestu na Košicko a Spišsko i upozorňoval, že „s materiálem bude ještě dost práce". R. 1897 byl Jirásek na Slovensku po druhé a r. 1907 po třetí, vždy hlavně ve Spišsku, Gemersku, Košicku a Šaryšsku.

Jirásek cestoval po Slovensku účelně: aby poznal zemi, na níž chtěl promítnouti děj svého románu, i aby shledal všecky prameny a literaturu, jež by mu tento děj i jeho činitele věrně, pravdivě a věcně přiblížily.

Metodu tohoto cestování popsal několikráte sám a tak, že jest k psychologii jeho tvorby přímým pramenem.

* * *

Dopis psaný V. Vlčkovi je nejstručnější schema cesty z r. 1896, nomenklátor jejího účelu i úspěchu. Teprve r. 1920 (Topičuv Sborník VIII. 1) vypravoval o ní Jirásek podrobnosti, z nichž povaha jeho, jako cestovatele po Slovensku, vysvítá cele: Jirásek vidí zemi především jako dějiště

historické, lid jako dědice typů v historii proniklých; postupuje podle diktátu pročtených pramenů a literatury a stýká se hlavně s badateli, kteří jej mohou poučiti.

Odtud v Bošáckej dolině jeho zájem o zemanské kurie a o sedlácké chalupy i prohlídka starých kaštelů a kostelů i rozhlídka po Pováží a po Trenčansku, jak by se asi rozhlížel vojenský středověký taktik. Vzpomínka J. L. Holubyho, jenž tu byl povolaným průvodcem, charakterisuje Jiráska asi tak, jak naznačeno (Srovn. Lidové noviny 18.I. 1921). Na Trenčansku zase týž zájem o kostely, kaštely, dědinské stavby i opevnění hradní, — spolucestovatel prof. Koula mění se Jiráskovi v živý odborný slovník tehdejších architektonických zvláštností. Jirásek sedí stále v archivu nebo obhlíží kulaté městské bašty, opevněné a zděné kostely, staré domy a žluté krámky. Ve Zvoleni spěchá na hrad, proměněný v trestnici, do vysoké gotické síně, jako by chtěl z minula přivolat ohlas hlaholných Jiskrových shromáždění. A i v Pešti z mileniové výstavy zajímá jej především sestrojený hrad Hunyadův, oddělení národopisné, obydlí, stavby, kroje — studium minulosti.

Jiráskovy výlety, pokud přerušily studium archivní, měly vždy účelem nabrat k osnovanému dílu materiálu živého. Z Kremnice vyjel si přes hrad Sašov do Sv. Kříže ,,na jarmok" dívat se na typické dědinčany, vysoké jako hora, dlouhovlasé, v zapiatých kožíšcích bez rukávů, nebo v konopných košilích přes prsa, v ohromných širácích a s pádnými valaškami v pravicích, a zase pozorovat dobytčí trhy, koně, postroje a vozy. Vše, co zřel, bedlivě znamenal do zápisníků, živý inventář k ,,Bratrstvu". A totéž na Dětvě: chlapci a ženy nebo děvčata v kostelích, v poli nebo na nekonečné dědinské ulici byli podobný bohatý zdroj lidových typů a situací, z nichž bylo lze pro ,,Bratrstvo" vybírati. Kozicové, Frnčalové, Hurčalové a j. dodali jména i podoby.

Jiráskova fantasie, hrocená věcným smyslem pro skutečno, dovedla se sice zjitřit a promítnout do lidu nějakou skutečnou historickou postavu nebo postavit si ke kremnické ,,curia arcensis" Jiskrova hejtmana Jana Oškrda; jeho vlastenecká reflexe dovedla si i zabouřit při Děvínu nad děsivým ponížením Slovenska; člověk dneška občas zmáhal tu historika, ale vždy jen episodicky, nikdy nezmohl na plno — v Jiráskovi cestoval až na mizivou výjimku jen objektivní historik.

Jinak tomu bylo pod Muráním (Srv. Muráň, ss. XXXIII 165) r. 1897. Jirásek dojel tam z Tisovce s drem. Daxnerem na otevřeném voze, krásnými horami nestejných výšek a oživenými divokými kočkami, rysy, medvědy a diváky. Sotva se objevil hrad, zmizel zájem krajinný a valně nebavilo snad ani hostitelovo opékání sýra. Jirásek propadl při vatře zprvu v dumu

historickou: o Husitech, bojujících zde proti vojskům Matyáše Korvína, o loupeživém Bašovi i o Muráňské Venuši Marii Seči. Dumu si opíral o přečtenou literaturu, třebas tu nebyl úplný a neuváděl vešelínských motivů v literatuře (Tomášik, Godra a j.) a nevzpomínal ani Tomašikových „Bašovců na Muráňskom zámku". Tentokrát — snad dík společníku — duma historikova přesunula se brzo v dumu dnešního politika: při Bartolomeidovi měl Jirásek označení „spisovatel československý" a při rozboru pramenů stanovisko české: hrad je nesporně dílo Jiskrovo. „To slovenské zákoutí bylo naše. Bylo tu české velení, naši vládli Slovenskem i na dolní zemi, i na budínském hradě se jich báli." A po tomto politickém výkladu historie úvaha nad přítomností: „Jak tu spokojeně, blaženě v tu chvíli sedíme Slováci, Češi. Kdys tu Češi vládli a se Slováky bratrsky vítězně bojovali proti těm tam na ‚dolní zemi'. Poznáte jejich sveřepou sílu pod Muráním a všude po krásném Slovensku v nátěru maďarském, v úřadě, škole i veřejném životě... A my? My dnes Slovenska a Slováků ani dobře neznáme, protože si jich málo všímáme, k jejich škodě, ale k naší také a nemalé!" Čech, bolestnící nad porobeným Slovákem tu zmohl, jak patrno, historika cele.

Třetí Jiráskova cesta za Bratrstvem r. 1907 zcela propadla historikovi zkoumajícímu území topograficky pod tlakem přečtené literatury. Konal ji s dcerou a vozmo přes Krakov — Zakopané — Nový Targ — Dunajec — Dubno — Kežmark a stále přirovnával, co sám zřel a krajinně i památkově prožíval, k tomu, co viděli a prožili jiní. Nekonečné hory a hluboké lesy bývaly postrachem cestovatelů, jak zřejmo z cestopisu Jindřicha Hýzrle z Chodů nebo z vagantského cestopisu dáckého Simplicissima. Jirásek si ověřil svou cestou správnost jejich popisu a konkrétními pozorováními vlastními poznámkoval jejich cestopis, spokojuje se po většině jeho zněním. Svou pozornost soustředil v Dubně na starý dřevěný kostel, za nímž se rozběhl pěšky klikatým labyrintem polních mezí a za nímž se pak ještě dlouho ohlížel, protože „tudy kráčel i Waldštejn s Hýzrlem a ujížděl Talafús z Ostrova s několika jezdci po hrozné porážce Bratrstva u Šaryšského Potoka". Z Corštejna se díval na kopec Aksamitku a na Nedec a „kmitly se mu strašné houfy osmahlých, černých bratříků, táhnoucí z údolí vzhůru na Dunajec, v jich čele Janko Kozic Vlk a Pobera z Lomu nevím kam domů" (Srv. Zlatá Praha 1911). Na klávesách duše hrála jen píseň bratříků, odtud to propadlo v minulost a odklon od přítomnosti. Stejně tomu bylo téhož roku na „Klaštorisku" (Srv. Prémii Umělecké besedy 1908). Jirásek zajel do Hrabošic a odtud poštou na Aksamítův nový Tábor na Zelené hůře v Spišské stolici. Rozvaliny připomněly mu historii r. 1433, kdy táborští bratří pod hejtmany knězem Bedřichem ze Strážnice a Janem Pardusem

z Horky zničili kartuziácký tamní klášter, ale tato historie neomezila se jen daty, nýbrž přešla v Jiráskově podání v živě a dramaticky črtaný obraz. Jirásek studoval místo podrobně a uprostřed psů i jalovic a ovcí na zatrávněných rozvalinách vyvolal si věrnou představu minulosti. Zajel i na Šáryšsko, vyhledával tu podobně důkladně Aksamítovy stopy (srv. Kalendář Nár. L. 1908), ale tu zapomínal v sobě historika a dával promlouvati českému politicky laděnému pozorovateli: tamní stopu Husitů nazýval „stopou úžasné odvážnosti a síly, stopou vladařskou", a při ní srovnával „jak bývalo, když lid a zemanstvo slovenské byli s Čechy za jedno, a jak je nyní." Ve vsi Plavnici mluvil s neuvědomělým učitelem, z jehož hovoru s úžasem si uvědomil, jakou strašnou maďarisační zbraní se stala škola proti nám, a to v kraji, kde naše vladařství připomíná nejen hrad, nýbrž i česká kniha. V rukou hochů i děvčat našel Jirásek na Šáryšsku české modlitební knihy i české „Zlaté Nebeklíče", tlačené v Prešově. Nedivno, že myslil tu na přítomnost více než na „šarišského hraběte" Jiskru a jeho bratříky. Jirásek spokojil se tu asi jen stykem s lidem, jinak by asi zaznamenal překvapující bohemica ve farských knihovnách, klášteřích i v prešovské právnické koleji, jež by jen zvýšila jeho stesk do rozporu přítomna a minula.

Jiráskovy tři cesty na Slovensko dodaly „Bratrstvu" nesporně konkrétnosti, živosti, malebnosti i půvabu. Před „Bratrstvem" často v tom onom námětu zabloudil do slovenského kraje, ale vždy to byl jen fakt, datum — u „Bratrstva" vše jinak, tu jest opravdu Slovensko samo, jistě dík autopsii. Vysvitne to z přehledu všech Jiráskových námětů slovenských nebo všech jeho zmínek o Slovensku, jichž je v jeho díle opravdu hojnost.

* * *

Jirásek není přítel umělecké lži — této Wildeovské podmínky umění — a proto se vyhýbá látkám dějinně nedoloženým. Z prvních století má námětu nejméně, ale umístil v nich přece Slovensko, třebas o něm nemohl pověděti, než že stará Trstenická cesta vedla na ně z Čech a Moravy a po ní byla k nám přivážena krušná sůl (*Nevolnice,* 1888).

Rušnější námět nalezl Jirásek v boji Otakara II. s Belou u Kressenbrunnu dne 12. července r. 1260. Děj zpracoval v *Obětovaném* (S. S. III.) r. 1880, přenesl jej však do Čech a posunul do doby braniborské, i s hlavními jeho nositeli a poháněči Kumánem Alanem a Aljašínem, již se krutě mstí za kressenbrunnskou porážku svým českým dobromyslným zajímačům. Slováci vystoupili tu jen ve vojště Belově a na jeho pokyn spolu s Chorvaty, Srby, Bulhary, Řeky a Turky vrhali se do Moravy — nebyloť tehdy ještě národního povědomí, lid byl jen bezmocný přídavek královské moci, a válku vedl spíše král proti králi.

První doklad národního československého povědomí znamenal Jirásek r. 1303 u Matouše Čáka (Srv. *Matouš Trenčanský*, Slovenská čítanka 1911). Byl to ovšem jen záknit. Čák se sice přičinil, aby v Uhrách po Arpadovcích byli nastoleni Přemyslovci, ale když mu Václav za to dostatečně nezaplatil, přešel ke Karlovi Robertovi, vojsky dorážel na Čechy a ještě i s Janem Lucemburským r. 1315 dobojovával tuto při. Jirásek si však přes to pochvaluje, že Čákem se utvořila ,,země Matoušova", již po letech znal ještě uherský dějepisec Thurocz — jakýsi pratvar Slovenska, malé slovenské království, v němž vládla latina a slovenština. Zdá se, že Čákem opravdu se probudilo v kraji vědomí slovenské — bez něho by asi sotva docházelo k pozdějším stížnostem Slováků proti Němcům za rovnoprávnost úřední, jak tomu bylo na př. v Žilině r. 1381 v městské radě (srv. Cod. dipl. Fejérův a Peštbud. Vedomosti VII 99).

Je příznačné, že Jirásek se spokojil při Čákovi pouhou charakteristikou a nesáhl k románu. Umělecký pravdomluvec bál se tu asi vratké půdy. Na Slovensku této bázně neznali. *Štúrovci*, hlavně Hurban, vrhali se odvážně na látky praslovanské a praslovenské, jež bez výčitky, bez umělecké kázně a bez zřetele na historickou pravděpodobnost zmáhala jejich fantasie a romanticky zběsilá vloha fabulační. Zrovna vzorným příkladem odvahy k umělecké neukázněné lži jest ,,Trenčianský Matúš" *Viliama Paulinyho Tótha*. Sám F. V. Sasinek, prvořadý vědecký fantastik, se pozastavil (v Pb. Vedomostech 13. I. 1869), kterak Pauliny-Tóth nadul ducha Čákova ideami Memoranda a Čákem takto ustrojeným spěchal bojovat politicky za oprávnění a uznání memorandovského úsilí. *Jonáš Záborský*, nedoceněný historický talent, měl tu při době Matyaše Čaka více taktu — jeho smutnohry odtud čerpané — ,,Bitka u Rosanoviec" i ,,Felicián Sáh" — jeví aspoň dobrý smysl pro pravdu dobovou.

Tato ,,dobová pravda" byla ovšem nejvíce doložena až v stol. XV. — snad proto Jiráskův zájem o Slovensko tu nejpronikavěji stoupl.

Patnácté století, jehož kročejům v Čechách Jirásek tolik věnoval, ohlásilo se i pro Slovensko v jeho díle nejpronikavěji, nejokázaleji a nejbohatěji. Není to jen ,,Bratrstvo", jest to celý soubor husitského problému.

* * *

Zikmundovo zasahování do věcí českých zmnožilo styk Uher a Čech. Pokud je Jirásek obrazil, vždy byli Slováci při něm. V třetím díle *Mezi proudy* ,,Do tří hlasů" tísní Jana Ohnivce na hradě uherské houfy. *Proti všem* (1892-3, S. S. XIX) má skizzu uherského tábora u Hor Kutných, v němž vystupuje proti kališníkům slovenský kazatel. Katolické Slováky nechal tu sice Jirásek bojovat slovem, ale pokud jde o boje mečem, bojují

Hrad Trenčínský.

vždy „Uhři", „uherská jízda", jakoby tím měla být umlčena účast slovenská, zjednaná beztak vůlí vyšší a bez dotazu národa. Je tu jakýsi názvuk k „Bratrstvu", boj Husitů s Uhry v Čechách, odpor Žižkův, „bratří" a „božího" zástupu proti uherskému králi, jenž se brzy převalil do Uher, nesen Žižkovým pozůstalým „bratrstvem". I v dramatu „Žižka" (S. S. XXXVI, 1903) hlaholí tento boj a Žižka touží hnát se až do Uher za Zikmundem, „šelmou krvavou", jenž v trenčanském vězení vězníval již i naše lidi. Po smrti Žižkově nechal Jirásek vítězné houfy Husitů přelévat se přes hranice do Uher „jako moře". V tomto moři mohl kořistit i kronikář, i povídkář, i dramatik. *Tčevská hranice* (1891, S. S. XII. 318) soustředila pozornost na zbytný houf Jana Čapka ze Sán, vedený Matějem Salavou z Lípy, v němž byl i Uher jeden, Slovák, s vlasy s copy na spáncích spletenými, jenž se s několika druhy dal mezi Sirotky, když v severních Uhřích trestali krále Zikmunda. Tu je počátek bludných postav husitských, jež episodicky i soustavně zaplňují Jiráskovo dílo, pokud čerpá z tohoto pohnutého období. *Jan Roháč* (1913—14, S. S. 41) jest sice tragedie ryze česká, ale přece v ní je řeč o táboritských posádkách v Trnavě a Topolčanech, kol Zikmunda se kupí uherští páni, kumáni, sám Oldřich hrabě Cilský a zeman slovenského původu Michal Országh, kteří s českou pomocí Tábor dorazili.

Jirásek postavil tu most msty, dobrodružného spoluboje i útulku z Čech do Uher, po němž s táborskými houfy přešel na Slovensko kus naší historie. Je představen Janem Jiskrou z Brandýsa i jeho bojovnou družinou a široce i bohatě zachycen rhapsodickým trojdílným cyklem „Bratrstvo".

Na Slovensku si častokrát povšimli tohoto období. *Matěj Bél* již r. 1718 (Institutiones linguae germanicae atque de linguae germanicae et slaviace in Hungaria ortu, propagatione et dialectis, Levoč, 1718) promluvil o vpádu husitském na Slovensko i o vtisku husitského náboženství a písemnictví Slovákům i o dosahu českého jazyka mezi slovenskými hornouherskými obyvateli. Jiskrovo období tu pokládal za nejvlivnější. *Matěj Holko* (1719 až 1785) zanechal v pozůstalosti rukopis „Jiskra in Hungaria, sive de rebus gestis Jiskrae et Bohemorum in Hungaria" (srv. S.P. I. 2, 20, 1847). V malohontských Solennia XIV. obíral se předmětem *Samuel Kollár* v práci „De origine, situ, privilegiis, religione oppidi Rima „Szombath" a v Solennia XV. týž Kollár pojednal i s tohoto stanoviska„ De situ terrae Kis Honthanae." R. 1825 vrátil se k otázce ještě jednou (Solennia XVII) a promluvil o Jiskrově possessorátu Magina hradu. R. 1836 otiskl listinné smlouvy Jiskrovy v Hronce III.₁ *Karel Kuzmány*. V Štúrově škole husitská otázka zaujala *Raffaye, Mazúra, Czochia* i *S. Štúra*. Jí a Jiskrovým zásluhám o ni na Slovensku věnoval se ve svém „Slovensku a jeho životě literárním" i *J. M. Hurban* (S. P. I. 29). Tento zájem snažil se zesilovati Dr. *Hermenegild Jireček*, otiskuje ve svých vídeňských „Slovenských Novinách" Jiskrovské archivní doklady i popisuje válečná tažení Táborů, Sirotků i Jiskrovců do Uher a v Uhrách (S. N. 1855 str. 81, S. N. 1857 č. 41 a j. v.). Všecky tyto tisky Jirečkovy vyšly z jeho úhrnné studie v „Perlách českých" r. 1855 „Jan Jiskra z Brandýsa", kde námět Bratrstva v nejhrubších rysech již připraven a hlavní osoby i okolnosti i zápletky již exponovány. Rozsah husitských vlivů na slovenském východě určil Josef Jireček v čl. „Duchovní styky Čechů a Maďarů za 14. a 15. věku a uherští husité" (ČČM 1855, LIX 387). Tyto práce a Archiv Palackého byly zdrojem slovenského poučení o Jiskrově době. Byly přečasto hledány a často jen parafrasovány. Co otiskl v „Dejopisných Kláskoch" o Aksamítovi a Talafúsovi na př. *Paulinyho* Sokol VI. r. 1867, jsou přímé parafrase z Jirečka. Nově přispěl otázce *Pavel Križko* (Sokol IV. 147) studií „Jiskra a Pankrác alebo dvaadvatsatročny boj Slovenstva s Maďarstvom". Snesl sem hlavně výsledky studia archivního i knižního (Engel, Hornianský, Kovachich, Aeneas Silvius, Bolský a j.). Je jistě především úkolem historikovým, aby určil Jiráskův vztah k této a k těmto pracím, ale přece jen upozorňuji, že stopy této studie se u Jiráska jeví a že je i ohlas prostředkový („Huňad sa prihnal sťa záhubná mrákava", „Pobera sa přihnal jako mrak"). V „Letopisech Matice Slovenské"

obíral se Jiskrovým problemem *F. V. Sasinek* (VII, VIII, IX, XI) a věnoval tam monografické stati „Slovanským válečníkům v Uhersku" a tedy i hlavním představitelům Bratrstva s citáty pramenů i literatury pod čarou. Svá pozorování o nich shrnul a zhustil i v „Dejinách královstva uhorského" r. 1871, II. díl. Otázkou se obíral i *Samo Tomášik* v článku „Pamätnosti Gemersko-Malohontské" (L. M. Sl. IX. 1., 2., 1872) a v monografii „Denkwürdigkeiten des Muranyer Schlosses mit Bezug auf die vaterländische Geschichte" (Budapest, Lauffer, 1882, oddíl D. a F.). K ní druží se i jeho rukopisná paralipomena „Historische Skizzen". Tomášik opřel svá historická data hlavně o Bonfinia, Thuroczia a Schwandtnera a zdůraznil dosah Jiskrova působení na Slováky po stránce náboženské i osvětové.

Všecky tyto poznatky dějepisné o období Jiskrově byly pramenem a podnětem *slovenské historické beletrie.* Není příliš hojná, ale zajímá, pokud je předchůdcem Jiskrových slovenských námětů.

Jan Jiskra z Brandýsa zaujal již *Jana Kollára.* Věnoval mu v „Slávy dceři" (IV 16) znělku, jež jest oslavou jeho vítězství nad Uhry. Kollár věřil, že Jiskra uchránil zániku Slováky přílivem Čechů pod Tatry („kmen váš ke vzrůstu a květu zkřísil ratolestmi čerstvými") a pokládal sebe též „proutkem z toho štěpu". Kollár povšiml si i Jiskrova druha Jana Telafouza (IV. 54), ale historka, již o něm vypravuje v Jageru (Maďarka dala za něj život), není pravdivá a byla přejata nekriticky ze Schwandtnera (Srv. R. H. I. 480) a ještě spíše z P. Tomáška a jeho „Pamětí Jelšavských a Muráňských" (1829, str. 62), jež Telafúsa či Ťalafusa pojímaly jako milence nebo manžela nedbajícího nebezpečí a historku citovaly dokladem. Kollár zbájil si o Telafúsovi i další podrobnosti a chtěl jeho původ spojovati docela se synem Herkulovým Telephusem (Srv. Výklady k Slávy dceři 277). Čerpal vedle citované literatury i z polské historie Dlugoszovy i z Bélových Noticiae Hungaricae, — průprava k znělkám jistě úctyhodná, třebas dostatečně neužitá. Kollárem citovaný *Pavel Tomášek,* jelšavský farář a Samův otec, osnoval o Jiskrovi z Brandýsa docela historický román (srv. list Boženy Němcové dru. G. Zechenterovi 28. XII. 1859, S. P. 1911). Úmysl zdědil *Samo Tomášik,* jenž r. 1884 v Chyžném Holečkovi a Miškovskému o tom vypravoval a podotýkal, že životopis Jana Jiskry z Brandýsa již napsal a má jej v rukopise. Ve svých „Bašovcích na muráňskom zámku" (Sokol III.) nechává Tomášik Bebeka vzpomínat na Jiskrovy Čechy a jmenovitě, kterak zbili Hunyada při Lučenci. Mezi Jiskrovými vůdci uvedl Tomášik Komorovského, Ribolda, Čerzeckého a Zlonackého. I v „Sečovcích, velmožích gemerských" (Sokol IV), s oblibou vyložil Tomášik o Jiskrovcích i kterak svou kolonisací ovládli v Uhrách víru i osvětu. Pověsti tyto jsou ze XVI. století, ale Tomášik v ně rád vložil toto Jiskrovské extempore,

doklad upřímného zájmu. *K. Banšell* básní „Na Muráni“ (Sokol v I. 58) oslavil Jiskrovce a *Samko Vozár* (Tábor 1870) historickou básní „Junák Hrachovský“ opěval Jiskru jako vítěze nad Hunyadem u Rýmavy a honosivě poznamenal, že tu u Rýmavy, Muráně, Lupče, Magina Hradu, Děvína a Novohradu i Slovák střehl české zbraně, že i Slovák jest junákem husitských dějin. *B. Nosák* cestoval r. 1847 v Potisí (Orol Tatr. II 450) a ve svém cestopise „Zpomjenki Potisskje“ znamenal hlavně husitské památky na Šaryši. Mezi reky, kteří se tehdy vyznamenali, uvedl Jiřího Kalného z Palavic, Gottharda z Radliny, Jakoba z Pazovy, Ondruška z Prziewny, Jana ze Záchrastě, Sašína ze Sochy, Stanislava Plátka a j. Nosák prohledal i některé tehdejší archiválie a popsal hlavně Chmelov a Hrádek, v nichž našel i rudé kalichy z dob husitských. *G. Ad. Sefrank* také studoval husitské památky na Slovensku a chystal historickou pověst o Jiskrovcích, jak dopisem Dobšinskému dne 5. března r. 1858 oznamoval.

Slováci hlásili se takto i beletristicky k episodě českých dějin na Slovensku jako k slavnému období svému. Neobešlo se to bez protestu Maďarů. Již r. 1840 štval maďarský romanopisec baron *Miklós Jósika* proti Jiskrovcům čtyřsvazkovými románem „A Csehek Magyarországban“ a spílal Jiskrovi lupičů, Jiskrovcům zlodějů, Poděbradovi úlisníků a Čechům tupohlavců. Sám básník *Vörösmarty* mu dodal málo poetické motto: „česká luza ve vlasti hrůzu plodí i strach, uživit se nemůže a ze vzteku vše ničí a pálí.“ Přes oblibu Josikovu a Vörösmartyho však Slováci podrželi své nadšené stanovisko k Jiskrovcům i na dál.

Slováci — hlavně po Štúrovi — zdůrazňovali vedle Jiskry svého slovenského Pankráce z Trenčína. U Jiráska jest osobou episodickou, tu je osobou hlavní. Je to jmenovitě zásluha *Ř. Urama Podtatranského*, jenž se na Pankrácovské náměty specialisoval. Nevraživost Uhrů proti Němcům a hlavně Albrechtovi r. 1439 zobrazil v historickém obraze „Zbura v Budíne“ (S. P. IV 81). Vpád Jiskrovců na Slovensko k ochraně Pohrobkově a Jana Pankráce jako nositele slovensko-národní myšlenky i vládce Matúšovy země podal Podtatranský v historickém obraze „Pankrác na Trenčíně“ (S. P. III 215). Pankrác tu pojat jako uvědomělý nástupce Matúše Čáka, jehož poprsí v jizbě (!) mu stále národní povinnost připomíná. Je kreslen i jako věrný spojenec Jana Jiskry a přítel Jana Talafúsa i Mikuláše Brcala. Pokračování této kresby jest v dalším historickém obrazci Podtatranského z r. 1444 „Pankrác v žaláři“ (S. P. III 379). Pankrác je tu označen jako přítel lidu a protivník jeho otroctví i jako Jiskrův spolupracovník na tomže ideálu. Byl za to na Budínském sněmě jat, uvězněn a až za tureckého vpádu osvobozen. Podtatranský v této poslední kresbě hodně ulpěl na své předloze „Pankrác ze sv. Mikuláše“ v Sokole VI. 184. Jiskrovský námět zpracoval

i *Jonáš Záborský* v divadelní hře „Huňadovci", dále *L. Kubáni* v baladě „Vohľady" (Janko Korvín a Vanda, Orol 1872) a nejúspěšněji v historické pověsti z dějin uherských XV. století „*Valgathovi*". (Orol III. 3 a d.) Je to vlastně velký historický nedokončený román o dobývání Drienčan Hunyadem, obdoba boje o Lučenec. Valgatha byl spolubojovník Jiskrův proti Janu Hunyadovi a byl poražen jediné intrikou nepřátel, jimž spolupomáhala jeho vlastní dcera z lásky k Hunyadovu synu Ladislavovi. Vystupuje tu Jiskra, Petr Aksamít, „čertovský vojvoda" Talafúz a Pankrác. Jsou pojímáni rekovsky, ale ku podivu začíná tu jakési podřazování Jiskrovské myšlenky myšlence Hunyadovské, uznalost k hungarismu tu již stoupá. Jan Hunyad líčen jako bohatýr uherské vlasti, jenž brojil proti „cizinecké neřesti" v ní, princip jeho bojů uznán za správný, Jiskra mu není svými tendencemi nikde nadřazen, jen vedle řazen, ba i leckde podřazen. Kubáni přímo lituje, že oba ti rekové raději netáhli proti Němcům, „v jedno spojení by zatřásli celým Němectvem, jež se dere nebezpečně na východ" — proti sobě poškodili sebe i národy navzájem. Toto pojetí prozrazuje nejen přilnutí i k maďarským pramenům Jiskrovi nepříznivým, nýbrž i přímé šiřitelství memorandové politiky, jež byla osnována na maďarsko-slovenském spojenectví proti nepřátelskému Němectvu. Práce Kubániho kolísá mezi sympatií k Hunyadovi i Jiskrovi, ale přes to uznává Jiskrovo úsilí za vítězství kalicha na Slovensku i jeho zásluhu o zveličení národa „československého".

Kubáni nebyl osamocen ve svém střízlivějším pojetí husitství na Slovensku. Vedle maďarské tendenční korekce byl to asi i vliv Štúrovcu, kteří ve chvíli odluky upětím k husitství chtěli stvořiti předěl mezi Čechy a Slováky. *Eugen Gerometta* popisoval na př. Žilinu (Orol Tatranski I. 298) a okázale poznamenával, že archiv žilinský nemá o Husitech zmínky, že Jiskrovci v Žilině ani nebyli a že byli pod Talafúsem při Ilavě zbiti. Štúr toto poznamenání uvítal a vyvozoval z toho, že vliv husitský a jmenovitě Jiskrovský nebyl vůbec veliký a že by i bez něho se obešla přirozená moc slovenského lidu, jež byla a je na Slovensku odevždy sama „živel ženoucí". Tato theorie Štúrova se neujala sice hned a cele, ale vrátili se k ní přece jen Martinští v době nejnovější. *Gerometťův-Štúrův* názor hned v zárodku odmítal nejúspěšnější slovenský historik-beletrista *Janko Kalinčák*. Napsalť do „Orla Tatranského" (I. z 1846) pověst z časů krále Matyáše „Milkov hrob", jež právě do Žiliny klade moc Jiskrovu. Žilina hlaholí u něho českými pány a ozývá se tam i věta: „Vjete, pri Lučenci, jako sme Maťjašovho otca vyčistili! Či to teraz s jeho sinom urobit němuožeme?" Jinak pověst se točí kol romantické lásky Pankrácova syna k žilinské měštce a kol vzdoru Jiskrova i Pankrácova vůči Matiáši. Vladařské postavení československé

na „horním slovenském viděku" je tu však pojato jako nejkrásnější doba slovenských dějin.

Takto byl tedy připraven *látkově* Jiskrovský problem na Slovensku před Jiráskem. Byla by nyní ještě otázka, jakou *metodou* a jakými prostředky byla látka tato zpracována a projádřena.

Metoda historických beletristů na Slovensku byla závislá na předlohách polských (Czaykowski, Kraszewski) a českých (Tyl, Klicpera, Janda, Třebízský, V. Vlček). Nepropracovala se nikdy k umělecké kázni a pravdivosti. První *Štúrovci* pracovali až na Rimavského (Janko Podhorski, boje s Turky) převahou o zamilovaných pomyslech umísťovaných do nejdávnějších, naprosto nedoložených dob. Kalinčák a Kubáni měli již smysl historický, ale rádi podřazovali uměleckou i historickou pravdu romantické zápletce a ustupovali dobové zálibě i tendenci. *Kalinčák* nedovedl symetricky historický námět ustrojit, lámal základní linii podružnými odbočkami a převáděl pozornost z historické rozepře ve vymyšlenou slabodechou romantickou zápletku. Jeho síla byla v pojetí i projádření podružností, v konversaci o dobových zájmech, scházel mu však smysl pro věrné vystižení prostředí, ač úcta i kritika k prameni tu byla. V poznámce ke svému románu „Orava" zdůraznil nutnost tvořivé spoluúčasti při koncepci historického románu i prohlásil, že by nedovedl jako Tomášik tak trpně podlehnouti historickému prameni. Stanovisko jistě správné v slovenském období, kdy byl beletrisován dějepis (srv. Sokol 1865, Čo je dejepis) a historisována beletrie (srv. práce Tomášikovy). Kalinčákův „Mnich", psaný r. 1865 a obsahující látku templářskou a johanitskou, je na rozcestí mezi Chocholouškem, Tylem, Svátkem a V. Vlčkem. *Kubáni* rámcoval rád svou historickou povídku historickým datovaným výkladem a do rámce vkládal směs výmyslu a pravdy. Nedovedl však rozplétati děj z událostí a pragmaticky jej řaditi, nýbrž často vystupoval z úkrytu, aby ohlásil, proč tak a onak postupuje a kterak bude dále postupovati. Působí dojmem předříkávače, jenž stojí před scénou a nahlas divákovi napovídá, co předvede. Tak anorganicky přechází i k líčením přírodním a popisům míst i k dobovým reflexím. S. *Tomášik* beletricky parafrasuje prameny a pod čarou parafrasi dokládá mořem citátů, takže otevřeným oknem vidíte do jeho dílny, kterak čte, vypisuje, kompiluje, lepí a látá v organický celek své historické koncepce. Fabulační schopnost je skrovná, a ohlásí-li se, zvrací se v anachronism, jenž se jevil obdobně naivně i u Podlipské. Tomášikovi nevadí, zpívá-li Četnekyho vojsko v zápase s Turky píseň Chalúpkovu. A zase s akribií našeho Jandy Cidlinského dovede usilovat o topografickou i historickou věrnost, že tím nítí u Kalinčáka až postrach (srv. dopis Kalinčákův A. Sytnianskému 20. II. 1870, archiv T. S. M.)

Toto úsilí naprosto scházelo *A. E. Timkovi* (Hrajnoha na Vepre, Na Lykave), jenž naprosto zneuznal věrnost historického ovzduší a tonul v anachronismech. Scházelo i *Pavlu Beblavému* (Dedič Muráňa), jenž opisoval prostředky Máchovské i sentimentalism Tylovský a dovedl látky zle užívat až k poklesu na román-krvák. Podobně scházel smysl pro umělecký verism *Žellovi, Paulinymu Tóthovi*, ba i vědecky laděnému pedagogovi *Samueli Ormisu Zdychavskému* (báseň Maria Sečianská), jenž dovedl Tothova „Matouše Trenčanského" uvésti předmluvou historického hlaholivého bájení o Panonii, vzniklé ze slova pán, a takto ověřovat Slováky k panství nad ní. *Jozef Škultéty* ve svých prvotinách (Pribislav, Vavro Brezula) byl již v pravdivosti historické látky úzkostlivější a přiblížil se k prvním pokusům Jiráskovým a Třebízského po stránce povídkové metodiky. Na tomto stupni trval konečně i *Rehor Uram Podtatranský*.

Slovenští historičtí beletristé potřebovali především vědecky školeného a moderně zbrojeného historika. Neměli ho a nemají dodnes. Tento nedostatek mátl jejich řady a činil půdu, na níž stáli, sypkou. Uchovávajíce předěl mezi Čechy a Slováky, zanedbali cestu k historikům českým. Obehravše několik námětů, umlkali na konec. Bez podnětného historického badání nebyla ani dobrá historická beletrie možná.

V této zámlce, jež potrvala více než po celé pokolení, nebylo možno ovšem postačiti českému historicky beletristickému pokroku. Slováci ztrnule stáli, co svět šel dál. Bylo to však ztrnutí jen poměrné a zdánlivé. Pracovalť a pokračovalť za ně historik-beletrista český, Alois Jirásek, jenž se Zikmundem Wintrem i pro české i pro slovenské pokolení současné se stal představitelem historického genru v beletrii. Prokazuje to pojetí i zpracování „Bratrstva" na každé stránce. Případ sám je pak dokladem jednotnosti československé, kde část téhož organismu v ochromené funkci nalézá organickou náhradu ve funkci části neochromené. Takto nám v XVIII. století nejednou vypomohli i Slováci.

* * *

Jiráskovo „Bratrstvo" má tři rhapsodie a dějově obsahá Jiskrova slovenská léta 1450—1458 (ev. 1466). Publikace románu trvala s přerušením deset let (1898, 1903, 1907—9). Román zobrazil Jiskrův zápas s Janem Hunyadem o horní Uhry a jeho konec kompromisním smírem v Rimavské Sobotě. Protože tohoto smíru Jiskrovi hejtmani Aksamít, Talafús, Kozic a Pobera neuznali, zápas byl veden bez Jiskry dál a skončil tragicky potřením bratříků. Zbylé houfy rozběhly se do cizích služeb na všechny strany a poslední vzdorující rota Švehlova byla dobita pod Kostolany. Na tuto historicky přesně ustrojenou kostru postavil Jirásek mnohé

Hrad Zvolenský.

vysvětlující podrobnosti, stejně historicky doložené. Pokud tu vystupují osoby historické, jsou do písmene věrné povahou i podstatou jednání, jak je určil jich historický pramen. Stačí jen pohlédnout na episodickou postavu Mikuláše Brcala z Dobré. Podle Jiskrova psaní ze 4. května 1449 Pankrácovi byl Brcal Jiskrovi oddán jako Talafús. Podle Fejéra vzdoroval Jiskrovi v Kežmarku. Podle Sasinka (Letopis Mat. Slov. XII 1, 35) byl člověk klátivého ducha: i u Jiráska jsou tyto fase jeho povahového vývoje, Jirásek hledal jen jejich příčinu v jeho ženě Němce a vlivu kežmarského prostředí. A jako u Brcala, je tomu u každé zúčastněné Jiráskovy postavy. To zjišťovati je ovšem práce historikova, jenž nejlépe změří a doloží Jiráskovu překvapující úctu a věrnost studovanému prameni. Jirásek měl pro román naplněný bratrským zástupem ovšem málo vůdčích představitelů archivně či knižně doložených. Musil je rozhojniti. Ale jak úzkostlivě tu postupuje, aby přibásnění bylo pravděpodobné! Jiří Slamka z Ivanovců, Kozic, Meško, Medzihradský, Čaplovič, Turzo, Medvecký a j., zdaž to nejsou jména listinně doložitelná a zdaž není více než pravděpodobno, že se hnutí otřásajícího celou horní uherskou zemí zúčastnili? Nejsmělejší Jiráskův výtvor jest ovšem Mária, milenka Talafúsova. To je vlastní dějový

poháněč, to je ryze románová postava Jiráska k ní opravňovala ovšem jen Kollárova znělka, P. Tomášikův záznam a Jirečkova představa z r. 1855, opravená r. 1859 (ČČM 1859, Válečníci čeští XV. stol.). Talafús nebo Talafous, jak jej psal Jiří z Poděbrad (14. XII. 1445 Oldřichovi z Rosenberka, archiv V 268), žil i v tradici jako dobrodruh lásky. Tu nejpravděpodobněji bylo možno zbásnit ženu-milenku, jež má pro svůj cizí původ a smrt milencovu právo se mstít a možnost popohnat bratrstvo k rozkladu. Tento zbásněný typ se vyskytl na Slovensku i v Čechách již dříve. V *Tomášikově* „Vešelinovo dobytie Muráňa" (Národní kalendář 1867) hrdinka Marie Seči zradila hrad obdobně a maďarský básník *St. Györ-Gósy* v „Marssal társsalkodó Murányi Venus" zbásnil ji stejně. V Čechách stvořil obdobu Márie Bohumil Janda Cidlinský v básni „Jan Talafús z Ostrova" (1864, N. Bibl. XIV. 185). Milenka Talafúsova sluje Hedvika, ovládne Talafúse obdobně, dorozumí se s milencem v nepřátelském vojsku a jeho pomocí s hradu sleze do uherského tábora. Podrobná paralela obdobného případu však by ukázala, jak Jirásek dovedl básniti pravdivě, pravděpodobně, psychologicky věrně, přirozeně a taktně, stvořiti opravdu možnou skutečnost. Konec Máriin připadal nám v počátku Dumasovskou romantikou. Jirásek se však sám obhájil (Topičův Sborník VIII. 1) dokladem sulovského faráře, jenž byl modelem pro lechnického plebána a vše na lidech vypátral svými dvěma černými knihami. Nebo jiný případ: Zuzčino spoléhání na zaříkávající „bohyňu" připadlo zprvu také málo časovým. Ale J. L. Holuby (Lidové noviny 1921 18. I.) sám dosvědčil, že v Zemanském Podhradí bohyně bohyňovala a že Jirásek ji studoval. Jak ji popsal Holuby, tak věrně ji nakreslil i Jirásek, ni slova více.

Jirásek musil k svému románu přibásniti i dav, jenž v historii přechází bez záznamu, byť i šlo o drobné zemany. Přesvědčen o lidovém konservatismu, studoval slovenskou vesnici a její zemanské kurie i typy, aby tu našel modely pro houfy Kozicovy. Jiráskovi zemani mluví latinsky, titulují se „spectabilis", jsou prchliví, rádi besedují a popíjejí; jistě takoví byli, jak tu jsou nakresleni. Z Budína docházejí jim české listiny, — litují, že nejsou latinské, „tomuhle každý rozumí". Ty české listy jsou fakt, ale citovaná psaní Jiráskem, pokud mají již v této době slovenštinu, jsou konstrukce, protože obraz slovenštiny udaný Nudožerským r. 1603 ani zdaleka nevyhlíží tak slovensky, jako Jiráskův list citovaný z doby o puldruhého století starší. Jirásek jinak rád a správně podškrtuje ve svém románu jednotnost, ba totožnost československou v ohledu jazykovém, jeho slovenští zemani rádi o češtině se vyslovují, že zní „jako po našem". Jirásek vnesl v Bratrstvo i tendenci československého sjednocení. Je tak tichá a jemně projádřená, že ji musíte pilně shledávat, a zkoumáte-li její

oprávnění, postřehnete, že jest duchem doby, pokud je doložen, zcela ověřena. Jirásek asi přepisoval svůj vzrušený dojem ze zápisníku, když dovedl přistoupiti až k této mezi subjektivismu na poli čistě objektivně pojatém i projadřovaném: „tu všude mělo slovo Jiskrovo těžkou moc, tu všude, kde slovenská řeč, kde dnes slyšíte násilím dušený stesk a němou žalobu bratří. Tenkráte plně a směle zněl jejich válečný křik, když lid i zemané stáli po boku českých rot." Nebo dále: „kalich se zardíval nad Slovenskem, Slovenskem se i rozcházel hlas české bible, jenž na kolik věků zase spojil ty dva bratry, rozloučené mečem maďarským." Jiskra často promlouvá k Slovákům, Čechům, Moravcům a Slezanům jako k národní jednotce a zase Hunyad, Mária a Maďaři nenávidí tohoto spojenství a v jeho rozluce vidí svůj prospěch. Huňad oslovuje Slováky docela jako Uhry a zlobí se, že se spolčují s kacířskými Čechy. Slováci však odmítají název Uhři, jsou prostě Slováky. Je těžko sice dnes určiti, jak se tehdy Slováci nazývali, nejspíše Slovany, Slověníny či Uhry, — název Slovák jest až u Velešína 1458 a ještě jest sporno, zda to není Slovan, — ale není pochyby, že povědomí národní tu bylo a svaz s Čechy pociťován, tu Jiráskova konstruovaná nepřímá tendence neodpírá historii. Pochybný jest název Slováky pro Slovensko, jež se po prvé vyskytlo až v kancionále Komenského a Třanovského. Aksamítovo brojení proti Němcům a Vídni zdálo by se také předčasným, ale je doloženo na maďarské straně i v žilinském archivě koncem století XIV., antagonism tu již byl.

Stejně jest historicky doložen rozsah husitství rozšířeného z Čech do Uher a neseného vpády, bojovníky i osadníky. Jirásek podržel tu zcela míru svých pramenů a přece se *Škultéty* nad tím pozastavil a zapochyboval (S. P. XXI. 336). Škultétyho skepse měla zdroj v předchozí debattě *Julia Botta* a *Pavla Križka*. Pavel Křižko v Sokole IV. 147 mluvil o oddanosti slovenské šlechty, měšťanů a rolníků Jiskrovi a hájil Jiskrovo působení i vliv proti Maďarům. Ale v kritice *Slávikových* „Dejin dobronivskej ev. církve" (Církevné listy 1899) již polemisoval s tvrzením, že Husiti připravili půdu hornouherské reformaci, a soudil, že polovice slovenského lidu považovala Husity za své úhlavní nepřátele a že Prešporsko, Nitránsko, Trenčansko, Oravsko, Turec, Tekov, Hont a Novohrad nebyly pod Jiskrovou mocí. Križko měl docela za to, že mnozí Slováci vděčně přispívali k vykořenění Husitů. Križkovi odporují shora citované prameny starší, a vzepřel se mu i Julius Botto (ib. 47) článkem „Či Husiti mali účinok na náboženskú reformaciu u Slovákú". Botto namířil na Križkovo pojednání ve Sborníku M. Sl. Sp. (III. 2.) a na jeho thesi, že Jiskrovci valně nerozmnožili Slováků a z Bartholomeida i z Thurocze dokázal Križkovi omyl. Uvedl na pomoc i nomenklaturu dědin českého původu v Gemeru a Malém Hontě, specifická

bohemika v řeči i kroji a dotvrdil tak, že Husité se na Slovensku osadili a přinesli Slovákům i literární a diplomatickou řeč. Julius Botto se vrátil k otázce znovu článkem „Jan Jiskra na Slovensku“ (S. P. 1901) a obšírným historickým výkladem dokazoval, že hlavně na slovenském východě rozkazovali „českí bratříkovia“, kteří tam i jinde po Slovensku rozšířili demokratický princip husitství a uvolnili Slováky spoutané feudálným principem uherským. Botto z toho soudil, že i tu byla příčina, proč Slováci, sklonní k demokratismu, přilnuli k české víře i řeči, a potíral theorii o slovenské nepřízni k Jiskrovi citátem z Bonfinia „nam Bohemus te noctu et interdiu familiarissime utitur et quibuscunque potest, humanitatis officiis excolit“. Botto je přesvědčen, že Slováky okouzlil přísný mravní život český, laskavé obcování, úchvatná, jednoduchá bohoslužba, zpěv, modlitba a všem srozumitelná česká řeč. Botto, jenž již znal první díl „Bratrstva“, s Jiráskem a jeho pojetím Jiskrovců a jeho slovenské kolonisace prostě souhlasil. A tomuto Bottovu souhlasu chtěl dáti Škultéty své veto. V článku „Ján Jiskra a český jazyk na Slovensku“ (S. P. XXI. 336) odmítl názor Bottův, protože Jiskrovci působili prý poměrně krátce, lid vojensky soužili a přivedli poměrně málo osadníků. Jiskrovci vládli mimo to tvrdě, svého jazyka nikomu nepodřizovali a češtinu všude zaváděli. Škultéty uznává sice jich neobyčejnost, Jiskru pokládá docela za silnější a skvělejší osobnost než Jirásek, ale přes to by proti Bottovi jeho vliv omezil. Cituje na pomoc Koulu, jenž opravil názor na husitské kostelíky v Uhrách, zdůraznil odpor Pankrácův proti Jiskrovi, a šíření češtiny prostě vyložil tím, že slovenštině byla nejbližší a již z pražské university známa. Škultétyho názory nejsou dostatečně opřeny, neuvážily o svědectví Bartholomeidově, pokládají jednou uvádění češtiny Jiskrovci za násilné a po druhé mají za to, že čeština jako slovenštině nejbližší již byla uvedena z pražské university. Opravují však hlavně Botta a ne Jiráska, Jiráskova mez Jiskrovského vlivu na Slovensku dbala přesně pramenů a jest oprávněna. Škultéty si dobře povšiml, že Jiskra by mohl v „Bratrstvu“ vynikati více, ale thematem bylo přece jen bratrstvo Jiskrovo, pro romanopisce vábnější než vůdce, jenž má býti „bez bázně a hany“ a na konec je pro děj málo plodný a fádní. Tu by nastala debata častá při reku dramatickém, pokud se za něj hodí historická osobnost vůdčí příliš kladného rázu (Kristus, Hus a j.) a zda romanesknost či dramatičnost tu netkví hlavně v jejich okolí...

Jirásek se v některých částech svého románu střetl s předchůdci. Tak hned první díl Bratrstva „Bitva u Lučence“ je názvem i obsahem známa již z *Michala Behaima,* sülzbašského rodáka a potomka Kunze Pilsnera, jenž se vystěhoval do Švábska. Byl vyučený tkadlec, vojín a básník, jenž sloužil r. 1455 ve vojště Ladislavově a byl r. 1459 i poddán Jiskrovi. (Srv.

Kraus, Husitství v č. l. III 45.) Báseň zní „Jak pan Jiskra bojoval s Uhry" a *Jireček* parafrasoval ji do Slovenských Novin (1855, Světozor, 1, srv. i Slovesnost 1865, str. 435) jako „Bitvu u Lučence". Podrobnosti boje o Lučenec jsou tu podány a seskupeny jako u Jiráska a i tu zaznamenán Hunyadův výkřik po ztraceném boji „Elé fejére lót!" („Přiveďte mi bílého koně!"). Protože Kraus cituje Behaimovo znění maďarského Huňadova výkřiku „*ide* fejér lót" a Jirásek „*elé* fejér lót", není pochyby, že Jirásek znal Behaima jen ze znění Slovenských Novin. Znal jej jistě, protože z něho má k své práci „V cizích službách" motto (S. S. XVI.). Je zajímavo, že kladzanský šarišský farář *Jan Hlovík* napsal, ale netiskl epickou báseň „Bitka pri Lučenci" v čtyřicátých letech minulého století, když profesoroval v Lučenci.

Také třetí díl Jiráskova románu „Žebráci" měl předchůdce. Především v názvu. Již *Palacký* nazval opuštěné Jiskrovy roty „bratříci" nebo „žebráci" a týž název dal jim i *Adolf Heyduk* v své básni „Czobor" (S. P. II. 405), mluvě o Švehlově rotě, že jsou pouzí „žebráci". „Slovenské Noviny" (I. 1850, Světozor 65) a Mikovcův „Lumír" (V. 692) nazývaly je „bratříci". Pokud o nich jednaly, zakládaly své zprávy na Bonfiniovi (na němž zakládal je i Jirásek) a soustředily pozornost hlavně na osud Švehlův a roty Švehlovy. Jirásek věnoval osudu Švehlovu konečné stránky svého „Bratrstva", a tu se setkal s historickou pověstí *Václava Vlčka* „Jan Švehla", otištěnou i v slovenském „Orlu", pathetickou, vojensky netaktickou a v svém rozvoji a pojetí málo pravděpodobnou. Švehlovci jsou Vlčkovi „čeští bratří". Jiráskovo kolektivum „bratrstvo", „bratříci" zní však přiléhavěji a mohutněji. S *Kubánim* střetl se látkově Jirásek při Valgathovi, jehož Drienčany nechal obdobně Huňadem vytopiti, ale nazývá Valgathu Martinem (Kubáni Zdenkem).

V žádném tomto paralelním díle s Jiráskem není však znát dech slovenské země a pach vojny jako v „Bratrstvu". Snad jen Jireček řadil vojenské vozy s obdobnou zručností. Jirásek oživuje a tvoří vojenské názvosloví oné pohnuté doby („ponůcky", „zbytné houfy", „předzvídky", „výjezda") a kde jen lze, uplatňuje i slovakismy (turice, sobáš, cinter, fakle, pitvor, kozub, viděk, kompa, cimery, gajdy, kantár, bituňk, chotár, chumaj, statek). Tím řeč i představa získává barvitého půvabu.

Také mobiliár, architektonika bytu a domu, kroj, postoj, sestava a skupiny lidu jsou době úměrné. Jirásek i tu studoval po stránce věcné i názvoslovné a tvořil věrně podle národopisných studijních výsledků. I příroda je zachycena tak, jak se asi té doby jevila a jak byla tou onou květenou či zvířenou osazena.

Také umělecká technika je přizpůsobena svému předmětu a nejeví

výrazových nebo představových anachronismů. Vatry září Jiráskovi jak krvavé hvězdy, na vyzářeném nebi modrá se opona vrchů, Jiskrova družina se pestří jak živý záhon květů, Mária má hlubokou a navlhlou tmu svých laních očí, paprsky házejí po nádvoří zlaté koberce, nad horou vychází oranžový měsíc, Uhři osypali zámek jako vosy — to vše jsou obrazy a výrazy v zobrazované době celkem možné, třeba se jich dotkla již sem tam moderní kombinace a nedospěly tehdejšího naivně primitivního rázu. Jirásek zmocňuje se přírodní nádhery hlavně barevnými odstíny — metoda příznačná Sv. Čechovi. I u Jiráska temena hor tonou v kouzelné „modři" a září „bělostí sněhu", večer zamžívají se do „modrošeda", po západu slunce „temně, do hluboka zamodrávají" a splývají v jednu ohromnou siluetu, nad níž visí mrak „do ruda" zapálený. Tuto Navrátilovskou barevnost a barvičkovost by opravdu mohl podepsati i Sv. Čech, jeť to jeho patina. Jirásek tu psal asi podle reminiscencí z cest přímo ze svých zápisníků, do nichž jako Čech asi si znamenal krajinné ostré barvy, zmocňuje se přírody jmenovitě zrakem, málokdy sluchem a skoro nikdy reflexí a samočinnou tvořivostí. Takovéto barevné pasáže jsou zřejmě prožity a liší se šťavnatostí a barvitým půvabem prospěšně od krajin črtaných z představy, po většině nesensačních, šedých a monotonních. Jirásek není slovesný genrista, na genre stačí jen, pokud jde o výzdobnou výplň, jeho oborem jest historická malba, sestava skupin i portrét, tu má obdobnou schopnost jako Brožík nebo Aleš.

Románová Jiráskova stavba je symetrická a pevná, Jirásek ovládá její postup a činně i s rozvahou jej řídí. Výraz výrazného dějinného období je zachycován geneticky. Nepatrnými příhodami začínaje a úzkým terénem postupuje naplétá událost na událost, uvádí osobnost za osobností, až se čtenář ocitne v širokém proudu mas, ovládaných vůdci i připravených k zápletkám a osudným osnovám příštím. Aby měl čtenář vyšší perspektivu a širší rozhled, Jirásek vede jej s oblibou do hradních věží a tam rozvíjí před ním obrazy vojenských ležení i panoramata bitevních zápasů s kinematografickou živostí. Stará se tu o všemožnou variaci, vedle válečného ryku postaví idylickou scénu či okamžik životní melancholie, dějová vlákna proplétá sledováním osudu několika dvojic či několika houfů nebo dvou protilehlých státních akcí a tímto střídáním a prokládáním různých událostí a okolností, zesilovaných drobnými útoky na čtenářův cit a smysly, rozdražďuje a napíná. Jsou tu ovšem i vady technické, souměrná osnova jeví leckde nesouměrné propracování, sytá kontura je přetěžována nánosem rozvláčných odstínů a přirozená motivace je na konec vypracována nepřirozeně a málo pravděpodobně. Vojenské pochody a vojenské cíle se mnohdy opakují, determinují, kladou se vedle sebe bez výběru i bez účinu,

Hrad Spišský.

a tím celkový zájem zeslabují. Hlavní románová zápletka, t. j. Marjina zrada, je umožněna neuvěřitelnou neprohlédavostí Talafúsovou, jež je u válečníka jeho typu těžce představitelná a jejíž průbčh by byl při ostražitosti i průměrných bojovníků sotva možný. Ale přes to je Mária zajímavý výtvor a důmyslný dějový poháněč, svou bystrou vášnivostí a melancholickou pomstychtivostí pozoruhodný, biblická Judit i Venuše v jednom těle, u Jiráska typ nový. Jinak válečné přípravy a bitevní osnovy, zde ustavičně činné a konané, novinkou nejsou. Ohlásily se podobně, byť daleko skrovněji, v kusu české anabase „V cizích službách" (1883, S. S. XVI.), již lze pokládati do jisté míry za skizzu a předzvěst „Bratrstva". Jsme tu sice na Uhersku, na tvrzi pana Zdeslava Jeníka z Mečkova, na Jiskru se tu již pouze vzpomíná, služba v uherských rotách je nepříznivě kritisována (Eliáš Trnka: „byli jsme osly, že jsme za Uhry krev svou prolévali. Zle se nám odsloužili"), jde tu o výpravu z východních Čech do Bavor, ale jinak tu totéž chystání na výpravu, totéž sjíždění se a povzbuzování, cestování, vozování, táboření a klání, bitka u Schönberka stejně probíhá jako ona u Šárišského Potoka a zemanští panici z ní stejně žebrácky utíkají domů jako bratříci. Jich konec je bez tragické příkrasy, byli pouze v cizím žoldu a neobránili proti nikomu ani svědomí ani jazyka, tu roty Aksamítovy a Talafúsovy byly v svém neštěstí šťastnější.

Jiráskův román — i když připustíme diskusi o časovosti či nečasovosti historického románu vůbec, připomeneme si Wildův paradox o úpadku lhaní a požadavkem stavíme účinnou individuelní účast při výběru a probírání historických pramenů a při přísném verismu toužíme po svérázné a skutečné tvorbě v duchu pramenů i odmítáme jich trpnou parafrasi či dovednou sestavu, ale přece jen sestavu — Jiráskův román celou svou podstatou, svědomitým užitím pramenů, osnovou, stavbou, výrazem je i pro Slovensko důležitý slovesný čin, pokrok ve vývoji dál, hlasitý projev v době, jež v této funkci selhala a své právo na život promlčela.

Slováci nemají ani berlínského Zeughausu, ani pařížského Hôtelu des Invalides, ale Jiráskem i oni nabývají slovesné náhrady a široké proudy milovníků vojenské staré slávy v „Bratrstvu" mají se nač dívat a co obhlížet. Nepochybuji, že toto vojenské slovesné museum slavných českých bojišť na Slovensku a tato galerie československých hrdin i statečných houfů určila a zapohybovala nejedním účastníkem nedávných českých tažení za svobodou, — i tu je Jiráskovu románu přiřknouti zásluhu i význam.

* * *

Jirásek obíral se Jiskrou a Jiskrovci ještě několikráte. V „Moravské čítance" podal charakteristiku *Jan Jiskra z Brandýsa* a obklopil jej všemi

hrdinami a všemi okolnostmi známými z „Bratrstva". Tam dal nahlédnouti i do užité literatury a uznal Kollárovu pravdu, že Jiskra Slováky zmnožil a československému národu posloužil. V *Hejtmanské slávě* (1883, S. S. XI.) zobrazil konec Jiskrova hejtmana Jan Talafúse z Ostrova, jeho žebrácký návrat na rodnou tvrz r. 1463 a živoření a žebrácké stáří, dožívající z milosti u cizích dveří. Je tu kus retrospektivy jeho válečného života a finale života zosnováno znovu dramaticky: při vpádu Uhrů do Čech v bojích Matyáše proti Jiřímu jediný Talafús hájí ostrovské tvrze proti nepříteli a na její obranu i klesne. Jirásek tu anticipoval dopěv svého reka z „Bratrstva", a podivno, celkem věrně anticipoval i Máriu. Sluha Talafúsův mluví o ženě Talafúsově v Uhrách, jež vlastně byla ženou jednoho uherského zemana, krásné a mladé, černých očí a černých vlasů, vysoké, bílé, stále zamyšlené, smutné a tvrdošíjné, již prý Talafús koupil od zemana opilce a hráče a jež jej pak u Potoka zradila a v den bitvy zmizela. Jirásek jmenuje ji tam Esterou a nechává na ni Talafúse vzpomínat i v hodině smrti. Námět Talafúse našel Jirásek snad na svých východočeských cestách, snad při přehlídce archivů či snad u *Jandy*, jenž ve svém epilogu k básni o Talafúsovi doznal, že motiv našel při pouti východními Čechami a dojal se tradicí o ostrovském hrdinovi. Jiráskův Talafús je hned v počátku reálnější a pravděpodobnější než Jandův, v Jandově žije kus duše Máchovské i ohlas táborového řečnění z let šedesátých. Konec Talafúsův u Jiráska je ovšem zase jen fikce. *Ant. Šolta* obíral se Talafúsem podrobněji (Český Východ, 1898 č. 33), *Sedláček* snesl všecky archivní doklady k němu (Hrady I. 112), zaznamenal i plen Uhrů v Zámrsku a Uhersku, plenu v Ostrově neznamenal, a tak umožnil snad Jiráskovi účinnou a půvabnou představu o Talafúsově životním závěru.

Podružní Jiskrovi válečníci mihli se i v *Maryle* (1885, S. S. XI.), v *Zemance* (S. S. XXIV., zeman Odroda z Doubravice špehuje tu svou ženu Elšku zrovna tak, jako špehoval v své uherské rotě nepřítele) a konečně v *Obrázku* (Topičův Sborník IV. 385). Jirásek vyjel si za války do Padolí u Náchoda a zasnil si pod náchodským hradem o padolské vladyce, jejíž mladší syn Petr bojoval v Bratrstvě a zahynul u Šaryšského Potoka a jejíž starší syn dosud v Uhrách bojoval. Vzpomínka byla tak živá, že mu přešla v obraz uherského vpádu z Broumova do Padolí a rozstrašila Padolí i Náchodsko náhlým válečným pokřikem. V Různých dobách (1887, S. S XI.) v *Blažeji Chotěřinském* je pendant k padolské vladyce — Jiříkův hejtman Chotěřinský ztratil u Hodonína proti Uhrům dva syny a při výpadu proti nim na konec i svůj život.

Jiskrovci ožili u Jiráska i v *Husitském králi* (1921, XL.I). V státních i vojenských záležitostech vystupují tam Jiskra, jeho diplomatický mluvčí

Burián a Kostka, jeho hejtmani Talafús a Matěj z Kněžic, je řeč i o boji o Lučenec a Rychnavu, ale ta řeč je episoda, jež končí na konec svatební cestou Jiříkovy dcerky Kunhuty do Trenčína k Matyášově matce Alžbětě. Jirásek řídí tuto cestu přes Uherské Hradiště a Váh a při této „svévolné" řece zřejmě zavzpomínal na svou někdejší cestu a oživěl.

* * *

Jirásek dotkl se Slovenska i v době pojiskrovské. V *Kozákovi* a *Turkovi* (Ze zašlých dob, Č. k. z. a p. 13, 1906) Petr Muška z Mažic se Šímou vzpomíná svého tažení proti Uhrům a vypráví o uherských bitkách a šarvátkách i o Uhřích, Slovácích a Turcích. Pro něj již existuje „dolní země" a „Slovensko". V črtě *Ze zlatého věku v Čechách* (1882, S. S. III.) vybírá se v kostelích „na Turka" a chystá se z Čech do Uher pomocné vojsko, složené „z nevázané masy a všelijakých tažných ptáků, jimž se práce znechutila". V *Temnu* (1912—1914, S. S. XL.) vystupuje Daniel Stránský, Slovák a skladatel písní, pozdější kremnický farář. Tu mohl Jirásek ovšem lépe kořistit i ze slovenské temné doby a vzpomenouti Kalinky, Krmana, Hruškoviče, Matěje Baheyla, Tobiáše Masnicia a jiných mučedníků za víru a národ.

V *Skaláčích* (1875) Baltazar Užďan, vojín z pluku dragounů Marie Terezie, válčil v Uhrách s Eugenem proti Turkům. Jeník z Bratřic (*Z paměti českého důstojníka*, S. S. XXXIII.) měl podobné prožitky. Stejně slovenští válečníci jezdili bojovat na české pomezí. V povídce *Oběť* a *pokání* (v Světozoru 1875, pak v S. S. XXXIX. Ztracenci) mezi husary za druhé války slezské jest Slovák Janko, jenž v boji u Ostřihoma zabil dítě a ustavičně myslí na tuto vraždu, až jeho citlivé svědomí utiší a usmíří vlastní smrt, věnovaná záchraně jiného dítěte.

Toto vše byl dotek Slovenska pro věrnost, úplnost nebo výplň malovaného obrazu, někde jen pro dekorační linku. Z dějin XVIII. věku vyhledal Jirásek i slavnou chvíli, t. j. pověst o *Janošíkovi* (Staré pověsti české, 1894). Janošíkovské motivy připravil sice Dobšinský, ale to je pouze materiál. Jirásek jej z variantů přebral, organicky scelil, ukáznil a vdechl mu jednotnou duši. Z Jiráskova Janošíka vybuchuje vedle sociální i národnostní tendence, ale je jemná, nenápadná a vyplývá zcela samozřejmě. Nejkrásněji je vyjádřen osudem Janošíkovy valašky, jež se prosekala na pomoc svému pánovi pozdě, a v povzdechu starého gazdy nad poraženým Janošíkem: „Sto bohov, prabohov! To mal za to, že sa svojich Slovákov ujímal! Ale to staré proroctví, deti, verte, že Janošík přide zas Slovači na pomoc! A pak bude lepšie. Aby len už přišiel!"

Za doby obrozenské věnoval Jirásek Slovensku poměrně malý zájem.

Pomoc slovenských pastorů zřizovaným církvím v Čechách sice zaznamenal (Ze starého denníku, Zvon 1915), v *F. L. Věku* (S. S. XXXIV) farář Ziegler sice píše listy na Slovensko a Dobrovskému docela líčí svůj dojem z české školy v Pešti (*Na dobřanské faře*, 1897, S. S. XXXIII.), ale o soudobém ruchu na Slovensku, o cestách Slováku Prahou do Němec (Tablic, Seberinyi), o důležitých korespondencích jiných Jirásek neví. Pokud dále o Slovensku mluví, jsou to drobničké episodické zmínky, tu o choleře v Uhrách (*U nás* 2, S. S. XXVII.), tam o vojácích (*Tomáš Fanfule, Turečkové*) anebo o cestovatelích na Slovensko (Němcová, Velc). Velc byl na Slovensku v Prešpurku, Mikuláši a Budíně, mluvil s Bělopotockým, Hodžou, J. Kollárem a Jankem Králem. Nejcennější jest jeho mínění o vůdci slovenské výpravy proti Maďarům r. 1848-9 Bloudkovi jako o prospěcháři a sobci — důležité svědectví ve prospěch soudu Boříkova a Štefanovičova proti Hurbanovi, co mohl Jirásek zdůrazniti. K r. 1848 náleží i Jiráskův záznam básně Hlasy studentské legie Litomyšlské při svěcení praporu od dcer městských věnovaného 21. V. a tištěné u Begra (*Z mých pamětí* II. 126) „Tam, kde Dunaj valným tokem plyne". Báseň má provenienci Štúrovskou a bylo by zajímavo zjistiti, proč Štúr z ní jako původce zmizel. K r. 1848 vztahuje se i črta *Husaři* (S. S. XXIV.), obrazící klatovské husary, kterak spěchají do Uher pomáhat vzbouřené vlasti. Budský statkář napomenul je, aby „bojujíce za svobodu, přáli ji také jiným, hlavně Slovákům". „My víme, jak se u Vás mají." Jirásek tu vystoupil z úkrytu a dodal k tomu: „Kdyby tak dnes nájemce budského dvora vstal z hrobu a viděl, jakou mají Maďaři teď svobodu, pro sebe, jak ji uštědřují jiným, jak je uherským Slovákům, za které se, dobrák, prostomyslně přimlouval!"

Tento obrázek a tento povzdech z r. 1848 je poslední a chronologicky znamenaný Jiráskův zájem o Slovensko. Do novější historie Jirásek již nesáhl. Nejnovější se pak účastnil činně sám. Slovensko a Bratrstvo mu často splývalo. Když při šedesátých narozeninách přišel jej pozdravit v Hronově dne 20. srpna 1911 slavnostní průvod, zmínil se mu Jirásek v děkovné řeči o uherském Bratrstvu, ale nabádal k bratrstvu novodobému, k Sokolství, v jehož ducha a národní sílu obzvláště věřil. (Srv. S. S. XXXIX. 216.) Do Venkova v r. 1915 (S. S. XLII. 321) psal o *Staré vojně* a připomínal, že za starých dob jezdili čeští lidi bojovat do Uher, často ne pro „boží při", nýbrž pro zisk, ba i proti „vlastnímu králi" (Jiřímu). Připomínka na pohled nevinná, ale český duch si ji dovedl přeložit v tehdejší svůj „dnešek" a v nucený boj, jenž mířil proti vlastnímu národu." Jirásek byl r. 1915 vyzván, aby napsal do Streffleurových „Vojenských listů" (Srv. S. S. LXII.). Připomenuv českým vojínům v poli Bratrstvo i Jiskru, „nejvyššího kapitána od Váhu až na Východ za Humenné", pozdravil je z milé vlasti jako své „rozmilé

krajany od Šumavy až do Karpat". Jiráskův příspěvek vyhlížel nevinně, ale byla v něm celá tucha a touha po Československu již tehdy a pozvedla v ponížení Čechy i Slováky, již v světovém otřesu zvlášť prudce pocítili, že jsou jedno a v nebezpečí na život a na smrt jen na sebe odkázáni.

R. 1918 Jirásek zosnoval přísahu za svobodu národa Čechů a Slováků a dojímalo ono po Čechách burácející a jemu odpovídající „slibuji". Z Jiráskova díla jako by to ožila ona scéna, kdy slibovali bojovníci Jiskrovi. I Slováci si vděčně povšimli Jiráskovy neohroženosti v chvílích, kdy šlo o české a slovenské bytí a nebytí, a v hodině osvobození ho vzpomínali, jako ho vzpomínali vojáci osvoboditelé na Slovensku i na Sibiři. Když bylo na jaře r. 1919 znovu zle a hlavně u Lučence, volal Mahen Jiráska na Slovensko, aby posílil československé bojující bratrstvo aspoň prostou svou přítomností. Jirásek nemohl sice přijeti, ale volání po něm v chvílích nebezpečí a víra v pomoc pouhým vědomím, že je vojsku na blízku, nejlépe dokazuje, co Jirásek pro Slovensko znamenal a znamená, i kterak se ze svých knih svou osobností vtělil v český i slovenský život jako někdo nepostradatelný a mocně ochranný v hodinách osudných. Snad na jeho jméně i bytosti uvázlo kouzlo víry v moc jím zobrazených minulých pokolení, jež nemají dáti zahynouti tomuto ni budoucím . . .

Jan Kabelík:

ALOIS JIRÁSEK A MORAVA.

Mimo epochální dobu věrozvěstů slovanských, která je nadto zahalena v dějinných mlhách, a porážku Tatarů r. 1241, jejíž oslava, vyvrcholená RK., se jím také vyžila, Morava nevábila historického romanopisce, životem od ní vzdáleného, aby bral látky své odtamtud. Vytkl-li si Jirásek životním úkolem svým zobraziti vnitřní život národa svého v dobách proň nejvýznamnějších, době husitské a době obrození, které ovšem se svými příčinami a následky obsáhly takřka všecko dějinstvo české až po naši dobu, mohl zůstávati téměř cele na půdě království, v jehož středisku se hlavně osudy národa českého spřádaly. A když líčil účin velikých dějů a ideí na široké vrstvy lidové, což je přirozenějšího, než že objektivní realista rázu Jiráskova volí k tomu cíli především svůj rodný kraj, kde zná každý kout a kde také proniká nejlépe duši kmene, v němž koření a s nímž cele srostl. A když už jde mimo oblast svého kraje, volí aspoň kmen bližší a sobě známější, jako na př. Psohlavce, a ne vzdálené Valachy, jejichž boj proti duchovní a světské despocii je jistě neméně herojský a vzrušující než obdobný zápas Chodův.

Proto se osoby a věci moravské objevují v rozsáhlém díle Jiráskově takřka jen mimochodem.

V Nevolnici vidíme sv. Metoděje, kterak v duchu tradice, přísnou kritikou historickou ovšem odmítané[1]), v biskupské velebnosti s družinou kněžskou přichází z Moravy do Čech, aby tu šířil křesťanství, jehož brzké přijetí spolu se scelením politickým zachovalo nám samostatnost státní i národnost. *V Janu Žižkovi*, rovněž jako v listu z české epopeje *Proti všem*, objevují se stejně líčení měkcí a poddajní, a přece hrdinní pánové moravští, kteří až do těch hrdel a statků zachovávají „psí věrnost" věrolomnému Zikmundovi, zapomínajíce se nad „jazykem" vlastním. Čacký a srdečný hanácký student filosofie Frybort na starobylém ústavu filosofickém v Litomyšli (*Filosofská historie*) spolu s vozky, kteří tu i tam vzpomenuti na zajížďkách svých z Čech na Moravu, ukazují, odkud vál ten svěžejší vzduch národní, jímž potom obrozena byla také Morava. A na moravské půdě, na hradě hodonském, se odehrává jeden z drobných, ale mocně působivých obrázků z různých dob, *Blažej Chotěřinský*, který J. Voborník pro jeho velkolepou tragiku tuším právem zařadil do užšího výboru spisu, nejlépe charakte-

---

1) V. Novotný, České dějiny I., 1, 383.

František Bartoš.

risujících tvorbu Jiráskovu[2]). I do *Starých pověstí českých* zařadil Jirásek dvě moravské: *O králi Svatoplukovi* a *O Ječmínkovi.*

Tato pověst a zároveň celá sbírka má kus své „moravské“ historie. Fr. Bartoš, nadšený ctitel tradicionální literatury, v pěkných, ale zapadlých statích svých *Život a literatura* v Obzoru V., 1882, 180 toužil takto: „Pověstem národním a místním, bohužel, u nás příliš málo péče věnováno. Divno, zajisté, předivno, že se nenašlo u nás něžného srdce, jež by vypravovalo překrásné naše pověsti národní... A ze srdce, čistou láskou k vlasti a národu zaníceného, pověsti takové plynouti musejí.“ — Když r. 1894 připravoval už za pomoci svých žáků, Fr. Bílého a L. Čecha, 5. vydání své „Malé slovesnosti,“ byl by tam pojal rád také pověst o Ječmínkovi. Měl jí dva varianty, Mikšíčkův a svůj vlastní, které mu však nevyhovovaly. Proto poslal obojí Jiráskovi s prosbou, „aby z toho něco udělal.“[3])

Zatím Jirásek, nevěda o článku Bartošově, pracoval již o „Starých pověstech českých“ na vyzvání jiného Moravana, Fr. S. Procházky, tehdy redaktora nakladatelství Vilímkova, a to podle vlastního vyznání s takovou chutí a láskou, jako o málokteré knize své; je ostatně z celého díla patrna. Použiv zaslané látky, Jirásek vytvořil z ní pověst v té lepé podobě, která se odtud vtiskla v paměť veškerého mladšího pokolení našeho. A z úcty k životní práci Fr. Bartoše připsal také sbírku svou Fr. Bartošovi, který se takto dočkal dvojí radosti: že stará myšlenka jeho byla provedena mužem nejpovolanějším a že byla kniha jemu věnována, což, jako každé uznání literární, bylo mu odměnou nejsladší.

Co od počátků novočeského písemnictví na Moravě prakticky prováděno se zdarem dlouho skrovničkým a později velmi nestejným i co příležitostně hlásáno poruznu (v Koledě, Zoře, Mor. bibliotéce), to po prvé programově vyložil a zduvodnil L. Čech ve známém článku svém „O úkolu krásné literatury české na Moravě“ (Almanach Zora III. 1885). Tam Čech vytkl jako vůdčí

[2]) Alois Jirásek, (Praha 1901) 116.
[3]) Bartoš Bílému, 21.-I.-1894.

ideu moravské škole literární buditi vlastenectví a zplozovati činorodé vědomí o českomoravské vzájemnosti. „Boj za existenci národní prochvívá myslí všech národovců. Šiky bojovníků těchto se rozšiřují způsobem všelikým, do šiku toho se musí postaviti také literatura a krása; a není-li jí snad souzeno, zasazovati a vésti rány nejmocnější a boj rozhodovati, tu aspoň jako kdysi Tyrtaeus povzbuzovati a rozněcovati musí spartánské naše bojovníky a takto pomáhati k dosažení cíle společného, národního našeho blaha a štěstí."

Mocným prostředkem k tomu jevila se vždy historická povídka, především z dějin moravských. Ale povídkářů takových na Moravě do A. J. Dubce (1863—1888) téměř nebylo. Jenom stejně bystrý jako bezcharakterní V. Crha (1836—1905) s žurnalistickým chvatem plnil feuilletony svého zlopověstného deníku „Moravana" řadou historických skladeb z dějin moravských, které sice zůstávaly daleko za požadavky uměleckými, ale dobře hověly touze čtenářstva po zajímavém čtení. Bylo nutno dovolávati se tedy pomoci povídkářů českých s domácími látkami historickými, třeba nemoravskými. K tomu byl mimo V. B. Třebízkého nad jiné vhodný Jirásek, který mravní čistotou svých prací dokonale vyhovoval zemi, kde etická stránka básnické činnosti v první řadě byla hodnocena, a který nadto neváhal umění své postaviti ve službu ryzí ideje národnostní slovy podobnými jako předtím L. Čech: „Jsme v zápase o život. A život národa nade všecko. Pro něj musí všecko zápasit, i umění." (Na Ostrově).

Proto přispěl Jirásek ochotně Fr. Bayerovi hned do „Koledy" III. 1878, povídkou *Zámecký hejtman*, na žádost Fr. Bartoše slíbil přispěti do „Letopisu Matice moravské"[4]), s kterých potom sešlo, a byl jedním z prvních spisovatelů, kteří pracemi svými umožnili vydávání „Moravské bibliotéky" za redakce Bayerovy, kde v seš. 11—17 knižně vyšel jeho *Obětovaný*.

Při tom hned okusil i zubů moravské kritiky.

Z kruhu starších zástupců jejích (Fr. Bartoš, M. Blažek, J. Havelka, J. Ev. Kosina, V. Prasek), nedočkal se Jirásek tak vroucího uvítání jako J. Vrchlický od Kosiny. Za to laická generace mladší z příčin svrchu vzpomenutých doprovázela jej ve všech listech věnovaných také kritice plným porozuměním i uznáním. Mimo listy politické byly to hlavně Časopis Mat. mor., Hlídka literární, Koleda, Komenský, Niva, Obzor i Osvěta Vlčkova, které přinášely její posudky, většinou doporučující. Šlo jim vzhledem k žalostné nevšímavosti obecenstva našeho k české knize v letech osmdesátých a začátku devadesátých o propagaci dobrého čtení; seznamovali proto hlavně s obsahem nebo postupem dějovým, obšírně si všímajíce jazykové

---

[4]) Bartoš Bilému 16. února 1883.

stránky díla, zdůrazňovali mravní hodnotu jeho a ušlechtilou tendenci, zvl. vlasteneckou, kdežto stránka umělecká bývala dotčena jen příležitostnými poznámkami tu širšími, tu skrovnějšími, podle míry estetického vzdělání jednotlivých posuzovatelů, mezi nimiž bylo dosti diletantů. Pod posudky prací Jiráskových shledal jsem podepsána (dílem šiframi) tato jména: H. Babička, J. Bartocha, Fr. Bílý, L. Čech, K. V. Dvorský, J. Kabelík, K. Kořínek, J. Metelka, J. Neoral, J. V. Novák, T. Šílený, a řadu pseudonymů z „Literárních listů" (Astur, O. Keřský, A. Loučka, Orest, Fr. Pražský, A. F. Tichý, V. Vítězný), kterými redaktor jejich Fr. Dlouhý rozhojňoval v očích nezasvěcenců počet svých přispěvatelů z ochoty, jižto nakladatel pokládal ve smyslu předbřeznovém za vlasteneckou povinnost; za mnohými skrýval se redaktor sám[5]). Hlavními representanty laické kritiky moravské jsou z nich Babička, Bílý a Čech.

Babička[6]) pochválil Jiráskovy „Povídky z hor" jako perly našich venkovských povídek a zařadil autora jejich hned na počátku jeho tvoření historických povídek mezi slibné talenty, kdežto v Třebízském, který byl tehdy v zenitu slávy, vedle veliké přednosti jeho, totiž neodolatelné srdečnosti, správně vycítil jako nedostatky romantismus, i že lidé jeho nejsou opravdu věrně historičtí, doporučuje mu ruské vzory, jako Gogola a Kostomarova, aby přesně zpodoboval tu kterou dobu i lid. Vidíme v tom moravský sklon k realismu, pro který se potom i Bílý s L. Čechem přiklánějí k Jiráskovi. Oba spolu se všemi ostatními zdůrazňují pokrok, který znamená Jirásek v naší povídce historické, odkloniv se od staršího způsobu tvorby subjektivně-sentimentálního rázu k objektivně-realistickému, význačný bohatstvím látky, na jejímž základě sestrojuje svůj barvitý a plastický obraz minulosti nejen po stránce vnější, nýbrž také duševní; chválí lahodu slohovou, etickou hodnotu a ovšem i ryzí tendenci vlasteneckou jeho historických skladeb.

Když se potom Bílý a L. Čech jako literární kritikové odmlčeli a „Lit. listy" r. 1892 staly orgánem mladé generace kritiků pražských pod vedením F. X. Šaldy, věnují skrovnější zřetel Jiráskovi po rozumu názorů Tainových, který hlásal, že historický román musí ustoupiti památkám autentickým, jako prý umělá balada musila ustoupiti baladě lidové[7]); v čemž ovšem neměl pravdy. A největší skeptik H. G. Schauer ve své úvaze „O podmínkách a možnosti národní literatury"[8]), třeba vyslovil nejednou kacířskou

[5]) Všecky význačnější posudky jsou pojaty do bibliografického soupisu dra. Fr. Páty zde.

[6]) (Koleda IV., 1879, 15). — Na bystrého tohoto, bohužel tak brzo zesnulého kritika po zásluze znova upozornil *dr. M. Hýsek*, vydav pod titulem *O české literatuře* cyklus krit. rozprav Hynka Babičky (Mor. Ostrava 1910).

[7]) Lit. listy 1887, VIII., 200 a n. přinesly studii Petra Chmielowského, Historie v poesii.

[8]) Lit. listy 1890, XI., 90 nn.

poznámku proti současné produkci na poli historické povídky, sám se jí neodvážil odsouditi cítě, jak „utužujíc v nás spojení s minulostí, zpevňuje zároveň chabé národní kořeny naše." R. 1899 „Lit. listy" zanikly zcela, rok po katolické „Hlídce literární", druhém kritickém listě moravském, táboru kněžského.

Co do názoru na etické úkoly krásné literatury na Moravě tábor světský i duchovní dlouho byl jedné mysli: písemnictví mělo býti vždy mravné, aby národ dostupoval vyššího stupně lidskosti, a Obzor r. 1886, IX, 209, s pochoutkou citoval slova J. Herbena z Rozhledů lit. č. 1.: „Kniha u nás náleží všem. Je nás málo. Budiž tedy kniha dobrá... Etické, mravní kotrmelce nesmějí býti dovoleny." Dílo Jiráskovo pro svou etickou hodnotu s pochvalou přijímáno v Hlídce lit. i v Obzoru Vl. Šťastného. Stejně pro národní ráz svuj. Přijalť i sjezd katolíku v Brně r. 1894 po návrhu referenta dra. J. Korce resoluci, v níž kladl váhu na „usilovnější pěstování ducha národního i specificky českého rázu v naší literatuře, jsa přesvědčen, že jen tak literatura naše muže dojíti v literatuře světové nějakého významu a vážného povšimnutí"[9]). Ústy oddaného ctitele svého mluvil to Fr. Bartoš.

Tak v teorii.

Ale jakmile Jirásek začal vyvolávati českou minulost v celé její velkoleposti, nepřestávaje toliko na době cyrilometodějské a Karlově, nýbrž věnuje hlavní pozornost době reformační a osvícenského obrození i temnu pobělohorskému, zalekli se toho ti, kdož za přední povinnost svou pokládali, uchovávati duši českého lidu na Moravě právě v duchu tohoto pobělohorského katolicismu, který prý s ním již srostl. Nejprudší horlivec ozval se proti Jiráskovi, když nezávadným „Obětovaným", povídkou z dob Přemysla II., pronikal na Moravu. Po dvakráte vytčena mu tendenčnost a zvláště, že uráží náboženství — psal slovo bůh malým písmenem! — i kněžstvo. Když Fr. Bayer jako redaktor Mor. bibl. vyzval nepodepsaného referenta, aby uvedl inkriminovaná místa, vytočil se tento novou urážkou[10]).

Fr. Bílý, který přes trvalou snahu, udržovati národní svornost třeba nejkrajnějšími ústupky, nesnesl takového poškozování literatury národní, a oznámiv tento případ, ostře odmítl „úzkoprsé, bezejmenné a bezzvuké straníky srdce chladného a naplněného vším, jen ne žádostí prospěchu a rozkvětu literatury naší", vysvětloval útok buď nedostatkem objektivnosti a klidné soudnosti, nebo nedostatkem lásky k českému písemnictví vůbec a novějšímu zvlášť. Tak bylo nejmenované práce umlčeno.

[9]) Niva IV., 1894, 361.

[10]) Osvěta 1883, 1046. — Zajímavo, že v Hlídce lit. ještě r. 1890, VII, 278, A. Vrzal naopak konstatuje, kterak opatovští mniši tam líčeni jasnými typy.

Ale brzy došlo na řádné a náležitěji vyzbrojené vojsko. Hlíd. lit. věnovala uznalou pozornost pracím Jiráskovým, celkem se shodujíc s posudky listův ostatních nejen v posudcích, psaných do ní laiky, nýbrž i v kněžských. Ale stále přibývá v ní výtek, že je autor málo objektivní, líče vždy v příznivějším světle evangelíky proti katolíkům; vidí v tom přímo „obranný úmysl", vytýkají pracím jeho přímo šablonovitost a chauvinismus, nedaleký vlastenectví „kvasného", nakonec pak i nedostatečně prostudované události[11]). Zřejmo to zvláště ze soustavných a pozorných posudků, kterým podrobovala Hlíd. lit. Sebrané spisy Jiráskovy. Byly z pera bystrého i energického jejího redaktora dra. P. Vychodila, původce velikého životopisu Fr. Sušila a vydavatele korespondence sušilovské, a pak od A. Vrzala, který je obecně známější svědomitými překlady z ruské beletrie i jako autor obšírné, ale nedoceněné „Historie ruské literatury 19." stol. pod pseudonymem A. G. Stín — tedy od kritiků zajisté kvalifikovaných.

Všecky výtky svrchu dotčené doklady široce zdůvodniti pokusil se A. Vrzal v obšírné kritice trojdílného obrazu historického *Mezi proudy*[12]), která mohla býti prvním, a to zajímavým pokusem zjistiti, pokud básnické zpracování Jiráskovo odpovídá pravdě historické a pokud se uchyluje od pramenů, čímž by byl mohl býti získán zároveň cenný pohled do duševní dílny romanopiscovy.

Ale věc se nepodařila. Už proto, že kritik přistupoval k dílu s předpojatostí, že jde o dílo s tendencí protikatolickou, a proto podle zásady redakční, jinde (Hl. l. 1891, VIII, 119) projevené, soudil jako „katolický kritik". Odtud jeho výtky: nepravdivé charaktery, zvl. J. z Jenštejna, falešný kolorit obrazů, „nízké a podlé prznění památky českého velekněze", „nestydaté zveličení" výčitek jemu činěných a nakonec i „náš" Jirásek (v uvozovkách). — „Zlobíš se, příteli, tedy nemáš pravdy!" platí také o této květomluvě.

Kritika je vadná proto, že zevšeobecňuje své soudy, ačkoliv si omezila látku hlavně na osobu Jana z Jenštejna. Ale nevyhovuje ani při rozboru charakteristiky arcibiskupa samého. Ani se stanoviska stavovského není přece třeba popírati světáctví mladého Jana z Jenštejna, když církev neváhá jako světce ctíti veliké kajícníky, jako sv. Augustina a Ig. z Loyoly. Kritik si zakládá na hlavní výtce, že Jirásek neprávem líčí arcibiskupa jako rozkošníka ještě r. 1381 po duševním otřesu za nemoci r. 1380, jako by nebyl zjištěn pramenně také *dovršený* obrat jeho po nenadálé smrti arcibiskupa magdeburského až r. 1382. Kdo pročetl jen apologetický spis „Vita

[11]) Hlídka lit. 1889, VI., 284, 331, 1890, VII., 140, a pokračování její revue Hlídka 1901, XVIII, 408 a j. v.

[12]) Hlíd. lit. 1891, VIII, 169—177, 223—228, 405—408.

Joannis de Jenczenstein"[13]) a „Joannis de Genzenstein relatio de se ipso"[14]), uvědomí si, kolik volnosti poskytují básníkovi, jehož úkolem je předváděti nám děje tam, kde dějepisec suše charakterisuje, doznání jako „perversissimam in quibusdam locis currebam viam", nebo „praeteritarum noctium negligentiae", nebo „lasciviae", „anni dissolutionis et voluptatis dies", nebo dokonce když z úst kajícníka, přes tělesné sebemučení ještě tělesenstvím znepokojovaného, slyšíme obraz „si inter pulcherrimas mulieres volutaretur..." Rovněž zjištěné spojení Jana z Jenštejna s Jindř. z Rožmberka činí ho podezřelým z účasti na Jednotě panské a dovoluje básníkovi motivovati také další vylíčené kroky jeho proti králi, který jistě ne bez důvodu po svém návratu ze zajetí provedl sesazení arcibiskupovo.

Byl to asi poukaz kritikův na Jiráska jako na „profesora dějepisu", za tehdejší doby velmi povážlivý, který přiměl autora k odvetě, jíž se jinak jako neplodné vyhýbal. V ní prohlásil Jirásek: „Užil jsem všeho bez tendence, ba ztlumil jsem lekterou křiklavou barvu starých pramenů, vypisujících poměry kněžské za doby svrchu psané"[15]).

Tím se spokojil, ač mohl odkázati na celek svého díla, které vydává jasně svědectví jeho objektivnosti k církvi katolické i kněžstvu jejímu, pokud je myslícímu a cítícímu umělci a vědci jen možná. Ovšem, líčí-li ty, kdož byli jako Hus a Bratří svědomím lidstva, vyplývá u Jiráska mimoděk mocnější citový vznět a z něho i lepější forma slovesná, což potom budí stejnou sympatii k nim také u čtenářstva; a není divu, pakli nemůže ani sama sebe, ani jiné rozehřáti pro úpadkové typy zatmivačů a protivníků pokroku sociálního i národního. Ale máme tu vedle fanatika Koniáše, zástupce jesuitismu, ochotného pochovati s reformací i národ, také vlasteneckého kolportéra knih P. Vrbu s jeho dětsky důvěřivým heslem, že vlast „neumřela, ale spí". Proti exjesuitovi Steidlovi stojí V. Rokyta, proti jesuitům Lippachovi a Machoviovi ušlechtilí členové téhož řádu „cordatus Bohemus" Vydra a P. Maršovský. A je celá galerie rozličných typů milých kněží od středověkých mnichů P. Benna a Štěpána, až po kanovníka Valentina, jenž „hledí udržeti, co se udržeti dá" a tím připravuje lepší budoucnost národu, o kterou pečují dále P. Bonaventura i „furibundus Čechus" B. Piter jako osvícený L. Ziegler; nade všecky pak P. Havlovický, v němž Jirásek vykreslil ideál českého kněze, stejně pečujícího o duševní jako hmotné blaho svého lidu, obliv jej jasem nejskvělejším. Že v druhém táboře není samého zlata, je patrno z postavy Kánišovy a vůbec hašteřivých kněží táborských

[13]) Fontes rerum bohem. I. 440 nn.

[14]) K. Höfler, Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen (Wien 1865), II., 12 n,

[15]) Lumír 1891 č. 14. str. 168.

a dustojným partnerem soldatesky katolické je mezi bratříky zchátralý sekáč Jan Pobera z Lomu.

A jestliže se kritik Hlídky lit. s nevolí ozval proti barvité scéně arcibiskupa Jana z Jenštejna s ženou Šípovou, neměl zapomínati, že s větší ještě plastikou je představen týž arcibiskup jako typ středověkého kajícníka, který sám mučí hříšné tělo své na Helfenburce. O nic menší není zápal náboženského přesvědčení, s nímž podle líčení Jiráskova podstupují smrt upálením mnichové před obleženým hradem pražským, než ten, s kterým se odhodlává na smrt M. J. Hus a jeho přívrženci. A není to „kvasné" vlastenectví, které dovedlo později přednésti českému obecenstvu v „Janu Žižkovi" (str. 96) velebení Maďara Jiřího Konta a odmítnutí panošíka jeho, že „on české prase nechce za pána".

Ale bezděčného zadostučinění za to, že se A. Vrzal ještě r. 1895 dožadoval „odvolání nepěkných těch urážek, napsaných proti svatému arcibiskupovi Janu z Jenštejna"[16]), dostalo se v téže Hlíd. lit. referátem o Wintrově „Životu církevním v Čechách"[17]), který se začíná slovy: „Kniha obsahem děsná. Obraz p. spisovatelem tak zevrubně nakreslený jest velice neutěšený". Ježto zde mluvila fakta, a ne také fantasie básnická, mohla redakce oslabiti průkaznost jejich jenom podotčením, že je „kolorit obrazu toho na některých místech falešný", dokládajíc na konec: „Dílo jest poučné, *velice* poučné".

Kritik Hlíd. lit. pozastavil se také nad tím, že práce toho rázu, jako „Dvojí dvůr" a „Syn ohnivcův" byly poctěny cenou ze základu *kněze* V. B. Třebízského. Náhodou nebo nehodou právě v témž 15. čísle Hlíd. lit. 1891[18]) ukončen byl nepříznivý posudek D. Stočka o „Vesnickém jakobínovi" Třebízského, v němž tento vzorný a čistý kněz charakterisován byl podle ideového rázu své tvorby slovy jesuitské estetiky Jungmannovy, „člověkem mravně zpustlým". Bylo to v duchu běžného pojetí klerikálního tisku, který vždy reklamuje na prospěch stavovský zásluhy všech kněží našich, ale zároveň odmítá ideje, kterými nám právě nejzasloužilejší osvícené kněžstvo nejvíc posloužilo. Proto také Jirásek na konci své repliky vhodně prohlásil, že by ho nijak netěšilo, kdyby ho za svého pokládali ti, kdož se takto prohřešili proti Třebízskému.

Bylo tuším na místě trochu šíře promluviti o této kritice, ježto je příznačná svou metodou.

Podávajíc zprávu o Jiráskově *Janu Husovi*, Hlídka byla již opatrnější; byloť potom vydáno katolickým tiskem heslo: nepřilévati oleje do ohně

[16]) Hlíd. lit. 1895 XII, 465.
[17]) Hlíd. 1896 I., 64, 611.
[18]) Viz. i redakční prohlášení na vysvětlenou v Hlídce lit. 1891, VIII. 296.

před jubileem Husovým. Praví tedy v jádře svého stručného oznámení: „I kritika katolického tisku pražského stvrdila, že Jirásek počínal si nestranně a pravdivě. Dílo nemá nábožensko-politické tendence, líčí ducha doby své a nevpašovává ducha doby dneška do hry 15. století. Malá historická nedopatření . . . . nejsou tendenční a dílu váhy neubírají“[19]).

Zatím jubileum za útlaku doby válečné nehlučně minulo, a táž Hlídka přinesla studii *A. Neumanna: Jiráskova husitská dramata*[20]), která hlásala pravý opak této zprávy.

Autor si vede po zpusobu kritiky díla „Mezi proudy“; stopuje až do podrobností podle některých pramenů, pokud se Jirásek od nich odchýlil, stanově pro tvorbu historického dramatika tyto normy: „Licentia poetica nikdy nepřipouští, aby spisovatel vylíčil předmět své práce tak, jakým nebyl“ (246), a dále: „I když používá své fantasie k vyplnění zející mezery, je záhodno, aby se tak dálo, pokud možno, ve shodě se skutečností“ (375). Aby pak nebylo pochyby o jeho stanovisku, oznamuje už v úvodě ke své práci, že dílo Jiráskovo trpí příliš jednostrannou fantasií husitskou a že v příbězích kostnických příliš volně čerpá z Mladenovice; odtud hned plyne závěr, že „klesá na tendenční karikaturu doby“ (247).

Ukáži na dvou příkladech, jak si Neumann při svém zjišťování vede:

„Jediné, co jest na tomto výjevu (odchodu Husova z koncilu, str. 289—290) historické, jest podání ruky Husovi. Jeho díky Chlumovi za to vyslovené nikdy Hus ve skutečnosti nepronesl, nýbrž se mu poděkoval písemně, jak lze souditi z konečných slov: „A to také potom p. Janovi napsal“ (416).

„Jirásek záhadným zpusobem věděl zcela jistě, že M. de Causis na Husa volal: „Aha, umlkl, přiznává se!“ třebas u Mladenovice (55) se žádná osoba při těch slovech určitě neoznačuje“ (376). — Atd. atd.

Vzpomeneme-li, jak si naproti těmto úzkoprsým požadavkum Neumannovým na př. Schiller vyhrazoval volnost měniti události dějinné a charaktery osob historických, aby je přizpusoboval požadavkum díla uměleckého (nyní jsme ovšem přísnější), a jak volně fabuluje a idealisuje svou polskou šlechtu Sienkiewicz, těžko si představiti, jak by zněl úsudek Neumannuv při podobném rozboru plzeňské hostiny v Piccolominech, co by řekl postavě Maxe Piccolominiho, nebo způsobu smrti panny Orleánské atd., kde je historická pravda mnohem známější. . .

V celé kritice není kouska srdečného vztahu k umělecké stránce díla Jiráskova, trošky smyslu pro význam básnické obrazotvornosti, celá diktována „srdcem chladným, umem suchým“, a tak užitek z těch drobných,

[19]) Hlídka 1911, XXVIII, 881.
[20]) Hlídka 1918, XXXV, 245—249, 313—317, 375—379, 444—499, 556—559, 627—629.

třebas i správných někdy postřehů srovnávacích je praskrovný. Těžko si vůbec představiti, jak by vypadalo historické drama, kdyby měl básník tvořiti podle zásad, kritikem takto interpretovaných.

Kromě toho Hlídka přinesla v době války v rubrice „Rozhledy náboženské" tuto zprávičku: „Na Boží hod vánoční bylo v plzeňském evangelickém sboru čteno z Jiráskova románu Temno..."[21])

To jsou konce klerikální kritiky Jiráskových spisů na Moravě.

Zatím širší obecenstvo tamní, buď vůbec neznajíc nebo nevšímajíc si hlasu kritiky obou táboru, získáváno bylo víc a více formální i myšlenkovou hodnotou díla Jiráskova. Stejně jako snad všichni správci knihoven žákovských nebo veřejných mohl bych potvrditi z několikaleté zkušenosti, že Jirásek náleží na Moravě k spisovatelům nejvíce čteným, což jedenkráte potvrdí také statistika úřední, až k ní po dokonaném vybudování veřejného knihovnictví dospějeme. Zatím laskavostí nakladatelství J. Otty mohu tuto oblibu doložiti zajisté potěšitelnou číslicí knih Jiráskových, které byly ze jediný rok 1920 na Moravě odebrány; jest jich 9776 svazků. Největší obliby došly ze sebraných spisů „Psohlavci", kterých zakoupeno 998 výtisků a „Temno" se 789 exempláry. Podle zkušenosti několikerý násobek tohoto čísla dá nám teprve počet čtenářův autorových, nemluvíc ani o těch masách diváků, které uchvacují Jiráskova dramata na divadle.

To ovšem nezustalo bez pronikavého pusobení na českou národní výchovu Moravy. Vlna ušlechtilého a činorodého nacionalismu přivalila se na Moravu později nežli do Čech, ale v pravý čas, a byla za to podle moravské povahy tím mocnější; viděti to od pádu Badeniho, kdy ponejprv překvapila, až po válku světovou, kdy nám dala první mučedníky národní, jako Sl. Kratochvila, i neočekávanou sílu učastníků na osvobozovacím boji našich legií; jména Švec, Gajda, Syrový, Pavlů mluví tu nejlépe za ty desítky tisícu ostatních, neznámých.

Že v tomto vzplanutí jako Sněhurka taje dřívější separatismus moravský spolu s ideovým rozporem mezi konservativní Moravou a pokrokovými Čechami v duchu reformačním i osvícenství obrozenského, že se takto z „roznároda" tvoří národ, vědomý této veliké společné minulosti a usilující znova v jejím smysle také působiti o rozvoji dějinstva dalšího, je jistě z veliké části zásluhou historických skladeb Jiráskových. Přímo i nepřímo.

Máť Jirásek se Z. Wintrem i na Moravě následovníky v oboru historické povídky s látkami moravskými, kteří proti době dřívější tvoří v duchu a rázu svých velkých vzoru; jsou to: Fr. Sláma, M. Béňa, F. Prager, Kramoliš a zvláště J. F. Karas, jenž přímo udoláván jsa vlivem Jiráskovým, nedospěl posud tvorby osobitého rázu.

[21]) Hlídka 1916, XXXIII, 133.

Proměna názorů jeví se ostatně v celé laické literární obci moravské jako ve vzdělanstvu vůbec. Dříve vyrůstali za vlivu šemberovského cyrilometodějského i hostýnského romantismu, i sušilovského československého katolicismu tím spíše, ježto jsouce většinou nábožensky založeni, nedovedli si nezbytné mravní výchovy národa představiti jinak, leč na základě positivního náboženství, a to podle daných poměrů katolického především. Za vlivů českých a vidouce, jak se kněžstvo víc a více staví na stanovisko výlučně klerikální, dokumentované i hlučnými aférami, jako byla také vzpomenutá Jiráskova, Třebízského a Nerudova (posmrtný útok na jeho památku), odkláněli se od kněžstva víc a víc, až stanuli podle světového názoru na straně opačné, mimo několik těch, kdož v zájmu národní svornosti, „aby bylo všude dobře", trvali na stanovišti prostředkujícím; zvláště Fr. Bartoš. Ale i ten si důvěrně stýskával na nevšímavost kněžstva k národnímu životu, jak vyjde časem na jevo z korespondence. Tuto charakteristický doklad:[22]) „Národ může zahynouti, církev nezahyne nikdy; proto katolík bude věděti, čeho a koho se přidržeti — ipsissima verba (časopisu Čecha). Člověk obyčejného rozumu by soudil, když tedy církev zahynouti nemůže, že by se více pomáhati mělo národu, který zahynouti může a naší netečností i hyne; ale logika těch pánů jest jiná."

Také Bartoš byl, jako jiní, bližší Jiráskovi než Hlídce literární.

Vzhledem k celonárodnímu, ať tak dím státotvornému významu životního díla svého Al. Jirásek právem ve veliké chvíli dějinné, kdy se národ hlásil o sebeurčovací právo svoje a samostatnost, místo nepřítomného hlavního tvůrce samostatnosti T. G. Masaryka přijímal přísahu zástupců národa dne 13. dubna 1918. Promluvil tam, už ne jako při základech Národního divadla největší Moravan 19. stol., otec národa Fr. Palacký, jenom „jménem národa v Čechách a na Moravě jednotného", nýbrž sliboval a žádal slibu takto: „Vytrváme, až pozdravíme samostatnost svého národa. Zdráv buď, národe *československý*!"

Tvůrci velkolepé rapsodie „Bratrstva", jež ideově připravovala národ na velikou dobu naši, příslušelo toto provolání národní jednoty po tisícileté roztržce obou hlavních větví jeho. Bylo by si jen přáti, aby se Morava v duchu toho jednotícího úsilí Jiráskova stala vskutku tím srdcem národního těla československého, jako bylo tužbou spisovatelstva moravského hned po literárním rozkolu v letech čtyřicátých 19. století. Je životní podmínkou národního státu našeho, aby toto scelení jeho bylo provedeno tak, jako časem mezi Moravou a ovšem i Slezskem, které v duchu dobré tradice A. Vaška samo vždy o to pečovalo, a Čechami, a při tom nedotčen zůstal všecek *skutečně* cenný kmenový svéráz Slovenska.

[22]) Bartoš Bílému 9. října 1883.

Miloslav Hýsek:

JIRÁSKOVY BÁSNĚ.

Alois Jirásek se ve svých Pamětech několikráte zmiňuje o básnických prvotinách, jež prý psával, ne-li dříve, od gymnasijní septimy a jejichž „divné verše" plnívaly svou náladou prázdninovou jeho světničku v přístavku rodného domku; posílával prý je dlouho bez úspěchu do „Květů" Hálkovi a do „Světozora", ve kterém teprve před Jiráskovou maturitou, v č. 22. z 2. června 1871, vyšla jedna z nich, „Žena podloudníkova", podepsaná jen začátečními písmeny jeho jména. Alois Jirásek, kterého již po kvartě tak mocně vzrušily básně Máchovy a jenž právě ve vyšším gymnasiu čítal polské romantiky s Brodzińským a Mickiewiczem v čele a zamiloval se do básní Čelakovského, Erbenových a Hálkových, byl mezi těmi, kteří připravovali slavnou literární periodu „Lumíra"; básnické jeho sklony podněcovalo časopisecké a almanachové ovzduší konce let šedesátých, jejichž hrdý národní vzdor a svobodomyslné ideály nezůstaly bez vlivu na vývoj jeho smýšlení, zvláště když k tomu přispívalo i nejbližší okolí: literární tradice dlouholetého působiště Klicperova, ještě representovaná ctihodným starcem Janem Hostivítem Pospíšilem, spisovatelsky činní profesoři ústavu a zejména ke stejným cílům směřující spolužáci, z nichž Jiráska upřímné přátelství pojilo zvláště s Bohdanem Jelínkem.

Plněji se však účastnil literárního života Jirásek až v Praze po příchodu na universitu. Tehdy ještě dělil svůj zájem stále rovnoměrně mezi verše a prósu, a byly to nejen jeho známé povídky z hor, jež v časopisech upozorňovaly na nové spisovatelské jméno, nýbrž i básně. Nehledíme-li k uvedené prvotině z r. 1871, uveřejňoval Jirásek své básně v pětiletí 1872—1876, tedy ještě v prvních dvou letech litomyšlských; nejvíce jich vyšlo ve „Světozoru", kam po otištění „Ženy podloudníkovy" i povídkami přispíval nejčastěji. Vyšlo tam jeho básní čtrnáct, a to právě jeho básně nejdelší: r. 1871 *Žena podloudníkova*, r. 1872 *Rudý květ*, *Ze vsi* a dvě *Písně*, r. 1873 *Stíny*, r. 1874 *Cestou* a *Boží bojovníci*, r. 1875 cyklus čtyř básní *Domov*, zlomek obsáhlého eposu *Smrt* a drobné verše *S vrchu hory*, *Na památku*, *Na podzim* a *V zátiší*, r. 1876 *Po plesu*. Roku 1872 přinesla beletristická příloha „Českého jihu" drobnou Jiráskovu lyriku: tři básničky *Milé* a dvě *V lese*, pět *Písní* a vlasteneckou lyriku *V boji*, jež doplňují tři stejně nazvané básničky z téhož roku v „Hradečanu", v němž otiskl i milostnou *Buď se mnou vždy*. Dvě básně otiskl v Barákově „Svobodě", r. 1872 *U rakve dělníkovy* a r. 1873 *Při exekuci*, tři básně r. 1873 v třetím ročníku „Ruchu", *Před bitvou*, *Na jaře* (o dvou číslech) a *V temnu*, a současně v Peři-

nových „Obrazech života“ básně čtyři, vesměs drobné *V noci*, *Jako to kvítí*, *V tišině* a *V temnu* (o dvou číslech). Konečně „Lumír“ přinesl v letech 1874 až 1876 čtyři Jiráskovy básně: r. 1874 trojpísňové *V bouři*, r. 1875, kdy do ženského almanachu „Souzvuk,“, redigovaného Ž. Podlipskou, rovněž přispěl básní *V rozvalinách*, báseň jedinou, *K horám!* a v .1876 básně dvě, *Ejhle člověk!* a *Na Ryzemberce*. Není tedy vytištěných básní Jiráskových mnoho, že však to nejsou všechny, jež tehdy napsal, a že Jirásek měl i básnickou ctižádost, svědčí jejich oblíbené záhlaví *Z básní Al. Jiráska*; jest jich celkem 35 nebo, čítáme-li jednotlivá čísla pod společným titulem za básně samotné, 51, a stihl je osud většiny Jiráskových prvotin, prosaických obrázků z hor, že jich Jirásek nezařadil do sebraných spisů. Pro poznání Jiráska však jsou velmi důležité: právě již v nich vyniká nejeden charakteristický rys, jenž později závažně vystupuje ve zralém umění mistrově, a kdyby ani toho nebylo, Jiráskovo dílo a jeho umělecká cena samy by jim dodaly zvýšeného významu, protože právě v nich jest uzavřen kus intimního světa básníka, v jehož pracích složka osobní téměř zcela se ztrácí před zřeteli historického romanopisce a kritického pozorovatele soudobé společnosti.

A. Jirásek r. 1871.

Neboť ačkoliv mezi Jiráskovými básněmi jest čtvrtina epických, nejen lyrická čísla ostatní, jejichž většina jsou drobné básně prosté písňové formy, nýbrž i tyto básně dějepravné a pokusy o baladu a básnickou povídku otvírají pohled do básníkovy duše a seznamují nás s jeho citovým a myšlenkovým životem, jenž znamená východisko k rozsáhlé jeho tvorbě pozdější. Ve své lyrice o něm mluvil přímo, zpovídal se v ní ze své touhy, ze svých snu a smutku; epika jeho však rostla z téže citové a myšlenkové půdy a pro jejich výraz si našla pouze jinou formu: látky, které v ní zpracoval, a jejich pojetí nebyly náhodné, nýbrž byly dány tehdejším naladěním mladého básníka, jenž i do nich vkládal sám sebe, celou lidskou bytost.

Poesie mládeže z konce let šedesátých, jak ji předvádějí tři almanachy

„Ruchu“, „Almanach českého studentstva“, „Almanach“, vydaný k jubileu Akademicko-čtenářského spolku, jihočeské „Anemonky“ a částečně i almanach Umělecké Besedy „Máj“, vyznačuje se několika společnými základními rysy. Prudké a vzdorné cítění vlastenecké, živené vědomím národního ponížení, jež mladý J. V. Sládek vyjádřil rozjitřeným výkřikem „Jsme národ žebráků“, podněcuje a sílí touhu po činu; odpor k tyranům, jehož vášnivým projevem kromě básní Sládkových byly zejména verše Durdíkovy, Quisovy a Čiperovy, zvyšuje sociální cítění synů českého venkova, kteří jako Svat. Čech ve své „Chaloupce“ chmurnými barvami líčí scény lidské bídy a za své přijímají stanovisko „chátry“ (J. Martinec). To byly dva hlavní směry, jimiž se ideální duše nastávajících veřejných pracovníků dávaly v let do života. Při tom však měli i své touhy intimní; a tak ve všech těchto manifestačních projevech mladé poesie zvučí i silná struna erotická, rozechvívaná věčně stejnými bolestmi, nadějemi a štěstím zamilovaného mládí. Ze tří těchto oblastí jsou čerpány i látky epické k barvitým freskám z české minulosti i z dějin slovanských a západních a k prostým obrázkům z domácího života lidového. Cítíme všude nervosní jitření, jež se zmocnilo mladých duší; chvěje se ve vzdorných výkřicích vlasteneckých a sociálních stejně jako v intimních konfesích láskou raněných srdcí; verše jejich jsou většinou projevem hledání, vzniklého z rozporu skutečnosti a ideálu, nikoliv výrazem mládí, žitého klidně a radostně. A to naznačuje i jejich forma: úsilí o obrazovou a slovní barvitost se v nich pojí se snahou o prudký rytmický spád a plně znějící rýmy; malby epické a národní nebo sociální manifestace celkovou komposicí i detailem směřují k monumentálnosti; i v drobné lyrice převládá zřejmá umělost volící prostředky, v nichž soudobá kritika ne bezdůvodně cítila jistou rafinovanost. Vliv lidové poesie byl omezen na nejmenší míru a básně, napsané v jejím duchu, jsou ve všech almanaších řídké.

Z tohoto ovzduší vznikaly i básně Jiráskovy. Vidíme z nich, že i Jirásek cítil prudce národně a sociálně; i on této náladě své generace dal několikráte výraz, zejména v básních epických. A také tyto epické básně jsou stavěny se smyslem pro komposici a s úsilím o pádný a barvitý verš. Ve zlomku obsáhlé básně „Smrt“, o níž se zmiňuje v Pamětech, také on se pokusil plně pochopiti tragedii lidstva, krvavě zápasícího na bojištích pro slávu svých tyranů. I Jirásek měl touhu po činu, jímž chtěl prospěti národu a člověčenstvu; a nazývá-li se Sládek v úvodní básni prvního „Ruchu“ žebrákem, protože „čin nedospěl v srdci mém“, dotkla se tato bolest i srdce Jiráskova. I Jirásek cítil rozpor svých snů a skutečnosti, kterým trpěl a z něhož hledal východisko. A jeho touhy konečně, touhy mladého člověka, nejednou se také nesly za láskou a jemně objímaly štíhlou

dívčí postavu a líbaly zlaté vlasy a hluboké oči. Leč Jiráskovy básně přes to mají svůj vlastní ráz a melodii; Jirásková individualita, jež si v dalším svém rozvoji vždy uchovala uprostřed literárních směru a mezi silnými básnickými osobnostmi neporušený svéráz, projevila se již v jeho básních, při všech shodách přece od soudobé produkce v podstatě odlišných.

Jirásek si do literatury přinášel jako významný dar bohu silný sklon ke snivosti. V nezapomenutelné XVIII. kapitole prvního dílu Pamětí vylíčil, jak již jako malý hoch nejednou dobu hrubé mše o nedělích a svátcích trávil na hřbitově u kostela mezi kvetoucím kvítím hrobu a starými kříži a jak se odtud sám a sám odtoulal třešňovou alejí do „dolečku" mezi poli pod farským lesem a tam na slunci bloudil a usedal do zelené trávy; létali tu pestří motýli, lezli brouci a z nedalekého kostela se sem nesla mešní hudba. „Nepamatuju se, že bych byl o něčem přemítal, nebo snil. Byl jsem asi jako ten motýl nebo ten brouk; dýchal jsem zdravý život, cítil jsem blaho slunce a vonného zářivého vzduchu. Než to jsem měl na víc, že duše, třeba nevědomky, naslouchala přírodě, jejímu životu a ukládala si dojmy jeho blaha a krásy." A tato samotářská snivost, nepoutaná žádným pevným bodem, roztoužená a volně těkající provázela ho i v době, kdy psal své verše, jež proto byly „divné", že vznikaly z těchto sladkých a neurčitých nálad.

Sem se stěny ty lulko milá s jelenem,
ať hlavičku ti rozehřeju ladnou!
Já zadumám si pod tvých mráčků výklenem
a zase zbloudím dum svých v říši vnadnou! (V zátiší.)

V těchto chvílích, kdy „kotouče modré se vlnily a stoupaly" a básník se cítil šťastným, vznikla čísla jeho erotiky, „Písně" a „Milé" a „Buď se mnou", nejlíbeznější projev této snivosti. Nelze rozhodnouti, byly-li psány na určitou bytost, nebo jsou-li ztělesněním pouhého přeludu, kterým se ve své samotě spíjela mladá duše. Jiráskova erotika neměla vášně radostné dobyvačnosti ani bolesti, nad skutečným zážitkem v ní převládala složka snivosti. Dívka je mu sladce půvabným zjevem, přitahujícím a měkce naladujícím svou něhou a přec stále nedostupným, zjevem, jenž čistou hladinu jeho citu čeří lahodným vánkem touhy; její lásku nazývá tichým hájem, v němž se za měsíčních nocí u studánek pasou laně. Noční a lesní příroda tvoří vůbec pozadí jeho erotiky; Jirásek v lásce hledá sladký klid, a třebas se stále do jeho štěstí mísí přízrak marnosti všeho, také jej v ní nalézá. Je to názor, jemuž se později dostalo vtělení v dlouhou galerii dívčích postav od Lenky ve „Filosofské historii" až po Helenku z „Temna" a

Rodný domek Al. Jiráska se světničkou v přístavku.

Noému z „Husitského krále" a pro nějž Jirásek v těchto verších našel výraz jarní melodií „Večerních písní" a přírodní lyriky Hálkovy; „Písně" připomínají svou jemností až křehké verše Bohdana Jelínka.

Svou lásku Jirásek v „Písních" nazval hlubokým borem, v jehož korunách hrají větry „divných zvěstí"; užil tu slova, které se po čtyřiceti letech vrací v jeho Pamětech, když mluví o svých divných verších hronovských. Není to náhodné; Jirásek v Pamětech sám nejpřiléhavěji vystihl náladu, jež při literárních počátcích naplňovala jeho bytost. Cítil se tehdy básníkem a na básníka se díval blouznivýma očima, obestíraje ho romantičností, která jej stavěla mimo obyčejné lidi a která mu pro jeho zvýšenou citovost bránila žít prostě a radostně jejich životem. Báseň „Cestou" líčí pocity a dojmy, se kterými se za hvězdné letní noci vracel k rodné vesnici; po cestě známým lesem, jenž mu oživoval lidovými pověrami a vzpomínkami, došel k hostinci, v němž hrála taneční hudba; bylo tam veselo, i kterýsi stařec si zatančil „sólo", a venku pod lipou se k sobě s vyznáním lásky tiskli šťastní milenci. Leč básník naslouchaje hudbě a vida taneční šum, nebyl stržen tímto veselím; jako v Nerudově „Divokém zvuku" i k němu hudba promlouvala teskným smutkem:

Duši přišlo smutno, vzpomínání,
že ta láska také odkvétá! —
Radost vůkol, v horách ozývání,
venku sám je smutný poeta.

Sám a smutný poeta — tato slova jsou charakteristická pro mladého Jiráska, jenž kdysi bloudíval „dolečkem" opojen neurčitým sněním a vzdálen ruchu celého světa, jemuž ho nepřiblížila ani touha po lásce;

v ní se jen přirozeně projevilo jeho mládí a mezi jeho motivy měla místo jen potud, že zvyšovala měnivou krásu snu a ilusí. Proto milostné roztoužení nedovedlo plně zaujmouti jeho duše a zaplaviti jí horkým přívalem zpěněné krve, státi se osou jeho života a podnětem jeho činu. Ale mezi neurčitým sněním dětských básníkových let a doby, kdy dospíval v muže, byl přece rozdíl, podmíněný jeho duševním vývojem: četba velkých básníku dala směr jeho touhám, politický náš život konce let šedesátých a počátku let sedmdesátých probudil v něm dřímající energii a vlastní citový a myšlenkový život otevřel mu tajemství mučivých záhad metafysických, jež útočily i na jeho dychtivou duši.

A tu jest Jiráskova příbuznost s Máchou. Nebylo náhodné, že Mácha tak mocně na Jiráska pusobil, jak napovídají jeho Paměti. Máchovy smutně krásné verše o temné a jasné noci a hvězdách ve výši, o daleké cestě a marném volání, o uplynulém máji a ztraceném mládí vyjadřovaly i Jiráskovy nálady a duševní stavy. Zasněný student z českého venkova neměl vášnivě odvážného pohledu typického romantika z let třicátých, jímž Mácha v dramatickém napětí pronikal celou složitost bezútěšného lidského osudu; neměl jeho prudké a vytrvalé duslednosti, se kterou bezohledně domýšlel své kosmické problémy; bylo-li nitro Máchovo stále výbušnou sopkou, v jejímž podvědomí vřela žhavá láva osobních vášní a všelidského utrpení, Jiráskova duše se podobala klidné hladině jezerní, jež se sice za bouře rozčeří, ale po ní hned zase uklidní, aby za tichých nocí obrážela věčné kouzlo třpytivých hvězd a bledého měsíce. A tak, jako se milostný Jiráskův cit nevzdul ve strhující vášeň, liší se Jiráskova poesie od básní Máchových i tam, kde se ho dotkla stejná bolest rozčarování v pochopení lidského osudu.

Také Jirásek měl totiž v básnickém opojení mladých smyslů slavné okamžiky, kdy se v něm ozvala touha po nesmrtelnosti:

Jak slávověnce Athéňanu,
říš věčnosti mi spáti nedá,

přiznal v drobné básničce „V temnu“ obměnou Hálkových veršů z „Alfreda“. To byly ony sny, jež plakaly a výskaly v jeho srdci za bezesných nocí („V noci“). Jirásek cítil, že velké činy se rodí jen z prudkých bouří a nebezpečných krisí, a měl v těchto chvílích odvahu nastavit jim oddaně svoje nitro: volal po nich, namlouval si, že je synem „bouře“, jenž rozumí její tajemné řeči a jehož duše se za bouře tím volněji vznáší do dálek a výšek („V bouři“). A tu se objevuje významný rys Jiráskovy bytosti: přál si dosáhnouti nesmrtelnosti životním dílem, jež by ukazovalo cestu k pravdě, jež by probouzelo, osvětlovalo a zachraňovalo:

Jiným chtěl bych zářit pochodní
— — — — — — — — — — —
Písni moje — —
Kéž jsi maják, loď jenž zápasící
přes mělčiny, moře rozhněvané
do přístavu vede zátiší!

Leč velká Jiráskova touha byla od počátku zabarvena tragicky: mezi ní a jejím uskutečněním byla neodstranitelná překážka základní vlastnosti jeho povahy, básníkova snivost, které nelze překonati. Oddával-li se jí v dětství bezvýhradně a prožíval-li s ní jako básník krásné chvíle, cítil ji jindy v těchto okamžicích jako „ticho hrobové" a v básni „V tišině" se srovnával s plavcem na tiché lodi, která dřímá na mrtvých vodách; volalo-li však jeho „uspalé srdce" po bouři, v básni „V noci" toužil po spánku, jenž by ho vysvobodil z její trýzně. A tak se mladý básník podobal Máchovi z básnické apostrofy noci temné a noci jasné, jež obě ho budily k žalu, a Máchův výkřik k jasným hvězdám ve výši, k jejichž světelné říši touží, zatím co jeho jest jen země, vyjadřoval i Jiráskovu vnitřní krisi, ze které se zrodil mladický jeho světobol.

Nejplněji tyto duševní rozpory Jirásek vyjádřil v drobné básni „V temnu", otištěné v almanachu „Ruchu", jež naznačuje jejich rozvratnou prudkost: básník jimi úplně pozbyl vnitřní rovnováhy a jako poutník, jehož hlas zaniká ve tmě, prozářené svitem bludiček, marně hledal svého boha. Ze závěrečných veršů, do nichž vložil všechnu bezútěšnost svého stavu, zní k nám známá, ryze máchovská bolest:

Za světlem jdu. Zas jiný svit —
jdu za ním na vrch, v oudolí.
Můj marný krok. — Nenajde klid
ten poutník bludný o holi!

A také rozřešení této krise, jak je napovídají jmenované básně a z jiných zejména „Jako to kvítí" a „K horám", jest opět máchovské: na konci marně žitého života se šklebí temná propast smrti a zmaru, věčná tma, do níž klesne dřív, než najde pramen světla; jest to věčný zákon osudu, který Jirásek vyjádřil dvěma Máchovými symboly.

Přírodních nálad v Jiráskově lyrice není mnoho; Jirásek v Pamětech sice za největší zisk svých nedělních toulek „dolečkem" pokládá, že se zaposlouchal do duše přírody, ale právě z tohoto místa je patrno, že se vzrušoval celkovou náladou, jež vlaze zalévala jeho nitro a s níž splýval

v teplé odevzdanosti svého neurčitého snění, že však nepozoroval jejích detailů a ani neusiloval jí proniknouti v jednotlivostech. Stejně tomu bylo i později, kdy z přírodních dojmu kořistil básnicky. Jirásek přírody nikdy pouze nepopisoval, nýbrž vždy ji uváděl ve vztah k sobě a životu a viděl v ní obraz lidského a národního osudu. Jen ve dvou dvouslokových básničkách ,,Na jaře" promluvila k němu nadějí radostné proměny a ve dvou číslech ,,V lese" z tajemného hovoru mohutných stromů vytušil projev utajené a náhle uvědoměné síly, jejž aplikoval na svůj národ; jinak je to příroda podzimní s bílou mlhou na horách, s ptáky v odletu a s uvadlými květy a listím, jež mu připomíná smutný úděl člověka, stávajíc se jeho symbolem:

Jako to kvítí v poli uvadneme
a prach náš matka země pohostí.

A druhým symbolem odvěkého zmaru je vlastní básníkovo mládí. V jinošských krisích, jež hrozily z kořene rozvrátiti jeho snivou bytost, znovu a znovu se mu vracel přelud šťastného a bezstarostného dětství, jehož kontrastem měřil nynější bezútěšnost svého stavu. Mládí se mu měnilo v krásnou pohádku tím více, čím beznadějnější byla budoucnost s drtivou hrůzou smrti. Jirásek v době, kdy psal básně, procítil sám bezohlednou pravdivost poznání, že mládí je nenávratně mrtvo, na osudu svého přítele Bohdana Jelínka; nejen vroucí vzpomínka ve ,,Světozoru", nýbrž i báseň ,,Na památku", vzniklá z týchž vzpomínkových a citových motivů, svědčí o mocném dojmu, kterým na něho působila přítelova smrt v době jarních květů. Tento svůj smutek nad mrtvým mládím Jirásek zase promítá do přírody a v jeho básni ,,K horám" čteme verše, opět upomínající na závěrečné tóny Máchova ,,Máje":

Ó hory, mé hory, tam v mlhavé dáli,
toužebně hledám váš modravý pruh!
Tam nejkrasší mladosti dnové mi vzpláli,
bájí tam květem se opájel duch.
Růžový obláček nad vámi kyne. —
Mládí mé uvadá — z vás mi jen kyne,
ó hory, mé hory tam v mlhavé dáli!

Vzpomínky na ztracené dětství nebyly však u Jiráska jen důsledkem světobolných nálad, jež se ho zmocňovaly, nýbrž zároveň výrazem jeho bytosti. Jirásek je celým založením syn venkova, jenž svůj selský původ si nese v krvi a jenž kořeny své bytosti hluboko vězí v rodné půdě.

Svět, do něhož byl studiemi postaven, nepřestával cítiti jako cizí; podobal se stromu, jenž usychá, byl-li přesazen do jiného kraje, a vzpomínka na domov promlouvala teple do šťastných jeho snu a toužebným voláním do jeho krisí: ne prudký vír, jenž na něho dorážel z chaosu moderních hesel a myšlenek, nýbrž tichá hronovská idyla, jak ji žili předkové i současníci; ne městská společnost, jež má své uhlazené zpusoby a bezduché zákony, nýbrž volná krása hronovských polí a lesu — ono ovzduší, jež dýchalo jeho rané mládí, nepřestalo mu býti nutností ani později. V obláčcích dýmu své lulky snil o tiché komoře na výminku a o měsíci, jenž se okýnkem do ní díval, a jeho rozbolestněná duše se sem utíkala pro štěstí:

Mám přátely i chatu rodnou, milenou,
mám otců zemi — bohat jsem. Ó dosti!
Již růže nežel, pouští nejdeš sežženou,
máš čistý pramen tiché pro radosti.

Sem k modrým horám se za večera díval ve vlahém roztoužení, domovu jsou věnovány největší dvě jeho básně lyrické, „Cestou" a „Domov", domov mu oživuje i v jiných básních alespoň letmou narážkou.

Byli to předně básníkovi rodiče, zvláště matka, jež stále objímal dětsky vděčnou láskou; v synovském jeho případě nemůžeme nevzpomenouti na básníka, jenž nedlouho před ním psal poslední strofy cyklu „Matičce", na Jana Nerudu: ono známé teplo prostých veršu Nerudových vrací se i u Jiráska. Ale Jirásek byl venkovan, v největším zjihnutí citu skoupý na slovo. Jeví se to i ve formě jeho lyrických básní. Jirásek sice také napsal verše půvabné jemnosti a čisté krásy, v nichž uměl svuj pocit vyjádřit obrazem; takové jsou jeho verše milostné nebo básnička „Na jaře". Většinou však zápasil s výrazem i s veršem; ačkoliv pravidelně sahal po formě prosté čtyřveršové sloky a jen zřídka a výjimkou po formě složitější, verš jeho nebývá hudební a nejednou v něm narazíme na drsnosti. To platí zvláště o básních, v nichž Jirásek mluvil o svých vnitřních krisích; tam, kde Mácha rozehrál celé stupnice básnických obrazů a hlubokých tónu, Jirásek se omezil na holou myšlenku, o níž sice cítíme, že je bolestně prožita, ale jež zustala básnicky nezužitkována. A nejinak je tomu v projevech jeho synovské lásky: Jirásek přes to, že celá jeho bytost byla naplněna vřelou něhou a oddaností k rodičum, nenapsal o nich básně samostatné a projevy jeho lásky jsou rozptýleny v jeho básních po ruznu. Co pro Jiráska znamenala matka a jak ji miloval, vyjádřil nejplněji v básni „Po plesu", napsané v Litomyšli. Básník se vrátil pozdě k ránu z plesu, v jeho duši ožívá plesový ruch se zvukem hudby, planoucími světly a krásou tančících

Hřbitov v Hronově.

dívek a myslí mu prolétá vzpomínka na půvabný zjev černooké krasavice odkudsi z minulosti; ale pohled na podobiznu ustarané matky rázem změní jeho náladu:

Tou dobou vstává již a k oknu pokleká
a žehná mně, ó vím, v modlitbě horlivé.
Ty dobrotivá matičko má daleká,
ty's věrou mou, majákem v noci bouřlivé,
květ láska tvá a věčné její zkvétání.
Jak často jsi jej slzou skropila!
Pán Bůh ti oplať, matko rozmilá! — —
Zrak vlhne, ruce spínám — zvonít klekání. —

Neruda pro svůj poměr k rodičům nacházel ve vzpomínkách a různých životních situacích rozmanité varianty, jimiž plně vystihl tragický vztah k otci a teplo společného života s matkou, Jirásek však se v prudkém pohnutí vzdáleného a zase se vracejícího syna prostě vrhá v náruč své roditelky a cítí jen vlnu štěstí, která v této chvíli zaplavuje jeho hruď.

A jako rodná došková chata a otcovský krb, jejichž léčivou moc na bolesti svého života vyzpíval v horoucím vyznání lásky čtvrté básně „Domova“, byla mu vším i rodná ves a rodný kraj, s nimiž se cítil spojen

neporušitelnými svazky svého původu. Nejen rodný domek a rodiče, nýbrž celé okolí s malým kostelíkem a hřbitůvkem, s mlýnem nad řekou, se školou a farou, s bílými lomenicemi starých stavení a s blízkými lesy a poli, s padolem a Milíři a všemi obyvateli mrtvými i živými oživují v jeho láskyplni vzpomínce; a nejen to, i jejich život se všemi obyčeji a názory, s poesí pověr a pověstí, s mythologickými postavami zalidňujícími samotu lesů a řeky, s nedávnými tragickými příběhy, které se tu odehrály a ještě nyní rozrušují klidnou hladinu venkovských zájmů. Chápat svůj rodný kraj, poznat jeho duši a vážit si jeho tradice učil se Jirásek od druhých zamilovaných svých básníků, od Čelakovského a Erbena. A tak vracel-li se k domovu, působilo na něj nejen kouzlo mariánského obrázku na lesním stromě, pod nímž se zastřelil mladý, láskou zklamaný Bena Pohorský; ve vzpomínce na zimní háv svého kraje nevybavil se mu v mysli jen těžký život podloudníka, brodícího se sněhem pustého úvozu: v obou básních, v „Domově" i „Cestou", vystupuje i vodník, zárodek vodníků z „Lucerny", obestřený všemi lidovými představami; jak láká chodce, jak se lesem prohání změněn v koně, jak mu voda kape ze zeleného fraku a jak se loudá k tanci s opuštěnou dívčinou ve vesnickém hostinci; vystupují tu lesní žínky, hravě tančící za měsíčních nocí na volném paloučku. Jirásek se uměl vžít i do veselí venkovské muziky, při níž si posledními silami zakřepčí i stařec se svou stařenkou vzpomínaje, jako v drobném obrázku „Ze vsi", na časy prchlého mládí...

A tak se i v těchto básních radostného soužití básníkova s krajem vrací Jiráskův snivý světobol, jenž opět ústí do představy smrti. Tou k němu mluvil vesnický hřbitůvek i sehnuté postavy a šedivé hlavy starých sousedů. Leč smrt nyní ve chvílích usmíření má tichý půvab klidu, jenž hojí všechny životní rozpory a pozbývá hrůzy oné věčné nicoty, jež se šklebila na konci smělých jeho tužeb. Poznav krise moderního člověka, vytrženého z idyly venkovských zájmů a radostí a „rozumem i přísnou vědou" („V temnu") marně hledajícího ztraceného boha, básník již stojí nad duševním niveau svých rodáků a pochopil tragedii zemřelého syna mlynářova, studenta, chytré hlavy a neznaboha, jenž dokonal bez kněze, jak o něm dosud vypravují; co napsal Jirásek v dalších verších:

Student — věčné spory život ssály —
klidně spí — už navždy dostonal —,

bylo i poslední moudrostí jeho uklidněného nitra; ne bezvýznamně toužil po svých horách, k nimž do dálky letělo jeho srdce:

Kéž tu jen po čase na věky stichne — —

Pochopení duše rodného kraje konečně dalo Jiráskovi také pochopení českého kraje vůbec, pochopení dějinného dramatu, jež se tu odehrálo v minulosti. Tři básně tomu nasvědčují: „S vrchu hory", „V rozvalinách" a „Na Ryzemburce". Poslední z nich patrně souvisí s Jiráskovou prázdninovou cestou na Chodsko a do jižních Čech, o které vypravuje v Pamětech. Když Jirásek psal tyto verše, byl již autorem prvních svých povídek historických z doby českého utrpení. Že Jirásek nejprve sáhl do této doby a nikoliv do slavné epochy husitské, mělo duvod v soudobém stavu naší politiky a v tehdejším českém myšlení, jež obnovovalo kult Bílé hory a obrazem národního ponížení burcovalo k odvetě. A tak i Jirásek, stoje na troskách starých hradů v krajinách, kde se kdysi vítězně projevila česká síla, mimoděk si vybavoval rozdíl slavné minulosti s chabou a bezmocnou přítomností. V básni „S vrchu hory" to byly zase Máchovy elegické tóny, které zvučely z Jiráskova oslovení „rodného kraje, slavné vlasti, otcův země posvěcené, mocné kdys, teď ponížené", do jeho vzpomínky na Záboje z Rukopisu královdvorského, kdežto obě básně druhé se přimykají k soudobé poesii vlastenecké, jejíž vášnivý rhetorismus se prolínal se smutnou meditací a jež hned neplodně dumala, jako Jirásek na Ryzemberku, a hned věřila, jako Jirásek na rozvalinách, v příchod nové, lepší doby, která bude demokratická a přes staré třídní rozpory, přes přežilé privileje šlechtických representantů národa vyzní v „lidstva hymnus hřímavý".

Pro příštího Jiráska je velmi charakteristická báseň „V boji" (Č. jih), nejvýraznější projev této víry. Jedenadvacetiletý básník je přesvědčen, že český národ zapěje své „hossanah" a že se česká země ozve radostným zpěvem velkého vítězství:

Však bez krve se zastkví vavřín náš
a zpěv náš divě nezazvučí,
s ním nespojí se naříkání těch,
jež vítěz ve zpupnosti mučí.

Vám bude náš zpěv hymnou míru,
jím rána bude zacelena,
a palma tichá, jež nás oblaží,
i vám se také zazelená!

Vlastní jeho touha zářit jiným pochodní jest zde již touhou národa a v ní jest jeho dějinný smysl a význam.

A stejný myšlenkový a citový svět se obráží i v Jiráskově epice. Jirásek

Jiráskova matka.

v Pamětech mluví o velké básni „Smrt“, již psal v Hronově a již známe z fragmentu ve „Světozoru“, ale jinak jest jeho epika drobná a její látky těsně souvisejí s motivy, jež jsme poznali v jeho lyrice. Báseň „Žena podloudníkova“, jíž pronikl do „Světozora“, stejně jako „Rudý květ“, o rok pozdější, jsou výsledkem Jiráskova zakořenění v rodném kraji, z něhož současně vznikaly „Povídky z kraje“ a jehož nejkrásnějším květem je pozdější nová kronika „U nás“; obrážejí se v nich i obě formy jeho lásky, o nichž jsme mluvili v jeho lyrice: v „Ženě podloudníkově“ svět skutečný, při této látce se vracející zmínkou o pašerovi v „Domově“ a povídkově zachycený zvláště v obrázku „Pro statek otců“; v „Rudém květu“ svět lidových náboženských představ. A je to vždy smrt se svou tragikou a bolestí, již staví do kontrastu se životním jasem a štěstím a jejíž tmavá propast se jako v Jiráskově lyrice i zde šklebí vstříc lidským touhám: žena podloudníkova za bouřlivé noci čeká na modlitbách a se zoufalou úzkostí nad spícím dítětem na manžela, jenž vyšel za svým nedovoleným řemeslem, a setkává se jen s jeho mrtvolou, kterou z nebezpečné toulky obětavě přinesl jeho věrný druh; mladé děvče chce na matce boží v zázračné lesní kapli vymodliti uzdravení svého milence, ale uvěří víle, jež jí v tom zabrání a dá jí pro nemocného rudý květ, položí jej pod jeho podušku a vraždí tak milence i své štěstí. Formou se obě básně, volně plynoucí sdruženě rýmovanými trochejskými verši bez dělení do strof, i baladickým dechem hlásí k Erbenovi, na jehož „Svatební košili“ upomíná i intonace modlitby v „Ženě podloudníkově“ a vílina řeč v „Rudém květu“ i tajemný nadpřirozený svět, svými vlivy zasahující do života skutečného. K dramatické živosti a úsečnosti však se zde Jirásek ještě nepropracoval. Charakteristické v obou básních je vyzdvižení rodinného života a matčiny úzkostlivé lásky k nemocnému synovi.

V „Ženě podloudníkově“ zřetelně proniká Jiráskův soucit s malými a poníženými; nedovolené podniky nešťastného muže mu nebránily, aby ho nenazval „ubohým“ a aby nebylo z celé básně cítit vřelou účast básníkovu s jeho těžkým životem a s neblahým osudem jeho rodiny. Jirásek,

syn drobného venkovana, narozený a vyrostlý pod doškovou střechou a tak hluboce kotvící v zapadlém svém kraji, byl samozřejmě demokrat, a český politický život ho v demokratickém cítění ještě více utvrdil. Proto Jirásek přispěl do Barákovy „Svobody", jež měla svobodomyslnou, národně a sociálně zabarvenou tendenci; básnickým výrazem demokratického a pokrokového cítění Jiráskova jsou básně „U rakve dělníkovy" a „Stíny". Časovost obou themat, jež jsou vzata přímo z výhně tehdejších národních a sociálních boju, jest duležitým svědectvím pro vášnivý Jiráskuv vztah k současnému životu a k jeho problémum; vidíme z nich, že Jiráskova touha zářit jiným pochodní rozumu a vědy, byla poctivě žitým odrazem positivisticko-liberálního hnutí v našem národě, jež se projevovalo osvětovou prací Grégrovy „Matice lidu", Barákovy „Svobody" a jiných výchovných podniku, kterých se nadšeně účastnila literární mládež. A byla-li tendence obou básní pokroková, vynaložil v nich Jirásek, v lyrice monotonní a drsný, mnoho umělecké péče i na formu: tyto básně jsou psány v umně členěných a složitých strofách, a ačkoliv Jirásek ani v nich nezapřel drsného venkovana, je patrno i v rozvrhu látky úsilí o soustředěnou dramatičnost a náladovou zaokrouhlenost. Šest sedmiveršových slok básně „U rakve dělníkovy", spojených dvěma rýmy ve verších druhém, čtvrtém a sedmém a v pátém a šestém, zatím co verš první a třetí jsou nerýmovány, nabývá baladického přízvuku opakováním pozměněného druhého verše ve verši sedmém; tím každá strofa se stává uzavřeným celkem. Báseň se celým rázem hlásí k sociální epice Nerudově z „Knih veršu", k Mayerovu „Poledni" a k Šolcově „Písni o ruce mozolné" a je vyznáním víry v prostého, uvědomělého dělníka, který svou prací a svými dětmi připravuje novou, lepší budoucnost:

Sem pojďte, páni, vizte mozol, vrásky!
Jak on k své vlasti, máte tolik lásky?

Šest devítiveršových strof „Stínu", v první polovici střídavě a ve druhé sdruženě rýmovaných s devátým veršem nerýmovaným, jímž opět baladicky uzavírá myšlenku a situaci jednotlivých slok, jak to činí i závěrečnou čtyřveršovou strofou při celé básni, tvoří tragický protějšek básně předešlé: proti mrtvému dělníkovi, jednomu z mnohých, jenž jsa z křemene pomáhá tvořit Neruduv národ z kvádru, jest zde postaven umírající pracovník duševní, jenž jako Jirásek v básničce „V temnu" chtěl lidstvu zářit pochodní. Nepraktický, své vědě oddaný mladý muž, „voják světla armády", ve své chudobě zklamaný láskou a svým pokrokovým přesvědčením zklamavší nebohou matku, již smrt vysvobodila ze žalu

nad tím, že se nestal knězem, končí dobrovolně svůj marný život. S nejlepšími úmysly a s největší nezištností šel mezi lid:

Chtěl jemu sloužit — Nouze za odměnu,
dík nezazní snad ani jeho jménu.
Trn za myšlenku, led za vřelost dali
a v pýše se mu mnozí vysmívali.
Noc bláznů, rej a — němá zoufalost.

Jirásek pochopil, že velká myšlenka a pokrok národa a lidstva si vyžadují oběti právě na lidech nejčistších — doklady ze současného života české noviny tehdy přinášely často.

A tak přistoupil-li Jirásek ve dvou básních, „Boží bojovníci" a „Při exekuci", k české minulosti, nečinil tak pro zajímavost látky, pro dobrodružnost námětu ani pro básnický efekt, nýbrž právě na domácí minulosti znovu odhaloval tento nezměnitelný řád osudu. Mohli-li jsme nazvati obě jeho básně s náměty z rodného jeho kraje i obě básně zabarvené časovou tendencí protějšky, jsou takovými protějšky i tyto dva nevelké obrazy historické, a to dobou, ze které je vzata jejich látka: první je z doby husitské, druhá z doby pobělohorské. I na jejich formě je patrna umělecká kázeň, v níž Jirásek rostl. „Boží bojovníci" jsou psáni v desetiveršových strofách — jest jich šest —, v nichž první čtyři verše jsou rýmovány střídavě a šest následujících podle vzorce cdcede, při čemž poslední verš tvoří refrén, jímž se stupňuje dramatičnost děje i nálady; je to počátek husitské písně „Kdož jste boží bojovníci", ve strofě poslední obměněný se zřetelem na tragiku líčeného příběhu v „Ej, to boží bojovníci!" „Při exekuci" má pět sedmiveršových strof s třemi rýmy: ve verši prvním, třetím a pátém, v druhém a čtvrtém, v šestém a sedmém; i zde je poslední sedmý verš zase refrénový, ač se neopakuje úplně slovně, nýbrž podle dějového postupu líčí náladu způsobenou zvukem umíráčku a vířením bubnů. Jaký důraz Jirásek kladl na náladovou účinnost podobného refrénu, vidíme i na prosaické „Viktorce", kde se v prvních kapitolách také refrénově opakuje věta o noci na osmý listopad.

„Boží bojovníci", otištění šest let po Čechově „Husitovi na Baltu", mají stejný název s básní, již psal V. Šolc v posledních letech života; Šolcova báseň tehdy ovšem nebyla známa a zachovaný zlomek nepřipouští úsudku o rázu zamýšleného zpracování. S Čechem má Jirásek stejný obdiv pro husitskou velikost a slávu husitských vítězství, ale mezi duchem obou básní je rozdíl: smrtí husitského vůdce u Čecha je manifestováno největší rozpětí válečné slávy husitské, jejímž heroickým ovzduším je nabita celá

Bohdan Jelínek.

báseň; nad vítězstvím Tábora v básni Jiráskově se však klene nebe, zakalené těžkými mraky bolesti nad obětmi války. Ve vítězném boji Tábora padli po šťastné svatební noci, ztrávené na tvrdém loži válečného vozu, mladí novomanželé, „boží bojovníci", a zaplatili vítězství druhu svým sotva zrozeným štěstím... A báseň „Při exekuci" opět líčí rodinnou tragedii, jakých bylo plno i v českých válkách; při popravě chycených českých kacířů se setkává odsouzený stařec se synem, jenž velí četě císařského vojska, která má popravu vykonati. Syn chce otce zachrániti, ale ten proklíná zrádce víry a vlasti, a když syn váhá vrátiti se k zapřené víře, probodne ho „za vlast" dýkou.

Jirásek již v mládí pochopil tragedii lidstva, jež je vyjádřena slovy smrt, vraždění a násilí; ve všech jeho epických básních je to smrt, jež ho vzrušuje a děsí; tato tragedie útočila na jeho duši, a v její hrůzné velikosti mladému básníkovi bledly všechny touhy a bolesti osobní. Umělecká ctižádost Jiráskova směřovala již tehdy, kdy počal psáti básně, k cílům větším a závažnějším, než jsou milostné krise mladého srdce a pouhá literární zábavnost; na formě jeho epiky jsme viděli, s jakým úsilím si Jirásek osvojoval umělecké prostředky, a na jejích látkách, že měl porozumění pro intimní štěstí lidské, ale právě toto porozumění ho vedlo až ke kořenům zla ve společenských řádech, jež právo každého na prosté štěstí smějí zničit. A básník, jenž toužil jiným zářit pochodní, dal svůj talent a své umění do služeb velké myšlenky bojovat proti smrti, burcovat lidské vědomí, zažehovat v duších světlo pravé lidskosti a odhalovat příčiny tohoto dramatu. A tu se obrátil proti příčině, jež v dějinách lidstva řádila nejhrozněji, proti válkám, jež rozsévaly onu hrůzu, jež se šklebila do metafysických úvah Máchových a do níž ústil i Jiráskův světobol: smrt. Jirásek se stal vášnivým odpůrcem válek, jakým se jevil již v lyrické drobotině „V boji".

A tak poslední tři jeho básně epické jsou nezastřeným, přímým výrazem tohoto Jiráskova odporu k válkám: „Před bitvou", „Ejhle člověk!" a zlomek „Smrt". Čtyřicetiveršová báseň „Před bitvou" o čtyřech strofách, v prvních čtyřech verších rýmovaných střídavě a v dalších sdruženě —

dva poslední verše tvoří zase obměňovaný refrén, vyjadřující těžkou noční náladu nejistoty před nastávající bitvou — líčí, jak spícím táborem, chráněným bdícími strážemi, prochází Smrt a vybírá si své oběti; vojín-básník, kterého přešla, bude ve své písni hlásat krásu slunce, jež zapudí tmu zítřejšího dne. V básni ,,Ejhle člověk!" zašel si Jirásek pro látku do starověkých dějin, k perskému králi Xerxovi, jenž s velkým vojskem vítězně táhne proti Řekům a překonal i moře, dav vystavěti přes Hellespont dva mosty. V šesti desetiveršových strofách, s odchylkou ve dvou verších posledních rýmovaných jako ,,Boží bojovníci" a pointovaných jako ,,Stíny" čtyřmi verši závěrečnými, vylíčil tu Jirásek slavného dobyvatele obdobně s Schillerovým ,,Prstenem Polykratovým" na vrcholu štěstí: celý svět má u nohou. Ale — jiným způsobem než Polykrates — poznává marnost své slávy, pro niž umírají tisíce lidí: ve chvíli, kdy zdvihá děkovný pohár bohům, zkalí mu radost černá myšlenka, že také on zemře, až přijde jeho čas, a statečná vojska pak jásají vstříc ztichlému, slzícímu králi. V obou těchto básních, stejně jako v ,,Božích bojovnících", prokázal se Jirásek malířem válčících mass v táboře i v bitvách, umění, jež plně rozvinul v historických svých románech.

Cizí látka této básně, jež se jí tak výrazně liší od ostatní Jiráskovy produkce, byla dána jak povoláním profesora dějin, jenž i ve své lyrice do řecké historie sáhl alespoň zmínkou o slávověncích Athéňanu, tak vzrustající oblibou světových námětů v rodící se poesii Lumírovcu. I kdyby byl Jirásek sám nesdělil v Pamětech, že čítal ve studentských letech polské romantiky, mluvil by o jejich vlivu fragment básně ,,Smrt"; a okolnost, že se Jirásek v Pamětech zmiňuje i o této své práci, sama napovídá, co je z otištěné části patrno, že měla býti vrcholem jeho básnické tvorby. Myšlenky a obrazy, touhy a bolesti drobných jeho básní jsou zde slity v celek, jenž měl býti výrazem básníkova světového názoru. Báseň je romantická celou strukturou, obsahem i scenerií a jako pozdní ohlas Byronovy poesie hlásí se k polským básníkům vášnivým svým dechem a střídáním světa skutečného s barvitými visemi, jež jsou klíčem k poznání mučivých záhad a odpovědí na otázky autora i jeho hrdiny. Hrdinou ,,Smrti" je Vojtěch, v němž poznáváme básníka veršu ,,V temnu" a ,,Před bitvou" a ,,vojáka světla armády" ze ,,Stínu"; prostá jizba s knihami na stole a stmívající se večer jsou obvyklým pozadím drobné jeho lyriky; v romantické básni však tato scenerie nabyla fantastičnosti mrtvolou mladého muže na loži a lebkou mezi knihami, nad nimiž Vojtěch deklamuje monolog ze známých motivu o říši věčnosti, jež ho láká jak Athéňana slávověnce, o symbolu zapadlého slunce, o cestě tmou a marném hledání, o smrti a hrobu, jež jsou poslední stanicí neklidného srdce, z motivu, mezi

nimiž neschází ani vzpomínka na matku. A dva sny, jež Vojtěchovi odhalují utrpení lidstva, opět rozvádějí motivy nám známé: obraz lodi na bouřlivém moři, jíž Jirásek chtěl býti v básni „V bouři" zářícím majákem, vrací se ve snu prvém, v němž se Vojtěch ocitl na mořském dně, kde vidí mrtvoly utopenců ze ztroskotaných lodí; sen druhý předvádí válečnou scénu z Napoleonova návratu z Ruska, jak francouzští vojáci pro slávu svého císaře hromadně hynou ve sněhu a mrazu. „Ó vojno! kuplířko ty smrti dravá!" volá vzrušený básník, jehož selská drsnost zde zápasila s visionářskou fantastičností jako v soudobých básních Antala Staška, a závěrem svého fragmentu se hlásí k přerodným sociálním myšlenkám své doby, jež se ozvaly už z básně „U rakve dělníkovy":

...Slyš ten hluk! To bouře, hoří!

— — — — — — — — — — — —

Ta zář a hluk, ty hlasy — zpěvy smělé —
a tmavou nocí hučí zvon — teď střelná rána,
a zas — to revoluční píseň zazpívána:
„Ať zhynou svobod našich hubitelé!"

Když Jirásek počínal psáti první své povídky z české minulosti, byl jeho životní názor již tak dalece vyhraněn, že se na ni nedíval jako na klenotnici zajímavých látek, v nichž může básníkova fantasie volně hýřiti, nýbrž že k ní přistupoval s hlubokým vědomím mravní odpovědnosti. Zatím co historičtí romanopisci od V. Scotta po Sienkiewicze těžiště dějinných událostí spatřovali ve vítězné slávě bitev a opájeli sebe i své čtenáře glorifikací válečných dějů, jsou historické obrazy Jiráskovy proniknuty teplou vlnou soucitu s trpícími, ať jsou to bojovníci za lepší budoucnost národa a lidstva nebo ti, kteří klesají pod tvrdou pěstí násilníků, udržujících staré nespravedlivé řády a kořistících z výhod, jež jim poskytují. Odtud jeho zájem pro lidové vrstvy, které v jeho obrazech mají úlohu hlavní: v Jiráskově podání jsou české dějiny demokratické, Jirásek v nich hledá a nalézá předchůdce svého dělníka a svého „vojáka světla armády" a jim patří jeho obdiv a láska, ať se zrodili a žili v době husitské nebo pobělohorské a obrozenské.

A líčí-li vítězné boje husitské, nečiní tak pro marnou jejich válečnou slávu, nýbrž proto, že v nich vítězně zápasí idea nového, lepšího člověka, jíž byl nesen český národ, s onou tmou, jež lidstvo ujařmuje a jež spoutala českého člověka v době pobělohorské. Tento Jiráskův názor, k němuž se protrpěl v mládí, dal mu možnost pochopit české dějiny v jejich světovém významu; odtud síla jeho historických obrazů, odtud jejich obliba v nej-

širších vrstvách a odtud jejich jedinečná výchovná moc. Neboť v nich skutečně je vtěleno slavné Kollárovo:

Národ tak považuj jediné jako nádobu lidství,
a vždy, voláš-li: Slavjan! nechť se ti ozve člověk!

J. Máchal:

JURČIČŮV „TUGOMER“ A JIRÁSKŮV „GERO“.

Mrzký čin lstivého a ukrutného Němce, markraběte Východní marky Gera, jenž dal úskočně povražditi třicet náčelníků slovanských, vzbudil spravedlivý hněv již u Balbína, který ve své „Rozpravě na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého“, uvádí jej mezi výstražnými příklady, z nichž se mohou Čechové a národové slovanští poučiti, „aby se vyhnuli zlu, jež jim hrozí“. Nelidský čin Gerův nezůstal bez ohlasu i v novější uvědomělé literatuře slovanské a byl podnětem k několika významným skladbám básnickým.

Již Jan Kollár věnoval Gerovi ve své „Slávy dceři“ dvě řízné znělky (II,13; V, 53), v nichž trpce vzpomíná na jeho krvavý kvas a odsuzuje ho jako „vraha šibalského a krutého“, aby v podsvětí za trest visel mezi peklem slávským a německým, nesa obou pekel tíhu. V jiné znělce (V, 30) líčí zase pekelná muka Tugomíra, „zlořečeného zrádce Braniborska“, jenž své krajany zradil Gerovi a uvedl je v moc a poddanství Němců. Svat. Čech v procítěné básni „Geronův smích“ (Nové písně) živě vypravuje, jak Gerovi, poděšenému stíny zavražděných knížat slovanských a obávajícímu se pomsty vzbouřených Slovanů, nenadále přichází na pomoc Tugomír, kníže Stodoranů, a slibuje mu, že zradí své krajany. Nad touto neslýchanou zradou Gero vybuchne v divoký a nevázaný smích, kterým se otřásají síně jeho paláce.

V tom smíchu zvučel divý ples,
ryk ukojené zloby,
v něm jak by zachechtal se běs
nad ssutkami a hroby,
v něm zněly skřeky vítězné
a radost pomsty dravá
a povržení bezmezné
a záště propast žhavá...

O dramatické zpracování této vzrušující a opravdu tragické pro Slovany události, jichž je v historii světové poskrovnu, pokusil se vynikající beletrista slovinský Josef Jurčič v tragedii *Tugomer*, tiskem vydané r. 1876, a stejnou látku zvolil si Alois Jirásek za předmět své historické hry *Gero*, která byla v Národním divadle po prvé provozována 17. listopadu 1904.

Historický základ, na němž Jurčič i Jirásek budovali svá dramata, je podle líčení historiku tento. Vnitřní rozbroje, jež nastaly v Německu, když Oto I. nastoupil vládu, povzbudily Slovany polabské k pokusum vymanit se z područí německého. R. 939 rozšířilo se povstání ujařmených Slovanů po celé délce hranic německo-slovanských. Hrabě Gero, jehož vládě svěřena byla krajina saská na středním toku Labe, obávaje se nějaké lsti se strany vzbouřených Slovanu a chtě jejich moc zeslabiti, pozval k sobě třicet knížat slovanských — patrně pod záminkou mírového vyjednávání. Vystrojiv jim skvělou hostinu a opojiv je vínem, dal je v noci povražditi; jeden jediný z nich unikl smrti. Ohavný čin Geruv pobouřil všecky Slovany mezi Labem a Odrou a vznítil v nich vášnivou touhu pomstíti zákeřnou vraždu svých knížat. Právě v této době vzbouření Bodrci úplně potřeli na Dolním Labi německé (saské) vojsko ve vítězné bitvě, v níž padl i vudce německého vojska Haika. Od Luticu hrozilo nemenší nebezpečí Gerovi, který nemaje s dostatek vojska, volal krále Otu na pomoc. Vida pak, že by proti Slovanům, v bojích otužilým, statečným a dobře vycvičeným, nestačila chrabrost a moc vojenská, umínil si užíti zase podlé lsti a hanebného úskoku. V zajetí německém ještě z dob bojů krále Jindřicha proti Havolanum nalézal se kníže Havolanu Tugumir, jenž měl v Havolsku nastoupiti vládu. Tohoto Gero získal velikými penězi a přemluvil ještě většími sliby, aby se stal zrádcem své vlasti. Tugumir nenadále se objevil v Braniboři, hlavním městě Havolanu, lživě předstíraje, že tajně unikl ze zajetí německého. Duvěřiví Havolané ochotně ho uvítali a uznali za svého vládce. Tugumir brzy poté násilím se zmocnil synovce svého, jediného tehdy mimo něj potomka knížecího z rodu Havolanu, který byl unikl z všeobecného povraždění knížat slovanských při hostině Gerově, připravil ho o život a město Braniboř s celým krajem Havolanu vydal v poddanství německé. Tím Gero nabyl pevné pudy mezi Slovany a podrobení ostatních kmenu nebylo mu již nesnadné. Za odměnu byl jmenován markrabětem a svěřena mu plná vláda na celém území středního Labe[1].

Historická tradice jest tedy celkem dosti skoupá a chudá, přestávajíc na několika holých faktech. Tvořivé činnosti básníku, kteří si ji vzali za podklad svých dramat, bylo tím sice ponecháno volné pole, ale zároveň bylo potřebí mnoho vymýšlet a doplňovat, aby z daného materiálu vyrostl

[1]) Widukindi rerum gestarum saxonicarum libri tres. — Giesebrecht, Wendische Geschichten I. Berlin 1843. — Köpke-Dümmler, Kaiser Otto d. Grosse Leipzig 1876. — R. Dvořák, Styky Slovanů polabských s říší německou za krále Jindřicha I. a cís. Oty I. (Progr. gymn. čes. v Brně 1885—6). — Bogusławski, Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodnej III. Poznań 1892.

nejen sytý a celistvý, nýbrž i ve svých příčinách a následcích řádně zdůvodněný obraz dramatický. Jurčič i Jirásek zdramatisovali zvolenou látku každý svým způsobem.

Jurčič zvoliv za hlavního reka své tragedie Tugomera, jejž historie líčí jako zrádce vlasti, byl nucen v sestrojení děje a v kresbě povah podstatně se uchylovat od historické tradice. Děj jeho tragedie, rozložený v pět aktů, postupuje takto: Tugomer, uprchnuv ze zajetí německého, je v městě Braniboru od svých krajanů, kteří se obávají útoku Němců, nadšeně uvítán; většina národa patří naň jako na svého nejlepšího a nejspolehlivějšího vůdce, který dovede čeliti útokům Němců. Tugomer podle zkušeností, jichž nabyl v zajetí mezi Němci, radí svým krajanům, aby zatím hleděli žíti s Němci v míru, a teprve až vnitřně zmohutnějí, aby pomýšleli na útočný boj. Tomu odporuje Mestislav a důtklivě varuje důvěřovati Němcům, kteří, co dnes slibují, zítra budou zapírat; s Němci prý je jediný rozhovor možný — řeč zbraní. V neshodě rozejdou se předáci Slovanů. Zatím ve vojenském táboře německém Gero vykládá svým důvěrníkům, že úmyslně dal Tugomerovi příležitost uprchnout ze zajetí, aby nevěda o tom byl nástrojem v jeho rukou a proti vůli pomáhal mu rušit sjednocení mezi Slovany (1. jedn.). Gripo, německý osadník mezi Slovany a tajný náhončí Gerův, snaží se smýšlenými zprávami posíliti myšlenku Tugomerovu o prospěšnosti míru s Němci. Důvěřivý Tugomer přemlouvá potom ve shromáždění lidu své krajany, aby podle přání Gerova poslali třicet mužů vybraných k sjednání míru. Marně varuje je Mestislav, aby nevěřili Gerovi a nevydávali výkvět národa v jeho ruce. Když byl Tugomer ujistil, že Gero chce za každého Slovana poslati dva Němce jako rukojmí, sněm většinou hlasů schválí návrh Tugomerův (2. jedn.). Gero skvěle uvítav a pohostiv vyslance slovanské, získá si jejich důvěru, jediné přítel Tugomerův Bojan tuší zradu a radí k opatrnosti. Zatím zrádný Gripo, jemuž byla důvěřivě svěřena stráž nad rukojmími německými, pomůže těmto k útěku, načež Gero dá vyslance slovanské od svého vojska porubati, jediné Tugomer a Bojan živí vyváznou (3. jedn.). Doma Tugomer bouří celý národ do zbraně proti úskočnému Gerovi, ale sám je podezříván ze zrady a volán na soud lidu (4. jedn.). Aby prokázal svou nevinnost a smyl svou těžkou vinu, koná v bitvě, kterou Slované svedou s vojskem Gerovým, divy statečnosti a smrtelně jsa raněn umírá. Sám Gero velebí jeho statečnost a nad mrtvým tělem jeho promlouvá:

„Ten muž byl u Slovanů jediný,
jenž mohl Němcům způsobiti strach,
neb Němec udatnost i cizí ctí.“

Gero.
(Ed. Vojan v dramatu „Gero" na Nár. Divadle.)

Jurčič odchýliv se již v základní osnově děje od historického podání a vylíčiv Tugomera jako dobrého vlastence a Slovana, ještě volněji si vedl při vymýšlení vedlejších částí, jimiž hlavní děj osvětloval. S touž volností si počínal při tvoření jednotlivých postav; nestaral se o to, aby přímo vyrůstaly z historické půdy, nýbrž tvořil je podle určitých typů zejména shakespearovských. Gripo je obvyklý typ intrikána, stará Vrza, babička Tugomerova, typ věštky, Spytihněv pomlouvače a pod.

Mnohem věrněji přidržel se Jirásek dějinné tradice, jak ji zaznamenal starý kronikář. Byl ovšem také nucen mnoho přidávat ze své fantasie, holý fakt oživovat novými vložkami a nové osoby vymýšlet, ale všecko to se dálo co nejvěrněji v souhlase a v duchu historické tradice. Hlavní děj o čtyřech jednáních rozvíjí se takto: Na hradě Gerově dlí jako rukojmí mladý kníže Želibor z kmene Stodoranů, synovec Tugomírův; uslyšev, že se Bodrci vzbouřili a potřeli německé vojsko Hikovo, zatouží, aby také krajané jeho, Lutici, povstali a svrhli se sebe potupné jho poddanství, jež na ně zpupný Gero uvrhl. Svůj úmysl svěřuje Tugomírovi, netuše, že tento právě přijel ku Gerovi, aby mu potvrdil svou věrnost a oddanost. Tugomír nejen nesouhlasí s Želiborem, nýbrž přímo varuje Gera před nebezpečím, jež mu hrozí se strany nepokojných knížat lutických; při tom je výslovně jmenuje a prozrazuje i nebezpečné záměry Želiborovy. Gero pojme hned ďábelský plán úskočně se zmocniti jmenovaných náčelníků lutických a připraviti je i Želibora o život. Proto posílá svého bratrance Rothulfa k Luticům, aby jim jménem jeho nabízel mír a dobrou vůli a pozval zástupce na hrad Gerův k vyjednávání (1. jed.). Tugomír vymůže si na Gerovi slib, že mu dopomůže ke knížecímu stolci v Braniboru, a před příchodem poslů lutických kvapně odjede z hradu. Gero připraví skvělou hostinu, vínem a hudbou omámí posly slovanské, kteří se k němu dostavili

přes výstrahy pohanského kněze Čedraga, a dá je od surových vojáků meziborského pluku zahubit, jediný Želibor se zachrání, varován byv Irmingerdou, dcerou Rothulfovou, která se mu srdcem naklonila (2. jedn.). Želibor přinese smutnou zprávu o zahynutí vyslanců lutických do Braniboru, plamennými slovy vyzývá národ k povstání proti Gerovi a provolán byv za vůdce, přemlouvá své krajany, aby se smířili s Bodrci a společně s nimi udeřili na vojsko Gerovo. Zatím dostaví se do Braniboru také Tugomír a jsa mistr v přetvářce, vylhanými důvody snaží se dokázati, že Želibor je zrádce, zakoupený od Gera a Rothulfa, jehož dcera ho zachránila, aby vydal Lutice v moc Němců. Lid zmaten jsa řečí Tugomírovou, prohlásí tohoto za svého vůdce a Želibor je jako zrádce odvlečen do vězení (3. jed.). Podle úmluvy Tugomír vydá město Branibor Gerovi a přijímá od něho zemi v léno. Želibora dá Gero za přítomnosti Irmingerdy popraviti. Část Stodoranů majíc v čele Čedraga uprchla včas z města a připravila se k poslednímu boji s vojskem Gerovým. V boji Gero sice zvítězí, ale na bojišti najde mrtvolu Rothulfa a svého jediného syna Sigifrida, pro nějž chystal korunu královskou. Zoufale odhodí krvavý meč volaje: „Vítězíš, mne však bodls do srdce a plašíš hrůzu tajenou, děsivé stíny nocí bezesných — Ta krev na moji krev — Co s tebou, když nemám dědice —" (4. jed.).

Při budování základní osnovy své hry Jirásek velmi obratně využil všech prvků, jichž mu skoupá zpráva historická poskytovala. Zmínka o slovanském knížeti, který jediný vyvázl z krvavé hostiny Gerovy a potom byl utracen od svého strýce Tugomíra v Braniboru, dala mu podnět vytvořiti sympatickou postavu mladého knížete Želibora, jemuž přidělil významnou úlohu v rozvoji celého děje. Pojal ho jako křesťana, aby naznačil, jaký je rozdíl mezi křesťanstvím jeho a Němců. Kdežto Němci ve jméno Kristovo zabíjeli a vraždili, Želibor hrdě se hlásí, že je křesťanem a ví, co Spasitel učedníkům přikázal. K němu přibásnil jemnou a citu-plnou dívku Irmingerdu, dceru divokého Rothulfa, a živlem milostným osvěžil zajímavost děje. Ve smyslu básnické spravedlnosti nechává syna Gerova Sigifrida padnouti v boji se Slovany, aby nezůstaly bez trestu zločiny otcovy. I tento námět převzat je z historie, třeba by nebylo na jisto postaveno, v kterém boji Sigifrid zahynul. Podle jedné verse padl v krvavé bitvě, kterou Gero svedl r. 963 s Lužičany; spíše se však podobá pravdě, že zemřel již r. 959. Vdova po Sigifridovi Hathui vstoupila pak jako abatyše do kláštera Gernrode, který Gero založil.

Nejen v hlavní osnově děje, než i v jednotlivostech Jirásek dbal historické pravdivosti. Jeví se to hned ve volbě jmen jednotlivých osob. Želibor, Stojgněv, Godeljub, Dražko, Čedrag, Nakon, Pribigněv a j. jsou

vesměs jména knížat, o nichž se vypravuje v historii Slovanů polabských. Rovněž německé názvy Rothulf, Irmingerd, Hatheburch, Wulfhari jsou případně voleny v duchu doby a mohou se doložiti z kroniky Thietmarovy. O dobové zabarvení děje Jirásek pečlivě se staral, což je vůbec uznávanou předností všech jeho prací. Tady jsou to ovšem jen drobty o povaze, víře a zvycích Slovanů polabských, ale i tyto drobnosti pěkně se vyjímají na jeho historickém obraze. Vybíral si je hlavně z kroniky Thietmarovy; tam našel na př. zmínku, že Slované úmyslně místo „Kyrie eleison" zpívali „U kri olša". Z Thietmara převzato i to, co vypravuje Hatheburch Irmingerdě jakožto zvláštní dobový příznak: „Teď čtvrt léta a zrovna v den, kdy ve vsi Hothorpu se narodila ta nestvůra; do polovice dítě, od zadu jako husa byla a pravé ucho a pravé oko měla menší než na levé straně. A hned zuby měla a jako šafrán žluté. To byla boží výstraha pro naše hříchy, to bylo znamení, že se cosi hrozného chystá."

Ke kresbě osob historie poskytovala příliš málo povahopisných rysů; svými činy je vlastně jen Gero a Tugomír určitěji charakterisován. Jirásek podržel základní rysy jejich povahy, jak byly historickou tradicí naznačeny, náležitě je zesílil a dodal jim životní pravdivosti. Gero vylíčen nejen jako lstivý a nelidský ukrutník, než i jako ctižádostivý vládce, jehož veškeré úsilí směřuje k tomu, aby synovi svému připravil cestu k trůnu královskému. „Až pokořím tu Slovany," — tak vykládá Rothulfovi, — „budu mít panství tak veliké, jako je Švábsko, jako Bavory nebo jako Sasy. A čest mých bojů podědí Sigifrid a ženu bude míti z královského rodu. A já vévoda; já vévoda, tím zůstanu. Kde však je psáno, že v Cáchách, v té síni sloupové, musí dosednouti Ottův syn na mramorový stolec Karla slavné paměti, že velmožové zemí německých neslíbí rukou dáním jinému věrnost... Ať jsem živ nebo mrtev, syn a rod můj bude míti rovnou cestu ke trůnu. Tu mu upravím od končin Bodrců přes plemena Luticů a přes Srby a Milčany, a on — ať jde dál, za Krušné hory dál. —" Tím je pěkně motivována síla a tíha zklamání, jež stihne ctižádostivého Gera, když ztratí dědice svého v boji se Slovany. Tugomír je již historickým podáním charakterisován jako zrádce své vlasti. Aby zrada jeho tím zřejměji vynikla, Jirásek ho nechává ještě před povražděním náčelníků slovanských umlouvati se s Gerem, takže se z části jeví i spoluúčastníkem krvavého činu Gerova. Postava Želiborova byla velmi šťastně od autora vymyšlena. Na něm je jednak ilustrován blahodárný vliv kultury křesťanské na Slovany, jednak je v něm vtělena myšlenka autorova ukázati, že jen svorností a sjednocením byli by se mohli Slované polabští uchrániti od úplné germanisace. Po bok Gerův postaven je hrabě Rothulf, krvavý vlk; v něm a synovi Gerově Sigifridovi je zosobněna veškerá

zpupnost, nenávist a nepřátelská zášť tehdejších Němců k Slovanům. Kaplan Gerův Wulfhari případně je charakterisován slovy Rothulfovými, že činům Gerovým sice požehnání nedá, ale dá rozhřešení — a svědomí bude míti pokoj.

Na straně Slovanů kromě zrádného Tugomíra a statečného Želibora do popředí vystupuje pouze pohanský kněz Čedrag, jenž varoval své krajany před úskočností Němců a v době největšího nebezpečenství postavil se na obranu svobody vlasti. Ostatní Slované jsou jen povšechně charakterisováni. Do úst Gerových autor vložil slova starého kronikáře Widukinda o Slovanech vůbec: „Slované jsou v boji udatní a neúmorní. Spokojí se chudou stravou a s dobrou myslí snesou svízele, pro něž by naši (t. Němci) těžko vzdychali a reptali." Chválí se také jejich pohostinství a náklonnost k zpěvu a hudbě. Zato ostře se vytýkají slabé stránky povahy slovanské: přílišná důvěřivost, nesjednocenost a nesvornost.

Z děje i z kresby osob je zřejmo, že tragedie Jurčičova a drama Jiráskovo, ačkoliv jsou zbudovány na téže látce historické, v provedení úplně se rozcházejí. Nalézám v nich jedinou zřejmější shodu; oba dramatikové postavili Gerovi po bok dvě významné osoby. U Jurčiče je to Radulf, Gerův podvůdce, a Hildebert, biskup mohučský, u Jiráska Rothulf, Gerův bratranec, a Wulfhari, Gerův kaplan. Zdali je to shoda náhodilá, nebo znal-li Jirásek tragedii Jurčičovu, která vyšla v českém překladě od Jos. Penížka r. 1882, nedovedu s určitostí říci; ostatně na tom mnoho nezáleží, neboť povahy jejich jsou pojaty a vykresleny jinak u Jurčiče a jinak u Jiráska.

Jurčič i Jirásek vybírajíce si za předmět svých dramat významnou látku z historie Slovanů polabských, měli zajisté na mysli určitý vztah minulé události k přítomnosti, k současným poměrům mezi Slovany a Němci, ale každý z nich zdůrazňoval jinou stránku tohoto výstražného příkladu z historie. Tragedii Jurčičovu bylo by lze podle obvyklých termínů z poetiky nazvati tragedií důvěřivosti. Tragická vina Tugomerova záleží právě v přílišné důvěřivosti k lstivým a úskočným Němcům, Gripovi a Gerovi; proto Tugomer před svou smrtí výstražně praví:

„Já zemru rád, leč přál bych zvěděti,
zda chybou mojí poučil se svět,
jak potřeba je varovat se v čas,
jak nepříteli nutno bránit se,
jenž usmyslil si pohubiti nás.
Rci často, Zorislavo, Rastkovi,[2])

[2]) Zorislava, choť Tugomírova; Rastko, jeho syn.

by naší citlivosti slovanské,
by přemlouvajících a lákavých
slov nikdy, nikdy nebyl poslušen,
by nikdy cizím slibům nevěřil!
Tvrd budiž, neúprosný, z ocele,
když národní je třeba hájit cti
a práva mateřského jazyka!"

Jirásek měl zase hlavně na zřeteli ukázat, kam vede nesvornost a nesjednocenost Slovanů. Základní idea jeho dramatu je obsažena ve slovech Željborových: „Život, všecko za vás dám. Však jedno chci a jedno ještě slyšte. Vy jste šli proti Němcům vždycky různo a oni, ať Sas, ať Bavor, Šváb proti nám vždy v jednom šiku. U nás je různivost, u nich je jednota. Tak jak jsou, vítězí, tak jak jsme my — oh — Běda, nebudeme-li jako oni tvrdí a svorní."

Jan V. Sedlák:

JIRÁSKŮV „JAN ROHÁČ“ A JEHO PŘEDCHŮDCI.

Historie táborského hejtmana Jana Roháče z Dubé, jež k sobě vábila básníky, novelisty i dramatiky, je pohnutá a dojímavá. Jan Roháč z Dubé pocházel z mocného staropanského rodu pánů z Dubé a Lipého[1]). Po boku Žižkově účastní se mnohých bitev, byl ustanoven Žižkou hejtmanem hradu Lomnice nedaleko Třeboně, vypravil se proti Bělé pod Bezdězem, dobyl jí, přilehl s Tábory r. 1425 ku Praze[2]), účastnil se obsazení Kostelce, účastnil se sněmu čáslavského 1421, roku 1427 jmenuje se Roháč hejtmanem města Čáslavě[3]). Po vystoupení stran zůstává Roháč při Táborech, straně demokratické. Roháč účastnil se nešťastné bitvy lipanské, v níž byl zajat. Byl vášnivým a vytrvalým odpůrcem Zikmundovým. Když některé strany v zemi jednají se Zikmundem o návrat, když pak i ve straně táborské nastává rozdvojení, setrvá Roháč na svém odporu a odchází se svými věrnými na svůj biblický a symbolicky nazvaný hrad Sion. (Palacký na m. uv. 565.) Hrad byl vystavěn „nedaleko někdejšího bojiště malešovského u vsi Chlistovic“ (Tomek na m. uv. d. VI., str. 15). Kdy byl postaven, o tom se mínění rozcházejí[4]). Svým činem vstupuje Roháč do zjevného nepřátelství s císařem Zikmundem a k těmto událostem poutá se také zájem literární. Zde hledí všichni najíti hrdinnost a tragiku Roháčovu. Z hradu napadne i družinu Zikmundovu, vezoucí do Prahy víno a voly, a pobere všecko. Tím vzbudí zuřivost Zikmundovu, jenž naléhá na brannou hotovost proti Sionu a Roháči jako škůdci zemského pokoje a řádu. Výprava byla uskutečněna koncem dubna a začátkem května r. 1437. Výpravu vedl synovec Roháčův Hynce Ptáček z Pirkštejna. Císař doprovodil výpravu před město (Tomek, díl VI., str. 27). Hrad pevně

---

[1]) F. X. Beneš v článku „Hrad Sion“ (Památky archeologické a místopisné, díl X., str. 207 a násl.) praví, že Roháč pocházel ze starého rodu Hronoviců a byl potomkem Hynáčka z Dubé a na Houšce (str. 210).

[2]) Viz Palacký: Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě. Jub. vydání Dra. B. Riegra, sv. III., str. 263, 338, 356, 359, 367.

[3]) Viz Tomek: Dějepis města Prahy (II. vyd. sv. IV., str. 315, 369).

[4]) V časopise „Tábor“ (I. ročn. č. 33—34, r. 1864) je pod šifrou —o— (Zíbrt určuje Koláře) studie „Sion“, kde vznik hradu je kladen do r. 1436, tedy rok před obležením hradu, ač za rok by se sotva zbudoval takový hrad, konservátor F. X. Beneš (na uv. m.) klade založení hradu do r. 1420. — Aug. Sedláček (Hrady, zámky a tvrze král. českého, díl XII., str. 135) uvádí, že věc není známa.

odolával. Byl příznivě postaven[5]). Teprve lstí podařilo se Ptáčkovi za pomoci uherského vojska pod vedením milce Zikmundova Michala Országa dobýti hradu. Roháč byl se svými 52 druhy, mezi nimiž byl i rytíř polský Výšek Račinský, puškař Zelený, Prostředek a z nichž prameny jménem uvádějí ještě Jindříška, Babu, Hrdinku a Žídka, zajat a odveden do Prahy. O těchto událostech jsou zachovány obšírné zprávy kronikářů (hlavně Aeneáše Sylvia). Když došla zvěst o vítězství Zikmundovi (8. září 1437), dal po Praze všemi zvony zvoniti. Když byl Roháč před císaře veden, volal prý, jak souhlasně kronikáři vyprávějí, aby mu oči vypíchli, by nemusil patřiti „na ohavného sobě panovníka" (Palacký IV., str. 587)[6]). Na to byl Roháč veden na radnici, vyslýchán, těžce mučen a druhého dne na staroměstském náměstí divadelně popraven. „Císař Zikmund zdělal si při tom divadlo dle srdce svého," praví Tomek[7]). Dal postaviti šibenici o trojí výšce a na nejvyšší byl pověšen Roháč jako pán korouhevný „v rouchu červeném se zlatým pásem a pouty pozlatitými". (Tomek 1.) Na nižší byli pověšeni Výšek, Zelený a Prostředek, nejníže ostatní. Měl to býti odstrašující příklad, ale dojem byl opačný. „Byl prý velmi veliký pláč v lidu za dlouhý čas a lidé plakávali, když byla zmínka o tom. Píše starý pamětník" (Tomek 1.). Jak vidět, historie Roháčova je úzce spjata s posledními lety vlády krále Zikmunda. Roháč je pravý hrdina husitský, postava v dějinách mohutná a tragická, důsledný a neústupný charakter, jenž za přesvědčení dá život. F. X. Beneš píše, že Roháč „byl muž šlechetný, ale i rázný a neústupný, o němž pověst v tamějším okolí praví, že byl muž z vosku a křemene"[8]). Není tedy divu, že se látky tak lákavé zmocnila jak lidová fantasie, tak i literatura umělá. Literatura tato je různého druhu, různé hodnoty a tendence. Do našeho výkladu nebudou pojaty žádné záznamy historické, kronikářské, nýbrž toliko souvislejší zpracování literární.

* * *

První práce o osobě Roháčově, o jeho činu i trestu je latinská veršovaná píseň neznámého katolického veršovce, nadepsaná *Historia de quodam*

[5]) Podrobně popisuje po té stránce, pokud se dalo souditi na někdejší vzhled hradu, F. X. Beneš na uv. m. Také Aug. Sedláček popisuje hrad jako ostroh na tři strany srázný roklemi obklíčený.

[6]) Také Staří letopisové čeští (str. 94) tuto zprávu potvrzují: „Neb pan Roháč ciesaře za pána přijmouti nikdy nechtěl, ani naň hleděti" (Tomek l. c. díl VI., str. 34).

[7]) Na uv. m. díl VI., str. 35.

[8]) Na m. uv. str. 210 Beneš uvádí slova „z vosku a křemene" jako lidovou tradic Tuto charakteristiku má ve své novele také Tyl r. 1834.

raptore Bohemie Rohaczz nomine[9]). Tato tendenční báseň středověká je psána trojverším, z něhož dva první verše se vždy rýmují. Skladatel vypráví, že „město pražské a vznešený, proslavený Ursat Michal (má býti Ország Michal) vypravil se ještě s jinou šlechtou k Sionu. Zatím však Ptáček Sionu dobyl a Roháče zajal. Skladatel s netajenou radostí líčí útěk obhájců a pád Siona, líčí převedení Roháče do Prahy, jeho mučení a konečně i popravu. S výsměchem líčí jejich pochod, jejich ústroj, hlavně Roháčovu, mluví k nim, naříká nad nimi a vytýká jim jejich olupování pocestných a odboj proti císaři. Roháči přímo vytýká nemoudrost a schvaluje krutý trest, „dustojnou odměnu". Na konec zesměšňuje odvahu Roháčovu a připojuje latinskou poznámku o dobytí hradu, o popravě Roháčově i jeho 52 druhů.

Tato veršovaná tendenční skladba nemá hodnot básnických. V cynickém způsobu podání a v tom, že ukazoval, jak za pokoření mohl Roháč dosíci hmotného blaha, je celá nejemná duše tohoto skladatele.

Pozdější literatura nemá valného zájmu o látky z doby husitské, a setkáváme-li se se zpracováním látky o osobě a činu Roháčově na začátku druhé třetiny století devatenáctého, nacházíme ještě ozvuky staršího pojetí. Názoru středověkého veršovce blíží se ve své novele *Svatba na Sioně*[10]) *J. K. Tyl.* Byla napsána r. 1834 a je zároveň i dokumentem, jak se v letech třicátých minulého věku dívali někteří spisovatelé na dobu husitskou. K jejich pojetí přispěla u Tyla fantastika rytířské romantiky s příšernými výjevy, osobami, situacemi a názor na historickou povídku vůbec. Tyl tu dával úplnou volnost fantasii, chtěje zachovati jen trochu dobu; byl v tomto názoru ovšem ohlasem své doby. Jeho Roháč má proto mnohem blíže k hrdinům soudobých románů a povídek než k opravdové postavě historické. Je to nebezpečný lupič, divoce romantický, jenž podniká příšerné přepady noční; je to roztoužený a nerytířský smyslný dravec, jenž dává v opilosti přivésti svou milenku, aby se s ní dal oddati. Je pomstychtivý a obávaný ukrutník, který nezná ani pravidel válečných, ale při tom je i spisovatelem, jenž s pomocí Prostředkovou vypisuje své boje. Roháč Tylův je nemožná směs romantická, postava, na níž naneseno hodně rysu karikujících, tendenčních a nevkusných. Soudíme-li ji po stránce psychologického vývoje, postava neživá, literární šablona. A jako Roháč není umělecky pojat a prokreslen, tak nejsou ani ostatní postavy podány životně a pravdivě. Podle toho vypadá i děj. Čirá fantasie zase po zpusobu v té době obvyklém.

---

[9]) Text její vydal Adolf Patera: Latinská píseň o Janu Roháčovi. Z rukopisu XV. stol. Věstník Král. české společnosti nauk (tř. fil. hist. jazyk.). R. 1897, čl. XXX.

[10]) Sebr. spisy sv. IX., Vydání Kobrovo r. 1877, str. 343—450.

Zpracování po Tylovi, a to básnická, prosaická i dramatická, liší se svým pojetím od pojetí Tylova. Dvě prosaická podání o této látce budují v podstatě na hlubším historickém poznání. Je ovšem nutno uznati, že jejich autoři znali práce Palackého a že měli před sebou náležitý obraz a nové pojetí doby husitské. Neměli sice také smyslu pro uměleckou stavbu ani pro fabulaci, přikomponovali také některé historky, které ovšem bývají i osou, rozhodným činitelem v ději i osudu osob, ale svou tendencí vlasteneckou, svým novým pojetím osoby Roháčovy znamenaly tyto práce pokrok a protiváhu pojetí Tylova. Jsou to nevelká povídka *Josefa Věnceslava Jelínka Poslední dnové Sionu*[11]) a *V. Lipovského Pan Roháč z Dubé*[12]).

Povídka *Jelínkova,* která v leckterém motivu připomíná novelu Tylovu, není uměleckým zachycením osobnosti Roháčovy. K faktům historickým, jež jsou místy opakováním pramenů, přidává milostnou historii domnělé dcery Roháčovy Jitky, která působí i na pád Siona. Tato historie o dceři Roháčově vyskytá se i ve zpracování Lipovského a ve změněné formě i v dramatě Krajníkově. Roháč Jelínkův vystupuje jako válečník už na Sioně, zabírá Zikmundovy dary vezené z Uher; je to pevný bojovník, jenž je daleko pevněji přesvědčen o síle a odolnosti své vlastní než svého hradu, a je to i neústupný otec, jenž se stará podle svého o blaho dceřino provdáním a útěkem do Polska. Je přesvědčen, že zůstane hrdinným a třeba i posledním Táboritou proti ,,mrzkému, věrolomnému" císaři. Proti Jelínkovi je povídka *Lipovského* obšírnější, složitější, ale umělecky nad Jelínkovu příliš nevyniká. Ani Lipovský nevniká pod povrch doby a nepovznesl se nad konvenční motivaci a fabulaci, pokud vybočoval ze střízlivého a někdy až učebnicového podání své látky, a nepovznesl se nad primitivní prostředky psychologického výkladu. Roháč vystupuje v jeho povídce jako nesmiřitelný, zatvrzelý odpůrce Zikmundův z důvodů politických i náboženských, je šlechetný přítel, obětavý, statečný, odhodlaný válečník, starostlivý otec, hrdinný obhájce a mučedník. Lipovský přes všeliké efekty není patetický a jeho Roháč dopadl celkem prostě, lidsky, třebas i tak pro záplavu dvojí historie milostné není vlastně postavou ústřední a umělecky hotovou. Povídka Lipovského má vedle toho, že postavila osobu Roháčovu v širších vrstvách čtenářských do jiného, příznivého a v podstatě pravdivého světla, také význam svou silnou vlasteneckou tendencí, jejíž neskrývaný hrot a téměř průhledný smysl své doby mocně působil. Hlavně je to závěr povídky.

[11]) Boleslavan: Časopis zábavný a poučný pro lid československý. Roč. II., r. 1862, str. 74 a n.

[12]) V. Lipovský: Pan Roháč z Dubé. Historická povídka. V Táboře r. 1873. Str. 95. Původně v beletristické příloze ,,Českého jihu" 1872.

Také veršovaná podání této látky, pokud se od věci ovšem úplně neuchylují, mívají i skrytý smysl časový, tendenční a nezkreslují postavy Roháčovy. Nečítáme-li k těmto látkám zveršovaným drobnou, ale časově první příznivou zmínku o Roháčovi ve *Vocelově Labyrintu slávy*,[13]) je to předně báseň *J. V. Friče Roháč z Dubé*[14]). Báseň Fričova začíná se vzpomínkou na Lipany a nadějí v Sion. Roháč řídí tu obranu hradu, je mocný hrdina, „kam jen hledne, padá vrah". Je přemožen teprve zradou Jana Čapka. Druhá část básně líčí pochod Ptáčkův do Prahy, Roháč je vezen v poutech, druhý den mučen, k čemuž vzdorně mlčí. Na jeho popravu se dívá Zikmund z okna. Frič končí, přejímaje v posledních verších zprávu starého letopisce:

Dávno shnil ten statný rek,
ještě však po mnohý věk
chudý lid se dal do pláče,
když si zpomněl na Roháče (l. c. 22).

Verše Fričovy, jen částečně historicky založené, nemají valné ceny umělecké, neníť v nich obsažena Roháčova idea, myšlenka, vzdor, tragedie, osobnost.

Po této stránce neobírá se Roháčem ani velká dvojdílná lyrickoepická báseň *Otakara Červinky Jan z Dubé*[15]). Titulní hrdina básně Jan z Dubé, t. j. Roháč, jest moderní rozervanec typu byronovského. Báseň je moderní, plná časových narážek, glos, meditací jak politických, tak filosofických, která si v Roháči našla jen příležitost, aby mohla u něho zpívati o svobodě, hrdinství, alegorisovati vlast, lásku k ní, vyzpívati všecky osobní i dobové myšlenky a bolesti, ale která s látkou roháčovskou nemá takřka nic společného. Několik výjevů, jako na př. bitva lipanská, v jejíž scenerii a seskupení osob je viděti silný vliv Byronův, nijak nedodává historického rámce této básni. Je to ovšem proti uměleckému taktu a soudobá kritika Červinkovi vytýkala, že užil středověkého hrdiny naprosto nevhodně pro své byronovské i osobní reflexe. Leč jinak sama o sobě má tato báseň hodnoty filosofické i dobové v mnohých názorech, v bohatých líčeních náladových a obrazech, třebas tu byl silný vliv Byronův v celku i jednotlivostech.

Zcela jinak Roháče pojal *Frant. Chalupa* v básni *Roháč z Dubé*, zařazené do jeho „Zpěvů bohatýrských" (1889). Pádností svých čtyřstopých trocheju připomíná tato obsáhlá báseň Jos. V. Friče a stejně jako on líčí Roháčovu

[13]) Vydání ve Světové knihovně. Str. 24.
[14]) J. V. Frič: Výbor básní. Geneva 1861, str. 15. a násl.
[15]) Jan z Dubé. Báseň Nákladem Th. Mourka r. 1872. Str. 103.

obranu Siona, jehož se Zikmund po dlouhém marném obléhání na radu pána z Růže zmocní teprve zradou velitele stráží; také zde je Roháč přes Kutnou Horu odvezen do Prahy, tam vězněn a popraven. S básní Červinkovou má Roháč Chalupův jeden shodný rys: i on si uvědomuje marnost svého života, jenž byl ,,dlouhou pouští", ale nad osobní zklamání na něho působí smutný pád svobodné vlasti. Stín mrtvé milenky mu v noci před pádem Siona dal výstrahu, ale jeho obavy rozptýlil. Prostředek, s nímž Roháč dlouze rozmlouvá o poměrech v Čechách. V této rozmluvě je těžiště básně: Chalupa jí ostře kritisuje českou povahu, jak ji Roháč poznal na jednání pánů. Čech je statečný a dovede uskutečnit, co si umínil, dovede se myšlence obětovat:

Kam se opře hlavou hrdou,
prorazí i stěnu tvrdou,
byť ztonula v svojí krvi.

Ale při tom často ,,nedbá na to, komu slouží", a tak prý slouží nyní čeští páni Zikmundovi, bezectnému nepříteli země, kterého se Roháč nebojí, ale kterého z duše nenávidí. Proto ho neuzná za krále, ačkoliv tím mohl zachránit svůj život, jak mu páni radili, a raději umírá na šibenici se svou padesátkou, v poslední chvíli vyzývaje pány:

Starejte se o vlast, kterou
ubíjíte ranou sterou.

Básnicky se zabýval postavou Roháčovou ještě *Adolf Heyduk* v básni *Po dobytí Sionu*, zařazené do ,,Snů královských"[16]). Heydukova báseň je založena daleko více na historické skutečnosti než báseň Fričova a Červinkova. Heyduk pojal svou báseň jako sen Zikmundův a upředl tento sen na jednom místě velmi šťastně, zvoliv pro něj motiv fysické nemoci císařovy. Není tu tedy živého utkání dvou osobností, bezprostřední účinnosti. Roháč je v básni hrdě mlčící mučedník, dovolávající se svého svědomí, citu, svého Boha. Heydukovi v básni nešlo tak o postavu Roháčovu v mravní velikosti a významu, o typický případ tragického vzdoru, nýbrž šlo mu pouze o sen královský, vřaděný do zamýšleného cyklu.

Koncem let sedmdesátých zápasí již první drama o Roháčovi o vstup na první naši scénu. Teprve po dvou letech, po interpelaci Jul. Grégra dostává se drama *Miroslava Krajníka Jan Roháč z Dubé*[17]) na scénu

[16]) Sebr. spisů sv. LIX., str. 84—94.

[17]) Jan Roháč z Dubé. Historické drama o pěti jednáních. Nakl. J. Otto v Praze 1880, str. 103.

král. českého zemského divadla v Praze. A tak se splnila předpověď Durdíkova, jenž v posudku Červinkovy básně ve „Světozoru“ r. 1872 tvrdil, že brzo budeme míti drama o Roháčovi, neboť pokládal tuto látku za zvláště dramatickou. Drama Krajníkovo je první práce, která se obírá postavou Roháčovou jako ústřední, věnujíc jí všechen um duševzpytný. Uvádí se velmi šťastně tím, že hned v prvním jednání názorně podává příčiny rozchodu Roháčova s Táborem, čímž zdůvodňuje a zvyšuje jeho osamocení. Roháčův vzdor je tu nejen politický, nýbrž i náboženský, mravní a je i hodně vlastenecký. A je přirozeno, že v řečech, které pronáší hrdina s těmito vlastnostmi, bylo hojně časovosti a že ve verších Krajníkových slyšíme nejednou ohlas politické poesie a hesel let sedmdesátých. Byla tu i politická tendence, příliš průhledná, aby jí neviděla bdělá censura. Roháčův vzdor je stavěn do čistšího světla tím, že v Zikmundovi je vylíčen typ věrolomnosti. Krajník tento vzdor povznáší na mravní čin Roháč věří po odstranění Zikmunda v nový a spravedlivý řád v zemi a přijímá císařovo nepřátelství, cítí se hrdinou celku a zachycuje ránu namířenou na celek. Krajník činí tedy z Roháče hrdinu národního. Leč Krajník nesnaží se utvořiti z Roháče hrdinu opravdu tragického a dává mu čím dál méně zápasiti, když ukázal najednou už jasné stránky jeho odboje a nepřátelství. K tomu učinil i nešťastný pokus, že vsunul mezi Roháče a Zikmunda fantastickou historii o dceři Roháčově Ludmile, která je vlastně dítětem násilné vášně Zikmundovy. Stejně nedobře působí na postavu Roháčovu jeho starosti o tuto dceru a všecky jiné rodinné bolesti, které jej rozlamují a drobí, zvláště že trpí vnitřními pochybnostmi a obavami, zda odolá. Roste opět tím, že hrdě odmítá všeliké nabídky smíru. Ostatek dramatu je epika, předvedení do Prahy, smlouvání o popravě, poprava sama. Jednu věc však nutno u Krajníka připomenouti, že je velmi pečlivý a celkem střízlivý ve výběru historických fakt. Neměl štěstí v dramatické organisaci své práce, neměl vždy ani náležitého vkusu pro různé scény lomozné, zbytečně vložil do dramatu fantastickou historii o Ludmile i o její lásce s Výškem, ale přece jen vytvořil hrdinský typ, který měl po nejedné stránce časový význam až do vítězné pasivnosti konečné. Časová vlastenecká tendence, která volala s jeviště proti cizotě v úřadech, proti panujícímu rodu, proti nedbání dávných a slavných tradic národa, získala dramatu divadelní úspěch.

Osobnost Roháčova zaměstnávala po mnoho let i *Svat. Čecha*, jenž zatoužil zachytiti tento zjev v dramatické formě. Je pozoruhodno, že Svat. Čech rovněž vycítil dramatičnost této látky. Nazval svůj obsáhlý fragment *Roháč na Sioně*[18]) „dramatickou básní“. Postavou i dobou Ro-

[18]) Roháč na Sioně a jiné zlomky. Sebr. spisů sv. XXVII., str. 270.

háčovou obíral se Čech často a cítil nutnost zpracovati tuto látku s plnou svou silou a vzletem. Dílo zůstalo fragmentem, avšak i tak můžeme ze zachovaných tří jednání a z rozdílu práce souditi o celém díle. Nebylo to v podstatě dílo dramatické, Sv. Čech ani zde nemohl zapříti svých malebných sklonů epických. Není na př. nezajímavo, že pro jeho předehru dostalo se mu mocné inspirace z Jeneweinova cyklu Lipany, jejž r. 1884 glosoval[19]). Tato předehra, v níž promluví Roháč jen jediné, ale významné slovo „Já", je místy dramaticky šťastná, ačkoli s vlastní stavbou dramatu souvisí velmi málo.

Jestliže v předehře vystupuje Roháč mocně, působivě, v prvním jednání sice nevystupuje vůbec, ale je o něm řeč, hýbe dějem; leč Svat. Čech jej tu staví do světla takového, že dává možnost, aby mu vylál Zikmund i mnozí z jeho pánů zločinců. Bylo by bývalo třeba vhodněji umístiti opovědný list Roháčův. Také osobnost Ptáčkova proti pojetí Krajníkovu je méně zdařilá. Krajník pojal Ptáčka ve vztahu k Roháčovi mnohem lidštěji. Roháč vystupuje v práci Čechově jako neoblomný, vzdorný Táborita, jenž spoléhá na pomoc některých věrných měst. Chce býti silný, ničím poután a oslabován, proto nestrpí na svém Sionu žen a také svou ženu Elišku posílá do bezpečí. Vystupuje tu jako nesmlouvavý hrdina, který nepřijímá žádných nabídek ani od svého oblehatele a synovce Ptáčka ani od Zikmunda. Je pevně odhodlán bíti se za svoje přesvědčení, věří ve spravedlnost své pře. Přes to, že netrpí žen na svém hradě, rozhodla osud Siona opět žena. Svat. Čech se tu přidržel bezděky námětu Jelínkova a Lipovského, kde láska rozhoduje o osudu Siona. Tato okolnost stačila, aby dramatičnost práce Čechovy úplně zeslabila. Sličná Julie ze Sieny, jež je zajata na Sioně, jež budí lásku svého strážce Hrdinky, vyzví tajnou chodbu, prchne a vyzradí ji, je přikomponovaný výmysl, který dramatické stavbě jen ublížil. Fragment se končí na místě, kde Roháč přichází s novou nabídkou se strany císařovy a všichni radí ji odmítnouti. Další rozvrh hry uvádí Strejček v doslovu k vydání zlomku; z něho je vidět, že Svat. Čechovi šlo víc o náladový, nejednou úchvatný a lyricky vzletný obraz než o pravý dramatický čin. Fragment není dramaticky vybudován. Náladové, deskripční vložky, lyrické odbočky, samoúčelné popisy a básnická líčení, vzrůstání vedlejších dějů a osob ukazuje víc na zájem malebně popisný než dramatický. Svat. Čech mnohé věci má společné se staršími zpracováními látky, někde je téměř jisto, že na něj působily přímo a že se vyskytují v jeho díle velmi shodně. Je to hlavně scéna mezi Rokycanou a Zikmundem v II. jednání dramatu Krajníkova, která přešla celým

---

[19]) Strejček: O životě Svatopluka Čecha, str. 350.

svým založením i scénickými detaily do I. jednání zlomku Čechova. Čech podnikl také pečlivé studium pramenů historických až do nepatrných detailů, ale vložil do komposice nevhodně milostné episody, jimž dal význam a sílu, jaké neměly dostati. Zlomek svůj rozvedl ve velkou řadu obrazů.

A tak vidíme, že ze všech zpracování látky roháčovské před Jiráskem nikdo neobsáhl osoby a doby Roháčovy tak, abychom jejich dílo mohli prohlásiti za umělecké. Dramatická zpracování jsou nejlepší, ale přece jen nešťastnou komposicí porušila stavbu a rozlomila osobnost Roháčovu neb jí ani pro nával vedlejších obrazů nemohla učiniti středem své práce.

* * *

Ze všech zpracování látky o Roháčovi nejlépe pojato a řešeno je drama *Jiráskovo Jan Roháč*[20]), „historická hra o pěti jednáních", připsaná J. S. Macharovi. Jirásek se drží historie nejvěrněji. Jeví se to nejen ve výběru látky, ve výběru osob, dějů, událostí, ale i v zachování dobového rázu v kulturních podrobnostech, zvycích a názorech, místy i v jazyce. Proti ostatním zpracováním dramatickým „jeví se Jirásek střízlivým, věcným a hospodárným. Odvrhuje přítěž romantismu, dbá historické věrnosti"[21]). Jde tedy o to, jak umělecky zpracoval Jirásek tuto látku, jak historie, kterou zachovával s takovou detailností, zasahovala do vývoje jeho dramatu i osob. A tu jsme u samého problému historie v dramatu: překáží historická látka dramatu, vadí daná látka stavbě, vývoji, psychologii osob i diváctva? Měli jsme příležitost viděti, že stavba dramatu nebyla vždy logická, že v některých dramatech historických jsme nejednou nuceni proti své vůli a ponětí o mravním významu hrdin a idejí přijímati určité události a fakta jako výsledek, jenž není dosti odůvodněn psychologicky, jak žádáme u každého dramatu. Často padá člověk, na jehož straně je celá naše sympatie, ač má všecky fysické, duševní i mravní předpoklady k vítězství. Jsme nuceni uznati náhody a lsti v dramatě, neboť i ony zvrtnou a rozbijí možnost pevného psychologického i logického vybudování. Tragická událost není dramatická svým vnějším efektem, sama o sobě, nýbrž potřebuje náležitého psychologického objasnění, i když je dána historicky. A tak je na první pohled patrno, že opravdivé umělecké drama historické je těžko vytvořiti. Tvůrčí činnost je tu do určité míry omezena. Kde jinde tvoříme závěry a výsledky podle psychologických pravděpodobností a nutností, zde jsou výsledky dány. Historická hra

[20]) Sebrané spisy. Sv. XLI. Divadelní hry III., str. 307—392. Psáno bylo drama r. 1913—4, provozováno na Nár. divadle 25. října 1918.

[21]) Otokar Fischer: Cesta I., str. 607.

Prokop Holý. (M. Nový v dramatu „Jan Roháč" na Nár. Divadle.)

s libovolnými výklady, s fantastickými výmysly, která z historie zachová jen rámec nebo nějaké drobnosti, není vlastně hra historická. Historický dramatik nemá mnoho a libovolně měniti v historii. Souhlasím úplně s J. Vodákem, jenž se obíral tímto problémem a řekl v podstatě toto: Nadaný umělec a dramatik nezkresluje libovolně historické pravdy, naopak si z ní volí a spřádá svůj děj, upravuje jen to nejnutnější, co vyžaduje jen ráz a forma dramatu. Není tvůrčí slabostí, jak se u nás vytýká, „miluje-li někdo historii prokázanou a doloženou". Porušovati historii znamená křiviti život, je to šálení, které je dovoleno jen tam, kde není vlastně ani náležité obecné znalosti historie[22]). Jirásek ve svém „Roháči" je historický dramatik v plném slova smyslu. V jeho dramatě nevystupuje ani jediná osobnost nehistorická (nehledě ovšem k anonymním paním a pod.[23]). Proto v rozboru a obsahu nebude tu ani možno vypočítati, co všecko je založeno na zprávách historických a na kterých. Teprve po důkladném rozboru poznáváme, do jakých detailů Jirásek se držel historie, jak umělecky dovedl tyto jednotlivé kaménky shledávati a skládati, aby vytvořil hru. A při tom s uměleckým taktem vyhýbá se všemu příliš harašivému a lomoznému ryku bitevnímu a všem efektním scénám i historickým.

Drama své začíná Jirásek vyjednáváním obou válčících stran před bitvou lipanskou. Strany jednají o smírnou dohodu. Na jedné straně Ptáček, Aleš Vřešťovský a konšel Jan Velvar, se strany táborské Prokop Holý, Čapek ze Sán a Roháč. Hned na počátku náladově naznačuje Jirásek dusno před bouří. Mluví o mraku a bouři a hned tento obraz vyloží a naváže naň úvahu, dialog. Tento mrak jako symbol temna, úpadku, bolestí, neštěstí přichází u Jiráska i v jiných dílech. Rozhovor před bitvou je velmi dovedně exponován. Důmyslné je, že Roháč přichází k jednání až poslední. A když přijde, vyčítá, odporuje, připomíná minulost, Žižku

---

[22]) Jeviště, roč. II., str. 36 a n.

[23]) Jediná osoba, jejíž skutečnost jsem nezjistil, je Velvarova dcera Anna, která však má význam dokonale episodický.

a jeho slova proti Zikmundovi. Je patrno hned, že se neshodnou. Roháč první přeruší jednání a odchází. Pokud se týče historie, mluví se o vyjednávání před bitvou lipanskou jako o věci skoro jisté. Historické jsou v prvním jednání i věci ostatní. Čapkovy zmínky o výpravě do Prus, Čapkovy požadavky při jednání, aby bylo vráceno vše, co uloupili Staroměstští Novoměstským, zakládají se na historii. Jirásek je položil do jednání před bitvu, aby rozbíjely jednání. Také detaily, takové jako sluha Ptáčkuv Šimoček (historické jméno), jenž pouze podá meč, nebo i zmínka o Čapkově velbloudu, jsou historické. První akt zakončuje hlahol polnic k bitvě. Z dramatu bitevního nevidíme nic.

V druhém dějství je již po bitvě. Jsme v domě Velvarově v Praze, kde je Roháč v zajetí. Je v době jednání sněmu svatojanského v prvních dnech červencových r. 1434. Baba i Hrdinka najdou Roháče v domě Velvarově, rozmlouvají všichni o Lipanech, Čapkovi, Menhartovi, o sněmě. Přichází Velvar ze sněmu s veselými zprávami o pokoji a míru, o úmluvách na sněmě. Také o zajatcích se stalo usnesení, aby byli propuštěni, a Velvar Roháče propouští. Roháč je pobouřen nad tím, že Zikmund má býti uznán a přijat. Je proti němu z důvodů národních. Pozvolna a velmi účinně, ač prostě, připravuje Jirásek osamocování Roháčovo. Roháč dovídá se, že i táborská strana zvolila své posly k Zikmundovi. Tu mluví k Čapkovi s bolestnou jízlivostí a vždy tne do živého. Hovoří až pateticky s Ptáčkem o Zikmundovi a jeho úmyslech. Roháč je tu náboženský horlitel, jenž trvá na tom, co bylo vybojováno v ohledu náboženském, trvá proto i na zachování mravní neporušenosti a čistoty. Roháč nezapomněl toho, zač bojovali husité: čistý duchovní život, pravdu boží. Naopak u Roháče jest důslednost v odporu proti Zikmundovi, jemuž nevěří ani ve věcech národních a politických, ani ve věcech náboženských. Nechce ani s počátku novému boji o tyto duchovní statky husitství.

Vše útočí v tomto druhém dějství na Roháče, aby povolil. Velvar, Čapek, Ptáček dovolávají se přání širokých vrstev lidových a jejich touhy po míru, přesvědčují Roháče autoritami, ba na konec mu vytýkají i svévoli. A tu se Roháč zarazí. Chce míti svědomí čisté, nechce jednati svévolně a proto se obšírně proti této výtce brání. Není to deklamace, nýbrž je to psychologicky zdůvodněno, Roháč musí si vymluviti námitku o svévoli, která by poskvrnila jeho duši.

Scéna, kdy Roháč se hájí, mluví proti Zikmundovi, chce odpor a boj proti všem domluvám, naléháním, zatím co pod okny zní nábožensky vznícená píseň lidu, plná touhy po míru a pokoji, je scéna jedinečné dramatické účinnosti. Roháč uráží ostří všem námitkám, ba dovede zesměšniti zpívající Pražany a píseň vyložiti proti svým odpůrcům. Ani hrozeb

Baba, bratr táborský. (J. Hurt v dramatu „Jan Roháč“ na Nár. Divadle.)

se nelekne, a tak se rozcházejí. Roháč odchází na Tábor, je přesvědčen, že ústupky v přesvědčení, v zásadách, svědomí nijak neprospějí zemi a že drak ryšavý nebo jinak i šelma ryšavá Zikmund se nepolepší. Tragické osamění Roháčovo je řešeno dramaticky účinně a šťastně. Jirásek měl dosti práce, než se mu podařilo postaviti Roháče do světla mravního hrdinství. V tom byl také smysl druhého dějství. I v tomto jednání zachovává Jirásek historickou věrnost. Čapkovo jednání na sněmě, jeho zvolení do poselstva k Zikmundovi, sněmování svatojanské i jeho usnesení[24]), zmínka o Čapkovi, jak dal upáliti v Prusích Poláky, kteří sloužili Němcům, o výroku králově, že by korunu dal za to, aby v Čechách nebylo Čecha, a pod., jsou historicky doloženy.

Ve dvou těchto dějstvích je naznačena tragedie Roháčova i její smysl. Otokar Fischer[25]) i J. Vodák[26]) chválí toto dějství. Vodák je uvádí jako vzorný příklad: osoba za osobou, jak jdou po sobě, přináší vždy nový další popud, jako když se mračna ze záobzoří vynořují a sbírají, až se seberou a zasvítí blesky s rachotem hromu.

V třetím dějství vystupuje nový svět, protiváha Roháčova, svět kol Zikmunda. Děj je položen do Jihlavy, kde skládáno bylo Zikmundovi poslušenství. Zde má se ukázati pravá povaha Zikmundova. Jirásek je tu stručnější, nelíčí věc tak důkladně jako Krajník a Čech, stačí mu smýšlení Zikmundovo ukázati na málo případech. Zikmund je obklopen svou družinou a chystá se k slavnému přijetí na náměstí jihlavském. Scéna se jen hemží příchozími z různých stran, různými skupinami, které ani mnoho nepromluví a jsou tu jen pro úplnost a historickou věrnost. Doprostřed ruchu a slavnostního šumu, v němž tu a tam ozvou se i pochyby českých poslů, vpadá náhle dvojice bratří táborských ze Siona, Baba a Hrdinka (oba jsou jména historická), kteří přinášejí

[24]) Zde je skoro doslovně věta z Palackého. Velvar praví Roháčovi: „Dosud ustavičně jen samé pěkné řeči o jednotě a pokoji, už tolik dní.“ Palacký (l. c. III., 530), podobně: „Tu slyšeti bylo prý mnoho krásných řečí o jednotě, svornosti, lásce a pokoji všech synů vlasti.“

[25]) Na m. uv.

[26]) Drama českého vzdoru (Lidové noviny ze dne 13. listop. 1918, č. 312).

Zikmundovi opovědný list Roháčuv, jenž se prohlašuje jeho nepřítelem. V třetím jednání je historický nejen den, ale vše ostatní, často až do nejmenších podrobností, jež udávají prameny; Jirásek tu uplatnil své znalosti výstroje, oděvu, odznaků atd. Historická je slavnost na rynku jihlavském i to, jak se císař radoval, chodil pěšky, poslové z měst i stavu, také kněz Bedřich Táborský, historický výrok Zikmunduv, že je mu jedno, zda si Čechové zvolí za arcibiskupa třeba osla, historická je i neupřímná a obojaká hra císaře a legátu s Čechy, což Jirásek naznačuje jen krátkými úryvky, historický je i celý průvod slavnosti, pořad seřadění i jednotlivé odznaky. Skladba, která na mnohých místech tohoto dějství umí stručně s uměleckou ekonomií rozvinouti tolik obrazu, děju, myšlenek, je mistrovská (viz též Vodák na uv. m.). Také v dějství čtvrtém potkáváme se s družinou Zikmundovou. Jsou to tentokrát zajaté paní, bakalář, mnich, kejklíř, mastičkář, kteří byli zajati a dopraveni na Sion. Sion je obležen, zajatí čekají vysvobození. Jirásek vykreslil tuto družinu jako živý a účinný kontrast proti Sionu. Pýcha, nádhera, marnivost, rozmarnost, poživačnost, pobožnůstkářství proti přísné opravdovosti, prostotě, opravdové zbožnosti Sionu. Charakteristiky některých těchto osob jsou dokonalé A zde uplatnil Jirásek celou spoustu kulturních a historických detailů, momentu, vzpomínek. Zajímavý moment dramatický je počínání chmurného bakaláře, jenž na stěny žaláře na Sioně ryje záhadný nápis a jenž s jakousi úctou a pyšným soucitem hledí do očí Roháči, ač mu píše na zeď jeho osud : Vzdej se naděje! Roháč chce zlehčovati nápis, ale kdesi uvnitř, daleko uvnitř ozývá se nevýslovný hlas pochyb. Přicházejí zprávy o počínání Zikmundově a o neplechách v Praze, přichází též sám Ptáček jako posel vyjednávat na Sion (jako u Sv. Čecha). Nové zprávy o Zikmundovi, „jenž teď v Praze tiskne pravdu boží, strachem a hrůzou obnovuje starý řád a popské panování", utvrzují Roháče nanovo v jeho vytrvalém odporu, i když se dovídá, že už padl Tábor, Trnava, Topolčany, Němčí i Hradec, na něž spoléhal. Ví, že bojuje dobrý boj, a má naděje z nového tajného hnutí v kraji proti císaři. Marné je Ptáčkovo vyzvání ku vzdání. Roháč odporuje, mluví i slovy nápisu. Posílá císaři zajaté paní i ostatní z družiny dvorské. Ptáček je vezme a pustí táborem. Ještě jednou zastavuje Roháč bakaláře, ještě jednou otázka, kdo se má vzdáti naděje, ještě jednou slyší Roháč: Ty! Leč i potom dává zdvihnouti korouhev na Sioně. „Nižádné smlouvání, nižádné smíření s tou šelmou krvavou a zlořečenou! Až do poslední krve vylití!"

Zde tragický vzdor Roháčuv dostoupil vrcholu. A Roháč tu opravdu roste do výše. Obě půle tohoto aktu, spojené dovedně osobou bakalářovou, tvoří o sobě i v celku skladbu mistrnou.

V jednání pátém už Roháč mnoho nevystupuje: jde jen o jeho konec. Za to vystupuje tu císař a jeho okolí. Matrona sienská rozmlouvá se Šlikem o Sioně i o Sieně, na niž vzpomíná i císař v hovoru se Šlikem, cítí svou proklatou bolest v noze (známý ignis sacer) a cítí, že záhy umře[27]). Jen na Roháčův pád čeká. Šlik chce zjednati milost pro Roháče, poukazuje na nepokoj v zemi, na nové opovědné listy[28]). Leč Zikmund dychtí po trestu a pomstě odstrašující. Nepohnou ho ani Šlikovy poukazy na nepokoj v zemi, ani živá a přednesená nespokojenost měšťanů.

Ozývá se hlahol zvonů, dochází zpráva o pádu Siona k jásavé radosti Zikmundově. Ptáček popisuje obléhání i dobývání i lest. Vše to je podle historických záznamů až do podrobností. Na konec prosí o milost pro Roháče a varuje před nepokoji.

Roháče i s ostatními zajatci vede Ország, Roháč nechce pohlédnouti na císaře. Chce, aby mu raději oči vypálili, jak u všech autorů i v historii se opakuje. Zikmund dává přes rady a protesty Šlikovy, Velvarovy a Ptáčkovy rozkaz popraviti všech 56 zajatých[29]) i s Roháčem, jenž ho proklíná a slibuje pohromu jeho rodu. Poslední slova Roháčova jsou: ,,Pravda zvítězí". Roháčova pravda otvírá oči i Velvarovi, Ptáčkovi, již se od Zikmunda odvracejí, také zástupy Roháče oslavují. Zikmund je zachvácen bolestmi. Tím se skončí jednání.

A opět bychom mohli uváděti spousty podrobností, jež vzaty jsou z historie, často obratně doslova[30]). Jirásek hleděl ve svém dramatě zachytiti vůni doby. Proto jeho řeč hledí býti přiměřená hrdinům své doby, proto je i dobově odborná, proto je tu celá spousta kulturních drobností, zvyků atd. Příkladem tyto obraty, vazby, výrazy odborné i kulturní drobnosti: na středokratech, uhoditi o mír, polem pracovati, pole sebrati, mocí připuditi, bíti se u vozích, silně se jezdecky sebrati, hurtem poroučeti, někoho vyručiti, vyzdvihnouti za správce království, žertéři, freje, kostky, hampejzy, rota, šturm, kuše, toul, kámen kapounkový, kámen bezoár. K tomu i celé dialogy, a je-li řeč o věcech náboženských, mluví

[27]) Jirásek tu zachovává věrně historii. Palacký praví, že císař se dal v roucho císařské obléci, cítě smrt přicházeti (III., 591). U Jiráska čteme: ,,Ale zemru jako císař, Kašpare! Až přijde poslední má chvíle, dáte mi ornát císařský" atd. — Historické je též u Jiráska, že chtěl Zikmund umříti v Uhrách.

[28]) Zde Jirásek historii poněkud přizpůsobil. Opovědné listy Beneše z Mokrovous, Chvala z Řičan, Hertvika z Rousinova, Koldy ze Žampachu atd. byly podány císaři až koncem září 1437, tedy po smrti Roháčově. (Pal. III., 588.)

[29]) Ve skutečnosti se mluví vždy jen o 52 zajatých.

[30]) Zmínka o šibenicích, o korouhevném pánu a jeho popravě i ustrojení, o odjezdu Zikmundově z Čech ,,ve slavném průvodu", ,,pod zeleným věncem"; cizí paní a cizinci ,,pod svou korouhví" (Pal. III, 590), o návalu bolesti v den smrti Roháčovy atd. m. j.

slovy traktátů a postil patnáctého věku. A při tom není to umělá dekorace ani násilné vpletání, nýbrž přirozené, živé, opravdové, přispívá k názornosti a životnosti doby i osob.

Jirásek se držel velmi houževnatě a přesně dané látky historické. Hledal a vyzdvihoval momenty dramatické, které hýbají dějem, vynechává bitvy, ohně, popravy, všecku tuto lomoznou výplň, a soustředil své drama na zápas představitelů dvou světů, na „drama českého vzdoru“[31]. Když odvádějí Roháče v poutech a lid v ulicích jej zdraví, když právem malují kancléř a hofmistr císaři černě nastávající situaci v zemi, nemůžete říci, že Zikmund zvítězil. Veliká mravní síla, mohutnost je na straně Roháčově, jenž ke konci hry dorůstá rysů tragicky mučednických. A smrt jeho nabývá jakési záře, neboť skutečnost mu dává za pravdu. Roháč je povaha pevně zkovaná, jednotná, svá, neúchylná, nebojuje v sobě dlouho a marně velikých bojů, je brzo rozhodnut, brzo je si jasný.

Postava Roháčova je vyvíjena dramaticky. Jen jedné věci Jirásek plně nevyužil: Roháčova rozchodu s Táborem. Zde, kde se rozcházel s vlastními, kde šlo nejen o ideje národní, nýbrž i o zachování čistoty mravní a náboženské samostatnosti, zde bylo možno nalézti nové stránky, novou podstatu vzdoru, nový moment heroického osamocení. Či snad se obával básník, že by mohl padnouti na Roháče stín, možnost tragického omylu?

Stavba dramatu je klidná, pevná, promyšlená. Pozorujeme-li po důkladném rozboru a srovnávání s jinými dramaty historickými stavbu, rozvrh látky, věrnost historickou, kterou se váže až do nejmenších podrobností, jeho obezřetnost ve výběru a zdůrazňování a rozvedení určitých momentů, jeho jemnost, která hledí spíše vnitřní a duševní stránky svých hrdin, vyhýbajíc se hlučným efektům, pokud to možno, musíme se podivovati Jiráskově tvořivé skladebnosti, musíme uznati, že Jirásek je umělec dramatické komposice historické.

„Jan Roháč“ je dovršením Jiráskovy husitské trilogie, již tvoří s „Husem“ a „Žižkou“. To konstatují všechny kritiky: Vodák, Fischer, Jelínek[32]) i Hilbert[33]). Všechny se také obírají tragičností postavy Roháčovy. Fischer (l. c.) mluví o nedramatičnosti jeho postavy, jejímž „smyslem — je jediné gesto, gesto vzdoru“, Hilbertovi jest Roháč „spíše jen rozhodný deklamátor, než zajímavý charakter“, Jelínek mluví o postavě hrdinské, Vodák vidí v Roháči mnohé momenty dramatické, vidí dramatičnost v jeho osobě, třebas Jirásek ledacos podle soudu Vodákova podal epicky. Mínění Hilbertovo potřebuje důkladnějšího rozboru, jehož kritik nepodal, Fische-

[31]) Vodák l. c.

[32]) Dr. H. Jelínek: Jan Roháč. Nár. Politika 27. a 29. října 1918.

[33]) Venkov ze 27. října 1918.

rovo mínění, že u Roháče je jen gesto vzdoru, neobstojí, neboť tragičnost a dramatičnost postavy mohu soustřediti i do jejího vzdoru, jsou-li v něm ruzné stupně, ruzné odstíny a různá podstata, jako je to právě u Roháče, u něhož je vzdor nejen gesto, ale hluboce zdůvodněný akt svědomí, přesvědčení, mravnosti.

Karel Hikl:

JIRÁSKOVI VOJÁCI.

Z jiných článků tohoto sborníku se dovíte, nejste-li o tom již dávno sami přesvědčeni, že Alois Jirásek není ničeho tak vzdálen, jako ukrutnosti vojácké a nadšení militaristického. Stoje zpříma a pokojně na rodné půdě, dívaje se moudře na vznik a zánik generací, tvoře a bohatě rozdávaje život kolem sebe, jest apoštolem míru a pokoje. V povídce „Z malých cest" (Ss. XII. 52) dovídáme se o starém nápisu rokokového zámečku: *Vivite felices, quibus est data longior hora.* A toto přání, které ze srdce opakujeme mistrovi k sedmdesátinám, stalo se základním motivem všech prací Jiráskových, i těch, které vypravují o mnohých bojích a bědách válečných.

Ale historik a umělec nezavíral očí před faktem válek a krveprolévání. Boje, které národ svedl na obranu života vlastního a jazyka, tvoří význačnou složku jeho dějin. Národ učinil svatou tuto zemi — tak čteme ve „Starých pověstech českých" — potem svým a krví svou, kterou vylil v přemnohých bojích, háje prací svou dobyté země i svého jazyka. Požehnání klidného rozvoje, slunečný jas idyl, cudná láska a dětská něha, tuhá síla lidové přirozenosti, jež přes nejvyšší nepřízeň věků udržela svou osobitost, zkrátka celé to široké zrání a vyspívání, vývoj pokolení jest právě nejmilejším a nejhojnějším tématem Jiráskových prací. Válka, vojenský život, postavy válečníků vystupují ovšem z historické nutnosti nejednou do popředí.

I odpůrcové a nepříznivі posuzovatelé Jiráskova díla uznávají jednu vynikající složku spisovatelovy osobnosti: jeho neúmornou pracovitost nejen vnější, o níž svědčí veliký počet svazků, nýbrž i vnitřní. To jest opravdový a nezadržitelný pokrok umělecký. Ten pak nejeví se jen v širším a hlubším zabírání historickém a sociologickém, v přesnější a plastičtější karakteristice, v jednotnější a zákonnější náladě, psychologii historické, nýbrž i v uvědomělejším a vyšším chápání metly boží, válečné historie. Ukážeme ještě, jak se vyvíjely tvárné schopnosti i celkové pojetí Jiráskovo od prvních romantických povídek vojenských k velikým scénám davovým, k širokému líčení života táborového a bitev, jak je vidíme v románech husitských a v dílech z dob válek napoleonských.

O důvodech a pohnutkách, které vzbudily zájem Jiráskův pro vojenský život, dočítáme se hojně v jeho Pamětech, předním východisku každého literárního rozboru Jiráskova díla. Již rodné Hronovsko a Náchodsko budilo mysl jinochovu k vzpomínkám na bývalé i v době jeho současné krvavé války. Bylť právě jeho rodný kraj branou, jíž mnohokrát

valila se pruská vojska do Čech od nejstarších dob; zvláště události z dob války třicetileté a pruských válek za Marie Terezie nalezly pak mnohokrát zpracování v jeho díle. Když mladý pastvec honil krávy na dalekou pastvu a s vysokých kopců se rozhlížel, viděl v malé hodinové vzdálenosti již pruské hranice a nahlížel daleko za ně. V tomto ryzím a ethnicky čistém kraji udržela se nejdéle česká reformace; tu bylo, jak vzpomíná, nejvíce tajných nekatolíků (vzpomeňte na „Skály" a „Temno"), sem byly pronášeny tajně nekatolické české knihy tištěné za hranicemi, tu bylo nejvíce dragonád, plenů a koniášských hranic.

K těmto krajovým a historickým podnětům, k jejichž plnému uvědomění a ocenění došlo ovšem až později, přistupují silné dojmy osobní. Zase z Pamětí se dovídáme, jak již mladý pasáček s údivem naslouchal dunivým ranám z děl josefovské pevnosti. A když ponejprv za parného slunečného dne navštívil pevnost, oči mohl nechati na nevídaném divadle, zvláště na skupině důstojníků na koních. A tu již procitá druhý moment, který učinil Jiráska malířem bitev a vojáků: estetická záliba v pružných postavách, v bleskotu, ruchu, shodná s jeho známou zálibou malířskou. Tam oslnilo ho v sálavé záři sluneční množství barev, uniforem, koní, blesky bodáků, šavlí, vojáci v bílých kabátech; slyší a vnímá signály polnic, rachot bubnů. Tam viděl i trestance s koulí u nohy.

Tato malířská záliba ve svěžím a rušném životě vojenském není projevem nějakého nadšení militaristického. Jirásek si ji záhy zformoval a stilisoval v demokratickém a českém duchu; nikdy nezapomněl na tragické dno, krvavé pozadí této zevnější mírové jarosti. Ale vojenská křepkost, vyhraněnost se mu líbí a my dnes v době vývoje Sokolstva, sportu, skautingu dobře rozumíme této zálibě, tomuto zdravému pudu po nahromaděné připravené energii, právě tak, jako si jí tak vážíme u Mikuláše Alše a rozumíme jí dobře v básních mladého Machara. Jirásek není kvietistou, má bohudíky dosti temperamentu, aby při všech sympatiích k české reformační přemýšlivosti, k bratrské pokoře a pasivnosti dovedl osvěžiti celé kapitoly jadrnými a jarými postavami kypivého, šumného života.

Ovšem tragické pozadí tohoto lesklého ruchu uviděl náš spisovatel hodně z blízka a v mladistvém věku patnácti let. Byla to válka s Pruskem r. 1866, jejíž nejkrvavější scény odehrály se právě v jeho kraji. Jiráskovy vzpomínky nabývají plastické životnosti, když líčí útěk venkovanů, vidí prchající zástupy, vozy odvážející potraviny do lesů, dobytek sehnaný, táboření ustrašených vesničanů na skrytých místech lesních. A pak již jdou rakouské bataillony, za nimi záplava pruského vojska s píšťalami, slyší dunění děl, vidí prchající v nepořádku voje rakouské, hrůzu bitev, raněné, padlé; v jejich kraji svedena byla bitva na Brance dne 26. června. Přímým

ohlasem těchto dojmů jest Jiráskova povídka „Host“ (S. s. XII.), psaná již 1875, ponejprv otištěná v Kobrově kalendáři. V té době, kdy kreslil ještě romantické postavy a příběhy vojenské, vynutila si přímá, silná vzpomínka úsečný a v prostotě mohutný výraz. Píše tu (str. 83): „Prušáci táhnou jedním, jako nekonečným tmavomodrým proudem. Kotouče prachu vystupují zpod nesčetných noh do výše a v kalných teď oblacích září pušky, helmice, kmitají se důstojníci na koních, hlučí to, rachotí a zpěvem zvučí. — Sotva že pěchota přešla, již zase dusot koňský a rachot kol — dělostřelectvo a potom zase pěchota, jízda a zase nová zbraň. Konce nemá ten lidstva tok, a běda, kde jej zastaví! — Chvíle za chvílí plynula, hodina míjela a mně již od samého dívání se přecházel zrak. Přimhouřil jsem oči a hle, jako by se mi armáda pruská do zraku byla vtiskla. Oko zavřeno, a přece vidím je znova tak živě a opravdově, jako bych na ně jasným okem se díval.“

Právě tyto boje, první krvavé srážky hned za pomezím Čech, vylíčil sytým a hlubokým způsobem ve svých vojenských, tragicky opravdových a smutných povídkách veliký německý spisovatel a básník Detlev von Liliencron, jenž se také těchto bojů zúčastnil. Když psal Jirásek své Paměti, oživoval si, jak připomíná, scény pruského nástupu a bojů za pomoci novel a románů Liliencronových; když psal drobnou povídku „Hosta“, jedinou beletristickou stilisaci těchto mladistvých vzpomínek, prací Liliencronových patrně neznal. Budiž při této příležitosti hned zjištěno, že Jirásek při líčení bitev nesestupuje až na dno naturalistického líčení. V žádné práci bychom nenalezli mučivých a hrůzných podrobností, jaké známe na př. ze Zolovy „Zkázy“ nebo nejnověji z Barbussova „Pekla“ a Duhamelových „Mučedníků“; i Liliencron, ač vzdálen naturalistických teorií, kreslí zasmušilým okem, ale s vojáckou tvrdostí a důsledností hrůzné scény bitevní (na př. boj o kostelík sv. Václava). Cítíme u Jiráska ovšem hluboký soucit s padlými, raněnými, všude ozývá se melancholický stesk, nachází slova srdečné účasti, ale neponořuje se v inferno tělesných a duševních muk, nezdržuje se v psychologickém rozboru stavu vojákova v bitvě, v takovém případě přechází od individuálního popisu k celkovému, hromadnému líčení, od vojáka k vojevůdci, od člověka k historikovi. A pátrám-li po příčině tohoto nedostatku, nevidím ho jinde, nežli v romantické, parnasistní estetice našich Lumírovců, s nimiž se v Praze tak blízce seznámil, do jejichž „železného kruhu“ byl přijat a jejichž základní these estetické, byť postupem času lecjak pozměněny, k historickému realismu přiblíženy, přece tkvěly pro celé dílo příliš hluboce.

Tedy naturalistou, psychologem umírání, divé bolesti Jirásek není; jeho dílo ztrácí tu ovšem účin velebné hranice mezi životem a smrtí, jedineč-

M. Aleš: Baltazar Úžďan, salakvarda.

nost chmurných a nezapomenutelných scén. Ale náš spisovatel i celým svým založením, životním názorem jest vzdálen takové analysy smrti. Kde umírá jedinec, vidí vývoj generace; největší bolestí mu jest, pozoruje-li, jak celé generace hynou a živoří. Odtud těžký smutek jeho povídek a románů pobělohorských, odtud žaloba za světové války, že hladem a bídou usychají generace naší mládeže. Jinak jest v první řadě básníkem života, křísí život ze starých kronik, vyvolává obrazy ruchu a energie.

Vraťme se zase k některým životním dojmům! Pozorovali jsme, že to byla tvárná, malířská záliba, která v hochovi probudila zájem o vojáky a koně, že to byla rozkoš z křepkého, jarého života, jež vedla jeho srdce k vojenským obrazům. Po stránce výtvarné pochopíme, že jízda, voják s koněm, lákala našeho auktora vždycky více než vojsko pěší. Neboť pro koně měl zálibu již od dětství a v Pamětech s chutí vzpomíná, jak rejtarsky jezdil na koni za teplých podvečerů, když se strýcem koupali koně v Medhuji, a je známo, že ještě v Litomyšli učil se jezdit na koni. Té malířské záliby v koních a rejtarech přibylo mu jistě od dob přátelství s Mikulášem Alšem, to jest od počátku let sedmdesátých. Také Alšovi vojáci a jezdci nejsou bojovníci v pravém, to jest hrůzném, děsivém významu slova. Aleš zdemokratisoval a počeštil nám rakouskou kavalerii, pokud byla rekrutována z našich lidí. Úmyslně nekreslil známé poslední, předposlední uniformy, nýbrž zašel do starších dob. A ve svých klasicky čistých, bohatě národních liniích vytvořil typ českého bojovníka — ne krutého dobyvatele, spíš dobráckého člověka, prostého a milého, ale v obraně rozhodného a tuhého. To jsou pak i Alšovi husitští, táborští bojovníci, to jest jeho Jan Žižka a vojáci z ilustrací k Jiráskovým románům. Zde šli oba přátelé ruku v ruce, zde učil se též Jirásek rázným, energickým a zase tak měkkým a domácím tahům, jimiž vykreslil své bojovníky. Není třeba podrobných dokladů. V husitských románech („Proti všem" a v „Bratrstvu") i v pracích z dob napoleonských válek i jinde v drobných prózách nalezneš mnoho krátkých, úsečných charakteristik, jež volají přímo po Alšově tužce.

Všimněte si třeba jen prvního kratičkého odstavce z povídky „O lovu“ (Ss. XII. 297): „Císařský dragoun sedě v plné zbroji na statném hnědém koni, vydatně zakřesav, zapálil hubku a položil ji na černavý tabák své krátké dřevěné dýmky, kterou v zubech držel. Zabafal prudce, až jiskry vyletěly, pak dýmal volně, pohodlně, s chutí“. Jako dobrý malíř všimne si v první řadě postoje, celkové linie, kontury jezdce s koněm. Když setník Tureček vjíždí do Hradce nad Labem (Ss. XLII. 140), pozoruje ho náš spisovatel právě v typickém postoji. „V čele setniny na ryzce s plavou hřívou a ohonem téže barvy jel setník, jenž, jakmile pod klenutí brány vjel, v sedle se vzpřímiv, opřel levici v ohromné rukavici o bok. Seděl pevně, jako s koněm srostlý, a přece ne prkenně. V tuhosti té byl pěkný pohyb i volnost, jež svědčila o dobrém jezdci.“ Anebo do třetice přečtěte si pozorně krásné místo z „Bratrstva“ (I. kap. 33), kde Jan Jiskra přehlíží své roty. Kolik známých postav: Janko Kozic, Pobera z Lomu, Chujava, Rakolubský a jiní a jiní zemané čeští i slovenští, jak se do Zvolena sjeli, tolik rázovitých obrazů. A vrchní velitel sám krátkým klusem jede k nim. „Zarazil před šikem, tváří k nim, nádherný ve svém vystrojení, plný třpytu, plný lesku na vzácném, bohatě sedlaném koni, jenž stál jako zarytý s krkem dlouhé, husté hřívy prohnutým, hryzaje udidlo, od něhož bělostná pěna prchala do zprahlého trávníku.“

M. Aleš: Kyrysník.

Jak jest obecně známo, nezačal Jirásek velikými romány a několikasvazkovými cykly, nýbrž postupoval na umělecké dráze krok za krokem. Téměř všechny jeho historické epopeje mají předchůdce v drobnějších povídkách, na nichž umělec zkoušel sílu a nosnost líčení a dějového pásma. Po stránce výtvarného zobrazení vrcholných scén vojenských a bitevních nalezneme také předchůdce v drobnějších povídkách vojenských. Typem měkké duše slovanské je Slovák Janko v povídce „Ztracenci“ (1875), který zabiv při plenu dítě je pronásledován výčitkami svědomí. Do drsných dob žoldnéřských boju a zločinů z války třicetileté uvádějí povídky „Felice Tankredo“ a „Turečkové“ (obě znovu v Ss XLII.), jež jsou studiemi, skizzami k následujícím románům „Skaláci“ a „Poklad“. V nich pojí se drsný realismus ve vylíčení prostředí s romantickým, volně vymyšleným, ne v duchu historickém podaným dějem.

Jirásek je mistrem ve vylíčení velikých a mohutných scén. Podivu-

hodná jest jeho dynamická schopnost, jak dovede rozvíjeti, stupňovati, vyvrcholiti takové veliké vojenské obrazy, ať již běží o život v táboře, o pochod vojska, útok jízdy, obléhání hradu neb o pravidelnou bitvu. Tu, jak jsem již řekl, přechází od jedince k celku, vidí s blízké ptačí perspektivy. Tyto scény bitevní jsou předností umělce slovesného, který v plynulém toku řeči dramaticky rozvíjí a rozšiřuje svůj obraz. Proto nejsou správná častá přirovnání takových Jiráskových scén k velikým historickým plátnům: kde působí vymalované bitvy ztrnule, odpudivě, strojeně, tam žhne, vybíjí se u Jiráska kolektivní život, veliký a mocný i v hrůzných okamžicích. Této přednosti literární využívá náš umělec dokonale a s nesporným taktem a úspěchem. Nebudu citovati, vzpomeňte jen na slavné vylíčení bitvy na hoře Vítkově z románu „Proti všem", na obléhání hradu Lučence, boje o Spišský hrad, u Šárvšského Potoka z „Bratrstva", připomeňte si na příklad pochod ruských kozáků Prahou z „F. L. Věka", selské boje a bouře ze „Skal", příchod Lamingerův s kyrysníky do Oujezda z „Psohlavců"! Na těchto místech nabývá epický široký klid autorův dramatické živosti. Spisovatel podává syntetický celkový dojem, všímá si jen nejvýraznějších znaků, přechází od osoby k osobě, od detailu k celku. Jako by s výšiny obzíral hemžení a ruch, napiatou energii, dav nesený jedinou myšlenkou, jejíž tragické pozadí dovede dokonale vyložiti. Taková místa nastupují nejčastěji, kdy jest pozornost a napětí čtenářovo na vrcholu. Užívaje románové techniky paralelních pásem vypravování, zadržuje náš autor nejednou děj úmyslně, spojuje vystupňovaný děj druhý, třetí, zkrátka vyhrocuje svou komposici románovou až k těmto velikým vrcholným scénám. V nich pak již nejde jen o momenty barevné, malířské, nýbrž spíše o hodnoty komposiční, architektonické; v nich dostupuje nejednou Jirásek monumentálnosti, která není snad zcela realistická, ale při níž si vzpomínáme na veliké obrazy, řekněme Danteovy, nebo nejspíše Torquata Tassa (Pochod křižáků k Jerusalému, Dobývání Jerusaléma) a j. Snad i tu bychom mohli pozorovati stopy první příslušnosti Jiráskovy k Lumírovcům.

I z životních zkušeností Jiráskových nalezli bychom kořeny k těmto davovým, plastickým scénám. Když pobýval ve vyšších třídách gymnasijních na studiích v Hradci Králové, spadala tato léta (1867—1871) do doby tak řečených táborů doby deklarantské. Tenkrát po neblahém vyrovnání rakousko-uherském vystoupila mocná vlna živelného odporu proti Vídni a věrolomnému císaři. V tom znamení orientuje se česká poesie, nejen škola „národní", Svat. Čech, almanahy mladých (Sládek), ale i starší „kosmopolitičtí" Májovci (Neruda) přimykají se vroucně k národu. Velikým projevem, lidovou manifestací byla slavnost položení základního kamene k Národnímu divadlu 1868, v srpnu následuje deklarace českých poslanců.

Jirásek zase vzpomíná z dob pobytu v uvědomělém a čilém Hradci velikého všeobecného nadšení pro české státní právo, voleb deklarantských, ověnčených vozu, hudby, hmoždířu. Táborová doba zanechala tu nesmazatelné stopy pro tvůrce velikých scén a manifestací historických. Jistě též smysl pro divadlo, četba Aischyla, Shakespeara, v jehož „Juliu Caesarovi" pražský filosof si též zahrál 1873 v Novoměstském divadle pražském, nezůstaly bez účinku. Vždyť také Jiráskova dramata, zvláště historická, vyznamenávají se řadou velikých scén a obrazů, jsou spíše dramaty celkovými, kolektivními než tragediemi jednotlivců, vystupuje v nich veliké množství osob a hromadné výjevy jsou jejich předností.

Ještě několika slovy třeba se zmíniti o kostymu, kroji Jiráskových vojáků. Pro doby historické, zejména husitské a pozdější, konal pilné studie z kulturní historie a bylo by úkolem historikovým, aby ověřil a podepřel básníkovy rekvisity. Známe vysokou Jiráskovu historickou erudici, živý smysl pro kulturní obyčeje a potřeby a tak nepochybujeme o pravdivém, solidním základu jeho kreseb. Že k prvkům daným z dějin kulturních přistoupily výtvarné momenty malířské, je už patrno z toho, co bylo dříve řečeno. Máme pro to také zajímavý důkaz v Pamětech (II. 284). Jirásek chtěl historicky věrně i malebně vystrojiti pana Zbyňka z Buchova (v „Maryle"), dříve hejtmana táborského, později válečníka v polských službách. „Na přítele Alše jsem se obrátil. Znal Matejkovo dílo (Ubióry v Polsce), zabýval se studiem krojů polských a vůbec slovanských. Dopsal jsem mu a milý Aleš hned posloužil listem daným dne 10. prosince 1884: „Co se týká toho hejtmana z Polsky, je to v celku jednoduché. Matejko má sice pár variantu, ale točí se to pořád okolo toho samého, totiž chlupatice na hlavě, nějaký kontuš as s třemi šňůrami u krku, límec z kožešiny." A pod podpisem hned obrázek. „A tak jsem s pomocí Alšovou ustrojil statečného Zbyňka z Buchova." A srovnej s líčením v „Maryle", kde se pan Zbyněk setkává se sestrou, pannou Eufemií (str. 61): „A tu hle — dveře se otvírají a jimi vstupuje vysoký, statečný muž v plášti a čepici široko lemované, divnou kožišinou v předu rozstřiženou... Čepici smeknuv i plášť odloživ mohutný meč odepínal. Stál tu maje hlavu podholenou, ve tmavé sukni spjaté bitým pasem, ve vysokých botách jízdeckých, na nichž, jak jen nohou hnul, mohutné ostruhy zacvrnkaly." Právě tak Alšovo vypravování o švališéru Tomáši Famfulovi dalo Jiráskovi vzor k starému salakvardovi ve „Skalácích" (Paměti II. 158 a Rozman. prosa II. 33).

Rozkošná selanka „Maryla" se svými „bardzo doskonalými" hlavními postavami vojenskými vede nás také k Jiráskovým polonofilským sympatiím, historicky zdůvodněným a pro nás významným v politice slovanské i mezinárodní. Od nejstarších vojenských povídek („Host") až k poslednímu

M

„Husitskému králi“ nalezli byste mnoho polských vojáků v Jiráskových pracích, časté výjevy, kde husitští a táborští bojovníci pomáhali Polákům proti Německým rytířům. O tom nechci se na tomto místě šířiti. Ale můžeme se, tuším, právem domnívati, že sympatie k rytířské Polsce vedla nejednou Jiráska při zobrazování českých — slovanských bojovníků právě tak, jako Mikuláš Aleš, když hledal tyto slovanské typy, studoval pilně polské malíře[1]).

Zbývá ještě veliká a důležitá kapitola o typech českých vojáků v rozličných historických obdobích. Nepropracuji ji v tomto celkovém přehledě do podrobností, zaslouží samostatného a podrobného studia, o něž by se mělo postarat naše ministerstvo národní obrany. Jiráskovy české vojáky můžeme rozdělit na několik skupin, shodných celkem s klasifikací jeho románů. Jsou tu bojovníci z dob mythických (ze Starých pověstí českých, Nevolnice) a přemyslovských (Obětovaný); bojovníci husitští a táborští z románů (Proti všem, Bratrstvo), povídek (Blažej Chotěřinský, Tčevská hranice, Hejtmanská sláva, Maryla, V cizích službách) i dramat (Jan Žižka, Roháč na Sioně); bojovníci z dob třicetileté války, a to žoldnéři, lancknechti na jedné straně a selští zoufalí vzbouřenci na straně druhé (srv. na př. Skály, Skaláci, Poklad, Psohlavci, Temno; z drobných Viktora, Felice Tankredo, Turečkové); tu přistupují i typy českých vojáků, proti přesvědčení zařazených do cizího vojska („kazatel“ v Turečcích), nebo emigranti vracející se s cizími vojsky do Čech (Pro svatý klid, z pozdější doby pruských válek drama Emigrant, U domácího prahu, vojenská povídka Mudrcové a j.); za čtvrté jest pestrá směsice vojáků z dob napoleonských válek (ve Věkovi III. a tu a tam v kronice U nás, v Písničkách, Krajance a j.) a konečně bojovníci na barikádách z r. 1848 (Filosofská historie, Na staré poště, Johanka, Husaři, Gardista). Nalezli bychom i typy z dob válek tureckých (Na krvavém kameni), z polského povstání 1863 (Sobota), z válek italských atd.

Jak patrno, jest tu pět hlavních typů: voják předhusitský, husitský, pobělohorský, napoleonský a gardista.

Pro první skupinu, kde nemá autor podrobnějších historických pramenů, kreslí jednoduchými, často munumentálními liniemi (tak ve Starých pověstech českých), při nichž vzpomínáme na Manesovy ilustrace k Rukopisum. To jsou bohatýři vyvstávající před oči podle lidových tradic a romantického zbožnění, nadlidští hrdinové, v jejichž postavách jako by byl ukryt kus staré pohanské víry.

I v bohaté galerii božích bojovníků husitských, kreslených s hlubokou znalostí historickou, vyrůstají postavy do tragické výše. Nebudu jednot-

---

[1]) Srv. též Ss. XLII. 337, článek Po válečných stopách.

livých rozbírat, ale ukazuji jen na zálibu Jiráskovu k starým bojovníkům. Ti, kteří prožili nepokojná a krvavá léta na bojištích a v táborech, končí všelijak, nejednou s tragickou ironií svuj život. Ztvrdlí a drsní, posupní a nebojácní, hluboce náboženští a věřící, mají každý pod hrubým zevnějškem citlivé místo, svůj rudý květ, vyrustající na ostnaté lodyze. Rozeberte si Roháče na Sioně, Blažeje Chotěřinského, žulovou postavu s nejspanilejší láskou k synu Zdeňkovi; jak mohutných tragických účinků docílí tu básník, když líčí poslední zoufalý výpad Blažejův! Otec a syn v poli, po boku nebo i proti sobě, jako v „Tčevské hranici", kde syn zradil v Polsku Sirotky a otec Matěj Salava hlasuje pro jeho smrt. A v „Husitském králi", kde vidíme takovou mohutnou postavu v panu Ambroži Litvínovi na Výrově, jenž též na výpravě v Polsku ztratil syna. Jest v nich byronovský vzdor, nadlidská síla starých Táborů, kteří proti všem se uhájili; a tito zasmušilí hrdinové, vysloužilci vyrůstají ve své strohé umíněnosti a tvrdosti v nadlidské typy. Slovanskou měkkost pod tvrdým krunýřem má Jan Tałafús z Ostrova (Hejtmanská sláva), když se chud a v srdci churav vrátil na rodný Ostrov. Husitští bojovníci jsou mohutným tvůrčím činem Jiráskovým, postavy živé a hrdinné, které spojují v sobě podivuhodné kontrasty své staré válečné písně. Všimněme si též, že mezi jejich vysloužilci není komických figurek, které přece Jirásek miluje a dovede z jiných válek, ať tureckých (Celba Jenčar v „Maryle") nebo napoleonských (Ceypek ve „Věkovi", Doubenus v kronice „U nás"), skvostně vykresliti.

A tak přes dlouhé doznívání husitské statečnosti přicházíme k třetímu stupni Jiráskových vojáků: k obrazum z dob války třicetileté a z válek pruských. Převládá drsnost řemeslných žoldnéřů, surovosti a ukrutnosti vylíčené nejednou drastickým zpusobem; zoufalá bída a balladická tragika selských bouří a povstání, na jejichž vylíčení nezůstal snad bez vlivu (ovšem jen citového) Třebízský; a třetí skupina těchto vojáků, vracející se emigranti, prožívají těžká muka duševní, jsou rozpolceni, jsou nositeli a řešiteli problému, jak dále se má vyvíjeti národní život: s Brandeburkem či bez něho. Jiráskovi vojáci z dob napoleonských nemohou již setříti půvab a úsměvy rokokové doby, jež tvoří rámec a vyplňuje většinu knih, do nichž jsou vojenské scény zasazeny. Sic nechybí stránek vážné zasmušilosti a bolestného soucitu, ale v těchto obrázcích a dílech nejspíše autor vyhne se děsivým scénám bitevním a již svítí jeho humor, rozjařují jeho figurky, usmívá se rokoko, pro jehož něhu a půvab, tklivou vlastenskou idylu u nás nalezl tóny čisté a hřejivé, jako žádný druhý český spisovatel. A právě tak v obrázcích z roku osmačtyřicátého jsou úděs a bezprostřední hrůza stlumeny v měkkou elegii, jíž prosvítají paprsky básníkovy životnosti, radostné víry a důvěry v život.

A to jest Aloise Jiráska zásluha největší, umění nejmoudřejší: jemu není vojsko slepým a mechanickým nástrojem smrti, povolným prostředkem k upevňování panství a kruté nadvlády. Kde historik kreslil pochmurné a těžké obrazy smrti a zkázy, tam umělec a pacifista miloval a hledal záblesky nového života. Nemá tak přeplněné stránky, kapitoly a svazky ohněm a mečem jako Polák Sienkiewicz; a kdo vidí v tom úhonu historickou či estetickou škodu jeho díla?

A druhá, v národním ohledu asi nejvýznamnější chvála Jiráskova jest, že ukázal typy pravých českých vojáků, bohatýrských mythických hrdinů, husitských božích bojovníků, táborských hejtmanů na Slovensku, nadšených emigrantů ne nepodobných našim legionářům, selských povstalců, ruských bratří slovanských, revolučních gardistů — to v době osudných pěti desítiletí od Hradce Králové a Sedanu, až ku vzplanutí světové války. Zapomněli jsme na své otce a jejich boje, rakouské vojáčkování zkazilo mnoho z národní a lidské hrdosti u lidu i vzdělanců, ale Jiráskovy knihy učily, vychovávaly, paralysovaly vydatně cizí vlivy. Bohudíky, že byly již dávno před válkou tak rozšířeny a čteny. Vychovaly pokolení pamětlivé hlasu dějin a naši legionáři jistě z největší části na nich byli vychováni, náš odboj v širokém lidu z velké části jimi byl připraven[5]. Jest jen zcela přirozené, že oči všech upíraly se v krutých dobách války na drahého mistra a že jeho mužná, odhodlaná slova nalézala tolik porozumění a lásky. V něm a s ním vrátili jsme se k původnímu smyslu naší historie.

Rozbírám si slovo za slovem jeho „Pozdrav českým vojínům v poli“ (1915); kolik lásky, bolesti, ale hlavně — cosi nedopověděného, očekávajícího ozývá se z něho! Jest mi z nejdražších dokumentů našeho domácího odboje (již také datem svého vzniku, neboť tu musíme dobře rozlišovat a chronologicky třídit! A potom — květnový manifest českých spisovatelů, národní přísaha, divadelní slavnosti, vítání presidenta Masaryka, pozdravy legionářům i bojovníkům na Slovensko — to jsou věci známé, třeba se jen zamyslit a uvésti v náležitou souvislost, abychom docenili.

Máme svůj stát, svou armádu. Nechceme, aby to byla armáda militaristická, ani zase měkká a bezcenná. U Jiráska máme bohaté typy starých českých bojovníků. Netřeba kopírovat, napodobovat slepě minulost — ale přejme sobě, národu i státu, aby naše československá armáda stála vždy na těch základech demokracie, přímosti, statečnosti a dobroty, jak nám tyto její složky ukázal náš mistr na českých vojácích dob minulých!

---

[5] Srv. R. Gajdovo věnování Al. Jiráskovi v knize „Mé paměti“.

Jiří Polívka:

PODKLAD LIDOVÝCH BÁJÍ V JIRÁSKOVĚ „LUCERNĚ“.

Ve své stati chceme se pokusiti stanoviti, kterou měrou přejal básník do svého díla podání našeho lidu, pokud je zpracoval a co po případě přibásnil.

Ze všech bájeslovných bytostí vystupujících v „Lucerně“ poutají nás především postavy obou vodníků, Michala, roztouženě vzdychajícího po dívce a lákajícího ji, a Ivana, který vyrušován ze svého zátiší vyhledává nové útočiště v osamělém lesním jezírku.

Báje o vodníku jsou v oblasti československé velmi bohaté. Již v starším písemnictví dočítáme se o něm a nalézáme různé, ovšem kusé zprávy. Nejstarší doklad byl nalezen v rukopise z r. 1418 — vodní muž má vodní třáseň (ČL. IV, 523). Některé podrobnější zprávy uvozují se až z polovice XVI. stol. a s počátků XVII (Zíbrt, Obyčeje 205), odchylné od nynějších podání. U jiných slovanských národů, kde německý vliv menší měrou pronikl, jsou představy o tomto vodním démonu jinaké. České lidové názvy jeho, hlavně hastrman, ukazují již samy sebou na prostředí, odkud byly přejaty představy u nás nyní zobecnělé. Převzaty byly zajisté již dávno, jméno uvedené jest doloženo již na počátku XVI. stol. Zanesl je Jan Vodňanský do svého Lactiferu — vodní mužie, hastrmani. Toto jméno jest téměř po celé naší jazykové oblasti rozšířeno, vyskytá se též na Kladsku v Chudobě (Deutsche Volkskunde östl. Böhmen XII, 25). Ve východní Moravě, ve Valašsku i na dolní Vláře jest obměněno v bestrman (ČL. XXII, 337). V středobečevském nářečí hasrman (Kašík 147), taktéž na Opavsku (Pohádky lidu opav. a han. 72). V nejstarších pak českých slovnících XIV. stol. jsou zapsána původnější německá jména vaserman, vastrman (Zíbrt, Obyčeje 205), za lat. „cocodina“, „cocodnia“, kterážto slova Ducange ve svém „Glossarium manuale ad scriptores mediae et infimae latinitatis“ nezná (zdali místo cacodeus?)

Budiž tu také ještě poznamenáno, že pomněnka (Myosotis palud.) se jmenuje na Moravě hastrmanní šaty, a na Lašsku vodník, ač jinak bývá jako jeho kvítí uváděn leknín. Místy se na Moravě ještě mlýny jmenují hastrmánek. Ojediněle vypravuje se, že jest vodník démonického původu, v Týně nad Vltavou, v okolí Velešína: Když Bůh svrhl zhrdlé anděly, padli někteří do pekla, jiní do lesů atd. Ti, kteří spadli do vod, jmenují

se vodníci a vodní ženy (Vernaleken Mythen 101—2, ČL. XI, 358), taktéž na Moravě (ČL. XI. 170), a u lužických Srbů (Ad. Černý, Mythiske bytosće 328).

Jirásek pojmenoval zamilovaného vodníka Michalem, druhého Ivanem. Podle poznámky Košťálovy (ČL. 1891, str. 245) vodník aspoň někde v Čechách se jmenuje Míchal a na Moravě Ivan. Vodník Ivan volá na svého druha Mikli! mikli! Tak podobně voláno na Skutečsku Šipli! (ČL. V, 55). V pověsti o hejkadle (ČL. XI. 55) vypravováno, když muž jménem Havel vystrašen hejkadlem hodil pytel raků na záda a chtěl utíkati, volalo cosi z lesa: knitli! knitli!... a na zádech se mu ozvalo: já jsem u starého Havla v pytli! Není-li toto knitli pokaženo z nikli? Volání jména Mikli u Jiráska jest patrně připodobněno ke jménu Míchal, ale původně souvisí nejspíše toto volání s německým jménem obyčejně se vyskýtajícím Nix, Nickel. V Studené (okr. Kralovický) voláno skutečně takto Nikli! (Grohmann, Sagen 150). Ostatně patří to do řady pověstí o tajuplném volání (srv. Fr. Ranke, Deutsche Volkssagen 215).

Na Slovensku se jmenuje vodní chlap. V Bošácké dolině křičí bradatý chlap, jemuž s jedné strany kape voda : Jano, Juro, Adam! (rkp. sbírka J. Ľ. Holuby, str. 49).

U lužických Srbů jmenuje se wódny muž, mužik; v dolní Lužici a v okolí Mužakova nyks, nykus a pod., očividně pod německým vlivem.

V polské demonologii jest postava vodníkova podstatně jiná. Již jeho jméno jest celkem jiné: topielec, toplec, utoplec, u Mazurů: topich (Wisła VI, 181) leda ojediněle wodnik (Zbiór antropol. II. str. 128). Je to obyčejně utopenec, který se stal duchem, meškà ve vodních hlubinách, tůních a zatahuje do nich koupající se lidi, aneb je to nekřtěnátko, od matky utopené, které po sedmi letech oživuje (Karłowicz, Słownik gwar polskich V. 410). Od Poláků pronikla tato představa o „utopci" též k českému obyvatelstvu Slezska (ČL. VIII, 54). Také se místy u Poláků představuje utopenec jako ďábel, zlý duch, zjevující se jako černý chlap (Zbiór VI. 221, IX. 63, XIII. 78, XIV. 187). O puvodu jeho se vypravuje, že byl anděl; a když byli pyšní andělé svrženi s nebe, nemohli někteří doletěti s Luciferem až do pekla, nýbrž uvázli ve vodě a tam číhají na lidi (Świętek, Lud nadrabski 453, 465, Mitteilungen schles. VKunde V. seš. X. 25). V okolí krakovském věří, že jest *topielec* syn lesní žínky „boginki" (Polaczek, Wieś Rudawa 98). V okrese tarnobřežském v Haliči vypravuje se všeobecně jen, že topielec žije ve vodách a že jest to panáček ne veliký, ale nesmírně silný, že přemůže i nejmocnějšího muže (Jagićův Archiv V. 637, 644).

V haličských podáních polských se též topielec nazývá Ivan (Wisła XII. 154).

U Malorusů „voďanyk, potopełnyk, potoplennyk, topełnyk", rovněž jest duch utopenců, jak v tradicích z východní Haliče, tak též z Ukrajiny, z jižního Ruska, až z gubernie voroněžské a kurské (Mater. antropolog. XIII. 169 č. 113; Etnograf. Zbirnyk V. 213, XXXIII. 179 a d. č. 45, XXXIV. 53 č. 675 — 691). Místy je to také bytost démonická, a tak splývají zde jako jinde tradice o čertu, i vodník také tak představován. Tak pod samým Přemyslem jest „topielnik" člověk pokrytý rybí šupinou jako černý ďábel, který po západu slunce poskakuje a šplouchá se v Sanu, zvláště za noci měsíční (Kolberk, Przemyskie 233). Tomu také nasvědčují maloruská přísloví: „V bažině ne bez čerta", „Kde's ty, čerte, přivykl? V bažině!" „V tiché bažině rodí se čerti", „Bez čerta nebývá bažina" (Nomys, Ukraiński prykazky 49, 58, 60, 104).

Tato představa o vodních démonech vzniklých z utopenců, vyskýtá se jen ještě na norském severu a též na Islandu (sv. Golther, German. Mythologie 149). V slezských pověstech mění se dívky, od vodních žen utopené, ve vodní panny (Zs. d. Vereins f. VKunde 1895 str. 133).

Také velkoruský lid představuje si vodníka jako démona. Jest to „voďanoj, voďanik, voďanoj děduška". Sídlí v hlubinách řek a jezer a tůní, zvláště rád se zdržuje u mlýnu; také přísloví dosvědčují tuto představu, jako: „Čert nebude bez bažiny a bažina bez čerta", „V tiché tuni rodí se čerti" a j. (Afanasjev, Vozzrenija Slavjan na prirodu II. 236; Charuzin, Sbor. svěděniji dla izučenija byta kresť. naselenia Rossyi I. 363. Maksimov, Nečistaja, nevědomaja i krestnaja sila 90). Podání, že by se vodníkem stal utopenec, jest u velkoruského lidu úplně neznámé. Zato se vypravuje, že se rádi žení s utopenými dívkami (Maksimov 90). Toto podání o původu vodníka není známo ani u Slovinců (Pajek, Črtice 110), ani v Chrvatsku (Zbornik nar. život jsl. XIX. 139).

U Němců jsou zaznamenány zprávy o vodníku od nejstarších dob. Pojmenován jest sthornoněmecký *nihus*, nebo *nichus*, novohn. *nix* i jinak: Wassermann, *wazzerholde, brunnenholde*, v dol. Sasku *Hakemann*, v pomořských krajích *Meermann* (Grimm, D. Mythologie IV. 405, 409; Simrock, D. Mythologie 466; Golther, German. Mythologie 146; Schambach-Müller, Niedersächs. SM. 65 a 342 č. 90; všechna jména germánská jsou zapsána v A. de Cock-Is. Teirlinck, Brabantsch Sagenboek I. 164 a dále). Tyto vodní bytosti bývají pohlaví mužského a velmi hojně, ba převážně ženského. (K. Weinhold, Die Verehrung der Quellen in Deutschland, Abhandlg. Akad. Wissensch Berlin 1898 str. 17.) Mívají své rodiny, což se v našich podáních řidčeji vypravuje. Podle nich také bývá jmenován leknín *Nixblume*, vodní lilie jmenuje se též *Wassermännlein*. Lužičtí Srbové nazývají klásky rákosu „wodneho muža porsty" (Grimm, Mythol. 405, 545; Ad. Černý,

M. Aleš: Vodník.

Mythiske bytosće 330). Ve Francii, zdá se, jsou rozšířeny tradice jinaké a představy a bytostech vodních odlišné (Sébillot, Le Folk-lore de France II. 342 a dále). Ve valonské části Belgie jest jistý potok obýván obrem, který se živí rybami. V belgickém Louxembourgu žije tam čert s lidskou hlavou (tamže 350) a j.

1. Vodník bývá představován jako trpaslík v červeném kabátku, nebo

pacholík v zelených šatech s červenou čepičkou na hlavě, místy jako dospělý člověk v zeleném šatě (Český Lid I. 83). U Ml. Boleslavě v červeném kabátku a v zelené čepičce (Grohmann, Sagen 152). U Nového Bydžova je to pacholík v zeleném kabátku s dlouhými šosy, z levého šosu mu kape voda, kalhotky má červené (ČL. I. 54), taktéž mívá červenou čepičku (tamže 55), v zelené kamizolce a červené čepičce (ČL. XIII. 117). V Litoměřicích viděl rybář malého šedivého mužíka s velkými vousy, škaredým obličejem a hnusným tělem, v šedivém kabátku a červených kalhotkách (Lumír 1862, str. 610). V královéhradeckém kraji je to krásný chlapeček bez kloboučku, kudrnaté rusé vlásky až na ramena, zelený kabátek, červené tváře, pomněnkové oči, červené kalhotky, žluté střevíce se zlatou přezkou. V tomto popise Sálovy sbírky, Pohádky a pověsti kralohr. kraje 240, byl nepochybně vodník vyzdoben. Též u českého obyvatelstva ve Slezsku jsou „utopci" (= vodníci) malí chlapíci, s červeným kloboučkem a kabátcem (ČL. VIII. 54).

Častěji jest vodník ustrojen zeleně. Již podle opisu J. V. Houškova (ČČM. sv. 53, str. 469) má vodník zelené vlasy a zelený kabát (stejně Grohmann, Sagen 49). Podobně u N. Bydžova (ČL. I, 54,55), má též zelený klobouk (tamže 56). V Úpici a okolí jest vodník hezký, kudrnatý mladíček, s kulatým, zeleným kloboučkem na hlavě (ČL. V, 73), na Skutečsku jest to malý mužík v zeleném kabátku (ČL. V, 54, 172), stejně na Poličsku a Táborsku, v Labské Týnici i j. (Slavia I, seš, 3, str. 4, 8. Dufek, Naše Horácko, str. 307, 308, ČL. XVIII, 391). Na Valašsku (Kulda, Poh. II. 258). Na Moravě mívá zelené oči a vlasy, nos jako jestřáb, zelený, šosatý kabát, se zlatými knoflíky (Pohádky a pověsti našeho lidu 73, ČL. I, 54), též na Hané jest to pán v zeleném kabátku (Elpl 95, Vyhlídal, Han. děti: chlapeček v zeleném kabátku, též ČL. XIV, 170), stejně na Valašsku chlapec v zeleném kabátku, s kučeravou hlavou a někdy s kloboukem na hlavě (Václavek, Val. poh. 1898, str. 59). V Záhorském kraji je to pánek v zeleném kabátě (Záhorská kronika V, 21, VI, 23). Jinde podivný človíček s přizrzlými vousisky, v zelených šatech, jak lesní mládenec (Nár. Listy, 1911, 13 září večer. Měl zelenou čepici aj krágl, na dolní Vláře (ČL. XXII, 238, 339) Tak přirozeně zjevuje se místy v jižních Čechách jako myslivec se zeleným vyložením, nejen jak mužíček v zeleném kabátě, neb chlapeček v zeleném klobouku a zeleném kabátku (ČL. XI, 358—9), zřídka v šedých šatech (tamže 360). Na Slovensku jest stařec se zelenými vlasy a šaty, tělo má jako chlap, ale hlava se podobá černému beranu (Tovaryšstvo III, 277). V Bošácké dolině představují si ho jak malého, zeleného chlapce (rukopis, sbírka J. Ľ. Holuby, str. 134), též jako nahý s dlouhými, rozcuchanými vlasy (tamtéž str. 39, 119), konečně bývají ještě obrostlí mechem v tatranských jezerech

(Prostonár. Zábav. III, 5, Dobšinský, Obyčaje 117 č. 21). Na Slovácku zjevil se jako pán v zelených šatech, ale podlehl již představám o čertu, měl místo boty jakési dřevěné kopyto, koňské kopyto (ČL. XXII, 100). Jinak jest líčen od českého spisovatele polov. XVI. stol. Kabáty měli vodní muži žluté, tak přistrojeni, co by nazí byli a pludrhozy z telecích koží chlupaté a na botách punčochy zelené (Zíbrt, Obyčeje 205).

Biskupský notář a farář Jan Javornický, píše ve své knize „Lucian, syn Fortunatův" atd. r. 1827: Že byl hastrman malé člověčí postavy, skoro tak široké jak dlouhé, s velkou, holou hlavou jako věrtel, červenými vlasy a červenýma očima, pod jazykem měl žábu. Obyčejně nosí zelený, vystřižený kabát... (ČL. VIII. 102). Červené oči má vodník v jihočeském podání (ČL. XI. 443).

Podobně bývá vodník takto popisován hlavně v západnějších krajích. Na Těšínsku jest to chlapec s červenou čepičkou (Zaranie Sląskie III. 88); podobně v Horním Slezsku mívá červené kalhoty a též takovou čepici (Mitteilungen d. schlesischen Gesellschaft für VKunde V. seš. 10. str. 20, 21, 24, 28, 29, 56, 58, 59), podobně na Krakovsku (Wisła 1898 str. 155) a v gubernii piotrkovské (Lud. X. 443). Někdy má pod červenou čepicí zelené oči (Mitteilg. d. schles. Gesell. f. VKunde XI. 213), místy jest to bílý mužíček v červené kapuci (tamže V. seš. 10. str. 29) aneb má modré kalhoty, červený kabátek a zelenou čepici (tamže str. 26). Bývají také líčeni vodníci jako červené kachny (tamže str. 20). Vodník jest též mužíček v krvavě červeném šatě a jeho nohy končí rybím ocasem (tamže str. 28). Vodník přebírá namnoze příznaky čertů a tak mívá koňské nohy (tamže str. 24 a 59). V gubernii piotrkovské (Lud X. 438) jest také představován jako vysoký hubený chlap, má dlouhý soukenný kabát, voda mu teče z levé kapsy i s širokého, černého klobouku plstěného, který nosí stále na hlavě. Také na Krakovsku bývá někdy představován jako černě oděný chlap (Wisła 1898 str. 184). Řidčeji v Haliči představován jako chlap v slaměném klobouku (Wisła 1898, str. 57).

U lužických Srbů bývá vodník buď docela červeně oblékán (Meiche, Sagenbuch 392 č. 514), aneb mívá aspoň některé části šatu červené, obyčejně čapku a též kabátek, aneb i nohavice; jen místy mívá šat zelený, vedle červené čepice; zjevuje se v zelené kazajce a červené čepici (Meiche, Sagenbuch 391 č. 513). Ojediněle pouze má čepici modrou aneb bílou, nebo i bílý dlouhý šat; jako bíle oblečené dítě, aneb bílý muž (tamže 387 č. 509, str. 388, č. 511).

V podáních lidu krakovského líčen topielec jako malý chlapec s velkou hlavou, dlouhými, černými, rozcuchanými vlasy, s dlouhýma a tenkýma rukama a nohama. Barva jeho těla jest černá, někdy bílá. Jen na hlavě má

červenou čapku neb šátek, někdy také červenou košili (Wisła 1898 str. 156). V okrese přemyslském možno ho poznati po černé tváři a velkých, svítících se očích (Zbiór XIII. 78). V okrese tarnobřežském jest to prostě černý chlap (tamže XIV. 187). V Sanoku zase se někdy zjevil jako chlapeček v červené čepičce (Lud XIII. 42). V polské části Horního Slezska skákal černě oděný pán do vody a z vody ven, jinde byl nad vodou spatřen mužíček v krvavě červeném šatě (Mitteil. schles. VKunde seš. X. str. 28).

V ruských tradicích vídali ho, jak seděl a plaval se na kmeni, celý v bahně, s vysokou bojarskou čapkou na hlavě, která byla svinuta ze zelené sítiny, a kolem těla zelený pás z téže trávy (Afanasjev, Vozzrenija II. 243). Jinak si ho ovšem představovali rozmanitě, na př. ve vologodské gubernii jest obrostlý travou a mechem, též černý s červenýma, velikýma očima; v orlovské gub. má zelenou bradu, taktéž dlouhé zelené vlasy; jen v jaroslavské gub. rád se obléká do červené košile (Maksimov 91, 92).

Podle slovinských tradic byl také vodník zeleně oblečen, na hlavě míval červenou čepici, na nohou, někdy skleněné, někdy stříbrné střevíce. Jinde místy byl po pás zelený, i vlas i brada i oblek, všechno bylo zelené. Od pasu dolů pak byl rybou (Pajek 111).

U českých Němců, v německých enklavách na Litomyšlsku jest vodník nahý, nebo má zelený kabátek a červenou čepičku, obličej má stařecký, ale jinak není nic více vyvinut, než šestiletý chlapec (VKunde aus dem östlichen Böhmen VII. 163 č. 122). V Hylvátech, u Ústí nad Orlicí, zjeuje se jako malý mužíček, aneb jako barevná stuha, nejčastěji červená, která láká děti do vody. V sv. Čechách je to mužíček, oděný modrými kalhotami, červeným kabátkem a čepicí (tamže VIII. 151). V sz. Čechách nosí vodník rozmačkaný klobouk, plný děr, jimiž vylézají zelené vlasy, také v ústech má velké zelené zuby (Vernaleken, Mythen 191 č. 20), aneb má červenou čepičku na zelených vlasech a popelavém obličeji (Forschungen zur neueren Literaturgeschichte 86). Nebo má červenou neb zelenou čepičku na ryšavých vlasech (tamže 87). Jinde je jako jiný člověk, má zelené zuby a zelený klobouk (Grimm, D. Sagen I. 55 č. 52).

Dunajský vodník nosí šedý kabát, zelený klobouk s černou stužkou, vysoké rákosové střevíce s červenými střapci, jinde šedý kabátek s modrými knoflíky, žluté nohavice a zelené vlasy (Vernaleken 166, č. 3, 168, č. 3). Na Opavsku je také zeleně oblečen, hlavu má obrácenu na týle, ruce vypadají jako žabí tlapy (tamž 193 č. 22). V Sasku také bývá zeleně, aneb červeně oblečen a má také zelené vlasy, zuby a oči. Obyčejně zjevuje se jako chlapeček, někdy jako dospělý muž (Ranke, Deutsche Sagen, 189. Böckel, 25). Ve Slezsku zjevuje se jako starší mužíček, má zelené zuby, dlouhé vlasy, proplétané zelenými vodními rostlinami, červenou čepici a červené punčochy

místy ukazuje se jako červený husar (Zs. d. Ver. f. Volkskunde XI. 206). Jinde mívá dlouhé černé vlasy, od hlavy až po paty oděn jest hnědě-žlutou koží, složenou ze samých drobných záplat, a ty počítá při měsíčku (Meiche, Sagenbuch 375, č. 494). Ojediněle objevoval se oděn jako selka v starofranckém kroji, v černé šosaté kazajce, v černém řasnatém kabátku a v černém čepci s širokými bílými pruhy (Meiche, 365, č. 482). Místy zjevuje se v bílých kalhotech, aneb v bílých dlouhých šatech (tamže, 365 č. 482 a 483). Ojediněle popsán, že byl celý modrý tělem a na hlavě měl korunku (tamže 359 č. 471).

Vodník mívá někde zelené zuby. Tak vypravuje se v anglických podáních o takové zelenozubé vodní ženě Jenny Greenteeth (Liebrecht, Zur Volkskunde 357 č. 27). I v Skotsku vypravuje se o takových vodních bytostech obého pohlaví, které mají plovací blány na nohou, žluté vlasy, zelené šaty, mají ocasy a hřívy, ale ne nosy (J. F. Campbell, Pop. Tal. of the West-Highlands II, 205).

2. Vodník prodává jako kramář různé věci, zvláště stuhy. Při rybníce vyvěšuje na vrbách pentličky pestré, strakaté, bílé, červené, zaznamenal své doby V. Krolmus (ČL. XIII, 117) pověst vypravuje, jak jednou stál u rybníka v podobě rusovlasého mládenečka u krámku s různými pentličkami a tretami, a selka koupila od něho zelené stužky (ČL. I, 53). Ale doma shledala, že to byla jen suchá tráva (Slavia I, seš. 3, str. 8). Též na Nasavrcku se vypravuje, kterak u rybníka věšel na keře krásné stužky a jimi lákal mladé dívky (ČL. XIV, 466). Jinde věší na stavidlech pentle na bidélkách (Záhorská kronika VI, 23). Na křoví u vody věší kromě toho též knoflíky, zrcadélka a j. (ČLII, 249), aneb na chrástí mimo pestré pentličky i prádlo (Záhorská kronika IV, 22). V Kostelci u Náchoda seděl vodník na stromku, okrášleném pestrými stuhami, a druhý den vlákal do rybníka tři mladá děvčata (Deutsche Volkskunde östl. Böhmen XII, 26 č. 234). U Veltrus nad Labem věšel vodník červené a žluté mašle na zelené větvičky (Grohmann 154). V Podskalí vyvěšoval za dne nad vodou pěkné červené pentličky (Slavia I, seš. 3, str. 4). Jinde pouští po vodě mašličky, kšandičky atd. (Nár. poh. a pov. Slavie 130), pentličky červené, modré, zelené a j. (Elpl. 95). Na vodě plove klubko překrásných pentliček (Vyhlídal Han. děti 147). Na Valašsku řečeno všeobecně, že láká lidi šňůrkami, botkami a j. (Václavek Val. poh. 59). U Hradiště nad Moravou věší vodník na břehu krásné stuhy a prsteny, i vábí jimi (Vernaleken 188). Na Jimramovsku věšel zelené, modré, červené pentle na vrby u rybníka (ČL. XXI, 399, XXII, 103). Hastrman na Moravě roztahuje pentličky, a má též svůj krámek, kde boty a pentličky prodává (ČL. XI, 170). Na Úpicku prával vodník blíže splavu všelijaké klůcky, které ve vodě nalezl, věšel na keře a na vrby, by se mu

sušily (tamže V, 75). U Mikšíčka (IV, č. 11, Tille, Č. poh. do roku 1848 str. 83) vábí vodník dívku v podobě pentliček. Místy pouštívá po vodě kytici (ČL. IV. 395). Na Valašsku sedí vodník na lávce nebo na břehu, maje na hůlce všelijaké krásné pentle pověšené, ale to jest pouze dlouhá vodní tráva (Kulda, Pohádky II, 258). V západním Slovensku, v kraji přešpurském, vystrkuje vodník z vody zelené pentličky; podobně také v nitranské stolici ukazuje stužky a vábí jimi (Čas. mus. slov. spol. VII, 92, XVII, 22).

Stejně vypravuje se v německém jazykovém ostrově u Litomyšle (Deutsche Volkskunde östl. Böhmen VII. 163. č. 122). V sev.-vých. Čechách věší prádlo na keře (tamže VIII. 48 č. 138. Kühnau II. 343, 355) aneb hází na vodu červené stužky (tamže VIII. str. 61 č. 151). V česko-německé pověsti, vytištěné od Grimma (Deutsche Sagen I, 55, č. 52) vyhazuje vodník děvčatům z vody stuhy. V německé pověsti ze severních Čech spatřil sedlák u rybníka plno jarmarečních bud, ve kterých bylo vyloženo mnoho pestrých stuh a látek, oněch bylo na 70 loket. Sedlák slíbil na pohled vodníkovi, že je koupí, že si jen jde domů pro peníze, ale již nepřišel. Druhý den bylo právě 1. května. Na dvoře byla pro sedlákovu dceru postavena nádherná máj, plna červených, modrých a zelených stuh. Sedlák poznal, že jsou vodníkovy a varoval dceru, aby se jich nedotýkala (Forschungen zur neueren Liter.-Gesch. 87). Prádlo a stuhy, rozložené na březích potoků, rybníčků, svědčí, že v nich žije vodník (D. Volkskunde östl. Böhm.XII, 22 č. 229).

Na Opavsku nabízí vodník mimojdoucím své pestré stuhy na prodej (Vernaleken 193, č. 122. Kühnau II, 335 č. 937). V pruském Slezsku na jazykových hranicích německopolských věší vodník na křoví kravaty a stužky (Kühnau II, 323). V kraji rybnickém věšel mužíček pod červenou, čtverhrannou čepicí a s koňskými kopyty na křoví červené stuhy (Mitteil. schles. Volkskunde seš. X, 59). Jinde věší ještě na kůl, zaražený do potoka pestré stuhy, boty a j. (tamže sv, XI, 212), podobně ještě tamže V, seš. 10, str. 21, Zs. d. Ver. f. Volkskunde XI, 206). V saské Lužici vypravuje se, kterak na vodě plavaly tři krásné červené šátky a jak byla jimi vlákána tři děvčata do rybníka (Meiche 388, č. 510). Tak ve Slezsku vábí vodník děvčata červenými stuhami (Zs. d. Ver. f. Volkskunde XI, 205). U Mazurů věší topich na strom, neb keř čepici, botu a j. (Töppen 33).

3. Vodník kupuje na trhu hrníčky od hrnčířů, aby mohl v nich chovat dušičky utopenců.

V Tylově povídce ,,Rozpustilý Janeček", má vodník stříbrné hrníčky a v nich chová duše utopenců (Tille, Č. poh. do r. 1848 str. 34). V Mikšíčkově povídce ,,Vodníkova žena" najde dívka hrníčky v příbytku vodníkově a prchá před ním, blížícím se v podobě pentliček (tamže str. 83). Vodník střádá duše utopenců pod hrníčky poklopené, odklopí-li je kdo, duše unikne

nad vodu jako bublinka (ČČM. 1853, 469). (Podobně to podávají Vernaleken 178—9, Grohmann, Sagen 161, ČL. IV. 398).

V Týně nad Vltavou udržuje žena v paláci „vodního panovníka" oheň ve velkých kamnech, na jejichž širokých výstupkách se nalézá množství hrníčků, ve kterých „ukrutný duch" drží v zajetí duše utopenců. Děvče nahlédlo do hrníčku, vypustilo nejdříve dušičku bratrovu, pak ostatní, a uteklo (Lumír 1862 str. 608).

Na stole u vodníka jest řada pokliček a pod nimi duše utopenců (Slavia, ř. I. seš. 3, str. 5 a 6). Podobně na Úpicku (ČL. V, 173) a v jižních Čechách (tamže XI. 468) na českomoravské vysočině (Hošek II. seš. 2, str. 21 č. 33). Na Kladsku se vypravuje, kterak hastrman zavedl zbloudilé děti pod vodu a jak tam „měli kol kamen krancle na nádobí, co chytali dušičky", a jak potom dívka dušičky vysvobodila (Kubín, Povídky kladské I. 51 č. 23). Též na Hané vypravována povídka, jak dívka šla žábě posloužit v koutě, kterak tam pod lavicí spatřila moc hrnků přiklopených a dušičku, bílou holubičku, vysvobodila, když nazvedla víko (Přikryl, Záhor. kronika 334). Podobně na dolní Vláře (ČL. XXII, 342), na Valašsku (Kulda, Poh. II. 262). Ze záp. Slovenska (z Trenčanska) jest zaznamenáno, že vodník kupuje hrnce po krejcaru a dává pod ně duše svých obětí (Prochaska 65). Dosti hojné jest toto podání zaznamenáno u Poláků. Na Krakovsku vodník chová duše zavřené ve visících hrncích; i tu je vysvobodila porodní babička (Wisła 1898 str. 156, 175). Vodník má ve svém paláci také zvláštní pokoj utopených duší, kde kolem dokola stojí na policích veliká řada hrnků, ve kterých jsou přikryty duše utopenců (Swiętek 467). Podobně vypravováno také u polského obyvatelstva hornoslezského (Kühnau II. 277, Mitteil. schles. VKunde VIII. str. 107). Ojediněle vypravováno podobně u lužických Srbů (Ad. Černý, 294, 319).

Více méně stejně vypravováno také u Němců. V severových. Čechách zavírá duše utopenců do malých kulatých hrnečků a má jich už tolik, že doufá, že v poslední den bude mít tolik duší, jako Bůh sám (Kühnau II. 357). V německém ostrově u Něm. Brodu má vodník zvláštní jméno „Popelmon". I on má v koutku hrnce, pokryté pokličkami. Kmotra odkryla proti zákazu hrnec a bílá holubice vyletěla se ženou (D. VKunde östl. Böhmen VII. 164 č. 125; Altrichter, Sagen aus d. Iglauer Sprachinsel 92 č. 124 a 125). V sz. Čechách chová rovněž duše v přiklopených hrncích (Laube, Überlieferungen 106; Grimm, D. Sagen I. 55 č. 52). Podobně též v Dol. Rakousích, ve Vídni a okolí (Vernaleken 167, 382) měl vodník jednak hrnce překlopené ve zvláštním pokoji, ve kterých choval duše utopenců, jednak řadu hrnců připravených k zaklopení duší (V Tyrolsku Zingerle, Sagen, č. 167. Hormayr, Taschenbuch, 1841 str. 286).

Mladá kněžna v lesním zámečku. (Scéna z „Lucerny“ na Nár. Divadle.)

Nizozemská povídka (Joh. Wilhelm Wolf, Deutsche M. S. 59, 593 č. 12, Niederländ. S. 605 č. 506) vypravuje, jak se rybáři zjevil stařec, podával mu prsten a posílal ho do moře, kde najde tři překlopené hrnce a v nich duše utopenců.

Povídky tohoto druhu jsou ještě u jiných národů velmi silně rozšířeny: u Maďarů (Sklarek 238 č. 29), kde opětně se žena zaslíbila ropuše za kmotru a tam viděla v kuchyni hrnce, ve kterých se vařili staří šediví mužové a volali, aby je pustila. Taktéž u sedmihradských cikánů (Wisłocki, M. transylv. Zig. č. 35, Volksdichtungen 227); také až v Irsku (Croker, Legends of Ireland 5 p. 206).

Představy o duších utopenců, vězněných od vodníka, splývají s tradicemi o reku, který slouží u čerta, má udržovati oheň pod kotly, ve kterých se vaří duše. Srv. R. Köhler I. 320 č. 14, Anmerk. KHM. Grimm II. 423, č. 100 pozn. Simrock, Mythologie, T. 468—9.

4. Vodník přijde na výroční trh, hrnčíři i ševci dobře prodají.

Vodník koupil na jarmarce velké množství hrníčků (Lumír 1862, str. 608). Vodník jest rád viděn na výročním trhu; ševci prodávali nejraději

jemu prvnímu, neboť měli potom dobrý obchod (Slavia I. seš. 3. str. 4, podobně ČL. I. 54). Též Poláci v gub. piotrkowské vypravují, že kramáři mají na jarmarce štěstí, přijde-li tam topielec (Lud. X. 438).

5. Vodník Míchal má botičky, ,,větrné botičky, v jednom kroku sto."

Zde byly nejspíše také vodníku přivlastněny sedmimílové boty, jichž v lidových tradicích užívají bytosti čarodějné, rek obelstí o ně duchy, svářící se o otcovské dědictví, Paleček zmocní se jich lstí a spasí se útěkem od obrů a j. v., jak vypravují pohádky všech téměř národů a věků. (Srov. Clouston, Popul. Tales and fictions I. 78, Macculloch, Childhood of Fiction 221.)

V lidových tradicích jsme nenašli, že by vodník měl takové boty. V jedné hanácké pověsti našel muž hastrmanův střevíček, ,,malinký jako prst, kramfliček měl vesoké, celé bel bez šva" (Vyhlídal, Hanácké děti 150).

6. Vodník jest vášnivý, cítí lásku i nenávist a má i milostné styky s lidskými ženami.

To stručně zaznamenal již Grohmann v ,,Sagen aus Böhmen" 149. A nejsou vzácné lidové pověsti, kterak vodník uloupil lidskou ženu a žije s ní v manželském poměru. To je též zaznamenáno v ,,Deutsche Sagen gesammelt durch d. Brüder Grimm" I. 50 č. 49 podle starší povídky ze XVII. století.

7. Vodník kouří.

Tak porůznu také vypravuje lid na Moravě, kterak na splavu kouří dýmku (Záhorská kron. V. 22). V Hor. Slezsku polském prosí vodník o oheň, aby si mohl zapáliti doutník (Kühnau II. 300—301). Po večeři okuřuje si vodník svou dýmku (tamže 306). U Moravců v okrese ratibořském přicházel každý večer muž zeleně oděný do stavení s dýmkou v ústech a prosil, aby se směl ohřáti a svou dýmku zapalovati (tamže 324). V jiné hornoslezské pověsti změnil se vodníkův doutník v koště, když ten skočil do rybníka (Mitteil. schles. VKunde seš. X. str. 56). Též u štyrských Slovinců podobně vypravováno (Pajek 111).

8. Vodníka Ivana vozilo 12 stříbrných štik.

Jediný doklad pro to nalézáme v pojednání Košťálově (ČL. 1891, sv. 2, str. 245). Na lhoteckém rybníku jezdil na krásné loďce, tažené stříbrnými štikami. Třením šupin o vodu povstávaly lahodné zvuky. V ruce měl krásný bičík. Na suchu táhnou vodníka černé kočky, neb koně se slaměnými ocasy.

Méně případno jest, když v jihočeské pověsti čekalo na vodníka blízko vody šest *koček*, zapřažených ve vlačuhách (ČL. XI. 443), v jiné odstěhoval se vodník do jiného rybníka ,,tažen jsa devíti kočkami" (tamže XI. 468).

Jiných dokladů nemám. Mohl bych leda připomenouti, že v ruských tradicích jezdí vodník na sumci. Proto také místy tuto rybu nejedí, že jest to prý čertův kůň (Afanasjev, Vozzrenja II. 241).

9. Vodník chodí rybářům na funus a za kmotra, o muzikách ženské tlouky provádí, opilce chytá, nezbedné kluky lapá.

Jediný doklad máme z Českého podání (ČLid I. 52), že vodník chodí rybářům na svatby a je kmotrem jejich dítkám.

10. Vodníkovou největší rozkoší jest, když se může ve vraníka měniti, „hnáti se s hřívou vlající a řičeti z plna do bouře a noci" aneb měniti se v lucernu „a plouti rudým světýlkem za noci tiše, zvolna po proudu do černa pod stromy".

Nejčastěji mění se vodník v koně (Záhor. kronika III. 14, 21, 32); VII. 16, 27), Dufek, Naše Horácko 308—310), v bílého koně, ale bez dolejšího pysku, který potom ničí úrodu, spásá a dupe luka, rozmetá sena (Č. Lid I. 55 V, 73; Šál I. 61); v bělouše, s červenýma ohnivýma očima (Záhorská kron. V. 45); v bílou šimlu (Sál I. 68; Kubín, Kladské pov. II. 250). Častěji se mění vodník v černého, vraného koně, od huby mu lítají pěny, z očí mu srší jiskry (Č. Lid I. 56, 57; Elpl 97, 98); v hříbě (Přikryl 411).

Hojně je tento kůň blíže popsán (Vyhlídal, Hanácké děti 147, 151; Grohmann 165; Vernaleken 187 č. 17). Zcela ojediněje jest z vodníka kůň s rohem na hlavě (Č. Lid I. 57). Rovněž ojediněle jest z něho kobyla, „půl chlupatá, půl nahatá" (Sál I. 70). Odlišuje se tím, že má dřevěnou hubu: na Moravě (Vernaleken 185 č. 17). Blíže nepopsán tento kůň : J. W. Wolf, D. MS. 351 č. 242. Ve Slezsku: Zs. d. Ver. f. VKunde XI. 204.) S tím souvisí, že vodník zařehtav, skočí do vody (Č. Lid I. 53, 55; Brdský kraj VI. 173).

Ojediněle mění se v zajíce (Č. Lid I. 55, XI. 361, 362; XVII, 392, Dufek, Naše Horácko 310, Přikryl 405), aneb ve volka (tamže 58), v krávu a též v kůzle (Č. Lid V. 54), tele (ČL. XI. 361); aneb strašívá jako velký pes (Záhorská kron. III. 15, 21), jako černý pes (tamže VII. 28; J. W. Wolf, D. MS. 354 č. 245; Č. Lid V. 75, 76, XXII. 304); Zs. d. Vereins f. VKunde XI 203), bílý pes (Kašík Nářečí středobeč. 147). Jinde, jako u Poláků v krakovském kraji, dá se chytiti jako rak (Wisła 1898 str. 155), jako ryba (Č. L. V. 55, VI. 93, XI. 360, 362; Wisła 1898 str. 163; Zs. d. V. f. VKunde XI. 203; Forschungen zur n. Litgesch. 88). V již. Čechách se zjevuje jako žába, ropucha, nebo velký netopýr (tamže 88). Místo toho vyvěšuje šaty a prádlo na topoly, vrby a ploty (tamže 88). Někdy se zjevuje jako ovce (Č. L. XI. 362, Přikryl 245), na Hané jako sele, (Polívka, Povídky opav. a han. 116 č. 44), aneb jako králík, černý beran, svině neb pes (Wisła 1898 str. 163, 164, 165). Mění se také ve vránu neb slepici (Č. L. XI. 361 a 362) neb kachny (tamže XXII. 339)

Podobně v Hor. Slezsku, nejen jako kůň vraný nebo bělouš, než také jako pes s ohnivou tlamou; jako černý kozel, jako zajíc s červenou kytkou, jako tele, kočka, kohout, vydra, žába, ryba a j. (viz Kühnau III. 213);

jako velký orel (F. Ranke, D. Volksagen 200) V sev. Čechách jest vodník jako chlupatá ryba chycen (D. VKunde aus d. östl. Böhmen VIII. str. 61 č. 152), ryba pak bita holí a hozena do vody. Jinde dá se chytiti jako množství pstruhů (tamže str. 48 č. 137). Podobně v sev. Čechách (Mitteilg. nordböhm. Exkurs. Klub XV. 318 č. 5).

11. Na vodníka připravuje se provaz z lýčí, aby se mohl uvázati na kamna, takže by byl hodně na suchu, neboť bez kapky je bez síly. Klásková, překvapivši Míchala na suchu, zastoupí mu cestu k mokřině, protože ve vodě je vodník silák, ale „na suchu ho přepere devět much".

Toto poslední o devíti mouchách jest zaznamenáno v „Slavii", řada I. svazeček III. str. 10. Také u německých obyvatel ve vých. Čechách je rozšířeno mínění, že vodník je ve vodě silný jako devět koní, ale na suchu, jen jako devět much (Altrichter, Sagen aus d. Iglauer Sprachinsel 95).

Lýkovým provazem jest vodník v podáních lidových hojně spoután (ČČM. 1853 str. 469; Menšík, Mor. poh. a pov. 202 [Slavia ř. I. sv. III. str. 5]; Č. Lid VI. 91, XVII. 91; Vyhlídal, Hanácké děti 149, 152). V Tylově povídce „Rozpustilý Janeček" chytí Dorotka vodníka „za třikrát sedm dní houžví splétanou devět dní, z devatera lýčí" (Tille, Čes. poh. do r. 1848, str. 34). Též Nár. poh. a pov. Slavie 130 č. 30. U Dufka, Naše Horácko 311 chycen vodník provazem z lipové kůry, nemočeným, také pomocí svěcené vody; provazem z lipové kůže (ČL. XI. 468)

V pověsti z Nasavrcka dáno na radu krajánkovu do mlýna sedm dubových, celých černých pilotů, dále ze sedmi rozličných rybníků staré čepy a konečně z lipového lýka síť a provazy. Splav vypuštěn, hastrman chycen do lýkové síti, svázán těmi provazy a v lese oněmi dubovými piloty a čepy zatloukán do země. (ČL. XIV. 466).

Obvčejně jest tak chytán vodník, přeměněný v koně: Kubín Klad. pov. I. 34 č. 13; Elpl 98 „lýkovou ohlávkou"; Vernaleken 187 č. 17 „lýkem z olše". Vodník byl také přeměněn v koně bez spodního pysku a musel sedlákovi sloužiti, když mu tento hodil lýkový provaz na krk (Nár. poh. a pov. Slavie 129 = Č. Lid I. 56). Vodník-kůň chycen lýkem vazovým (Záhor. kronika III. 32). D. VKunde östl. Böhmen VII. 166 č. 126 vodník jest docela bezmocný vůči lidem, jakmile ztratí svůj klobouček, aneb jest chycen lýkovým provazem. Jeho oděv začne schnouti. Jen svěceným provazem ve Slezsku (Zs. d. Ver. f. Volkskunde XI. 204).

Místo vodníka byl lýkem chycen čert a přeměněn v koně (Zs. d. Vereins f. VKunde XV. 103). Také na Opavsku jest chycen vodník lýkovým provazem, do kterého byly zapleteny tři uzly (Kühnau II. 329). V jedné české pověsti, zaznamenané od Jiráska (SS. XLII. str. 291 č. 1.), byla lýkem chycena divoženka.

V polském podání byl lýkem lipovým chycen čert (Lud XII. 221). V polské povídce z Poznaňska (Kolberg, Lud 14, 231 č. 14) zapřahla selka čerta do pluhu, když si z lipového lýka udělala postroj, uzdu a bič.

Ojediněle jest vodník utlučen klokočkem, svěceným na květnou neděli (ČČM. 1853, 493; Sobotka, Rostlinstvo 188).

V podání lužicko-srbském jest možno čerta spoutati provazem z lipového lýka a bičem, upleteným z lipového lýka, zapuditi (Ad. Černý, Mythiske bytosće 363).

Vodný chycen lyčákem, ohlávkou, spletenou z vazových lýk a zbit vazovou holí (Č. L. XXII. 341).

Pokažené jest asi též vypravování na Úpicku, kde hastrman šlehl lýčovým proutkem do vody a udělal tak kmotře cestu do své světnice (Č. L. V. 173).

V něm. pověsti jihočeské chytil člověk vodníka jako koně, hodil mu řemen na krk, zapřahl ho, oral s ním i vozil hnůj (Forschungen zur neueren Litgeschichte 82).

12. Vodník jest zaplašován černobýlem; tak Hanička zaplašila vodníka černobýlem, který si vytrhla od pasu.

Muž, který přišel „hrozitánské žábě babit" a u vodníka viděl množství překlopených hrnéčků, zachránil se před hastrmanem jen černobýlem, který na hrázi utrhl (Poh. a pov. našeho lidu 75). Černobýl má v tradicích lidových vůbec velkou ochraňující moc proti zlým duchům a kouzlům (Sobotka, Rostlinstvo 288; Seligmann, Der böse Blick I. 285, II. 55—56, 81, 102). Jinde tolita a tolen v okně zabraňují hastrmanovi vstup do světnice (Č. L. XI. 468, 469)

Pokaženo jest ovšem a pod vlivem církevním, když se hastrman bije posvěcenými věcmi a tak se přemůže (Swiętek 466), škapulířem, růžencem a jiným (Lud X. 439). Aneb před svěcenou vodou (ČL. XI. 469), též mimo lýkový provaz (tamtéž). Na Jindřichohradecku lze vodníka chytiti posvěceným růžencem (Forsch. zur n. Litgesch. 88). Starší tradice se vedle toho zachovala u krakovského lidu, který věří, že se vodník bojí nejen posvěcených věcí, než i železa (Wisła 1898 str. 162).

Nezařazeny jsou v tomto pojednání přirozeně jiné, jednotlivé pověsti a motivy o vodníkovi, jichž Jirásek nepoužil ve své hře.

Podání o vodníkovi, více méně totožná, vyskytají se mimo země české, především v sousedních krajích německých a jich souvislost jest nepochybná. Ale celkem nejsou tato podání rozšířena daleko za okruh německých zemí, přímo sousedících s českými zeměmi. V krajích dolnoněmeckých, tak bohatých na vody jak na severu, tak i dále na západě, nenalézáme celkem již takových pověstí. Postava vodníka bývá zatlačována ženskými bytostmi

Zima, Zajíček a Klásek v „Lucerně" (Ed. Viesner, R. Deyl a J. Váňa na Nár. Divadle.)

vodními, které v našem českém a vůbec slovanském podání mají úlohu velmi podřízenou. Srv. Weinhold, Beitrag zur Nixenkunde (Zs. d. Vereins für V Kunde 1895, str. 121—133).

Kromě vodníka vystupují v „Lucerně" ještě jiné některé bájeslovné bytosti.

a) Lidi straší, když jdou večer lesem, lesní muž *Hejkal*, „fousatý, vlasatý, mechem obrostlý, na hlavě má kapradí, oči jako v houštině". Řekl: „Už pamatuju třikrát pole a třikrát les na tomhle místě, ale... takovou chamraď jsem tu ještě neviďal".

Podání o tomto lesním muži jsou dosti rozšířena mezi naším českým lidem. V Poličce vypravují, že nasedá tomu, kdo se mu posmívá, a jest líčen jako velký muž v černém plášti (Vernaleken 241). v západních Čechách stejně se mstí opět (Č. L. XIII. 114), taktéž pronásleduje, kdo zahejká, na českomoravském pohraničí (Č. L. XXIII. H 36, 437). Na Táborsku pronásledují člověka, na ně volajícího za hrozného povětří, v čemž možno snad shledávati sledy pověsti o divokém lovu (Č. L. XVIII. 379), zvláště pronásledují drvoštěpy jako jacísi lesní duchové (tamže 380). V lesích svatoanenských na Táborsku jsou to prý zakletí myslivci; honí a chytají toho, kdo v noci by po lesích pískal neb zpíval (tamže XXI. 56).

V královéhradeckém kraji (Sál I. 265) straší v lese „houkadlo", ale nikdo ho neviděl. V záp. Čechách (Brdský kraj VI. 173) nikdo neví, jak „hejhálek" vypadá, jen že křičí: hej! hej! hej!

Podle pověstí, které archeolog Břetislav Jelínek slyšel vypravovati v Brdech okolo Plešivce, jest hejkal jakýsi lesní duch, který zvláště v poledne hejkává. Zjevuje se jako prostřední, ramenatý muž, šedě oděný, s obličejem jemným, jakoby z pavučiny. Má široký klobouk, vražený na hlavu. Ale může se zjevovati v různé podobě; od cvrčka až po obra. Dobírá si zvláště myslivců, pytláků, lidí, sbírajících po lese dříví, houby, jahody a j. Uražen jest, když se naň volá „hejkal" a j. (Mittheil. anthropolog. Ges. Wien XXVI. 235).

Místy představován jako zvíře s malým tělem, velkou koňskou hlavou, se dvěma tenkýma nohama (Č. L. XI. 54). Na Polensku si ho lid představuje

jako velkého ptáka, který se podobá sůvám a má hrozné drápy (tamže XXIII. 437).

Souvisí zajisté s podobnou bytostí, o které vypravují sousední němečtí kmenové: Hehmann. Tak v záp. Čechách z Horšova Týna jsou považováni za zakleté bytosti, podobné těm, které kdysi přenášely mezníky. Člověk jda lesem, odpověděl tomu duchu na jeho otázku: „Hé, kam to dám?" — „Dej to tam, kde's to vzal." Takto toho ducha vysvobodil, ale sám propadl, musil prý místo vysvobozeného Hehmanna volati (Vernaleken 241—2). V severozáp. Čechách (Grohmann 118 č. 1, 2). V severových. Čechách (D. Vkunde aus d. östl. Böhmen III. 230, VI. 181, 182), na jazykovém ostrově jihlavském (Altrichter, Sagen aus d. Iglauer Sprachinsel 75 č. 95); tu se jmenuje též „Uhaml". Zde jsou ovšem zjevné sledy pověsti o divokém lovci (tamže 73 č. 93, 94).

Jinak se o něm vypravuje v Dol. Rakousích (Vernaleken 241). V podkrkonošských pověstech splývá namnoze s představami o vodníkovi a sídlí rovněž v rybnících (Kühnau II. 227). V Bavorsku jest to maličký hošíček, zeleně oděný, bytůstka úplně neškodná (Fr. Ranke D. deutschen Volkssagen 168); jmenuje se „Hojemännl" (Böckel. D. Volkss. 34), ale jest to bytůstka naprosto neškodná. Hojné jsou pověsti z Horní Falce; tam je jmenován podle svého křiku „Hoymann" a jest líčen jako vysoký, obrovitý muž, sahající někdy až do oblak. Zjevuje se v rozmanité podobě, jako sedlák neb myslivec; též v mnišském hábitu. Na jeho volání nemá se odpovídati, jinak nasedá na záda a člověk ho musí nésti až ke svému bytu, kde sám sejde, aneb dostane pohlavek; také musí ho následovati a zbloudí (Schönwerth, Aus der Oberpfalz II. 342 a dále). V Smrčinách se hojně vypravuje o „Hehmannovi", že jest z andělů, kteří se vzepřeli bohu a nyní bloudí mezi nebem a zemí (Gustav Schmidt, aus dem Fichtelgebirg str. 94 a dále).

V jižním Hannoversku jest slyšeti volání „Hülfe", ale nic není viděti. Jde-li někdo za voláním, skočí mu něco na záda a dá se to dlouho nésti. Člověk se nemůže ani ohlédnouti (Seifart, SM. Schwänke u. Gebräuche Hildesheim (50, 33). V pověsti z horního Štyrska přiběhlo na volání „mé" strašidelné zvíře s ohromnou kozí hlavou a ptačím tělem, na třech nohách (Fr. Ranke D. Volkssagen 213) v severoněmecké pověsti, noční havran (tamže 21, 2). Zhusta nasedají na člověka, zvláště za noci v lese a j. různé blíže neoznačené strašidelné bytosti (Viz. Polívka, povídky opav. a han. 64 č. 20. Deutsche Volkskunde östl. Böhm. IV. 264; VI. 181 č. 106, 189 č. 120, 196, 202. Mitteil. nordböhm. Excurs. XV. 320 č. 7. Zs. d. Ver. f. Volkskunde XXI. 244, XXIV, 418.

Tomuto Hejkalovi klade Jirásek do úst slova: „Už pamatuju třikrát pole a třikrát les na tomto místě, ale... takovou chamraď jsem tu ještě

neviděl.“ — Zde se náš básník odchýlil od lidového podání Obyčejně pověděl podobná slova podvrženec, když viděl, kterak se v skořápkách vařila voda (srv. Anmerk. KHM. Grimm I. 369, Fr. Ranke D. Volkssagen 128, Blätter pommer. Vkunde III. 102). Jen na českomoravském pohraničí byla později zapsána podobná pověst: šindeláři lezli do pytle, u krku si jej uvázali, tak spali. Hejkal rozzuřen hejkáním přiběhl, bloudil po střeše, a když potom lezl dovnitř a uviděl šindeláře v pytli, pověděl: „Třikrát jsem viděl v ochozu polem a třikrát lesem, ale takové zvíře, aby mělo dvě hlavy a žádných noh, jsem neviděl, to se musím na to zeptati dědečka,“ a uletěl (Č. L. XXIII. 437).

V jedné srbské pověsti z Hercegoviny pověděly tak víly, když spatřily dva muže ležeti proti sobě s nohama skříženýma. „Jako Velež, nejvyšší vrch v jz. Hercegovině, má 377 vrcholů, tak neviděla jsem ještě nic takového, jedno tělo a dvě hlavy“ (Srbsko-dalmat. Magazin XXVI. 62). Podobná jest pověst z jihlavského ostrůvku: Tři dřevaři v zimě usedli u lesního rybníčka a strčili nohy do teplého pytle. Přišel lesní mužíček a řekl: „Už devětkrát pamatuju pole, devětkrát les, devětkrát luka, ale neviděl jsem ještě takové hovado, má tři hlavy, šest ruk a jedinou nohu“ (Altrichter, Sagen aus d. Iglauer Sprachinsel str. 79 č. 102). V jiné pověsti (tamže 80 č. 104) zbloudili dva chlapci v lese na jahodách. Unaveni vlezli až po krk do pytle. V noci přišel mužíček s dlouhou bílou bradou a divil se: „Sedmkrát už jsem tady zažil les, sedmkrát pole, ale ještě jsem neviděl člověka s dvěma hlavami.“ V jiné ještě pověsti zalezli manželé, kteří sbírajíce hřiby, byli překvapeni nocí, do pytle. Najednou poznali, že někdo pytel zvedal, a slyšeli hlas: „Už devětkrát pamatuju luka, devětkrát pole, devětkrát les, ale dvě hlavy a jedno tělo nepamatuju (tamže str. 81 č. 105).

Jak viděti, vypravuje se o této bytosti pouze v Čechách, v nejbližších krajích moravských a hlavně v sousedních Bavořích. Zcela ojedinělá jest pověst z jižního Hanoverska a na severním úpatí Krkonoš.

b) V měsíční noci zjevují se lesní panny, zpívají píseň; lípa se otvírá, Hanička před panskými lidmi vstoupí do lípy, kolem které tvoří lesní panny kruh, a tak se zachrání před panskými lidmi.

Básník zde patrně nejvíce přibásnil ze svého, jak se v měsíční noci zjevují a písně zpívají. Scéna, kdy lípa se otvírá a zachraňuje dívku, pronásledovanou od panských drábů, byla zbásněna zajisté pod vlivem podobných zkazek lidových.

Stará, knižně zpracovaná pověst slovenská vypravuje, jak loupežník Rajnoha chtěl svou valaškou sraziti hlavu Ukřižovaného, který byl přibit na stoletém dubu. Ale strom se otevřel, obepial kříž a těžké větve stromu

se skláněly naň a chránily jej (Hormayr, Taschenbuch für vaterländische Geschichte VI. (1825) str. 14 č. 58).

Motiv o stromu, který takovým způsobem ochraňuje pronásledovanou dívku, vypravován jest až v dalekém Orientě. Tak povídka zapsaná v Himalajích vypravuje o děvčeti, kterak utíkalo před čarodějnicí, přiběhlo ke stromu a povědělo: „Strome, zakryj mne!" Strom se otevřel a děvče bylo v něm ukryto; pouze její malík zůstal venku. Přiběhla čarodějnice a ukousla prst (Dracott, Simla Village Tales str. 34). Na Madagaskaru zapsána jest povídka, jak tři ženy se daly na útěk před dravci a přiběhly k vysokému stromu, řekly: „Jsi-li náš otec a naše matka, skrč se a ukryj nás." Strom se skrčil a ženy se ukryly v jeho větvích. Když zvířeta byla u stromu, řekly stromu, aby se rychle zvedl do velké výše (Renel, Contes de Madagascar I. 20).

c) Na paloučku roste divné bejlí, odkud se člověk již nevyplete, když to býlí překročí.

V českém podání lidovém jest rozšířena pověra o bludném kořeni. Kdo naň v lese šlápne, nebo jej překročí, zabloudí, třebas zná cestu sebe lépe; cesty nenajde, dokud si nevezme jiné střevíce; je-li ženská, musí si dříve odvázati zástěru a opásati si ji na rub. Nikdo neví, jak kořen ten vypadá, poněvadž se připisuje rozličným rostlinám (Sobotka, Rostlinstvo 336). Takovou moc mívá plavuň, čili jelení růžek (Lycopodium); kdo naň šlape po západu slunce, zbloudí (Altrichter, Sagen aus d. Iglauer Sprachinsel 114).

Motivu toho použil také Jar. Vrchlický v „Noci na Karlštejně" (I. jednání, 8. výstup). Tam praví vévoda Štěpán králi Petrovi: „Chodíme zde stále dokola, jako bychom byli bludný kořen překročili — a chodíme nadarmo."

d) Z lidového podání jest nepochybně přejato, že člověk nemá jmenovati mocného Lucipera.

Jest to rozšířeno po všech primitivech, že jméno jest podstatnou součástkou svého nositele. Stejně jako u Židů nemělo se pronášeti jméno Jehova, tak podobně jest jméno Brahma posvátné v Indii, jméno Konfuciovo v Číně, a taktéž rozšířené říkadlo: „Mluvte o čertu a uvidíte jeho rohy" zakládá se na týchž prvotních pověrečných představách. Srv. Marian Roalfe Cox, An Introduction to Folk-Lore, str. 204.

Al. Jirásek ve své divadelní hře „Lucerna" přejal vesměs téměř docela věrně podání našeho lidu. A tím se silně liší od německého básníka G. Hauptmanna, který do své pohádkové hry „Potopený zvon" také pojal řadu báječných bytostí, též vodníka — Nickelmann a j., ale nikoliv na základě lidových podání slezských a podkrkonošských, jak to mnozí mylně vykládali, než odjinud, jmenovitě z antických bájí, jak to ukázal Adolf Hauffen ve svém pojednání „Zur Kunde vom Wassermann" (Forschungen zur neueren Literaturgeschichte, Festgabe für Rich. Heinzel, str. 80 a dále).

Jiří Horák:

ALOIS JIRÁSEK A NÁŠ NÁRODOPIS

K významnému cíli, který národopisnému badání vytkla romantická věda, vedla cesta daleká a obtížná. Šlo o to objasniti pohanské náboženství vlastního národa, jeho umění slovesné, jeho zvyky a obyčeje, jeho zásady mravní a zřízení společenské, slovem, vytvořiti barvitý obraz pravěké vzdělanosti a proniknouti ke kořenům duchové bytosti národní. Pramenem mělo býti zejména lidové podání: přísloví, která předešlým staletím byla pouze užitečnou pomůckou didaktickou, neb vítanou látkou jazykovou, nabývají nyní netušeného významu jako soubor národní filosofie; lidová píseň jest nové estetice vzorem bezprostřední tvorby básnické, vytrysklé z temných hlubin národního ducha; v prostých dějích lidové pohádky tají se starý mytus, jehož podstatné rysy udržují se také ve výročních obřadech, v obyčejích a slavnostech lidových. Nové myšlenky o důležitosti lidového podání k nám pronikaly ze západu, především z Německa, a český národopis uplatňoval je na domácí půdě. Jeho rozvoj jasně se zračí v postupném rozšiřování naukové oblasti. Čelakovský dává svým pracím široký základ všeslovanský, ovšem omezuje se pouze na lidovou píseň (s hlediska uměleckého) a na přísloví, avšak již pokolení let čtyřicátých podstatně prohlubuje sběratelskou činnost, ano přistupuje také ke zpracování vědeckému. Radostné hnutí čtyřicátých let soustřeďuje se kolem K. J. Erbena, který mu dává ráz a směr na několik desetiletí, jako šťastný sběratel písní a vzácný vypravěč pohádek, jako mytolog i hluboký znatel lidového života Vedle Erbena Sušil, Nebeský, Němcová, Štúr, Hanuš a j. doplňují různé obory a jejich díla spolu s Erbenovými jsou cenným odkazem romantického období našeho národopisu. Podstatné znaky téměř všech prací oné doby lze vysvětliti z romantického pojetí lidu. Soudilo se, že lidové podání prodlením staletí zachovalo si prvobytné rysy celkem nezměněné, že cizím vlivům (na př. okolních národů) podléhalo málo — proto badatelé doklady zaznamenané ve stol. 19. směle promítají do pravěku pohanského, proto na př. jsou přesvědčeni o ryzosti a svérázu lidového umění slovesného, z jehož formy i obsahu vyvozují důležité závěry o vlastnostech národních. Idealisovaný lid vládne českému národopisu až do let devadesátých minulého věku a působí i na pracovní program, který celkem zůstává v mezích vytčených Erbenem a jeho vrstevníky. Sběratelé přihlížejí většinou jen k ústní tradici (k písním, pohádkám atd.), všímajíce si mimo ni podrobněji toliko zvykosloví, zatím co rozsáhlé, důležité oblasti lidového života téměř leží ladem. Epigonům Erbenovým chybí široký

rozhled mistrův a jeho umění syntetické — nedostatek, nejpatrnější v jejich pracích naukových: skvělá vidina Erbenova bledne a mizí v drobných zábavně poučných pokusech pilných diletantů.

Bylo nutno najíti reálnější, bezprostřednější vztah k lidu a studovati jeho život po všech stránkách jako soubor jevů společenských i uměleckých bez ohledu na vysněný obraz mytického pravěku. Na Moravě Bartoš právě v letech sedmdesátých zahajuje soustavné, všestranné zkoumání a ovoce jeho úsilí, uzrálé v dílech dalších dvou desetiletí, přineslo užitek vzácný, ačkoliv Bartoš zůstal vyznavačem staré víry o ryzosti a prapůvodnosti lidového umění. Zatím v Čechách družina Lumírovců dobývá svěžích vavřínů prvního úspěchu, Smetana v těžkých bojích klestí cestu své hudbě, a mladí výtvarníci, nezapomenutelná skupina Národního divadla, stojí před úkolem stejně krásným jako odpovědným: ozdobiti pomník všenárodního nadšení výtvarnými projevy českého ducha. Hledají cestu k lidu jdouce po stopách Mánesových. Geniální tvůrce Vlasti, vrostlý všemi kořeny své bytosti v rodnou půdu, ji šťastně nalézá, ačkoliv i jeho bohatýr ještě projíždí mlhavým krajem pračeského mytu ozářeného pouze umělým světlem podvržených Rukopisů. V době nezdarů politických, tváří v tvář výbojnému němectví, jehož rozpínavost vzrostla vítězstvím nad Francií, kulturní rozmach český podporuje národní uvědomění. Český živel v městech sílí, bohatne a touží projevovati své češství celým rázem života, především také zařízením bytu. Pěkně to vyjadřuje článek Terézy Novákové „Pod českou střechou“ (v Kalendáři paní a dívek českých roku 1889), popisující vzor českého bytu, v němž výrobky lidové i díla domácích umělců jsou sladěny v rázovitý celek. Zejména si přeje, „aby nám záhy povstala díla o českém stavení dřevěném, o historii českého kroje, o českém slohu gotickém a renesančním“. Vystihla nedostatek právě tehdy citelný. R. 1879 byla na Střeleckém ostrově pořádána výstava krojů, r. 1885 výstava výšivek moravských (v Olomouci), probouzí se sběratelský zájem nejen o kroje a výšivky, ale i o lidový nábytek, keramiku i jiné výrobky a tím vznikají také četné otázky o národním svérázu, stále naléhavější, čím jest bližší stranicky zaujaté sousedství německé. Zabývati se jimi stává se důležitou povinností českého národopisu, který počíná si všímati zanedbávaných stránek lidového života, především tak řeč. hmotné kultury lidové.

A právě tehdy do studií lidovědných významně zasáhl Alois Jirásek rozpravou „České chalupy a stará stavení městská“ (Květy 1887 II.; SS sv. XXII.), která znamená šťastný objev, poněvadž autor téměř neměl předchůdců. Arch. Fr. Schmoranz již r. 1881 užil motivů z českých chalup dřevěných při stavbě myslivny u lovčího zámku kunětického, téhož roku

Sv. Čech vzpomněl rázovitých staveb moravských (ve feuilletonu pojatém později do sbírky „Několik obrázků moravských" r. 1884), ale chyběl podrobný, soustavný popis. V „Osvětě" (r. 1884 I.) Vojtěch Krupka otiskl stať „Česká vesnice", z níž vysvítá, jak chudičké byly tehdejší naše vědomosti v oboru tak důležitém. Výklady Krupkovy mají ráz obranný dokazujíce proti běžným výtkám německým (nečistota, zaostalost českých vesnic), že pozorovatelé obyčejně srovnávají vesnice v bohatých krajích zněmčeného území (v Žatecku a j.) s chudšími osadami středočeskými a zapomínají na příznivější poměry politické i kulturní, v nichž se rozvíjel lid německý. Po těchto poznámkách úvodních Krupka obrací se k vesnicím českým rozeznávaje (nezcela přesně) typ severní čili pohorský a jižní čili středočeský. Tomuto věnoval popis podrobnější a zároveň připojil poučení doporučuje na př. obcím, aby pěstovaly hojněji stromoví, nezanedbávaly cest, dbaly čistoty na návsi a vůbec pečovaly o úpravný vzhled osady. O lidových stavbách středočeských pověděl málo, o typu pohorském vůbec nic. Nemělo by smyslu rozebírati ostatní práce obdobné na př. stať Hlavinkovu „Věrovany" (Obzor 1884), Vykoukalovu „V hanácké dědině" (Kalendář Ústřední Matice školské 1887) a j., poněvadž se vůbec nedotýkají otázky, jíž se zabývá studie Jiráskova. Její úvod zdůrazňuje kulturní význam národopisu: „Snažíme se, abychom seznali, zachovali a pokud možná obnovili i oživili všecko to, co bylo a dosud je naším význačným majetkem, co nás od ciziny liší a co vydává svědectví o samostatné, osobité činnosti kulturní našeho národa." Právě proto jest nutno všimnouti si dřevěných staveb lidových, neboť nesou pečeť českého ducha, což uznal i německý badatel Grüber (nám nevalně příznivý) postaviv je po bok švýcarským. Německé vědě právě léta osmdesátá dala několik děl o dřevěných stavbách: starší práci Bötticherovu doplňují knihy Lehfeldtova (1880), Gladbachova (1885) o dřevěných stavbách švýcarských a Lechnerova o dějinách dřevěných staveb v Německu (1885—87). Obsah i forma studie Jiráskovy úspěšně se liší od našich soudobých prací národopisných především svou věcností, vyhýbající se prázdné květnatosti, zejména však bohatstvím podrobností, které plynou z důvěrné znalosti předmětu a z důkladného pozorování. Vidíme, jak chalupa vzniká, dostává se nám poučení o různých způsobech roubených staveb, zejména o lomenicích a jejich výzdobě a nápisech, o letopočtech, které bývají na „záklopě" a umožňují zjistiti stáří stavby, o roubených domech městských, které mívaly podsíně s vyřezávanými dřevěnými sloupky atd. Názorný popis zvyšovaly kresby J. Prouska, svědomitého umělce, který již tehdy s láskyplnou pečlivostí studoval dřevěné stavby na Turnovsku, v Pojizeří a j. připravuje si materiál pro souborné dílo „Dřevěné stavby staro-

bylé roubené" atd. (vyšlo r. 1895). Některé náčrtky opatřil Jirásek sám. V Pamětech (II. 301) vyložil, že jeho stať a Prouskovy kresby pouhou náhodou sešly se v redakci „Květů", poněvadž nevěděli o svých pracích.

„České chalupy" potěšily přátele národopisu jako nový doklad umělecké tvořivosti našeho lidu, nadto pak obrátily pozornost odborníků na nezpracované pole původních vzorů stavitelských. Ter. Nováková ve zmíněné úvaze dovolává se studie Jiráskovy připojivši kresby Prouskovy a záhy potom návštěvníci Všeobecné zemské jubil. výstavy (r. 1891) podivovali se roubené „České chalupě" typu severovýchodního, vybudované a zařízené podle hojných nákresů Prouskových. Dlaskův statek v Dolánkách byl vzorem pro ohradu a hlavní vrata s poboční brankou, příbytek výměnkářův byl kopií chalupy ze vsi Benátek, hlavní stavení zdobila lomenice podle chalupy v Jilovicích atd. Rozhodlo-li se pořadatelstvo jubilejní výstavy právě pro tento typ českého domu, bylo to jistě zásluhou Jiráskovou, který jako předseda „Odboru pro výstavu lidového umění" rozvinul horlivou činnost, zaujav mezi českými národopisci místo významné.

Byl k němu předurčen prostředím, v němž vyrostl i svým dílem uměleckým. Syn pohorského městečka českého severovýchodu, které si tehdy ještě zachovávalo svůj zemědělský ráz, prožíval dětská léta v starosvětském ovzduší lidové tradice. Při hrách, na pastvě i při pracích polních, v hluku nedělního dopoledne, kdy venkované přicházeli k otci kupovat pekařské zboží, i v družných chvílích večerních rozprávek mluvilo k němu dědictví minulých pokolení říkadly a písněmi, strašidelnými pověstmi i pohádkami, vzpomínkami na těžké doby válečné, krojem, jadrnými úslovími a vůbec celým názorem světovým. Dřevěné stavby rodného zákoutí byly mu symbolem domova, když mezi Němci na Broumovsku poznal jiný druh selských stavení a později, když jako student se vypravil do kraje, srostly s nimi jeho vzpomínky na bezstarostné mládí. Miloval lid chudého horského kraje tím hlouběji, čím jasněji si uvědomoval těžký životní zápas svých krajanů přes vysilující práci, která byla jejich údělem od mládí až do hrobu. Poznal líc i rub starodávného života lidového — sám jej později nazval velmi případně „idylou nouze a odevzdané až tupé trpělivosti" (v úvodě ke kronice „U nás"), a proto zachoval si pravdivý vztah k lidu i jako umělec, jehož prvotinou v oboru výpravné prosy byly realistické „Povídky z hor". Líčily práci na statku i poměry lidové, nebezpečné řemeslo pašerské i namáhavé povolání formanovo — slovem, zaujaly znalostí života na vsi jakož i rozmanitostí postav, které mladý autor zobrazil nevyhýbaje se ani temným rysům bídy, zoufalství a smrti. Lid selský zůstal důležitou složkou prací Jirásko-

vých i když postoupil ke skladbám historickým. Věren své realistické metodě založil je na rozsáhlém zkoumání dokumentů života a jeho badatelské úsilí bylo odměněno nejedním dokladem národopisným. „Květy" (1879 I.) přinesly ukázky „Z adamitského archivu", výňatky z rukopisných knížek a z listinného materiálu, který autor poznal v Litomyšli (srovn. Paměti II. 213), objasniv jím názory této zajímavé sekty náboženské. Je důležitá pro kulturní dějiny stol. XVIII. „jako zjev samostatného života duševního za tuhé protireformace i po ní, jako živý doklad hloubavého ducha našeho lidu, jeho živého, vroucího smyslu pro otázky náboženské". (SS XXII. str. 23). Nové vydání svého článku (SS XXII.). Jirásek podstatně doplnil v kap. IV. zprávami o republikánském smýšlení Adamitů a o nadějích, které vzbudila červencová revoluce r. 1830. V novém zpracování užil také rukopisné práce P. Gerstnera, faráře v Jenšovicích, a zápisu neznámého učitele ve Stradouni. Vznik stati „Z čarodějné knihy" (Květy r. 1880 II. SS XLII.) autor sám vysvětluje takto: „Stopuje, pokud možná, život lidu našeho v osmnáctém století a shledávaje všeliké památky z těchto časů, dopídil jsem se také čarodějné knihy, o kteréž tuto podávám stručnou zprávu. Nemá ovšem žádné důležitosti, než za zmínku, trvám, přece stojí, neboť přispívá ku charakteristice osmnáctého století u nás". (SS uv. sv. str. 284.) Ke stručnému výkladu o pověrčivosti 18. věku připojil popis rukopisné knížky, která svým obsahem řadí se k rozvětvené literatuře slučující odpadky alchymistické učenosti se zkušenostmi exorcistů a s lidovou věrou v magickou moc slova. Lze říci, že i tímto drobným příspěvkem Jirásek upozornil naše folkloristy na pole, tehdy málo probadané, neboť studiem kouzelných praktik na širším základě srovnávacím počal se zabývati teprve později prof. Č. Zíbrt a j. (Současně s článkem Jiráskovým vyšla stať F. Mazala „Čarodějné knihy" ve Světozoru 1880.) Feuilleton v Národ. Listech (1884 SS XXII.) popisující „Dva staré zvyky", t. j. shazování kozla a stínání kohouta na Náchodsku, byl pojat i do knihy „Orlické hory" (srovn. dále), črta „Paběrky o českých kamnech" (1885. SS XXII.) shrnuje drobty z kulturních dějin.

Četnými cestami po Čechách jakož i dlouholetým studiem pramenů (tištěných i rukopisných), jejichž hodnotu pomáhaly ověřovati vlastní bohaté zkušenosti z mládí, Jirásek získal si důkladné vědomosti v oboru českého národopisu: čím vyšší cíle si vytyčoval historický romanopisec, tím hlubší byly práce přípravné. Tento vzestup jest patrný i v rozpravě o dřevěných stavbách, která zahájila nové badání o českém domě, jak ukázal prof. Zd. Nejedlý v soustavné monografii „Český dům" (Čes. Lid VII.) postaviv stať Jiráskovu v čelo příslušné literatury.

M. Aleš: Psohlavec.

Přírodní krásy, národopisný svéraz a dějiny rodného kraje, jehož dřevěné stavby popsal v „Květech" r. 1887, Jirásek současně vylíčil v obšírném díle, totiž v V. svazku „Čech". („Hory Orlické. Stěny".) Vede čtenáře z Králík, přes Sněžník ku pramenům Tiché Orlice, přes Kyšperk, Jablonné k toku Divoké Orlice a pásmem orlickým přes Rokytnici na Vrchomezí a Náchodsko. Jsme v území blízkém domovu autorovu, v končinách, které výborně zná a které se srdečným zájmem nejednou vylíčil ve svých dílech. Navštívivše české vesnice v Prusku jdeme do Nového Města nad Medhují, dále přes Doudleby a Vamberk na Potštejn a po-

sléze přes Hronov a Polici do vesnic na Broumovsku a do Kostelce. Závěrečná kapitola ,,Skály a krajina broumovská" jest věnována mimo jiné podrobnému popisu skalních bludišť v Adrspachu a v Teplicích a malebného údolí řeky Úpy až do České Skalice.

Poznavše hranice popisované oblasti sledujme, jak autor dostál svému úkolu vůdcovskému a jak splnil program souborného díla, v němž jeho práce vyšla. Má jemný smysl pro krajinnou krásu a jeho obrazy samy o sobě dovedly by vzbuditi zájem turistův, i kdyby umělce-krajináře nedoplňoval historik, který poutavě vypravuje o rušných dějinách českého severovýchodu, jsa nadto ještě důkladně poučen o všech památkách stavitelských i o uměleckých sbírkách panských sídel. Avšak Jirásek správně postřehl, že nesmí zapomenouti na nositele dějin, na lid těchto horských zákoutí, který přes nepřízeň doby a poměrů dovedl udržeti zděděnou půdu a s ní i jazyk a staré obyčeje předků. Proto po historikovi ujímá se slova realistický pozorovatel života a národopisec pečlivě zaznamenávající rázovité rysy i zajímavé podrobnosti. Hned v Králíkách vzpomíná rozdílu, tehdy (r. 1887) jistě málo známého i v našich kruzích odborných: ,,Dřevěné domky hned na kraji města dosvědčují nám svým rázem, že jsme v místě Němci obydleném. Liší se stavení ta od pohorských českých v nedalekém sousedství hlavně svou lomenicí (štítem) zhusta nepravidelnou, hladkou, bez přístřešního prkna po stranách i bez kabřince či kukly nad vrcholem svým" (Čechy V. str. 9.). Upozorniv takto čtenáře, že prochází krajem starobylého stavitelství lidového, vrací se k dřevěným stavbám četnými odbočkami např. při popise Mladkova, Jablonného, Rokytnice, Nového Města, a jeho zprávy jsou dnes cenným dokladem, poněvadž dřevěných staveb již tehdy rychle ubývalo.

Stručný exkurs o obyvatelstvu Orlických hor (poznámky o kroji, nářečí, zvykosloví, o starých tancích atd.) a o nynějších poměrech hospodářských doplňuje národopisná kapitolka o Náchodsku (Čechy V. str. 106—117), které spolu s Polickem a Úpickem tvoří jednu oblast etnografickou shodnou i po stránce hospodářské a společenské. Dnes je to kraj silně průmyslový, dříve však vedle zemědělství jedině tkalcovství dávalo obyvatelstvu skrovnou obživu, dobývanou krušným zápasem, neboť neúrodná pole skoupě odměňovala práci rolníkovu a chudý tkadlec byl vydán na milost i nemilost tvrdým obchodníkům, většinou Němcům z Broumovska i z Pruska. Vypravuje o minulých dobách Jirásek bedlivě si všímá změn způsobených rostoucí industrialisací: přibylo podnikavosti, dávno již chopili se obchodu s plátny také lidé domácí zajíždějíce daleko do kraje (,,světáci"), mnozí zbohatli, ano i celé město si pomohlo plátenictvím jako např. Červený Kostelec. Podloudnictví ubylo, také dřevař-

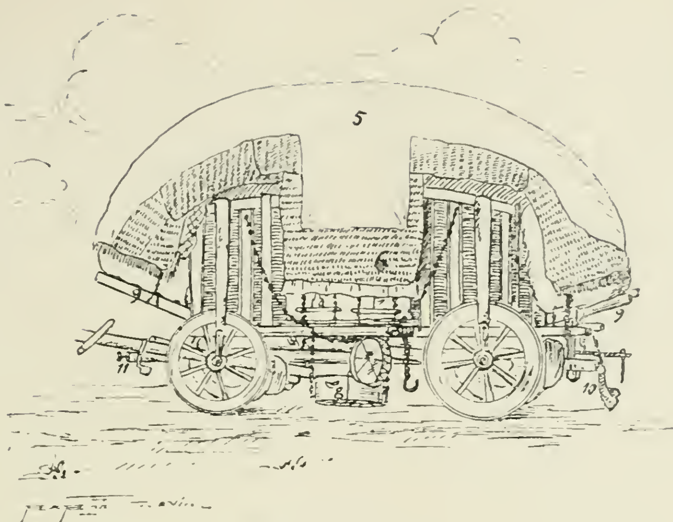
ství ochabuje, mizejí staré stavby dřevěné, pohříchu však nové budovy kamenné jsou nevkusné a některé připomínají německé domy na Broumovsku. K výkladu o roubených chalupách, založenému na studii v Květech, Jirásek připojil poznámky o kroji, o lidové kuchyni a o nářečí hlavně po stránce leksikální. Vliv nových poměrů hospodářských zrači se i ve zvykosloví: poněvadž hyne přástevnictví, hynou též obyčeje s ním spojené, na př. slavení dlouhé noci před Štědrým dnem. Zato udržují se ještě pověry štědrovečerní, někde zachovaly se i staré lidové hry o narození Páně, místy chodívají s Dorotou a pod. Z obřadů jarních žije vynášení smrti na neděli smrtelnou, na květnou neděli děvčata chodí „s lítem" a dospělejší dívky dostávají „lítovaní" od hochů dávajíce jim za to dárky v pondělí velikonoční při binování (dynování). Před lety velmi hlučně slavili shazování kozla, také kohouta stínali, zejména ve Rtyni zachovaly se zvláštní obyčeje. Poměry při narození dítěte, zvyky svatební i pohřební shodují se s podáním jiných krajů českých. V lidu krouží mnoho pověstí o dějinných událostech, jejichž jevištěm byly tamější končiny, na př. o králi pruském Friedrichovi, o císaři Josefu II., o robotě, o selském povstání, o válce r. 1866 atd.

Jiráskův náčrtek o lidu na Náchodsku shrnující na několika stránkách hojnou látku, účelně vybranou zkušeným znatelem, obsahuje všecky složky, které tvoří široké národopisné pozadí pozdější kroniky „U nás", jsou tedy „Orlické hory" přípravnou studií k rozměrné skladbě epické. Avšak V. díl Čech má také svou osobitou hodnotu, neboť srovnáme-li jej s ostatními svazky, přesvědčíme se, že ideálu, který tanul na mysli pořadatelům tohoto velikého podniku vlastivědného, Jirásek přiblížil se snad nejvíce. Jak chudičké jsou lidopisné zmínky např. ve sv. VI. („Jihovýchodní Čechy"), ačkoliv autor měl možnost oživiti své pečlivé výklady historické a místopisné barvitým obrazem jihočeských Blat a jiných oblastí etnograficky zachovalých. Tím výše třeba klásti „Orlické hory", neboť v nich máme předzvěst soustavného „Národopisu lidu československého", k němuž naše věda přistupuje teprve nyní budujíc jej ovšem na základech mnohem širších. Pohříchu kritika let osmdesátých neocenila Orlických hor. V Pamětech (II. 301) o tom podotkl autor sám: „Pracoval jsem svědomitě na základě autopsie a svého studia lidu, kraje i staveb, užil jsem i nových pramenů. Ale když „Orlické hory" vyšly, nikdo si jich nepovšiml." Druhé vydání (SS XXII.) dělí látku na dvě samostatné stati („Z orlických hor" a „V Kunvaldě") a podstatně zkracuje např. kapitolu „Králíky" (Čechy str. 10 nsl.), vynechává Kyšperk (Čechy str. 20 nsl.), popis pruského vpádu na Náchodsko r. 1866 (tamt. str. 90 nsl.) popis Náchoda (tamt. 93 nsl.) a ovšem celý oddíl „Stěny", zkracuje kapitolu

zvykoslovnou o Náchodsku (Čechy 106 nsl.) atd. Také rozdělení na kapitoly jest jiné.

Takto připraven, Jirásek podstatně přispěl ke zdaru jubilejní výstavy, později byl předsedou kroužku „České chalupy", platně působil v kroužku „Selské síně česko-moravsko-slezsko-slovenské v Museu král. Českého," jest členem Lidovědného odboru Archeologické komise při České akademii atd. Současně s touto činností organisační rozvíjejí se také Jiráskovy studie národopisné, mezi nimiž důležité místo přísluší souborné stati (německé) o povaze, pověstech, krojích, osadách a obydlí lidu českého v král. Českém („Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven" v díle „Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Böhmen, odd. I. str. 392—347. Vídeň 1894. Též zvl. otisk.), která šťastně shrnula starší literaturu i vlastní zkušenosti autorovy, podávajíc cizině poučení věcné a všestranné. Poznámky o povaze lidu českého zahajuje úvaha o naší poloze zeměpisné a o vývoji dějinném, zejména o náhlé pohromě ve stol. XVII., která svými dalekosáhlými důsledky těžce postihla také lid selský, třebaže jeho pozoruhodná životní síla vítězně překonala dobu úpadku a byla zdrojem národního obrození. Výčet povahopisných rysů svědčí o Jiráskově nestrannosti. Prostě, ale vroucně a s patrnou radostí píše o dobrosrdečném lidu, o jeho vynalézavosti, touze po vědění, hloubavosti atd., avšak připomíná též — nevyhýbaje se stránkám stin-

Formanský vůz.

ným — nedostatek podnikavosti, pyšnou svéhlavost („furiantství"), sudičství a zálibu v cizích krojích i zvycích často nepěkných. Maje na mysli cizí čtenáře, autor vhodně doplnil všeobecné výklady zajímavými podrobnostmi o písmácích a čtenářích, o lidech potulných, jimž pohostinný venkov dopřával útulku, o českých vojácích, o etickém obsahu lidové písně, ale zase nezapomněl vesnického kastovnictví ani palčivé otázky výměnkářské. Kapitola druhá věnovaná bájesloví, pohádkám a pověstem, příjemně překvapuje věcným pojetím látky i střízlivým nazíráním na obtížné otázky bájeslovné, neboť autor upustil od násilné mytologické interpretace pohádek a pověstí a omezil se výlučně na tak řeč. mytologii nižší uživ spisu prof. J. Máchala („Nákres slovanského bájesloví" z r. 1891), jistě však též vzpomínek na vlastní léta dětská. Jen několika slovy dotkl se lidových pohádek, zato však obšírněji promluvil o pověstech historických, sleduje jejich motivy od doby knížecí až po lidová proroctví věku 17. a 18., která měla svůj význam pro národní obrození. Kapitolu o lidovém kroji opatřil krátkým úvodem o cizích vlivech, které určovaly ráz kroje českého v minulosti, jakož i o příčinách, které v naší době způsobily úpadek lidového kroje. Podrobný popis význačných typů krojových vyčerpává tehdejší literaturu, ovšem, pokud šlo o kroj východočeský, znalcem nad jiné povolaným byl Jirásek sám. Závěr monografie bohatě doložené tvoří kapitola o vzniku a nynějším vzhledu českých osad, psaná názorně, pří-

stupně, ale též s odbornou znalostí. V tomto širším rámci dějinném autor umístil popisnou stať o dřevěných stavbách otištěnou v Orlických horách (srovn. Čechy V. str. 110 nsl.), zaokrouhliv ji poučením o rázu selského statku, o vnitřním zařízení, o vedlejších budovách atd. České zpracování — ve změněném pořadu — přinášejí studie: ,,O českých osadách a dřevěných stavbách" (první kapitola zužitkovala článek ,,České chalupy"), ,,O českém kroji" ,,O českých bájích, báchorkách a pověstech", ,,O povaze českého lidu" (všecky v SS sv. XXII.). Byla-li studie německá cennou ukázkou syntetického umění, četné články, které Jirásek otiskoval v oněch letech i později (v Čes. Lidu a jinde) přinášely novou látku národopisnou. Souvisí s rozpravami let 1879—1887, neboť vzešly také jednak ze studia pramenů, jednak z lidového podání a některé stýkají se i obsahově s pracemi staršími. Z ústní tradice jsou vzaty ,,Lidové zkazky z okolí poličského" (Čes. Lid I. 1892 SS XLII.), z nichž první ,,O divoženkách" doplňuje známý obraz těchto báječných bytostí charakteristickými ukázkami jejich ,,mluvy", druhá, ,,O větřici", podává doklad lidové pověry, že lidská duše opouští tělo a chodí ve ‚větřici' (větrném víru), do něhož nesmí se házeti nožem, aby se neporanila duše a s ní i tělo onoho člověka; drobnou črtou ,,Skotácké halekání na Náchodsku" (Čes. Lid III. 1894 SS XXII.), zaznamenávající popěvky a prosté verše, jež si vymýšlejí hoši, když na pastvě na sebe volají (,,halekají"), Jirásek oživil si pěkné chvíle vlastních let chlapeckých. ,,Vzpomínám si," praví na konci, ,,jak jsme se tímto, když někdo z nás za vrchem pásl, kamarádům ohlašovali, nebo jak jsme tak s kopce halekali a jak se to ,,éva-la-úva - - ích" polem k lesům, nad nimiž se u velikém kole pnul táhlý skalnatý bor v nedalekém Kladsku, lesnaté Vrchomezí a ostatní kopce, rozléhalo a vesele ozývalo za svěžího krásného jitra nebo tichým soumrakem, jímž tu a tam ve stráních i na mezích plály skotácké ohně." V zástupu lidových postav, které autor kroniky ,,U nás" vytvořil, vidíme též několik rázovitých formanů, na př. ušlechtilého Klímu (z povídky ,,Na formance"), vážného Šulce, který F. L. Věka vozil do Prahy, hřmotného Zimu (,,U nás" III.) atd. Jirásek jako hoch vídal vysoko naložené vozy kryté pevnými plachtami, později poznal je důkladněji, když chodil po stopách zašlé slávy formanské a uložil výsledky svých studií v článku ,,Formané" (Č. L. II. 1893. SS XXII.), v němž podrobně popsal formanský vůz i jeho pána, zmínil se o bývalém ruchu na hlavních silnicích, o ,,formanských" hospodách atd. Tvrdý život ženy z hor, které na stará léta zbývá jen žebrácká mošna, líčí ,,Šímová" (Světozor, 1913. SS sv. XLII.), stařenka skoro stoletá, ,,jistě poslední u nás, která viděla za letního podvečera ,,na pustinách" v tom dole, na palouku pod habřinku tancovat pěknou divoženku".

Také v tomto období Jirásek otiskl několik statí z oboru svých historických studií o životě lidovém. Stručný životopis Františka Vaváka (Světozor 1892. SS XXII.) — ukázka přípravných prací k románu „F. L. Věk" — oceňuje vlastenecké uvědomění milčického rychtáře, jeho sčetlost a všestrannost, kdežto konservativní názory Vavákovy a jeho úctu k pánům — někdy přílišnou — správně vysvětluje vlivem prostředí společenského, v němž Vavák žil. Rukopisných Pamětí Vavákových, které teprve mnohem později počaly vycházeti tiskem, Jirásek užil ve II. dílu „F. L. Věka", zejména při klasickém popisu posvícení v Milčicích. Dvěma články v Českém Lidu dotkl se themat starších: v roč. V. (1896) připojil ke knížce o zaklínání duchů a o pokladech (srovn. výše) teksty několika zaříkacích formulí proti zlodějům, vzaté z východočeského rukopisu století XVIII. („Proti zlodějům". SS XLII.) a v roč. VI. (1897. SS XLII.) doplnil materiál čerpaný „Z adamitského archivu" „Příspěvky k dějinám českých blouznivců náboženských". Vrátil se k sektě Adamitů vydav 14 význačnějších strof obsáhlého skládání o králi Marokánovi, podle tisku z r. 1801, na nějž upozornil, a opis listiny z archivu panství chroustovického, která obsahuje „návod, jak by Adamita při výslechu měl odpovídati".

Dovršením Jiráskových prací na poli národopisném zůstávají čtyři svazky kroniky „U nás". První díl počal vycházeti v „Lumíru" r. 1895—6, za svěžího jitra obrozené lidovědy, která právě projevila svou životní sílu Národopisnou výstavou, osvobozujícím činem širokého dosahu, neboť dokázala celému světu — obětavostí a ukázněnou součinností všech vrstev — svéráznou kulturu našeho lidu. Tehdy Jirásek kriticky ocenil výstavní vesnici („Lidové stavby", Osvěta 1895 II.) v podrobné zprávě, znovu potvrzující jeho důkladné vědomosti v oboru, na jehož význam před lety první upozornil. Organisátoři velikého podniku přesvědčili se, že jest nutno rychle sebrati vše, co v hodině dvanácté ještě zbývalo ze starobylého života, neboť liknavostí předešlých desetiletí mnoho bylo ztraceno navždy. V této rozhodné chvíli, kdy konec století, provázený pronikavými změnami, vybízel k soubornému přehledu, Jirásek rozhodl se vylíčiti lidový život na území, které znal nejlépe, totiž v rodném Hronovsku a Náchodsku, jejichž přírodní krásy i památky stavitelské popsal. Ve svých dílech uměleckých líčil dávné odboje tamějšího obyvatelstva, skvělý, rozmařilý život jeho vladařů, válečné strasti, které přetrpělo, robotu, která svírala jeho život hospodářský i tvrdý útisk protireformační, který lámal jeho nepoddajného ducha. V kronice vyšel z let dvacátých, z doby patriarchálního despotismu, kdy bouře veliké revoluce dohřměla; Napoleon byl mrtev a Evropa zotavovala se ve stínu Metternichovy policie z ran zasazených

válkami. Padolí (Hronov), pohorské městečko selských „půlpánů", dýchalo ještě 18. stoletím. Úhorem nazval Jirásek toto období a vystihl tím jeho ráz: úhorem ležela duše lidu, neboť nebylo oráčů, nebylo obětavých rozsévačů. Patrimoniální úřednictvo, uzavřené, pyšné, hovělo si v blahobytu nestarajíc se valně o lid, jemuž vládlo, avšak ani ti, kdož měli nejsnazší přístup k nedůvěřivé, plaché duši poddaného, jeho duchovní pastýři nechápali potřeb svého okolí a byli přesvědčeni o nezměnitelnosti řádů společenských, v nichž vyrostli.

Tiše, jednotvárně plynul život směrem vytčeným staletou tradicí. Časem nějaká událost rozčeřila nehybnou hladinu: chytili zloděje, kteří znepokojovali celé okolí; dva padolští sousedé se poprali a byl z toho soud v Náchodě, kdež smělý obžalovaný, Černý Vacek, zavřel panského mušketýra do šatlavy; učitelův syn, mladý hodinář, vrátil se z Prahy a přinesl s sebou kus neznámého, dalekého světa, o němž dovedl pěkně vypravovati, ale ještě více udivil celé okolí svou láskou k mladé židovce, která pro milence opustila rodinu i víru a po četných protivenstvích stala se jeho ženou. Dlouho si o tom po městečku povídali — a potom zase ticho, klidně, jednotvárně plynuly dni, v nezměnitelném koloběhu ročních počasí střídaly se práce v hospodářství a s nimi též obřady a slavnosti. Posvícení s muzikou a pestrým rejem tanečním (I. 176), adventní doba přástek oživená dovádivými žerty mládeže a oslavou dlouhé noci (I. 313), tichý čas vánoční (332), bujné veselí masopustní s průvodem maškar (351), vážná doba postní s velikonočním týdnem, slavnostní shazování kozla na sv. Jakuba (454) — všecky tyto výroční obřady těsně spojené se životem Jirásek líčí živě, barvitě, nezabíhaje do únavných podrobností. S jarem rostla bída. Čím radostněji se probouzela příroda, tím mračněji bylo v chudých chaloupkách, tím větší zástupy žebráků přicházely do městečka. Nebylo zásob, nebylo výdělku ani pro ty, kdož nežádali platu a chtěli pracovati pouze za stravu. Dychtivě očekávali žní, těšili se na tuhou práci, poněvadž přinášela nový chléb pro všecky. Těžce se žilo v pohorském kraji, těžce se umíralo. Ponurý obraz smrti v chudém statku spatří P. Havlovický, tehdy ještě zámecký kaplan, když místo stařičkého faráře padolského jde do nedaleké vesnice zaopatřit nemocného sedláka. Lid je pověrčivý, houževnatě lpí na všech obřadech konaných od starodávna u lože umírajícího, pevně věří v tajemnou moc své lékařky a zažehnávačky, nemiluje novot, nedůvěřuje pánům. To je temný rub idyly — bída hmotná a zatemnělost ducha vládnou lidem, a zdá se, že není moci, která by se jim dovedla postaviti na odpor. P. Havlovický si uvědomuje, jak těžce by se tu bojovalo, ale zároveň cítí povinnost neskládati zbraní. Neztratí odvahy ani později, když jako padolský farář pozná

svuj kraj důkladněji, naopak, dívá se naň jako lékař na nemocného, snaží se poznati příčinu choroby a najíti vhodné léky. Dvacet let kypřil „nepojezdnou" zemi, a když se s ní loučil, viděl, že nepracoval nadarmo.

Nemohu zde sledovati celé dějové pásmo kroniky „U nás", šlo mi jen o složky lidové. K nárysu zvykoslovnému podanému v „Úhoru" druží se díl II. podrobnostmi o starém obyčeji „shazování kozla" (226) a zajímavým výkladem o lidovém hnutí vyvolaném cholerovou epidemií roku 1830 (112), do dílu IV. pak autor pojal kapitoly o hospodaření na bohatém statku Domáňově i o rozvratu způsobeném hýřivým dědicem. Smrt starého hospodáře i jeho ženy obestřená lidovými pověrami o předtuchách a znameních, jakož i popis pohřbu sugestivně doplňují soubor lidových názorů a obřadů. Na velikém obraze nechybí skupina vysoce charakteristická pro český severovýchod: evangelíci, většinou chudí tkalci, kteří téměř beznadějně bojují s neutěšenými poměry hospodářskými a přece vítězně překonávají nepřízeň katolického prostředí silou své vroucí víry, ale nechybí ani hlouček rázovitých postav, typických pro kraj pohraniční, skupina podloudníků, jejichž život, svízelný a nebezpečný, Jirásek kdysi zachytil v „Povídkách z hor", avšak teprve v kronice „U nás" plně objevil pro naši beletrii. Starý Málek, Hanuš Čarabár a j. jsou typy vskutku alšovské — škoda, že Mikuláš Aleš nedoprovodil kresbami dílo svého dávného druha! Schematický nástin nevystihuje národopisného bohatství kroniky „U nás". Měli bychom přihlédnouti i k figurkám, které se mihnou v episodických částech (kolovrátník Braha, starý Plšek atd.), zejména pak bylo by třeba soustavného rozboru všech vrstev, z nichž se skládá dílo, aby vynikl pozvolný vzestup národního uvědomění, převraty hospodářské i kulturní, které — podle slov autorových — „jako jarní vody splachovaly, smývaly, stíraly prach i svěží osobitou barvu"... (Úvod, I. str. 15.) Pevné základy zvyšují význam díla, neboť v některých částech vypravěč ustupuje historikovi a kronika mění se v kapitoly z kulturních dějin našeho lidu tím zajímavější, čím důležitější jest období, které kreslí.

Není pochyby, že rozbor čistě národopisných prací Jiráskových jen z části řeší vztah naznačený nadpisem mé stručné stati. Bylo by nutno prozkoumati celé literární dílo, abychom poznali, jak mistr v různých obdobích svého uměleckého vývoje chápal a zobrazoval lid — přesvědčili bychom se také, jak rozsáhlý materiál národopisný je uložen v četných povídkách a románech. Připomněl bych tu jen „Psohlavce", kteří svéráz chodského lidu přímo znova objevili pro naši kulturu. Do literatury Chody uvedla již Božena Němcová, avšak pozdější národopisci všímali si jich málo. Mimo Erbenův popis chodského kraje (Květy 1867 I.) a zvykoslovnou stať o Šumavě (Světozor 1875) nemáme, tuším, jiných příspěvku před

r. 1884, kdy vyšli „Psohlavci". V Pamětech (II. 265 nsl.) Jirásek sám objasnil, odkud byl upozorněn na chodskou tragedii, jejíž národopisný rámec vytvořil přímým studiem (byl na Chodsku r. 1882), tak dokonale, že vzbudil podiv předních znatelů kraje i lidu. Dílo mělo vliv i na místní tradici: prof. Č. Holas v I. svazku své sbírky (České nár. písně a tance, str. 42—3) poznamenal, že lid na Chodsku namnoze neměl již jasné představy o pravých příčinách Kozinova odboje. Jan Sladký změnil se v některých pověstech v pohádkového milence, který pro lásku k dceři Lomikarově byl nevinně popraven. Teprve román Jiráskův obnovil správné pojetí na celém Chodsku, ovšem přispěly též hromadné výpravy Chodů do Prahy. Jest zřejmo, že Jirásek našel správný vztah k látce, ale našel jej právě jen svědomitým studiem národopisným. Tak postupoval vždy; přátelé, kteří sledovali přípravné práce mistrovy, podivují se jeho všestrannosti a neochabujícímu úsilí. (Srovn. stať J. Šimka „Jirásek na vycházkách a výletech", Jiráskova Litomyšl.)

Padesátiletou činností uměleckou i pracemi vědeckými Jirásek dobyl si o český národopis zásluhy nepomíjející. Umělec toužil proniknouti k lidové duši, poznati prostředí do podrobností, avšak byl nucen tuto práci vykonati většinou sám, neboť v době, kdy jeho umění dozrávalo, národopis náš nemohl mu dáti odpovědi uspokojující. O výsledcích těchto studií složitých a často obtížných mluví umělcovo dílo: vytvořil postavy, jimž dovedl vdechnouti nesmrtelnost, a vzkřísil dohasínající kulturu, jejíž poslední paprsky ozařovaly jeho dětství. Miluje lid, avšak jeho láska je prohloubena a zušlechtěna poznáním a jeho dílo má znak pravdy. Proto vděčně vzpomínáme památného dne: pozdravujeme v Jiráskovi vzácného představitele onoho pokolení průkopníků, kteří českému národopisu razili cestu ze soumraku přežilé vědy romantické na jasný den skutečnosti, kde širokým proudem plyne mnohotvárný život našeho lidu.

Jan Krejčí:

ALOIS JIRÁSEK A ČESKÉ DĚJINY LITERÁRNÍ.

Otázka, přispěl-li něčím české historii literární, jest při Aloisu Jiráskovi velmi na snadě. Netřeba dovolávati se jeho vlastních slov, že za studií byla mu vedle dějepisu historie literární předmětem nejmilejším; jako jsou dějiny a literární historie v úzké souvislosti vědecké, tak Jirásek romanopisec, sahající do českých dějin doby vzdálenější i bližší, nutně musel probírati se také historií literatury příslušné epochy, a jako spisovatel, jehož dílo vyvážené z minulosti mělo vždy vztah k době přítomné i příští, přirozeně byl také v souvislosti s literaturou své doby. Proto se může u Jiráska o svůj díl hlásiti také česká literární historie.

Čím jí přispěl, stalo se přímo i nepřímo.

Nepřímo, ale velmi vydatně, tím, že svým dílem znamenitou měrou rozšiřuje znalost starší české literatury. Mluvíme o úhoru literatury v době pobělohorské, o skrovné úrovni literatury doby pozdější, víme o řadě jmen spisovatelských, víme o názvu té či oné knihy, najdeme je v dějinách literatury starších i novějších, tam jako bibliografický záznam, zde zařazené vědeckým utříděním, ale věcný výtěžek nejde i tu zpravidla dále, než že to či ono jméno, ta či ona kniha utkví v běžné paměti: dočtu-li se však o nich u Jiráska, stanou se mi trvalým majetkem. To proto, že Jirásek ty dávné spisovatele a jejich knihy dovede zpřítomnit, oživit; uvádí je v souvislost se životem tehdejších lidí, ukáže, čím jim kniha byla, komu byla pokladem, kdo jí nenáviděl, co vůbec svého času znamenala. Primitivní noviny na počátku osmnáctého století, kalendář „hospodářský a kancellářský", jezovitský kus o sv. Václavu, čtení o jezovitské chytrosti, obmyslnosti a praktikách „Jezuitův zrcadlo", Alerův „Gradus ad parnassum", Šteyrova „Postilla katolická" i „Zrcadlo svaté", Koniášova „Cytera" i „Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamýkající", Frozínovo „Obroviště Marianského Atlanta", Klugarův „Katechismus neb naučení římsko-katolické užitečné", Hammerschmiedova satira „Proteus felicitatis et miseriae Czechicae", to vše a jiné vedle kroniky Hájkovy a Beckovského, Stránského „Respublica Bohemiae", vedle postily Husovy, bible Králické, Petra z Mladenovic „Spisu o utrpení Mistra Jana Husa", Komenského „Praxis", „Hlubiny bezpečnosti", „Kšaftu" nabývá živého smyslu, vyniká ve svém rázu, účelu, vlivu. A neomezuje se Jirásek na spisy vydané tiskem, nýbrž uvádí také podání rukopisná: mluví o psané kronice, která dosvědčuje, že místo slavností ku poctě Jana Nepomuckého konaly se

slavnosti na paměť smrti svatého Husa, o opisech ruzných písní a písniček, mezi nimi o dlouhé písni oslavující bělohorskou porážku, ,,Aria: o Bělohorské bitvě a victorii anno 1620. 8. Novembris", s refrainem ,,Victoria, victoria v celé české zemi"; uvádí, že potupná píseň o Husovi a Žižkovi, zpívaná při spalování bludařských knih, pochází od jezovity Třepického a cituje ji, i vzbudí tak i u neodborníka zájem, poučiti se blíže o skladateli i písni pracemi odborníků historických od Bílka a Rezka až k podrobné rozpravě Jos. Volfa (v Časopise Českého Musea 1910, str. 151 nn). A neopomene ani vedle tištěných řečí Adama Ignáce Mladoty ,,Ponížeenost vyzdvižená a ctnost korunovaná" a ,,Vale aneb poslední žehnání a loučení!" zaznamenati i ,,Přátelský vinš k vejlování D. C. H. urozené slečně Joachimě Mateřovské z Mateřova", přivázaný ke knížce obsahující německé kázání. proslovené za týmž účelem.

Obzvláště jsou životností naplněni spisovatelé, kteří pracovali o našem národním obrození. Jirásek je sleduje při jejich práci takřka krok za krokem, uvádí je ve vzájemný styk, přihlíží k samému vzniku jejich díla, vystihuje jeho dobovou aktuálnost, poskytuje pohled do jejich soukromého života a jejich osudu, zachycuje i jejich podobu. Tím se stává, že nejen jména vynikající, ale i méně známá vyvstávají v životní plastičnosti, knižní memorabilia nahrazují se dramatickou rušností, tištěným datům a výkladům dostává se názornosti, která nevymizí z mysli. Dobrovský i Patrčka, Kramerius i Rulík, Tham i Zýma, Pelcl a Nejedlý a Ziegler, Hýbl a Hněvkovský i Šedivý, Puchmajer i Raymann, Rautenkranc i Vydra, Štěpánek i Majober, Procházka a Marek, Klicpera, Jungmann, Hanka i Vavák, to vše jest nejen literatura, ale i život.

Mimo to však Jirásek českou literární historii obohatil přímo. Ve svazcích jeho Sebraných spisu jest řada statí literárních, některé z nich označil přímo ,,Z literární historie". V nich buď obšírněji se vrací k postavám, jež uvedl v dílo románové, jako k Františku Vavákovi, J. L. Zieglerovi; nebo vykládá o českém překladě díla Husova obhájce z osmnáctého století, Kašpara Royka, jejž pořídil Václav Stach (Petrýn), a o pohoršení, které vzbudil jak český překlad tak německý originál; nebo rekonstruuje obraz Husova mládí; nebo se obírá vydavatelem ,,Českého postyliona", který vycházel od roku 1719, K. F. Rosenmüllerem a jeho chotí Annou Marií, rozenou Plumauerovou. Jindy věnuje pietní vzpomínku Bohdanu Jelínkovi nebo Františku Pravdovi; oceňuje dílo tohoto, pronáší svůj názor o literatuře, která nemá dávat toliko lahudky a šperky jistému počtu vzděláním povýšených, nýbrž má také poskytovat živný chléb a světlo útěchy a povznesení těm, kteří hladovějí a kteří bez své viny zůstali v šeru nebo ve tmách. Zvláště cenné jest, co podává o Boženě Němcové, k jejíž ,,Babičce" opět

P. Bonaventura Pitr
(Ed. Vojan v „Emigrantu“ na Nár. Divadle)

a opět se vrací. Nejen že vystihuje její význam literární, uváděje ji v poměr k Immermannovi a George Sandové, nýbrž ji také komentuje: osvětluje postavu paní kněžny genealogicky a po stránce jejího soukromého života i politického vlivu, vypravuje historii ratibořického zákoutí, jde po stopách pamětníků, kteří znali Boženu Němcovou a rodinu Panklovu vůbec, hlavně Antonie Hoffmannové, která bývala u Panklů chůvou, a kamarádky Boženy Němcové Kristiny Celbové, od níž se jí dostalo ověření episody s císařem Josefem a smutné hostorie Viktorčiny.

Avšak Jirásek přináší pro českou literární historii také nové poznatky. Obšírně píše o životě a spisovatelské činnosti F. Vl. Heka, zejména o jeho autobiografii a zápiscích, jež jsou jejím pokračováním. Podal tak nejen ukazatele pro srovnání svého díla „F. L. Věk" s pramenem, nýbrž dal i podnět k tomu, že Jan Jakubec vydává dnes Sebrané spisy Hekovy v „Novočeské knihovně". Dostalo se mu zprávy, že v archivu hraběte Berchtolda na starém hradě Buchlově byl nalezen německy psaný deník Jeníka z Bratřic, i doplňuje ihned tímto objevem objemného svazku kvartového o 730 stranách mezeru, která dotud byla v sedmnácti svazcích Jeníkových „Bohemica", psaných skoro výhradně česky, a pokračuje tak nejen v tom, co o Jeníkovi napsali Primus Sobotka (v Časopise Českého Musea 1880) a Čeněk Zíbrt (Č. Č. M. 1897), ale opět také podává materiál k srovnání této markantní postavy a milovníka národních písní, jemuž věnoval svou rozmarnou idylu „Písničky", se způsobem, jakým vystupuje v jeho románě „F. L. Věkovi". Seznamuje s rukopisným nekrologem Jana Theobalda Helda a jednak i tu poskytuje látku ke srovnání se způsobem, jakým tohoto vynikajícího muže uvedl ve své románové dílo, jednak přispívá k poznání pražských poměru z konce osmnáctého a počátku devatenáctého století. Na základě protokolů vojenského soudu na hradě pražském, chovaných s jinými fascikuly h tin v registratuře bývalého zemského soudu ve sklepeních pod kostelem sv. Mikuláše na Malé Straně, vypisuje, kterak byl roku 1848 v Praze zatčen Karel Havlíček. Chopí se vetchého deníku sedmnáctiletého tertiána Františka Čupra a podává příspěvek k biografii významného českého filosofa a k poznání tehdejšího života duchovního. Z téhož důvodu seznamuje se záznamy, jež do knihy v deskách polepených mramorovým papírem vepsala M. D. Rettigová, i se zápisky učeného podivína Velce.

Tato „Kniha vděčných upomínek", již napsal František Emanuel Velc z Litomyšle, a jejíž první část vypravuje jeho příběhy od let třicátých až do počátku roku 1848, druhá pak paměti na rok 1848, jest bohata zmínkami o nejednom jméně náležejícím české historii literární i politické. Velc, který vystudovav práva oddal se vychovatelství, dostal se do různých

domů a poznal z přímého styku různé osobnosti. Když se stal sekretářem majitele zámku liběchovského a mecenáše Veitha, docílil Velc toho, že Veith poskytl útulku pronásledovanému Klácelovi, kdež tento napsal svou „Dobrovědu", „Jahůdky", „Ferinu lišáka" a započal své „Bajky Bidpajovy", až se oklikou přes Lipsko, kde pod známým pseudonymem vydal své didaktické básně i parafrasi eposu Goethova tiskem, vrátil do starobrněnského kláštera. Na zámku liběchovském, kde zároveň s Velcem byli Bolzano, umělci Schwanthaler, Gail, Václav Levý, konaly se porady o budoucím českém Slavínu, jichž se účastnili Palacký, Šafařík, Hanka, Vocel; Jungmann pro churavost nemohl. Neteří liběchovského pána byla Růžena z Najpaurů, zemřelá v mladistvém věku, jejím a jejích bratří vychovatelem byl bratr Fr. Douchy, jenž svuj překlad Shakespearovy tragedie „Romeo a Julie" věnoval „zemřelým Jindřichovi a Rosalii z Najpaurů, na důkaz své úcty k matce dvou duší v spanilém mládí zesnulých". Vocelovým doporučením dostal se Velc do rodiny Kalnokyho. Znal se s Filipem Čermákem-Tuchoměřickým, původcem základu při Svatoboru, po něm nazvaného; s Vackem-Kamenickým, Dominikem Kynským, J. K. Tylem, Mikovcem, Villanim, Sušilem. Vypravuje, jak trpěl Kalina, jak tomuto pán liběchovský poslal peněžitou podporu po Karlu Sabinovi, tento jí však nedonesl; o bídě Sabinově i o tom, že „se stal později padouchem, ale co utrpěl, nežli se jím stal", Kalina však že zůstal dobré věci oddaným až do posledního dechu. Vzácné přátelství jej spojovalo s Kollárem, v jehož rodinném kruhu v Pešti ztrávil několik utěšených hodin; přítelem mu byl i Janko Král. Stýkal se s Riegrem, Braunerem, na základě vlastní zkušenosti charakterisuje Havlíčka, vzpomíná Vuka Stefanoviče Karadžiče jakožto člena Slovanského sjezdu, Vinařického jakožto vůdce deputace v revolučním roce, osudu Krolmusova v něm, účasti Jos. Friče, Chocholouškovy. Kde se viděla potřeba, přičiňuje Jirásek k záznamům Velcovým vysvětlivky a poznámky; tak při Arnoldovi, bratru známého kněze Jana Arnolda, politickém agitátoru a českém publicistovi, který byl nejráznějším členem tajné společnosti Repeal, při sekretáři Slovanské lípy J. A. Gabrielovi, a poučuje tak o leckterém jméně literárním, jež zřídka bývají uváděna, jako o Kampelíkovi, Mikšíčkovi, překladateli Dickense Mořici Fialkovi, o A. J. Beckovi, otci pozdějšího předsedy rakouského ministerstva, který psal do Musejníku a do „Květů".

Zapomenutí a zapomínaní vubec u Jiráska docházejí práva: Jan Lhota, který pod pseudonymem Květoslav Bystřický složil veselohru „Vyzvědač"; prostonárodní spisovatel Jan Javornický a básník Jan Janata; překladatel Odysseje Ant. Liška, překladatel praktických spisů německých Nývlt, lexikograf Vojáček jakožto skladatel dramatu „Ludmila" a romantické básně „Václav", Kristian Stefan, spisovatel básní a povídek a překladatel

Cervantesova „Dona Quixota", Tacita, Puškina, Gogola; autodidakt Valouch, autor obrazu z patriarchálního života „Ajajka a Nathanael"; dovídáme se, že Josef Jireček překládal Lessingova „Nathana", že před Vrchlickým překládal Tassův „Osvobozený Jerusalem" O. M. Bukovský, že Norberta Vaňka k překladu Salzmannova „Krebsbüchlein" vybídl Held („Račinka"). Z doby starší najdeme mnoho zajímavého o českých a latinských hrách, hraných v XVII. století na piaristském gymnasiu litomyšlském, o historii knihtiskárny litomyšlské, o skladateli českých písní duchovních Danielu Stránském ze Slovače.

Neposlední měrou obohacuje Jirásek českou historii literární ovšem tím, že přispívá také k poznání vlastního života a tvoření. Jeho Paměti, sahající od let dětských až do roku 1888, vypisují nejen životopisné detaily a svět vnějších i duševních dojmů, jimiž tato doba mistrova života byla vyplněna, nýbrž osvětlují také jeho básnickou tvorbu. Poučuje o vzniku svého romantického příběhu z dob třicítileté války „Felice Tankredo" a historické povídky „Konec a počátek"; o prvním zárodku dramatu „Lucerna", o původním plánu k němu a rozvrhu s předehrou z roku 1893, a odmítá domněnku, že by v ní byly vlivy Hauptmannova „Potopeného zvonu". Zaznamenává episodu o Bendlovi, jíž použil v povídce „Z malých cest", a upozorňuje na fikci, jíž se dopustil v povídce „U rytířů", kteréžto pojmenování se ujalo teprve po ní. Činí poznámku o službě, kterou jeho „Emigrantu" prokázal Klugarův „Katechismus" (z roku 1746) a jeho kronice „U nás" rozhovory s hronovskými sousedy, o modelu obrázku z hor „Dvorský", o vzniku povídky „Do Němec", „Pokladu" a historického obrazu „Rybníkář", o podrobnostech ve veselohře „M. D. Rettigová". Opravuje domněnku, že by Věk měl co společného s litomyšlským vlastencem Hekem, příbuzným s Hekovou rodinou v Dobrušce. Konstatuje model aktuára Roubínka z „Filosofské historie", uvádí vůbec na pravou míru leckterou nepřesnou informaci nebo pouhou kombinaci o postavách svých děl, plně uznávaje zásadu Zdeňka Nejedlého, že první podmínkou pravého umění jest volnost tvůrčí síly umělcovy. Dovídáme se o neprovedeném díle o Juliánu Odpadlíkovi (1876) z doby, kdy žil v římském táboře při Rýnu, které ustoupilo historickému obrazu „Na dvoře vévodském"; o podnětu k povídce „Na Krvavém kameni"; o jediném prameni „Slavného dne" (Tomkuv Dějepis města Prahy), kterýžto obraz prvního hnutí husitského a bitvy na Vítkově nahrazen byl dílem „Proti všem", založeným na hlubším studiu hojnějších a původních pramenů; o prvním prameni „Psohlavců".

Při díle Jiráskově lze také stopovati ohlas cizích literatur v literatuře české nebo jejich vliv. Z literatury francouzské zdůrazňuje se vliv Rousseauův, Voltairuv, encyklopedistů na generaci z rozhraní století osmnáctého

Magdalena Dobromila Rettigová
(Hana Kvapilová v „M. D. Rettigové“ na Nár. Divadle).

a devatenáctého. Více však vyniká ohlas a vliv literatury německé. Možno jej stopovati především při Jiráskovi samém Připomíná sám, kterak za studentských let pilně se obíral německou literaturou, byv podnícen zvláště Vyhnisem, výborným znalcem světové literatury, který poukazoval k analogickým zjevům v literaturách, k souvislosti kulturních proudů a dovedl vůbec vzbudit lásku k věci. I přečetl mnoho ze Schillera, Goetha, Wielanda, jehož „Oberon" jej zvláště okouzlil, Lessingova dramata i část jeho prósy, Z Höltyho, J. H. Vossa, jeho „Louisu" i překlady z Homera, Heineho, Meissnera, Lenaua. Z toho nejvíce jej uchvátil Goethův „Werther"; trvale se mu vrylo v pamět místo, kdy Werther hledí s Lottou na dešť, rozšuměvší se po prudké bouřce nad jarní krajinou; Lotta, dojata tím pohledem, se zarosenýma očima položí ruku svou na ruku Wertherovu a praví: „Klopstock"; načež on vzpomene na nádhernou ódu, stržen proudem citů skloní se k její ruce a políbí ji, slze blažeností, která tím slovem Lottiným duší se mu rozlila — i nemůže Jirásek nevzpomenouti dojmu, jejž v něm vzbudil temperamentní výklad Vyhnisův při četbě Klopstockovy ódy „Die Frühlingsfeier"; proto také vystihl dojem Goethova „Werthera" na tesklivé srdce dívčí ve svém románě o Věkovi. Zaznamenává dále dojem, jakým němečtí klasikové působili na Helda: když Held podnikl cestu do Saska, vstoupil na půdu výmarskou s pocity, „jakéž vznešení duchové jako Schiller, Goethe, Herder, Wieland musí vzbuditi — — Ovzduší těchto duchů naplňovalo mne zbožností"; Schiller byl už zemřelý, ostatních ve Výmaru nezastihl; i byl spokojen s tím, že si prohlédl místnosti jejich obydlí, „tak jako je spokojen blouznivý milenec pomyšlením, že jeho milá v týž okamžik jako on se dívá na měsíc". Připomíná, že oblíbeného komika Svobodu znal také Goethe z lázeňských představení v Karlových Varech nebo Teplicích, a že na jeho vyzvání vystoupil několikráte také ve Výmaru, i že si ho vážil také Iffland. Když píše o „Paní kněžně" a jejích hostech, kteří meškávali v Ratibořicích nebo na zámku náchodském, neopomene uvésti, že sestra její matky Elisa, provdaná za hraběte von der Recke, mysticismu oddaná, skládala německé duchovní písně i jiné básně, a jak přátelský byl její poměr k německému básníku Tiedgemu, který ji doprovázel na cestách, také do Teplic a Františkových Lázní, že měl ve svém pokoji mezi obrazy také Husa, a že jeho známou píseň kozáckou „Schöne Minka, ich muss scheiden" do češtiny přeložil Hanka. Sympaticky vzpomíná Jirásek německého spisovatele a žurnalisty Oskara Teubera, autora dějin pražského divadla, který byl jeho spolužákem na gymnasiu broumovském. Několikráte chopil se příležitosti, aby vyložil, jak velký vliv měl na tehdejší generaci A. G. Meissner svou svobodomyslností, snášelivostí i nechutí k jezovitům, ač jinak byl smýšlení německého. Vyličuje, jak citlivá, touhy plná

duše (Heldova Lory) hledá útěchy u Matthissona, Novalise, Höltyho, jaké oblibě se těšil Gessner v překladě Jana Nejedlého. Uvádí, že kanovník Arnold se stýkal s Herderem a Goethem, a jak neohroženě hájil Schillera vůči hraběti Adolfu Kaunicovi, příbuznému slavného kancléře. Schiller vůbec působil, z jeho Loupežníků se citovaly celé odstavce, veršů Kristiána Schubarta užívalo se demonstrativně („Die Fürstengruft"). Najdeme u Jiráska, že F. Gülich, vystupující ve veselohře o Rettigové, uveřejňoval německé básně v Klaarově almanachu „Libussa"; o dopisu Gentzově, jejž poslal své přítelce Rahel, pozdější choti známého spisovatele německého Varnhagena z Ense, když s Metternichem meškal v Ratibořicích v červnu roku 1813; o vtipném Němci z osmnáctého století, Friedrichu Melchioru Grimmovi, skladateli muzikantského vidění Le petit prophète de Böhmischbroda; o Janu Ohéralovi, který prvotně záslužně působil vlastenecky jako redaktor a spisovatel, pak však (r. 1848) stal se odpůrcem národních snah našich a byl spolupracovníkem protislovanského listu „Prager Morgenpost" i jiných listů německých; o německém básníku Franklovi, který býval studentem litomyšlským; o Louise Bergové, choti pražského estetika K. L. Woltmanna, která vydala dva svazky českých pověstí „Volkssagen der Böhmen". Dovídáme se u Jiráska, že Velcovi byl drahým přítelem Uffo Horn, který odcházeje do Hamburku dal mu na památku objemný rukopis básní opěvujících nadšeně slávu naší reformace od Husa až po panování krále Jiřího; rukopis ten přišel však za politických nepokojů v Brně nazmar, a co se z něho nalézá v básních Hornových, vydaných v Lipsku roku 1847, jest jen malý zbytek jednotlivých básní, který se náhodou uchoval z vlastního přepisu Velcova a jejž on Hornovi na jeho žádost poslal, když chtěl do vydání pojmouti rukopis ten celý. Vypravuje o baronu Malovci, pocházejícím ze starožitného rodu českého, zpřízněného někdy s rodem Arnošta z Pardubic, že přeložil do němčiny některé z jeho drobných povídek a Vrchlického „Noc na Karlštejně", nakladatele však pro svůj překlad nenašel. A když píše o válce r. 1866, se zájmem vzpomíná, že se jí na Náchodsku účastnil německý básník Detlev von Liliencron a cituje partii z jeho „Leben und Lüge".

Konečně jsou literárně historicky důležity Jiráskovy styky se spisovateli soudobými. Byly buď náhodné, jako s Václavem Šolcem, nebo datovaly z dob studií, jako s Bašem a Bohdanem Jelínkem; nebo pouze redakční, jako s Nerudou a, přes osobní setkání, s Hálkem; byly literární a byly důvěrnější, jako se Šmilovským, Thomayerem, Vrchlickým, Wintrem. Z poměru, v jakém k nim byl, nejdůležitější jest poměr k Zeyerovi, určovaný chladnou uzavřeností tohoto, a k H. G. Schauerovi, příznačný protivou mezi starší a mladší generací literární.

Tak za mnohé vděčí Jiráskovi také česká literární historie.

Bohuslav Havránek:

O DOBOVÉM ZABARVENÍ JAZYKA U JIRÁSKA.

Historická povídka a historický román samy vedou spisovatele k tomu, že i bezděky v nich užívá spíše než kde jinde archaisujících prvků spisovného jazyka. Proto i u Jiráska setkáváme se s takovými ojedinělými zbytky starší doby jazyka, jež vůbec ve spisovné řeči ještě žijí nebo živoří, a to ve všech jeho dílech s látkami historickými. Setkáváme se na př. s dativním tvarem *sobě* u zvratného slovesa: M. 2, 16 (připomínám), abys sobě pamatoval a j.; se změnou předložky *v* v *u* před retnými hláskami: Pr. 11 A tak se tloukli (uprchlíci) odlehlejším krajem u velikých oklikách; s ustrnulým přídavným jménem *páně*: za lásku páně M. 2,103, jízdu páně mincmistrovu Pr. 121; se starým tvarem *biblí*: Pr. 175 a j.

Takové přežitky jazykové dodávají sice řeči patiny stáří, ale mohou býti i anachronismem; mohly se zachovati i v jazyce z doby mladší, než jest zvolená látka historická, nebo mohou býti rekonstruovány v podobě starší.

Od těchto nahodilých archaismů spisovného jazyka jest lišiti úmyslný *dobový kolorit jazyka*, totiž realistickou snahu přizpůsobiti jazyk určité době, umělé spojení nežijících již jazykových prvků určité doby s řečí současnou.

Jirásek ve svých zralých pracích přizpůsobuje jazyk dobově. Na př. hned na začátku díla *Mezi proudy* (1, 17sl.) vykládá student Bernášek zbloudilým a vyhladovělým druhům svůj ideál takto: „Pane králi! Teď by bylo pravda, že by i kaše byla útěcha naše. Kolikráte jsme jí druh druha ukydli, když nás jí pořád krmili. A chlebem jsme po sobě házeli — Ó by dost suchá partéka byla a trochu mastné jíchy! Když si tak vzpomenu —“

„Nač?“

„Na arcibiskupa nebo probošta anebo jen na každého faráře, co on teď má k večeři. (Utěšuje se dál svou budoucností.) Budu pak knězem, budu míti dobré bydlo, píti a jísti, co duše ráčí; budu choditi v čisté šubě —“

Výklad zkratek: *M.* Mezi proudy; *Pr.* Proti všem; *EvOl.* Evangeliár Olomoucký; *Hodět.* Řád vojenský Jana Hájka z Hodětína, napsaný r. 1413; *Hrad.* Hradecký rukopis; *HusE.* Erbenovo vydání Husových spisů, 1—3. 1865; *Chelč.* Chelčický; *Kat.* Štokholmská legenda o sv. Kateřině; *Let.* Staří letopiscové čeští od r. 1378—1562; *Otc.* Životy svatých otců; *Pass.* stč. Passionál; *Podk.* Podkoní a žák; *Štít.* Štítný; *Vlček* Václav Vlček z Čenova, Naučení králi Vladislavovi, kterak se mají šikovati jízdní, pěší i vozy, sepsané po r. 1490; *Výb.* Výbor z literatury české, I. 1845, II. 1868; *Ž. ř.* Žižkův řád vojenský z r. 1423.

„Budeš míti tučný a široký teřich, sádlem prorostlý zášijek a lalok utylý, líce ducaté a rumné,“ vyčítavě Jan po něm pokračoval. —

S jazykem soudních knih se setkáme jinde, na př. M. 3, 6sl.: Někdy býval při cestách k Pasovu a k Drkolnám v Rakousích a znal na té straně Čech každý strom a každou stezku — ale pak už tam nemohl obstáti a nic nebylo platno, že se měnil jednou v černou sukni, po druhé v červenou, že i bradu sobě učinil a že chodil posléze v poutničí osobě.

A význačná a náboženská válečná mluva doby husitské se ozývá v *Proti všem*, zvláště v řečech kněží a vůdců. Na př. na str. 34 horlí kněz Kániš: „. . .Protož jděte na Tábor, do místa vyvoleného, neboť tento čas pomsty i Praha jako veliký Babylon se všemi městy bude zkažena. Ale Tábor zůstane a tam není a nebude ani panování ani poddání, tam není nic mé, a nic tvé než všechno v obec rovně, tam všichni jsou rovní bratří a sestry. Protož pojďte! A půjdete! A kdo ne, kdo nevyjde s námi na Tábor, ten trestu neujde, neb my bratří Táborští máme činiti pomstu a rány mečem i ohněm. — Mečem i ohněm! — . . .“

Na str. 296 mluví před pochodem do Prahy hejtman Kuneš z Bělovic: „A jak jste slyšeli, ať z houfu nikdo bez odpuštění hejtmanova nejezdí a nechodí . . . A dá-li Pán Bůh nepřátely přemoci a některých kořistí dobyti, všechen ten vzatek snesete na hromadu, slyšte! A starší ze všech obcí rytířské, městské i selské ty věci rozdělí spravedlivě, jak na koho sluší. Ale kdo by si co sám zachoval, stajil, takový na hrdle bude trestán, buď kdo buď, žádných osob nevyjímajíc.

A vůbec všechny kusy, jak jste slyšeli, držte, a kdo by nedržel, ten bude hodnou pomstou kázán bez milosti. Tak míní bratr Žižka, v ty časy náš nejvyšší hejtman a ostatní hejtmané i všecky obce našeho bratrstva.“

(Dále mluví Žižka.)

„Slyšeli jste zas všecky kusy, bratří, a bohdá že nebude potřeba z nějakých neřádů trestáním honit, mrskat, bít, stínat nebo věšet a pálit, jak ty pomsty sluší (!) na zlé vedle zákona božího.“

Tyto ukázky samy o sobě dokazují u Jiráska patrný ohlas staršího jazyka. Úkolem tohoto článku jest určiti rozsah tohoto dobového zabarvení jazyka, jeho prostředky a prameny, jeho správnost a vývoj. Rozebral jsem proto po této stránce jazyk v cyklu *Mezi proudy*, psaném v letech 1886—1890, a v epopeji *Proti všem* napsané r. 1892—3. Cituji všude podle 1. vydání knižního. Historická látka trilogie „Mezi proudy“ zahrnuje léta 1381—1409, „Proti všem“ léta 1419—1420.

Jeden z nejúčinnějších prostředků, jímž — ovšem hodnověrně — archaisuje Jirásek řeč těchto svých děl, jest to, že vplétá do ní přímé citáty, volné obměny a reminiscence ze současné literatury české. Hláskově a tvarově

dává jim vždy podobu novočeskou, nutně, jinak by nesplynuly s ostatním kontextem. Archaisují proto jen lexikální materiál jeho řeči a syntaktické složení, ale i po té stránce je mnohdy upravuje.

Hláskově a tvarově upraveny jsou i citované písně.[1]) Tím řidší jsou archaismy *hláskové a tvarové* ve vlastním textu Jiráskově. Jsou jen úplně ojedinělé: na př. M. 2 *mřežových oken*, M. 3 *zamřežovaným oknem*, *tovařiš* a *tovařišstvem* M. i Pr. často; nezúžené *é* v příponě — *é ř*: Pr. haléř, M. 3 špehéř; *Rejn* M. 2, *lůže* M. 1 podle kvantity této doby a pod. Odchylky ty jsou omezeny vždy na určité slovo a jejich původ je tedy lexikální.

Starých tvarů vlastně vůbec není; uvésti lze jen: dat. pl. lapkám, M. 3 a j., lok. po sv. Prokopě Pr., přechodník *dada* M. 3 a příčestí trpné: neslyšáno M. 1, provodín konšely M. 3.

Hojněji jsou zastoupeny některé typické druhy *tvoření slov* ze 14. a 15. století. Na př. substantiva tvořená k adjektivům příponou *-ec*: *chromec* Pr., *nebožec* Pr., *slepec* Pr. (Hus), *vranec* Pr., *viselec* M. 1, Pr. (Štít.); k adjektivům na *-ný*: *odčnec* M. 2, 3, *změtenec* (Hus) a *ztracenec* (Vlček) Pr. a j. Tato slova jsou v staré době skutečně doložena. Podle jejich vzoru utvořil Jirásek nové *okaselec* M. 1 k starému *okasalý* M. 1 (Podk.) a užívá zdánlivě starých slov, ale vzniklých asi v době nové: *ryšavec*, *zvlčilec*, *ztřeštěnec*, *zbrojenec* (vesměs v Pr.).

Slovesná podstatná jména ve významu dnes neobvyklém: *horlení* Pr. (horlivost, Štít.), *skončení* věku i *skonání* věku Pr. (konec, Hus), *želení* Pr. (lítost, Hus.), *sbírání* Pr. (tábor) a j.

Přídavná jména na *-ný*, kde dnes máme *-ní* nebo jinou příponu: Pr. *polná krajina* (EvOl.), Pr. *prašná cesta* (Hus), Pr. *ranná zimnice* (Hus), Pr. *rybničná hladina* (Chelč.), Pr. *branná věž*, Pr. *škodní pochlebníci* (Hus), Pr. *vodná potopa* (Hus), Pr. *taneční veselí*, Pr. *žalobný* a j.; a asi podle jejich vzoru užívá Jirásek také adj. *špižný* (do špižné komory Pr.) místo *špižní*.

Ze slovesného tvoření není mnoho dokladů; na př.: *okřtiti* Pr. (pokřtíti), Pr. *otrápiti* (omámiti), Pr. *zženiti se* (oženiti se) nebo hromadná slovesa jako *pohadovati se*, Pr. 79 Pohadovati se s nimi (kněžími) nebudu (Pass.) a j.

Bylo by možno uvésti ještě dosti ojedinělých dokladů na jiná tvoření, na př. deminutivni *okénce* M. 1, Pr., adj. *zchlapilý*, *zpohanilý* z Pr. nebo i příklady odchylného kmene: Pr. *zábradlo* (zábradlí) jako u Husa, ale takové ojedinělé doklady patří do slovníka a ne do kmenosloví; ostatně i dřívější doklady byly přejímány namnoze jistě spíše jednotlivě.

V *slovníku* jest jádro jazykového zabarvení u Jiráska a to zcela přirozeně. Jest to slovní materiál, který se nejsnáze, nejdříve a nejvíce pře-

[1]) Jediné v M. 1, 228 jsou beze změny citovány verše 17—34 z 70. kap. Dalimila podle vydání Jirečkova v Památkách staré literatury české, č. 2, 121 (1877).

jímá i v přirozených stycích dvou jazyků nebo vrstev jazykových, a stejně jest tomu i při umělém míšení jazykovém.

Předně jde slovo s věcí, a zachovává-li Jirásek přesně detaily kulturně historické, zachovává i jejich označení původní, na př. při *kroji*. Spodním oblekem jest *čechl* a *rubáš* (košile) Pr., *vinutí* nebo *vinuté šaty* Pr. (prádlo), svrchním *suknice* M. 1 i Pr., *kytle* Pr. a *kytlice* M. 1, Pr., *nohavice* Pr., dále *kukla* M. 1, Pr. a *kuklice* M. 2, *klok* Pr. (lehký plášť), *krzno* Pr. (plášť kožichový) a *čuba* Pr. i *šuba* M. 2, 3, Pr. — Pláště jsou také *hazuka* M. 3, Pr. a *sutána* Pr. Na nohy obouvají *škorně* Pr. (Štít., Hrad.), na hlavách mají *točenky* M. 1, Pr. (Podk.) a *točenice* Pr., ženy oblékají *rouchy* M. 2, Pr. (Štít.) a závoje: *šlojíř* Pr., *samokroutek* Pr. a jemný *poučník* Pr., vlasy mají spletené ve *vacúny* M. 1. (Štít.) a jsou *ulíčené* Pr. (Hrad.); *kasaličtí* Pr. (Chelč.) a *okasalí* M. 1 (Podk.) muži nosí *valousy* Pr. a *otáhlý* kabátec Pr. (Chelč.). Látky na šaty jsou: *brykyš* Pr., *brunat* M. 2, *damašek* M. 2, *kamcha* Pr., *kment* M. 3, Pr., *lyndyš* Pr., *zlatohlav* Pr. a tkaniny bývají *krumpované* M. 1 a j. č.

K *výzbroji* patří: *lebka* M. 3, *helm* nebo *kapalín* Pr., *brně* Pr. (železná košile), *šorc* (sukně) Pr., *plechovice* (železné rukavice) Pr., dále v Pr. *oštíp* (Vlček), *palcát, paveza* (Hodět.) nebo *pavézka,* také i *kyjanice* (místo kyjenice), *řemdih* (Hus) a v M. 2 i *bradatice* (sekyra), *nožnice* (pochva) a j.

Ve vojsku husitském jsou v Pr.: *rotymajstři* (Hodět.), *cepníci, kopiníci, pavezníci* (Vlček), *pračata,* oddíly *koněberků* (Hodět.), *honců* s *hončí korouhví, posilci* a *ztracenci* (vesměs doloženo z Naučení Vlčkova). Ale vojenský slovník Jiráskův v „Proti všem" má výrazy z doby husitské i pro všechny jiné stránky života vojenského. Vozového šiku týkají se výrazy z Hodět.: *kladení vozů, vozník* (kůň tažný), *šín* (obruč), *kratce* (motyka), z Vlčkova naučení: *šperloch, plac, tarasnice* a j. I pro nejrůznější boj a jeho výkony užívá současných slov: *harc* a *harcování* (Hodět.), *hold* i v M. 1, 2, *holdovní list* M. 3, (Hodět., potvrzení, že poddanský poplatek zaplatil nepřítel), *mužsky* (se brániti) M. 3, *návěstí, odpovědný list* M. 3, *odpuštění* (dovolení k odchodu), *okřídlí* (křídlo, Vlček), *poběhlý* (zběhlý), *podvrhovati kopí* i v M. 3, *potiskati* (nepřátele, Vlček), *potkání* (srážka, Vlček), *pouštěti oheň, retovati* (Vlček), *strahovati* (stříci, slíditi) *šilink* (běhání ulicí, Hodět.), *šlak* a *šlakovati, špehéř* a *špehovati, šturm* a *šturmování* (Vlček), *výtržka* (výtržnost, Ž. ř.), *vzatek* i v M. 2 (Ž. ř.), *zásada* (záloha), *zištné* místo (Vlček).

A jako celé vojenské ovzduší husitské jest vystiženo výrazy vzatými z oné doby, stejně jest vystiženo i prostředí náboženských snah a horlení. Bezpečně doloženy z oné doby jsou na př. tyto názvy Jiráskovy ze života náboženského a kněžského: *bekyně* M. 1 (Štít.), *duchovná bolest* Pr. (Štít),

kaplice M. 1, *mšál* Pr. (Hus), *oltářník* M. 2, *pateř* (růženec) Pr., *sakristan* Pr. a j., z ovzduší české reformace: *artykul* Pr., *bratrstvo* Pr. (táborské), *horlení* Pr., *lajce* M. 1 (Hus), *ohavenství* M. 2, *náprava* Pr., *nařčení* Pr., *násilníci a škodní pochlebníci* Pr., *nehodný kněz* Pr., *odúmrť* Pr. (Štít.), *ohnivě mluviti* Pr., *ohňově kázati* Pr. (Štít.), *ohňová řeč* Pr. a j. (Štít.), *prázdný hříchu* Pr. (Otc.). *proradce* Pr. (zrádce, Hrad.), *svorenství* (svornost) Pr., *účastný pravdy* Pr. (Otc.), *utisknouti svědomí* Pr., *vymetati pohoršení* Pr. (Otc.), *způsoba* (přijímání), Pr.; výsměšná slova: *hřebenář* Pr., *jednuška* Pr. (Let.), *kněžek* Pr. (Hus knieżek), *kuklík* (mnich, Rokyc.) Pr., *modlosluha* Pr. (Hus), *popský* M. 1; o umírněných Táboritech: *plachta* (ornát) Pr. (Let.), *plátenník* Pr.; výtky nezřízeného života: *kuběna* Pr. (Hus), *pitancie* Pr. (pití, Hus), *rufián* Pr. (svůdce, Hus), *ženina* M. 1 a č. (meretrix) a j.

Vedle toho dominujícího okruhu vojenského a náboženského v starém slovníce u Jiráska jest ještě život studentský a městský vůbec zachycen typickými výrazy dobovými. Ze studentského prostředí jsou to na př.: *bakalář* M. 1, *tabard bakalářský* (šat) Pr., (homo) *literatus* M. 3, *mendík* (žebravý student), *librář*[2]) (knihovna) M. 1 a j.; z veselého studentského a městského života názvy hudebních nástrojů: *kejdy* M. 1, *kobos* M. 2, *křídlo* M. 1 a j.; *hudení* M. 1 (hudba), *rytm* (píseň) M. 1, ze Štít. známá slova *helmbrechtná* panna, *helmbrechtnice* a *helmbrechtství* v M. 1, dále *frej* M. 1, Pr., *frejovná panna* M. 2, *dvorná slova* M. 2 a *zabylství* Pr. (zábava, stč. zabylstvo), *krčemník* M. 3 a *krčemné* stavení M. 1; z prostředí městského vůbec: *rynk* M. 2, *uhelná huť* M. 1, *kotec* Pr., *forberk* Pr. (předměstský dvorec), *ratouz* Pr., v domě *mazhauz* M. 1 nebo *palác* M. 2 a *jistba* Pr.; *šepmistr* Pr., *čtvrtní hejtman* Pr., *měštěnín* Pr. a různá zaměstnání: *apotekář* Pr., *barvíř* M. 2, (ranlékař), *celeti* Pr. a v M. *parnost*, *nechutenstvie* a rostliny *dřevec* (stč. dřevce), *opich* a *posed*, *helméř* M. 2, Pr., *kramář* M. 2 (kupec), *krampéř* Pr. (vetešník), *pergamenník* M. 3, *prták* (přištipkář) M. 2, *šlojířnice* Pr. a *vodák* M. 2 a j.; sem jest také připojiti slova jako: *čistec* M. 2, *čistcový* kalich Pr., *postav sukna* M. 3 a *trouba kmentu* M. 1 (kus), *calta* Pr., *malvazí* Pr., *patoky* (řídké pivo) M. 1, *pražma* M. 1; ze života panského a dvorského: *dobrý* M. 2 (šlechtic), *dvořenín* M. 2, 3, *dvořák* M. 1, *holota* M. 1, *láj* M. 1 a poddaní: *chám* Pr., *chlap* Pr., *chlapský* Pr., *kmetična* M. 3 (selka) a j.

Vedle těchto skupin přejatých starých slov jest roztroušeno v Mezi proudy a v Proti všem ještě velmi značné množství slov z konce 14. a ze začátku 15. stol. Týkají se nejrůznějších oborů a jsou mezi nimi i slova významu formálního. Uvedu aspoň některá:

Subst. *pacholek* Pr., *panna* Pr., *starosta* (vůdce) Pr., *vladyka* f. M. 3,

---

[2]) V starém jazyce však krátce: librařie, libraří nebo librař.

Pr., *zloskvrník* Pr.; *káně* (racek) Pr., *věžník* (pes) M. 1, 3, *veveřice* M. 3, *kamenice* M. 1 (část statku), *koltra* M. 1 (záslona), *měděnice* M. 2, *skoula* Pr. (štěrbina); *bleskot* Pr. a *blyštěti se* Pr., *dobré obecné, zemské* M. 1, 3 (dobro), *firmament* M. 2 (obloha), *klokoč* Pr. (vlna na vodě), *koláč* Pr. (úděl), *králka* Pr. (neplecha), *kročej* Pr., *snesení* Pr. (usnesení), *suchota* M. 3, *starost* Pr. (stáří), *vědmo* M. 1. (omen, Štít.). Adj.: *holá* voda Pr., *krevný* bratr Pr., *novotný* bojovník Pr., *odporný* (odporující, nepřátelský) velmi často, *podobný* (vladyka, slušný) Pr., *zapeklitý* žid M. 2, Němec *zapeklitý* M. 3 (zavilý) a j.

Slova běžného života: *dělný den* (všední) Pr., *drva* Pr., *hřeblo* M. 1, *krmě* M. 2 a j. č., *kus* (skutek) Pr., *líza* (vrub) Pr. *okřín* (mísa) M. 1, 3 a č., *poctivost* (úcta) Pr. a j.

Slovesa: *břísti, vybřísti* Pr., *činiti se tovařišem* M. 1, *kázati* (trestati) M. 1 a č., *loučeti kamením* M. 2, *mezovati* M. 3, *omeškávati se s někým* M. 1, *ostáti* M. 1 (ostojí-li on i vážnost jeho trůnu, 263), *náviděti* M. 1, *protiviti se* Pr., *pychati* M. 1, *přepýchati a přetráviti sousedy rouchem* M. 3 (Štít.), *rechniti* M. 1 (hubovati Štít.), *staviti* (lotrovstva a zmatky) M. 3, *umáliti* M. 1 (Kat.), *tušiti sobě* (míti naději) M. 1 a j. (Štít.), *krví umákaný* M. 2, *vězeti* Pr. (vězniti). Adv.: *hyn* Pr., *medle* M. 1, *ostatek* (konečně) Pr., *právě* (správně) Pr., *hrubě* (často), *nechutě* M. 3, *úsilně* M. 3 a j.

Dobové zabarvení *skladby* — v nejširším slova smyslu — zdá se býti na první pohled místy značné, ale to jest přičísti na vrub citátů. Ve vlastní řeči Jiráskově není ho mnoho a to ještě v jednotlivých případech je možno se klamati nezpozorovaným citátem nebo reminiscencí.

Některé příklady: přídavné jméno mívá v přísudku tvar jmenný, na př. M. 3, 157 Všude poddaní naříkali, že jim nikdo není raden ani pomocen; dokonce i v přívlastku: Pr. 31. na Hory Kutny.

Užívá starého spojení „*sám druhý*", na př. M. 3, 473 „...Co by (purkrabí) svedl sám druhý nebo třetí —" a m. j.

S oblibou popisuje genitivem kvalitativním; na př. M. 3, 458 Tlačisvět ryšavé brady a roztržené chřípě levé, starý, zkušený lapka, . . .

Starý vliv se projevuje také ve vazbách předložkových, na př. prostředník a prostředek jest vyjádřen předložkou *skrze*: M. 2, 50 a skrze něho a s ním dostal se do bytu; druh předložkou *od*: Pr. 11, vzácné zboží od kalichů, monstrancí, ornátů i drahých knih; *vedle* ve významu přeneseném: Pr. 64 dokládal, že se nedá vedle výkladu a rozumu každého kněžka vésti.

Odchylných starých vazeb slovesných vyskýtá se jen málo příkladů, na př. M. 1, 37 Nestůj po rozkoši (o rozkoš).

V slavnostním, kazatelském stilu jest děj vyjadřován místy passivně:

M. 2, 90 Takové nekázně, takového a jiného ohavenství jako her v kostele, by v novém kostele netrpěno.

Ve větné skladbě projevuje se vliv starých vzorů tím, že tam, kde archaisuje — a to i v dialogu — píše v přesně logicky stavěných normálních větách a v rozčleněných souvětích s klidným spádem a s vazbami přechodníkovými tak, jak psávali staří autoři čeští v prose pod vlivem umělé logické skladby latinské. Srov. na př. místo z líčení útoku na židovské město: M. 2, 41 Rozvášnění, rozzuření křesťané však nedbali. Ti krví již umakáni jen bili do židův a vraždili, oni zase loupili a kořist sháněli, vybíjejíce skříně, truhly, vytrhujíce podlahy nebo do komor a sklepů se ženouce anebo židy mučíce, aby se vyznali, kde ukryli své peníze nebo jiné bohatství.

Jinak nějakých jednotlivostí specielně české staré skladby větné nemá. To, že užívá často spojky *a n*, jest jen archaismus, zděděný z literární tradice. (M. 3, 20 — (lotr) jej Tkaničku obral, an se před Berounem v řece koupal. . . a m. j.)

A stejného původu jest i to, že samostatnou větu smyslu důvodového uvozuje rád enkliktickým-*tě* (-ť je): na př. M. 1, 84: Věděltě asi pan lovčí, že se bude král ptáti, a m. j., užívá toho i nesprávně za pouhé enklitické -*ť*, *ti*; na př. M. 1., 78 „Všaktě myslím," dodal. Toto -*tě* v pracích z mladších let jest místy velmi časté, na př. ještě v M. 1 na str. 367 dvakrát a 368 třikrát a pod., v pozdějších spisech již nikoli.

V slovosledu napodobí starý usus, vzniklý vlivem latiny, několika způsoby: klade zaměstnání za vlastní jméno, M. 2, 28 Kříž, kramář, Pr. 28 . . . volal Šíma kovář. . . a m. j.: uměle řadí přívlastky: M. 3, 11 a poslední Hvězdář Šilhavý, hlavou třesoucí. — Také posunuje sloveso ke konci věty.

Mocnější však než vliv starého knižního jazyka jest i v historických povídkách a románech Jiráskových často vliv lidové větné skladby a stilu; srov. na př. řeč venkovské stařeny v Pr. 39: „Zbloudili jsme, matko, chceme na Radonice. . ." — „A to ne — ty jsou tuhle, zrovna za Hvozdnem," a stařena ukazovala směr. — „Daleko-li?" — „A jen půl hodiny, ani ne; ale v tom blátě —" a pod. A jest to v dialogu i se stanoviska historické skutečnosti oprávněnější.

Celkem v jazyce trilogie „Mezi proudy" a epopeje „Proti všem" projevuje se doba látky především stopami tehdejšího pokladu slovního a to stopami dosti bohatými, tu a tam objevuje se vliv staré skladby, o vlivu na hláskovou a tvarovou podobu nelze však mluviti. Přejatá slova stará jsou po této stránce úplně přizpůsobena, na př.: trouba, skoula atd. a to i násilně, poučník místo paučník. Jirásek přejal hlavně odborné názvy náboženské, vojenské, krojové, školské a typická slova a obraty z hnutí reformně nábo-

ženského, ze života studentského a městského a ze zaměstnání vojenského. Kde jest děj z tohoto prostředí, jest lexikální zabarvení jazyka často velmi značné a přímo až ucelené, není-li z tohoto prostředí, jest daleko menší, až skoro žádné.

Tato nesouměrnost a vůbec kvantita jazykového zabarvení v probraných dílech není stejná. Proto otázku, jak Jirásek cituje a jaké jsou prameny a původ jeho starých prvků jazykových, proberu postupem časovým, aby lépe vysvitl vývoj.

V citovaném na začátku úryvku z dialogu studentů v I. díle *Mezi proudy* (str. 17) jest ohlas z *Podkoního a žáka* a to těchto veršů z řeči žákovy:

nenie partéka tak sucha
bych jie nerozmočil jichů, (v. 84—5)

a z řeči podkoního:

by vám dali jíchy mastné (v. 119) a

když již za stolem sědem,
inhed na sě lúčiemy chlebem, (v. 145—6) a dále

pakli nenie (zvěřina), ale kašě.
To ť jest vše útěcha našě,
že ť jie ukydá druh druha, (v. 155—8).

A dále řeč studenta Jana jest jen nepatrně upravený citát z *Chelčického Postily* (78a) — „na ně (kněží) to svědčí jich tuční a širocí teřichové, sádlem prorostlí zášijkové a lalokové utylí a líce ducaté a rumné.“

Tento úryvek jasně ukazuje, jakým nenápadným způsobem Jirásek cituje obyčejně s nepatrnou obměnou, jak přizpůsobuje literární reminiscence, redukované často až na pouhá dvě, tři slova, své situaci, a ukazuje se, že i překládá (lúčěti — házeti). Zastupuje také hned oboje prostředí — studentské a reformně náboženské, která jsou v tomto díle i v druhých dvou karakterisována hojnými citacemi a pak i dobovým slovníkem. Pramenem jsou mu současné památky literární.

Na př.: ze satiry *Podkoní a žák* ještě i verš 19. „na němž sukně šěrá, umlená,“ ozývá se v tomto díle v popise studenta na str. 8, „v šeré sukni dosti umlené,“ a tento výraz: „umlená sukně“ se pak vrací častěji (216, 2, 35, Pr. 630 a j.). I s výsměšným oslovením žáka: „Ach přehubená partéko“ (v. 111), „psotný sagitáři“ (v. 379) se setkáváme: „. . . vy partéky hladové!“ (M. 2, 133) a „O vy sagitaři —“ (M. 1, 19) a j. Také i jiná

ještě slova z této skladby jsou v slovníce Jiráskově, na př. okasalý, dvořák, calta.

Hojné jsou citáty ze studentské poesie milostné, přímé i nepřímé: na str. 35 jest druhá strofa písně: „Dřevo sě listem odievá“ a na str. 163 jest citát z Písně Závišovy a j. V dialogu na str. 172 užil začátku písně: „Má milá zmileličko, zbělelo tvoje líčko.“

Výrazové prostředky ovzduší náboženského a hnutí reformátorského jsou opět brány z náboženské literatury starší i reformátorské, ze *Štítného, Husa, Chelčického.* Mnohdy jsou to dost obšírné citáty. Na př. na str. 20 (M. 1) jest modlitba: „Paní má, svatá Máří, věčná panno všech panen, matko nejvyššího milosrdenství, skrze ten, jenžto tvou duši prostoupil,“ atd., dosti dlouhá. To jest skoro doslova Modlitba k panně Marii ze *Svatovítského rukopisu* (86[a] sl.). Na str. 206 ve zbožných úvahách Eliščiných jest skoro doslovný překlad ze štokholmské *legendy sv. Kateřiny* (v. 686 — 693, 705—7), na str. 49 jsou přímo citovány verše ze staročeské písně „Doroto, panno čistá“.

Dokladem ohlasu reformátorské literatury jest již uvedený citát z *Chelčického*, srov. dále v M. 2, 34 (bojí se svobodného slova), jež by ukázalo, jak oni na hynšti velikém a Kristus na kříži vysokém, jak Kristus s trnovou korunou a oni s drahým kamením a perlovou“ s místem *Husovým*: Kristus na kříži vysokém, oni (biskupové) na hynstě velikém; Kristus trnovú korunu má na hlavě, oni s drahým kamením perlovú (vyd. Erb. I, 175) a j. Také *bible* užívá, tak na str. 21 (M. 2) jest parafrase 35. žalmu v přání: „aby pochytil (Hospodin) štít a pavezu a povstal ku pomoci proti nepřátelům, ať jsou jako plevy před větrem a nechť na ně připadne setření.“

Mimo tato dvě prostředí vyskýtá se v I. dílu Mezi proudy jen tu a tam staré slovo, na př. při lovu: holota, láj a j., nebo ohlas literární, na př. na str. 133: „Že ti ošiji líce,“ hrozil švec... stejně jako hrozí své ženě v staročeské *satiře o ševci*: „v ten čas ošiji líce“ (Hrad. 126a) a opět v M. 3, 7 „a tobě ošiji líce —“ S nelichotným oslovením „hubenče hubený“ z téže stránky *rukopisu hradeckého* setkáváme se také na str. 11: „Vy hubenci hubení!“ a slovo *hubenec* vyskýtá se pak častěji (Pr. 229 a j.). Také i v II. díle na str. 31.: Všechno to mu namnoze vynesl obchod samety, damašky, hedvábí, brunatem a různými kropeninami přešlechetnými i pruhatinami nevídanými — jest ohlas z rkp. *Hrad.* 112b: „jakýž mám brunat: kropenina přešlechtená, pruhatina nevídaná“, ale posměšně volená slova pro vlastnosti látky z chlubné řeči kupcovy změnil Jirásek v označení druhů.

V tomto druhém díle jest také archaisována řeč tam, kde se líčí vpád do židovského města a vraždění v něm (str. 38 — 48) a ještě i scény s dokto-

rem Osvětlem jsou leckde zabarveny některými slovy lékařskými, jmény rostlin a i literárními ohlasy.

Celkem však v I. i v II. díle jest jazyk dobově zabarven jen v malé části; vlastní zápletky románové, v II. díle celé vypravování o Žitovi a o zachránění krále Václava jest psáno řečí skoro naprosto nearchaisující.

Ve III. díle „Do tří hlasů" je sice také dikce některých částí dobově skoro nezabarvena, na př. str. 28 sl. a j., ale dobový kolorit jazykový jest podstatně rozšířen. K scénám ze života jihočeských lapku (str. 1 sl., 106 sl., 144 sl. a j.) užil Jirásek přímého starého pramene, *Popravčí knihy pánův z Rožmberka* z let 1389—1429 a řeč těchto krevních zápisů se v nich jasně ozývá. (Vydal ji r. 1878 Frant. Mareš.)

Úryvek uvedený na str. 351 jest složen jako mosaika ze slov Popr. knihy: „a jest vuodce na silnice k Passovu a k Drkolnám," „ten chodí po vsech v pútničí osobě" (Popr. R. 22), a „měnil sě jednú v črnú sukni, druhé v červenú, a tak vždycky s nimi býval" (Popr. R. 12). Srov. na str. 450 „chytili černého a tlustého pacholka, jenž štětky na trzích prodával" a dále „ti všichni (vyznal) že jsou většinou ze zboží páně a loupí ze msty a že stav mají v Sedle mezi Bystřicí a Stráží ve třetím dvoře na pravé ruce od Bystřice ku Pěnné jedouc, u nějakého starého sedláka" s Popr. R. 15 „Jan, črný a tlustý pacholek, jakož štětky prodáva na trziech" a Popr. R. 21 „Item recognovit, že on Matěj... jměli jsú stav ve vsi řečené Sedlo mezi Bystřicí a Stráží v třetiem dvoře na pravě ruce od Bystřice ku Pěnné jedúc, u někakého starého sedláka jměli jsú stav a jmievají." Na str. 460 místo „u Hřebena lesa vzali Budějovickým Němcům za dvacet hřiven grošů litého stříbra a tři kopy grošův a pět zlatých a mnoho pateřů akštainových, čtyři samostříly a ty kupce zjímali a nesli je s sebou na Moravu" jest stejně doslova vzato z Popr. R. 18 a také na str. 464 „Máloť jich na hradě, a dobudeme ho, chcete-li, kdykoliv přilehnete" je z Popr. R. 29 „máloť jich jest na tvrzi; dobudete, chcete-li, kdyžkoliv přilehnete" a ještě mnoho jiných míst. Také slovník těchto lupičských scén závisí na Popravčí knize, odtud jsou na příklad slova: *bitunk* (dělení kořisti), *bůch* (pul uzeného prasete), *hudec, kabelatý* (s velikou hubou), *klecavý, lapka, lapkovati, piknosý, pivovar* (vařič piva), *příjemce, příjemník, přijímač, proradce, strahovati, žžahač* a j. Také všechna jména lapků až na dvě jsou vzata z této smolné knihy.

Na tomto příkladě jasně vidíme, jak Jirásek využívá svého přímého pramene ze souvěké literatury i po stránce jazykové. Dobové zabarvení řeči jest pak v takových scénách věcně založených na přímém pramenu starém velmi značné a ovšem i bezpečné, tvoří je z valné části přímo slova staročeského autora.

Na pramenných studiích zakládá se také věcně epopej *Proti všem*. Tím si vysvětlíme vzrůst obsahu i rozsahu dobového koloritu jazykového, svědčí o tom také již sama bohatost dokladů v uvedeném slovním materiálu.

V citovaném již úryvku řeči hejtmana Kuneše z Bělovic a Žižky jest zkrácený výňatek z *Žižkova řádu* z r. 1423: „Ale jest-li žeby kde pán Buoh dal nepřátely přemoci a poraziti, města, tvrze, hradu dobyti, táhnúce polem, nebo polem ležíce, kterých kořistí dobyti: aby ten vzatek a ty kořisti sneseny, svedeny, svezeny a na hromadu skladeny byly,..., a k tomu aby byli vydáni a voleni starší ze všech obcí, panských, rytířských, městských i robotězuov, aby věrně spósobili ty věci chudým i bohatým a spravedlivě, jakž na koho sluší, rozdány a rozděleny byly,... Jest-li pak žeby kto co vzal, nebo-li zachoval, a to bylo usvědčeno dobrým svědomím: k tomu takovému chtěli by popraviti, k jeho hrdlu i statku, buď kdož buď, žádných osob nevyjímajíce... ...Míníť také bratr Žižka i jiní páni hejtmané, rytíři, panoše, měšťané, řemeslníci i robotězi svrchu psaní a jmenovaní, i všecky obce, s pomocí boží a obecní ze všech neřáduov trestati i bíti, trestáním honiti, mrskati, bíti i zabíjeti, stínati, věšeti, topiti, páliti, i všemi pomstami mstíti, kteréž pomsty na zlé slušejí vedlé zákona božího,..." [3]) Tento *Žižkův řád* a starší *Vojenský řád Jana Hájka z Hodětína* i mladší *Naučení o šikování jízdních, pěších i vozů* od *Václava Vlčka z Čenova* jsou pramenem jazyka vojenských scén. To jest již viděti z rozboru starých vojenských názvů.

Druhý tam citovaný úryvek z „Proti všem" — řeč kněze Kániše — jest ohlasem *Příbramova* spisu *Život kněží táborských*. Srov. jeho slova: „V ten čas nebude nižádného na zemi kralovánie neb panovánie, ani poddánie, a všichni úrokové a dani přestanú, ani jeden druhého bude k čemu nutiti, neb všichni budú rovní bratřie a sestry" (Pal. Děj. III, 1, 388) — „dovésti mienili, aby město Pražské jako Babylon bylo ohněm zkaženo" (Čas. čes. duch. 1863, 421) „řkúce, že již jest čas pomsty" (423), „činiechu sě anjely" (425). Znovu se zde ozývají hojně slova Husova, srov. na str. 50 — „matka často vykládala, jak je panenstvo nad vdovstvo a manželstvo velmi povýšeno" (Hus E. 3, 270 drahé panictvo v Kristovi a panenstvie v jeho matcě jest vysvobozeno, a nad vdovstvo a manželstvo velmě povýšeno), na str. 46 „křivé staré dřevo nebrzo kdo napraví" jest z Husa (E. 3, 110). Opět jest často citována biblę, na př. na str. 187: „To jsou ti, kteří přišli z velikého soužení a umyli roucha svá a zbílili je v krvi Beránkově... Nebudou lačněti ani žízniti více a nebude bíti na ně slunce ani žádné horko. Nebo Beránek pásti je bude a dovedeť je k živým studni-

---

[3]) Výbor II. 275 sl.

cím vod, a setře Bůh všelikou slzu s očí jejich..." Zjev. Jana 7. 14, 16, 17 a j., ale v bratrského překladu jako i jinde.

Také *listinné* památky byly pramenem věcným a pak i jazykovým, na př. na str. 55 doslova citován list českých pánů k dvořanům Zigmundovým (Archiv III, 186) na str. 60 jest v místě: „A také to, že každý lže v svou hlavu jako zlosyn nejhorší, kdo před nimi na naše království nešlechetně vznesli, i na moravskou zemi, že by rozliční bludové u nás vznikli a kacířstva" ohlas známého protestního listu pánů českých i moravských do Konstancie (Arch. III, 192). Dokladů takovéhoto přímého vlivu pramenů na dikci Jiráskovu v „Proti všem" bylo by lze uvésti nepřehledné množství.

Zajímavě na mnoha místech a v různých situacích užito jest slov písně *Ktož jsú boží bojovníci.* V Žižkově odpovědi: „Je (nepřátel jako kobylek), bratře, ale pán Bůh velí se nebáti záhubců tělesných" (531) jest refrén písně:

Tenť Pán velíť se nebáti
záhubcí tělesných,

a také v Žižkově oslovení vojska před bitvou na Vítkově slyšíme slova písně „retuj druh druha" (píseň „retuj druh druhého"), str. 554. Válečný pokřik písně „Na ně, hr! na ně" ozve se v křiku: „Hrr na ně! Hrr! (str. 561). Prosba uprchlíka z hradu — „Pro bůh vás, krajané, prosím! Živte mne! Nezabíjejte! Živte" — upomíná na známý verš „bíte, zabíte, žádného neživte", který jest však později přidán (srv. Nejedlý, Děj. husit. zpěvu 255).

Jiné písně husitské jsou často citovány přímo, na str. 299 „Povstaň, povstaň, veliké město pražské" nebo Husova píseň „Jezu Kriste, štědrý kněže" na str. 114 a m. j.

Ale přitom i v „Proti všem" jest jazykové zabarvení nesouměrné. Poněvadž však vojenský živel a hnutí náboženské dominuje a románový děj vlastní ustupuje, vzrostlo i dobové zabarvení do šíře. Jest bohatší a ucelenější, než bylo v „Mezi proudy", poněvadž Jirásek, když čerpá věcně ze starých pramenů současných, těží z nich i jazykově. Jádro jeho tvoří citáty a obměny starého textu a pak přejatý slovník.

Co se týče správnosti jazykového koloritu Jiráskova, totiž zda souhlasí jazykové prvky archaisující skutečně s jazykem doby látky, ukazuje rozbor, že pramenem těchto prvků byly Jiráskovy především souvěké české památky literární. Z nich cituje, z nich přejal i svůj slovník. Přesné hranice mezi citátem a mezi vlastní řečí Jiráskovou není; na př. v prvním citovaném úryvku z „Mezi proudy" jest v citátu z *Chelčického* výraz „líce ducaté a rumné", s tímto výrazem se pak setkáváme častěji: M. 3, 15 Byl rumného,

ducatého líce, Pr. 569 rumné, ducaté tváře se potem zalévaly. Ohlas *Husova* místa „O lháři... prázdnopěvci, lajce, básníci, křivokradí neb zlorádce, pochlebníci, šeptáci, dvornomluvní a němečtí šprechéři!" (E. 1, 87) jest v M. 22, 107 mladík... byl jeho mysli vhod... že nebyl... žádný pochlebník a dvornomluvný německý šprechýř", ale jinde se setkáváme s jednotlivými slovy z tohoto místa: prázdnopěvec, lajce, křivoradí (zkomoleno v křivokradí), šepták. Srov. také ohlas skladby *Podkoní a žák* a písně *Ktož jsú boží bojovníci.*

Proto realistickému požadavku pravdivosti koloritu dobového vyhověl po stránce jazykové úplně tam, kde archaisuje. Dobová správnost jeho archaismů filologa až překvapí. Všechny příklady uvedené v rozboru jazykovém jsou skutečně doloženy z konce 14. stol. nebo ze začátku 15. a jejich počet bych mohl ještě značně rozmnožiti. Vytknouti možno jen ojedinělá nedopatření: na př. toto zkomolené *křivokradí* M. 2, 93, Štítného slovo *napěnožec* (pyšný člověk) (Mus. 69[b]) změnil v *napěnožka* a pod. Také někde porušil význam slova: *postavec* znamená v staré češtině hedvábnou látku, Jirásek ho užil (M. 2, 41) ve stejném významu jako *postav sukna* (kus sukna) a pod. Ve slově *kyjanice* přearchaisoval, v dokladech ze 14. a 15. století zní to slovo vždy *kyjěnicě, kyjenice,* stalo se tak snad podle Hájka, který užívá tvaru *kyjanice* (37[a] = Flajšh. I. 232).

Pochybenými archaismy jsou některá adverbia na *-o,* na př. *hlasno* (M. 1, 2), jako je v rkp. královédvorském (Oldř. 42); v stč. bylo jen *hlasně* (L. F. 22, 1895, 103); nebo podle nepravé glosy v Mater verborum „*miln*" fulguo jest u Jiráska *mlna* ve stejném významu jako v glose v M. 2, 109: jak se dělá kamení v povětří z dušnosti a mlny a z vláhy větrové a proč dolů padá.

Jsou také případy — nečetné — toho, že užívá slov doby pozdější, na př. *poctivice,* jsou známy až od 16. stol., také slova: *drancovník, ladrovaný* kůň Pr., *lektoř* (M. 1) jsou podle našich vědomostí asi mladší; místo starého tvaru *chodicí* (šat), užívá mladšího tvaru *chodčí.* Sem také patří to, že cituje v době husitské text bible Králické. Jindy také archaisuje řeč slovy neobvyklými, jež jsou však nová, na př. *bratrovec, obuch.*

Příčina těchto nesrovnalostí jest v tom, že na jeho dobové zabarvení jazyka působily také archaismy, které přejal vůbec z literární tradice nebo ze své tvorby starší; neboť Jirásek jednou užitý obrat starý nebo získaný kulturně historický detail často a rád opakuje; doklady níže uvidíme.

V počátečních svých pracích Jirásek archaisuje jen velmi nepatrně. Ještě na př. v románu *Konec a počátek* — vyšel ve „Světozoru" roku 1879 — jest kromě několika archaisujících řečí Korandových a Vavřincových, v nichž jsou také dva tři citáty, jen několik starých termínů krojo-

vých (na př. *šat chodcí i vinutý*), právních (*půhony a ortelování*) a slov jiných: *tovaříšiti někomu, milost, frejíř* atd.

Tento původně praskrovný slovník starých výrazů vzrůstá v dalších pracích. Tak v románě *V cizích službách* (v „Osvětě" r. 1883) užívá již Jirásek dost odborných názvů husitského válečnictví, na př. *cepník, harc, hold, holdovati, honce, koněberka, potiskati, šperloch* atd., s nimiž jsme se setkali v „Proti všem"; pramen byl asi stejný. Ale přece ještě ani v *Skalách*, vyšlých v „Lumíru" r. 1886, kdy začal psáti Jirásek I. díl „Mezi proudy", nelze mluviti o dobovém zabarvení jazyka. Archaisují zde jazyk jen nečetná jednotlivá slova, většinou technické názvy, na př. *šaty břeskového květu barvy, cejch* (znamení), *barvíř* (lékař), *kmentový falacit* (šátek), *diversí* (útok), *kontrfekt* (podobizna), *nebožec* (nebožtík) atd. Naopak myslím, že by přesný jazykový rozbor ukázal, že jest v tomto spise archaisujících prvků méně než v některých pracích starších, na př. než *V cizích službách*, ale jistě jest jich méně než v povídce *Ze zlatého věku v Čechách*, otištěné v „Matici lidu" r. 1882. V této povídce z doby Rudolfa II. jest bohatý slovník z domácnosti městské, ze života maloměstského i dobrodružného, na př. *bodená rána* (bodná), *fatkář* (břichopásek), *hleditruňk* (piják), *kleprtík* (mimochodník), *krčemník, lichevník, morděř, nevypitvaný* (ničemný), *nožnice* (pochva), *šaty pernaté* (peřiny), *harasové punčochy, ložument* (ložnice), *mazhaus* atd. A vedle slovníku užil v ní i citátů a také skladba řeči jest dosti přizpůsobena starým vzorům, na př. na str. 62: „Zrovna těch dnů, co jsem tam meškal, byl sťat jakýs starý člověk, hrozný lakomec a lichevník. Pro nekřesťanskou lichvu hrdlo propadl."

Vyvíjel se tedy Jiráskův jazyk po této archaisující stránce postupně, třebas ne přímočarně do cyklu „Mezi proudy"; v „Proti všem" je tento vývoj pro Jiráska celkem dovršen. Příčinou toho jest, že zde od historické literatury přešel k souvěkým pramenům a z nich těžil pak i jazykově. Tuto cestu nastoupil již během trilogie „Mezi proudy", zvláště v třetím díle, jak jsem ukázal jazykovým rozborem. Podporovaly tuto změnu i vnější události života autorova; od r. 1888 žije Jirásek v Praze a třetí díl počal psáti r. 1889.

Výsledek této filologické úvahy jest stručně tento: V zralých pracích s látkami historickými zabarvuje Jirásek dobově svůj jazyk a to tím, že jej proplétá citáty a reminiscencemi ze současné literatury, přejímá dosti bohatě staré výrazy, hlavně odborné, a místy i poněkud napodobí skladbu starých vzorů. Není to sice zabarvení důsledné a souměrné, nýbrž jest omezeno jen na jednotlivé scény, ale je pravdivé. Dospěl k němu postupným vývojem a hlavním pramenem jeho jsou souvěké literární památky, jež jsou mu spolu i pramenem věcným.

Quido Hodura:

NÁŘEČÍ VE „VOJNARCE“ A „OTCI“.

Nedlouho před Národopisnou výstavou (r. 1895), v níž dostoupily vrcholu naše národopisné snahy devatenáctého století, napsal Jirásek *Vojnarku* (1889) a *Otce* (1894). Obě dramata váží látku ze selského života na Litomyšlsku a v dialogu užito jest tamního nářečí. „Vojnarka“ zobrazuje skutečný příběh ze Střenice, horské vsi, národopisně nejzachovalejší na celém Litomyšlsku, ležící v jižní části okresu směrem k Poličce. „Otec“ je rovněž vylíčením skutečného příběhu, ale ze Sloupnice, která jest asi 6 *km* vzdálena od Litomyšle a leží v úrodném kraji směrem k Ústí nad Orlicí. Tím jest dán rozdíl v nářečí „Vojnarky“ a „Otce“. „Vojnarka“ má nářečí spíše poličské, „Otec“ litomyšlské v užším smyslu. „Vojnarka“ má nářečí starobylé, „Otec“ průměrné, jak snad ještě i podnes se na Litomyšlsku mluví, a dialektické látky jest v něm mnohem méně než ve „Vojnarce“. To jest způsobeno také tím, že v „Otci“ není zvláště starých osob, kdežto ve „Vojnarce“ jsou takové osoby dvě (Vojnar a Havlová), a že v „Otci“ vystupují některé osoby městské neb studované, ve „Vojnarce“ však samé osoby selské. Ale zdá se, že ještě jedna důležitá okolnost způsobila tento rozdíl: srovnáváme-li dramatický sloh obou prací, zřejmě vidíme v „Otci“ úsilnější snahu po větší hospodárnosti výrazové, technické prostotě a jednoduchosti. Jistě i „Vojnarka“ znamenitě dbá všech těchto požadavků; i ona jde pevně za vnitřní dramatickou ideou, neodvracejíc od ní potřebné pozornosti rušivými a jen zevními podrobnostmi, které jen překážejí náležitému uplatnění této idey. Ale „Otec“ jde po této cestě ještě dále, jest slohově ještě o stupeň čistší a ryzejší. A tu se zdá, že i v této okolnosti jest příčina větší skrovnosti dialektické látky v „Otci“ než ve „Vojnarce“. Ani „Otec“ ani „Vojnarka“ nejsou totiž psány jen nářečím. Tvary dialektické jsou tu promíšeny tvary spisovnými a o míře dialektu rozhoduje esthetický soud autorův, který dbá toho, aby dialekt, jako kterýkoliv jiný zevní prostředek dramatické techniky, hlavní dramatickou ideu podporoval a v ničem jí nerušil.

*

Změny hláskové, na nichž jest nejpatrnější místní osobitost nářečí, jsou zastoupeny hojně, ale i tu jest všude zřejmé úsilí Jiráskovo nepřestupovat mezí, jež stanovuje hlavní účel dramatu: vyhýbá se úzkostlivě odchylkám, které by směšností neb nevkusem mohly porušovati vážný účinek dramatického děje, aniž užívá odchylek, které, jsouce obecně české, působí dojmem vulgárnosti (hiatické *v* na počátku slabik před samohlás-

kami na př. se nikdy nevyskytuje). Při tom nikterak se nebojí odchylek hodně zvláštních (to platí jen o „Vojnarce"), jen když mají zjevně místní charakter (tekně, místo pěkně).

Nejhojněji doloženo jest tak zvané *obalování*, t. j. zvláštní bilabiální výslovnost *v* na konci slabik po samohláskách a po samohláskovém r. Jirásek dobře cítil, že toto bilabiální *v* není samohláska, a proto na některých místech je přepisuje *uv* nebo *vu: neníuvšemu* konec (Vojn. 70)[1]) *teprvuteď* (Vojn. 65), proč ses *neuvdala* (Vojn. 43), *teprvu* (Vojn. 13). Vojnarka má hodně dokladů obalování: *ďoučata* str. (7.), *zrouna* (8), *dáuno* (9), *nejdřiu* (9), *kreu* (9), *ďouka* (9), *prauda* (9), *zauři* (11), *ďoučátko* (13) (zde *eu* připodobněním se změnilo v *ou*), *opraudu* (14), *stouku* (15), *šaule* (21), *mluuko* (21), *pruní* (23), *mluu* (24), *křiudu* (24), *diuná* (25), *staute se* (38), *ďoučeti* (Otec 23).

Jde-li o tuto změnu na začátku slova, jest tu patrně samohláska, která jest podmínkou změny, na konci slova předcházejícího, a tu Jirásek, cítě tuto sounáležitost, píše obě slova dohromady: *toušecko* (Vojn. 41), *poušem* (Vojn. 67), *keušemu* (Vojn. 38), *žeušecko* (Vojn. 37), *bratrustal* (Vojn. 59), *o méulastní* (Vojn. 35), *tuzeušímáte* (Vojn. 34), *chtítudát* (Pojn. 13), *abysesudala* (Vojn. 13), *seudala* (Vojn. 13), *protože se nebuduudávat* (Vojn. 10).

Jindy píše obě slova zvláště: *taky udovu* (Vojn. 13), *nechci udávat* (t. 14), *mu ušecko* (t. 22), analogicky jest obalování i po souhlásce: *jsemušecko* (t. 42), *pro nějušecko* (t. 76). S touto změnou souvisí dativní přípona oj místo ovi, kde *v* z příčin patrně dissimilačních zmizelo: *študentoj* (Otec 9), *Honckoj* (t. 10), *Václavoj* (47), ke *koňoj* (Vojn. 12), o *pacholkoj* (t. 10), *hochoj* (t. 27).

Příznačné *poudat* místo povídat jest doloženo jen ve „Vojnarce", a i tu důsledně jen u osob nejstarších, totiž u Vojnara a Havlové: *poudám* (16), *poudáte* (15), *poudal* (12). Selka praví: *poudačku* (t. 29), ale *povídáte* (tamže). Selka se ptá: *Povídal tobě?* Martin (pohonč) dopovídá: *Betka něco poudala* (str. 29).

V „Otci" obalování, jak vidno z dokladu, jest doloženo jen v dativní příponě *oj* a ve slově *ďouče*. Jistě tu byly příčiny umělecké, pro něž tuto změnu Jirásek vyloučil; neboť obalování jest změna, která jest rozšířena po celém okrese, ba z části i v městě, a to i u lidí nejmladších.

S jakou rozvahou vedl si Jirásek, jest zřejmo také z vyloučení *cák* a *kdák* (m. co pak, kdo pak), kterážto zvláštnost tak výrazně odlišuje severovýchodní Čechy ode všeho ostatního území českého. Pro *stahování slabik* má Jirásek jen tyto doklady: *třá* (Lojn. 75, 13), *uďál* (Otec 42, 46), *prál* (Vojn. 17, 30, 40), *ňáký* a *ňáko* (Otec 24, 32; Vojn. 8, 9).

---

[1]) Cituji Otce podle vydání z r. 1913 a Vojnarku z r. 1898.

Klesnutí jotace po retnicích neboli, jak na Litomyšlsku s posměchem říkají, petáctví jest velmi hojně doložcno, ale jen ve „Vojnarce“. Doklady jsou hlavně u Vojnara a Havlové: *zabehla* (12), *tobe* (13), *mel* (13), *zemežluč* (15), *nevesta* (15), *rozbeh'* (16), *ve službe* (20), *zpevák* (32), *rozumelas* (36), *při mesíčku* (46), *petky* (60), *vejmenici* (62), *vejmenek* (63), *do nesvecené země* (79). Bětce ovšem všichni říkají *Betka*. Praví-li Havlová: *Aby si na ni Pán Bůh zpomel*, odpovídá selka: *Ba vzpomněl*. (Str. 16.)

Lidové *úžení é v í* má tyto doklady: *k okýnku* (Otec 6), *shlídla* (t. 11), *dobrýtro* (t. 12), *prkýnko* (t. 40). V příponách pádových zachovává Jirásek jak v „Otci“ tak i ve „Vojnarce“ tvary spisovné, nezúžené. Mám doklad jen z „Otce“ na str. 30.: já jsem na *svým*. S úžením souvisí také tvar (mám tam první) *hypotyku* (Otec 8), kde je í později zkráceno.

Také *změna ý—ej* jest doložena jen v slabikách kmenových: *pejchy* (Otec 13), *bejt* (Vojn. 12), *prohejřil* (Vojn. 13). V příponách pádových jsou vesměs tvary spisovné. Rozšiřování *ú* v *ou* na počátku slov má jen tyto doklady: *ourok, outraty* (Otec 7).

Odchylná *kvantita* samohlásek jest doložena v těchto slovech: *večír* (Vojn. 44), *v lůni* (t. 10), *minoutku* (Otec 27). Ve slově *diťátko* (Vojn. 37) vzniklo *i* novým krácením z *í* v dítě. Ve slovech *mysel* (Otec 50) a *oumysel* (Vojn. 9) jest analogické *vkladné e, vynechané samohlásky* jsou ve slovích *Ančka* (Otec 41), *pohonč* (Vojn. 8) (= pohonič) a *nadivajnu* (Vojn. 18).

Skrovné jsou také doklady pro *dissimilaci* souhlásek i samohlásek, neb pro přesmykování: *kameráde* (Vojn. 22), *lumera* t. 15), *kylysar* (t. 20), *lejthary* (t. 27), *vejřeuně* (t. 63).

Ze *změn souhláskových* jest ve „Vojnarce“ zastoupena nejstarobylejší změna litomyšlská (souhl. p, b, m v t, d, n), jinde v Čechách naprosto neznámá a i tu dochovaná jen v ústech lidí nejstarších. Mladí lidé se už pro ni starším vysmívají a právě ve Vojnarce dokládá Jirásek také tento výsměch: Bětka povídá Martinovi, pro hřebík (ředyk) starému Vojnarovi jíti že nechce, ale kdyby mu řekl, aby šel pro *holoude v troude na dýly míse*, to že by šel (str. 17) (znám teto výsměch s důsledným tvarem n ý s e). Doklady jsou jen v ústech Vojnara a Havlové v těchto slovích: *teknou* (12), (=pěknou), *tekné* (15), *ředyk* (=hřebík) (17), *dežte* (19).

Ještě jen ve slově *tedejř* ř místo ž jest starobylejší změna souhlásková, jež v ústech Vojnara a Hrušky charakteristicky zabarvuje dialog Vojnarky (str. 9. a 36); ostatní změny souhláskové jsou už známější a dodnes rozšířené: *dochtor* (Otec 7, 8), *seknice* (Vojn. 73), *svarba* (Vojn. 10, 50), *porád* (Vojn. 15), *schoř* (Vojn. 60), *gredit* (Vojn. 55, Otec 10) a *dyk* (=dyť) v oblíbeném poře-

Madlena Vojnarová (Otylie Sklenářová ve „Vojnarce" na Nár. Divadle).

kadle starého Vojnara: *dyk jsem to poudal* (str. 78 a j.). Méně obvyklá jest ještě změna c v č, ve slově *dyčky*, doloženém v řeči starého Vojnara a hospodské ve „Vojnarce" (str. 12 a 50).

Hojné jsou příklady *vynechávaných souhlásek*: *j jest vynecháno* ve slovech *esli* (Vojn. atd.; důsledně u všech osob v celé Vojnarce), *eště* (Vojn. 11 atd. vždy), *krajc* (t. 15), *pudu* (t. 11), *půčíte* (t. 59); *v vynecháno*: *lajc* (t. 16), *lajčka* (t. 59), a pak ovšem v dat. příp. oj m. ovi; *h jest vynecháno*: *tule* (t. 11, 42), *tadyle* (t. 60, 55), *tole* (t. 65), *onedá* (t. 76) a *žavý* (t. 54); *k* (vlastně *g*) *jest vynecháno*: *dyž* (Vojn. 9, 12, 71), *dybych* (t. 9), *nidá* (t. 16), *nide* (t. 17), *něde* (t. 18), *švaře* (t. 12); konečně *ď*, vlastně *ť* jest vynecháno ve slově *pote* (621) m. pojďte a *z* ve slově *vemu* (Vojn. 17), *vem* (Otec 16).

Zvláštní zmínky zasluhuje vynechávání *h* na začátku slov, která koresponduje zvratnou analogií s přidáváním *h* na začátku slov. Jest doloženo jenom ve „Vojnarce", protože v Sloupnici vůbec ani u nejstarších lidí není známo. Ve „Vojnarce" mluví tak jen starý Vojnar a sedumdesátnice Havlová. Doklady jsou: rá v karty (36), *vyrál* (15), *prorává* (64), *rob* (16), *zarabali* (16), *rozí* (69), *rozně* (13), *hráda* (15, 19), *hradil* (13) m. radil, *hrubáš* (14), *hrád* (13).

Přidávání c, v komparativě tolik rozšířené, má jen jediný doklad ve slově *volnějc* (Vojn. 44). Za to jsou častější doklady pro přidávání slabiky *-ka* ve slově sem: *semka* (Vojn. 8; praví tak selka i Bětka, pak na str. 37). V „Otci" *semka* není možné, neboť tento suffix *-ka* (semka, domka) jest znám pouze v jižní části okresu litomyšlského, hraničící s Poličskem.

Tvaroslovná kořist je velmi nepatrná. U *substantiv* vedle hláskové proměny v příp. dat. *oj* m. *ovi* (doklady viz výše) jsou jen ojedinělé příklady pro nominativ ve funkci vokativu: *pane dochtor* (Otec 13), *selka* (Vojn. 21) a *Betka* (t. 27); na místě selko a Bětko. U *adjektiv* jest doložena ojediněle příp. inst. pl. *-ma*: *cizíma* (Otec 52) a příp. *-om* u příjmení v dat.: *Vojnarom* (Vojn. 18) na místě Vojnarovým. Komparativ od rád jest obyčejně *radši* (Otec 22, 28 a 30 a Vojn. 17), ve „Vojnarce" většinou *rejši* (Vojn. 15, 28, 29, 39). *Čtyrma* ve „Vojnarce" na str. 10 jest jediný dialektický tvar z číslovek. V dokladě: *Jan mně žádal* (Otec str. 46) jest tvar *mně* vlastně jen fonetický přepis tvaru *mě* a nikoliv zvláštnost tvaroslovná. Poněkud hojnější jsou dialektické tvary *slovesné*: *jseš* (Otec 23, 38 a 46), *abysme* (Vojn. 11), *prosej'* (t. 14), *můžu* (Otec 34), *tlouct* (t. 10), *pomoct* (t. 33), *přemoct* (t. 26), *utřou* (t. 13), a pak hojné příklady pro vynechávání *l* v masc. *-l*ového participia.: *řek'*, *bod'*, *nemoh'*, *zalez'* atd., jak ve „Vojnarce", tak i v „Otci". V celku však lze říci, že tvarosloví není dialektické, že v něm Jirásek dbal mluvnice i v takových případech,

kde tvary dialektické jsou v blízkém sousedství tvarů spisovných. Antonín n. př. vypravuje: *Pak se mně uďála kola před očima* (Vojn. 21). Nebo Havlová, jež s Vojnarem zastupuje nejstarší pokolení selské, praví: *pro ňáké darebné ďouče*... (16). Na str. 15 je: *sto renských*, tedy tvar se spisovnou příponou; Anna v „Otci" praví o Vitouškovi, že *celý seschl* (str. 12) a podobně velmi často. Rovněž v obou dramatech nenajdeme ani jediného příkladu pro nominativ pl. ve funkci akkusativu (hrát si na vojáci atd.), ač tato záměna patří k nejrozšířenějším zvláštnostem litomyšlského nářečí. Jirásek, podle všeho, byl tu veden zřeteli esthetickými, nepřijímaje nekriticky všeho, co se mu podávalo, a vybíraje toliko to, co hovělo hlavnímu jeho účelu uměleckému.

Docela jinak má se věc *ve skladbě a slovníku*. Tu naopak míra lidovosti jest vrchovatá a stěží lze nalézti i jen slovo, které by nemělo lidového zvuku a které by bylo výlučným majetkem řeči spisovné. Jirásek využil tu plnou měrou přirozené krásy lidového jazyka a dodělal se tak mnohem mocnějšího účinku dramatického, než kdyby byl ulpěl na běžných výrazových prostředcích řeči spisovné. Nebylo tu ovšem pouhé napodobení, nýbrž samostatné tvoření v duchu řeči lidové. Za mnohé příklady uvedu jen jeden: Monolog Diviškův v II. jednání „Otce", když po prvé přijde do nově získaného statku, kde leží zabitý jeho syn Bobeš. Není tu dlouhých řečí, ba ani ne souvislé věty, jen slova prostá, vyrážená s úsilím — hrozní svědkové toho, co se děje v starcově nitru.

Vedle této klasické *jednoduchosti* — „Otec" vyniká tu více než „Vojnarka" — jíž Jirásek zřejmě se naučil v řeči lidové, vyniká dramatický dialog „Otce" i „Vojnarky" neobyčejnou *živostí*, jíž dosahuje Jirásek lidovým *spojováním větných součástek i celých vět*. Nejen že převládá *parataxe nad hypotaxí*, ale z různých *opravujících a dodatečně doplňujících slov* stále jest patrno, jak mluvící osoba při řeči myslí, jak řeč svou v přítomné chvíli tvoří a omyly neb nedostatky opravuje a upravuje. Některé příklady:

Křivda. Potkal jsem ve vsi pořádníka, a *on*, *abych* mu vzal psaníčko, *že* má jen to jedno k nám do vsi. *Jářku*: *komu, Kopeckým, sem s ním, řku* a hned ho dodám — podle kupertu. (Otec 34.)

Hoch: Hm, to toho je, a já půjdu zas na hon *tadyhle* s tím z Prahy, *co* je u Kopeckých. *A heť*, včera mně dal čtyrák, *panečku*, když uďál devět. (Otec 6.)

Drtina: Ale šenkýřko, *on* Havlů, Antonín, *jako* on nastávající hospodář na Vojnarově, tady dnes nebyl? (Vojn. 49.)

Hruška: Inu on se leckdo na pout těší. A *taky* pujdou, kteří jak živi snad nebyli. *Jako on* z rychty Dostál. (Vojn. 10.)

Zvláště jest pěkný příklad konkrétnosti a živosti, kde hlavním prostředkem jest časté opakování slovíčka *tak*, vyjadřujícího jakoby sumu, úhrn. Hruška: *Tak* za nebožtíka Vojnara a celé přátelstvo — *tak*, *tak*; je hezky, že *tak* pamatuje, *tak* s pánem Bohem! (Vojn. 11.) Podobně časté opakování a: Divišek: Mládenci tancujou — kamarádi Bobšovi. **A** on tam zakopaný! **A** nic neužil, *nic*, jako já nic (Otec 51). Vojnar: **A** já nic — **a** viděl mě, **a** šel kolem mně **a** jak hubu oteuřel, samé odmlouvání a rejpání. (Vojn. 35.) Brožek: ...Ale on že nemůže — **A** že nemá, že žid teprve pošle. **A** já to že nic nedělá, jen aby přišel, že tu budeme čekat. (Vojn. 35.) Nelze tu nevzpomenouti oblíbeného a v historických románech hojně užívaného zpusobu, jakým Jiráskovy osoby reprodukují přímé řeči: zde jejich vzor, jejich pramen! —

Jiný podobný příklad, kde vedle hojného *a* jest ještě zvláštní užití spojky *anebo*: *Selka*: Marja Panno! A co ten chudák zkusí! A co my si teď počneme v tenle čas, kde koho seženem! A Honzíčka neviděla? Nebyl s tebou v dolcích? *Bětka*. Nebyl! Kdo ví, kde zas tejcí. *Anebo* sedí s Martinem a poslouchá ňákou jeho povídačku, jak ten princ jed samé netynky. (Vojn. 8.)

V „Otci" Bobeš, pozoruje Kopecké odcházející ze statku, vyjadřuje úsečnými větami dojmy právě prožívané: Ah, vraty nejdou, po vsi se stydí, radši za humny pěkně, aby bylo míň slávy. A pan bratr s nimi! — Panstvo k panstvu! (Str. 38.)

Ve „Vojnarce" je mnoho dokladů pro slůvko *jako*, které má význam vysvětlovací a rovněž vydatně přispívá k oživení a zkonkrétnění dialogu: To že by váš druhý, *jako* Antonín neuďál — praví selka Havlové (str. 16). Tys už dřiu sloužil, *jako* před vojnou — praví Vojnar Antonínovi (str. 20).

Témuž účelu slouží různé vložky: *víte, vidíte, toť se ví*: Selka: A nikdá se nezmínil vo té, *víte*, co se pro ni dal na vojnu? (Vojn. 16.) Hruška: Šak ale vzal jsem outočiště k panence Marji a putoval jsem do Vambeřic a pak do Marja Cell a *vidíte*, jakoby to se mne shodil. (Vojn. 9.) Vojnar: Chytne tě třeba najednou bláznění, budeš se chtít udát, a vezmeš si, *toť se ví*, mladé fanfarum. (Vojn. 13.)

Zvláštní jest také užití disjunkce: *Hruška*: A pak *zlobte se, nezlobte se*, co jste dosud užila? (Vojn. 10.)

Z charakteristických *odpovědí*, trefně odstiňujících rozmanité city mluvících osob, vzdor, pošklebek, opovržení a p., užívá Jirásek těchto tří: *pravda*, které je nejklidnější; *toť* (toť že) už je ráznější, a *bodejť*, zlostného a opovržlivého.

Selka: A sám se dal na vojnu. *Havlová*: *Toť že*, a to pro ňáké darebné đouče (Vojn. 16.) *Bětka*: Máš zlost? *Martin*: *Bodejť* měl, mám.

Selka: Chceš se líbit! *Bětka*: *Bodejť* chtěla. Jak byne. Bobeš praví Anně, že přijde-li na večer k okýnku volat, jistě se mu neozve. *Anna*: *Bodejť* ozvala. (Otec 6.) *Antonín*: ...Po mém se dálo, dyž jsem byl eště čeledínem, neřku-li teď —. *Hruška* (lahodně, chlácholivě radí): *Prauda, prauda,* šak ale bys měl pamatovat.

Divišek.
(J. Mošna v dramatu „Otec" na Nár. Divadle.)

Už z románů historických je známo Jiráskovo umění typickými rčeními, jakoby nějakými příznačnými motivy, charakterisovati ruzné osoby: připomínám jen Martina Tkaničku v „Dvojím dvoru" a Doubenusa, neb boušínského faráře v Nové kronice „U nás". Jistě i tyto typické fráze jsou puvodu lidového, alespoň „Vojnarka" přináší dva podobné příklady. Zvláště typická jest fráze: *Dyk jsem to poudal,* provázející věrně starého Vojnara od prvního vystoupení na jeviště (str. 12), až do výjevu posledního (na str. 78); působiť dojmem až groteskním, když Vojnar nad čerstvou mrtvolou Antonínovou pronáší vážně naposledy: *Dyk jsem to poudal, že to s ním diuné skončí!*

Vrtivý, čilý a pletichářský dohazovač Hruška má zase svoje stereotypní *šak ale,* kterým zahajuje téměř všecky své řeči (str. 10, 11, 53 a j.).

Starý Vojnar má ještě svého *čerchana* (19, 70) a svoje *stakradente* (str. 20); karbaník Drtina zas rád opakuje *jen žádnou urážku* (53), a tak každá osoba jest charakterisovaná osobitou řečí při značné poměrně všeobecnosti a povšechnosti lidové mluvy. Starobylé tvary, jak jsme viděli, jsou na př. jen v ústech Vojnara a staré Havlové, a zdá se, v některých drobnostech se činí rozdíl i mezi selkou a čeledí.

Drobných zvláštností syntaktických jest celkem málo: *lajc* (Vojn. 16) a *pout* (Vojn. 9) je masculinum, *študije* je fem. sg. (Otec 11); místo v komoře říká se *na* komoře (Vojn. 42); příklad na výraz *s několika předložkami* jest jen jediný (*nadosmrti* = Otec 45); pro *gradaci* lidovou dokladů není. *Sám a sám* (= docela sám), jež pronáší Hruška ve Vojnarce (str. 71), nezní dosti lidově. Alespoň Divišek v situaci, která ke gradaci mnohem více svádí, opakuje prostě — *a já sám — sám* (Otec 52).

Z bohaté látky *lexikální* vybírám tyto doklady: *brusnoha* (nadávka = tulák) Otec 13; *čmolouhat* (chodit sám na velkém prostranství) Otec 52; *foukat* (Od Bobšova hrobu bude foukat zlý vítr, t. j. bude po něm zlá památka) Otec 45; *had* (hady nasazovati = klevetiti, poštívati) Vojn. 58; *hout* (= poutnický zástup) Vojn. 9; *jíti* (tomu jde dobře = daří se dobře) Vojn. 15; *klásti* (jak jsem mu klaď, skonal třetího dne) Otec 45; *kloníček* (= řetkvička) Vojn. 33; *kloudně* (se vede komu) Vojn. 15; *kolikrát* (= několikrát) Vojn. 20; *kupert* (= obálka) Otec 34; *lenošek* (= stolička) Vojn. 55; *mha* (míti po tři sta korců mhy = nic) Otec 34; *mutýrovat se* (s tebou = ostouzet) Vojn. 9; *mysl* (to je chlap vysoké mysle = pyšný) Vojn. 70; *naběhnouti* (na pěst komu = přijíti do rány) Otec 13; *nechat* (nechal jste mně = dovolil) Otec 22; *ohavět se* (s tebou = ostouzet) Otec 14; *opotit se* (aby se mu opotila žluč), t. j. aby se rozzlobil) Vojn. 56; *oženaltý* Vojn. 50; *pantáta* (= hospodář) Otec 36; *pořádník* (= obecní posel) Otec 34; *porachotit* (= pošramotit, o kládě) Vojn. 7; *politika* (= diplomat, chytrý člověk, vychytralý) Vojn. 27; *potratit* (paměť = ztratit) Vojn. 52; *přehánšti* (lejstra = učiti se v nich) Otec 12; *příkladně* (na příklad) Otec 18; *prvej* (= před chvílí) Vojn. 22; *putovat* (zdrávi putovali = pozdrav na cestu) Otec 21; *rejhoň* (nadávka = rýpal) Otec 14; *rolejk* (o rozmazleném kluku) Vojn. 12; *stav* (nemáš žádný stau u mě = nechce se ti pobýti u mne, nemáš stání) Vojn. 66; *stouha* (u brslenek, patrně stuha) Vojn. 12; *šajblata* (moučné jídlo) Vojn. 8; *štípit* (= oštěpovat) Vojn. 52; *štráfovník* (záletník) Vojn. 37; *tancovati* (s kozou za groš v louži = o lakomci, tancovat s Honzem stojanovým = stát při muzice, netancovat) Vojn. 28; *tejcit* (kde on zas tejcí = vězí) Vojn. 8; *troufati* (netroufám = nemyslím, nesoudím) Vojn. 30; *vážiti* (bráti něco vážně: jen to tak nevažte) Vojn. 71; *vejložek* (nabíraný límec u ženského

kroje); *zapámbovat se* (přisahat, dovolávati se Boha za svědka); *zrouna* (být zrouna ke koňum = hoditi se dobře) Vojn. 19.

Tyto ukázky ze všech mluvnických oboru podaly snad alespoň přibližný obraz nejen o nářečí užitém v dotčených dvou dramatech, nýbrž i o způsobu, jakým bylo nářečí užito k účelům uměleckým. Bylo by ještě jedné věci zapotřebí, zejména proto, že tu běží ne o romány, nýbrž o dramata, totiž pověděti hercům o fonetické stránce nářečí tak, aby dovedli užíti správné modulace, větného přízvuku i správného tempa. Zajisté byl by to svrchovaně křiklavý rozpor, kdyby herci přednášeli tvary a slova dialektická s intonací na př. pražskou. Ale to už není věcí dramatického spisovatele, nýbrž věcí režie. Nejlepším režisérem byl by ovšem Jirásek sám.

Jest Jirásek spolehlivým pramenem pro dialektologii? Pramen pro dialektologii jest jen a jen živý jazyk lidový. Všechny beletristické práce, byť byly sebe přesnější po této stránce, podávají nám látku teprve z druhé ruky a musí být ověřeny a kontrolovány. S tímto omezením, které jest ostatně samozřejmé a plyne z povahy věci, lze „Otce" a „Vojnarku" pokládati za svrchovaně cennou pomůcku dialektologickou. Jako dbá Jirásek vědecké pravdy historické ve svých románech, tak i užívaje nářečí úzkostlivě šetří poznané pravdy filologické. *Tvary a hlásky, pokud jsou dialektické, jsou vždycky úplně spolehlivé (je potřebí jen přesnější fonetické transkripce), v syntaxi a slovníku jest poměr k lidové řeči, podobný jako v dokonalých umělých ohlasech lidové poesie k básnictví lidovému.*

Příčina tohoto úspěchu tkví hlavně v tom, že Jirásek nezná jazyka lidového jen samého o sobě, nýbrž jako součástku veškerého života lidového, který tak důvěrně a hluboce nepoznal teprve za svého 14letého pobytu v Litomyšli (1874—1888), nýbrž už ve svém rodném kraji. Jirásek vyrostl v ovzduší lidového jazyka a lidový jazyk pronikl tou měrou jeho myšlenkovým životem, že se stal základní složkou jeho literárního jazyka, ještě důležitější než složka historická.

Karel B. Mádl:

JIRÁSEK A VÝTVARNÉ UMĚNÍ.

Když se Jirásek vyzpovídal v Pamětech o svém mládí, objasnil se v nich i jeho poměr k umění výtvarnému, v první řadě k malířství, tak že se jeho pozdější a neobyčejně srdečné styky s M. Alšem objevily v pravé logice a nutnosti jeho života. Ti dva patří k sobě a patřili od svých začátků, dříve nežli si po prvé pohlédli do očí, z vnitřní a osudové souvislosti. Tvoří uměleckou dvojici po rodu, smýšlení, ba i ve formě své výraznosti. Oba dva mistři svým kořenným uměním, z lidu a k lidu mluvícím, budou jednou, ještě mnohem zřetelněji a důtklivěji nežli dnes, nad jiné příznačnými určovateli duševní nálady své doby. Nálady lidu jako národa. Vycházejí z jeho života a ducha, vtělují a zapřádají jeho prostotnou psychologii, jeho typy českého člověka do svých děl tak, že se tato stávají jejich zrcadlem a čítankou. Kresby Alšovy, kroniky a vypravování, rapsodie a dramata Jiráskova poznají ti, kdo přijdou za námi, a pocítí s radostí teplou vlnu rodu ve svých žilách, jako zlatý klíč k velké knize o bolestech a radostech, o utrpení, tužbách a nadějích oněch širokých vrstev a pokolení, jež tvoří vždy sám základ a kmen českého národa, odkud tito dva velcí, v nejkrásnějším slova smyslu národní a lidoví umělci vyšli, aniž by je kdy opustili. Oba, na štěstí, dožili se chvíle, v níž uslyšeli ohlas jednomyslné vděčnosti za své dílo umělecké a úsilí o duševní kulturu národa.

Než o tom nemíním zde rozpřádati rozhovor a výklady, které nepatří u A. Jiráska v obor literární historie a kritiky, nýbrž k úlohám a problémům uměleckého a národního dušesloví. Myslím zatím jenom na to, co asi stejně leží na snadě každému zaujatému čtenáři Jiráskovu, jemuž nemůže ujíti jeho, řeknu, velké umění malířské, které nepochybně zatím chápe jako „plastické" či „názorné". Je to jeho epické umění vypravovatelské, jeho dějová a duševní fabulistika, básníkova neobyčejná visuálná schopnost a obrazná mohoucnost v líčení krajiny a lidí v jich přírodním a viditelném zjevu. Čím výše vyrůstá z romantických ohlasů na jadrného a silného realistického umělce, tím důrazněji nastupuje do pole toto nadání zrakového smyslu se svojí kořistí. Jako byste, čtouce, procházeli obrazárnou, dlouhou řadou maleb, jež vyrostly ze silného realistního zaujetí, v nichž detail vede a patří vždy k celku a není jen matematickým článkem pouhého sčítání. Zajisté že zároveň se vzrůstem Jiráskova optického realismu, jehož skvělé doklady jsou uloženy zejména v husitských epopejích, „F. L. Věku" a „U nás", stoupá impresionistní forma a technika zejména v krajinomalbě, než také ve figurální, ony krátké, náznakové,

M. Aleš: Chodské majestáty. (Ilustr. „Psohlavců“.)

ale optickou podstatnost, karakternost a účinnost zjevových celků a souborů postihující a vyobrazující doteky a tahy štětce.

Zživotnění a zpřítomnění vnitřním zrakem viděného a prožitého, výtvarná názornost stává se tak silným a zdatným, ano příznačným nástrojem i činitelem Jiráskova umění líčitelského a myslím, že v této jeho schopnosti jest uložena valná část tajemství, proč vábí, poutá i uchvacuje tolik čtenářů a duší. Jirásek je umělec optického založení — jakým musí

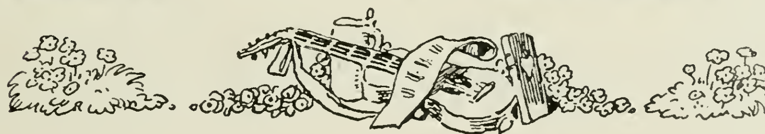
M. *Aleš: Titulní list.*

M. *Aleš: Plakát.*

býti každý malíř. Jeho tvoření zakládá se na obrazech v pamět hluboce vtisknutých, na silných, zhuštěných a trvalých vjemech zrakových. Od malička. Odtud také jeho sourodá příchylnost k umění výtvarnému. Mnohé o tom vypravuje ve svých Pamětech. Nejprve z ranného mládí. Jako zvláštní a nesmazatelné události zapsaly se mu, kdy a který tištěný nebo malovaný obrázek v knize nebo na stěně přišel mu na oči, kdy sám byl malým a zuřivým kreslířem a malířem, jak se šířil obvod jeho umělecko-památkového světa v Broumově a Králové Hradci. Srazíme-li takové záznamy těsněji k sobě, podobají se jako vejce vejci pudovým počátkům v nejedné biografii většiny potomních malířů a zrcadlový jich obraz přešel také u Jiráska v krátký osud Hilmův „U nás". Tohoto dovedl až do Akademie na učení a je skoro na podiv, že se tam sám nedostal. Totiž jako žák. Později tam nalezl nové přátele svého mládí a v první řadě Mik. Alše. Neznamená to nic víc a nic méně, nežli že Jirásek za svých let universitních

Ad. Kašpar: Na výletě. (Ilustr. „Filosofské historie".)

žil jedním dechem a tempem s uměleckým mládím, z něhož brzo nato vzešla „generace Národního Divadla". Žili v tomtéž ovzduší. Jejich názory, přesvědčení a ideály byly stejné a společné. Z nich a v nich rodily se Jiráskovy povídky, Alšovy kresby, Ženíškovy malby, Myslbekovy sochy, Tulkovy alegorie i Brožíkovy historie. V Pamětech otevírá se v některý okamžik diskretní pohled na toto mládí budoucích mistrů, jak toho jen tichá ekonomie knihy dopouští. O Alšovi hovoří nejvíce a nejčastěji, a cokoli o něm vypravuje, je dokument a zároveň pohled do vnitra přítelova, a sotva, mimo sama Alše, mohl by někdo více o něm pověděti z vlastní paměti, z dopisů a z přátelské lásky nežli Jirásek. A — dodávám — měl by tak ještě učiniti.

Poměr A. Jiráska k umění výtvarnému je jinaký nežli typický poměr literáta: je to srdečná příchylnost a příbuzenské souznění. Jemu nebyl asi nikdy obraz popudem k rozvinutí filosofující nebo estetické obhajoby vlastního díla nebo světového názoru; není literátem, jehož ideologie a spekulace dostává se pohledem na obraz do běhu. Jemu bylo výtvarné dílo předmětem lásky a tichého obdivu, a vybírá si je z množství s osobitým vkusem amatéra, který, maje v sobě umělecké instinkty, sytí jím svůj zrak a cítí s ním pokrevensky. Jde-li o subtilní porozumění a ocenění — nu, Alšovo umění pochopil a vysoko zhodnotil ihned a neomylně už v jeho zárodcích a patřil k jeho dlouho malé obci od začátku.

Když nastala doba ilustrování Jiráskových knih, měl podle všeho práva M. Aleš býti povolán k tomuto dílu, kdyby vůbec byl Aleš měl schopnost a sklon k ilustrátorství, jak mu tehdy obecně rozuměli. Učinil tak jen jednou v *Psohlavcích*, ale i tu stojí nad vlastní ilustrací dekorativní aforismy velkých iniciál. Jimi probíhá duch a nálada knihy daleko mocněji a sugestivněji nežli epický děj v obrazových kresbách. V oněch iniciálách a vignetách stojí oba přátelé před námi ruku v ruce, a vidno, jak srdce jejich bijí jedním tepem. Stejně vidí a hlavně stejně cítí. Z tohoto souzvuku z této jednomyslnosti v zoru a pohnutí před heroickou minulostí národa vyšlehují Alšovy glosy k Jiráskovu dílu, zpravidla vtělené v jedinou postavu, v jediný, smím-li říci, zindividualisovaný typ Jana Žižky, táborských a bratřických hejtmanů. Do nich vnáší Aleš, čím jej nasytily Jiráskovy epopeje a rapsodie, aniž by vždycky i hmotně s nimi souvisely. Jsou právě tak věrojatní jako postavy Jiráskovy, a co je zvlášť závažné: jsou to husitští hrdinové a bitci nové, naší nynější představy, nejen lidští, jsou lidovější, z lidu pochodící a tím pravdě blízcí. Žádní románoví rytíři a zbrojnoši. Jejich rys monumentálnosti rodí se přímo z umění Alšova a v dekorativní obměně drží se v jeho návrhu plakátu *Sebraných spisů* Ji-

Ad. Kašpar: Doktor Srnka na „Staré rychtě“. (Ilustr. „F. L. Věka“.)

ráskových, v němž zase vyznává, jak v jeho očích a mysli jsou husitské děje uměleckým vrcholem a představitelem celého Jiráskova díla.

Ilustrativný rozrod z něho a ilustrační jeho pruvod dlužno hledati jinde než u Alše. Není to vždy jen kresba vložená do Jiráskovy knihy. Karel Klusáček na př. si vede jako Aleš, že si maluje rudého Ohnivce nebo kreslí medvědského Dobáka, jak si jejich podobu vyvodil z líčení Jiráskova, jindy jeho velký akvarel bitvy na Vítkově, jakkoli samostatný obraz umělé stavby komposiční, je přímo na Jiráskovi závislý. ,,Psohlavci" dali vznik patetické scéně Kozinova statečného vzdoru proti Lomikarovi Jarosl. Špillara, kterou však sám už před tím předstihl v ,,Chodských majestátech", kde dějový motiv románu od základů přetavil ve výtvor malířsko-výtvarného problému a šťastně rozřešil. Také pomník Kozinův na Hrádku, dílo krátkého mládí F. Hoška, je stejně ovocem velkého a širokého pohnutí z ,,Psohlavců" vycházejícího, jako drobné plastiky chodských povstalcu a obrancu svobody od L. Wurzla, B. Vlčka a j. Není pochyby, že Jirásek tímto dílem svého mistrovství znovu objevil či odhalil kraj i lid ,,Chodováků" pro malíře, jako Jar. Špillara nebo Václ. Malého, novou oblast, okem výtvarníka dosud nepoznanou, štětcem dosud nedotčenou.

Zcela jinak srůstá s dílem Jiráskovým a vrustá již do něho ilustrační dílo Ad. Kašpara, který se dostal k němu cestou ,,Babičky" B. Němcové. Pociťoval-li kdy Jirásek sám potřebu vlastního ilustrátora, to jest pravého umělce, který by šťastně uhodl básníkovy obrazové představy, nalezl jej v A. Kašparovi. Byl mu vudcem a ukazovatelem při jeho výtvarné rekonstrukci malých a velkých světu, jejichž milé, pohnuté i jímavé události vypravoval nejprve ve *Filosofské historii* a potom v *F. L. Věkovi,* jejichž peripetie sleduje Kašpar s oddaným zájmem a srdečným zaujetím. V něm nalezl malíře, který z patrné lásky jde v jeho šlepějích, aniž by cestou ztrácel svoji vlastní uměleckou bytost a samostatnost. Kašparovy ilustrace s nádechem milého archaismu a vkusné dekorativnosti vznikají asi podobnou cestou jako Jiráskovo vypravěčské umění: nejprve věcné, konkretní studium lidí a jich prostředí, jejich viditelných realií, potom malebné utváření z umělecké obraznosti, kterou uvádí v pohyb a rozviřuje dílo slovesného umění, básnickým hnutím zrozené. Zcela patrně pracuje a tvoří v Kašparovi šťastná resonance s mistrem, jehož dílo ilustruje, resonance, která s dobrovolnou věrností bere za své tón i náladu předlohy v její rytmické měně. Proto se tak pěkně zrcadlí v Kašparových ilustracích osvícenská i měšťácká Praha stejně jako předbřeznová selanka Litomyšle. Proto má své názvuky rodinné a starousedlé a proto je schopna hlubokých a tragických tónu v titulové ouvertuře k *Temnu.*

Ad. Kašpar: Titulní list (II.) „Temna".

Když je Jirásek promýšlel a psal, vznikl jeho portret z mistrné jehly v leptu Maxe Švabinského. Mimo patos inspirace a pósu tvůrčího varu. Obraz muže přemýšlení a práce, hlubokého zahloubání a vnitřního rození, zevně tichého, v sebe ponořeného ducha, z jehož lásky a tvůrčí fantasmagorie vzešlo dílo umění, které rozezvučelo nejkrásnější struny duše a povahy jeho národa. Dušezpytné a grafické umění Švabinského dostupuje zde svého vrcholu a bezděky vděčí se tímto leptem umění Jiráskovi za jeho dílo, neboť v tomto obraze své skromné, ale hluboké lidskosti přejde on k pokolením příštím.

M. Švabinský: Alois Jirásek (lept).

Jindřich Veselý:

ALOIS JIRÁSEK A LOUTKOVÉ DIVADLO.

Pan Johanes" od Al. Jiráska v úpravě pro loutky jest nejen krásnou, obsahově bohatou a cennou hrou svého druhu, nýbrž také první pozoruhodnou skladbou pro české loutkové divadlo vůbec. Jak došlo k jeho napsání, objasňují úryvky korespondence Jiráskovy redaktoru „Loutkáře", který ho počátkem roku 1912 požádal pro svůj list o příspěvek.

Jirásek odpověděl:

21. I. 1912. „... Rád bych vyhověl Vašemu přání, ale jak? Vzpomínku na loutkové divadlo jsem už napsal ve svých Pamětech a jiného nic nemám. Nezbylo by, než totéž znovu, třeba že snad trochu jinak, povědět, a to byste nechtěl a já také ne..."

Redaktor zaťukal tedy o hru, když nemohl získati článku.

Odpověď jest zajímavá:

3. III. 1912. „... Pomýšlel jsem svého času na loutkový kus. Než nával jiné práce, nedostatek času i nálady nedaly, abych tu hru napsal. Vaše listy mně bezděky připomenuly ten můj úmysl a pobídly mne. Napsal bych něco... Píšu „Paměti" po kouscích, to mně teď zabírá skoro všechen čas. A pak sednout si a říci si, teď napíšeš kus, to nejde. Během roku, snad o prázdninách, na venkově, v klidu, bylo by letos snad možná něco napsat... Na „Kolébku" bych nemyslil... Než i „Zahořanský hon" nezdá se mi dost vhodný. Myšlenka o volnosti umělecké nezdá se mně pro děti, kdyby i konec s tou štvanicí a zajíci nepůsobil takových nesnází. Připadlo mně, že by má hra „Pan Johanes" dala se snad zpracovati, ovšem beze všeho symbolismu, jen čistě pohádkově. Konec bylo by nutno upraviti. Libo-li a možná-li Vám, přečtěte si ten kus a povězte mně nepokrytě své mínění, hodila-li by se Vám ta hra, v níž Kašpárek i Cakrament (Škrhola) dali by se dobře umístit..."

Myšlenka tedy byla, ale toho roku k uskutečnění nedošlo, teprve r. 1917, jak zachyceno jest opět v dopisech.

11. II. 1917. „... Užasl jsem, že tomu již skoro pět let, co jsem Vám psal o loutkové hře. Připomenul jste mi můj slib. Rád bych jej splnil. Napsati něco nového na ten čas není možná. Z mých her možná jen upraviti „Pana Johanesa", rozumí se čistě pohádkově, beze všeho symbolismu. A již jsem začal. Včera jsem upravil 1. jednání, dnes jsem pracoval o druhém. Nepřihodí-li se nic, mohl bych práci tu do týdne dokončiti. Jakmile bude napsána, pošlu Vám ji. Od dětství nezabýval jsem se loutkovým divadlem, a tak nevím, bude-li vhod..."

Další dopis:

16. II. 1917. „...Upravil jsem hru dle kusu, provedeného v Nár. divadle. Zkrátil jsem mnoho, v 3. jedn. vynechal jsem scénu se šlechticem. Hra, myslím, dlouhá nebude; jen aby nebyla zdlouhavá. Neměnil jsem na řečích skoro nic, a nepřipsal jsem ani Škrholovi (Hruza Lelek), ani Kašpárkovi (Čemerka, krejčí) žádných nových řečí. *Všechno symbolické jsem vynechal, snažil jsem se, aby to byla jen a jen pohádka,* přes to však obávám se, že symbolického zůstalo dost a že snad to bude vadit..."

Symbolice pohádkové hry se opravdu rozumělo všude, na divadlech školních, společenských, na frontě i mezi krajany za hranicemi naší vlasti — a právě proto stal se „Pan Johanes" drahým všem loutkářům. Symbolika nevadí loutkovému genru, pohádkovost na jevišti loutkovém jest přiměřenější než na jevišti velkém. To se osvědčilo při premiéře „Pana Johanesa" na loutkovém divadle v salonku Durdíků 15. dubna 1917 i při reprise — účinkovali členové Nár. divadla, byl přítomen autor a vybraná společnost spisovatelů a umělců. O premiéře „Pana Johanesa" na loutkovém divadle referovaly denní listy (Nár. Listy 17. IV. 1917) i umělecké časopisy a revue, zejména Topičův Sborník (srpen 1917).

Před premiérou bylo konferováno s Jiráskem, jak si představuje některé osoby — odraz příprav jest opět v korespondenci.

27. II. 1917. „...Souhlasím, abyste za osoby nepřátelské vzali loupežníky..."

14. III. 1917. „...Ve IV. jedn. vynechal jsem ženicha, družbu, obě děvčata, tetku jsem nechal, poněvadž pro vážný rozhovor se salakvardou se lépe hodí nežli dívčina. Hudec je němá figura, jen se kmitne jevištěm. Z vojáků se stali „drábové"... Schvaluji všecky poznámky, jak jste je přičinil. Rybrcoul zrzavý, jak navrhujete. Kubeček, švec, ale bez zástěry, bez potěhu a dýmky. Jeť na cestách. Škrhola aby byl také v kabátě. Salakvarda — Žižka, dobře, ale bez klípce na oku... Krajánek v čepici... Úplně souhlasím s poznámkami k duchům..."

Pro duchy užili jsme totiž pouhých hlav loutek, místo těl byly vlající závoje, jimiž i hlavy byly potaženy; tím zjevy velmi zmátožněly a také se lépe vznášely.

Loutková hra „Pan Johanes" hrála se brzy nejen v Praze, nýbrž i na venkově, kde nejpečlivěji provedena byla na divadle Feriálních osad v Plzni, v Prostějově a v Hradci Králové. Největší význam „Pana Johanesa" byl právě v myšlence vlastenecké. Při zkouškách pociťovali jsme všichni, jak nás rozechvívají slova salakvardova, a říkali jsme si, že se nám zdá, jako by to mluvil sám autor skladeb „Mezi proudy", „Proti všem", „Bratrstva..." A když princezna odcházejíc káže Tomášovi, jejž jsme si před-

stavovali jako buditele národního vědomí, aby zůstal věren svému lidu, když zahanbený vládce pohraničních hor hrozí, že neustane, a když zazní rozhodné zvolání Tomášovo: „*A my neumdlíme a vydržíme boj! Vydržíme! Strach ze srdce! Teď my všichni v jednom jsme stráží princezně a jejímu království!*" — v této scéně cítili jsme celou sílu Jiráskovy hry. Zdaž vnitřní smysl této loutkové pohádky, určené mládeži, nevyznívá tak mohutně jako památná přísaha českého národa?

Slavnostně působila vždy hra Jiráskova a proto se hrála na přečetných místech, zvláště při oslavách Národního divadla a také hned po převratu 28. října 1918. Hrána byla i na rakouské frontě. Tu byl „Pan Johanes" proveden nejpečlivěji Společností Alšova loutkového divadla při obvazišti 26. střel. pluku a pak Polní nemocnicí č. 805. Na obou místech hrál se „Pan Johanes" k jubileu Národního divadla. Polní nemocnice č. 805 postavila si dokonce loutkové divadlo v kostele, účastníci pak píší, jak jim při hře Jiráskově bylo svatě a jak byli pohnuti k slzám.

Vliv „Pana Johanesa" na vojíny byl mocný, že jistě zasluhuje, aby ho bylo vzpomenuto pro paměť budoucích. Vojíni ptali se na adresu Jiráskovu a posílali mu pozvánky na „Pana Johanesa", snímky fotografií i vděčné dopisy. Zasluhuje zmínky, že na vojíny působilo zvláště ono místo hry, kde Tomáš, jenž se toulal ze škol na školy, v cizině moudrost hledal, byl i vojákem, ale ne ve službách své vlasti, nýbrž v cizích službách, ano, v cizích službách, až v tom žoldnéřů pustém rojení stala se s ním změna... A pak ovšem salakvarda — to byla jistota v lepší budoucnost! Zasluhuje dále zmínky, že tři vojíni-loutkáři, z nichž stali se pak italští legionáři, totiž Berta, Jindřich a Matěj Kopečtí, působili opět výchovně vlasteneckou hrou Jiráskovou v koncentračním táboře; poručík Zeyer pochopil význam loutkového divadla a využil ho za pomoci Kopeckých se zdarem k propagandě pro naši věc — a že to nebylo malicherné působení, dokazuje přípis uznání generála italského Graziani a del Vita, velitele 11. brigády. O tom psal též časopis „V boj", příloha „Československé Samostatnosti", vycházející v Římě (I. 23., 14. září 1918).

Za války sehráli „Pana Johanesa" dokonce i naši krajané v Sofii, a to za vedení redaktora Jaroslava Urbana k 6. červenci. O představení jest obsažný referát v „Loutkáři" (III. 89).

„Pan Johanes" od Al. Jiráska jest hra vážná, významná jak českou myšlenkou, tak jadrným slohem, jak náladovostí, tak rozkošnými typy ryzího češství, — poslání své plnila za války, kdy se dobře rozumělo jinotaji pohádky, a plní podnes, poněvadž jí dostalo se mládeži české loutkové hry od spisovatele-umělce.

Josef Páta:

ALOIS JIRÁSEK U LUŽICKÝCH SRBŮ.

Dojat položil jsem péro, dokončiv překlad smutného díla... Shledalť jsem, že ještě dnes jsou poměry podobné a že není nic obtížnějšího než vykořenit z lidu zaryté a zakořeněné nectnosti..."

Tak začal svou předmluvu k překladu Jiráskova *Gera* mladý lužicko-srbský žurnalista *Mikławš Andricki* v „Lužici" r. 1905. A pak pokračoval: „Slavný český romanopisec a dramatik vzal do rukou látku, kterou před ním již mnozí do rukou brali, mezi nimi též náš Mato Kósyk. Ale mnohem více než rozlehlé epos působí čin, účinkuje hra a její hluboce dojímavé děje. Jirásek jako nikdo před tím sepisuje s nedostižným mistrovstvím historii svého národa v románovém rouchu. On je zralý muž, nevšedního vlastenenckého zanícení, ale nicméně i kritického ducha, talent. Jestliže kdo, tož on zná svůj národ, svůj *slovanský* národ; a jsme všichni jednoho rodu. Proto chtěl Jirásek touto smutnou hrou poučit i své nejbližší krajany a dáti jim obraz dávných hádek a sporů, kteréž bohužel v celé naší slovanské rodině jsou podnes."

A proto přeložil i Mikławš Andricki „Gera", aby dal příklad v živé hře. Příklad, kterého dolnolužické epos Kósykovo z roku 1882 „Pśerada Markgrofy Gera" dáti nemohlo.

A tak se dostal náš Alois Jirásek mezi Lužické Srby. Lužičtí Srbové ovšem znali Jiráska již dříve — aspoň ti, co studovali v Praze. A k nim patřil zejména Andricki, který s velkou zálibou Jiráska čítal a který, jak v uvedené předmluvě při charakteristice života a díla Jiráskova praví, vždy nedočkavě čekával na každý další sešit tehdy vycházejících Sebraných spisů mistrových a vždy dychtivě z Lužického semináře chvátal do Prahy přes staroslavný kamenný most k svému knihkupci. Ozdobně vázané Sebrané spisy Jiráskovy byly pak pýchou knihovny Andrického.

Když „Gero" vyšel, byl Andricki již doma v Lužici kaplanem; záhy se vypravil s básníkem Ćišinským do Prahy, navštívil Jiráska a vyžádal si od něho svolení překladu.

Také lužičtí seminaristé v Praze chodili na „Gera" do Národního divadla a jeden z nich, *Jan Cyž*, přeložil drobnou náladovou povídku Jiráskovu *Svatý Mikuláš* do rukopisného sborníku „Serbowski" v roce 1905—6; tiskem vyšla r. 1906 v budyšínském „Katolském Posłu". A v té době již také dokončil Mikławš Andricki svůj překlad, jejž otiskl v 28. ročníku „Lužice" r. 1906; knižně vyšel téhož roku v budyšínské „Serbské

Ochotníci (lužičtí studenti) v dramatu „Gero“.

dživadłowé zběrce“. Dohra však, kterou čteme v Sebraných spisech Jiráskových sv. 36, 1912 ve 2. vyd., přeložena nebyla.

Mikławš Andricki zakončil svou předmluvu žádostí, aby hra byla hrána a posloužila tak svému výchovnému cíli. Byl to tvrdý oříšek pro lužické ochotníky. Až po tu dobu hráli v Lužici jen menší kusy, lehčí a žertovné, a najednou měli ze skromných svých prostředků divadelních a za nedostatku ochotníků vykouzliti velkou historickou hru. Ale rozluštil jej radworský ochotnický spolek *Meja,* který po více než půlročních přípravách provedl hru Jiráskovu v Radworu po prvé dne 30. června v roce 1907 a po druhé dne 7. července t. r. V hlavních rolích hráli: Gerona živnostník Mikławš Bjeńš, Želibora Jakub Rjeńč z Kamjené, Irmengerd sl. Marja Grubertec, Tugoměra M. Nawka a Čegrada J. Brycka. Hra měla neobyčejný úspěch, jak se dovídáme z tehdejších lužických novin. „Serbske Nowiny“ přinesly dne 6. července a „Katolski Posoł“ dne 13. července obsáhlou a nadšenou zprávu o provedení; podobně i „Łužica“ (str. 72). Ukazováno bylo hlavně na ideovou stránku díla, aby lid venkovský pochopil, proč se dává právě „Gero“: „Zdaliž jen hra ve všech srdcích posluchačův zůstavila zamýšlený dojem?“ ptá se na př. referent „Katolského Posła“. „Poznali, že pád i smutný osud našich předkův zavinila lužická

nesvornost, která vždycky bratří raději s cizákem než s bratrem, lužická závist, sobectví a přílišná důvěřivost? Jestli pak ve svatém zápalu nadchli se pro Želibora a jeho věrné vlastenectví, zdaž si přisahali, že chtějí také jako on, celou duší milovat svůj národ, proň pracovat, trpět a třeba i zemřít, raději než věřit podvodnému Tugoměrovi? Učiní-li tak?"

Znovu byl ,,Gero" proveden radworským dětem a hrán o studentské ,,skhadźowance", to jest o pravidelném prázdninovém pracovním sjezdě lužického studentstva, pořádaném v Bukecích; tam byl hrán dne 11. srpna 1907. Překladatel Mikławš Andricki před každým jednáním přednesl stručně děj jednání, aby skutečně všichni hře rozuměli.

Andricki zemřel hned roku příštího (1908), ale jeho překlad vykonal v Lužici mnoho; jméno Jiráskovo se jím tam stalo známým a drahým A popularita jeho ještě více vzroste, až vyjdou tiskem ještě jiné překlady.

Dragutin Prohaska:

VÝZNAM AL. JIRÁSKA PRO JIHOSLOVANY.

Zvedáme ruce své při drahé památce předků..."

Těmito slovy korunoval Al. Jirásek své životní dílo. Vyslovil je dne 13 dubna 1918, když spolu s národem přisahal, že proti Rakousku až do konce vytrvá v zápase o národní svobodu.

Nikdy se básník nedožil většího štěstí než tohoto. Zřídka historikové vidí, že se jejich dílo uskutečňuje. On, jenž celý svůj život zasvětil líčení minulosti, aby v lidových vrstvách uchoval tradici i duši, dožil se velké chvíle, že mohl vyzvati národ, aby zdvihl ruce a dokončil poslední dílo osvobození.

I Jihoslované, představitelé Srbů, Chorvatů a Slovinců, byli svědky toho okamžiku, přispěchavše na pomoc bratřím Čechům.

Jihoslované nemohou mu nikdy zapomenouti tohoto hrdinského činu.

Nádherný zázrak! On sám mohl konstatovati na tomto národním spříseženstvu, že se koná na témže místě, kde stával královský dvůr, v němž Jiří Poděbradský, jediný král z národní krve, vládl nad svorným národem. Minulost i přítomnost splynula v jedno a vydala nejkrásnější souzvuk z úst básníkových.

Knihy Jiráskovy jsou rozšířeny v československém národě tou měrou, že jejich výchovný význam jest podoben významu našich hrdinských zpěvů. U nás není knihy, která by se mohla významem rovnati dílu Jiráskovu. V XVIII. stol. byl Kačić takovým znárodnělým dějepiscem, ale potom nenapsal již nikdo dějin formou vědeckou ani básnickou, které by pronikly do všech jihoslovanských plemen a sjednotily je. Národní roztříštěnost jeví se i v našem písemnictví, historické romány v některých krajích nejsou vůbec pěstovány a v jiných se vyčerpávají jen příslušným krajem nebo plemenem. Pouze píseň ještě spojuje a přešedši do sbírek zachovává tradici velkých dob všenárodního významu.

Lidová píseň nám zachovala ideu kosovskou a jí se nadchl Ivo Vojnović, pěje tragedii matky Jugovićů, a Ivo Meštrović, vytesávaje smrtelný zápas i boje do kamene kosovského chrámu. Naše víra vyvěrá z písně, nikoliv z knihy, z kroniky. Proto má naše tradice jakýsi hrdinský, bojovnický smysl. Historická prósa zůstala za písní. „Píseň nás zachránila, jí budiž dík" (Jovan Jovanović). „Celé naše dějiny jsou pouze veliká sbírka písní" (Petar Preradović).

Našim lepším básníkům a povídkářům se zdálo, že je historický román

již zastaralým útvarem již tehdy, když se román u nás začal rozvíjeti. Volili si raději látky ze současného života (Gjalski, Kozarac, Novak, Kumičić, Kovačić). Tou dobou se však český národ dožil právě rozkvětu svého historického románu, a byl to Alois Jirásek, jenž v této době počíná skvělou řadu svých historických povídek. U Čechů pronikal tehdy již realismus se soudobými sociálními náměty, ale mladý autor nešel s módou a proudem a nebál se historického genru, ale záhy bylo viděti, že v něm tvoří cosi nového. Nenásledoval náměsíční romantiky a emočního historismu starých vypravovatelu, nýbrž počal se na historii dívati realisticky a tím dal svému dílu slovanský ráz. Tak pochopil svuj úkol i veliký spisovatel „Vojny a míru". Zpozoroval, že podněcovateli historie nejsou velikáni a násilníci, nýbrž národ.

Štěstěna tomu chtěla, že rovnoběžně s jeho prací se počala Masarykova nová kritika národních dějin, která se sociologického stanoviska začala oceňovati jejich smysl a na té cestě zbořila mnohou lživou představu romantiku. Po názorech Masarykových na české dějiny zastaraly dějepisné romány, psané na nekritickém podkladě, a bylo třeba, aby nový obraz minulosti byl stvořen též básnicky. Myslím, že je Jiráskuv význam v tom, že na základě básnické intuice říkal totéž, co říkala vědecká dějepisná kritika na základě rozumové analysy.

U nás Jihoslovanů nebylo v té době nové filosofie o našich dějinách, nebylo nové kritiky s vyššího stanoviska, nýbrž názory na význam naší minulosti byly ještě stále diktovány národním a plemenným sobectvím často na újmu práva i pravdy. Všichni naši lepší básníci a romanopisci opouštěli proto minulost a obraceli se v době realismu k přítomnosti nebo k minulosti nedávné; historický román psali jen spisovatelé druhého řádu. A proto nemáme žádného básníka a romanopisce, který by se mohl postaviti po bok Aloisu Jiráskovi.

Jako jsme neměli ideologie, na které se zakládá Jiráskův román, tak jsme nepozorovali ani hodnoty Jiráskových děl, a proto jsme si jich nepřekládali. Překládati Jiráska počalo teprve pokolení, které pochopilo Masarykův realism. První jest překlad „Psohlavců" od Štěpána Radiće z počátku XX. století.

Ale i tu generaci „realistů" vystřídal rychle literární artism, který hleděl na minulost národní jako — abych tak řekl — na režisérský úkol. Jsou psány historické sonety a malé essaye, ale jen proto, aby v nich zachytili „milieu", „prostředí", nějaký ten „timbre" čili „kolorit" určité společnosti. A nejraději líčili barokní salony dalmatského a chorvatského šlechtického panstva, dubrovnické gosparstvo a dokonce velmi často římské senátory a Perunovy pohany: podstata naší historie, zejména

všechna její duševní úsilí zustala terra incognita. Umění našich modernistů nedalo nám historického románu.

Rád bych v těchto několika řádcích z dojmu, jejž jsem získal čítaje zlomky rozličných Jiráskových prací, shrnul jejich smysl v symbolu. Jako symbol vztyčil bych nad všechna jeho díla ten „kámen běsů", o kterém se básník zmiňuje v jednom ze svých prvních děl, v „Nevolnici". Tam putují nějací cizinci lesem — je středověk — a přijdou k jakémusi podivnému oltáři. A někdo jim vysvětluje, že je to „kámen běsů" a že „ti lidé v Čechách obětují také zlým duchum, a takový zlý duch je běs".

Kdežto historické romány jiných národu zasvěceny jsou nejslavnějším okamžikům historie, román Jiráskův je z velké části posvěcen okamžikum národního pronásledování a ponížení.

A jako staří kněží pohanských Čechu zakládali oltáře běsum plemene, tak současný kněz umění stavěl oltáře běsum národní historie. Jiráskovo umění jest obětování běsum československé historie. V této bohoslužbě poněkud se shoduje jeho duch s naším národním duchem. I Jihoslované uchovali si v paměti porážku a opěvovali Kosovo a velkolepější dobu národní svrchovanosti téměř vypustili z paměti. Vynášeje temné a hořké momenty národní minulosti, Jirásek tvořil dílo neocenitelné hodnoty mravní. Udržoval idealismus v době, kdy jej podrýval moderní hospodářský liberalismus. Stvořil nové národní náboženství, svazek s pradědy, rozšířil a obohatil srdce, vštípiv do nich utrpení a ideály nejlepších předku.

Zcela jiná je historická poesie polská, ačkoliv také vznikla ze současného politického útisku. Ale polská historie ukazuje, čeho již bylo dosaženo, co dokonáno, a touží, aby se to opět vrátilo, kdežto československá historie stojí před nedokončenými a nikdy nedosažitelnými cíli. Polská historie je proto plná víry v návrat Spasiteluv, v mesianism, československá je prodchnuta herezí a protestem. V díle Kraszewského, Sienkiewiczově, Mickiewiczově, Słowackého a Krasińského vládnou veliké a mocné osobnosti, magnáti, církevní hodnostáři, národní autority, divotvorné bohorodičky, katolická tajemství — v dílech českých básníkuv až do Jiráska stojí jen bezejmenní mučedníci, Táboři, Bratří, Vyhnanci a veliké osobnosti, které vyvěrají z tohoto množství, Hus, Žižka, Komenský a jiní.

Proti sentimentálnímu historismu povstal již u Jihoslovanů Jovan Skerlić. Potíral jej všude, ale nebyl orientován slovansky ani česky, aby byl mohl upozorniti Srby na význam realistického historismu typu Jiráskova. Když se od našeho romantického a modernistického historismu obracím k českému, pusobí na mne jako vystřízlivění. Když listujeme v dílech Jiráskových, bije nám do očí nepřítomnost pathosu a retoriky. Tato nepřítomnost není pouze výrazem realistického líčení, nýbrž i če-

ského názoru na svět, názoru střízlivého, kritického a demokratického. Slovník Jiráskuv nezná ozdobných, pestrých historických výrazu, jeho scenerie není přeplněna skvostnými výzdobami, přírody nelíčí v tajuplnosti a obrazotvornosti zahálečných šlechtických pastorálu. Dokonce nepracuje s mnoha historickými předměty, u něho není podrobně vypracováno „milieu" jako u Merežkovského, neokrášlil svého péra učenými sentencemi ze starých pergamenu, jako to činí Anatol France, nevyužil barevných efektu jako Sienkiewicz, nýbrž pracuje střízlivě a s co nejjednoduššími prostředky, ne však z nemohoucnosti nebo nevědomosti, nýbrž z přísné lásky k pravdě, k nepadělané idei dané historické doby. Každé zhušťování toho, co ona doba měla, bylo by již stylisací a tím spolu vzdalováním se pravdy.

Proto jest Jirásek pravý národní vypravovatel. Po něm nesáhnou literární mlsouni. Pusobí na široké vrstvy národní. A „široké vrstvy" československého národa jsou velmi široké, poněvadž jest to národ, který rád čte a umí čísti. Jirásek se řídí jiným vkusem než spisovatelé, kteří počítají pouze s „literárním" obecenstvem. Nevplétá do svého vypravování erotické rafinovanosti ani inkvisiční perversity. Vše je velmi jednoduše a lidsky odůvodněno. Není tu vášnivých výbuchů proti Němcům nebo Maďarum, největším utiskovatelum Čechoslováků, „běsům", kterým Jirásek nejvíce musí obětovati. Nepřátelé nejsou nikdy líčeni černěji nežli skutečně jsou. Ale to, co je nejvíce charakterisuje, pověděno jest o nich úplně.

Nenajdete u něho okázalého západního rytířstva jako v románech Waltera Scotta anebo zvláště v dílech Gottfrieda Kellera, dílo Jiráskovo má vždy pečeť slovanské demokratičnosti. Všude je hlavní zájem v člověku a jeho duši. Člověk je duležitější nežli koruna i meč, nežli svatost i kletba. Není tu fanatismu ani modloslužby ani před duchovními ani před světskými modlami. Jirásek má i pro krále i pro poddaného táž slova i totéž měřítko. Jeho enthusiasmus je vroucnější pouze tam, kde jde o mimořádné nositele duchovních sil. A pouze proto slávou i poesií ověnčil podobu krále Jiřího Poděbradského: vidí v něm velikého člověka a proto i velikého krále.

O takový pravý historický román pokoušel se u Chorvatu August Šenoa, přibližně ve stejné době, kdy počal psáti Alois Jirásek. Zajímavé je, že Šenoa přišel z pražské školy: byl v Praze začátkem šedesátých let pod vlivem Nerudy a jeho okolí. Práce Šenoova byla smrtí přerušena r. 1881 a zůstala v počátcích. Pokračovatelé Šenoovi neměli české demokratické perspektivy na minulost jako on. Sešli s cesty, davše románu „pravašský", státoprávní, takořka královský charakter. Z mladších spisovatelu realistů psal jediný historické povídky, ale jeho úzkoprsost v otázkách náboženských mu nedovolovala vzletu, kritičnosti a satiričnosti Šenoovy. Byl to

náhodou částečně původem Čech — Vjenceslav Novak. Ještě není vyzkoumáno, nestojí-li jeho román snad přece pod vlivem Jiráskovým.

Dnes mohou Jihoslované Jiráskovo dílo z překladů poznati jen velmi neúplně. Ale není pochyby, že Jirásek v dobrých překladech pronikne také k nám, jakmile bude též u nás populárnějším všímati si ducha dějin. Aby to bylo co nejdříve, jest nutno od základu reformovati školní výchovu národa a probuditi zájem nejen pro fakta, nýbrž i pro smysl národních dějin. Pak bude možno přistoupiti k překladu i hlavních Jiráskových románů: „Mezi proudy", „Bratrstva", „Proti všem", „Temna" a j. Teprve potom bude plnou měrou u nás pochopeno ono náboženství, které bylo vyjádřeno historickými slovy Jiráskovými: „Zvedáme ruce své při drahé památce předků..."

Z rukopisu přeložil *Karel Oliva.*

Jan Heidler:

ALOIS JIRÁSEK A PROJEVY ČESKÝCH SPISOVATELŮ.

Kdyby měl náš národ zvláštní poctu za skromnost mužů veřejně působících, musila by býti přidělena Aloisu Jiráskovi. Kdyby měl jen Jirásek sám vypravovati, čím za poslední hrozné války přispěl k osvobození národa, snad bychom se od něho téměř nic nedověděli. Mám v ruce jeden jeho list Jaroslavu Kvapilovi z 13. června 1917, který jest příznačný. Alois Jirásek byl totiž tehdy v širokých kruzích pokládán za původce projevu českých spisovatelů a „Lidové noviny" přinesly 13. června zprávu „Pocta původci manifestu českých spisovatelů": že se správní výbor musea království českého usnesl po návrhu prof. Tille, aby ve výstavní síni českého písemnictví byl umístěn portrét Aloise Jiráska. Zpráva byla přijata s radostným souhlasem celého národa, neboť i všichni ti, kdož věděli, že původcem projevu byl Jaroslav Kvapil, a vlastně zvláště ti, kdo věděli, jakou účast v něm Jirásek měl, oceňovali jeho osvoboditelské dílo celé v jeho dějinné velikosti a oceňovali také jeho neohroženost, s kterou dal svoje jméno bez rozpaků k disposici Kvapilovi. Ale Jirásek ve své skromnosti byl tou zprávou rozčilen. Napsal hned týž den z Hronova Kvapilovi list, o němž jsem se svrchu zmínil. Vzniklo prý hned po uveřejnění projevu tu a tam domnění, že jest původcem tohoto projevu; docházely dopisy, „v tom onom přípisu bylo naznačeno, jako bych já měl v tom hlavní zásluhu". Nedalo se na to odpovědět „a vykládat vše nebylo možná a také pro nedostatek času a při všech mých rozčilujících soukromých starostech, které jsem měl a dosud mám (jeho bratr byl na smrt nemocen). Chodil jsem za Vámi do divadla, abych Vám vše oznámil a pověděl. Ale jak už jsem napsal, nepoštěstilo se mi. Pak náhlý odjezd a dnes ty Lidové noviny... Pochopíte mé rozčilení. Z té lokálky ovšem nevysvítá, že výbor musejní chce mne poctít domnívaje se, že jsem auktorem toho manifestu, ale *redakční hlavička*! Co dělat? Mám poslat opravu Lidovým novinám? Jedno udělám hned. Dopíšu jednateli musejnímu prof. Němcovi a vysvětlím vše a povím, kdo je původcem toho prohlášení, aby mi proto nevzdávali pocty, která mně nepatří. Stran Lidových novin napadá mi, že bych prostřednictvím svého zetě mohl poslat vysvětlení... Tak to je dle pravdy, nemohu za nic, ani za to, že to je „sic vos, non vobis". Doufám, že to uznáte a že nebudete mít žádné trpkosti. Bylo-li by potřeba, prohlásím vše veřejně."

A přece, ačkoliv nebyl původcem projevu českých spisovatelů, zasloužil si

Jirásek ten portret ve výstavní síni musea — pro zásluhy o naše osvobození a také pro projev českých spisovatelů. Dodnes to uznává celý národ a bude to vždy uznávati. Chci v této krátké stati[1]) pověděti, jaká byla ta Jiráskova zásluha, zejména však, jaká byla jeho zásluha při projevu českých spisovatelů.

Rok 1916 byl pro náš národ nejtrapnější rok světové války. Dohoda po velikých úspěších roku 1914 prohrávala v l. 1915 a 1916 bitvy i politiku. Rok 1915 přinesl v zimě a na jaře porážku anglo-francouzskou v Dardanelách, v létě katastrofu ruskou po Gorlici, v říjnu katastrofu srbskou a v listopadu porážku anglickou v Mesopotamii. Vojenské kruhy rakouské, tehdy již velmi povšeněmečtělé, tak zpychly, že donutily vládu Stürgkhovu k zostřenému pronásledování českého národa, jehož smýšlení protiněmecké se nedalo zakrýti. Dne 21. května 1915 byl zatčen Dr. Kramář, aby v jeho osobě mohl býti český národ odsouzen pro velezradu. S Dr. Kramářem a po něm přišla řada na jiné. Bylo zřejmo, že nás chce Vídeň zastrašiti. Rok 1916 byl vyplněn rozsudky proti Dr. Kramářovi a jeho soudruhům, vyšetřováním a rozsudky proti jiným „velezrádcům", zatýkáními, policejními prohlídkami bytu a pod.

V této situaci dodali si odvahy Dr. Šmeral a Dr. Tobolka, aby svými novinami „Právem lidu" a „Národními listy" i přímou akcí politickou zahájili rakouskou ofensivu proti celkem jednotné, dosud národní frontě protiněmecké. Chtěli strhnouti české politické vedení oficielní na linii bezvýhradně rakušáckou, chtěli ukázati Vídni a Berlínu, že český národ oficielní se vzdává starého programu státoprávního, že nemá nic společného s těmi, kdo myslí na využití světové konflagrace k obnovení státní samostatnosti české, že se přizpůsobuje dobrovolně poměrům, které vytvoří německo-rakousko-uherské vítězství ve válce, že *slevuje ze svých dávných politických cílů*, pro něž tolik zápasil. Pod krásnou záminkou, že chtějí v těžké době sjednotiti všechny české strany v jeden šik, t. zv. „národní souručenství", chtěli „vytvořiti *politického činitele*, jenž by mohl býti v našem státě pokládán za oprávněného *představitele vůle celého národa*".

Bylo hned jasno, že tu jde o něco velmi vážného: že má býti vytvořen jakýsi politický orgán oficielní, který má Vídni i Berlínu dokázati, že ti, kdo páchají „velezradu", ať otevřeně za hranicemi, ať skrytě doma, *nejsou oprávnění představitelé* vůle celého národa. *Bylo jasno, že tu jde hlavně o zapření našeho zahraničního odboje.* Po nějakém jednání a po velmi rakouských publicistických výkladech ustavil se skutečně společný výkonný výbor všech městských stran a jeho předsednictvo přijalo zbabělý politický

[1]) Tato stať jest krátkým a upraveným výtahem z knížky „1917". Projevy českých spisovatelů.

program, v němž nebylo už ani zmínky o státním právu českém, o jazykové rovnoprávnosti, v němž se však za to prohlašovalo pevné odhodlání vytrvati při dynastii *za všech okolností*, setrvati při dualismu a býti proti všemu, ,,čím by svazek dnešní mohl býti uvolněn neb územně či obsahové v neprospěch Rakouska změněn" — a v němž se prohlašovalo za přání českého národa, aby spolek rakousko-uhersko-německý byl zachován jako spolek obranný, ,,poněvadž zajistil mír 35 let a nyní za války se osvědčil" — Byl to nejhorší, nejubožejší program, který byl kdy českými lidmi vymyšlen. Celá veliká heroická doba půlstoletého zápasu za státní právo a za jazykovou rovnoprávnost, v němž bylo přineseno tolik obětí a v němž národ osvědčil tolik životní síly a idealismu, byla zapřena, byla hozena přes palubu beze všech výjimek! Byla to bezhlavá nestatečnost, byl to bezhlavý strach. Proto, že v obrovském, do konce ještě vubec nedohledném zápase Němci najednou začali zase vyhrávati, opustit hned vše, na čem národ pul století pracoval a co bylo dobré a přirozené, všeho se hned vzdáti, všech nároků spravedlivých a nepopíratelných, jako by porážka byla už docela zpečetěna a jako by vše už bylo ztraceno nadobro a navždy! Nevzpomněli na příklad národa polského, který se nikdy nevzdal svého programu obnovení Polsky, který se nikdy nesmířil s osudem národa podrobeného, takže za světové války obě skupiny válečné prohlásily, že chtějí Polsku obnoviti.

Nevzpomněli, že všichni národové evropští, kteří se chtěli osvoboditi z jařma, musili o to dlouho a těžce zápasiti; že musili zápas vésti i v situacích zlých a třebas několikrát, než si nakonec vydobyli ve světě uznání požadavku osvobození. Nevzpomněli, že kdo chce svobodu, musí za ni jíti i útrapami, ale nesmí klesnouti na duchu a vzdáti se uprostřed boje. Kolik desítiletí bojovali a co krve musili prolíti balkánští národové, než došli svobody! A nedošli jí na jeden ráz, měli také neúspěchy, utrpěli těžké porážky, ale přece znovu a znovu povstávali vždy, když se naskytla vhodná situace mezinárodní, až posléze zvítězila jejich idea.

Po katastrofě rumunské utvořili 19. listopadu 1916 politikové ,,Práva lidu" a ,,Národních listu" Národní výbor a poslanci všech stran se ustavili v Český svaz. Vědělo se zase hned, že to mají býti orgány pro loyální projevy a nikoli pro formulaci a dobývání českých požadavků; vědělo se, že ty dvě korporace byly zřízeny proto, aby kompromitovaly náš zahraniční odboj.

Celý rok od 8. listopadu 1915 do 19. listopadu 1916 bylo jednání osob tehdy vedoucích české politické strany pozorováno s rozechvělým napětím a s rostoucí nedůvěrou všude, kde bila vřelá česká srdce. Snad ve všech městech českých byly duvěrné kroužky, které horečně sledovaly vývoj vojenských událostí, které dychtivě sbíraly všechny známky svědčící, že do-

hoda povede boj až do vítězství, které věřily, že válka dopadne pro nás příznivě a které s pevnou oddaností spoléhaly *na naše vojáky a jednatele za hranicemi.* Věřily, že poměry pracují pro nás. Zvláště v Praze bylo takových kroužků mnoho. Ve všech se za ten rok zakořenila hluboká nedůvěra k vedoucím tehdy poslancům, starost, aby, až dojde k nějakému vážnému momentu, náš zahraniční zápas za osvobození nekompromitovali nějakým rakouským prohlášením nebo činem. Ve všech byla obava z jejich nestatečnosti a maloduchosti. Utvoření Českého svazu a Národního výboru působilo jako rána. Vycítilo se, že nebezpečí jest bezprostřední.

Čím nestatečnější byli čeští poslanci tehdy vedoucí, tím oddanější apoštoly nalezla idea osvobození v kruzích českých spisovatelů, mladších publicistů a umělců. Jako v časech předbřeznových staly se literatura a umění zase hlavní obrannou i výbojnou zbraní národa utištěného. Bezruč, Dyk a Machar byli v žaláři. Ale žalář nebyl dosti veliký, aby mohl pojmouti všechny velezrádce mezi českými spisovateli. První z nich byl Alois Jirásek. Na toho si přece ani vojenské soudy netroufaly. Tento veliký spisovatel národní stal se za války postavou patriarchální. V jeho osobě, v jeho díle *a v jeho chování se za války* byla ztělesněna národní tradice, smysl národní minulosti dávné i poslední, smysl národního úsilí o vlastní stát a *národní hrdost deklarantů.* Jeho „Temno", časopisecky otištěné právě před válkou a knižně vydané za války, bylo námi čteno takřka bez oddechu a symbol jeho ztužoval náš vzdor. Jeho „Husitský král", censurou zastavený ve feuilletonu „Národní politiky", připomínal národu, očekávajícímu návrat samostatnosti, že míval *svého,* krví i věrou svého vladaře. Jeho romány staly se nejrozšířenějšími lidovými čítankami u nás ve vlasti a „nejdražší četbou" našim vojákům v Rusku, jak píše generál Gajda ve svých Pamětech. A mohlo něco šťastněji zvyšovati smysl pro národní tradici a svébytnost než jeho divadelní hry? Přijali jsme jako cosi ve válečném, popruštělém Rakousku samozřejmého, a naplnilo nás jistou hrdostí, když 15. prosince 1916 zemská školní rada vyloučila ze žákovských knihoven „Temno", a vyjde-li knižně, román téhož spisovatele „Husitský král", a když nařídila, aby jeho romány byly znovu „pečlivě přehlédnuty, nejeví-li se v nich nemírné pěstění kultu Husova a oslavování doby husitské jako nejslavnější periody dějin českého národa".

Než nejkrásnější byla Jiráskova osobní nebojácnost, statečnost od počátku války, která v pravý čas, v hodinu opravdu dvanáctou, prokázala národu službu nedocenitelnou.

Po ustavení se Českého svazu a Národního výboru byl v Praze revoluční — tenkráte smýšlela už vskutku revolučně — pocit, že se musí něco státi, aby byli zakřiknuti ti, kdo chtěli pod záminkou formální oprávněnosti

Jaroslav Kvapil (1917).

Českého svazu a Národního výboru paralysovati náš zahraniční odboj proti Rakousko-Uhersku a Německu, že za národ, jíž velikou převahou revoluční, musí býti promluveno slovo osvobozující. Pocit byl příliš všeobecný, tíha obavy příliš doléhající, aby nebylo došlo k činu. Podnět dal Jaroslav Kvapil 30. prosince 1916. Navrhl, aby byl vypracován nějaký rozhodný projev

proti způsobu, jak určití poslanci sami ze sebe utvořili Národní výbor a chtěli si přisvojiti právo mluviti jménem národa. V projevu mělo býti zdůrazněno, že složení Národního výboru neodpovídá vůli národa. Projev měl býti podepsán nestory českých spisovatelů v čele s Jiráskem a odevzdán Dru Mattušovi, předsedovi Národního výboru. Bylo to schváleno.

Brzy po novém roce 1917 byl projev napsán. To bylo ještě za nezměněného tuhého absolutismu, ještě před ruskou revolucí. Prohlášení bylo velmi důrazné a znělo přímo proti Národnímu výboru: „Pozvedáme proti němu svého hlasu vědouce, že mluvíme ze srdce téměř celé té vrstvy národa, která buduje jeho kulturu duchovní.“ Připomínalo poslancům, „že národ již v podobných situacích byl, že je důstojně překonal, a že jeho tehdejší vůdcové dali nám příklad, jak někdy jest *nutno pro národ nejen pracovati, nýbrž i trpěti!*“[2])

Alois Jirásek již předem dal Kvapilovi svůj podpis k disposici pro toto prohlášení a hned, jak bylo napsáno, bez váhání podepsal. Po něm podepsali ještě Jan Lier a Adolf Heyduk. Ostatní podpisy, na něž jsme počítali, se již nesešly, protože se zatím skutečně stalo to, čeho jsme se celý rok obávali: Český svaz zkompromitoval náš zahraniční odboj, prohlásiv 31. ledna 1917 *za insinuaci* a odmítnuv tak hlavní pro nás bod dohodových cílů válečných, oznámených Wilsonovi úředně 8. ledna, „osvobození Čechů od cizího panství“. Tento čin Českého svazu způsobil, že Kvapil nedostal již dalších podpisů a že akce prozatím ztroskotala.

Když po výbuchu ruské revoluce povolil rakouský absolutismus a když se prohlásilo, že bude svolán rakouský parlament, v němž bude Český svaz musit zaujmouti stanovisko k válce a k novému odboji, obnovil Kvapil akci za projev českých spisovatelů. Jest všeobecně známo, jak se zdařila. Byl to jeden z nejšťastnějších činů českého národa, který bude asi v dějinách národních stavěn vedle deklarace z r. 1868, vedle pražské petice z r. 1848 a vedle stížného listu českých pánů sboru kostnickému proti upálení M. Jana Husi z 2. září 1415. Alois Jirásek zase bez váhání první dal svůj podpis na projev a *s jeho jménem* projev pak vykonal svoje veliké poslání osvobozovací. Není divu, že národ i autorství projevu jemu připisoval; svědčí to jen, že tak harmonisovalo s jeho obsahem celé životní dílo Jiráskovo.

Také na projev z 15. června 1917 proti Dr. Šmeralovi, jenž odjížděl na socialistické konference do Štokholmu, aniž by se vzdal místopředsednictví v Českém svazu, Jirásek poslal svůj podpis hned telegraficky z Hronova, kam musil narychlo odjeti pro těžké onemocnění svého bratra.

V té neohroženosti a bezvýhradnosti, s jakou Jirásek dal Kvapilovi a těm, kdo s ním pracovali, svoje *velké* jméno k disposici pro to, aby zde,

[2]) Prohlášení jest otištěno v knížce již dříve napřed pod čarou jmenované.

v samé rodné a ujařmené zemi bylo nějak mohutně prohlášeno, že národ nezradí svoje dějiny, že lpí na své tradici, na své minulosti plné bojů za ideu, za volnost ducha lidského a za svou svobodu, a *že věren jí se plně přiznává k současnému odboji zahraničnímu, kde jeho děti prolévají krev za jeho osvobození a jdou za tím cílem vědouce,* že jejich cesta povede *možná i přes popraviště,* v té neohroženosti a bezvýhradnosti byl Alois Jirásek, autor husitských epopejí, autor „Husitského krále". V tom jest jeho největší zásluha o naše osvobození, zásluha „věčnější než kov".

Kdyby jediný z vůdčích politiků, kteří byli na svobodě, byl projevil Jiráskovu neohroženost, byl by se stal okamžitě všemocným vůdcem národa. Kdyby Karel Mattuš byl tak porozuměl volání hodiny, jako Alois Jirásek — jak velké by to bývalo zakončení života tak čestně a nezištně věnovaného službě národa!

Národ čekal hrozného půltřetího roku na osvobozující slovo svých politických vůdců. Nedočkal se ho. Ale ve chvíli nejtěžší řekli mu je čeští spisovatelé. V jejich čelo se postavil Alois Jirásek.

Jakub Loukota:

STYKY NAKLADATELSTVÍ OTTOVA S AL. JIRÁSKEM.

Jsou velmi staré, a jak přirozeno, i velmi hojné. Staré jsou bezmála jako firma sama, a ta nedávno přečkala první půlstoletí. O hojnosti jejich svědčí téměř půl třetího sta dopisů Jiráskových, které archiv nakladatelství chová. A to nejsou všechny zachovány.

J. Otto, zvěčnělý zakladatel závodu, staral se hned po převzetí knihtiskárny svého tchána Jar. Pospíšila r. 1871 o to, aby ji dostatečně zaměstnal. Tomu sloužily vedle obchodních zakázek také vlastní podniky, k nimž bylo třeba dobrých autorů.

Věc dařila se dobře. Otto byl v Praze, ve středisku literárním i společenském, a sám člověk velmi společenský a velmi hybný, brzy navázal styky téměř se všemi tehdejšími význačnými spisovateli, s Vít. Hálkem na prvním místě. S Hálkem jej pojilo dokonce osobní přátelství.

Také s Al. Jiráskem navázal Otto styky velmi záhy, aspoň písemné, a to ještě jako s filosofem. První z dopisů zachoval se v kopii z 22. prosince r. 1873, adresované do Hronova p. Náchod, v níž nakladatel odpovídá na dopis Jiráskův, žádá jej, aby „poslal", a sděluje, že „Sous." přijde co nejdříve na řadu. Míněna tu povídka *V sousedství*, která r. 1874 vycházela v „Laciné knihovně národní" jako čís. 15.

Dopisem z 29. ledna 1874 přijímá Otto novou povídku Jiráskovu *Viktora*, což Jirásek v Hronově 2. února přijímá s potěšením na vědomí a sděluje podmínky, mezi nimi, aby povídka vyšla v „Laciné knihovně" do velkonoc, čemuž však vyhověno býti nemohlo. Povídka vyšla však téhož roku v „Ženské bibliotéce" (č. 24 a 29).

Toho roku došlo také nejspíše k prvnímu osobnímu styku, a to 14. dubna 1874. Jirásek totiž 2. března potvrzuje nakladateli podmínky, za kterých mu postupuje právo na vydání povídky „Viktora", a žádá: „Prosím, byste tak laskav byl a mně honorář, až do Prahy po velikonocích přijedu, vyplatil." K dopisu je připojena pozdější potvrzenka na tento honorář, Jiráskovou rukou psaná a datovaná 14. dubna 1874, která nasvědčuje, že Jirásek si jej toho dne vyzvedl asi osobně.

S tím by ovšem nesouhlasilo, co Mistr sám o prvním setkání uvádí v Pamětech (II. str. 250), že se tak stalo r. 1876, kdy přijel do Prahy ke zkoušce a při tom navštívil p. Ottu, „jehož nakladatelství bylo

tenkráte na Václavském náměstí".

Téhož roku 1874, 30. listopadu, zaslal Jirásek prvé dvě části *Skaláků* (část třetí „Bouři" zaslal počátkem roku příštího) a přeje si brzkého jich uveřejnění buď o sobě nebo v „Laciné knihovně", nejpozději po Havlasově románě „V družině dobrodruha krále". Odůvodňuje to tím, že „Osvěta" chystá na příští rok článek „O selském povstání r. 1775"[1]) a že by nerad viděl, kdyby jej někdo předešel. „Skaláci" vyšli skutečně r. 1875, ač ne přímo po Havlasovi, po němž bezprostředně následovaly Štolbovy „Humoresky". Z let 1875—76 není dokumentů.

J. Otto.

Rok 1877 vykazuje jediný dopis nakladatelův z 18. října, jímž žádá kratinkou povídku pro „Slovanský kalendář". V ročníku 1878 téhož kalendáře není vůbec příspěvku Jiráskova, teprve v ročníku 1880 jest povídka „Hošice" a v ročníku 1881 povídka „Matka".

K hojnějšímu jednání došlo roku 1878. Jirásek uveřejnil ve „Světozoru" r. 1877 delší práci *Na dvoře vévodském* a přál si vydati ji o sobě. Dopis není zachován. Otto projevil 21. ledna 1878 ochotu, ale vadilo mu, že teprve nedávno vyšla, i navrhuje vydání na podzim v „Laciné knihovně". Nejraději by měl od Jiráska něco nového, co by mohl otisknouti v „Ozvěně" (románová příloha k „Palečku"). Táže se, zda by Jirásek neměl starší práce z časopisů, které by se mohly vydati ve sbírce ještě před románem „Na dvoře vévodském". „Jen kdyby ten obrat k lepšímu již nastal, měli bychom

---

[1]) Od F. A. Slavíka. Pozn. spis.

pak hned více chuti do všeho. Doufejme!" dodává na konec. Poměry tehdejší nebyly dle všeho uspokojivé.

Odpověď Jiráskova není známa, ale z dalšího dopisu Ottova z 12. února 1878 lze souditi, že drobnější povídky přislíbil. Otto píše: „Drobnější povídky Vaše přijmu a vydám rád ve své „Laciné knihovně národní" a prosím, abyste mi je příležitě zaslal... Těším se na uskutečnění Vašich plánů k větším pracím, pamatujte pak prosím též na mne."

K drobnějším povídkám svým vrátil se Jirásek 6. března omlouvaje zdržení tím, že sháněl své roztroušené povídky, což se mu (prý) zcela nezdařilo. „Ztracence", „Turečky", „Felice Tancreda" že zašle co nevidět, zatím že by si Otto mohl prohlédnouti ostatní. Jmenuje „Na Krvavém kameni" v „Osvětě" a „Markytánku" v „Lumíru". Přál by si sbírku o sobě, v lepší úpravě a brzy. Na konec připojuje: „Těší mne velice, že Jste převzal sbírku Jelínkových básní[2]), budou zajisté všude dobře a srdečně vítány."

24. března žádá odpověď, jak se Otto rozhodl.

Odpověď se nezachovala, Jiráska však asi neuspokojila. V dopise z 2. dubna píše, že selské své povídky („Povídky z hor") proto vydal u Mourka, ježto jich Otto před tím nepřijal, a diví se, že Otto, ač si přál jeho drobné povídky, zdráhá se nyní přijmouti do knihy práce „Na Krvavém kameni" a „Markytánka". Ostatní tři dříve jmenované že by vydaly jen knížečku asi 8 archů, a proto se znova přimlouvá za ony dvě svrchu jmenované, v nejkrajnějším případě aby přijal aspoň „Markytánku", tak aby v knize byly dvě novely ze 17. a dvě z 18. století.

Otto odpověděl hned 4. dubna: „Vydám velmi rád každou práci Vaši," píše a vysvětluje, že zdráhal-li se u některých, byla příčina pouze v tom, že teprve nedávno v časopisech vyšly. „*Vydám všechny Vaše práce,*" pokračuje, „*které porůznu v tom neb onom listě byly tištěny,* avšak na určito se zavázati, kdy by tiskem vyšly, nemohu. Mohli bychom se staršími pracemi začít, a než přišlo by se k novějším, uplyne beztoho nějaká doba. Stačilo by Vám, kdybych se zavázal během letošního roku začít? ... Připomínám, že vřadil bych spisy Vaše do některé své sbírky."

S plánem tímto Jirásek projevil souhlas a 12. června vyžádal si rukopisy i časopisy k přehlédnutí. Po prázdninách 13. září oznamuje, že rukopis „vojenských" povídek má k tisku přichystaný a že jej pošle na požádání. Název: *Z bouřlivých dob,* povídky od A. Jiráska. Obsah: „Felice Tancredo", „Turečkové", „Ztracenci", „Markytánka", „Na Krvavém kameni". Z těch prvé čtyři zaslal 30. září, poslední slíbil co nevidět. Zároveň přislibuje povídku pro „Slovanský kalendář".

---

[2]) Bohdana. Pozn. spis.

Koncem téhož roku 1878 Otto, hledaje pro svoji „Lacinou knihovnu národní“ redaktora, nabídl funkci tu, kterou dosud pravděpodobně sám zastával, Al. Jiráskovi. Nabídka se nezachovala, pouze další dopis Ottův z 17. prosince, v němž líčí povinnosti redaktorovy: starati se o rukopisy, posuzovati došlé práce a přijaté práce před tiskem prohlédnouti a dle potřeby upraviti. O pracích, které by navrhl k přijetí, ponechával si nakladatel definitivní rozhodnutí.

Jirásek funkci tu 20. prosince přijímá a poznamenává stran úpravy rukopisů: „To bych rád činil bedlivě, aby v Laciné knihovně byl pokud možná jazyk přesný.“ V příčině definitivního přijímání souhlasí sice, ale vyhrazuje si, aby mohl posuzovati, vybírati a třeba zamítnouti bez ohledu, ovšem že spravedlivě a bez podjatosti.

Na to Otto 21. prosince odpovídá, že o právu překladů hodlá vyjednávati sám a že je *úplně* srozuměn, ponechá-li si Jirásek právo zamítnouti *bez ohledu* práci, kterou nemohl by uznati za dosti dobrou, nemyslil prý věc tu jinak. Ke shodě tedy došlo úplné.

V Pamětech (II., 250) píše Jirásek: „Toho r. 1879 nabyl jsem také nové hodnosti. Převzal jsem totiž na vyzvání p. J. Otty redakci Laciné knihovny národní. Snažil jsem se, aby přinášela kromě prací původních překlady hlavně ze slovanských literatur. Tak za mé redakce vydána díla z ruštiny (Lermontov, Danilevskij), z polštiny (Kraszewski, Grudziński) a z chorvatštiny (Šenoa). Z původních Beneše Třebízského „Příšery“.

Jak se Jiráskovi při redakci dařilo, svědčí dopis z 28. července 1879. Sděluje, že se snažil, aby něco pro „Lacinou knihovnu“ dostal, a že se mu podařilo „jakž takž“. Všechno prý pohltí naše časopisy. Beneš Třebízský slíbil delší práci, jen co nejnutnější odbude, Stankovský slíbil, že v lednu roku následujícího pošle Jiráskovi román „U Hybernů“, jehož látka je prý velmi zajímavá. Ale vyhrazuje si, aby jeho drobné povídky ještě toho roku vyšly. Hrubému psal 2 listy, ale ani na jediný nedostal odpovědi. V dopise jistě zajímavá je zmínka o románě „U Hybernů“, kterého Stankovský již nenapsal; umřelť v prosinci téhož roku. Za to dostal roku následujícího dva příspěvky málo vítané, jeden prý ohromný (oba autory jmenuje).

Několik listů vyměněno pak z obou stran o „Laciné knihovně“, pro kterou Jirásek horlivě a svědomitě shledával dobré rukopisy. Mezi jinými sděluje Jirásek, že z literatury ruské chystá *dvě větší* práce dvou znamenitých spisovatelů u nás vůbec neznámých. Jsou to: Tolstoj a Pisemskij. Je zajímavo, že ještě r. 1880 ani Tolstoj u nás nebyl dosti znám. Obě práce v Knihovně nevyšly.

Dlouho však Jirásek redakci Knihovny nevedl. Roku následujícího

(1880) padla neočekávaná rána, ředitel reálky Böhm vzkázal Jiráskovi, jenž sotva přestál těžkou nemoc (tyfus) a dosud ležel, že se musí redakce „Laciné knihovny“ vzdát. Byla mu již dříve, jak Jirásek vypravuje (Paměti II. 250), trnem v oku a všelijak se mstil. Jirásek, jenž na to dle svého doznání už sám pomýšlel, redakce se tedy vzdal. Dopis jeho není zachován, jen odpověď Ottova z 11. srpna 1880. Otto v ní Jiráskovi vzdává díky za pečlivé redigování „Laciné knihovny“ a lituje velice, že Jirásek nemůže nadále působiti na prospěch sbírky. Resignace Jiráskova byla mu jistě velmi nevhod.

Toho roku jednáno ještě o druhé řadě „Z bouřlivých dob“, která měla obsahovati *kratší* práce „Zámecký hejtman“, „Andělé boží“, „U rodného prahu“, „V Pekle“, kratinkou „Host“ a snad také „Mikuláš“. Přeje si brzkého vydání a je mu jedno, vyjde-li dříve II. část „Z bouřlivých dob“ nebo „Na dvoře vévodském“.

To bylo v červnu. V prosinci (10.) doufá najisto, že po „Stadickém králi“ vyjde v Laciné knihovně „Na dvoře vévodském“ a brzy také druhá řada „Z bouřlivých dob“. Současně posílá povídky „Filosofská historie“ a „U rytířů“. Úpravu přeje si úhlednou (jak dohodnuto) a vydání do konce března 1881.

Prvá kniha vyšla skutečně r. 1881 jako č. 21. „Salonní bibliotéky“, druhá o rok později v „Laciné knihovně“.

K zajímavému jednání došlo r. 1881. Jirásek, jehož jméno stávalo se známým, byl nejspíše požádán firmou V. B. Čech (dř. Lauermann) o nějakou knihu pro její knihovnu. Jirásek uznal za vhodné oznámiti to Ottovi, který už vydal několik jeho knih, s dotazem, jak by na to pohlížel. Dopis není zachován, pouze kopie odpovědi Ottovy z 27. června 1881. Otto děkuje Jiráskovi za pozornost a dokládá, že vidí-li Jirásek svůj prospěch v tom, že vydá některou knihu u jiné firmy, nic proti tomu nenamítá, třeba to i byla firma konkurenční a třeba mu odluzovala jednoho spolupracovníka po druhém. Žádá toliko, aby mu Jirásek zachoval i nadále svou přízeň a zejména pamatoval s něčím novým na „Lacinou knihovnu“.

Toho roku jednáno ještě o vydání *Dvou povídek* (Filosofské historie a U rytířů), které vyšly v „Salonní bibliotéce“.

V lednu r. 1882 slibuje Jirásek pro „Lacinou knihovnu“ něco nového, dosud netištěného, a stýská si, že některé listy, jako na př. „Národní Listy“ nebo „Světozor“, „Dvě povídky“ ani titulem neohlásily. Ale již 5. února oznamuje s povděkem, že „Světozor“ si povšiml nejen „Dvou povídek“, ale i knihy „Z bouřlivých dob“.

Na podzim toho roku (24. září) poslal Jirásek Ottovi rukopis *Ráje světa* a přál si brzkého vydání. Ten jest ochoten jej vydati, ale později, ježto se mu zdá, že čtenářstvo má práci tu v čerstvé paměti ještě z „Lumíra“,

kde vycházel r. 1880. Odklad nebyl Jiráskovi ovšem milý, ale obě strany přec jen se shodly, zejména když Otto se uvolil vydati nějakou *novou* práci ihned.

Ke konci r. 1882 obrátil se redaktor díla „Čechy" Fr. Ad. Šubert a po jeho odstoupení Fr. A. Borovský na Jiráska se žádostí, aby pro dílo toto napsal část východních a severovýchodních Čech. Jirásek se uvolil žádané napsati.

V Pamětech (II. 292.) vypravuje Jirásek, že z Litomyšle r. 1883 podnikal za tím účelem volné potulky okolím, po vsích, kdež studoval hlavně dřevěné stavby; byly to i delší vycházky, zvláště do Orlických hor. Roku příštího 1884 začal systematicky procházeti Orlickými horami počínaje Kralickým Sněžníkem a jeho okolím. To na jaře. V létě prý konal delší partie většinou pěšky.

Tak vznikl díl V. „Čech" *Hory Orlické. Stěny,* který Jirásek napsal celý se zvláštní láskou k rodnému kraji a který je jistě z nejcennějších částí „Čech". Ne bez trpkosti píše Jirásek v Pamětech (II. 301): „Pracoval jsem svědomitě na základě autopsie a svého studia lidu, kraje i staveb, užil jsem i nových pramenů, ale když „Hory Orlické" vyšly, nikdo si jich nepovšiml . . ."

K novým stykům došlo téhož roku nepřímo založením „Zlaté Prahy", jejíž první číslo připravované už koncem r. 1883 vyšlo počátkem ledna 1884. Redaktor „Zlaté Prahy" Ferdinand Schulz obrátil se také na Jiráska, „psal o příspěvek do svého listu", píše Jirásek (Paměti II. 282), „a on uměl „kamarádíčku" práci vymáhat, jak by mně mnohý literát dotvrdil. Zmohl mne, já slíbil, a tak v druhém pololetí, kdy „Psohlavci" byli dopsáni, začal jsem pro „Zlatou Prahu" „Nevolníci"...". Spolupracovníkem Zlaté Prahy je tedy Jirásek od začátku.

Toho roku 1884 došlo ještě k jednání o dvou povídkách („Rybnikář" a „Na staré poště"), které Jirásek nabídl prof. Ferd. Schulzovi pro „Salonní bibliotéku" a které pak vyšly s názvem *Povídky a novelly* část I. tamtéž počátkem r. 1885.

V dopise nakladatelství z 1. února 1885, týkajícím se těchto povídek, jest na konci připojen dotaz, zda by se Jirásek odhodlal k vydání svých *sebraných spisů;* pro ten případ mu Otto nabízel své služby.

Jirásek odpověděl dvěma listy ze dne 12. února zásadně kladně a 15. února, kde by si přál některého vysvětlení, hlavně zdali by mohl do spisů pojmouti také práce jinde vydané.

Odpověď Ottova z 25. února praví, že je v úmyslu vydati *všechny spisy* Jiráskovy, pokud na jejich vydání nemá právo někdo jiný. Otto si přeje seznam prací a zjištění, co vyšlo u jiných. Činí se dále návrh, jak tyto

práce od cizích nakladatelů vřaditi časem do spisů. Další korespondence v tom směru zatím ustává.

Za to navázáno jednání o vesnických povídkách, vydaných již původně u Mourka. Otto je přijímá pro „Lacinou knihovnu", kdež ve změněné podobě vyšly počátkem r. 1886 s názvem *Povídky z hor*, nikoli bez obtíží, jelikož bylo nutno koupiti za tím účelem výtisky zbylé z I. vydání.

V březnu (22.) píše Jirásek Ottovi o slevu knih pro literární odbor měšťanské besedy litomyšlské a zároveň slibuje navzájem starat se o rozšíření „Zeměpisného sborníku", který Otto vydával.

V dalším dopise oznamuje, že posílá pro „Slovanský kalendář" povídku „Svědomí", a navrhuje Mik. Alše pro případ, že by si Otto přál k povídce obrázek. Zároveň děkuje za povolenou slevu pro jejich literární odbor.

V listopadu (4./11., 10./11., a 19./11.) roku 1886 píše Jirásek, požádán Ottou, že povídek „Nevolnice" a „Zemanka", uveřejněných ve „Zlaté Praze" v letech 1884 a 1885, nemůže mu přenechati do nákladu, ježto je zadal firmě Šimáčkově, za to však nabízí pro „Salonní bibliotéku" drobné práce s titulem „Drobnomalby". Titul tento však hned změnil za nový, totiž *Povídky a novelly* část II. Kniha obsahovala práce „Černá hodinka", „Povídka přítelova", „Nápis", „V pohanském chrámu", „V temnu", „Mudrcové" a „Pro svatý klid". Vyšly v „Salonní bibliotéce" r. 1887.

Při té příležitosti vrací se Jirásek k dotazu Ottovu o sebraných spisech, opakuje, že si je přeje, ale ježto nemá dosti času k jejich přehlédnutí a poopravení, odkládá jejich pořádání na počátek jara, kdy bude možno pojednati o věci ústně.

Na samém konci r. 1886 (30. prosince) omlouvá se Jirásek, že píše najednou tři povídky nemůže slíbené povídky poslati.

V březnu (11.) mohl Otto oznámiti Jiráskovi potěšitelnou zprávu, že první vydání „Na dvoře vévodském" je rozebráno a že hodlá uspořádati druhé vydání. Jirásek odpovídá brzy na to (22. března), že zprávu rád četl a že nové vydání uchystá. Již před tím však Jirásek nabídl Ottovi další román *Skály* z Lumíra, který Otto rovněž přijal buď pro „Lacinou knihovnu" nebo „Salonní bibliotéku". Otto připomněl při tom otázku sebraných spisů a nabízí své služby.

Jirásek jistě spokojen s dosavadním vydáváním svých knih odpovídá: „Všecko další spojení naše bude mně jako dosud velmi milo, a jakmile bych se odhodlal vydati své sebrané spisy, Vašnostem dle daného slibu to oznámím, abychom vyjednávali. Nyní za této nejisté doby by vyjednávání bylo Vašnostem sotva s prospěchem. Ostatně hodlám do Prahy a to snad brzo přijeti (chci se ucházeti o místo na akademickém gymnasii), a tu bych si pak dovolil Vašnost navštíviti."

„Na dvoře vévodském" vyšlo v „Laciné knihovně", „Skály" v „Salonní bibliotéce" ještě téhož roku 1887.

Otázka sebraných spisů a nabídka Ottova několikrát opakovaná ležely Jiráskovi velice na srdci a jistě se jimi často zabýval. Nakladatel Otto učinil mu opětnou nabídku 19. října 1887 a v ní načrtává, jak si vydání spisů představuje: „Jakmile by některý spis Váš v prvním vydání byl rozebrán, vyšlo by druhé vydání již u mne v souborném vydání a řadil by se pak jeden spis za druhým, takže by zvolna všecky vyšly ve stejné úpravě..."

To Jiráskovi jako umělci nejvýš svědomitému dobře nevyhovovalo. Odpověděl teprve 9. listopadu 1887 obšírně, mezi jiným: „Myslil jsem si vždy to vydání, kdyby na ně došlo, systematicky uspořádané, tak, aby lépe bylo viděti vyhotovenou práci, urovnané v jistý pořad a v jisté vniterné souvislosti jednotlivých děl. Jak nyní to mám se svými spisy tu tam vydanými, nesnadno bude seřaditi je, jak výše uvedeno...." Přál si na začátek „Filosofskou historii", „U rytířů", „Na staré poště a po nich „Povídku z archivu", právě ve „Zlaté Praze" uveřejněnou. Ty však nebyly rozebrány. Teprve potom že by mohly přijíti na řadu práce toho času volné („Ze zlatého věku v Čechách", „Konec a počátek", „Obětovaný").

V dopise doptává se Jirásek ještě na další podrobnosti vydání sebraných spisů a podotýká, že by rád přidal k prvnímu svazku předmluvu.

Otto odpověděl Jiráskovi dvěma obšírnými dopisy (16. [?] listopadu a 2. prosince), vykládá mu šíře, jak si představuje otázku honorářovou a jiné podmínky, a podotýká v druhém dopise: „Především musím doznati, že jest to pro mne více čestnou než obchodní záležitostí, neboť těžce bych to nesl, kdyby souborné vydání spisů Vašnostiných jinde vycházelo. Račte laskavě proto návrh můj i z této stránky posuzovati." Poslal Jiráskovi i návrh smlouvy, který není zachován, k případnému jednání a přeje si vydání všech prací Jiráskových postupně, jak budou uvolňovány a pokud je ovšem Jirásek uzná za vhodné.

Jednání dařilo se do té míry, že Jirásek 17. prosince 1887 píše Ottovi: „V podstatě a v hlavních věcech byla by tedy shoda mezi námi stran vydání sebraných mých spisů." O dalších věcech dohodnou se oba při osobní návštěvě Jiráskově v Praze po vánocích 1887.

Zda k této návštěvě došlo a s jakým výsledkem, z dokumentů nevysvítá.

Nejbližší dopis Jiráskův jest až z 18. února r. 1888; omlouvá se v něm, že nemůže vyhověti pro nedostatek času (čemu?), a při té příležitosti vyslovuje Ottovi blahopřání k „Naučnému Slovníku", jehož 1. sešit tehdy právě vyšel. „Těším se z ruchu a účastenství, jakéž dílo to vzbudilo a dle

prvního sešitu již soudě zasloužilo. Kéž by to účastenství neochablo! Nejlepšího zdaru k dalšímu vydávání díla tak důležitého přeje" atd.

K novému jednání došlo r. 1888 o vydání prací „Zahořanský hon" a „Povídka z archivu", které vyšly následujícího roku v „Salonní bibliotéce" s názvem *Povídky a novelly,* část III.

R. 1888 povolán byl Jirásek do Prahy, čímž splnilo se jeho dávné přání. Otto mu k této události blahopřál. Jirásek 6. srpna děkuje: „Těšilo mne velmi, že Jste Si laskavě na mne vzpomněl. Doufám, že mi bude nyní častěji popřáno potěšení s Vašnostmi se scházeti."

Z Litomyšle psal Jirásek nakladatelství ještě dvakráte (26. a 31. srpna), po obakrát o „Čechách", kam psal, jak výše uvedeno, „Hory Orlické".

Téhož roku vyšlo nákladem Ottovým ještě druhé vydání „Z bouřlivých dob" I. a přijaty pro „Lacinou knihovnu" povídky *Konec a počátek* a *Ze zlatého věku v Čechách,* z nichž první vyšla již před tím v „Matici lidu", druhá v Lauermannově „Knihovně pro český lid". Z obou pouze první vyšla r. 1889 v „Laciné knihovně", druhá až ve Spisech.

Jiráskovo přestěhování do Prahy a častější osobní styk s nakladatelem Ottou uspíšily také dlouho již zamýšlené a projednávané vydávání sebraných spisů. Dne 9. července 1889 sepsána a podepsána konečně příslušná smlouva nakladatelská a ještě téhož roku zahájeno vydávání pracemi, které si Jirásek původně přál. Spisy začaly vycházeti v sešitech po 30 hal. s obálkou kreslenou K. Štapfrem.

Sebranými spisy a pobytem Jiráskovým v Praze staly se styky nakladatelství s ním ještě častějšími a dojista přátelštějšími. Jednání dálo se však zpravidla více osobně a jen tu a tam s určitými formami písemnými, hlavně ovšem, kde šlo o smlouvy, a pak o prázdninách, kdy Jirásek býval na venkově. Z novější doby je tedy méně dokumentů.

Jednání týkalo se nejčastěji pořadu děl ve Spisech a jejich uvolnění, pokud některé z nich vyšlo dříve u jiného nakladatele. Překážky takové vyskytly se již u „Obětovaného", který vyšel v Šaškově „Moravské bibliotéce", později i u I. dílu „Věka", otištěného v „Osvětě" 1888, a pak ještě u „Psohlavců"; byly však brzy překonány, takže obě práce mohly vyjíti ve Spisech ještě téhož roku 1891.

Úspěchy na poli románovém zlákaly Jiráska brzy i na pole dramatické. První práce *Vojnarka* (1890) a veselohra *Kolébka* (1891) byly hrány na Národním divadle s úspěchem a je přirozeno, že si autor přál vydati je knižně co nejdříve. Prvá vyšla r. 1891., druhá roku následujícího. Postupně vycházely pak i všechny další divadelní hry nákladem Ottovým napřed o sobě, později souborně ve Spisech, kde vyplnily pak tři svazky.

K novému sblížení s Jiráskem došlo o prázdninách r. 1893 v příčině

redakce díla „Čechy". Dne 21. srpna obrací se Otto na Jiráska, prodlévajícího tehda v Dřevíči u Hronova, s dotazem, zda by nebyl ochoten vésti redakci tohoto díla, jíž se dosavadní redaktor Fr. A. Borovský pro nedostatek času vzdal. Vyslovuje přání, aby dílo bylo dle přání odběratelů brzy ukončeno a aby tedy byly už objednávány příspěvky stručnější.

Odpověď Jiráskova se nezachovala a také nic dále z jednání. Jirásek redakci převzal počínaje dílem X. („Krušné hory a Pochří"). Díl ten měl dodati dobrý znalec B. Bernau, ale činil tak asi velmi zvolna. Nesnáze s tím spojené byly příčinou, že Jirásek projevil již po roce úmysl redakce se vzdáti. Otto uznává tyto nesnáze, žádá však jej 4. září 1894 dopisem adresovaným do Dřevíče u Hronova, aby jen redakci dále podržel. Jirásek vyhověl a dovedl pak už „Čechy" až do konce (díl XIV.). Připadly mu tedy kromě „Orlických hor", které sám napsal, části „Krušné hory a Poohří", „Rakovnicko a Slansko", „Severní Čechy" I. a II. a „Východní Čechy".

O zdlouhavosti vydávání a svědomitosti Jiráskově svědčí, že Jirásek po mnohé měsíce nepřál si a nebral redakční honorář, který mu byl zajištěn měsíčně. „Tento měsíc nebylo žádné redakční práce, proto na honorář nereflektuji", píše často. A jindy zas na př.: „Prosím, aby mi tento měsíc bylo vyplaceno pouze 20 zl. honoráře".

Třeba ještě dodati, že obrázkovou část „Čech" pořádal malíř Karel Liebscher, který obrázky dodával do reprodukce podle toho, jak je buď sám nakreslil, nebo jak mu je dodávali ilustrátoři jiní. Poněvadž materiál obrázkový nedocházel často v pořadu, jakého vyžadoval text, vznikaly redaktorovi ovšem nesnáze a průtahy ve vycházení sešitů. Že ani textová část, pokud ji dodávali jiní autoři, nedocházela včas, netřeba ujišťovati

Styky v dalších letech obvykle přátelské omezovaly se hlavně na Sebrané spisy, které si čím dále tím více získávaly půdy, takže bylo je třeba u některých dílů doplňovati novými vydáními.

Výjimečnými byly tu dvě události: vydání *německého překladu* a pak *ilustrovaná vydání.* Nakladatel zamýšleje rozšířiti znalost Jiráskových prací i u čtenářstva německého, uspořádal pro začátek německé vydání *Psohlavců* s titulem *Chodische Freiheitskämpfer*, které se svolením autorovým přeložil Bohuš Lepař. Překlad vyšel r. 1904 ve sbírce „Slavische Romanbibliothek" (též zvlášť), v níž později (1911) vyšel ještě svazek *Wider alle Welt* (Proti všem) v překladě Josy Höckerové, ale celý podnik se bohužel neujal a musil býti po letech zastaven.

Roku 1896 dopsal Jiráskovi A. Heinzmann, jenž pod jménem Johann Michael přeložil Šimáčkovo „Štěstí", že by rád přeložil něco z jeho spisu, i žádal o svolení. Jirásek oznámil to 25. července Ottovi s přáním, aby

i on svolil. Bylo mu ovšem ihned vyhověno a překladateli byly k pokynu autorovu zaslány „Psohlavci" a „Proti všem".

S lepším výsledkem setkala se *ilustrovaná vydání*. Tak r. 1901 vydáni *Psohlavci* s obrázky od *Mik. Alše;* r. 1920 vyšli již ve III. vydání. Oba tyto vzácné muže pojilo od mládí upřímné přátelství, o němž Jirásek v Pamětech často vypravuje, i není divu, že Aleš rád si obral jímavé drama chodské za předmět své tužky.

Když vystoupil na veřejnost s prvými svými ilustracemi *Ad. Kašpar* (Němcové „Babička" a j.) a seznáno, jak vzácný umělec nám v něm vyrůstá, Otto se souhlasem Jiráskovým požádal jej o ilustrování *Filosofské historie,* která vyšla pak v r. 1904 a od té doby již po třetí a řadí se k nejcennějším českým tiskům.

Dokonalý úspěch „Filosofské historie" dodal nakladateli odvahy k dalšímu uměleckému vydávání Jiráska. Dožádán o návrh, autor vybral své největší dílo *F. L. Věk,* v němž umění Kašparovo teprve náležitě se rozvilo a vyzrálo. První díl vyšel r. 1911, dokončeno bylo dílo po přerušení válkou teprve r. 1921. Pro příště určeno k ilustrování „Temno", s nímž mistr Kašpar již začal.

Přátelské styky vedly k tomu, že „Zlatá Praha", representační orgán nakladatelství, oslavila 50. i 60. narozeniny Jiráskovy vydáním zvláštního čísla, které v obou případech zvěčnělý J. Otto s redaktorem „Zlaté Prahy" zavezl do letního sídla Jiráskova Hronova, kde mu při tom osobně blahopřáli. Při první návštěvě přivezl nakladatel slavnému autoru ještě stříbrný kalamář s postavou Choda na stráži.

Dnes zakladatel závodu, který po českých vlastech rozšířil tolik tisíc Jiráskových knih, odpočívá sice již v posvátné půdě vyšehradské, ale hojné a přátelské styky nakladatelství se slavným naším romanopiscem jím založené, trvají nepřerušeny.

Karel V. Rais:

POHLEDY DO SRDCE.

O Jiráskovi nelze říci, že duši a srdce nosí na dlani; je hodně uzavřen. Není člověkem, který především sám o sobě rád mluví, nepatří k spisovatelům, kteří nejraději vykládají o své práci, o svých plánech, o každé nové stránce. Žil tiše, tvořil, psal, aniž se sdílel. O tom, kdy a jak vyskytl se mu prvý motiv, jak dlouho jej v duši nosil, jak s látkou zápasil, jak vyhraňovaly se jednotlivé postavy, vůbec o namáhavé práci v duševní dílně jeho je dost málo známo, a to teprve z jeho Pamětí. A byla to přece práce tolikaletá, veliká, neúmorná.

Jirásek, syn ze skrovné domácnosti pohorského městečka, nezámožný student venkovského gymnasia, hmotně zápasící na školách vysokých, potom profesor gymnasijní a spisovatel, zvykl si od lidí, z nichž vyšel, žíti práci, ji přijímati jako úděl dobrého života lidského a mnoho nemluvit. Byl-li uzavřen v práci své literární, byl uzavřen i v životě soukromém. Ví se o něm, že byl dobrý syn i bratr, že klidně žije ve své domácnosti, s tichou, milou chotí, jiř málokdo zná, že vychoval šest dětí, syna a pět dcer, a že tedy neměl starostí málo, že jedná prostě a srdečně, ale dál ne o mnoho víc. V jeho životě není sensací, okázalého vystupování a blýskání se na veřejnosti, prudkých literárních hádek, vůbec věcí, kterými se životopisy stávají zajímavými, bohatými, hledanými. Tichý život pracovitého spisovatele českého...

Ani mezi nejdůvěrnějšími nitra svého tuze neodhaluje. Tíží-li nějaká starost přespříliš, dotklo-li se ho něco zvláště těžce, zmíní se, posteskne, třeba i rady žádá, ale hned dodává: „Tak dost o sobě, odpusťte, že jsem vás tím trápil — a teď o něčem jiném!" Stýkáme se třiatřicet let, mohu to tedy říci. Před desíti lety mi napsal: „Čtu, že za třiadvacet let našeho přátelství nebylo mezi námi nic nedobrého, ne, nebylo, leda, že někdy já byl na chvíli dráždivější." Zesnulý milý Winter a žijící, bohudíky, Thomayer svědčili by jistě jako já.

Na našich nedělních procházkách, na nichž zbyli jsme již jen tři, hovoříme o všech věcech veřejných, politických i literárních, vzpomínáme na mrtvé přátele, vypravují se i jiné vzpomínky z literární minulosti, z dob studentských, z venkovského mládí, hovoří se o denním životě a vždy vítáno je něco veselého, což nejčastěji Thomayer vyndává ze své životní zásobárny, bohaté zkušenostmi a lidskými dokumenty.

V době vojny bývaly arci i naše mysli rozjitřeny a hlavy šly kolem; o událostech z týdne právě minulého mnoho se rozjímávalo, jenom že

Thomayer, nejstřízlivější posuzovatel, odmítával všechny naše dohady, nestojící na potvrzených základech, všecky nezaručené zvěsti, jichž tolik létalo pražským ovzduším, všecky divoké kombinace i naději příliš ohnivou. Když se Rusové vítězně hrnuli Haličí, vzpomínali jsme na milého Mikoláše Alše, jenž se vojny nedočkal, co by říkal, jak by se smál do vousů. Připomínávali jsme si jeho slova: ,,Nebude lépe, dokud nebudou kozáci stát na staroměstském rynku!" Zdálo se, že chvíle ta je blízka. Ale potom po gorlickém průlomu, když se ty obrovské živé vlny valily z Karpat i z rovin zase zpátky k východu — ach, hrozné, hrozné to byly dni! Pamatuji se zvláště na jeden takový podvečer, když jsme se s Jiráskem sami dva vraceli právě tím Staroměstským náměstím, hlavy majíce nabité hroznými událostmi. Tou dobou začalo se již zatýkati... Co úzkostí, zklamání a zase nadějí zažili jsme za ta čtyři léta! Při úzkostech svých národních měl Jirásek ještě těžkou úzkost jen svou. Jediný syn musel na vojnu a dostal se konečně daleko do Uher, do Kečkemetu, do Solnoku. Ačkoli cestovati bylo tehdy velmi obtížno, nebezpečno, Jirásek několikráte vydal se tam za ním.

Dne 9. června 1917 psal: ,,Odjíždím z Prahy do Hronova, dříve, než jsem hodlal. Bratr těžce stůně a přál si, abych přijel. Už zůstanu." A za 14 dní potom: ,,Půl rodiny tu, půl v Praze, hoch daleko a v horším postavení než loni — a nedávno tomu, co bratr odešel. Zemřel čtvrtého dne po mém příjezdu do Hronova. A starý tlak válečný nepovoluje a nad to lecjaké rozčilení."

Ale o vojně nemíním dnes již mluviti, jen několik pohledů do Jiráskova srdce zachytiti hodlám.

Dne 10. srpna 1897 jel jsem k němu do Hronova; chtěli jsme společně vykonati výlet jeho krajem od Skalice až do Kladska. Nejdříve vedl mne do Ratibořického údolí, v němž jsem do té doby nebyl. Den byl jediná zář, louky podél Úpy v letním květu, voda hořela stříbrnými vlnkami. Obešli jsme zámeček, prohlédli mlýn, navštívili jsme staré bělidlo, zahleděli se na místo za struhou, kde bývala zahrádka, včeličky, bouda známých psů, Sultána a Tyrla. A kousek dál —

,,Viktorčin splav!"

Slunce pražilo do jeho šedých, suchých prken, v louce se nic nehnulo, zamlklá stráň topila se v modravém oparu.

Viktorka, nejkrásnější snad postava z básnické duše Němcové, objevila se mi na splavu...

,,Co tě asi bolelo, ty ubohé srdce? co ti udělali?"

V těch básnířčiných slovech, Jiráskem dumně opětovaných, bylo všecko, co tu kolem nás mluvilo a co z dáli dýchalo z velkého uměleckého díla.

V duchu objevila se vedle Viktorky spanilá bytost jiná.

„Co tě bolelo, ty ubohé srdce?“ —

Do Hronova přijeli jsme už za tmy. Za jitra vedl mne Jirásek k rodnému domu, od něho výš k známé obedněné hronovské zvonici, na hřbitov, až blízko k chrámovým dveřím; tam ukazuje na upravený rov, pravil: „Tady je maminka!“ Spala tam již deset let.

Také u hrobu Justynčina a Kalinova, milých známých z „U nás“, jsme postáli.

Potom jsme šli navštívit otce, jenž bydlel v bílém domku č. 20. Stařeček bezvousý, vráščitý, usměvavý, čilý byl Jiráskovi podoben — měl stejně měkký pohled, postavu i chůzi. Usadili jsme se proti sobě a rozhovořili se o hospodářských věcech současných i bývalých; u nás i tam u nich bylo si mnoho podobno. Jirásek stál při tom stranou za otcem, ruku měl na jeho rameni a pohledem plným vroucí lásky utkvíval na milé, prošedlé hlavě. Ten pohled dosud vidím...

Jiráskův otec.

Za čtyři roky potom otec jeho zemřel a pochován byl na hřbitově novém; ostatky matčiny přenesli si k němu. Dobře se pamatuji, jak v době otcovy nemoci bývala Jiráskova hlava svěšena a co mi potom říkával... Z Hronova putovali jsme k Polici krásnou cestou, po níž Jirásek, hochem jsa, smutně klusával do Němec a později k bratranci, doktoru Adolfu Prouzovi, dobrému člověku, na něhož v hovorech i v knize svých Pamětí tak často a teple vzpomíná. Mladý lékař, činný vlastenec, šťastný v rodině, v níž chovali si i starou maminku, u nemocného nakazil se skvrnitým tyfem a strašné nemoci podlehl. Byli jsme i u hrobu jeho... Do Police chodíval Jirásek také k Tomkovi. Na svém výletu odpočali jsme si právě za stolem, u něhož Tomek v prázdninách sedával, hrávaje lurč.; za těch dní v Polici nebyl.

Potom šlo to do vrchu, do lesů, do skal až na Hvězdu, na tu divokou výšinu, přes niž tolikráte putoval k domovu a s níž otvírá se rozkošná vyhlídka k Broumovu i na ty německé vesnice, ve kterých též dva roky bydlel a z nichž chvátával k městu do čtvrté hlavní a potom do gymnasia.

Po cestě s Hvězdy do Broumova naslouchal jsem vzpomínkám z těch Jiráskových pěti let v Němcích: živými detaily, slastnými krůpějemi milých pamětí osvěžoval, oživoval celé okolí. Tak mi ten půvabný kout utkvěl v mysli, že když jsem po letech četl Paměti, všecko jsem zas jasně viděl. —

Na hradeckých studiích měl Jirásek přítele, na nějž tuze často myslívá — Bohdana Jelínka, velmi nadaného básníka, krasavce. Měli se rádi v Hradci, potom v Praze, a když chorý poeta odešel domů k rodičům do Choltic, přítel ho tam navštívil a na procházkách krásnou oborou vypověděli si zas mladé touhy a sny. Bohdan ještě pln nadějí... Zanedlouho potom Jirásek s Vrchlickým doprovázeli ho ke hrobu.

Dne 3. října 1909 byl Jelínkovi nad hrobem odhalován pomník, přátelskou péčí postavený. Byl jsem tam s Jiráskem také; při tiché, tklivé slavnosti nad hrobem promluvil Fr. S. Procházka. Potom jsme šli k stařičké Jelínkově matce. Dosud vidím, jak důstojná máť šla Jiráskovi v ústrety a sevřela ho do náruči jako syna. Plakali oba. —

Kdybych měl říci, na koho kromě rodičů a sourozenců Jirásek nejvroucněji vzpomínává, musil bych jmenovati Dra Prouzu, Bohdana Jelínka, Wintra a Alše.

Winter je vůbec člověk nezapomenutelný. Vyšed z chudičkých poměrů, prodíral se životem těžce, jen prací svou. Vždy jarý, milovník ostrého vtipu, srdce měl jako dítě dobré a naplněné velikým soucitem s trpícími. Povaha přímá, neznající lsti, úskoku, přetvářky, nasbíral si v životě přebohaté zkušenosti a byl vždy neúmorně pracovit. Uměl hluboce milovat, ale také nenávidět. Přítel byl, jakých člověk málo pozná a na něž může spoléhat, ačkoli nebyl milovník mnohých slov. V jeho historických obrazech patrna jest jeho vzácná znalost lidí, pánů i bědáků; málem slov dovedl srdce prudce sevříti. Kdož dílo jeho znají, vědí to, ale šíře se to teprve pozná. V jeho společnosti člověk vždycky okřál. Když mu už choroba dýchadel bránila konati s námi procházku celou, když po kousku kráčel zas k tramvaji, s lítostí hledívali jsme za ním. Když ho na vinohradském hřbitově pochovávali, tekly nám slzy všem a také k jeho tichému rovu směřují teď procházky naše.

S Jiráskem byli přáteli po dlouhá léta, čím dále tím srdečnějšími. Z návštěv svých u nemocného Wintra vím, jak měl Jiráska rád. Když jednou známý literární historik Wintra nenadále a právě vedle Jiráska vynášel, Winter se zasmál: „Myslí-li, že nás tím rozvede, mýlí se náramně!" On, historik přepilný, znalec života, čtenář zkušený, práci „Jírovu" vždy velmi cenil.

A Aleš? Jirásek v Pamětech svých mnoho o něm pověděl a zbytečně

bych tedy opakoval; je z nich patrno, jak dlouhou dobu se znali a měli se rádi. Aleš na Jiráska mnoho myslíval a vždy mluvíval o něm slovy nejteplejšími. Když v červenci 1913 zemřel, byl Jirásek v Hronově. Toho dne před pohřbem zašel jsem v podvečer do restaurace nádraží nyní Wilsonova, tuše, že Jirásek přijde. A dostavil se. Došed ke stolu a podávaje mi ruku, řekl jen: „Ten Aleš!“ a v té chvilce slzy prudce tryskly mu z očí. Nikdy jindy jsem toho tak u něho neviděl.

Alois Jirásek r. 1878.

Často a srdečně vzpomínává také na malíře prof. E. K. Lišku, dobrého přítele. Vroucně též zatesknil po jiném druhu z nedělních procházek, za profesorem Stupeckým. Dne 24. srpna 1907 psal mi z Hronova: „Po Vašem lístku, oznamujícím smutnou novinu, přišel list rady Stupeckého. Psal jste, že Stupecký vážně onemocněl, ale i tu byla naděje; ale bratr píše ohromující zprávu, že profesor raněn mrtvicí, že je 24 hodin v bezvědomí a že jej čekají do hodiny. Před nějakým dnem dostal jsem od profesora lístek a teď o něm taková zpráva! Je to hrozné. Onehdy mně psal Winter psaní a v tom bylo místo o Stupeckém, jak se srdečně přeptává na Wintrovo zdraví, jakou má starost, že se Winter až diví. „Tak se mi zdá, jako bychom tušili konec života —“ psal Winter Dojalo mne

to, ale bral jsem to za okamžitou náladu — kdož by si také pomyslil! A teď! Čekám se strachem dnešní noviny, nebude-li snad stvrzeno, co rada Stupecký psal." A dne 31. srpna 1907: „Tak jsme pochovali dobrého přítele, ušlechtilého člověka. Mně to všecko neštěstí zdálo se nepravdivým, jako by nebylo možná. Winter přijel také. Byl velmi, velmi dojat. Kolikrát mu vytryskly slzy, od hrobu pohnutím kvapně odešel." —

V neděli dne 23. února 1908 na večer zemřel Svatopluk Čech. Zvěděl jsem o tom až v pondělí ráno a hned po desáté hodině pospíšil jsem k Jiráskovi, abychom šli k pozůstalým Čechovým a jménem Svatobora nabídli pro básníka hrob v Slavíně.

Slečna Zdeňka mlčky vedla nás vedle do básníkovy pracovny. Tam pěvec ležel již v otevřené rakvi. Krásná hlava spící... Jak by byl teď vstal od stolu a ulehl, aby si oddechl. Jen ty pracovité ruce byly již smrtelně bílé. Chvíle bolestného pohnutí, kdy se srdce úzkostně sevřelo a slzy volně tekly. Potom Jirásek přistoupil a pohladil ruce, jež tolik se národu nasloužily, prací svou vždy jen povznášely, těšily, ale nikdy nikomu neublížily.

Odcházeli jsme po špičkách a ani venku slova se dlouho nevrátila... Když Sládek v poslední době svého života těžce nemocen žil ve své vilce u rodného Zbirova, s Thomayerem zajeli jsme k němu. Dosud ho vidím sedícího v proutěné židli na slunné verandě — mučedníka nejvýš trpělivého. Živý byl, srdečný a o své nemoci jen málo se zmínil, že zde, v té samotě, v noci při hrozných záchvatech své těžké srdeční choroby aspoň nikoho cizího křikem svým neruší! Byly to naše poslední chvíle s ním — živého jsme ho již nespatřili... Tak mohl bych ještě vyprávěti o podobných smutných chvílích jiných, na př. o žalné naší setkané s malířem Ant. Slavíčkem, mrtvicí raněným, nebo o návštěvě v bytě, v němž milý přítel Šimáček nemnoho hodin před tím neočekávaně skonal...

Koncem srpna r. 1885 Jirásek jel z Litomyšle do Drážďan a zpátky přes Prahu do Tábora a okolí. Tam přiletěl však telegram z domova, že se mu mladší dceruška Mařenka, bezmála čtyřletá, vážně rozstonala. O tom dítěti v Pamětech svých nejednou mluví, na příklad, jak s ní a se starší Boženkou chodíval do litomyšlského zámeckého parku „na kvítí prvního jara i v čas jeseni, kdy zlaté, barevné listí hustě krylo půdu. Jímavě se mi tu přikmitlo, jak se mé děti v tom listí brodívaly, jak drobnými nožkami je rozhazovaly, jak jeho šustot a veselé dětské hlasy mile zněly do ticha pestře zbarveného parku, mlčícího v podzimním tesknu".

A tenkrát do Tábora přišla ta zlá zpráva. Nejbližším vlakem vracel se ke Praze, odtamtud nebylo však spojení, i musil tam nocovati. Hrozné hodiny! Když v Litomyšli chvátal od nádraží, setkal se s lékařem, jenž mu pověděl, že Mařenka má neštovice, ale že není zle. Bylo však zle! Choť byla

s dítětem sama, druhé odstěhovala k babičce. Kruté dni — a Jirásek byl právě nucen napsati do „Zlaté Prahy“ pokračování své práce „Zemanka“. I běhal do gymnasia, v prsou maje bolestný neklid, a k tomu vedle sborovny rámus, protože tam zedníci právě něco bourali. Čtenáři, již se potom ponořovali do posledních kapitol „Zemanky“, netušili, jak byly ty řádky psány! Dítě dne 7. září o druhé s půlnoci zemřelo a pochovali je na litomyšlském hřbitově. Když jsem se r. 1914 byl na Litomyšl podívat a Jiráskovi jsem potom pravil, že jsem byl též u hrobu Šmilovského a M. D. Rettigové, hned se tiše tázal: „Viděl jste náš hrobeček?“ Na to dítě stále tklivě vzpomíná, nejednou během řeči slyšel jsem slova: „To naše drahé dítě —“ „Odjížděli jsme, ale ta malá chudinka tam zůstala —“ „To dítě nám tenkrát nemělo odejít —“ K Litomyšli váže ho tedy i toto pouto. Dne 27. listopadu 1911 psal mi: „Byl jsem na dva dni v Litomyšli. Potěšil jsem se tam. Viděl jsem zas, jak to místo mám rád.“ —

Kdys tázal jsem se Jiráska, kterou knihu svou psal nejraději. Zamyslil se a s úsměvem odvětil: „Kterou? Inu, „U nás“. A potom vypravoval, jak jednou o prázdninách šel od svého letního bytu pod Jírovou horou, silnicí nad řekou šel, po úpatí zelené stráně. Byl jasný letní den, louka za řekou voněla, strnadi prozpěvovali si na lískoví a na trninách při pokraji silnice. Jak chvílemi pohleděl na Hronov, na vůkolí, vzpomínky začaly tryskati v hlavě jako světýlka. Přešel vodu, luka a polickou silnicí kráčel dál. V stráni protější, nad silnicí novou, je starý opuštěný lom, nad ním pole. A tu si vzpomněl, že slyšel kdysi vypravovati, jak se jednou na tom poli oráčovo spřežení neopatrně dostalo až k samému kraji a jak se i s oráčem zřítilo dolů do lomu. Byla to velká událost v krajině a jistě se tehdy o ní jako o mimořádném případu mnoho mluvilo — teď však krom nejstarších lidí sotva kdo o to zavadil. Ten jeden zapomenutý příběh vyvolal i jiné, o nichž za mlada slýchával. A tu z pomyšlení, jak všecka minulá paměť rychle zaniká, vznikla myšlenka, aby zachytil celý obraz bývalého rodného kraje, všechen život, snahy, práci, s radostmi i žaly, život spolu i s lidičkami, kteří tu všade v selských hospodářstvích, v domech na městečku i v tkalcovských sedničkách, ve školách, na farách, v náchodském zámku žili, pracovali, toužili. Tak v mysli pučelo „U nás“.

Na počátku oživlo mu nejvíce zpráv o zdejších ‚světácích‘, to jest o lidech, kteří tkalcovské zboží rozváželi i daleko do světa; o nich nejvíc se mu hrnulo do hlavy a soudě, že oni budou v nové práci míti hlavní úlohu, myslil si, že název knihy bude „Světáci“. Když se však práce v duchu dále vytvářela, bylo již jasno, že bude daleko širší, že nebudou to jen světáci, ale také jiní sousedé, drobní tkalci, tiší evan-

gelíci, kancelářské panstvo — že bude to celé Padolí a širé vůkolí, vůbec — „U nás“.

Ve svých Pamětech vypravuje, co domácích i okolních občanů, jmenovitě starých, chodívalo k nim ‚na toulku‘, a co se mezi nimi nasedával. Mysle na novou práci, ještě tedy častěji s nimi pobýval, pilně jich zpovídaje a radostně lapaje každý nový motiv i detail. Pamět jeho je veliká. Ožilo též všecko, co od nebožky matky, vzácné pamětnice, čtenářky, slýchával a také od otce, ještě čilého, stále vytrvale čerpal.

Hned na počátku práce lásku svou k rodnému kraji vroucně vyslovil a kraj ten synovsky k prsům přitiskl. Krajané dílu porozuměli, protože lidé, o nichž se v něm dočítali, byli jejich, živí, vnitřně pravdiví a vše bylo tam přirozeno, nestrojeno, jen obdechnuto láskou, soucitem, poesií. I Jiráskovi besedáři časem vycítili, proč je zpovídává, na nich vyzvídá; potom doslechli, někteří i četli, co už o tom jejich Padolí napsal. Jeden z nich vypověděv mu všecko, co věděl o známé zajímavé osobě, nakonec tajemně se přiznal: „Víme, já tam k nim tajně chodil za dcerou, ale to žádnej neví, to do těch kronik nedávejte!“ Dědek více než osmdesátiletý přiznával se tak k mladým spádům, ale ještě měl starost, aby nic o tom najevo nepřišlo!

Dílem „U nás“ Jirásek nejkrásněji projevil hloubku srdce svého a kraji svému dal dar, že žádný syn krásnějšího dáti nemůže.

Ptal jsem se ho také, co rodiče jeho říkali, když se stal spisovatelem. „Co říkali?“ a tu z tichých očí vyniklo tolik vroucí záře, že byla nad všecky odpovědi.

Potom dodal: „Šťasten jsem byl, že se otec dočkal mých padesátin, že viděl, jak náš Hronov je oslavoval. Město bylo ozdobeno, ověšeno prapory, večer všecko zaplanulo světly a tu tatínek —“ V radostné, hřejivé vzpomínce dále nemohl. —

Končím: Jirásek celý mužný život dal veliké, tiché, nezmorné práci, dost se na světě natrampotil, zvláštních hmotných blahostí mnoho neužil, ale když vše uvážíme, musíme říci, že byl a je šťasten, jak se málokomu na tom světě podaří!

Josef Thomayer:

THAMOVA LÁSKA.

Romantická láska Václava Thama k mladistvé Pavle Butteauové, která jsouc deset roků stará ztratila po velikém uleknutí řeč a stavši se později manželkou Thamovou řeči zase po porodu náhle nabyla, patří podle mého mínění k nejznámějším episodám ze spisů Jiráskových.

Ve svých výkladech klinických demonstroval jsem několikráte podobnou ztrátu řeči po uleknutí a zmínil jsem se při této příležitosti pokaždé, že podobná ztráta řeči je vylíčena v beletristické literatuře naší. Pokaždé pak ne jeden, ale několik posluchačů hlásilo, že tak učinil Alois Jirásek ve svém románu „F. L. Věk“ a sice v dílu prvém románu tohoto. Příhoda tato ukazuje jasně, jak nevšední poměr Thamův k dívce, která ztratila po affektu řeč, upoutal množství čtenářů.

Když se Jirásek líčením této lásky Thamovy zaměstnával, mluvil se mnou o tom, je-li možno, aby někdo leknutím ztratil řeč a při jiném hnutí duševním jí zase nabyl. Odpověděl jsem mu, že jest tak možno a že v historii je zaznamenáno několik příhod tohoto druhu. Citoval jsem zejména příhodu syna Antiochova (myslím, že to byl tento panovník), krále pontského. Syn ten také léta nemluvil, avšak když v bitvě římský vojín hrozil zabitím Antiochovi, vykřikl prý syn náhle: „Nezabíjej Antiocha, krále!“ Dnes po osudné válce 1914—1918 mohl bych citovati podobných příhod několik.

Takováto náhlá ztráta řeči přihodí se buď na způsob mrtvice zničením ústředí, ve kterém se tvoří představy slov, anebo pouhým zrušením výkonů k mluvě potřebných, bez hrubší poruchy pitevní, tedy, jak říkáme, pouhým funkcionálním porušením mluvy. Oba tyto způsoby ztráty řeči mohou se zhojiti. Tak na příklad mladí lidé, kteří zánětem mozku a zničením ústředí pro představy slovné ztratili řeč, dlouhým cvikem a ovšem nikoliv náhle naučí se zase mluviti. U osob starších ztráta řeči se zpravidla již nenahradí. Naproti tomu náhlá funkcionální porucha řeči může zase náhle pominouti. Zejména tak vidíme u ztráty řeči na podkladu hysterickém; a sám jsem nejednou takovouto ztrátu řeči nějakým sugestivním, patřičně provedeným trikem náhle odstranil. Při takovéto funkcionální ztrátě řeči nemocný sice nemluví, avšak dobře rozumí pověděnému; může čísti a psáti, zaměstnávati se hudbou, jako Pavla Butteauová, aniž by výkony duševní jevily nějakou odchylku. V tomto smyslu také Jirásek Pavlu Butteauovou kreslí a jest vysvětlitelno, že se Tham do dívky té zamiloval.

Jest tedy líčení Jiráskovo úplně přesné, jak se to na funkcionální

ztrátu řeči sluší a patří. Při ztrátě organické duše zpravidla ještě jinak také trpí. Mohlo by jen býti nápadno, proč lékaři pražští na sklonku osmnáctého století ztrátu řeči u Pavly Butteauovy nevyléčili. Avšak i tu jest vysvětlení na snadě.

Poruchami řeči počala se medicina zaměstnávati poměrně pozdě, as tak v polovině devatenáctého století. Rozeznávání poruch řeči tak, jak zde velmi povrchně nastíněno — v poruchy organické a funkcionální — nebylo lékařům na sklonku osmnáctého století známo. Nevím sice, zdali matka Pavly Butteauovy, když tato řeč ztratila, pomoc lékařskou vyhledávala, avšak stalo-li se tak, radili jistě tehdejší lékaři různé, vnitřní i vnější podávání léků, protože tenkráte jiné způsoby léčení byly naprosto neznámé. Avšak takovéto podávání léků, ať byla forma jakákoliv, nevede k cíli, a nelze se diviti, že teprve hnutí duševní, porodem povzbuzené, řeč jí navrátilo. Nakonec si neodepřu ještě anekdotu poněkud zlomyslnou. Během války 1914—1918 měl jsem co činiti se ženou z obce nedaleko Prahy pocházející, která následkem rozčilující zprávy, jako Pavla, okamžitě řeč ztratila. Vrátil jsem ženě té řeč jedním rázem tím, že jsem jí na bok pustil několikráte rány elektrické z Franklinova přístroje pocházející a velikým třeskem provázené — tedy léčením čistě sugestivním. Po několika dnech navštívil nás její manžel a trpce si stěžoval, že jsme mu vyléčením ženy prokázali špatnou službu. Dokud nemluvila, byl prý v jejich domácnosti svatý pokoj. Nyní že mu žena svojí zlou hubou způsobuje jednu nepříjemnost po druhé.

Co as říkal později Tham, když Pavla zase počala mluviti?

Přemysl Šámal:

O CHYSTANÉ KONFISKACI „TEMNA“.

Za války jsem se denně scházel s Dr. Zdeňkem Vorlem, nyní sekčním šéfem v ministerském presidiu a tehdy státním zástupcem, jenž byl členem naší Maffie. Účelem těchto schůzek bylo míti v evidenci všechno, co se děje u státního zastupitelství, abychom nebyli ničím překvapeni. Jednoho večera upozornil mne Dr. Vorel, že přišel důvěrný dopis policie o zabavení Jiráskova „Temna“. Zjistil, který státní zástupce je touto záležitostí pověřen, podal jeho charakteristiku a naznačil prostředky, jakými snad by bylo lze konfiskaci předejíti. Věděli jsme, jak zázračně „Temno“ působí na náš lid, a považovali jsme za svou povinnost, za každou cenu je zachrániti. Napsal jsem proto nakladateli Ottovi oba dopisy, jež máte z archivu nakladatelství a jež chcete v Jiráskově Sborníku otisknouti; dávám k tomu ochotně svůj souhlas.

Přílohy.

I.

Obálka: Slovutný pán pan cís. r. Jan Otto, praesident Živn. banky, ryt. ř. žel. kor. etc. etc. Praha II. Karlovo náměstí. *Po straně:* S o u k r o m é!

V Praze, 24./IV. 16.

Slovutný pane praesidente!

Před nějakým časem doslechl jsem soukromě, že mezi knihami, jež policie dává zkoumat a jimž eventuelně hrozí zabavení, nalézá se i Jiráskovo „Temno“.

Nečinil jsem tehdy žádných kroků, ba neupozornil jsem také nikoho, poněvadž mně při bližším informování se na příslušném úřadě bylo důvěrně sděleno, že není radno na věc příliš upozorňovati, že snad tím spíše kniha při posuzování proklouzne.

Přes to nepustil jsem věc se zřetele a poněvadž dostala se nyní do stadia dalšího, kde snad bude možno přiměřenou intervencí zabavení zabránit, dovoluji si Vaši Slovutnost na následující zjištěné okolnosti upozornit: U policejního ředitelství kniha, bohužel, pozornosti neušla a policie navrhla státnímu zastupitelství zabavení knihy. U státního zastupitelství, kamž návrh policie dne 22. t. m. došel, má referát v rukou p. stát. zástupce Dr. Ullmann, Čech, úředník objektivní, který prý po svátcích hodlá předložiti věc vrchnímu státnímu zastupitelství s návrhem, aby kniha zabavována

n e b y l a, poněvadž zakládá se na historickém badání a s válkou nikterak nesouvisí.

Nebezpečí hrozí však u vrchního stát. zastupitelství, kde — dle zkušeností, které máme — jest směr rozhodně nepříznivý. Ráčíte-li míti na dv. r. Merhauta vliv, bylo by dobře, zavčas ho použít.

Rovněž dostalo se mně pokynu, že by bylo dobře i u dozorčího úřadu válečného přiměřené kroky učinit, poněvadž jistě i tento úřad bude tázán o náhled.

Tam snad by bylo snáze možno docílit příznivého vyřízení, poněvadž Temno s věcmi válečnými naprosto nemá souvislosti.

Prosím, abyste ráčil dopis tento laskavě považovati za důvěrný — jakmile se dovím něčeho dále, neopomenu o tom podati opětnou zprávu.

Trvám s obzvláštní úctou Vám, slovutný pane praesidente, oddaný

Dr. Šámal.

Na počátku dopisu rukou Ottovou: odp. 26./4. 1916. *Z této odpovědi zachován Ottův koncept, psaný tužkou:*

Slovutný pane doktore!

Za lask. upozornění vzdávám díky nejvřelejší a budu povděčen, když byste mi oznámil, dozvěděl-li Jste se něco nového. Jsem churav již mnoho neděl a nemohu sám návštěvy vykonat, prosil jsem však p. vl. radu Jiráska, který slíbil, že dnes ty dva pány sám navštíví. Zprávu dosud nemám. Nemám nikoho, kdo by u dozorčího úřadu v. mohl nějak působiti.

II.

Dopis je bez obálky. V Praze, 28./IV. 16.

Slovutný pane praesidente!

Pozdě večer včera zvěděl jsem zcela důvěrně, že záležitost Jiráskova Temna nalézá se na cestě velmi dobré, byl jsem ale požádán, aby se prozatím se všemi intervencemi sečkalo.

Ráčil-li Jste tedy buď sám, aneb p. šk. r. Jirásek učiniti opatření, aby se někde intervenovalo, prosím snažně, račte ihned všechny kroky zastavit.

Časem dovolím si podati osobně důvěrnou zprávu, kdo měl zásluhu o to, že se věc dostala do dobrých kolejí.

Přeje Vaší Slovutnosti brzkého pozdravení trvám s obzvláštní úctou

oddaný

Dr. Šámal.

Na počátku dopisu rukou Ottovou: odp. 1. 5. 1916. *Doleji tužkou:* Děkuji *a při větě o zastavení intervence v druhém odstavci:* stalo se!

Servác Heller:

JIRÁSEK V „LUMÍRU“ A VE „KVĚTECH“.

Že velmistr naší beletrie, náš Alois Jirásek, dovršuje sedmdesátý rok svého života, celému českému národu tak vzácného, naplňuje nás, jeho ctitele, dvojím pocitem. Předně pocitem jakési elegické tesknoty, že tento vědec-umělec, jehož oblažující a povznášející tvorbě vlastenecké čtenářstvo uvyklo jako svému slunečnímu jasu a teplu, podroben jest jako ostatní lidé vlivu a proměnám času; za druhé však plní nás upřímnou radostí, že náš choragos, náš první předák a zářící vzor, hubivé síle času, tělem i duchem vítězně vzdoruje, že stále zdravím téměř mladickým kypí že s neochabující energií a klasickou vyspělostí vždy nových úkolů se podjímá a takto bezpečnou naději dává, že bude dlouho, dlouho ještě blahodárně tvořit a skvěle zářit jako hvězda první velikosti nad naším Parnasem.

Svou literární činnost zahájil Jirásek v době, kdy nová, četná mladá družina, nová vrstva tehdejší moderní tak zvané krásné literatury, vyznačené i vedené Janem Nerudou a Vítězslavem Hálkem, s chutí a ohnivě do arény vcházela. Tato nová generace básníků a beletristů vzpružila nadějně a posílila velkolepě svým rychlým vývojem tehdejší náš literární život, vnášejíc do něho nový oheň, nové světlo, nové barvy a nové tóny. Jejími předáky, praporečníky a štítonoši stali se rychle — vedle Nerudy, Heyduka a Hálka — Svatopluk Čech, Jaroslav Vrchlický, Josef Sládek, Julius Zeyer, Antal Stašek a ten, jenž pak v českém lidu nejvíce zdomácněl, největší popularnosti dosáhl a svými spisy v mysli a citu českého lidu nejhlouběji se zakotvil — *Alois Jirásek*.

Tou dobou, když Jirásek svými prvními pracemi v literární obci příslušného místa si dobýval, redigoval jsem se Svatoplukem Čechem týdeník „Lumír“, jejž roku 1873 Neruda a Hálek založili, ale již po půli roku nám a Sládkovi odevzdali. Ani Čech ani Sládek ani já jsme Jiráska ještě neznali, neznal ho ani náš přítel a spojenec dr. Otakar Hostinský. Jirásek se přihlásil hned tehda do literárního kruhu, jenž se byl utvořil kolem Nerudy a Hálka a nyní za svou přijímal naši mladou firmu. My, noví redaktoři a vydavatelé „Lumíra“, byli jsme v první době svého podniku zcela zaujati snahou, abychom na náš „Lumír“ převedli přízeň literátů „Lumíra“ dřívějšího, kteří tu a tam soudili, že chceme pracovati se spisovateli směru jiného, a zůstavovali jsme nejmladším spisovatelům prozatím, aby se přihlašovali k „Lumíru“ sami. Mezi těmi, kteří se přihlásili, byl také Alois

Jirásek. Ale on zaslal „Lumíru" jen několik kratších prací; své prvotiny většinou uveřejňoval jinde. Tyto práce vzbudily naši zvláštní pozornost a roku 1877, když vyšla ve „Světozoru" povídka „Na dvoře vévodském", bylo nám už zřejmo, že na literárním kolbišti se uplatňuje borec silného ducha a velkého nadání, jemuž kyne nepochybně skvělá budoucnost. Ale nežli se nám podařilo získati od Jiráska větší práci prosaickou, přiměly nás r. 1876 okolnosti, abychom — Čech a já — odevzdali „Lumír" Josefu V. Sládkovi, a my dva stanuli jsme stranou. Tento přechod vypsal jsem podrobně jinde.

Mně bylo velmi líto, že „Lumír" ještě za našeho vedení nemohl se obohatit a ozdobit nějakou velkou ukázkou Jiráskovy skvělé prósy — to byl bych pokládal za triumf a jakousi slávu před naším odchodem — jakmile jsme tedy po třech letech, na podzim r. 1879, Svatopluk Čech a já, začali vydávati a redigovati měsíčník „Květy", bylo přední naší snahou, abychom Jiráskovým jménem a perem dodali svému časopisu žádoucího lesku, což se nám také brzo podařilo.

Vzpomínám s rozkoší chvíle, když mi roku 1880 pošta přinesla z Litomyšle balík s rukopisem Aloise Jiráska. Dal jsem se ihned do čtení a upoután lahodou mluvy i obsahem povídky nepovstal jsem od ní, až jsem ji celou přečetl. Ale pak byl bych radostí vyskočil do stropu — cos takového jsme pro „Květy" dosud nedostali! „To bude pochoutka pro naše čtenáře," zvolal jsem hlasitě, „ale požitek z této skvostné povídky nesmí býti oslaben roztržením na dvě nebo snad dokonce na tři čísla ‚Květů' — taková lahudka musí býti požita najednou, celá! V jednom sešitě."

Pln radosti ze získaného tohoto Jiráskova příspěvku pocítil jsem ihned také jakýsi strach ze Svatopluka Čecha. Čech chtíval totiž, aby obsah každého sešitu „Květů" byl co možná bohatý, aby měl „obsah" otištěný na obálce sešitu v inserátu novin hojně titulu a jmen, a usiloval tedy, aby se každá delší práce otiskovala po částech, v několika pokračováních. To však nesmělo se s Jiráskovou povídkou státi. Když tedy Čech v obvyklou odpolední hodinu ke mně zavítal, zvolal jsem jásavě: „Svatíčku, máme od Jiráska povídku! A jakou! Skvostnou! Ale ta nesmí býti roztržena, ta musí být uveřejněna najednou, hned celá!"

Čech potěžkal rukopis a dělal obvyklé námitky, zejména že se pak vejde do sešitu málo prací, že bude obsah na pohled chudý atd., ale já trval jsem neústupně na svém, a povídka „U rytířů" vyšla za několik dní ve „Květech" celá. A zpusobila v obci našich čtenářů opravdovou sensaci. Byla to, jak se říká, literární událost.

Ubíraje se do redakce „Národních Listů" potkal jsem Jana Nerudu a otázal se ho s patrnou hrdostí: „Co říkáš novému sešitu „Květů"? Jak

Alois Jirásek v pracovně.

se ti líbí?“ Neruda vystihnuv bystře, nač mířím, odpověděl: „To je, kamaráde, výhoda objemného, sešitového měsíčníku, že muže vystřelit celou práci, když dostal něco pěkného. A „U rytířu“ je kousek kabinetní. Gratuluji ti!“ Tak a podobně mluvili i jiní literární labužníci — a my, pořadatelé „Květu“, byli jsme šťastni.

Jirásek byl už naším přispívatelem a „Květy" otiskovaly pak s upřímnou radostí a opravdovou pýchou každou další jeho práci nám propůjčenou. Byli jsme — přirozenou měrou — na jeho příspěvky tím hrdější, čím výše stoupala jeho tvořivá síla, čím více zářil jeho genius, čím oblíbenějším a slavnějším se stával — Alois Jirásek.

Byli bychom si arci přáli, aby Jirásek jenom ve „Květech" svá díla uveřejňoval, ale to bylo přání tak utopické, že jsme se ani neodvážili je pronésti. Jirásek octnul se totiž brzo v proudu své rychle vyspívající, bohaté tvorby a nebyl by ani mohl používati časopisu toliko jednoho. Kromě toho stal se tak oblíbeným, že všechny literární orgány o jeho příspěvky se ucházely. Jirásek pak byl si vědom svého významu jakožto umělecký hlasatel a vykladač někdejších velkých dob svého národa a tedy jako spisovatel pro všechen český lid, a propůjčoval v tomto vědomí své drahocenné práce střídavě „Světozoru", „Květům", „Lumíru" a „Osvětě", později „Zlaté Praze". Uveřejňoval svá díla také ihned v knihových vydáních „Matice lidu", „Libuše", Ottovy „Salonní bibliotéky" a „Laciné knihovny", v „Ženské bibliotéce" atd. Rozdíleje takto svou přízeň téměř stejnoměrně všem dobrým českým literárním podnikům osvědčoval Jirásek zrovna ideálním způsobem svoji vzácnou objektivnost a svou nade všechnu osobní zaujatost a nade všechno stranictví povznesenou lásku ke každé dobré snaze, ke každé poctivé kulturní práci.

Když mistr Jirásek přesídlil do Prahy, seznámili jsme se, Svatopluk Čech a já, s ním také osobně, a tu přidružila se k naší úctě vroucí oddanost. Mne zvláště dojala, ba okouzlila Jiráskova překvapující skromnost, jeho nelíčená srdečnost a vlídnost, jeho jemná, jasná a veselá mysl, provázená jakousi ohnivou statečností, jeho přirozeně uhlazené způsoby, jeho nehledaná a přece vybraná mluva, jeho povšechná geniálnost...... to všechno způsobilo, že slavím od té doby stále, v duchu a srdci, Jiráska jako největšího našeho spisovatele-beletristu a také jako velkého, líbezného, vší slávy, úcty a lásky hodného člověka. Tak smýšlí a cítí zajisté celý náš národ.

Fr. Šišma:

VZPOMÍNKA ZE ZAJETÍ NA JIRÁSKOVO „TEMNO".

V prosinci r. 1914 po nezdařené rakouské ofensivě Potiorkově dostal jsem se s tisíci jiných zajatců do Srbska. Důstojníci byli soustředěni v Niši V kasárnách jízdeckého pluku bylo nás přes 700 všech národností. Rakousko v malém. Tam už nás nelekal sykot šrapnelů a granátů, shledávali jsme zase mýdlo a kartáčky, tělo počalo žíti životem normálním. Začaly nás ponenáhlu lákati velké nápisy v srbských novinách, ohlašující úplné vítězství nad Rakouskem. Nebude snad státi ani za to, abychom se učili srbsky. Vždyť na vánoce bude mír. Ale po vánocích objednávali jsme si srbské gramatiky a slovníky, objevovaly se knihy německé a francouzské. Nastávala sháňka po českých knihách, zatoužili jsme po českých novinách, rádi bychom si byli přečetli tu neb onu českou knihu a vůbec jakoukoliv českou knihu. Českých knih nikde. I když jsme si psali o ně domů, ztrácely se často. Censura prý české knihy zamítala. Aspoň některé. V Niši bylo dosti českých knih starších, ale přinášeti je do tábora bylo zakázáno.

Dovedete si představiti naši radost, když jsme uslyšeli, že v táboře je nová Jiráskova kniha „Temno"! Nikdo z nás jí neznal, protože knižně vyšla až za války. Nejprve vznikly dohady o tom, jak se k nám dostala. Šeptem se mluvilo, že ji někdo poslal z Bulharska (v tom mohlo býti trochu velezrády, protože odtud dostávali jsme noviny z Francie). Tím touha po knize jenom vzrostla. Bylo však těžko se k ní dostat. Chtěl jsem ji aspoň vidět, ale ani to se mi nepodařilo, protože kniha čtla se takřka skrytě, aby čtenář nebyl obtěžován neustálými prosbami a vyptáváním, kdo ji má zamluvenu dál. Těch, jimž knihu poštěstilo se přečísti, nebylo však mnoho.

Na podzim r. 1915 jezdily kolem našich kasáren dlouhé vlaky s vojskem na hranice Bulharska; nad Niší objevily se bulharské aeroplány a my připravovali jsme se na cestu do jižního Srbska. Šli jsme dál, daleko do hor albánských, do bažin albánských, po cestě smrti, na moře kolem Sicilie, Sardinie, na Asinaru. Po více jak dvouměsíčním putování, tělesně zničeni, duševně sklíčeni, přistali jsme v Italii.

Rozmetali nás do všech koutů. Nepomohly prosby, abychom Češi zůstali pohromadě. Nerozuměli nám ještě tenkrát. A tak nás 40 Čechů a dvojnásobný počet Maďarů a Němců octlo se v lednu r. 1916 v malém městečku Cittaducale v divokých Abruzzách.

A zase cizí řeč a zase veliké, neznámé nápisy v novinách, které ohlašovaly zánik Srbska. Jak nám bylo smutno! Aspoň knihou kdybychom se

mohli potěšit. Kdo by však zachraňoval knihy přes Albanii, když sotva jsme zachránili život! Z italštiny znali jsme několik slov, z nichž nejduleži tější bylo „pane" — chléb. Tím jsme pozdravovali Italii.

Jednoho dne procházel jsem se po dvoře. U zdi na výsluní kdosi se sklání nad knihou. Zamířím přímo k němu. „Temno" Jiráskovo. „Netaž se mne na nic, jak se mi kniha dostala do rukou, nevím nic určitého," odpovídal zahloubaný čtenář. „Dostal jsem ji vypůjčit na dva dny." Přece jsem se dověděl jméno toho, jemuž kniha po přečtení měla býti odevzdána. Po dlouhém běhání, smlouvání, prosbách vypočetl jsem, že dostane se na mne až za 14 dní. Marné byly naděje, že snad někdo ze čtenářů bude méně horlivý. Dávali jsme jeden na druhého pozor, nedopřáli jsme si nutného oddechu ve čtení. Až kdosi připadl na šťastnou myšlenku, rozdělit knihu na několik částí. A tak už v kratším čase došlo na mne.

Po pul druhém roce byla to první česká kniha. S počátku obsah knihy působil jakousi sklíčenost, ba skoro strach. Mnohý z nás by byl doma stíhán, jako ti roznašeči žitavských špalíčků. Jaké temno je tam u nás, a jaké by bylo, kdyby Rakousko s Německem zvítězilo? Ale brzy účinek byl opačný. Vzpomínali jsme společně na jména jiných Jiráskových prací, na významné osoby a doby historické z jeho románů a dramat. A už ozývala se jména ostatních českých spisovatelů a jejich děl.

„Temno" Jiráskovo rozvazovalo naše jazyky. Byli jsme jako vyplašeni po Albanii. Styděli jsme se pohlédnouti si do očí, báli jsme se jeden před druhým, protože jsme v Srbsku projevovali své naděje příliš hlasitě. „Temnem" jsme se k sobě zase přibližovali, zase se zablesklo oko, zase se v nás vzmáhalo rebelantství. Což by bylo možno vrátiti se do „temna"? Debaty se obnovovaly po každé, když nový čtenář dočetl.

Knihu přečetli všichni Češi, kteří byli v táboře. Byla hodně rozbitá.

Zatím někteří z našich druhů zařídili si malé knihařství a první knihu, kterou jsme svázali, bylo Jiráskovo „Temno". Každý z nás hleděl přišíti několik listu. Potom dali jsme se znovu do čtení, teď už beze spěchu a hartusení. Dostalo se totiž do tábora několik jiných českých knih a české zahraniční noviny. Nastávala také jiná práce. Byli jsme povoláni od knih k meči.

Dodnes nevím, jak se kniha dostala do Srbska; nevím, kdo ji přenes Albanií. Stala se majetkem našeho tábora a jméno majitele jsme zapomněli. Jak mu musila býti drahou? Takový kousek chleba, jehož místo zabírala v baťochu, zachraňoval v Albanii život. Za to my při jejím čtení báli jsme se o život našeho národa. A bylo třeba tam za hranicemi, aby strach o život národa byl větší, než strach o život vlastní. Při pochybnostech a rozhodování působilo také české slovo. U nás jistě i slovo Jiráskovo „Temno".

Marie Hübnerová:

VZPOMÍNKY NA JIRÁSKA.

V kusech našeho velikého mistra Jiráska hraji s láskou a nadšením. Proč? Mám ráda skutečný život na divadle, a každá jeho postava dýše životem a pravdou. Hraji bezmála v každém jeho kuse buď velkou nebo menší úlohu a mohu říci, že je mi každá milá a přirostla mi k srdci. Nejčastěji jsem na venkově hostovala ve svojí zamilované „Vojnarce“ a vděčné Kláskové v „Lucerně“. Jenom jednu roli, která mi byla drahým mistrem přidělena a na kterou jsem se tolik těšila, jsem nehrála — M. Rettigovou! Censura válečná, tuším, nedovolila Národnímu divadlu kus hráti, potom divadlo Vinohradské předešlo Národní, a tak se stalo, že jsem Rettigovou nehrála.

Není závisti v mé povaze, ale o představení Rettigové ve Vinohradském divadle pocítila jsem trochu lítosti. Vždyť tak často jsme s velikým mistrem o roli té hovořili!

Milou vzpomínku na mistra Jiráska mám z divadelních prázdnin r. 1905, jež trávili jsme s mým drahým, nezapomenutelným chotěm v Polici n. Met. Tehdy navštívil nás mistr Jirásek z blízkého svého letního sídla Hronova, a my ztrávili s ním několik příjemných hodin, hovoříce většinou jen o divadle. Na milou tu návštěvu dlouho jsme pak s mým drahým vzpomínali.

Nejmilejší četbou mého milého muže za jeho nemoci byl Jiráskův „F. L. Věk“, znovu pročítaný, který mu v těžkých dobách života způsobil mnoho potěšujících a uklidňujících chvil.

Lituji z duše, že můj nejdražší manžel nedožil se toho, aby mohl ruku stisknouti velkému mistru, kterého přímo zbožňoval, a přáti mu zároveň se mnou zdraví, aby byl ještě dlouhá léta zachován českému národu a našemu umění.

Marie Laudová:

ALOIS JIRÁSEK V RECITACÍCH.

Nejsou to jen úlohy v divadelních kusech Jiráskových, do nichž se herci rádi a snadno vžívají; i předčitatelé, recitátoři a recitátorky nalézají v jeho románech i drobné próse nejvděčnější pole. Ať kdekoli rozevřete kteroukoli z jeho knih, cítíte se v nich doma. To proto, že Jiráskovo pero dovede děj zpřítomniti a strhnouti duši čtenářovu do proudu děje, čímž usnadňuje recitátorům jejich poslání. Není to tedy jen šťastná volba látky duším našim tak blízká.

Pro recitátora je rozkoší tlumočiti živým slovem díla Jiráskova, v nichž bez jakéhokoli násilí, bez výstředních, za vlasy přitažených, chladně vypočítaných efektů, bez akrobatických slovních přemetů lze prožívati, procitovati každou stránku, jako by předčitatel prostě vyprávěl, co viděl neb zažil sám.

Ujasňuje si, jak duše jeho slévá se v jedno s duší díla básníkova, a živá sugesce, jíž podlehl sám, snadno se přenáší na posluchače. Má-li býti dosaženo plného uměleckého dojmu recitací, je ovšem třeba, aby duševní schopnosti předčítajícího i technická dokonalost vyjadřovacích prostředků vystihovaly plně velikost básníkovy tvorby.

Leč i laik, bez jakéhokoli školení, může s úspěchem v kruhu rodinném neb přátelském předčítati z Jiráskových děl, blízkých a přístupných i vrstvám nejširším.

Jirásek píše-li, cítí za minulé, přítomné i budoucí a přibližuje čtenáři na dosah, co mistrné pero jeho uchvátilo do čarovného okruhu tvůrčí práce literární. Jak by vlastním srdcem vnikal do srdce národa a umožňoval tím čtenářům pohled do tohoto velkého srdce, jež tolik již protrpělo.

Spisy Jiráskovy, vynikající vysokou úrovní mravní, mají též nedocenitelný vliv výchovný.

Dramatičtí umělci i žáci mohou četbou Jiráskových románů rozněcovati fantasii pro představování národních hrdinu. Po pročtení jeho historických románů, s vystupňovaným nadšením studují úlohy v dramatických jeho dílech, a vroucně je prožívajíce, snaží se tlumočiti je s procítěnou oddaností.

Vždyť vlídný autor sám jim podává ruku k pouti za uměleckým cílem, jejž si vytkli, uče je, jak svědomitě a poctivě mají pracovati dělníci ducha.

Plni vděčnosti tiskneme dnes v mysli všichni tuto ruku, a přejeme z plna srdce, aby ještě dlouho — dlouho jí bylo osudem popřáno vésti národ na vzestupné dráze k vrcholům dobra a krásy.

Frant. Herites:

ZE VZPOMÍNEK.

Za mládí jsme se s Aloisem Jiráskem neznali. Zcela přirozeně. Narodili jsme se každý na jiném cípu Čech, a to je dnes ještě veliká vzdálenost, natož tenkrát, když se od nás do Prahy jezdilo den a noc po dostavníku.

Národní schůze a slavnosti, jichž jsem byl v mládí účasten, ani studentský sjezd ve Strakonicích, ani slavnost husinecká r. 1869 s Jiráskem mne neseznámily, ačkoli jsem lidi stejných snah a cílů přímo vyhledával, a když se kdo objevil, letěl jsem k němu, abych mu aspoň ruku stiskl.

Byly to doby, kdy se rodil almanach jihočeské omladiny, k němuž podnět vyšel z gymnasia píseckého a budějovického, k nimž přidalo se též gymnasium v Jindřichově Hradci několika členy, ale dále se kruh náš nešířil. Až v Praze pak o rok později stržen byl mezi nás a s velikou radostí pozdraven Jaroslav Vrchlický, který skončil gymnasiální studie v Klatovech.

Téhož roku 1870 přišel jsem jako farmaceut na universitu a měl jsem za sebou již literární debut, ve „Světozoru" měl jsem totiž uveřejněny básně pod vlastním jménem, ale mimo kruh rodících se „Anemonek" nestýkal jsem se valně s jinými studenty. Jirásek byl nepochybně také již v Praze na vysokém učení a snad bylo snadněji možno sejíti se s ním v Akademickém čtenářském spolku, kam jsem docházel téměř denně, s Jiráskem však mne tu osud nesvedl; neznal jsem ostatně ani Vrchlického ještě osobně.

Školním rokem na to odešel jsem do Štyrského Hradce.

„Anemonky" mezi tím vyšly, sensace však žádné neudělaly, jak jsme nepochybně očekávali, jistě aspoň nebyla to literární událost taková, aby k strůjcům almanachu vydaného na oslavu Petra Chelčického hrnula se literární mládež z ostatních koutů Čech, naopak my jsme skromně přivtělili se k „Ruchu", který byl representantem celého českého literárního dorostu tehdejšího a nejen jihočeského.

Po návratu do Čech r. 1873 zapadl jsem do svého rodiště Vodňan, a to se podobalo osamocení. Až r. 1874 měl jsem první prósu otištěnu v „Lumíru", jíž následovalo rychle za sebou několik dalších, a tu mně narostly rohy. Pokládaje se už sebevědomě za opravdového literáta, zatoužil jsem po tom, se všemi pány kolegy na Parnase seznámiti se, i zajel jsem také do Prahy s tím úmyslem. Ale osobních styků nových navázal jsem jedině s družinou lumírovskou. J. V. Sládka, Julia Zeyera, Jaroslava Vrchlického, Josefa Maudra jsem poznal.

R. 1875 jsem — dosti lehkomyslně — vydal se na cestu do Italie a po

návratu odtud r. 1876 jsem přišel zas do Prahy. Podobalo se to celkem ztroskotání, neboť mé sny o tom, že se budu věnovati cele literatuře, byly ty tam, i vstoupil jsem do praktické služby v lékárně B. Fragnerově na Malé straně.

O svých východech jedině stával jsem se a cítil se zas literátem a stýkal jsem se nejvíce s Adolfem Heydukem, který toho roku byl v Praze, a prostřednictvím jeho a Otokara Mokrého seznámil jsem se též s Jaromírem Čelakovským, Servácem Hellerem, Svatoplukem Čechem, Karlem Kučerou i jinými; dostalo se mně i velké cti býti představen Janu Nerudovi. S Aloisem Jiráskem jsem však nikde se nepotkal; myslím, že té doby profesoroval již v Litomyšli.

Pak nastal zase můj návrat do Vodňan. Do Prahy jsem odtud v mladých letech vícekráte zajel a kruh osobních známostí mých se šířil. Několik vynikajících lidí navštívil jsem též mimo Prahu, za Prahou působících, Antala Staška, Dr. Pippicha, překladatele polských revolučních románů z r. 1862 Kotíka, který se stal okresním tajemníkem ve Staré Pace; ke Quisovi, Štolbovi ani Jiráskovi jsem se však už nedostal, ač jsem tak zamýšlel.

S Al. Jiráskem jsme osobně se po prvé setkali až po letech, a to ve Vodňanech, kde jsme s Otokarem Mokrým uctili příchod mnohých vynikajících lidí českých.

O návštěvě Jiráskově jsme předem byli zpraveni, ale nebylo nám známo, kdy k nám zavítá.

Jednoho dne letního k večeru seděli jsme před lékárnou, to už byl Julius Zeyer ve Vodňanech a trávíval s námi takové chvíle na stupínkách do vodňanské lékárny vedoucích. Najednou se před obecním hostincem na náměstí objevil kočárek, a v jednom z obou v něm sedících pánů poznali jsme s Mokrým hned Jiráska; druhým byl profesor báňské akademie v Příbrami Theurer.

Vyšli jsme návštěvě hned radostně vstříc až do prostřed náměstí. Vykonal-li s námi též Zeyer tuto zdvořilost, nemohu se již upamatovat. Také nevím, šel-li s námi, když jsme pak po Jiráskově přání šli se podívat za město a s hráze rybníka Pastušky ukazovali puvaby naší roviny, končící se tu vesnicemi Pražákem a Stožici a pak Chelčicemi, vlastně jen kostelem chelčickým se čtyřmi mohutnými lipami po jeho boku kolem kaple sv. Jana rozloženými; neboť vesnice sama jest od Vodňan neviditelna.

Aloise Jiráska zajímal velice ten obraz a divadelním kukátkem dlouho tam obracel své zraky, postřehl i rybník, malý rybníček mezi Chelčicemi a Vodňany, na jehož hrázi Petr Chelčický, jak sám píše, rozmlouval o věcech víry s Mikulášem Biskupcem.

Pamatuji se na slova Jiráskova, na tu krajinu pro něho tak zajímavou

že přijde se ještě někdy podívat a podrobněji celý ten kraj, ve kterém vzniklo českobratrství, si prohlédnout a prostudovat. Snad se v hlavě jeho rodily myšlenky na nové, veliké literární dílo.

Jak praveno, nevím již, byl-li Julius Zeyer účasten této vycházky, byl-li však, jistě nezasahoval do rozhovoru; nebylo to však nijak nápadné, jinak bych si toho byl povšiml. Až pak, když jsme s oběma hosty v široké řadě procházeli se po vodňanském náměstí, pěkně dlážděném, a s nimi se bavili, stala se nápadnou Zeyerova přítomnost tím, že na Jiráska slova nepromluvil a od něho se nápadně stále obracel. Totéž chování podržel, když jsme večer na chvíli zašli do plzeňské pivnice a vinárny „u Dominu".

Jiráskova rodina r. 1901.

Bylo nám to oběma, Mokrému i mně i našim ženám, jež byly s námi, přímo trapným.

Jirásek sám toto své setkání se Zeyerem ve Vodňanech vylíčil a netřeba mně tudíž o něm dále se šířiti. Mám za to, že Zeyerova okázalá nevšímavost k Jiráskovi měla původ v literární roztrpčenosti, která i dle mého přesvědčení též vzniku dala jeho chování proti Vrchlickému.

Po několika letech přestěhoval jsem se s rodinou trvale do Prahy a tu jsem pak s Aloisem Jiráskem častěji se stýkal, totiž tak, jak to mezi literáty tenkrát bylo a dosud je: jednou za týden někde v hospodě na skromné večeři a sklenici piva.

Delší dobu chodili jsme „k Pokorným" v Ječné ulici a společnost tvořili Zikmund Winter, Alois Jirásek, Jaroslav Vrchlický, Eduard Jelínek, Jan Lier, Karel Kučera, F. X. Svoboda, Antonín Klášterský, M. A. Šimáček,

K. V. Rais, K. M. Čapek, oba Kvapilové, Adolf Černý, Jar. Borecký, F. S. Procházka a někoho jsem snad ještě zapomněl. Později nás Ed. Jelínek, ale ne už všechny, převedl do útulné vinárny v Panské ulici, kde jsme zvlášť hýřívali veselím.

Z této družiny, když Máci Šimáček prodal „Světozora" a současná obec literární starší generace byla bez vlastního listu svého, vznikl týdeník „Zvon".

Po letech se společnost naše rozpadla; zavinil to časopis „Máj", jehož vycházení zejména Šimáček zle bral, a proti mně jako zvolenému redaktoru nového listu obrátilo se ostří některých pánů, ačkoli jsem zachoval se, jak prof. Thomayer hned tenkrát se vyslovil, zcela korektně a z družiny „Zvonařů" jsem vystoupil, když jsem byl vázán čestně na jiné straně.

Následek byl ovšem, že jsem přestal mezi ně choditi, a tím styky mé se všemi milými vždy druhy té skupiny, tedy také s Jiráskem, staly se řídkými, ačkoli jsem je dobré, staré kamarády měl pořád stejně upřímně rád, a také oni proti mně nic podstatného míti nemohli.

Ku podivu, že z těch let, kdy jsem s Aloisem Jiráskem každého týdne se scházel, neumím nic zvláštního o něm pověděti. A nevím nic, co by stálo za sdělení s českou veřejností, ani z let nejposlednějších, kdy s ním zas dosti pravidelně a více než druhdy se stýkám.

Přibyl totiž nový styčný bod mezi Aloisem Jiráskem a mnou, když byl zvolen předsedou IV. třídy České Akademie a já jako třídní sekretář s ním řídím uměleckou sekci této slavné korporace.

Zdá se mně všecko býti tak přirozené, tak samozřejmé, že nevyvolává žádných zvláštních dojmů, ačkoli jde často o zásadní věci nesporné důležitosti pro vývin a postup kulturního života českého.

V našem milém Jiráskovi jsem vždycky ctil oddaně a bez závisti jeho veliký význam literární a plně oceňuji vůdčí místo, které prací svou v současné literatuře opanoval. Jako člověka vážím si ho stejně jako spisovatele, pro jeho bodrou, přímou povahu, a mám ho opravdu rád, třeba bych snad mu to byl nikdy neřekl, aniž snad jinakým způsobem na jevo dal.

Připadá mně vždy ve své statné, jadrné a stářím neskloněné postavě jako starý husitský hetman, který je zanícen pro svou víru a hotov je vždy vše dáti, obětovati vše pro svoje přesvědčení.

Jak náležitě umí se Alois Jirásek uplatniti osobně, ukázal před třemi lety, když ve Smetanově síni Obecního domu jménem národa přednesl proslulou památnou přísahu. Řečník se tu povznesl až ku prorockému zanícení.

Bylo nás seskupeno v posledních lavicích sálu několik starých hochů — Antal Stašek, Kořenský, Štolba po jedné straně uličky mezi sedadly, B. Bauše, Holeček a já na druhé straně.

„Přisaháme!“ opakovali jsme všichni pozdvihujíce pravice, hluboce rozechvěni s tlukoucím srdcem a nadšením rozvířenou duší. Krev zdála se rychleji obíhati v našich žilách.

Nuže, veď nás tedy dál, hetmane! Jdeme všichni svorně a radostně, junácky za tebou jako za svým vůdcem!

Fr. S. Procházka:

K HISTORII JIRÁSKOVÝCH „STARÝCH POVĚSTÍ ČESKÝCH“.

Ujav se r. 1891 spoluredakce „Malého čtenáře“ měl jsem především snahu, abych jeho literární obsah pozvedl a připoutal k němu čelné naše spisovatele, kteří do té doby mládeži nepsali, anebo jen zřídka a výjimečně. Nesrovnávám se ani dnes po svých zkušenostech s názorem, že mládež speciální své literatury nepotřebuje, a že se jí má četba vybírat a snad i komolit z knih psaných dospělým. Rozhodl jsem se získat mezi jinými autory především i Al. Jiráska, jen mi běželo o určitější literární téma, o němž bych se s ním dohodl. To bylo r. 1893 na jaře. Náhodou padly mi do rukou při jakémsi přestavování mé knihovny Svátkovy „Pražské pověsti“, a když jsem se jimi probral, shledal jsem, že z podobného materiálu povolané umělecké pero mohlo by vytvořit mládeži dílo jedinečné.

Po úradě s nakladatelem navštívil jsem Al. Jiráska, jenž tenkrát bydlel v pražské Hálkově třídě, a přednesl jsem mu návrh. Viděl jsem na prvý ráz, že byl Al. Jiráskovi sympatický, ale s korekturou, kterou ihned sám nadhodil: „To by musily být jiné věci, než má Svátek, ty jsou báchorkovité a lokální“, a hned dodával: „pověsti historičtějšího, národního rázu, to by se mi zamlouvalo, a napsal bych je. Byla by to kniha.“

V dalším jednání, které následovalo, nabylo již dílo určitých obrysů podle titulu, jak jej autor naznačil: „Staré pověsti české“. A za rok bylo hotovo. Vroucí a jímavé „Vyzvání“, které tvořilo úvod knihy, otištěno bylo v „Malém čtenáři“ již v lednu 1894 a další ukázky „O Bivoji“ a „Staroměstský orloj“ později. V téže době počala kniha také v sešitech vycházeti s ilustracemi V. Černého, které autor sám revidoval.

Tak vznikly „Stare pověsti české“, nejvzácnější dar, který česká mládež obdržela z ruky Mistrovy.

Josef Šimek:

Z VEČERNÍCH ROZHOVORŮ.

Jako nejmladší z kvarteta (po smrti Tlamichově terceta) litomyšlského svolával jsem schuze a vycházky v Litomyšli i v Praze. Jirásek účastnil se vždy, ač měl schůzí jiných zvláště v Praze dost; nemohl-li, dopsal, hlásil, a divil jsem se vždy, že na všecky připomínky odpovídá.

Do schůzí chodil jsem se zvláštní zálibou, ano zvědavostí. Jestliže jsem se v Litomyšli mnohému od přátel přiučil, dělo se tak v Praze ještě měrou větší, neboť i Wenig i Jirásek, oba velcí čtenáři, ve schůzkách vyměňovali své názory a myšlenky o věcech literárních, uměleckých, školských, politických atd. Co nevěděl jeden, věděl druhý neb třetí, a tak v jedné neb dvou hodinách večerních bylo prodebatováno vše, co se za tři neděle v českém světě přihodilo.

Jirásek jest a býval vždy čtenářem novin jako málokdo, a již v Litomyšli vždy o 5. hodině odpoledne šel do Besedy, aby se dověděl, co nepřátelská nám Neue Freie povídá. V Praze čte noviny nejlépe redigované a ví přirozeně o všem.

Ve schůzích dověděl jsem se mnohé zajímavé věci, a poněvadž nebyly za důvěrné vyhlášeny a nikoliv jen mně sděleny, zajisté mi oslavenec nezazlí, když některé prozradím.

Schůze konaly se většinou v restauraci nádraží Wilsonova. Když pak povstala válka a pozorovali jsme, že hovor sledovali i jiní u sousedních stolu, přeloženy byly schůzky do bytu Wenigova, pokud netrval na Dráchově. I bylo tu občas dosti veselo, neboť jsme se scházeli, abychom se potěšili.

Od dob republiky, kdy jest Jirásek členem Národního shromáždění a senátu, čekali jsme na jeho zprávy s dychtivostí, neboť byly od pramene. Svůj úkol ve sněmovně konal velmi vážně, a byla-li schůze naše ustanovena na dobu sezení, musí se odložit. Pochlubil se, že s Dr. Metelkou byli celému jednomu duležitému nočnímu zasedání přítomni až do rána; naše starosti o republiku zaplašil jednou velmi jednoduše, řka, že se nám nic nemůže stát, „jen v tom ještě neumíme chodit!“

Jednou (snad r. 1916) přišel jsem k Wenigům dříve než Jirásek. Wenig mi sděloval, že si Jirásek stěžoval, jak nemůže pracovat, nemaje petroleje, a že mu tudíž petrolej opatřil, ale že se mu nezdá, že by Jirásek pracoval, neboť kdykoliv jde kolem — činil tak kolem 6. hodiny — nesvítí se. Konečně přišel Jirásek a přinesl v papíře velký kus chleba darem a na poděkování za petrolej. Chléb přijal Wenig rád, ale hned řekl: „Ale tys dosud nepracoval,

já u tebe svítit neviděl!" Jirásek na to: „I pracoval jsem, ale později, i po večeři, a nikoli tehda, když chodí kolem inspektoři!"

Z literárních přátel často zmiňoval a zmiňuje se o Vrchlickém, jejž považoval vždy za hodna ceny Nobelovy a velice si ho vážil. Nejčastěji vzpomíná na Dra Zikm. Wintra, jehož ztrátu velmi těžce nesl. Při odhalení pomníku Máchova, právě v době úmrtí Wintrova, řekl mi: „Bude mi tu velmi scházet, ztráta pro mne nenahraditelná". — Když napsal Z. Winter do „Zvonu" vzpomínky na profesora Stupeckého, přišel k Jiráskovi bratr Stupeckého František, dědic jmění po zemřelém Stupeckém, a žádal ho, aby odevzdal Wintrovi 500 K jako dar od ctitele, ale aby neprozradil jeho jména. Jirásek věrně to provedl. Winter měl z uznání toho velkou radost, a ač mnohokrát vyzvídal a žádal o jméno, nedověděl se ničeho. Winter psával anonymně ostré verše do Zvonu, v nichž zle dráždil svým břitkým vtipem kritiky, kteří často netušili, odkud útok pochází.

Paní Wintrovou má Jirásek v srdečné paměti a úctě jako hrdinku, jež dala se operovat, aby muž nevěděl a nebyl tím rozčilen, neboť stalo se to několik neděl před jeho smrtí.

O sobě nevypravuje často, ale přece. Když procházel jižní Čechy, setkal se s venkovanem. Jirásek měl dle způsobu turistů plaid složený a jsa kuřákem, dýmku v náprsní kapse, od ní zpod kabátu vyčuhoval konec troubele a špička; vedle toho přes prsa běžel řemen od poboční brašny. Při rozchodu prohlédl si venkovan Jiráska a řekl dobromyslně: „Vy jste asi sladovnický?"

Na studiích bydlil s Alšem. Jako suplent v Litomyšli dostal dopis od Alše, jak se mu vede bídně, že je ženat a není peněz; zda by někdo nekoupil od něho obraz. I obrátil se Jirásek na Šmilovského. Ten řekl: „Desítku bych dal" (20 korun). Za několik dnů došel od Alše obraz; byla to skizza obrazu sv. Václava, obraz nebyl hotový, to za tu desítku. Šmilovský obraz přijal, ale nedal ho ani za rám, snad se mu nelíbil. Když Šmilovský zemřel, vrátila vdova obraz Jiráskovi a ten odevzdal jej Alšovi s vybídnutím, aby dílo dokončil a nabídl galerii moderní, jež se právě zakládala. Aleš tak učinil a za obraz obdržel 400 zlatých. Tehda si koupil za ně též pěkné hodinky.

Když byl císař František Josef v Praze a měl navštívit museum, sešli se členové musejního výboru k uvítání. Byli většinou ve fracích, Jirásek měl čamaru. Císař přijel a mluvil se všemi německy, když však přistoupil k Jiráskovi a spatřil čamaru, mluvil s ním česky. Jirásek vypravuje to dodal tehda: „K čemu je čamara dobrá!"

Svým známým a přátelům rád udělá radost, a to velkou tím, že jim pošle některé ze svých děl s věnováním. Mám v knihovně celou velkou

řadu jeho spisů. Moje dcera, jež se zúčastnila vyjížďky naší z Kutné Hory na Sion a měla na starosti proviant, dostala darem na památku té výpravy ,,Filosofskou historii", můj syn, jenž nakreslil okolí Siona Jiráskovi, obdržel ,,Psohlavce". Všichni máme tyto knihy ve velké vážnosti.

Když dostal syn profesora Bachtíka Jiráskův román ,,Proti všem", ptal se otce, zdali by mohl dojít si k spisovateli a požádat o podpis. Otec svolil. Jirásek přijal tehda chlapce mile a vyhověl mu rád, na to se ho ptal, co od něho četl, a vyzvěděl, které spisy jeho má. Slyše, že velmi mnohé, potěšil se a přistoupil ke své knihovně, vyňal z ní knihu a řekl: ,,Tuhle nemáte v knihovně, tedy si ji vezměte ode mne na památku". Nebylo šťastnějšího člověka o vánocích 1914 nad mladého Bachtíka.

Když jsem obdržel ,,Temno", vzal jsem si je s sebou do Podě-

Jiráskův byt v Praze.
(Resslova ulice 1. přízemí.)

brad na prázdniny a tam jsem v knize čítal denně v parku; co znamenala kniha ta v době tak smutné, jako byl rok 1915, bylo viděti z toho, že skoro každý host-čtenář do parku si bral „Temno" a v něm čítal. Vida tolik čtenářů stejné knihy, vzpomněl jsem na slova Wenigova o jiné knize Jiráskově, která se rozlétla po vlastech a po školách jako blesk, a to byly „Staré pověsti české". Když jako zem. inspektor objížděl Čechy, ptával se na školách, co děti čítají. Roku, kdy se objevily „Staré pověsti", byly to ony a jen ony, jež děti si čtly, z nichž patrně dle rady svých učitelů se těšily a svůj vlastenecký cit sílily.

Učím po léta v kursu abiturientů na ústavě a každého roku táži se příležitostně na „Filosofskou historii" (při dějinách školství), na postavy učitelské ve spisech Jiráskových, a mohu říci, že skoro všichni dovedou k vyzvání uspokojivě odpověděti. Spisy Jiráskovy zná studentstvo všech odstínů dobře.

Vzpomínám na tuto episodu. Když jsme byli s Jiráskem na Sioně a šli údolím pod hradem, potkali jsme houf mládenců; vzadu šel s některými kterýsi profesor (jméno jsem zapomněl) čáslavského gymnasia a ten Jiráska znal, zastavil, studenty svolal a jim ho představil k nemalé jejich radosti.

I dopisy svými obšťastňuje českou mládež. V Kutné Hoře dávala jednou před lety divadelní společnost Jiráskův kus „Gero". Moje dcera byla kusem tím dojata a nadšena a bez mého vědomí napsala dopis autorovi, jenž ve své blahovůli jí odpověděl a poznamenal, že se diví, že mohou v Kutné Hoře kus obsadit, což i v Praze činí obtíže. Ale v Hoře to bylo dost snadné; co nešlo obsadit, jednoduše se vypustilo!

Své žáky má povždy v dobré paměti a je rád, jestliže se k němu některý hlásí a jestliže mu v nesnázi hledí vypomoci. A těch nesnází bylo na vojně mnoho, zvlášť pro toho, kdo měl syna vojáka, a toho měl i Jirásek.

Od jednoho žáka, jehož učil na gymnasiu litomyšlském, jsem zvěděl, jak uměl nadchnouti své posluchače pro věc českou; žák, po otci Němec, byl až do VI. tř. k věcem národním lhostejným, ale po výkladu Jiráskově o válkách husitských stal se Čechem a je jím dosud.

K divadlu měl povždy velkou lásku a často vzpomínají s Wenigem, jak jako akademikové vystoupili v Shakespearově „Juliu Caesaru"; to bylo jejich prvé seznámení. Navštěvoval pilně zvláště Národní divadlo; poslední dobou lituje, že nemá toho požitku z divadla, jako míval, ježto mu všelicos schází, co nemá tak bystrý sluch, jako míval.

Před válkou, kdy se chystaly oslavy Husovy, potěšilo Jiráska, když ho žádali z Krakovce u Rakovníka, aby jim k r. 1915 napsal scénu, jak Hus opouští Krakovec a Čechy a odchází na koncil kostnický. Scénu tu měl prý již na mysli, když psal „Jana Husa", ale nehodila se mu do rámce

dramatu; náčrt tehda už měl, ale nyní chtěl by ještě navštívit Krakovec, ale sám, nikoliv ve společnosti.

Návštěva míst, o nichž v dramatech se jednalo, byla u Jiráska vždy na programu a ohledání jich rozhodovalo jistě často při sdělání celého plánu dramatu. Ohledání bylo velmi pečlivé; toho byl jsem svědkem v Střenici (Vojnarka), Hyreně (Kolébka) i na Sioně.

Upozornění a posudek od lidí věcí znalých bral rád na vědomí. Když poslal „Roháče" řediteli divadla Vendelínu Budilovi, jehož si velmi vážil a jenž jeho kusy s velkou pečlivostí vypravoval, gratuloval Budil k dílu, ale poznamenal, že jako divadla znalý člověk uvádí, že až se hra bude dávat a bude konec, obecenstvo zůstane sedět.

Jirásek je velmi pečliv svého zdraví a vyhýbá se společnosti, v níž by měl déle pobýti; tím se stalo, že nesešel se ani s Denisem při poslední jeho návštěvě v Praze, čehož dosud velmi lituje.

Jirásek tvrdí o sobě, že už nemá paměti tak bystré, jako míval, ale není tomu tak. Důkaz: Četl jsem v novinách letos, že v Lausanne zakázali hrát Shakespearovo „Veta za vetu" pro nemorálnost. I četl jsem si drama a když jsme se, tuším v lednu 1921, sešli, vypravoval jsem mu o tom, a on na to: „Ach, to hraje ve Vídni (Vienna), ale mohli by to spíš hrát, než to Wedekindovo sv.....o!" Tedy paměť pořád výborná a službovolná!

Hudbu měl a má Jirásek velmi rád. V Litomyšli byl častým hostem v komorním našem kvartetu. V Praze tato záliba poskytla mu jistě mnoho vzácných požitků

Jednou přišel se ke mně radit o věci, jež ho značně rmoutila; když jsme se doradili, chtěl jsem jej uvést na jiné myšlenky a vypravoval jsem mu, že mám loveckou sonátu od čáslavského J. L. Dusíka pro klavír, která mne dost zajímá. Ihned byl pohotově se zajímavými zprávami o Dusíkovi, o jeho milostných poměrech a přál si skladbu slyšeti, a líbilo se mu označení v prvé větě dusotu koňských kopyt, v largu pak líčení odpočinku a zábavy.

Je-li Jirásek členem výboru některého spolku, společnosti neb ústavu, pojímá tuto hodnost velmi vážně, účastní se schůzek pilně a je velice činným ve prospěch celku. Jako předseda Svatoboru míval milých i nemilých návštěv hojnost. Jako člen senátu nevynechá nikdy a neodjíždí do Hronova, je-li projektována schůze, až se jí dočká.

Měl rád oposici, která prý vystihuje někdy vážné chyby, zahání stagnaci a vyvolává ruch, a neobával se jí tudíž, když se jednou ozvala v jednom předním institutu českém.

Nerad vidí, jestliže se soustřeďují úřady na některou hlavu, třeba jinak i vynikající.

S rozhořčením odmítal, když místa a města, jež ho zvolila za čestného občana, chtěla, aby přijel k obecním volbám.

Téměř neuvěřitelno jest, že Jirásek měl i má závistníky i nepřátele. Nemůže se přece nazvat přítelem ředitel, který dá Jiráskovi sestavovat seznam programů stř. škol dle látky, aby překazil mu práci literární, nebo nevyhoví-li mu ve zdělání rozvrhu hodin.

A zdaž nejsou také hanebnými škůdci a nepřáteli jeho oni zloději, kteří Jiráska v Praze dvakrát v bytě okradli a v Hronově posledně? Zajisté nečetli od něho ani řádky, sic by nebyli tak učinili. Svědčí o tom také to, že se v Hronově knih ani netkli, zato v Praze měl zloděj asi spojení s antikvářem některým, neboť sebral při krádeži též původní vydání Šafaříkových „Starožitností", jichž Jirásek velmi lituje.

Nechci počítati mezi škůdce a nepřátele jednoho šk. inspektora, jenž sdělil Jiráskovi v dobách válečných obavu, že bude asi obtížno udržeti „Staré pověsti", aby se nedostaly na index! Toť asi jen beztaktnost, jež však mistra velmi dojala.

Má-li závistníků několik, jest přátel, ctitelů a obdivovatelů řada nepřehledná, ano nekonečná. Jsou ctitelé tajní a zjevní. K takovým tajným ctitelům náležel jeden vojenský hejtman za Rakouska, jenž v těžkých dobách válečných dal za jednoho večera doručiti Jiráskovi dvěma vojáky několik pytlů uhlí.

S jiným tajným ctitelem setkal jsem se v květnu 1920. Přišel jsem s Jiráskem od Wenigů na náměstí Purkyňovo na stanici tramvajovou, kdež jsme chvíli hovořili, než přijel elektrický vůz č. 2. Když Jirásek vstoupil do vozu, odcházel jsem a tu mi se zdvořilým pozdravem zastoupil cestu starší, prošedivělý pán a řekl: „Odpusťte, pane, kdo byl ten muž, s nímž jste právě hovořil?" Když jsem mu sdělil, řekl: „To byl tedy náš mistr Jirásek, jsem rád, že jsem ho poznal, viděl jsem jej poprvé," zaslzel a poroučel se mi.

Takových ctitelů-čtenářů má nepřehledné řady. Kdo měl mimo to příležitost blíže se s ním seznámiti, pamatuje se jistě na jeho milé promluvení, na přátelskou účast, na radost, může-li vyhověti, na ochotnou spolučinnost prospěti dobré věci a nemůže ani jinak, než přáti mu srdečně, aby se dožil v plné duševní a tělesné svěžesti vysokého věku svého učitele W. W. Tomka, na nějž tak často vzpomíná.

K. M. Čapek-Chod:

MISTR JIRÁSEK A CHODSKO.

V slavné kantátě, kterouž v požehnaný den Jiráskova jubilea vzpějí všichni českoslovenští kmenové, zajisté nebude chyběti chodský tón, bulácká nota, nikoli jen jako pouhá ozvěna, jakouž se lesnaté chlumy naše s vévodou Čerchovem uprostřed ochláchají při sborovém výkřiku celého národa: *Alois Jirásek!*

Chodsko, Domažlicko má docela obzvláštní příčinu, aby se ozvaly samostatným hymnem vděčnosti tak hluboké jako nejstarší hvozd šumavský, úcty tak vysoké jako nejstrmější témě našich hor, přání tak upřímného, jako právě srdce chodského lidu, jež Jirásek v jeho hrudi objevil a tak vysoko před celým národem vynesl.

„Psohlavci" nejen že nebudou scházeti v gratulačním holdu vůdci a tvůrci Jiráskovi, ale zajisté proderou se mezi ostatními krajinskými zástupy českými, kupícími se dnes kolem mistra mistrů českého slova, na místo první a hlásí se o ně jménem své lásky k autoru „Psohlavců" za toto jeho dílo lásky, za tento pomník chodským hrdinům, po vlastech neskonale dále viditelným než kamenná postava Kozinova na Hrádku nad Újezdem, tímto klasickým rodištěm chodských hrdinů, připomínaným z heroických dějin Chodska již r. 1503 jménem mučedníků borských, popravených za Jednotu.

Ovšem, že v lásce Jiráskově zahrnut jest celý český národ, a v jeho oblastech československých sotva by se našla domovina, kterou by Jirásek nebyl pokryl svou slávou. Ale čím Chodsko dnes jest, to z Chodska učinil teprve Jirásek nejen tím, že je ostatnímu národu a konečně Chodsku samému objevil řka: „Takoví jste byli!" ale také tím, že Psohlavci svému nesmrtelnému epikovi odpověděli: „A zase budeme, bať že!" A že svou přípověď splnili a plní jako jejich dávní předkové.

Vděk žule své nezkrušitelné tvrdosti národní, od nepaměti jsou a zůstali nejzápadnějšími Slovany a Čechy a vytrvali těsně pod svými hraničárskými horami, zatím co jih a ostatní západ podemílán za pobělohorské kolonisace franckými proudy dravými až do Plzeňska.

Jejich zásluhy o potírání německých výprav za husitských válek a zejména křižácké Juliánovy jsou jednou z nejsvětlejších kapitol českých dějin, a jest pravda, že po nejhroznější, lomikarovské tragedii svého vykrvácení uhájili své stanoviště obdivuhodnou svou neschopností asimilace, neslučitelností s cizím živlem, oleje s vodou, naprostou nemožností renegátství, jaká jest nejznamenitějším rysem charakteru tohoto lidu v jeho celku

Alois Jirásek v kruhu své rodiny.

i jednotlivcích. Právě proto jsou jako hrdinský dav i jako jednotliví rekové tak hodni největšího básníka historické slávy české, Aloise Jiráska.

Leč teprve srovnáním vysvitne nejen básnická, ale i kulturní hodnota zásluhy Jiráskovy o Chodsko, srovnáním Chodů Boženy Němcové s Chody, ať také díme, Jiráskovými. Ovšemže od roku 1845, kteréhož datován jest list Boženy Němcové k Antonii Čelakovské, v němž „krvavé slzy by člověk nad tím lidem plakal", nestálo Chodsko vůbec mimo všeobecné probuzení národa, třebaže pokrok pod Čerchovem šel cestami do kopce povlovnými, a jest také jisto, že Chodsko let šedesátých a zvláště r. 1868 na herštejnském táboře, už docela jinak vypadalo, než Chodsko obmyšlené melancholickou láskou a hlubokým soucitem Němcové. Kdežto však poměr Němcové k Chodsku byl spíše dokumentární, folkloristický a látkově umělecký (Pohorská vesnice), Jiráskovi „Psohlavci" dovršili a vlastně způsobili renesanci chodskou k staré její slávě; teprve jimi pochopili Chodové, kdo jsou, dílem Jiráskovým procitli ke své jadrnosti, tím, že si ji kolektivně uvědomili z „Psohlavců", blysklo nad Čerchovem a Chodové ožili a dnes jsou nejpokročilejším, nejprobudilejším živlem českého venkova.

Nebýti Jiráska, nebylo Hrádku a Kozinova pomníku na něm se všemi manifestacemi Chodů, kteří se tu teprve jimi jak náleží pocítili kolektivním rekem Jiráskova románu. Teprve „Psohlavci" rozednilo se celému národu nad Čerchovem a obráceny zraky veřejnosti české k rozpoji mezi Českým Lesem a Šumavou. Hospodářské požehnání, kteréž tato popularita kraji přinesla turistickým každoročním proudem, usnadněným a zpohodlněným tím, že vedle přečetných letních sídel hvozd proměněn přičiněním Domažlic v opravdový národní park, vedoucí spletí cest až na vrchol Čerchova od samého města pod nepřetržitým stínem listnatého a jehličnatého krytu, jest sice vedlejším, ač vysoce vítaným souběhem těchto důsledku vzájemnosti národa s čeledí, dotud zanedbávanou, ale nade vším stojí duchovní povznesení Domažlicka, proběhlé od r. 1886, roku knižního vydání „Psohlavců". Toto čtyřicetiletí jest ovšem koincidencí s dvaačtyřiceti lety, uplynulými od první maturity domažlického gymnasia, jež letos slaví půlstoletí svého založení, ale může-li Domažlicko s jakýmsi dostiúčinem poukázati na statistiku slovesnosti, kterouž ve vědě a umění obohatila jména bývalých žáků ústavu, jistě má na tomto výsledku mistr Alois Jirásek a jeho vliv lví podíl; z nás beletristů Domažlicka aspoň nikdo nezapře, čím Jiráskovi vděčí, třebaže historický román nedošel ještě Domažličanem stoupence. Ale položíme-li ruku na srdce, ozve se v něm hlas vděčnosti k Jiráskovi, který svou přeskvělou knihou chodskou dal v několika nás uzráti snu každého českého kvartána, státi se českým spisovatelem, ve skutek také tím, že literárním talentům Domažlicka ukázal cestu k domažlickému, k chodskému lidu. V tom smyslu jsme my domažličtí spisovatelé přece jenom školou Jiráskovou a v tom smyslu mluvím za všechny literáty z Domažlicka, provolávaje jich jménem: *Dlouho buď zdráv, milovaný mistře, národu ze všech nejdražší!*

Stan. Klíma:

SLOVENSKÁ VZPOMÍNKA NA JIRÁSKA.

Na svých cestách po Slovensku zašel jsem několikráte i do Tisovce, nedaleko památného husitského hradu Muráně. Nevím už, kterého to bylo roku, když jsem měl namířeno dolů Muráňskou dolinou na národnostní hranici slovensko-maďarskou, kterou jsem projíti chtěl tehdy až do Užhorodu. Neprošel jsem ji tenkráte celou, jen do Košic, neboť cestování po maďarských a slovenských neuvědomělých dědinkách vzbuzovalo ve mně takový děsný pocit sklíčenosti, že jsem v Košicích vsedl na vlak a honem do Liptovského Svatého Mikuláše, abych pobytem ve slovenské společnosti trochu pookřál.

Moji slovenští přátelé, když jsem se s nimi v Tisovci a v Revúci loučil, kroutili nade mnou hlavami a vzpomínali — na Jiráska. Ten také prý tak neopatrně si počínal, cestuje po Slovensku. Připravuje svůj slovenský román „Bratrstvo", navštívil všechna místa na Slovensku, památná z dob husitských a také na Muráňský zámek vystoupil. Potom vlakem cestoval dále a ve vlaku stále z okna vyhlédal a v ruce mapu generální držel, pozoruje krajinu. To prý bylo velké štěstí, že ho Maďaři při tom nezavřeli jako panslávského emisara, který chce jim unésti „uherskou krajinu". Ale jako se nestalo Jiráskovi nic, tak se nic nestalo ani mně, třebaže bych si byl takového maďarského dobrodružství dokonce přál.

Při jiné cestě své po východním Slovensku navštívil jsem starobylé město Bardějov ve stolici šarišské. Byl jsem tam návštěvou u Čecha, pensionovaného král. uherského kartografa Homolky, který měl bohužel rodinu maďarskou, vzav si za ženu dceru největšího slovenského maďarona Grünwalda, původce „magyar állameszme" (maďarské státní myšlenky).

Homolka umožnil mi přístup i do bardějovského městského archivu, kde s velikou pietou chovány jsou vedle jiných listin i dva listy husitské, které psali husitští bratříci bardějovským měšťanům, tehdy Němcům a velkým odpůrcům husitství. Uviděv tyto husitské památky, vzpomněl jsem si na Jiráska, jehož „Bratrstva" díl druhý vycházel právě před tím ve „Zlaté Praze". Oba husitské listy obsaženy jsou v přepise v knížečce „Nehány okmány sz. kir. Bártfa városa levéltárából" (Několik listin archivu sv. král. města Bardějova).

Knížečku jsem si koupil a po návratu do Prahy nesl jsem ji mistru Jiráskovi, chtěje mu tím svoji vděčnost projeviti za to, že mi tehdy na jeho přímluvu udělil Svatobor podporu k cestě po Slovensku. Jirásek byl podle všeho mému dárku rád. O listech bardějovských jistě věděl, ale přesného

textu jejich neměl. Mistrně vylíčil Jirásek vznik prvého z těchto dvou dopisů ve III. díle „Bratrstva“ kap. XLVIII.

Tento husitský list, jehož reprodukci tu přinášíme[1]), zní takto: „Vy zly a nespravedlivy lude bardiowcy, viste naszych bratow daly zveszaty, ludy dobrich a nevinnich, ako mordere necnostlyvy, ktory any vam ani zadnomu nicz nebili vinni, a pretos gesli nam priatelom a rodovi ich za nich nepolozite czeteri sta zolotich ve zolote do troch nedeli v klastore umogili u cracova, alebo u cartusov v lechniczi, tedi na vaszych hordlech, y na vaszym ymaniu, y na vaszich podanich bud duluho, bud cratko tak to se mstiti budemy, pocud naszeho rodu stava, tot list pysan s hor, dzen svateo iacuba.“

Pod listem podepsány jsou bratřické hrady slovenské: Orava, Muráň, Dunajecz, Genok(?), Zimáň, Premisł.

Vyobrazeny jsou tu: meč, metla, pouta a puška jako znamení trestající, a k listu také přivázána březová metla in originali. V levo dole na listě konečně nakreslena šibenice, na které se houpají tři nevinní a vedle jeden sťatý. Nad šibenicí je nápis: Crev nevinná, vlevo: Vaško nevinný, vpravo: Timko nevinný.

Druhý list husitský je německý, od samého kapitána husitů, Petra Aksamita. Zajímavé je datum tohoto listu: „Dánc pod zelenou jedlí, u chladného potoku, v hlubokém údolí.“ Když to přečetl mistr Jirásek za mé přítomnosti, pravil: „A potom říkají, že v těch dobách nebylo romantiky!“

---

[1]) Viz str. 81. zde!

Jiří St. Guth-Jarkovský:

ZE STYKŮ S JIRÁSKEM.

Každá práce poctivá vzbuzuje úctu, práce velká úctu spojenou ještě s jistým pocitem, jejž nesnadno lze definovati. Řekl bych, že z úcty až hrdlo se stahuje, a mluvíš-li s takovým velkým pracovníkem, selhává ti hlas. Ale málokdy veliký pracovník dovede získávati i lásky, která je vrcholem lidského cítění. Jsou velcí duchové, vůči jejichž dílu až ti zamrazí v zádech, ale teplo dobroty a blahovůle z nich nezáří, když se k nim přiblížíš. Proto zůstávají ti cizí, a nakonec i jejich dílo nenajde toho pochopení, jakého snad sami si přejí. Jsou to geniové, ale nejsou to lidé ve smyslu vzájemné náklonnosti, ať jakkoli to zní paradoxně, protože člověk není člověkem, nezná-li citu v jeho sladkých obměnách i vůči nízkým a drobným. Snad nemají na cítění ani pokdy, snad jejich duch létá příliš vysoko, aby se mohli snížiti k těm pozemským požadavkům soucítění, — anebo jimi pohrdají? „Dobrý člověk“ je pojem, který vyvolává nejvyšší zálibu, protože ten teprve je pravý obraz boží, neboť je veliký citem. A člověk ve svém pánu bohu hledá více citu nežli rozumu, a citový bůh je mu bližší.

Mnoho velkých lidí, když je poznáváš z blízka, způsobí zklamání. Ne proto, že sis je představoval s dlouhým vousem a oni zatím nosí krátký knír, anebo žes očekával atletickou postavu a zatím vidíš drobného člověka, aniž proto přestanou býti velikými — ale s velikostí rozumu toužíš i po velikosti citu. Chceš nejen světlo, ale se světlem i teplo, a zatím z nich čiší chlad. A to bolí. Rád bys miloval, ale nemůžeš.

Alois Jirásek je z těch vzácných velikánů, kteří okouzlují svým dílem i svou osobností a v jejichž blízku mizí tíseň z jejich velikosti. Čím více ho poznáváš, tím více tvůj obdiv snoubí se s oddaností. A to blaží!

Životním povoláním byl Jirásek středoškolským profesorem. Svým dílem daleko, daleko jej převýšil, ale svou osobou přese všecky pocty, kterými zahrnuje ho vděčný národ, jím zůstal. My, jeho kolegové v tom povolání, jsme na to hrdi.

Mnoho se napsalo o Jiráskovi jako o spisovateli a umělci, — kdybych dovedl, kdybych mohl, napsal bych knihu o Jiráskovi jako o člověku, a vylíčil bych, jaký je to člověk milý a dobrý, kterého chtě nechtě musíš milovati, protože rozsévá dobro a krásu.

Karel Juda:

JIRÁSEK VE SBOROVNĚ.

Učitelskou pusobnost zahájil jsem r. 1898 na gymnasiu v Žitné ulici v Praze. Bylo mně až úzko, když jsem se, ještě ne zcela absolvovaný filosof, stal členem takového slavného sboru, jaký tehdy pod ředitelem Grešlem pusobil na tomto ústavě. Největší přitažlivostí pusobil ovšem Jirásek, jenž byl, zdá se mně, seniorem sboru, ale skromně se této hodnosti vzdával. Nikdy nezapomenu na první svůj „profesorský" vstup do sborovny, do onoho místa, kolem něhož jsem vlivem let gymnasijních až do té chvíle chodil v bázlivé úctě po špičkách a vubec raději hleděl, aby mně nebylo pobývat v její olympické blízkosti. Ředitel Grešl mne tam uvedl v přestávce o desáté. Mezi přítomnými profesory byl i Jirásek, na svém obvyklém místě, sedě na židli v okenní špaletě do ulice. Když slyšel mé jméno, zeptal se: „To jste vy přeložil Chorvatům báseň pro „Spomen Knjigu"? Bylo mně radostno z toho, že si Jirásek té maličkosti všiml. Pražská obec chorvatská oslavila 50. výročí chorvatského státního jazyka slavností, k níž byla vydána „Spomen knjiga u proslavu 50. godišnjeg jubileja hrvatskog državnog jezika" (tiskem u E. Stivína). Byly tam texty chorvatské s českými překlady. Téměř všecky články jsem překládal já, ale podepsal jsem se pouze na překlad Preradovićovy rozsáhlé básně „Rodu o jeziku". Jirásek se řečené slavnosti dne 18. dubna 1898 účastnil a do pamětní knihy nahlédl.

Stal jsem se třídním v II. třídě po prof. Votrubovi. Jirásek v ní měl dějepis. Vídával jsem ho někdy v předsíňce ke třídám, ve velké přestávce, i s nějakou přesnídávkou, a ovšem pravidelně při konferencích. Tu sedával vždycky u zmíněného okna se skloněnou hlavou v dumách. Jistě sledoval vidiny. Já si aspoň myslíval, že pozoruje a „pomlouvá" své drobné drahé lidi z kroniky „U nás" a z „Věka", které tehdy střídavě vycházely, a možná že už i spřádal hrdiny a scény velkého rozmachu v „Bratrstvu", které za krátko začalo vycházet. Pamatuji se, že se Jirásek v konferencích debat nikdy neúčastnil a že jednou při těžkém disciplinárním případě v sextě hlasoval pro nejmenší trest. Jinak pobýval v ústavě málo, maje poloviční dovolenou.

Kdy mělo gymnasium v Žitné ulici konferenci, věděli přesně pozorovatelé z protější „pařížské" kavárny. Když se podívali do oken prvního poschodí, kde měli profesoři sborovnu, a za oknem uzřeli nehybně nachýlenou charakteristickou lebku Jiráskovu, říkávali: „Aha, už zase páni sedí!"

Karel Hovorka:

ALOIS JIRÁSEK A BOHDAN JELÍNEK.

Tisící číslo Šimáčkova zaniklého „Světozora" přineslo r. 1886 vzpomínku Aloise Jiráska na zemřelého básníka Bohdana Jelínka, jeho přítele z gymnasijních studií v Hradci Králové; je skoro celá ve XXII. díle Sebraných spisů Jiráskových. Zájem o literaturu pojil mladé přátele.

„Ach, Tedáček měl Jiráska rád!" vzpomínala matka Bohdanova, když hovořívali jsme v rodině Jelínkově v Cholticích o synu básníkovi a jeho příteli. Rodina chová jako milou památku podobiznu, na které je zobrazena veselá společnost hradeckých studentů, mezi nimi Jirásek a Jelínek, pak dopis, který Jirásek zaslal Bohdanovi o prázdninách z Hronova. Vypisuje v něm strašidelnou historii, kterou vypravuje i ve svých Pamětech (I. 342). Na obrázcích, které v dopise nakreslil, je společnost, sedící v noci na kraji lesa u ohně „jako loupežníci", na druhém obrázku zjevuje se bílé, naříkající strašidlo, pak „vyhrnulo se z lesa asi dvanáct zakuklených chlapů ozbrojených kyji". Byli to „hronovští hoši", kteří chtěli mladé romantiky postrašiti. Nakonec strašidlo i postrašení ubírají se do hospody, kde setrvali, „až hvězdy pobledly a den se šeřiti počal". Rozumí se, že dopis neobešel se bez literárních zpráv. „Dal jsem se též do povídky," píše Jirásek mimo jiné, „ale nevím, zdali ji ke konci dovedu. Jsem v těch věcech velký neposeda."

Neposeda! A dnes ta řada knih Jiráskových!

Matka Bohdana Jelínka, jíž Al. Jirásek věnoval srdečné řádky ve svých Pamětech (I. 281), už je také nebožkou. Byla to paní jemného cítění. Její syn měl hluboký cit patrně po matce, v jejímž obličeji do pozdních let bylo znáti stopy krásy. Zemřela devadesátiletá r. 1918. Pochovávali ji právě v den převratu dne 28. října k jejímu synovi.

Dávno před tím — dne 19. května 1874 — předešel na věčnost matku syn. Jirásek s Vrchlickým přišli mu na pohřeb do Choltic, aby naposledy spatřili „krásnou přítelovu hlavu i v tuhém spánku smrti spanilou", jak napsal Jirásek.

V říjnu před tím (1873) viděli se oba přátelé naposledy. Jirásek navštívil tehdy Jelínka v Cholticích. Bohdan vyprovodil ho pak na kus cesty za Jedousov do horeckého lesa, když přítel šel na dráhu do Přelouče.

„Byl slunečný, podzimní den," vzpomíná Al. Jirásek. „Začal vítr vát a žluté listí chvělo se vzduchem. Posílal jsem přítele domů.

Rozloučili jsme se. Dlouho jsem se za ním ohlížel, až štíhlá postava jeho zmizela mně ve žloutnoucím stromoví, v slunečném jase rozlitém pustnoucí krajinou. —

Jiráskův letní dům v Hronově.

Tak mně odešel. — . —“
Vzpomněl na to rozloučení ve „Světozoru“ r. 1875 básní.

NA PAMÁTKU.

Tam stojíš u háje a naposled
mé oko po tobě se obrací.
Zřím bledou líc a lásky plný hled,
i úsměv se mi v pamět navrací
tvůj poslední — tvá bílá kyne ruka —
již jdu — O příteli, můj příteli!
Žloutnoucí stromy teskně šuměly,
a v duši vzešla trapné tuchy muka.

Až přišel máj. — Mně květem jabloně
zář okna tvého rudá kynula.
Já uzřel tě — tvář v tenké záclóně,
tvé ku hlavě se kvítka vinula,
a svíce u rakve; kol všichni v pláči.
Můj Bože! čelo ledné, němý ret —
zas cítím srdce bolestí se chvět,
zdaž slza hořká povědět vše stačí?!

Tě vídám v teskné chvíli samoty,
kdy písně tvé mi zní a budí žal,
jak děti krásné, smavé siroty,
v něž tatíčkův se přítel zadíval.
Zas zavedou mne mládí ve pohádku,
s níž v hoři jen se duše rozstane. —
Ó příteli můj, drahý Bohdane,
ten šerý květ ti světím na památku!

K. V. Rais vypravuje ve „Zvonu" 1911, že nejčastější a nejtesknější vzpomínky Jiráskovy jsou na Bohdana Jelínka.

Poznal jsem osobně milou povahu Al. Jiráska před lety, když jednalo se o dokončení náhrobku Jelínkova. Mistr vzpomínal mrtvého přítele, jak navštívil ho posledně v Choltících, mluvil o jeho poesii, kterou velmi cení. I ptal se mne, jsou-li dosud v choltické oboře ty staré obrovité duby. „Já mám staré stromy rád," dodal.

„Kdykoli vzpomínám na doby prvního literárního tvoření a na doby mládí" — píše Al. Jirásek — „pokaždé si zajdu v duchu do hradeckých škol a na tichý hřbitov choltický, kam jsme uložili drahého Bohdana. Dnes, kdyby byl zustal, bylo by jeho jméno jedno z nejzvučnějších v našem světě literárním.

Nedopřáno mu toho, ale jeho jméno nebude zapomenuto ani jeho dílo! — —"

Alois Jirásek byl šťastnější svého přítele. Měl jaro i plodné léto. Aby i jeseň jeho života byla klidna, přejeme mu zajisté všichni.

Václav Flajšhans:

O SETKÁNÍ S JIRÁSKEM

mohu vypravovati velmi lehounce; vtisklo se mi do paměti, ježto se stalo při milé a velmi příjemné příležitosti.

Nemusím snad psát k tomu dlouhý úvod. Pověděli jistě již jiní, jak záhy si zamilovali Jiráskovy knihy — ze svých studentských let se zvláštní náhodou pamatuji nejvíce na pomorančové sešity „Laciné nár. knihovny“ s jeho obrázky „Z bouřlivých dob“ a z těch zase nejvíce na „Turečky“ a „Na Krvavém kameni“ (a vím, jak jsem ty dvě povídky dlouhá léta marně hledal v jeho Sebraných spisech) — a jak se pak snažili poznati autora. Mně jako rozenému a usedlému Pražanu nebylo arci obtíží Jiráska uvidět: chodíval jsem dost často místy, kudy chodíval i on, nepočítaje ani slavnostních příležitostí. Ale teprve značně později — bylo to krátce před koncem minulého století — jsem s Jiráskem sedával častěji pod jednou střechou. Byl to jediný literát, jehož jsem v těch místnostech uviděl — proto se o tom zmiňuji.

Zabýval jsem se totiž po r. 1897 studiem rukopisů musejních, zejména pro staročeské texty. Chtěl jsem najíti některé dnes zmizelé texty staročeské — ale poznal jsem, že mne již předešel všude tehdejší bibliotekář musejní, pan Ad. Patera. Jeho laskavostí jsem mohl pracovati v rukopisném sále Musea, nyní zavřeném (Museum nyní vůbec zavírá pomalu čítárnu za čítárnou), také odpůldne; bylo tak krásné a příjemné v horkém létě probírati se rukopisnými cimeliemi. Srovnával jsem rukopisné znění Husových Postil, probíral jsem pozůstalost Dobrovského, stavěl text jednotlivých veršů staročeských atd. A tu někdy přišel také Jirásek: měl svou práci, nestaral se o mne, já nikoli o něho — ale tehdy jsem viděl, jak pracně jsou čerpány detaily „Věka“, „U nás“ atd. přímo z pramenů, a jednou jsem také mohl mistrovi nabídnouti, při prohlídce nějaké pozůstalosti, jízdní řád nějaké cesty, tuším do nějakého lázeňského místa v XVIII. století, jejž s velikým poděkováním přijal, opsal a tuším také užil v některé své pozdější práci. Mnoho řeči jsme spolu nenadělali — to jsem již pověděl.

Po r. 1900 jsem se odstěhoval nadobro z Musea nahoru do kapitulní knihovny hradčanské. Tou dobou jsem vydal v Akademii svůj soupis Husových textů a tam na jednom místě jsem také uvedl Jiráska. Jirásek totiž v jednom svazku svých „Mezi proudy“ uvádí Husa jako původce „Obrany dekretu kutnohorského“. Věděl jsem dobře, že Jirásek tak nečiní jenom „iurans in verba magistri“, nýbrž na základě vlastního pramenného studia. Proto mi doklad z něho byl tak milý.

Píchl jsem arci do vosího hnízda. Můj kritik mi vytkl, že ve vědeckém soupise se dovolávám dokonce románů. Rozumí se, že jsem na tu výtku neodpověděl. Ale dostalo se nám oběma malého zadostučinění.

Nějaký den totiž po oné kritice dostal jsem dopis nebožtíka prof. Kalouska. Oznamoval mi v něm (jinak jsme se nestýkali), že se mu má kniha líbí tak dobře, že mne chce navrhnouti za člena Kr. č. spol. nauk — zdali bych s tím souhlasil. Poděkoval jsem ovšem a přijal; a v lednu 1901 při výročním shromáždění Společnosti jsem pak slyšel, že jsem byl spolu s Niederlem (Lub.), Pekařem, Mohlem a — — Jiráskem zvolen mimořádným jejím členem.

Tehdy bývalo zvykem — od něhož potom dlouhá léta bylo upuštěno — že po slavnostní výroční schůzi bývala hostina. Tenkrát, r. 1901, byla v „Domácnosti". Z Celetné ulice šli jsme tedy do večeřadla. Nalezl jsem tam již starého Tomka, s nímž jsem se dal do řeči s onou úctou, jaká se ke jménu tohoto posledního účastníka doby Jungmannovy pojila. Seděl právě u vchodu a rozmlouval svým suchým humorem o secesi, v jejímž slohu byla síň vyzdobena. Záhy se připojil k němu nezbytný archivář Nováček — v tom se otevřely dveře a vstoupil Jirásek. Tu jsem mu poprvé šel vstříc a přál jsem mu upřímně k tomuto skutečnému vyznamenání. Usmíval se, že prý je tu vlastně jako Saul mezi proroky. Napomínal mne, abych si šetřil zraku — dával mi za smutný příklad sebe — — a což vím, co jsme spolu ještě hovořili. Seděl jsem pak při večeři s podobným nováčkem, profesorem Mohlem, jehož romanistických prací jsem si vždycky vysoce vážil. Jeho předčasná smrt dojala mne velice; byl to jeden z těch málo filologů, který dovedl se dívati na jazyk sub specie aeternitatis.

Toto tedy bylo moje první setkání s Jiráskem — při hostině, kterou podle slov Tomkových pořádala Společnost na oslavu svých nových členů, tedy také nás dvou. Bylo to jistě setkání příjemné, na něž tak hned nezapomínáme. — —

A pak zase každý se věnoval svému „řemeslu", mluvím-li se stanoviska svého. A tu zase po desíti letech mám příjemnou jednu vzpomínku.

Někdy před tím jsem nalezl v musejních rukopisech staročeské hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží. Poznal jsem — každé takové poznání člověka těší a hřeje — že je to neznámý dosud překlad Viklefova Dialogu. Mluvilo se a psalo u nás o Viklefovi mnoho, vědecky, vědečtěji, nejvědečtěji. Ale nicméně zde byl první skutečný doklad vlivu přímého. Nalezl jsem potom — profesor Jastrebov mi poslal otisk své práce z Petrohradu — dále, že tento překlad pořídil m. Jakoubek a že tohoto právě textu užil Chelčický. Vybídl jsem svého bývalého žáka, kol. Mil. Svobodu, aby ten text vydal; učinil tak péčí Akademie a provedl tam přesný důkaz, že Chelčický sku-

Jiráskova letní pracovna v Hronově.

tečně znal jen tento překlad, neboť cituje domněle z Viklefa místo, jež přidal Jakoubek. Knížka se zalíbila Jiráskovi. Užil těchto výkladů v první scéně svého „Jana Husa" r. 1911 a knížku mi poslal „na památku". Co jsem věděl již před desíti lety, viděl jsem znovu — Jirásek budoval své dílo na základě přímých dokladu pramenných... — —

Měl jsem arci z jeho knížky velikou radost. Při dalších pak výměnách našich knih cítil jsem vždy živě ony verše Homérovy ze 6. zpěvu Iliady, kde líčí, jak si Glaukos a Diomedes „na památku" vyměňovali odění — hekatomboi' heptaboeión — jeden v ceně sta koží, druhý v ceně sedmi... Ale to jsou pak vzpomínky již čistě osobní. — —

Chtěl jsem tu jen připomenouti, jak jsem sám z vlastního názoru poznal tuhou a neúnavnou práci Jiráskovu a jak jsem měl štěstí spolu s ním cítiti štěstí prvního uznání. Vím jistě, že Jiráska neoslepuje lesk vnějších vyznamenání, ale dovedu si představiti, že ho těšilo, když viděl, jak jeho bývalí a uznávaní jím učitelé Tomek a Kalousek vyslovují uznání a úctu jeho poctivé práci. A viděl, že spolu s ním volení L. Niederle, Pekař a Mohl náleží k nejlepším jménům české vědy vůbec. Každé zasloužené uznání těší — a Jirásek věděl, že ani Tomek ani Kalousek nečinili tak z pouhé zdvořilosti nebo z nějaké kamaraderie. — —

Čeněk Zíbrt:

ZE VZPOMÍNEK NA A. JIRÁSKA.

Vzpomínám, jak rádi a upřímně jsme vítali miláčka českého čtenářstva Al. Jiráska, když se mu dostalo místa profesorského v Praze, v Umělecké Besedě. Po obřadech vážných seznamoval se s přítomnými spisovateli a ctiteli. Stáli jsme s přítelem a druhem v stejné práci, s Dr. Zikmundem Wintrem, opodál, až na nás dojde. Po seznámení s dobráckým úsměvem kýval hlavou: „Aha — společná firma: Winter a Zíbrt; no já taky budu někdy vaším tichým společníkem." Od té doby pak často jsem se těšil na hovory a společnost Jiráskovu.

Nejvíce příležitosti poskytoval mi úřad v knihovně Musea Českého. Podle pravdy rád dosvědčuji, že byl a jest naším nejhorlivějším návštěvníkem. Svědčím, jak svědomitě studuje vždy dobu, ovzduší i osoby, jež si zvolil do osnovy svých románů a historických obrazu. Netuší jejich čtoucí, co píle, co času, co rozhledu všestranného vyžaduje u Jiráska snaha, přidržeti se věrně celého rázu dobového, počínajíc přesnou řečí staročeskou nebo nářečím lidovým až do líčení měst, osad, domácností, řemesel, obyčejů, krojů, pověr, zábav, slavností atd. A což Jiráskova snaha, vedle slovesných pramenů hleděti si stejně bedlivě pramenů obrázkových, ať se v jakékoli podobě a památce zachovaly!

Jiná příležitost byly Tomkovy „středy". Vážný Nestor mezi dějepisci českými, W. W. Tomek, trávil chvíle oddechu podle staré zvyklosti vždy ve středu (ledaže „středa" byla pro svátek nebo jiné zaměstnání umluvena na jiný den) ve společnosti svých ctitelů, mezi něž byl jsem od prof. Kalouska také pozván. Sedávali jsme od 1. října do 1. května ve velikém sále Měšťanské Besedy v Praze v prvním patře a od 1. května (mimo prázdniny) na Žofíně. Sedávali: Tomek, Kalousek, Emler, Čelakovský, Mourek, Kott, Nováček a málokdy nepřišel Jirásek. Mně říkali všichni „devítník". Jméno mi dal Tomek proto, že jsem v devět hodin pospíchal, ač nejmladší, vždy první, abych ještě doma pracoval, měl jsem „Bibliografii české historie" v plném proudu. Každý z nás musel každou středu přinésti pro radost a zasmání Tomkovi nějakou vtipnou i čtveračivou rozprávku, novinku, „oříšek". A zase svědčím podle pravdy, jak čile a vesele potěšil stařičkého Tomka i nás Jirásek svým přirozeným humorem, nevtíravým. Podnes vzpomínám a chlubím se podařenými rozprávkami, jimiž Jirásek rozesmál všecky a vespolek a nikdy nikomu svou řečí neublížil.

Na jubilejní výstavě r. 1891 zásluhou zvěčnělého prof. Píče byl zvolen výbor pro lidové umění, který měl na starosti českou chalupu. Jiráska

jsme zvolili předsedou. Blížil se den otevření, 16. května. Všude a všichni horečně pospíchali. Také náš výbor v české chalupě. Dámy pí. Renata Tyršová, Wiehlová, Borovská, Jelínková-Doubková, Augustinová, každá zástěrku, hlavu v šátku „na babku", a o překot napínaly výšivky, upravovaly selské světnice z jednotlivých krajů atd. Členové výboru muži zatloukali hřebíky na obrazy, na holubičky, rovnali nádobí na rohatinky, psali muří nohy a tříkrálová jména, nábytek spravovali... Všechno jen v rukou, plných neodkladné a zrychlované práce, jen jen šustilo. Náhle na dvířka u zápraží smělé: buch, buch, buch! Co to? Předseda Jirásek nevrle: „Nikoho nepouštět, nemáme času na zevlouny a zvědavce!" Ale ředitel Emanuel Tonner nedal se jako vážená tenkráte osobnost odbýti. Dozorce byl nucen jeho výzvou otevříti. Bez rozpaků vkročil a díval se i divil a vyptával, používaje známosti s pí Tyršovou. Ostatní hleděli jsme si nevšímavě jen svého díla; chvilkami ptali jsme se jen zkušeného předsedy, rovněž vysvlečeného do práce, volajíce na něho: „Mistře, co a jak; mistře, tohle semhle tamhle..." Tonner chytil se našeho názvu „mistra" Jiráska, chtěl ho vyznamenati svou pozorností a shovívavě i přívětivě se ho ptal: „Tak co? Mistře!? Jakého pak jste řemesla jako vyučenec, tesař, truhlář?... Kde pracujete?"... Politika nebývá někdy nakloněna literárně-historickým vědomostem. Vypukli jsme všichni v netajený smích a omluvy pozdní i rozpaky rudnoucího nevítaného návštěvníka nezahladily veselost, s jakou jsme pak vždy vzpomínali na tento překvapující výjev v české chalupě.

Snad mi nezazlí mistr Jirásek, že do řady těchto vzpomínek prozrazuji málo známý příspěvek k činnosti Al. Jiráska, že mi do sborníku národopisného „Český Lid" každý rok psal roztomilé články, jež byly vždy mou chloubou a okrasou, nýbrž že také „Český Lid" honosí se kresbou Jiráskovou, upravenou od M. Alše. Slíbil mi článek o starodávných formanech s obrázkem. Píše mi 2. listopadu 1891: „Obrázek jsem konečně po dlouhém hledání nalezl dnes teprve. Ale článek jsem nemohl a nemohu napsati do úterý a to hlavně z té příčiny, nehledě k tomu, že mám ještě jinou pilnou práci, že bych ho rád doplnil. O některé podrobnosti o formanech psal jsem už domů. Tedy do 3. čísla najisto. Bude mne upřímně těšiti, bude-li Vám vhod. Zatím také připravím nákres; nebo ten, co mám, by pro kreslíře bez ústního výkladu nebyl..." Dne 13. prosince 1892 posílá článek, svoji kresbu a provází zásilku dopisem: „Tak tu přijíždějí formané na osmi neplných půlarších. Snad toho nebude příliš. Čiňte s tím, jak za dobré uznáte. Na dvou místech něco vynecháno (počet centů a jména některých hospod). To vyplním při korektuře, o kterou prosím. Příležitý obrázek snad bude vhod. Odporučoval bych, aby byl dán příteli Alšovi. Zná to jistě sám trochu z domova, umí malovati pěkné koně a pak se může se mnou snadno domluviti. Formát a

velikost obrázku račte si určiti sám, jak se hodí. Kresba je věrná kopie formanského obrázku, až na formana samého, kterého jsem sám přikreslil z paměti, to jest, jak ty formany v paměti chovám..." Chcete-li ten obrázek viděti, otevřete si stranu 372. ročníku II. „Českého Lidu". Tam je zajímavý článek Jiráskův i jeho nákres v úpravě Alšově.[1])

[1]) Viz zde str. 332 a 333.

František Souček:

ALOIS JIRÁSEK V HRONOVĚ.

V rodném městě svém na drahách za pivovarem koupil si Alois Jirásek r. 1915 vilku se zahrádkou, sadem do stráně a kusem lesa. Malebné toto zátiší líbí se všem ctitelům jeho tak, že obec hronovská pořídila lavičku pro jejich pohodlí, odkud je utěšený pohled na neveliký domek jeho a pečlivě pěstěnou zahrádku. Krásný příklad lásky k rodišti svému dává Jirásek tím, že každoročně trávil léto v Hronově; od doby, kdy má svůj domek, bývá u nás od časného jara do října. Něžná choť jeho se stará nejen o domácnost, nýbrž i o zahrádku, sad i les. Mistr je milovníkem všech stromů a ochráncem památných starých stromů. Mohutný jasan u rodného domku matky jeho (u Prouzů „na podloubí") děkuje jen jemu, že nebyl poražen. Do ovocného sadu pořídila paní Jirásková hrušku i jabloň z Litomyšlska. V lesíku jsou břízy, borovice, smrky i pěkný stromek jalovcový. Podél plotu nízké keříky šeříku, u nás bezu zvaného, odnože ze šeříků farářem-lidumilem Havlovickým sázených. Před vilkou řady bílých karafiátů, na rohu vilky stromeček šeříku, který ke konci května jako fialová kytice zdobil roh pracovny Mistrovy. Na zdi popínavé růže, které zdobí také kout zasklené verandy. V květinové zahrádce řadami růže všech snad barev, mezi nimi i stolisté, jež mají Mistr i choť jeho rádi. Druhou stranu pracovny Jiráskovy zdobí sazenice jericha, nad studnou je krásná mladá lípa, podél plotů vesměs známí starých zahrádek našich: jasmíny, klokoče, kaliny, čilimníky. Okolo hezké dřevěné besídky, kde Jirásek dlívá za parných dnů, sazenice plaménků. Jirásek miluje své rodiště i své rodáky a všichni hronovští milují jej; proto šetří jeho klidu a chrání se ho vyrušovati z práce. Láskou k Mistrovi sankcionovaný zákon ten zachováváme sami důsledně vědouce, že Mistr pilně pracuje, časně vstává, že bychom rušíce jeho klid připravovali sebe a celý národ o další vzácné plody jeho umění i o potřebný oddech, jehož si opravdu zaslouží. Mistr miluje stromy ovocné i divoké, proto těžce by se v jeho očích provinil, kdo by porazil zdravý, statný strom. Obec hronovská a uvědomělí jednotlivci vysazují ovocné i divoké stromy, vědí, že Mistra těší mnohé ty tiché nevypínavé důkazy lásky. Letos přijela paní Jirásková do Hronova velmi slabá po chřipce, kterou přestála v Praze, ale zdravý vzduch hronovský vykonal takřka zázračné dílo. „Paní radová" vypadá zase svěže a ošetřuje stařičkou matičku svoji i drahého Mistra našeho, který měl starostlivou péči o její zdraví a přejal část práce v zahradě na sebe. Mistr je dík péči vzácné choti své a dobrému kořenu svěží: čile vykračuje do stráně svého

sadu nebo procházkou do kopcovitých našich lesů. Městem se takřka jen mihne, do společnosti nechodí. Koulíval před deseti a více lety v kuželky a mistrně trefoval i rád se zasmál a zažertoval. Turistou byl znamenitým a není u nás koutu, kde by nebyl, a není také lepšího znalce rodného kraje nad Mistra.

Kdybych měl psát o jeho štědrosti, zejména k starým lidem, práce neschopným, a k lidem, kteří mu nějak posloužili, byla by to dlouhá kapitola a rozhněval bych Mistra, ale o lásce Mistrově k dětem přece je nutno se zmíniti. Loňského roku, v kritické době zásobovací, přijal Hronov s nejbližším okolím 890 dětí vídeňských, většinou z nejchudších vrstev, a hostil je po 3 měsíce zásluhou paní Vycpálkové. Mnohé z nich odjížděly hezky oblečeny a dobře zásobeny jídlem. Při odjezdu se těžko loučily s Hronovem a vypravili jsme je jen pod záminkou, že jedou se podívati k mamince a zase že přijedou. Obětovnost rodného kraje se Mistrovi velice líbila, a když při devětašedesátých narozeninách sedmiletá žákyně Kohoutková z Vídně zvučně Mistrovi blahopřála, byl velmi dojat, jak jsme ho ještě neviděli. A jak miluje dědeček Al. Jirásek roztomilá vnoučátka svá Renátku a Jarouška Prágrovy! Jak je nakloněn studentstvu, o tom svědčí tato událost hronovská: k hlavním oslavám hronovským potřebuje ubytovací odbor značného počtu lůžek a vhodných místností. Nejvhodnějších a nejpohodlněji zařízených místností užívala loni pražská feriální osada studentská; ale co by tomu řekl Mistr, přítel studentstva, kdybychom žádali feriální osadu studentskou, aby se letos jinde usídlila! Feriální osada v Hronově jest a doufáme, že se i s hosty v Hronově a nejbližším okolí jeho srovnáme.

Jan Herben:

PRVNÍ HISTORICKÁ POVÍDKA AL. HRONOVSKÉHO.

Deník „Čas" i se svou zábavnou přílohou nedělní zastaven byl v srpnu 1915. Náš pražský kruh potřeboval však tykadel, jimiž bychom se dorozumívali s přáteli a stoupenci venkovskými. Že naši lidé naučili se čísti mezi řádky, bylo nám zjevno již od počátku války. Takovými tykadly měla býti „Novina", nenápadný týdeník, co možná rázu jen beletristického. Koncem roku 1915 poslal mi starý přítel Dr. *Čeněk Dušek*, superintendent naší církve, zajímavou práci *Z dob utrpení* Aloisa Hronovského. Nebylo žádné pochybnosti, že je to jedna z prvotin Jiráskových. Dr. Dušek mně oznamoval, že tuto práci dostal v době, kdy jako mladý duchovní redigoval „Hlasy ze Siona". Což mohlo býti nejspíše hned r. 1869, kdy Dušek se uvázal v redakci. První historická povídka a právě z doby protireformace! Doba, kdy povídka v Jiráskově hlavě vznikla, shoduje se dobře s náladou jeho v letech, kdy končil hradecké gymnasium. Vypravujeť ve svých Pamětech, že v té době začal si všímati zvláštního hnutí v životě evangelíků hronovských i okolních. Otec Jiráskův i strýc Seidl smýšleli snášelivě o evangelících, student Alois poznával ty, kteří chodili i za hranice do Stroužného mezi evangelíky, a zažil probuzení známých Balcaráků (po zedníku Balcarovi, jenž v kraji založil náboženskou sektu). Balcar založil i na Hronovsku 1864 zvláštní sbor své svobodné evangelické církve. Bratři a sestry církve té scházívali se v soukromých domech na modlitby. Roku 1869 dokonce Alois Jirásek poznal o prázdninách — to bylo po sextě — osobně pastora, vlastně vikáře Pavla Jelena, jenž se usadil v nepočetném evangelickém sborečku hronovském. Jiráskovi byl milý právě jako pozdější vikář Šára, jenž dosud žije a pracuje v Hronově, nejstarší duchovní českobratrského nyní Sionu.[1])

Při příležitosti ptal jsem se Mistra Jiráska na tuto práci. Nepamatuje se na ni. Doufám však, že se nyní rozpomene, až si přečte tu svou prvotinu. Autorství jeho dosvědčuje ostatně rukopis jeho, jenž je nesporný. V „Novině" povídka Jiráskova nevyšla, byla v lednu 1916 zastavena.

Když už mluvím o Duškovi, řeknu ještě, že Dušek jsa živ, jistě by nebyl zůstal lhostejným k Jiráskovu jubileu. Dušek si velice Jiráska vážil, více než někteří jiní evangeličtí duchovní. Znali se také osobně. Několikrát slyšel jsem na kolínské faře vypravovati, že Jirásek u Dušků poznal (a snad i darem dostal) onu vzácnou knížečku, která hraje jistou roli ve „Skalách", ony české žalmy s notami a modlitbami, vydané Danyelem Strejcem a Janem Litomilem, vytištěné v Haagu 1630.

[1]) Není to povídka, o níž se mluví na str. 464? *Pozn. poř.*

Z doby utrpení
Obrázek z prvních let sedmnáctého století
Od
Aloise Hronovského

Tichým krokem konalo se dráhu svou. Den před [illegible]
svým dolů. Ještě rozhlédl se po kraji a temnot [illegible] jeho
zavřel zemdlené víčka a uzavřel je k poslednímu odpočinku
— Tam v prostranné světnici měšťanského stavení na konec
vsi zapadlé neslyšeli [illegible] dělal jeho —
Na stole v koutě stojícím mdlé světlo kahance ozařuje
starce šedovlasého, jenž hlavou ~~[illegible]~~ šedinami pokrytou
nad hlubokou knihou sklání. — Ty jeho [illegible]
na jedno místo, mlčí. — Na vráskovitém čele [illegible]
cené rozložil se znak starostí —
U nohou jeho na nízké stoličce sedí v polosnu mladý
muž a opírá kadeřavou hlavu ~~[illegible]~~ o harfu, jež na
klíně mu spočívá. — Přes okny světnice zelené stromy
tajemným šuměním a vůněmi svými [illegible] jasné
hvězdy, jakoby [illegible] v tu tichou, krásnou noc. —
Však mužům ve květnimu do umíry tajemné šepty stromů, jim jen
jen povzdechem srdce těžkého bolu a [illegible]
naděje na velebném klenutí nebes jim nezáří více
žal uhostil se u nich, žal veliký nad zpustošením
církve a ~~[illegible]~~ ubohé vlasti.
To dosti velikou bolest pro srdce a k ní pojí se ještě zármutek
který oni jen cítí, který jim jako černý nemovitý mrak
[illegible] paprsek světla, jenž v něm útěchu ve strastech
zmařil — [illegible] ~~[illegible]~~ probral se z dumání svého
a [illegible] hlasem [illegible] řekl:
„Ty Hospodine na věky zůstáváš, stolice tvá od
národu do pokolení. Proč se na nás na věky
zapomínáš? Proč za tak dlouhé časy nás opouštíš?
Obrať nás k sobě Hospodine a obrácení budeme obnov-
dny

Rukopis prvni povidky A. Jiráska.

Z DOB UTRPENÍ.

Náčrtek z prvních dob sedmnáctého století.

Od

Aloise Hronovského.

1.

Tichým kročejem konala noc dráhu svou — Sen pod hvězdnatým jejím baldachýnem rozletěl se po kraji a šumot perutí jeho ovál zemdlená víčka a uzavřel je k poklidnému odpočinku. — Tam v prostranné světnici úhledného statku na konci vsi zajisté neslyšeli šumot křídel jeho. —

Na stole v koutě stojícím mrká světlo kahanu ozařujíc starce bělovousého, jenž hlavu šedinami pokrytou nad tlustou knihou sklání. — Oko jeho upřeně hledí na jedno místo, nečte. — Na vráskovitém čele starcově rozložil se mrak starosti. —

U nohou jeho na nízké stoličce sedí v pološeru mladý muž a opírá kadeřavou hlavu o harfu, jež na klíně mu spočívá. — Před okny světnice šelestí stromy tajemným šuměním a větvemi jejích mrkají jasné hvězdy, jako by ven zvaly v tichou, kojivou noc. — Však mužům ve světnici došuměly tajemné šepty stromů, jim jsou jen povzdechem srdce tísnícího bolu a hvězda naděje na velebném klenutí nebes jim nezáří více. Žal uhostil se u nich, žal veliký nad zpustošením církve a ubohé vlasti.

To dosti veliká tíseň pro srdce a k ní pojí se ještě zármutek, který oni jen cítí, který jim jako černý, nenadálý mrak jediný paprsek světla, jedinou útěchu ve tmách zmařil. — Slyš — Stařec probral se z dumání svého a chvějícím se hlasem čte:

„Ty, Hospodine, na věky zůstáváš, stolice tvá od národu do pronárodu. Proč se na nás na věky zapomínáš? Proč za tak dlouhé časy nás opouštíš? Obrať nás k sobě, Hospodine, a obráceni budeme: obnov dny naše, jakž byly za starodávna! Nebo zdali všelijak zavržeš nás? Zdaž se dokonce hněvati budeš?"

Stařec se zamlčel. —

Slova hlubokého bolu zbudila mladíka z dumání. —

Zachvěly se struny harfy, utlumený zvuk jejich jako tajený nářek rozletěl se šerou světnicí, pak stával se klidnějším, vroucnějším, až co upřímná modlitba zazvučel. Mladík zpíval příjemným utlumeným hlasem:

Všemohoucí Bože věčný,
vzhledniž na zemi českú —
Svůj veliký hněv odlože,
zjev jí svou pravdu všecku.

Stařec mezi zpěvem sepjal ruce jako k modlitbě a oči jeho obrátily se do výše.

Náhle umlkl mladý muž, pozorně naslouchaje.

„Proč jsi se odmlčel, Lukáši?“

„Zdá se mi, že slyším prudké kroky po vsi.“ A přistoupil k oknu.

„Co vidíš?“ — tázal se stařec, vstav. —

„Tam někdo běží rychlým krokem k bratru Martinu, ťuká na okno — teď se obrací a běží zas k sousedovi.“ —

„Již snad nadešla doba zkoušení. Děj se vůle Páně,“ mluvil stařec poklidným hlasem.

„Teď chvátá k nám.“

„Jdi mu vstříc.“

Mladík postaviv harfu do koutku, spěchal otevřít. Stařec pokročil do prostřed světnice. — Dlouho nečekal. Mladý vesničan vstoupil s Lukášem dovnitř, následkem prudkého běhu rychle oddychuje.

„Bůh s vámi, otče Beneši! Jsem poslem Jobovým.“

„Jsem připraven. Mluv!“

„Byl jsem dnes v sousedním městečku. Viděl jsem tam na večer divné přípravy. Snad než ráno nastane, bude exekucí zde.“

„Přispíšili sobě,“ pravil stařičký Beneš.

„Ó, luňák neodkládá dlouho lup.“

„Zvěstoval jsem to po vsi některým, aby byli připraveni.“

„Dobře jsi učinil. Nyní ale jdi a svolej veškerou obec! Nadešla těžká chvíle; třeba jest se posilnit. — Bůh tě posilni.“

Vesničan odešel.

Beneš přehodiv přes sebe svrchní šat, vzal na stole ležící Biblí do rukou. Lukáš zatím zbudil čeleď. — Za malou chvíli odebíral se malý hlouček, v jehož čele starý Beneš kráčel, na náves.

Ticho bylo na statku. Ranní větřík probouzel se v stromích. Kahan jakoby věděl, že více ho není třeba, zhasínal — — —

2.

Téže noci stála v zámeckém pokoji blízkého městečka u okna mladá, spanilá dívka, zírajíc ven do tiché hvězdnaté noci. — Vlasy uvolněné splývaly jí po ramenou. — Byla oděna v bílý, řásnatý šat. — Velké modré oči zíraly upřeně v mlhavou dáli v stranu tu, kde ležela vesnice, o níž jsme prvé vypravovali. —

I mladou tu spanilou hlavu míjel sen?

Ta mladá ňadra znají také povzdech žalu?

Najednou vzedmuly se bílé, bohaté záslony otevřeného okna a zavlály nad temnými kadeřemi dívky, která se obrátila. Ve dveřích objevil se mladý, krásný muž, jako k boji ozbrojený.

„Tys to, Jaroslave?" a dívka chvátala v náruč mladíkovu.

„Co je, tys ozbrojen?"

„Musím, drahoušku, na kratičkou dobu odejít. Dostal jsem rozkaz —"

„Kam?"

„Až přijdu, vypovím ti vše. — Nyní spěchám. Buď s Bohem!"

„A přijdeš brzo? Nehrozí ti nebezpečenství?"

Mladík se usmál.

„Zítra v poledne tě zas obejmu jako nyní. Buď bez starosti, beruško!"

Rytíř objal vroucně dívku a zlíbal její ústa. Pak odešel.

Truchlivým zrakem hleděla Barbora na nádvoří, kde Jaroslav vsedal na koně. —

V záři měsíce leskla se zbraň vojáků, kteří tu v tlupě stojíce, čekali rozkaz vůdcův.

Zazněl povel — vojáci se dali v pochod. —

Ještě kynutí rukou — teď zmizeli v bráně — sjíždí cestou dolů — již ztrácí se mezi ostatními — teď ještě zaleskla se zbraň vojáků — pak zmizeli v šeru nočním. —

Barbora sklonila hlavu a vzdychla zhluboka.

3.

Pod mohutnou starou lipou shromáždili se vesničané. Na vyvýšeném místě u kmenu košatého stromu stál starý Beneš, v rukou drže písmo svaté. Blíže něho Lukáš, jenž měl býti jeho zetěm. Neštěstí však zničilo sňatek s Benešovou dcerou. Lukáš i potom zůstal věrným, upřímným synem slabého starce. —

V polokruhu kol řadili se těsně vesničané, starci, mužové mládci, ženy i děti. Matky těsně vinuly dítka svá k prsoum. V ubledlých tvářích jevila se bázeň a ne z jedněch očí ronily se slze. Mužové hleděli vážně a odhodlaně před se. Tu a tam bylo slyšeti polohlasitý hovor, mezi ženami pak stlumené bědování. —

Hvězdy počaly blednouti; chladný, ranní větřík, šelestící v rozložité koruně lípy, ohlašoval nový den. Bylo za chvíli ticho jako před bouří. Temný mrak utrpení vznášel se nad hlavami věrných Bratří.

„Bratří a sestry!" počal po chvíli vážným hlasem stařičký Beneš. „Nedlouho tomu, co jsem vám přečetl mandát vrchnosti. Měli jsme přijít do městečka zřeknout se toho, co nám nejdražším je pokladem, víry otců svých.

Já přečetl jsem rozkaz ten a vy jako hlasem jediným volali jste: ‚Zůstaneme! — Nezradíme!‘ —

A již, již přichází nepřítel, aby silnou rukou přitiskl nás k zemi, aby na nás zrádné vyznání vynutil. — Zdaž i za chvíle té setrváte?“

„Setrváme!“ znělo kol dokola.

„Odvlekou nás,“ pokračoval stařec, „mučit budou naše tělo, přeplní námi žaláře, sklepy, věže i místa nečistá — odloudí srdce od srdce — oh, krutý je nepřítel náš —.“ Stařec se zamlčel. Zrak jeho přelétl shromážděné. Mužové se zasmušilou, ale odhodlanou tváří hleděli na starce nebo do země. Jen při posledních slovech pohledl mnohý na ženu svou, jež úžeji tulila děti své k sobě. —

„Ó, drazí bratří a sestry —“ pokračoval Beneš, „veliké zkoušení dopustil na nás Hospodin. — Však pro marný statek neb chvíli života neopouštějme víry otců svých. — Čiňme, jak oni nám ukázali, trpíce a umírajíce za vyznání své. Pamatujme jich i těch, co po nás budou, aby říci nemohli: Hle, otcové pro marnost a bolest zradili víru svou a stali se sluhy nepřátel svých“. Hlas starcův stával se mohutnějším. — „Hustým oblakem hněvu přikryl nás Hospodin, sytí nás hořkostmi, opojuje pelyňkem a vráží nás do prachu — avšak rozvažujme, že veliké jest milosrdenství Hospodinovo, že jsme do konce nevyhynuli: nepřestávají slitování jeho, ale obnovují se každého jitra, nebo převeliká je pravda jeho. Díl náš jest Hospodin, protož naději mějme v něm!“

Stařec poklekl na zem a tak učinili ostatní. Pozdvihnuv zraky k rannímu nebi, na němž poslední hvězdy bledly, modlil se hlasitě:

„Rozpomeň se na nás, Hospodine, popatř a viz pohanění naše. Dědictví naše je obráceno k cizím. — Sirotci jsme učiněni. I na hrdle snášíme protivenství; kvaltujeme se bez odpočinutí. Otcové naši hřešili a již jich není!“

V okamžik ten povznesla se srdce všech k nebesům; modlili se se starcem, jenž vznešeným za chvíle té byl jako velekněz, duší celou, srdcem vroucím.

A ještě se modlila obec bratrská, tu zazněl z daleka temný rachot bubnu, jenž blíže se, jasnějším víc a více se stával.

Brzo zazněl na blízku a modlící se uzřeli lesklou zbraň žoldnéřů, již pustě hlomozíce se přiblížili. V čele jich jel mladý, ozbrojený rytíř. Lukáš, shlédnuv ho, trhl sebou. —

„Hoho“ — zvolal Jaroslav s koně skočiv, „pikharty máme pohromadě. Netřeba jich shánět —“ A pokročiv vpřed, pokynul vojákům, kteří s napřaženými halapartnami do půl kola kol shromážděných Bratří se postavili. —

Stařičký Beneš postoupil v před a pokloniv se Jaroslavovi, pravil klidným hlasem:

„Co si přeješ, pane, od nás?“

„Hle, hle, plesnivý pikharte, brzo zapomínáte na rozkaz své vrchnosti. Nebylo vám poručeno,“ pokračoval mladý rytíř hněvivým a drsným hlasem, „abyste přišli do města a tam se zřekli bludů svých?“

„Zákon Boží nám je přednější.“

„Oj ty zatvrzelý pikharte! jen ta vaše Biblí — je vám vším!“ a prudce uchytiv Biblí z rukou starcových, mrštil jí o zem a šlápl na ni nohou.

V okamžiku tom udeřil blíže stojící voják Beneše prudce halapartnou, že vetchý stařec klesl na kolena. —

Lukášem to znovu trhlo a hněvivým okem pohlížel na mladého rytíře. Ženy kol se zachvěly, děcka zaplakala. —

„Zříkáš se bludů svých?“ tázal se znovu Jaroslav prudkým hlasem.

Beneš, povstati marně se snaže, odpověděl tichým hlasem: „Mně zákon Boží zapovídá!“

„Ta plesnivka má tvrdou palici — Obměkčíme-li toho berana, i ostatní stádo snadno se podá.“

Vojáci začali starce týrat.

Lukáš stál tu bled, chvěje se, jako by sám sebou bojoval. Pak jako by se rozhodnul, pokročil vpřed:

„Ušetř, pane, starce slabého —“ prosil.

„Ušetř!“ znělo kol.

„Hoj vy selští chámové! ticho! sice vás mlčet naučím!“

Krev proudila se stařičkému Beneši z více ran. — „Buďte stálí!“ zvolal a oči jeho se zavřely. —

„Nuže, zříkáte se svých bludů?“ zahřměl vůdce čety. „Známo vám bude, že vás dovedeme donutit!“

„Krev tekoucí z ran tohoto mučedlníka jest naší odpovědí!“ promluvil, pevně Jaroslavovi do tváře hledě, Lukáš.

„To jest odpovědí vás všech?“

Ženy úzkostlivě hleděly na muže, kteří mlčky tu stáli.

„Rozmyslete si, než začneme kázat!“

„Pane, kdybychom i život ztratit měli —“

„Haha — chcete dobýti si koruny mučedlnické! — Hoj, hoši, chopte se těch svatých! A zničte ty jejich kacířské knihy!“

Jako chrt, jenž na provaze držen jest, se zrakem dychtivým na kořist svou hledě, a konečně puštěn byv divoce se na ubohou zvěř vrhá, tak žoldnéři vrhli se na bezbranné Bratry a Sestry, a tupíce a týrajíce spoutali je, nešetříce ani šedin starcových ani slabosti žen a dívek. —

Lukáš sáhl křečovitě k pasu, kde měl veliký nůž uschovaný, a jeho plamenné oko hledělo při tom na Jaroslava; však když popatřil na ubohého, v prachu ležícího starce, sklopil hlavu a mlčel, když mu ruce poutali. —

Jiní vojáci snesli ze vsi Biblí a kancionaly. Nepostavili však hranici, aby je spálili, ale rozžehše oheň vrhli je na střechu došky pokrytou. Chalupa byla okamžikem v plamenech, do nichž vojáci pustě se smějíce a žertujíce knihy posvátné metali.

Ženy bědovaly, děti plakaly. Zraky mužův obrátily se k nebesům, a v pohledu tom bylo čísti:

„Což je, Hospodine, neztrestáš?"

„K městu — vzhůru!" velel mladý rytíř a vyhoupl se na kůň. —

Oddíl vojáků šel napřed, za nimi obec bratrská. Stařičký Beneš, jenž zatím ze mdloby se probudil, klopýtal slabostí, opíraje se o věrného Lukáše.

Za spoutanými šli zase vojáci, za nimiž jel vůdce jejich, Jaroslav.

V šeru ranním svítily jim na cestu rudé plameny, trávící poklidnou vesničku bratrskou.

Slunce vycházelo. — Bledé obličeje obracely se na smutné cestě k milé vesničce. — Již zmizely tam za vršíkem. Z daleka ještě zněla divoká píseň kruté exekucí.

4.

Bylo již pozdě, když se Barbora ke spaní uložila. Spánek její nebyl poklidný. Sny traplivé mučily její srdce. — Viděla rodnou, tichou chalupu pod šumícími stromy, žila ve snu zas blažený mládí čas. — Seděla u nohou svého otce, jenž jí o nebožce matce vypravoval; naslouchala zas řečím písma svatého, jež laskavý otec hlasitě předčítal. — Náhle byla zas v blízkém lese, v temné houštině. Viděla, že z dálky někdo se na ni žene, byl podoben Jaroslavu a zas to nebyl, chtěla prchnouti, nohy její však jakoby do země zarostly, nemohly se hnouti. Chtěla křičeti, však ni hlásku nevydralo se jí zúženým hrdlem. — V hrůze té se probudila. Cítila, že na čele jí vyvstal pot. Seskočila s lože bledá, unavena, a spěchala k oknu.

Co to? Tam slunce vychází — a tam — tam — kde vesnice, rdí se také —

Co jest? Snad požár? Dívka se zachvěla a volala na služku.

5.

Slunce již dostupovalo vrcholu nebes, když exekucí se spoutanými k městečku se po zaprášené cestě blížila.

Spoutaní prahli žízní. Lukáš vida, jak vojáci z lahví svých popíjejí,

přemohl se, že poprosil o doušek vína pro omdlévajícího Beneše, jehož tělem následkem ran palčivá horkost zmítala.

Rána halapartnou byla mu odpovědí.

„Ať zcepení starý pikhart," dodal surový voják.

Lidé městečka sběhli se, aby se podívali na spoutané pikharty. Mnohé oko zaslzelo, patříc na děti a stařičkého Beneše. —

Průvod šel cestou nahoru do zámku. V jednom okně bylo viděti postavu ženskou, jež z okna jsouc nachýlena, vůdci výpravy bílou rouchou kývala. Přišli na zámecký dvůr. Tu opustila síla přemahajícího se Beneše. Omdlévaje klesal na prsa Lukášova. Tím obrátil tvář svou do výše. Bolestné vykřiknutí zaznělo nahoře v okně. Lukáš tam pohlednuv, uviděl zbledlý ženský obličej, jenž se zakmitl — pak zmizel. —

„Barbora!" uklouzlo jeho rtům. Bled a chvěje se, klonil se nad ubohým starcem.

Vojáci vehnali Bratří do vězení a sklepů. Rozpoutaný Lukáš nesl ve své náručí Beneše a položil ho na sporou slámu; klekl u něho v hlubokém zadumání. —

Temno bylo a ticho v žaláři, jen někdy zazněl hrůznou tišinou vzdech hluboký a bolestný. — — Nahoře v zámku, v nádherném pokoji, křísil Jaroslav se služkou omdlelou Barboru.

6.

Několik dnů minulo. Bratří dosud byli držáni v těsných vězeních, a nebylo naděje, že budou puštěni, leč by se přiznali k víře katolické. —

Stařičký Beneš ležel nemocen a sláb na sporé slámě a Lukáš jej, jak jen mohl, ošetřoval. Byla noc.

Hrobové ticho rozložilo se temným vězením. Ni zvuk lidský, ni temný ohlas kroků na chodbě nedoléhal k sluchu ubohých vězňů. Se skloněnou hlavou seděl mladý Lukáš u starce, jenž v lehounký spánek byl klesl. — Nedumal o tom, že zítra snad již vyvedou jej, aby ho mučili, aneb snad na justici mladý život jeho ukončili; vzpomínal na minulý mladosti čas, znovu žil v upomínce krásnou tu dobu, kdy naděje mu kvetla, že stane se manželem té, již tak miloval.

Dívka ta, dcera starého Beneše, byla mu nakloněna. — Již daleko nebylo do doby té, kdy ji uvésti měl do chaty své. V ten čas začala být Barbora zamyšlenou, smutnou. Ano jednou viděl ji na sadě tiše plakati. Nesvěřila se mu a žádný nedověděl se o tom, co ji rmoutí. Chodívala denně do blízkého lesa, kdež se často dlouho zdržela. Jednou odešla z tiché, rodné chalupy, aby se více nevrátila. —

Lidé ji viděli s mladým katolickým rytířem, jenž v tu dobu na zámku se zdržoval u přátel. Pak odcestoval. S ním odešla Barbora.

To byla smrtelná rána pro starého Beneše, když uslyšel, že dcera jeho zradila víru svou a uprchla s mladým šlechtickým hejskem. — Lukášovo štěstí bylo zničeno. Jeho nejkrásnější sny a naděje byly zmařeny, a byl by snad ve tmu zoufalství klesl, kdyby jej nezadržela ochranná ruka zkušeného, mužného Beneše. — Zustal mu navždy věrným — — — Dnes po dlouhém čase uzřel Barboru — byla tak krásná jako jindy. Ó, jak milovala toho ukrutníka, že opustila dům rodný, otce i ženicha. — Tebe nemilovala, — nikdy, sic by tě neopustila —" — tato myšlenka jako zmije ovíjela se mu, bol plodíc, kol srdce. — „Však stala se zrádkyní! Je manželkou... manželkou? oh, snad jen kuběnou toho ukrutníka, jenž jí otce na smrt ubil. Zdaž ví, že takovým je? Musí vědět — oh, bídná..."

Z dalšího, tesklivého dumání probudil ho slabý starcův hlas.

„Lukáši, dej mi napít!"

Mladíkovi sevřelo se srdce. Mlčel.

„Lukáši — jen kapku!"

„Otče," pravil mladík chvějícím se hlasem, „již po dva dny nám nedali vody. Běda —"

„Nelaj" — pravil s povzdechem stařec, snaže se pozvednouti. Lukáš mu pomohl a opřel hlavu starcovu o prsa svá.

„Lukáši, modli se a zapěj — sám již nemohu — modlitba — mne — posilní —" šeptal stařec, po každém slově oddychuje.

Lukáš jal se chvějícím se hlasem pěti bratrskou píseň, plnou vroucné oddanosti a důvěry v mocnost a lásku Hospodinovu. Ještě jí nedopěl — tu ozvaly se venku na chodbě kroky. — Kdo as blížil se v tak neobyčejnou hodinu? —

Klíč ve velikém zámku zaskřípal, a otevřenými dveřmi vstoupila bílá postava ženská, nesouc v ruce hořící kahan. Vousatý strážník, jenž ji byl doprovázel, přivřel dveře a postavil se na chodbě jako stráž.

Postava ženská postavivši rozechvěnou rukou kahan na kamenný špalek, jenž u dveří byl, stála chvíli nerozhodna. Pak pokročivši, odkryla obličej zastřený závojem a chvějícím se hlasem zašeptala, jakoby prosíc:

„Otče! — Lukáši!"

Oba hleděli plni úžasu na dívku.

„Barbora!" zašeptali oba najednou s povzdechem.

„Vaše Barbora — ano, která se vám stala nevěrnou. Ó, odpusťte jí!" A dívka klesla u nohou starcových na kolena a v modrých její očích zaskvěly se slze. —

Stařec hleděl vypouleným zrakem na svou ztracenou dceru, již byl

dávno oželel. Bylať pro něho mrtva. Teď, jako by z hrobu opět vstala, hlásí se k němu, přivádějíc vše mu na mysl, co učinila a co on pro to duševně vytrpěl.

Po chvíli teprve vydralo se starci ze stísněných prsou: „Odpustit! — Odpustit?" šeptal poznovu jako u vidění.

„Tys neměla také útrpnost se starým otcem a s tím hodným synem a uprchlas s tím, jenž nás dnes odvedl, jenž tebe, otče, ztýral!" dodal Lukáš temně.

„S tím!" zaúpěl Beneš. Barbora zasténavši, zastřela tvář svou.

„S tím," mluvil po chvíli Beneš v horečném rozčilení, „jenž mučil bratří a sestry tvé, jenž ztýral tvého otce, jenž sežehl rodnou tvou vísku, jenž potupil písmo svaté, jenž smál se naší svaté víře, s tím —" a bílá hlava Benešova klesla na prsa.

„Odpusť, otče, odpusť — já byla zaslepena láskou velikou, já nevěděla o jeho činech. — Oh, odpusť, otče! — Odpusť, Lukáši!" bědovala Barbora, hořce plačíc.

„Odpouštím ti," počal po chvíli stařec klidnějším hlasem, „žes opustila mne, žes zapomněla na povinnosti dobré dcery; žes však zradila víru svou, žes spojila se s tím, jenž nejúhlavnějším nám je nepřítelem — to nelze — vyrovnej se sama se svědomím svým — s Hospodinem!"

„Smiluj se otče, ustrň se, Lukáši!"

Lukáš ubledlý pohlížel ztrnule do země, jako by s sebou bojoval. Po chvilce pravil temným hlasem: „Bůh ti odpusť."

„Vyprosila jsem vám svobodu. V tu chvíli můžete odejít," pravila plačíc Barbora.

„Nepřijmu toho daru," pravil rozhodně Lukáš. „Setrváme jako ostatní věrni víře své. Draze jsi nám koupila svobodu. — veliká cena — má dcera!" — bědoval stařec, a hlava jeho klesla na prsa Lukášova.

Barbora klesla u otce líbajíc jeho ruce.

„Lukáši — zapřisahám tě — odejdi s otcem — umře zde — odejdi!"

„Již umírá!" pravil dutým hlasem Lukáš.

Starcova prsa těžce oddychovala, oko ještě jedno se otevřelo — a rty zašeptaly: „Hospodine!" — — —

Barbora omdlevši klesla na studený kámen u mrtvého otce, nad kterým se bledý Lukáš klonil, modle se modlitbu umrlých.

7.

Minulo několik měsíců.

Obec bratrská dosud dlela v žalářích. Však již ne všichni byli tam, kteří tam byli zavlečeni. Mnozí zhynuli mučením, jiní zemřeli v dusných,

smrdutých žalářích a někteří, kteří málo stateční byli, podlehli přemlouvání kněží žaláře navštěvujících a slíbili, že půjdou ke zpovědi, že budou přijímati pod jednou. Zradili víru svou, aby tělo zachovali. Zapomněli ve chvíli pokušení na statečného Beneše, jenž již kdesi zahrabán věčný dřímal sen.

Lukáš byl samoten. Teskné chvíle bolného zadumání byly u něho nyní častěji.

Neměl více stařičkého Beneše, jenž vždy slovem vroucím dovedl potěšiti srdce věrného mladíka. V tichém žaláři byl sám, nemohl s nikým pohovořit, někomu se sdělit. Jen strážníka vídával, jenž mu skromný kus chleba a občas krapet vody přinášel.

„Jest ještě na zámku ta dívka, co byla u nás v žaláři?" osmělil se jednou zeptati strážce.

„Ušla —" zabručel vousatý žalářník a odešel.

„Ušla — uprchla! Proč?"

„Nešťastná dívka. Oh, proč ten katan s hladkou tváří se jí zjevil — mohli jsme být tak šťastni — — —"

Lukáš vrhl sebou na slámu, zakrývaje si tvář. Úzkým zamřížovaným okénkem prodral se k němu bledý paprsek měsíce. Bledší než on byla zapadlá tvář mladého trpitele.

— —

Za několik dnů našel žalářník prázdný žalář. Mladý Lukáš uprchl starým průlomem ve zdi, který dosud zadělán byl, který ale náhodou odkryl. —

Marně po něm pátrali —.

8.

Na spáleništi vesnice, o kteréž jsem s počátku vyprávěl, seděla asi dva měsíce dříve, než Lukáš z vězení uprchl, Barbora. Šat její byl prostý, vlasy skoro rozpuštěné. V bledé tváři zračil se zármutek a ztrnulé oko hledělo upřeně na černé trámy a očouzené zdi. Večerní vítr vál od lesa a ve vanutí jeho šelestily teskllivě uschlé větve ohořelých stromů, jejichž koruny jindy velebně se nad střechou poklidného stavení rozkládaly. Slunce zapadlo za les a jen ještě krvavý pruh stkvěl se na západě. —

Barbora konečně vstala, šla od místa k místu, všude sedla a dívala se upřeně na zbytky začerněné známých chatrčí —

Byl již večer, když přišla na konec vsi, k místu, kde její rodný dům stával. Usedla na kamenný prah, kolem něhož černé se kupily trámy, a rozhlížela se kolem.

Nad lesem vycházel měsíc.

Najednou, jako by vše poznala, dala se do pláče a klesla na práh.

Tak za dlouhou chvíli ležela, plačíc a bědujíc, až náhle se vzchopila a pohlížela na měsíc.

„Ah — již vyšel měsíček, a on již bude čekat. — Bude čekat — on na mne čeká — čeká tam u dubu!" tak jásala Barbora a chvátala, neohlížejíc se, k lesu, kde po prvé Jaroslava uviděla. —

Po osudném setkání se s otcem a bývalým ženichem žádala na Jaroslavu, aby řádným obřadem vešel s ní v manželství. Slepě následovala šlechtického hejska, k němuž demonickou vášní byla připoutána. Slepě věřila mu, jenž jí neustále sliboval, že za manželku ji pojme. Odkládal však, vymlouvaje se na časy válečné a rozmanité jiné věci.

I on miloval Barboru, ale způsobem svým. — Nyní, když jej nutila, aby dosavadnímu poměru konec učinil, dal jí na srozuměnou, že to nelze. A když ona pláčem a výčitkami mu odpovídala, vyslovil se krátce. Již se jí byl nabažil a láska jeho ochabovala. Barbora věřící dosud v upřímnost milencovu a slyšíc slova jeho, zavrávorala. Teprve nyní poznala, čím mu byla, ztratila čest, jméno, ztratila otce, hodného ženicha — Zoufalost vešla v její srdce.

Uprchla v noci ze zámku, v němž nechtěla býti více milostnicí mladého pána — On, pro kterého vše obětovala — on jí nemiloval nikdy — nikdy — on zneužil jejího nejsvětějšího citu, on ji zneuctil — zabil i otce i ženicha —

Bloudila dlouho cizí krajinou — nevěděla, kudy kráčí. Bída její neustále jí vstupovala před duši. Hořekovala, trápila se — Zašlo všechno — Láska ji zklamala — otec zemřel a ten, kterého co svého bratra milovala, odvrátil od ní svoji tvář. —

Mysl se jí mrakem neštěstí zakalila, myšlenky černé v divém chvatu rojily se v hlavě — a nebylo žádné světlé, žádné veselé. — Zšílela. — Přišla konečně do rodné vsi, kdež nalezla jen zbořeniště. —

Zůstala tam navždy. — Sedávala na spáleništi rodného domu nebo zašla do lesa, kde u dubu sedávajíc, blouznila o svém Jaroslavu. —

9.

Listí opadávalo s mohutných buků, tráva bledla a kvítka umírala. Studený vítr vál lesem a tesklivý šelest ozýval se kol. —

Hustým houštím prodíral se chvatně, ale opatrně a tiše mladý muž, až přišel na pokraj lesa, odkudž, ohlédnuv se opatrně kol dokola, přes pole k spálené vsi zamířil. Byl to Lukáš. — Prchal z vězení. Než se do daleké ciziny odebral, chtěl se ještě na posvátná místa drahé otčiny podívati. — Došel až k místu, kde stávalo Benešovo stavení. — Nad ním

šelestily holé větve opálených stromů. — Bylo k ránu. — S hlavou sklopenou tak dlouho stál. — Teď pozvedl hlavu. Hlas lidský zaslechl. Tiše a opatrně šel kolem, až přiloudal se tam, kde bylo průčelí stavení.

Na kamenném prahu ležela dívka, majíc pod hlavou učouzený trám. Pravá ruka její spočívala na srdci. — Tvář její byla bledá, skoro průsvitna. —

Lukáš sebou trhl. —

Barbora! — Slyš — teď mluví ze sna — volá: „Otče — Lukáši —"

Tiše přistoupiv Lukáš, dlouho hleděl jí do bledé, utrápené tváře. Pak poklekl a políbil ji na čelo — Ó časy minulé — Srdce se mu bolestně rozzvučelo.

Uhnul se — Barbora se probouzí — —

Sedla na prahu, vyschlou rukou odhrňuje vlasy s čela a upřeně hledí k východu, kde se červený pruh zastkvíval. —

„Dnes přijdeš zas— viď — a půjdeme pak spolu k tatíčkovi — On je tak dobrý a dá nám požehnání — A Lukáš nám uvije věnce — on je také dobrý. Oh, já jsem — vidíš — tam jde již průvod — svatebčané — oh ne — to zkrvavený otec — spoutaný Lukáš — oh —" a plačíc zastřela Barbora líce.

Lukáš se chvěl. Teď vyhrkly mu slze a roní se po zbledlé tváři.

„Šílí — o Bože — Jak jsi šťastný, otče Beneši! Bůh tě posilni," šeptal, obrátiv se k Barboře. —

„S Bohem — domove — s Bohem!"

A setřev slze, ubíhal dál — do daleka.

Barbora se ohlédla, nepoznala však chvátajícího. „Půjdu do lesa — natrhám květin na věnce", mluvila zas a loudala se, sama s sebou hovoříc, k lesu. Lukáš prchal do Moravy. Obyvatelé panství Vsetínského zbouřili se, nemohouce krutovládu snésti. Jim spěchal pomoci — Bojoval s nimi, hájil dlouho se, však marně proléval krev pro vlast a víru. Zbouření bylo potlačeno. O Lukáši nikdo více neslyšel. Čestně zahynul na bojišti, obětovav pro nejsvětější věci život svůj.

Několik let ještě trávila Barbora v šílenství dny své.

Jednou ji našli mrtvou na prahu rodného domu. — — —*)

---

*) *Pozn. poř.* Rukopis má šest archů kancelářského formátu. Na první straně je napsán titul, jenž je nadepsán i na počátku povídky, psané po obou stranách papíru. Redaktor „Hlasů ze Siona" rukopis místy opravoval stilisticky i myšlenkově; stilistické opravy jsou bezvýznamné, důležitější však jsou škrty a změny některých vět. Patrně aby nenarazil, škrtl na př. slova *katolický* a *šlechtický hejsek* o Barbořině svůdci a Lukášovy stesky ve vězení obměnil nábožensky. V přetisku je zachováno původní znění povídky s některými podružnými pravopisnými opravami.

František Páta:

BIBLIOGRAFIE JIRÁSKOVA DÍLA.

I. Práce Jiráskovy.

A. V časopisech a publikacích.

a) *Básně.*[1])

Žena podloudníkova. Světozor V. č. 22, 254; 2. VI. 1871.
Rudý květ. Světozor VI. č. 8, 86; 23. II. 1872.
V boji. (Č. 1. a 2.) Hradečan. Roč. II. č. 31., 3. VIII. 1872.
Buď se mnou vždy. — *V boji.* (Č. 3.) Tamt. č. 38., 21. IX. 1872.
Milé. Český jih I., beletr. příloha č. 2., 27. IX. 1872.
V lese. Tamt. č. 3., 4. X. 1872.
V boji. Tamt. č. 4., 11. X. 1872.
Písně. Světozor VI. č. 42., 495; 18. X. 1872.
Ze vsi. Světozor VI. č. 42., 495; 18. X. 1872.
Písně. Český jih I., beletr. příl. č. 12., 6. XII. 1872.
U rakve dělníkovy. Svoboda VI. č. 24; 25. XII. 1872.
Při exekuci. Svoboda VII. č. 1. 1873.
Před bitvou, Na jaře, V temnu. (Almanach Ruch III. 1873. Nové vydání s titulem: Kytice. Sbírka básní omladiny československé. 1876).
Z básní: V noci. Jako to kvítí? V tišině. Obrazy života III. č. 10., 1873.
Z básní: V temnu. Tamt. č. 20.
Stíny. Světozor VII. č. 34. 1873.
Cestou. Světozor VIII. č. 22. 1874.
Boží bojovníci. Tamt. č. 39.,
V bouři. Lumír II. str. 345; 1874.
V rozvalinách. Souzvuk. Almanach Ženské bibliotéky. Pořádala Ž. Podlipská. 1874 (na obálce 1875.)
Domov. Světozor IX. č. 11. 1875.

Poznámka. Bibliografie Jiráskova díla je rozvržena na tyto skupiny: I. Práce Jiráskovy. A. V časopisech a publikacích. a) Básně. b) Prósa. — B. Knižně (mimo Sebrané spisy). a) Povídky. b) Divadelní hry. — C. Sebrané spisy. — II. Překlady Jiráskových spisů. — III. Spisy z Jiráska upravené. — IV. Výbory ze spisů Jiráskových. — V. Spisy, jež A. Jirásek redigoval. — VI. Literatura o Jiráskovi. a) Knižní. b) V časopisech a publikacích.

[1]) Na slavnostní akademii v Litomyšli, pořádané dne 25. března 1882 městskou radou na oslavu české university, byl přednesen Jiráskův proslov, který nebyl otištěn.

K horám! Lumír III. č. 13. 1875.
Smrt. Úryvek z větší básně. Světozor IX. č. 26., 1875.
S vrchu hory... Tamt. č. 46.
Na památku. Tamt. č. 46.
Na podzim. Tamt. č. 46.
V zátiší! Tamt. č. 46.
Ejhle člověk! Lumír IV. č. 2. 1876.
Po plesu. Světozor X. č. 6. 1876.
Na Ryzemberce. Lumír IV. č. 34. 1876.
Nápis na pomníku Čes. bratří na Růžovém paloučku. Otištěno v brožuře: Dr. Frant. Páta, O Růžovém paloučku na Litomyšlsku. Litomyšl, J. R. Veselík, 1921, str. 2.

b) Próza.

Cestou. Český jih I., beletr. příloha č. 3., 4. X. 1872.
Na samotě. Obrázek z hor. Obrazy života III. č. 4., 25. XI. 1872.
Dvorský. Obrázek z hor. Světozor VI. č. 51. 20. XII. 1872. (Povídky z hor. Praha, Mourek, 1878).
Zlaté srdce. Obrázek z hor. Český jih I., beletr. příl. č. 17., 10. I. 1873.
Po letech. Obrázek z hor. Lumír I. 1873, str. 177.
V nouzi. Obrázek z hor. Tamt. 283.
Bazil. Obrazy života III. č. 17. 1873.
Ančár. Životopis z hor. Světozor VII. č. 24. 1873. (Povídky z hor. 1878; 2. vyd. 1886.)
Záliš. Obrázek z hor. Světozor VIII. č. 8. 1874. (Povídky z hor. 1878, 2. vyd. 1886.)
Pro statek otcův. Obrázek z hor českokladských. Lumír II. 1874. (Povídky z hor. 1878.)
Na přípřeži. Obrázek z hor. Almanach Souzvuk. 1874. (Povídky z hor. 2. vyd. 1886. Sebr. sp. XIII.)
Prusovský. Lumír II. 1874. (Povídky z hor. 1878, 2. vyd. 1886. Sebr. sp. XIII.)
Oběť a pokání. Obrázek z druhé války slezské. Světozor IX. 1875 č. 19. Z bouřlivých dob. I. 1883, 2. vyd. 1889. Sebr. sp. XXXIX. pod tit. „Ztracenci".)
Turečkové. Obrázek z lancošského života. Světozor X. č. 11., 1876. (Z bouřlivých dob I. 1883, 2. vyd. 1889. Sebr. sp. XLII.)
Felice Tankredo. Světozor. X. č. 46. 1876. (Z bouřlivých dob I. 1883, 2. vyd. 1889. Sebr. sp. XLII.)
Růžový palouček. Podepsán: J. Pokrok č. 202., 23. VII. 1876. (Rozšířeno a upraveno v „Starých pověstech českých".)
Na dvoře vévodském. Světozor XI. č. 1. 1877. Lac. knih. nár. č. 38. 2. vyd. 1888. Sebr. sp. XVII.)
Markytánka. Příběh táborový. Lumír V. 1877. (Z bouřlivých dob. I. 1883; 2. vyd. 1889. Sebr. sp. XLII.)
Na Krvavém kameni. Osvěta VII. 1877. (Z bouřlivých dob I. 1883; 2. vyd. 1899.)

O staročeské domácnosti. Lumír V. 1877.

Divous. Posel z Prahy 1877. — Povídky z hor. Pr. 1878, str. 139, 2. vyd. 1886, str. 106.

Filosofská historie. Světozor XII. č. 1. 1878. (Dvě povídky. Salon. bibl. XXI. 1882; Světová knih. č. 22—23. 1897; Sebr. sp. I.; Ilustr. A. Kašpar. 1905.)

Andělé boží. Lumír VI. 1878.

Zámecký hejtman. Koleda. Olomouc. Roč. III. 1878, č. 27. (Z bouřlivých dob II. 1882, 2. vyd. 1889.)

Host. Posel z Prahy. Roč. XVII. 1878. (Z bouřlivých dob. II. 1883. 2. vyd. 1899; Sebr. sp. XII.)

U rodného prahu. Světozor XII. č. 48. 1878. (Z bouřlivých dob. II. 1883; 2. vyd. 1899.) (Sebr. sp. XIII. „U domácího prahu".)

V „Pekle". Lumír VII. 1879, str. 145. (Z bouřlivých dob. II. 1883. 2. vyd. 1899.) (Sebr. sp. XII.)

Konec a počátek. Světozor XIII. č. 26., 1879. (Knihovna pro český lid. Řada II. č. 2. Pr., A. Lauermann, 1882 a opět 1883; II. vyd. Pr. Otto 1889.)

Z adamitského „archivu". Květy. I. sv. 2. 1879. (Sebr. sp. XXII.)

Hošice. Povídka (s ill.). Vel. slovan. kalendář. Roč. IX. 1880. str. 29.

O lovu. Lumir. VIII. 1880 str. 195. (Z bouřlivých dob. II. 1883; 2. vyd. 1899.) Sebr. sp. XII.)

Ráj světa. Novela. Lumír VIII. 1880, (Ottova Lac. knih. nár. č. 57. 1883. Sebr. sp. XVII.)

„Máme různá hesla..." (Různé myšlenky). — Národ sobě 1880, str. 7.

Mudrcové. Národ sobě. List pamětní, vydaný ve prospěch českého divadla národního péčí a nákladem Umělecké Besedy. Květen 1880 (a nové vydání). Povídky a novely II. 1887. (Sebr. sp. XIII.)

„U rytířů". Povídka. Květy II. sv. 4. 1880. (Dvě povídky. 1882. Sebr. sp. I.)

Obětovaný. Historický obraz. Osvěta X. 1880. (Morav. bibl. IV. Vel. Meziříčí 1883. Sebr. sp. III.)

Z čarodějné knihy. Náčrtek. Květy II. 1880. (Sebr. sp. XLII.)

Poklad. Obrázek z minulého století. Světozor XV. č. 1. 1881. (Libuše XV. č. 1.—2. 1885. Sebr. sp. V.)

Matka. Velký slovanský kalendář X. 1881.

Bataraška. Z upomínek. Květy III. 1881 (Povídky z hor. 2. vyd. 1886.)

Na hranicích. Obrázek od Jana Pamětného. Lumír IX. 1881 č. 11. (Povídky z hor, 2. vyd.)

Divý rod. Obrázek. Tamt. str. 465. (Povídky z hor. 2. vyd. 1886. Sebr. sp. XIII.)

Rybnikář. Historický obraz. Osvěta XI. 1881. (Povídky a novely. I. 1885. (Sebr. sp. XI.)

Na staré poště. Povídka. Květy III. 1881. (Povídky a novely. I. 1885. Sebr. sp. I.)

Sousedé. Maloměstská historie z minulého století. Květy IV. 1882. (Libuše XIV. 3.—4. 1884. Sebr. sp. X.)

Černá hodinka. Podepsán —ík. Nár. listy č. 223., 14. VIII. 1882. (Povídky a novely II., Sebr. sp. XIII.)

V temnu. Obrázek. Lumír X. 1882. (Povídky a novely II. 1887. Sebr. sp. XIII.)

Krajanka. Novela. Světozor XVI. č. 27., 1882. (Povídky. I. Kabin. knih. II. 1885.) (Sebr. sp. XII.)

Dějiny dvou slov. (podepsán: —en). Nár. Listy č. 6., 7. I. 1883. (Sebr. sp. XXII.)

Hejtmanská sláva. Květy V. 1883. (Povídky I. Kabin. knih. II. 1885. Sebr. sp. XI.)

Johanka. Povídka z upomínek starého pána. Lumír XI. 1883 (Sebr. sp. XI.)

V cizích službách. Kus české anabase. Osvěta XIII. 1883. Samostatně s ilustr. E. Zillicha, Praha, Otto, 1886. (Sebr. sp. XVI.). Pro mládež upravil K. J. Zákoucký s il. V. Černého, Malý Čtenář XII. 1893.

Pandurek. Povídka. Světozor XVII. č. 21., 1883. (Libuše XVI. č. 4. 1886. Sebr. sp. X.)

Starosvětské obrázky. Světozor XVIII. 1884., č. 1; samostatně: Praha, Šimáček, 1888. (Sebr. sp. IX.)

Psohlavci. Historický obraz. Květy VI. 1884. Samostatně: Praha, Šimáček, 1886, 1887, 1890. (Sebr. sp. XXI.). Ilustr. M. Aleš. Pr. 1901; 3. vyd. 1921.

Z malých cest. Lumír XII. 1884, (Sebr. sp. XII.)

Hájení jeskyně Veteránské roku 1788.
(Úryvek z povídky „Na Krvavém kameni".) Česká čítanka. Díl II. Sestavil F. Čenský. Vídeň, L. V. Seidl, 1884, čl. 66. (Z bouřlivých dob I. 1879.)

Nevolnice. Zlatá Praha I. č. 27. 1884. (Libuše XVIII. č. 1. 1888.)

V pohanském chrámu. Novela z malých cest. Světozor XIX. 1885, č. 1. 1884. (Povídky a novely II. 1887.)

O skotačce. Z cyklu „Černá hodinka". Kalendář Ú. M. Š. Roč. I. 1885, str. 60. — Povídky a novely II. 1887. (Sebr. sp. XIII.; Černá hodinka, kap. III.)

Maryla. Starodávná selanka. Osvěta XV. 1885. (Kabinet. knih. XX. 1887, Sebr. sp. XI.)

Ve zlé moci. Z cyklu drobných obrázků „Černá hodinka". Ruch VII. 1885. (Povídky a novely II. 1887; Sebr. sp. XIII., Černá hodinka, kap. IV.)

Zemanka. Zlatá Praha II. č. 31. 1885. (Libuše XVII. č. 2. 1887. — Sebr. sp. XXIV.)

Beran. Z cyklu „Černá hodinka". Lumír XIV. 1886. (Povídky a novely II. 1887. - Sebr. sp. XIII.)

Ženy. Z cyklu „Černá hodinka". Ruch VIII. 1886. (Povídky a novely II., Sebr. sp. XIII.; Černá hodinka kap. VI.)

Skály. Několik výjevů z dějin samoty. Lumír XIV. 1886. (Sebr. sp. XIV.)

Majdalena Dobromila Rettigová (s portrétem). Kalendář Ú. M. Š. Roč. II. 1886, str. 81.

Umělecké památky v Litomyšli. Památní list Sokola litomyšlského vydaný na oslavu sjezdu Sokolů župy východních Čech v Litomyšli 13. VI. 1886. Litomyšl, J. Bergrová 1886.
Upomínka [na Bohdana Jelínka]. Světozor XX. č. 39., 1886. (Sebr. sp. XXII. Vzpomínka na Bohdana Jelínka.)
Povídka z archivu. Zlatá Praha IV. 1887, č. 1. 1886. (Povídky a novely III. 1889.) (Sebr. sp. XVIII.)
Mezi proudy. Historický obraz. [První část]. Světozor XXI. 1887, č. 1., 1886. (Sebr. sp. VI.)
Blažej Chotěřinský. Za praporem sokolským. Pr., Wiesner 1887. (Sebr. sp. XI.)
Svědomí. Vel. slovan. kalendář XVI. 1887, str. 30. (Sebr. sp. IX.)
Nápis. Nár. Listy 1887 č. ... (Povídky a novely II. 1887.)
Sobota. Osvěta XVII. 1887. (Povídky II. 1889. Sebr. sp. XXIV.)
Stromy. Črty. Květy IX. 1887. (Povídky II. 1889. (Sebr. sp. XXIV.)
České chalupy a stará stavení městská. Květy IX. 1887. (Sebr. sp. XXII.)
Zahořanský hon. Lumír XVI. 1888. (Povídky a novely III. 1889. Sebr. sp. XVIII.)
Vesecký. Literární premie Uměl. Besedy v Praze na r. 1888. Uspořádal Josef Holeček. Praha, typ. Otto. 1888. A znovu: Velký slovanský kalendář na r. 1889. XVIII. Praha, Otto, 1888. (Sebr. sp. IX.)
F. L. Věk. [I.] Osvěta XVIII. 1888. (Sebr. sp. II. — Ilustr. Ad. Kašpar. 1911.)
Syn ohnivcův. Historický obraz. Světozor XXII. č. 27. 1888. (Sebr. sp. VII.)
Hory Orlické. — Stěny. Čechy. Díl V. Praha, Otto, 1888. (Upraveno a zkráceno: Z Orlických hor. V Kunvaldě. Sebr. sp. XXII.)
Učitelský. Kus životopisu. Světozor XXIII. 1889, č. 1. 1888. (Sebr. sp. IX.)
Dle abecedy. Hlas národa. Nedělní listy, příl. k č. 89, 31. III. 1889. (Sebr. sp. IX.)
P. Eustach. Květy XI. 1889. (Sebr. sp. IX.)
Do Němec. Lumír XVII. 1889. (Sebr. sp. IX.)
Vzpomínka. Ročenka O bídě lidské I., v Brně 1889.
Gardista. Obrázek. Zlatá Praha VII. 1890, č. 1., 1889. (Sebr. sp. XII.)
Do tří hlasů. Historický obraz. Světozor XXIV. 1890, č. 1. 1889. (Sebr. sp. VIII.)
Legenda. Hlas národa. Nedělní listy, příl. k č. 32., 2. II. 1890. A znovu: Vel. slovan. kalendář. Roč. XX. 1891, str. 31. S pův. il. Fr. Slabého. (Sebr. sp. IX.)
Kamenický. Lumír XVIII. 1890. (Sebr. sp. IX.)
Vojnarka. Drama o 4 jednáních. Po prvé provoz. 23. IV. 1890. Lumír XVIII. 1890. (Knižně Pr., J. Otto, 1891.) (Sebr. sp. XXV.)
Petr Kmínek. Osvěta XX. 1890. (Sebr. sp. XIII.)
Druhý květ. Zlatá Praha VIII. 1891, č. 1., 1890. (Sebr. sp. XV.)
Tčevská hranice. Květy XIII. 1891. (Sebr. sp. XII.)
Boženy Němcové Babička. Ilustroval K. Štapfer. Praha, Kober 1891. Referát. Podepsán: Josef Horák. ČČM. LXV. 1891, str. 312.

F. L. Věk. Historický obraz z 18. věku. Druhá, samostatná část. Osvěta XXII. 1892. (Sebr. sp. XX.)
František Vavák (a faksimile tehdejší pův. silhouetty.) Světozor XXVI. č. 46. 1892. (Sebr. sp. XXII.)
Moravská svatba. Napsal Fr. Bartoš. Praha, Šimáček 1892. Referát. ČČM. LXVI. 1892, str. 342.
Lidové zkazky z okolí poličského. 1. O divoženkách. — 2. O větřici. Český lid I. 1892. (Sebr. sp. XLII.)
Pěkný honorář. Černá hodinka. Vzpomínky členů Máje. Praha, J. Otto 1892.
Obrázek. Sirotám příbramským. Vydáno péčí českých umělců ve prospěch pozůstalých po obětech katastrofy. Praha, J. Otto 1892. (Sebr. sp. XXIV.)
[*Jaroslavu Vrchlickému* ke dni 16. II. 1893]. Zlatá Praha X. č. 13—14, 1893.
Proti všem. List z české epopeje. Zlatá Praha X. č. 15. 1893. (Sebr. sp. XIX.)
Formané. Český lid II. 1893. (Sebr. sp. XXII.)
Vyzvání. Ze Starých pověstí českých. Malý Čtenář XIII. 1894. (Staré pověsti české. Praha, Jos. R. Vilímek 1894).
O Bivoji. S il.; ukázka z nového díla „Staré pověsti české". Malý Čtenář XIII. 1894. (Staré pověsti české, 1894.)
Domů. Lumír XXII. 1894. (Sebr. sp. XXIV.)
Charakter, Sagen, Trachten, Ortsanlagen und Wohnungen der Slaven. Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, k. k. Hof- u. Staatsdruckerei, 1894. S il. (Sebr. sp. XXII., česky: O českých osadách a dřevěných stavbách. O českém kroji. O českých bájích, báchorkách a pověstech. O povaze českého lidu.)
Na samotě. Historická povídka (s il.). Malý Čtenář XIV. 1895. (Ze zašlých dob. Povídky a vzpomínky. Česká knih. záb. a pouč. XIII.)
Staroměstský orloj (s il., ze „Starých pověstí českých"). Malý Čtenář XIV. 1895. (Staré pověsti české. 1894.)
Dva Krasikovští. Kalendář „Besed lidu". I. 1895. (Ze zašlých dob. Pr. 1902. Česká knih. záb. a pouč. XIII.)
Husaři. Světozor XXIX. 1895, č. 1. 1894. (Sebr. sp. XXIV.)
Starou Prahou a návsí. Sepsal a na koncertě Spolku českých žurnalistů v Praze dne 17. března 1895 sám vypravoval. Zlatá Praha XII. č. 19. 1895.
Zkouška. Hra o 1 jednání. Lumír XXIII. 1895. (Sebr. sp. XXV.)
Národopisná výstava českoslovanská: Lidové stavby. Osvěta XXV. 1895.
[*Josefu Václavu Sládkovi* k 50tým narozeninám]. Zlatá Praha XII. č. 50, 1895.
O Bruncvíkovi (ze „Starých pověstí českých", s il.). Malý Čtenář XV. 1896 a XXIX. 1910. (Staré pověsti české. 1894.)
U nás. Z Nové kroniky. [I.] Lumír XXIV. 1896. (Sebr. sp. XXIII.)
Dvě vzpomínky. Chudobky, almanach spolku paní a dívek v Poličce, roč. I. Polička 1896.

Několik slov o „Psohlavcích". Kniha. Ilustr. literární revue, č. 4., 1896.
Proti zlodějům. Český lid V. 1896. (Sebr. sp. XLII.)
*** [*Svatopluku Čechovi*]. Zlatá Praha XIII. č. 15., 1896.
Kozák a Turek (s il.). Malý Čtenář XVI. 1897. (Ze zašlých dob. Povídky a vzpomínky. Pr., Otto. 1902; 2. vyd. 1906. Česká knih. záb. a pouč. XIII.)
Jiskry v popelu. Obrázky. I. Růženec. II. Cop. Zlatá Praha XIV. 1897, č. 1. (Sebr. sp. XXIV.)
F. L. Věk. Třetí, samostatná část. Květy XIX. 1897. (Sebr. sp. XXVI.)
Muráň. Časopis turistů IX. 1897. (Sebr. sp. XXXIII.)
Vzpomínka. Morava svým Maticím 1897.
Z krajiny „Babičky". K obrázkům napsal. (S 5 il.) Světozor XXXI. č. 13., 1897.
Pravdovo jubileum. Lumír XXV. 1897. (Sebr. sp. XLII.)
Na Dobřanské faře. Osvěta XXVII. 1897. (Sebr. sp. XXXIII.)
Příspěvky k dějinám českých blouznivců náboženských. I. „Píseň o napomenutí". — II. Adamitská listina. Český lid VI. 1897. (Sebr. sp. XLII.)
U nás. Nová kronika. Kniha druhá: Novina. Lumír. XXVI. 1898, str. 1., 1897. (Sebr. sp. XXVII.)
Bratrstvo. Tři rhapsodie. I. Bitva u Lučence. Zlatá Praha XVI. 1899, č. 1., 1898. (Sebr. sp. XXVIII.)
Balada z rokoka. Zlatá Praha XVII., č. 10. 1900. (Sebr. sp. XXXIII.)
F. L. Věk. Část čtvrtá. Květy XXII. 1900. (Sebr. sp. XXIX.)
Malý prorok českobrodský. (Le petit prophète de Boehmischbroda.) Zvon I. 1901. (Sebr. sp. XXXIII.)
[*O „Babičce" Boženy Němcové.*] Předmluva k B. Němcové „Babičce". Praha, Otto, 1901. Svět. knih. (Sebr. spisy XXXIII.)
Herecký souboj v „Boudě". Zvon I. 1901. (Sebr. sp. XXXIII.)
Odpověď a doplněk ke zprávě v č. 4. „Osvěty" o „*Bratrstvu*". Zvon I. 1901 (rubrika Týden).
Tomáš Famfule, švališer. K životopisu Mikoláše Alše. Zvon I. 1901. (Sebr. sp. XXXIII.)
U nás. Nová kronika. Kniha třetí: Osetek. Zvon II. 27. IX. 1901. (Sebr. sp. XXX.)
Předehra. K divadelní hře začaté r. 1893. Zlatá Praha XIX. 1902. č. 1. 1901.
Za vokalistu (s il.) Malý Čtenář XXI. 1902. (Ze zašlých dob. Povídky a vzpomínky. Praha J. Otto 1902. Česká knih. záb. a pouč. XIII.)
U nás. Nová kronika. Kniha čtvrtá: Zeměžluč. Zvon III. 1903, č. 1. (Sebr. sp. XXXI.)
Mikoláš Aleš. [K 50. narozeninám.] Zlatá Praha XX. 1903, č. 3. 1902.
Bitva u Kreččáku (s il.). Malý Čtenář XXII. 1903. (Z dávna i nedávna. Praha, Topič, 1913. Osení, sv. 50.)
Dva obhájci Husovi v osmnáctém století. Zl. Praha XX. č. 36.1903. (Sebr. sp. XXXIII.)
Starosvětský obrázek. (Do empirového rámečku.) Zvon III. 1903. (Sebr. sp. XXXIII.)

Bratrstvo. Tři rhapsodie. II. Mária. Zlatá Praha XXI. 1904, č. 1. 1903. (Sebr. sp. XXXII.)
Z pamětí českého důstojníka (1779—1799). Zvon IV. 1904. (Sebr. sp. XXXIII.)
Z „nekrologu" MUDra Jana Theobalda Helda. Zvon V. 1905. (Sebr. sp. XXXIII.)
Z románového cyklu „*U nás*". Ústř. Matici Školské na oslavu 25leté činnosti 1880—1905 jubil. dar spisovatelův a výtvar. umělců českých. Praha 1905, str. 97.
[*Vzpomínka na Bedřicha Smetanu při slavnosti r. 1880.*] Obzor Litomyšlský. Roč. I. č. 2. Památce velkého mistra B. Smetany. Litomyšl, V. Augusta, 1905.
F. L. Věk. Obraz z dob našeho národního probuzení. Část pátá. Zlatá Praha XXIII. 1906, č. 1. 1905. (Sebr. sp. XXXIV.)
Jan Jiskra z Brandýsa. Lidová čítanka moravská. Uspoř. Fr. Bílý. Telč, E. Šolc, 1906. (Sebr. sp. XXXIX.)
Starosvětský obrázek. Zvon VII. 1907, č. 1. (Sebr. sp. XXXIX. „O Martinka".)
Z pamětí samotářových. Zvon VII. 1907, č. 15. (Sebr. sp. XXXIX.)
Bratrstvo. Tři rhapsodie. Část třetí: Žebráci. Zlatá Praha XXV. 1908, č. 1. 1907. (Sebr. sp. XXXV.)
Klaštorisko. Prémie Uměl. Besedy na rok 1908. (Sebr. sp. XXXIX.)
Ze Slovenska. Kalendář Nár. Listů 1908. (Sebrané spisy XXXIX. pod tit. „Na Šáryšsku".)
Talacko. Starosvětský obrázek. Zvon IX. 1909, č. 1. 1908. (Sebr. sp. XXXIX.)
Literární výlet před osmdesáti lety. Kalendář Národních Listů na rok 1909. (Sebr. spisy XXXIX.)
F. Vl. Hek (se 3 il.). Zlatá Praha XXVI. č. 48, 1909. (Sebr. sp. XXXIX.)
Vzpomínka. Půl století Národních Listů. Almanach 1860—1910. Praha, Praž. akc. tisk., 1910.
Z mých pamětí. [I.]. Zvon X. 1910, č. 1. 1909. (Sebr. sp. XXXVII.)
Wintrův Kampanus. Zlatá Praha XXVII. 1910, č. 17. (Sebr. sp. XXXIX.)
Černá legie v Čechách. Nár. Listy 1910, č. 350. (Sebr. sp. XXXIX.)
Dubno. Zlatá Praha XXVIII. 1911, č. 33. (Sebr. sp. XXXIX.)
Z mých pamětí. Z druhého dílu. [Vzpomínka na první divadelní pokusy a na pí O. Sklenářovou-Malou.] Ottův literární almanach. Praha 1911. (Sebr. sp. XXXVIII.)
Dva doplňky. Božena Němcová 1820—1862. Sborník statí o jejím životě a díle. Vydala Učit. jednota „Komenský" v Náchodě. Praha, E. Šolc, 1912. (Sebr. sp. XXXIX.)
Mify (s il.). Malý Čtenář XXXI. 1912. (Z dávna i nedávna. Praha, Topič 1913.)
Z mých pamětí. V Litomyšli. Zvon XII. 1912 č. 1. 1911. (Sebr. sp. XXXVIII.)
Zikmund Winter. Zvon XII. 1912. (Sebr. sp. XXXIX.)
Temno. Zlatá Praha XXX. 1913, č. 1. 1912. (Sebr. sp. XL.)
Šímová. Světozor XIV. č. 1. 1913. (Sebr. sp. XLII.)
Rabbi Löw a smrt. (K Alešovým obrázkům.) Kalendář česko-židovský. XXXIII. 1913—14.

Z barokové Prahy (se 4 portréty). Topičův Sborník I. 1913—14. (Sebr. sp. XLII. pod názvem I. Paruka. II. Paní Rosenmüllerová.)
„V nebi“. Z barokové Prahy. Topičův Sborník. I. 1913—14. (Sebr. sp. XLII.)
O českých pověstech historických. Čítanka pro české školy měšťanské. Díl III. pro školy chlapecké. Sestavil Jan Jursa. Praha-Vídeň, c. k. škol. knihosklad, 1914.
Na svatbě. Z barokové Prahy. Topičův Sborník II. 1914. (Sebr. sp. XLII.)
O hospodářích a obyvatelích. Z barokové Prahy. Tamt. 1915. (Sebr. sp. XLII.)
Z mladých let Husových. (S il.). Tamt. 1915. (Sebr. sp. XLII.)
Temno. Část druhá. Zlatá Praha XXXII. 1915, č. 1. 1914. (Sebr. sp. XL.)
Ze starého denníku. Zvon XV. 1915. (Sebr. sp. XLII.)
Písničky. Idyla. Zvon XV. 1915. (Sebr. sp. XLII.)
Stará vojna. Venkov 1915. Příl. k č. 309, 25. XII. (Sebr. sp. XLII.)
Mozart v Praze. Hudební scéna. Topičův Sborník III. 1916.
Po válečných stopách. Národní Politika č. 1. 1. I. 1916. (Sebr. sp. XLII.)
Husitský král (až ke kap. 16. pak censurou zakázán). Národní Politika č. 267—288; 26. IX. 1916.
Obrázek. Topičův Sborník IV. 1917.
Voltižér Pecivál. Zlatá Praha XXXIV. č. 24. 1917.
Osamělé soumraky. Národ. Roč. I. (V.) č. 1.—2. 1917
V samotě. Topičův Sborník V. 1918.
Cestou. Zvon XIX. 1918—19 a XX. 1919—20.
Z „osamělých soumraků“. Topičův Sborník VI. 1919.
Husitský král. Nár. Politika č. 270., 1. X. 1919. (Sebr. sp. XLIII.)
Kterak byl K. Havlíček roku 1848 v Praze zatčen. Nár. listy č. 253., 26. X. 1919.
O staré bělohorské elegii. Lid. Noviny č. 554, 7. XI. 1920.
Vzpomínka. Z první cesty za „Bratrstvem“. Topičův Sborník VIII. 1921.

* * *

Dopis Janu Ottovi. Seznam knih, časopisů, hudebnin a děl uměleckých, kteréž vlastním nákladem vydal J. Otto v Praze. 1871—1911.
Pozdrav českým vojínům v poli. Streffleurovy vojenské listy. Roč. II. 1915. (Sebr. sp. XLII.)
Alois Jirásek Náchoďanům. Dopis 19. III. 1918. Náchod. listy VII. č. 12.
Jiráskova odpověď na dopis města Hronova. Tamtéž č. 16.
Řeč o národním svátku. Nár. listy, č. 112., 17. V. 1918.
Řeč, jíž Alois Jirásek vítal presidenta Masaryka. Nár. listy č. 164., 21. XII. 1918. (Jiráskovo číslo České osvěty 1921.)
List městu Písku po udělení čest. měšťanství. Otavan. Roč. II. (XXXVII.) 1918, č. 10.
List krajinskému spolku „Prácheň“. Tamtéž.
Trojí slavný slib historické manifestace v Praze. Nár. listy č. 85., 14. IV. 1918.

Přípis 6. legionářskemu pluku. Jiráskova čítanka, sestavil K. J. Obrátil, Přerov 1919.
List Národní demokracii. Nár. listy č. 111., 1920.
Řeč při odhalení pomníku Českých bratří na Růžovém paloučku u Litomyšle. Nár. listy č. 167., 20. VI. 1921.
Dopis Spolku českých žurnalistů v Praze. Nár. listy č. 179, 2. VII. 1921; autograf Venkov č. 154, 3. VII. 1921.

B. Knižně (mimo Sebrané spisy).

a) Povídky.

V sousedství. Obrázek z hor. Praha, J. Otto, 1874, 8⁰, str. 99. Laciná knihovna národní. Číslo 15.
Viktora. Povídka z dob utrpení národa českého. Praha, J. Otto, 1874, 8⁰, str. 148. Ženská bibliotéka. Č. XII. (sv. 24. a 29.)
Skaláci. Obraz historický z druhé polovice 18. století. Praha, Otto, 1875, 8⁰, str. 409. Laciná knihovna národní. Čís. 19. (Sebr. sp. IV.) Ref. Ot. Mokrý, Lumír IV. 1876. 19.
Povídky z hor. Praha, Th. Mourek, 1878, 8⁰, str. 176. (Obsah: Prutovský. Dvorský. Ančár. Záliš. Pro statek otců. Divous.) (Prutovský a Divous v Sebr. sp. XIII.) Bibliotéka románů pův. i cizojaz. Nová řada. II.
Ref. El. Krásnohorská. Osvěta IX. 1879, 253. — H. Babička, Koleda IV. 1879 str. 15. — Jar. Vlček v Listech z Čiech, Orol X. 1879. 95. — B. Čermák, Česká včela III. 1878, 208.
Slavný den. Historický obraz. Praha. F. Šimáček, 1879, 8⁰, str. 282. Libuše, roč. IX. č. 4.—6.
Ref. F. Schulz. Osvěta X. 1880, 175. — Jar. Vlček v Listech z Čiech, Orol XI. 1880. 187.
Z bouřlivých dob. Historické obrázky. I. Praha, Otto, 1879, 8⁰, str. 367. (Obsah: Felice Tankredo. Turečkové. Ztracenci. Markytánka. Na Krvavém kameni.) Lac. knihovna nár. č. 28. II. vyd. 1889. (Felice Tankredo. Turečkové. Markytánka v Sebr. sp. XLII.; Ztracenci v Sebr. sp. XXXIX.)
Ref. F. Schulz, Osvěta IX. 778. — Heller, Květy 1880 I. 706. — Bý, Věstn. bibliogr. 1880, 125. — A. Loučka, Lit. l. X. 301. — Hlídka lit. VI. 284. — Jar. Vlček v Listech z Čiech, Orol X. 1879, 379.
Na dvoře vévodském. Román. Praha, Otto, 1881, 8⁰, str. 480. Lac. knihovna nár. č. 38. (také samostatně). II. vyd. 1888. (Sebr. spisy XVII.)
Ref. Schulz, Osvěta, XII. 1882, 275. — R., Květy III. 2 pol. 373.
Z bouřlivých dob. Historické obrázky. Část druhá. (Zámecký hejtman. O lovu. U rodného prahu. V Pekle. Host.) Praha, Otto, 1882, 8⁰, str. 274. Lac. knihovna nár. č. 45. — II. vyd. 1889. (O lovu. V Pekle. Host v Sebr. sp. XII.; U rodného prahu v Sebr. sp. XIII.)
Ref. Sobotka, Světozor XVI. 71. — Schulz, Osvěta XII. 276.

Ze zlatého věku v Čechách. Historický obraz. Praha, Grégr, 1882, 8⁰. Matice lidu XVI. č. 3. (Sebr. sp. III.)
Ref. Bílý, Osvěta XII. 1037. — O. M., Květy IV. 2 pol. 373.

Konec a počátek. Historický román. Praha, Al. R. Lauermann, 1882, 8⁰, str. 260. Knihovna pro český lid. Řada II. č. 2. (se změněným titulním listem a obálkou u téhož nakladatele ještě 1883.) — II. vyd. Praha, Otto, 1889, 8⁰, str. 296. Ottova Lac. knihovna nár. č. 90.
Ref. Miřiovský, Lumír XI. 1883, 112. — Bílý, Osvěta XIII. 556. — Sobotka, Světozor XVII. 175. — Vítězný, Lit. l. X. 1889, 343. — Hlíd. lit. VI. 1889, 334.

Dvě povídky. (Filosofská historie. — „U rytířů".) Praha, Otto, 1882, 8⁰, str. 210. Salonní bibliotéka, č. XXI. (Sebr. sp. I.)
Ref. Bílý, Čas. Mat. Mor. 1882, 45. — Vykoukal, Květy IV. 1. pol. 246. — Sobotka, Světozor XVI. 71.

Obětovaný. Historický obraz. Velké Meziříčí, J. F. Šašek, 1883, 8⁰, str. 312. Moravská bibliotéka (vyd. Fr. Bayer) dílo IV. (Sebr. sp. III.).
Ref. Bílý, Osv. XIII. 1044. — Tichý, Lit. l. IV. 163. — O. M., Květy V. 2. pol. 370.

Ráj světa. Druhá, samostatná část románu „Na dvoře vévodském". Praha, Otto, 1883, 8⁰, str. 306. Ottova Laciná knihovna nár. č. 57. (Sebr. sp. XVII.)
Ref. Miřiovský, Lumír XII. 79. — Lit. l. V. 4. — Bílý, Osvěta XIV. 462.

Sousedé. Maloměstská historie z minulého století. Praha, F. Šimáček, 1884, 8⁰, str. 224. S podobiznou. Libuše XIV. č. 3—4. (Sebr. sp. X.).
Ref. Bílý, Osv. XIV. 458. — Miřiovský, Lumír XII. 320. — Vykoukal, Květy VI. 2 pol. 237.

Povídky. Část I. (Krajanka. — Hejtmanská sláva). Praha, Šimáček, 1885, 8⁰, str. 176. Kabinet. knih. sv. II. (Krajanka, Sebr. sp. XII.; Hejtmanská sláva, Sebr. sp. XI.)
Ref. Čech, Lit. l. VI. 199.

Poklad. Historický obraz z minulého století. Praha, Šimáček, 1885, 8⁰, str. 230. Libuše XV. č. 1.—2. (Sebr. sp. V.)
Ref. Vykoukal, Květy VII. 2 pol. 249. — Čech, Lit. l. VI. 162.

Povídky a novelly. Část I. (Rybnikář. — Na staré poště.) Praha, Otto, 1885, 8⁰, str. 158. Salonní bibliotéka č. XXXVII. (Rybnikář, Sebr. sp. XI.; Na staré poště, Sebr. sp. I.)
Ref. F. S., Zl. Praha II. 135; Vykoukal, Květy VII. 2 pol. 250. — Týž, Osv. XVIII. 381. — Šílený, Obzor VIII. 319.

Johanka. — Z malých cest. Dvě novelky. Praha, Vlad. Čech, 1886, 8⁰. — II. vyd. nezměn. Praha, Otto, 1889, 8⁰, str. 105. (Johanka, Sebr. sp. XI.; Z malých cest, Sebr. sp. XII.).
Ref. Tichý, Lit. l. VI. 281. — F. S[chulz], Zl. Praha II. 739. — Kvapil, Květy VII. 2 pol. 623.

Pandurek. Povídka. Praha, Šimáček, 1886, 8⁰, str. 144. Libuše XVI. č. 4. (Sebr. sp. X.)
Ref. Vykoukal, Osv. XVIII. 381. — F. D., Lit. l. VII. 321.

Psohlavci. Historický obraz. Praha, Šimáček, 1886. 8⁰. II. vyd. 1887, III. 1890. (Sebr. sp. XXI.)
Ref. Tichý, Lit. l. VII. 138. — Kvapil, Květy VIII. 2. pol. 618—621. — Vykoukal, Osvěta XVII. 61. — Řezníček, Světozor XX. 14. — B. Čermák, Rozhledy literární I. 1886, 42—44.

Povídky z hor. Druhé, rozmnožené vydání. (Prutovský. Na přípřeži. Ančár. Záliš. Divous. Na hranicích. Bataraška. Na formance. Divý rod.) Praha, Otto, 1886, 8⁰, str. 247. Ottova lac. knihovna nár. č. 74. (Sebr. sp. XIII. [Prutovský. Na přípřeži. Divous. Na formance. Divý rod.])
Ref. Vykoukal, Osv. XVIII. 376. — Vítězný, Lit. l. VII. 124.

V cizích službách. Kus české anabase. S 35 ilustracemi E. Zillicha. Praha, J. Otto, 1886, 4⁰, str. 114. (Sebr. sp. XVI.)

Povídky a novelly. Část II. (Černá hodinka. Povídka přítelova. Nápis. V pohanském chrámu. V temnu. Mudrcové. Pro svatý klid.) Praha, Otto, 1887, 8⁰ str. 135. Salonní bibliotéka, č. XLVII. (Černá hodinka. V temnu. Mudrcové. Pro svatý klid v Sebr. sp. XIII.; Povídka přítelova v Sebr. sp. XVIII.)
Rf. F. S., Zl. Pr. IV. 79, 94. — Vykoukal, Osv. XVIII. 381.

Maryla. Starodávná selanka. Praha, F. Šimáček, 1887. Kabinetní knih. sv. XX. (Sebr. sp. XI.).
Rf. Vykoukal, Světozor XXI. 349. — týž, Osv. XVIII. 379.

Zemanka. Praha, F. Šimáček, 1887, 8⁰. Libuše XVII. 1887 č. 2. (Sebr. sp. XXIV.)
Ref. Vykoukal, Osv. XVIII. 380. — Týž, Světozor XXI. 605. — Keřský, Lit. l. 1888, IX., 34.

Starosvětské obrázky. S 5 pův. dřevoryty Ad. Liebschera. Praha, F. Šimáček, 1888. (1890). 4⁰, str. 47. Sborník ilustr. románů, ser. II. č. 3. (Sebr. sp. IX.).
Ref. F. Tichý, Lit. l. X. 246.

Nevolnice. Praha, F. Šimáček, 1888, 8⁰, str. 155. Libuše XVIII. č. 1.
Ref. Vykoukal, Světozor XXII. 237. — Týž, Osv. XVIII. 380. — K[orec?], Hlid. lit. V. 335. — Vítězný, Lit. l. IX. 266.

Na Ostrově. Od A. J. Praha, Spolek pro vyd. lac. knih čes., 1888, 8⁰ str. 183. Matice lidu XXII. 6. (běž. č. 132.) (Sebr. sp. XV.).
Ref. Vykoukal, Osv. XIX. 189.

Skály. Několik výjevů z dějin samoty. Praha, J. Otto, 1887, 8⁰, str. 252. Salonní bibliotéka, č. LI. (Sebr. sp. XIV.)
Ref. Vykoukal, Osv. XVIII. 376. — Týž, Světozor XXII. 304. — L—a, Zl. Pr. V. 62. — Tichý, Lit. listy IX. 199.

Povídky a novelly. Část III. (Povídka z archivu. — Zahořanský hon.) Praha, J. Otto, 1889, 8⁰, str. 216. Salonní bibliotéka, č. LXII. (Sebr. sp. XVIII.).
Rf. Vykoukal, Osv. XIX. 661. — Zl. Pr. VI. 263. — Orest, Lit. l. XI. 371.

Povídky. Část II. (Sobota. — Stromy.) Praha, F. Šimáček, 1889, 8⁰, str. 191. Kabinetní knihovna, sv. XXXVIII. (Sebr. sp. XXIV.).
Rf. Vykoukal, Světozor XXIII. 336. — Týž, Osvěta XIX. 663. — V[ychodil], Hlíd. lit. VI. 368. — Orest, Lit. l. XI. 51.

Z Čech až na konec světa. Dle pamětí o staročeském cestování. Praha, F. Šimáček, 1890, 8⁰, str. 110. Se 6 pův. il. Mik. Alše. Vlast a svět. Sbírka spisů pro mládež č. 4. II. vyd. 1897; III. 1904; IV. 1909; V. 1920 (Šolc a Šimáček).
Rf. Vykoukal, Světozor XXIV. 324. — Fr. Pražský, Lit. l. XI. 230.

Staré pověsti české. Praha, Jos. R. Vilímek, 1894, 4⁰, str. 366. S ilustracemi V. Černého. Vilímkova knihovna mládeže dospívající. II. vyd. 1899; III. 1910, str. 375; VI. 1919. (Školní vydání, bez il., dosud 6.)
Rf. Vykoukal, Světozor XXVIII. 611. — Metelka, Hlíd. lit. XI. 183.

Filosofská historie. Praha, J. Otto, 1898. 8⁰, str. 155.
Světová knihovna č. 22.—23. (ze Sebr. sp. I.).

Psohlavci. Historický obraz. Ilustrov. vydání I. (celkem VI.). Ilustr. Mik. Aleš. Praha, J. Otto, 1900, II. (celkem 16.) 1916; III. 1920.

Ze zašlých dob. Povídky a vzpomínky. (Na Chlumku. Svatý Mikuláš. Kozák a Turek. Dva Krasikovští. Na samotě. Z černých hodinek. Za vokalistu.) Praha, J. Otto, 1902, 8⁰. str. 194. Česká knihovna záb. a pouč. č. XIII. II. 1906; III. 1920, IV. 1921.
Rf. Vykoukal, Osv. XXXIII. 271.

Filosofská historie. Ilustroval Adolf Kašpar. Praha, J. Otto, 1905, vel. 8⁰, str. 206. (Ilustr. vydání první, celkem šesté.) III. 1921.
Rf. Zl. Pr. XXII. 108.

F. L. Věk. Obraz z dob našeho národního probuzení. Ilustroval Adolf Kašpar. Díl I. Praha, J. Otto, 1911, str. 308.
—Rf. Č[ervinka], Zl. Pr. XXIX. 170.

F. L. Věk. Ilustroval Adolf Kašpar. Díl II. Praha, J. Otto, 1913, str. 440. — II. vyd. 1920.

Z dávna i nedávna. (Bitva u Kreščaku. — O panu Jeníkovi. — Mify.) Praha, F. Topič, 1913, 8⁰, str. 79. Osení. Knihy mladých čtenářů, sv. 50. II. v. 1921.

F. L. Věk. Ilustroval Ad. Kašpar. Díl III. Praha, Otto, 1914, str. 531. — II. vyd. 1920.

F. L. Věk. Ilustroval Ad. Kašpar. Díl IV. Praha, Otto, 1915, str. 484. — II. vyd. 1921.

Řeč mistra Aloise Jiráska, kterou promluvil dne 29. října 1918 v Hronově na oslavu prohlášení samostatnosti československého státu. Nákladem měst. rady v Hronově 1918, 8⁰, str. 10.

Pozdrav československému, sibiřskému vojsku. Vydáno péčí tiskové skupiny ministerstva Nár. obrany. Výzdobu navrhl J. Wenig. Vytiskl „Melantrich“. Praha, 1919, 4⁰, str. 10.

Jiráskovo poselství našim hochům na Sibiři. Praha, Josef Hladký, 1920, 8⁰, 8 ll.
F. L. Věk. Ilustroval Ad. Kašpar. Díl V. Praha, J. Otto, 1921.

b) Divadelní hry.

Vojnarka. Drama o čtyřech jednáních. Praha, J. Otto. 8⁰, str. 76. I. vyd. 1891. II. 1898; III. 1903 (s tit. il. A. Brázdy); IV. 1906; V. 1911; VI. 1914; VII. (1919) 1920; VIII. 1921. (Sebr. sp. XXV.) Po prvé: 23. IV. 1890.
Ref. M. A. Š[imáček], Světozor XXIV. 1890, 287. J. V(rchlický), Hlas národa č. 113. 1890; š(J. Kuffner), Nár. listy č. 113. 1890, Čas IV. 1890 409–411; J. Ladecký, Česká Thalia IV. 1890 150–151. — K. M. Č[apek], Zvon XI. 191, 142. — Astur, Lit. l. XII. 1891, 224. — Vychodil, Hlíd. lit. 1892, 112. — *α* — Politik 1901, č. 234. — Nemo, Zl. Pr. XXVIII. 1911, 118.

Kolébka. Dramatický žert o třech jednáních. Pr., J. Otto, 8⁰, str. 67. I. vyd. 1892, II. 1912, III. 1921. (Sebr. sp. XXV.) Po prvé: 11. XII. 1891.
Ref. *α*, Zl. Pr. IX. 1892, 60, 71. — Hlíd. lit. IX. 1892, 72. — Zákrejs, Osvěta, XXVI. 1896, 1123. — B., Zl. Pr. XXVIII. 1911, 594.

Otec. Drama o třech jednáních. Pr., Otto, 8⁰, str. 50. I. vyd. 1895. — II. 1905, str. 55. III. 1912; IV. 1921. (Sebr. sp. XXV.) Po prvé: 27. XI. 1894.
Rf. Jiří Karásek, Niva V. 1895, 96. — Nemo, Zl. Pr. XXIV. 1907, 391. — KMČ., Zvon VII. 1907, 541. — J. Vodák, Lidové noviny 1917, č. 321.

Emigrant. Drama o čtyřech jednáních. Praha, J. Otto, 8⁰, str. 83. I. vyd. 1898; II. 1905; III. 1921. (Sebr. sp. XXV.) Po prvé: 30. I. 1898.
Rf. Nemo, Zl. Pr. XV. 1898, 154. — Zákrejs, Osvěta XXVIII. 1898, 269. — Ar . . . ti, Politik 1898 č. 32. — Nemo, Zl. Pr. XIX. 1902, 444.

M. D. Rettigová. Veselohra o třech jednáních. Praha, J. Otto, 8⁰, str. 77. I. vyd. 1901; II. 1918. (Sebr. sp. XXXVI.) Po prvé: 25. III. 1901.
Rf. Nemo, Zl. Pr. XVIII. 1901, 251. — K., Zvon, I. 1901, 323. — Nečásek, Lumír XXIX. 1901, 315. — Ar . . . ti, Politik 1901, č. 85.

Jan Žižka. Historická hra o pěti jednáních. Praha, J. Otto, 8⁰, str. 127. (I. vyd.) 1903; II. 1918. (Sebr. sp. XXXVI.) Po prvé: 4. VII. 1903.
Rf. J. Lý., Zvon III. 1903, 587. — J. K., Zl. Praha XX. 1903, 431 (o knize). — Nemo, Zl. Pr. XX. 1903, 443 (o provedení). — Ar . . . ti, Politik 1903, č. 183. — -s-, Lumír, XXXII. 1904, 35, 47. — K. Kamínek, Lumír XLIII. 1915, 142.

Gero. Historická hra o čtyřech jednáních. Praha, Otto, 1904, 8⁰, str. 95. — Vyd. II. 1918. (Sebr. sp. XXXVI.) Po prvé: 17. XI. 1904.
Rf. Ar . . . ti, Politik 1904, č. 320. — Nemo, Zl. Pr. XXII. 1905, 69. — Ladecký, Osvěta XXXV. 1905, 77. — J. Lý., Zvon V. 1905, 174. — S. V[ukadinovič], Wiener Abendpost, 26. XI. 1904. — W. Ritter, „Mercur de France" č. 182. 15. I. 1905.

Lucerna. Divadelní hra o čtyřech jednáních. Praha, Otto, 8°, str. 103. I. vyd. 1905; II. 1906; III. 1912; IV. 1918; V. 1921. (Sebr. sp. XXXVI.) Po prvé: 17. XI. 1905.
Rf. Ladecký, Osvěta XXXVI. 1906, 77. — Nemo, Zl. Pr. XXIII. 1906, 81. — KMČ., Zvon VI. 1906, 174. — Sp. Vukadinovič, Wiener Abendpost č. 291 a 293 (a překlad dvou scén).

Samota. Divadelní hra o třech jednáních. Praha, Otto, 1908, 8°, str. 80; II. vyd. 1920. (Sebr. sp. XLI.) Po prvé: 1. III. 1908.
Ref. V. Červinka, Osvěta XXXVIII. 1908, 367. — KMČ., Zvon VIII. 1908, 381. — Nemo, Zl. Pr. XXV. 1908, 299 (s il. provedením). — J. Vodák, Čas 1908 č. 62.

Pan Johanes. Pohádka o čtyřech jednáních. Praha, Otto, 1909, 8°, str. 74. II. vyd. 1920. (Sebr. sp. XLI.) Po prvé: 16. II. 1910.
Ref. Tristan, Zvon X. 1909, 331. — Čvančara, Osvěta XL. 1910, 344. — Nemo, Zl. Pr. XXVII. 1910, 276. — T(ille), Nár. L. 1910 č. 49. —

Jan Hus. Historická hra o pěti jednáních. Praha, Otto, 1911, 8°, str. 147. II. vyd. 1919. (Sebr. sp. XLI.) Po prvé: 31. X. 1911.
Rf. KMČ., Zvon XII. 1912, 125. — Nemo, Zlatá Praha XXIX. 1912, 94. — Khol, Lumír XL., 1912, 92. — Čvančara, Osvěta XLI. 1911, 864. — Hlídka XXVIII. 1911, 881. — A. Neumann, Jiráskova husitská dramata. Hlídka XXXV. 1918, 245 nn.

Jan Roháč. Historická hra o pěti jednáních. Praha, Otto, 1914, 8°, str. 84. (Sebr. sp. XLI.) Po prvé: 25. X. 1918.
Ref. Borecký, Osvěta XLVIII. 1918, 702. — H. Jelínek, Lumír XLVII. 1919, 41. — Engelmüller, Zl. Pr. XXXVI. 1919, 48. — J. Vodák, Lidové noviny 1918 č. 312. — Ot. Fischer, Cesta I. 1918, 607. — J. Hilbert, Venkov 1918 č. 250. — H. Jelínek, Nár. politika 1918 č. 248. a 250.

Pan Johanes. Pohádka o čtyřech jednáních. Pro „Alešovo loutkové divadlo" napsal Alois Jirásek. Úvod napsal J. Voborník. Obrazová výzdoba ak. malíře M. Boháče. Praha, nákl. Dr. Jindř. Veselého, 1917, 8°, str. 84 + [10]. — II. vyd. 1921.
Ref. Nár. listy 1917 č. 104. — Topičův Sborník 1917 č. 11.

C. Sebrané spisy.

I. *Maloměstské historie.* („U rytířů". Na staré poště. Filosofská historie.) Praha, Otto, 1890, 8°, str. 328. Vyd. II. 1894; III. 1900 (s podob.); IV. 1905; V. 1909; VI. 1914 (str. 334); VII. 1918; VIII. 1920; IX. 1921.
Ref. Dr. J. V. Novák, Lit. l. XI. 244. — Hlíd. lit. VII. 140 a 229.

II. *F. L. Věk.* Obraz z dob našeho národního probuzení. Díl I. Praha, Otto, 1890, 8°, str. 263. Vyd. II. 1894; III. 1901; IV. 1906; V. 1910; VI. 1910; VII. 1917; VIII. 1919; IX. 1921.

Ref. L. Čech, Osvěta XXII. 287. — F. S[chulz], Zl. Praha, VIII. 276. — F. V. V[ykoukal], Světozor XXX. 262. (Část I. i II.) — Hlíd. lit. VII. 231. — J. Vlček, Čas VIII. 1894, 2.—4., 18.—22.

III. *Za bouře a klidu.* Dva historické obrazy. (Obětovaný. — Ze zlatého věku v Čechách.) Praha, Otto, 1890, str. 375. II. 1895; III. 1901; IV. 1908; V. 1914; VI. 1918; VII. 1920.
Ref. J. V. Král, Lit. l. XI. 394. — A. V[rzal], Hlíd. lit. VII. 277 a 309.

IV. *Skaláci.* Historický obraz z druhé polovice XVIII. století. Praha, Otto, 1890, str. 284. Vyd. II. 1895; III. 1901; IV. 1906; V. 1912; VI. 1917; VII. 1919; VIII. 1921.
Ref. Hlíd. lit. VII. 423. — J. V. Novák, Lit. l. XII. 16.

V. *Poklad.* Historický obraz z minulého století. Praha, Otto, 1890, str. 218. Vyd. II. 1896; III. 1901; IV. 1909; V. 1909; VI. 1918; VII. 1920; VIII. 1921.
Ref. J. V. Novák, Lit. l. XII. 127. — A. V[rzal], Hlíd. lit. VIII. 27.

VI. *Mezi proudy.* Historické obrazy. I. Dvojí dvůr. Praha, Otto, 1891, str. 402. II. 1896; III. 1902; IV. 1908; V. 1913; VI. 1918; VII. 1920.
Ref. J. V. Novák, Lit. l XII. 192. — A. V[rzal], Hlíd. lit. VIII. 177 a 298. — Jiráskova odpověď Hlídce literární v Lumíru 1891. 168.

VII. *Mezi proudy.* II. Syn ohnivců v. Praha, Otto, 1891, str. 239. II. vyd. 1896; III. 1902; IV. 1908; V. 1913; VI. 1918; VII. 1920.
Ref. J. V. Novák, Lit. l. XII. 208. — A. V[rzal], Hlíd. lit. VIII. 228.

VIII. *Mezi proudy.* III. Do tří hlasů. Praha, Otto, 1891, str. 536. II. 1897; III. 1902; IV. 1907; V. 1912; VI. 1918.
Ref. J. V. Novák, Lit. l. XII. 300. — A. V[rzal], Hlíd. lit. VIII. 408. — K I.—III. J. H., Zl. Praha VIII. 598; — L. Čech, Osvěta XXII. 173.

IX. *Drobné povídky a obrázky.* (Učitelský. Svědomí. P. Eustach. Vesecký. Do Němec. Legenda. Dle abecedy. Kamenický. Starosvětské obrázky.) Praha, Otto, 1891, str. 308. II. 1897; III. 1904; IV. 1912; V. 1918; VI. 1920.
Ref. J. V. Novák, Lit. l. XIII. 15. — A. Vrzal, Hlíd. lit. VIII. 454.

X. *Sousedé. Pandurek.* Dvě historie z minulého století. Praha 1891, str. 332. II. 1898; III. 1902; IV. 1910; V. 1918; VI. 1920.
Ref. A. Vrzal, Hlíd. lit. IX. 152.

XI. *Z různých dob.* I. Povídky a obrázky. (Maryla. Blažej Chotěřinský. Hejtmanská sláva. Rybnikář. Johanka). Praha, 1892. str. 319. II. 1899; III. 1904; IV. 1913; V. 1917; VI. 1919.
Rf. A. Vrzal, Hlíd. lit. IX. 180. — Lit. l. XIII. 378.

XII. *Z různých dob.* II. (Z malých cest. Host. Gardista. Krajanka. V Pekle. O lovu. Těevská hranice.) Praha, 1892, str. 360. II. 1899; III. 1904· IV. 1913; V. 1919; VI. 1921.
Ref. A. Vrzal. Hlíd. lit. IX. 461. (o sv. XII. i XIII.)

XIII *Z různých dob.* III. (Petr Kmínek. Prutovský. Na přípřeži. Divous. Na romance. Divý rod. Pro svatý klid. V temnu. U domácího prahu. Mudrcové. Černá hodinka.) Praha, 1892, str. 302. II. 1899 (1900); III. 1905; IV. 1913; V. 1919.

XIV. *Skály.* Několik výjevů z dějin samoty. Praha, 1892, str. 296. II. 1900; III. 1905; IV. 1910; V. 1918; VI. 1921.

XV. *Na Ostrově. Druhý květ.* Dvě povídky z nynějšího života. Praha 1892, str. 326. II. 1900; III. 1906; IV. 1914; V. 1919; VI. 1921.
Ref. Hlíd. lit. X. 111.

XVI. *V cizích službách.* Kus české anabase. Praha, 1893, str. 273. II. 1899; III. 1904; IV. 1910; V. 1916; VI. 1919; VII. 1921.
Ref. A. Vrzal, Hlíd. lit. X. 230.

XVII. *Na dvoře vévodském. Ráj světa.* Dva historické obrazy. Praha 1893, str. 476. II. 1900; III. 1907; IV. 1912. V. 1918.
Ref. A. Vrzal, Hlíd. lit. XI. 182.

XVIII. *Zahořanský hon. Povídka přítelova. Povídka z archivu.* Praha 1893, str. 244. II. 1900; III. 1907; IV. 1914; V. 1918; VI. 1920.
Ref. Hlíd. lit. XI. 339.

XIX. *Proti všem.* List z české epopeje. Praha 1894, str. 644. II. 1901; III. 1906; IV. 1911; V. 1916; VI. 1919; VII. 1921.
Ref. L. Čech, Osvěta XXVI. 82. — F. V. V., Světozor XXIX. 504. — A. Vrzal, Hlíd. lit. XII. 465.

XX. *F. L. Věk.* Obraz z dob našeho národního probuzení. Díl II. Praha 1895, str. 402. II. 1899; III. 1906; IV. 1910; V. 1915; VI. 1917; VII. (1919) 1920; VIII. 1921.
Ref. J. Vlček, Čas VIII. 2.—4., 18.—22.

XXI. *Psohlavci.* Historický obraz. Praha 1896, str. 283. — Vyd. II. 1899; III. (celkem 7.) 1901; IV. (8.) 1903; V. (9.) 1906; VI. (10.) 1909; VII. (11.) 1910; VIII. (12.) 1911; IX. (13.) 1912; X. (14.) 1914; XI. (15.) 1916; XII. (17.) 1917; XIII. (18.) 1917; XIV. (19.) 1919; XV. (20.) 1920 (vlast. 1919).

XXII. *Rozmanitá prósa.* Skizzy a studie. (Z adamitského archivu. Vzpomínka na Bohdana Jelínka. ,,Paní kněžna". František Vavák. Paběrky o českých kamnech. O českých osadách a dřevěných stavbách. O českém kroji. O českých bájích, báchorkách a pověstech. O povaze českého lidu. Z dějin dvou slov. Dva staré zvyky. Skotácké halekání na Náchodsku. Z Orlických hor. V Kunvaldě. Formané.) Praha 1896, str. 253. II. 1901; III. 1909; IV. 1917; V. 1920.
Ref. Zíbrt, Čes. lid VI. 384; F. V. V., Světozor XXXI. 348.

XXIII. *U nás.* Nová kronika. Kniha prvá. Úhor. Praha 1897, str. 456. II. 1901; III. 1907. IV. 1912; V. 1918. VI. 1920.
Ref. F. V. V., Světozor XXXII. 70; — týž, Osvěta XXVIII. 916. — Voborník, Nár. listy 1897, č. 300. — Zl. Praha XV. 10. — Cmunt Ot., ČČM. 1900, 573.

XXIV. *Domů a jiné obrázky.* (Domů. Husaři. Stromy. Obrázek. Sobota. Zemanka. Rozmarinka. Jiskry v popelu (Růžena, Cop, Zahrádka). Praha 1897, str. 311. II. 1901; III. 1910; IV. 1918; V. 1921.
Ref. F. V. V., Světozor XXXII. 357.

XXV. *Divadelní hry.* [I.] (Emigrant. Otec. Zkouška. Kolébka. Vojnarka.) Praha 1898, str. 307. II. 1901; III. 1908; IV. 1917; V. 1920.

XXVI. *F. L. Věk.* Obraz z dob našeho národního probuzení. Díl III. Praha 1898, str. 496. II. 1902; III. 1907; IV. 1911; V. 1916; VI. 1919; VII. 1920.
Ref. Vykoukal, Osvěta XXIX, 750. — týž, Světozor XXXIII., 347. — A. T., Zl. Praha XVI., 370.

XXVII. *U nás.* Nová kronika. Kniha druhá. Novina. Praha 1899, str. 413. — II. 1902; III. 1908; IV. 1912; V. 1917; VI. 1920.
Rf. —rn—, Lumír XXVII. 298. — Vykoukal, Osvěta XXX. 551. — Voborník, Nár. listy 1900, č. 108. — A. T., Zl. Praha XVII. 143 (o I. i II.)

XXVIII. *Bratrstvo.* Tři rhapsodie. I. Bitva u Lučence. Praha 1900, str. 442. II. 1902; III. 1908; IV. 1913; V. 1918; VI. 1919.
Rf. Cmunt, ČČM. 1901, 275. — Hlídka, XVIII. 408. — Pavel Križko, Národnie Noviny 1901. — V. Dyk, Obzor lit. a uměl. IV. 1902, 195 a 212. — Vykoukal, Osvěta XXXI. 361. — s., Zl. Praha XVIII. 143. — Tuček, Zvon I. 82.

XXIX. *F. L. Věk.* Obraz z dob našeho národního probuzení. Díl IV. Praha 1901, str. 454. II. 1902; III. 1908; IV. 1912; V. 1916; VI. 1918; VII. 1920.
Ref. Nejedlý, ČČM. 1902, 96. — Hlídka XVIII. 408. — Vykoukal, Osvěta XXXII. 64. — Zl. Praha XIX. 180. — Tuček, Zvon II. 13.

XXX. *U nás.* Nová kronika. Kniha třetí. Osetek. Praha 1903, str. 519. II. 1904; III. 1911; IV. 1916; V. 1920 (1919).
Ref. S(ekanina), Máj I. 406. — Vykoukal, Osvěta XXXIV. 178. — Voborník, Nár. listy 1903, č. 200. — Ž., Zvon III. 349.

XXXI. *U nás.* Nová kronika. Kniha čtvrtá. Zeměžluč. Praha 1904, str. 460. II. 1905; III. 1911; IV. 1917; V. 1920.
Ref. Nejedlý, ČČM. 1904, 168. — S(ekanina), Máj II. 528. — Vykoukal, Osvěta XXXIV. 745. — Červinka, Zl. Praha XXI. 478 (I.—IV.). — -áský, Zvon IV. 377. — Voborník, Nár. listy 1904, č. 264.

XXXII. *Bratrstvo.* Díl II. Mária. Praha 1905, str. 475. II. 1906. III. 1911; IV. 1917; V. 1920; VI. 1921.
Ref. Vykoukal, Osvěta XXXVI., 355. — V. Kol., Zvon VI., 13. — Er., Zl. Praha XXIII., 9. — Voborník, Nár. listy 1905, č. 317.

XXXIII. *Rozmanitá prósa.* Obrázky a studie. Díl II. (Ballada z rokoka. Starosvětský obrázek. Malý prorok českobrodský. Herecký souboj v „Boudě". Na dobřanské faře. Tomáš Famfule, švališer. O „Babičce" Boženy Němcové. Dva obhájci Husovi

v osmnáctém století. Z pamětí českého důstojníka. Muráň. Z „nekrologu MUDra Jana Theobalda Helda.) Praha 1905, str. 228. II. 1908. III. 1916; IV. 1920.
Ref. Nejedlý, Zvon VI. 381. — Sk., Zl. Praha XXIII. 118.

XXXIV. *F. L. Věk.* Obraz z dob našeho národního probuzení. Část V. Praha 1907, str. 552. II. 1907; III. 1910; IV. 1916; V. 1918; VI. 1920.
Ref. Vykoukal, Osvěta XXXVII. 841. — Červinka, Zl. Praha XXIV. 559 a 572. — Zvon VII. 366.

XXXV. *Bratrstvo.* Díl III. Žebráci. Praha 1909, str. 560. II. 1909; III. 1914 (1915); IV. 1918; V. 1920.
Ref. Vykoukal, Osvěta, XXXIX. 938.

XXXVI. *Divadelní hry.* II. (M. D. Rettigová. Jan Žižka. Gero. Lucerna.) Praha 1909, str. 426. II. 1912. III. 1920.

XXXVII. *Z mých pamětí.* I. Poslední kapitoly k nové kronice „U nás“. Praha 1911, str. 361. II. 1911; III. 1918; IV. 1920.
Ref. Zíbrt, ČČM. 1911, 383—7; — Vykoukal, Osvěta XLI. 627.

XXXVIII. *Z mých pamětí.* II. V Litomyšli. Praha 1913, str. 315. II. 1913; III. 1919; — IV. 1921.
Ref. Vykoukal, Osvěta XLIII. 385. — J. Vodák, Čas 1913 č. 32.

XXXIX. *Rozmanitá prósa.* Obrázky a studie. Díl III. Praha 1913, str. 283. (Starosvětské obrázky: Talacko. O Martinka. — Ztracenci. — Z pamětí samotářových. — Z literární historie: F. Vl. Hek. Literární výlet před osmdesáti lety. Dva doplňky. Řeč na památku a poctu presidenta České Akademie Dra Josefa Hlávky, proslovená o schůzi IV. třídy Čes. Ak. dne 1. května 1908. Řeč proslovená dne 20. srpna 1911 k slavnostnímu průvodu v Hronově přišedšímu pozdravit autora o jeho šedesátých narozeninách. — Ze Slovenska: Na Šáryšsku. Klaštorisko. Jan Jiskra z Brandýsa. — Za „Bratrstvem“: Dubno. — Černá legie v Čechách. — Zikmund Winter: Wintrův Kampanus. Zikmund Winter.) II. 1914; III. 1920.
Ref. Sezima, Lumír XLII. 233. — Vykoukal, Osvěta XLIV. 69. — S(ekanina), Zvon XIV. 138.

XL. *Temno.* Historický obraz. Praha, str. 672. I. 16. IV. 1915; II. 4. VI. 1915; III. 2. III. 1916; IV. 1917; V. 1917; VI. 1918; VII. 1919; VIII. 1920; IX. 1921.
Čl.; Sekanina, Nový Jiráskův „obraz historický“. (Glossy k románu „Temno“) Osvěta XLVI. 73.—78. — Rt. Vykoukal, Osvěta XLV. 510. — J. H., Topičův Sborník II. 498. — B., Zl. Praha XXXII. 394. — Zl. Praha XXXIII. 300. — J. Vodák, Čas 1915 č. 375. — A. Novák, Květy XXXVII. 1915, 494.

XLI. *Divadelní hry.* III. (Samota. Pan Johanes. Jan Hus. Jan Roháč.) Praha 1916 (1915), str. 391. II. 1917.

XLII. *Písničky a jiná prósa.* Obrázky a studie. (Písničky. — Z prvních prací: Felice Tankredo. Turečkové. Markytánka. — Z barokové Prahy: Paruka. O hospodářích a obyvatelích. Paní Rosenmüllerová. V „nebi“. Na svatbě. — Lidopisné črty:

Šímová. Z čarodějné knihy. Lidové zkazky z okolí Poličky: 1. O divoženkách. 2. O větřici. Proti zlodějům. Příspěvky k dějinám českých blouznivců náboženských: 1. Píseň ,,o napomenutí". 2. Adamitská listina. — Z literární historie: Pravdovo jubileum. Ze starého denníku. Z mladých let Husových. — Vojna: Stará vojna. Po válečných stopách. Pozdrav českým vojínům v poli.) Praha 1916, str. 344. II. 1917; III. 1920.

Ref. Hlídka, XXXIII. 793. — Vykoukal, Osvěta XLVII. 124.

XLIII. *Husitský král.* Výjevy z velkého dramatu. Praha 1920, str. 480. II. 1921. Rf. Mil. Weingart, Nár. listy 1921 č. 69. — Kaz., Zvon XXI. 265. — J. Vodák, Čas 1921 č. 43. — Arne Novák, Venkov 1921 č. 26, 32, 38. — Štěpán Jež, Cesta III. 1891 č. 46.

II. Překlady Jiráskových spisů.

a) Do ruštiny.

Горные разсказы А. Ираска. Переводъ съ чешскаго и литературныя объясненія А. Степовича. (Оттискъ изъ „Славянскаго Ежегодника".) Кіевъ, типографія Е. Т. Кереръ, 1883, 8⁰, str. III+52+VI+42+II+37+III+24. (Tři sešity.) 2. opravené vydání r. 1884.

(Прутовскій. Анчаръ. За наслѣдіе отцевъ. Залишъ. Дивоусъ (Лѣсное дитя). Дворскій.)

Старинныя сказанія чешскаго народа. Překlad pí M. A. Ljaliné. Illustrace a obálka z čes. vydání. Nákladem A. F. Devrienta v Petrohradě 1899.

Zpr. Světozor XXXIII. 1899 (30. XII. 1898) str. 95. — Rf. Zíbrt, Čas. čes. mus. 1900, str. 93.

Псоглавцы. Историческій романъ А. Ираска. Переводъ съ чешскаго (sl. E. F. Michějeva). С.-Петербургъ, типо-литографія В. В. Комарова, 1902, 8⁰, str. 206. (Román. příloha denníku ,,Svět".) (Zpr. Zvon III. 1903, 602).

Druhý překlad ,*Psohlavců*" od V. Južanina vyšel r. 1905 pod názvem ,,*Za svobodu*". (Zpr. Zvon V. 1905, 682. — Zl. Praha XXII. 1905, 480.)

Třetí překlad od V. P. Glěbové s předml. o Jiráskovi vyšel (v úpravě Sebraných spisů u Ottů) jako II. svazek v ,,Bibliotěce izbrannych slavjanskich pisatělej", vydávané nákladem časopisu ,,Slavjanskij Mir" v Petrohradě 1910. (Zpr. Zvon XI. 1911, str. 111 a 462. — Zl. Praha XXVIII. 1911 (21. X. 1910, str. 59.)

Čtvrtý překlad: А. Ирасекъ, *Песьи головы,* съ чешскаго vyšel v lidové knihovně Книжка за книжкой sv. 204 v Petrohradě bez udání překladatele i roku. Stran 108. Je to překlad zkrácený.

Алоизій Ирасекъ: *Кладъ.* Историческая повѣсть изъ жизни XVIII. вѣка. Перевела съ чешскаго Божена Елинекъ, Moskva 1912. S illustracemi. Stran 64. Vyšlo jako příloha Izvěstí obščestva slavjanskoj kultury, roč. 1, sv. 2. Překlad je neúplný po kap. X. Stran 64.

Podle Zl. Prahy XVIII. 1901, č. 42.—43. přeloženy též: *Svědomí* (od Srezněvské) a *Legenda* (ve Vsemirnoj Illustracii) a chystal se překlad *Proti všem*.

b) Do rusínštiny.

Алоисъ Ирасекъ: *Отецъ*. Драма о 3-хъ дѣяхъ. Къ 70-лѣтнымъ именинамъ. Ужгородъ, Ждималъ и Ветешникъ, 1921. Типографія „Политики" въ Прагѣ. 8°, str. 63.

c) Do polštiny.

Raj świata. Obraz dziejowy Alojzego Jiráska. Z czeskiego przełożył za zezwoleniem autora Dr. Franciszek Krček. Kraków, Spółka wydawnicza polska, 1897, str. 173.

Chodowie. Obraz historyczny z przedmową Vilmy Sokolowej. Przełożyła z upoważnienia autora Marja Wysłouchowa. Lwów, W. A. Szyjkowski, 1902, str. 315. Rf. Zvon II. 182. (volné zpracování, ne překlad).

Sobota. Blažej Chotěřinský. Přeložila M. Wysłouchowa. (Kdy?) (Podle Zl. Prahy XVIII. 1901, č. 42.—43.)

d) Do lužické srbštiny.

Svatý Mikuláš. Přeložil Jan Cyž. (Nejprve v rukopisném sborníku „Serbowki" r. 1905—6; tiskem vyšla v „Katolském Poslu" r. 1906.)

Gero. Historiska hra v štyrjoch jednanjach. Napisał Alois Jirásek. Autorisowany přełožk Mikławša Andrickeho.
Łužica. Měsačnik za zabawu a powučenje. Lětnik XXV. Budyšin. 1906, str. 2. Samostatně: Serbska dźiwadłowa zběrka č. 14. Wudawa Dr. Ernst Muka Budyšin, 1906, 8°, str. 92.

Róžowa holina. (Ružový palouček.) Přeložil M. Krječmař. Lužickosrbská čítanka, uspořádal Dr. Jos. Páta. Praha, nákl. Českolouž. spolku „Ad. Černý", 1920. Čl. 203.

Do Němcow. (Do Němec.) Se svolením autora přeložil Mikławš Krječmar. Českolužický věstník, Praha, nákladem Českoluž. spolku, 1921. Roč. II. č. 1.

Filosofska historija. Přel. Jurij Wićaz. Budyšin 1921, 8°. Nákl. Českoluž. spol. „Ad. Černý". — Dom a svět, č. 1.

e) Do srbochorvatštiny.

Pasoglavci ili Boj čeških graničara za seljaško pravo. Povjestnička slika iz konca 17. stoljeća. Češki napisao Vjekoslav Jirásek. Preveo Stjepan Radić. (Pretiskano iz V. godišta „Hrvatske mysli" 1905.) U Zagrebu, tiskara i litografija Mile Maravića, 1906, v. 8°, str. 220.
(Na konci: Stjepan Radić, Pogled na život i rad Vjekoslava Jiráska.)

U tudjim službama. (V cizích službách.) Iz češke anabase. Roman. Češki napisao Alois Jirásek. Autorisovani prijevod Pavla M. Rakoša. S illustracijama E. Zillicha. (Pretiskano iz „Hrvata".) Zagreb, Jar. Merhaut, s. a. 4°, str. 116.

Dvorski hetman. (Zámecký hejtman.) Historijska pripovijest. Iz češkoga preveo Dr. A. J. Zagreb, Hrvatska knjižara J. Merhaut, s. a., 8⁰, str. 59.

Filozofska historija. Preveo Dr. R. Trstenjak. Koprivnica, V. Vošický, 1920. „Svjetska biblioteka" sv. 43.—44.

Filosofska historija. Preveo Jindra Procházka. Zagreb, Središnjica češko-jugoslavenske naklade J. Herejk, 1921, str. 142. Knjižnica Čehoslovačkih pisaca. sv. I.

Gero. Právo překladu do srbštiny dostali r. 1909 B. Schnehof a Milorad Popovič.

V temnu rovněž přeloženo do chorvatštiny. (Podle Zl. Prahy XVIII. č. 42—43.)

f) Do slovinštiny.

Gardist. Češki spisal Alojzij Jirásek. Poslovenil A. Benkovič. Gorice. Tisk. in založba „Goriška tiskarna" A. Gabrščček. 2. II. 1895, 8⁰, str. 78. Slovanska knjižnica, snopič 33.

V tujih službach. Kos češke anabase. Češki spisal Al. Jirásek. Poslovenil Dragotin Př. (Přibyl.) Ljubljana, založba J. Blasnika naslednikov, 1900, 8⁰, str. 270.

„*Psohlavci*" přeloženi dvakrát; po prvé r. 1888, po druhé v měsíčníku „Slovan" v Lublani r. 1906—7.

Filozofska zgodba. Češki spisal Alojz Jirásek. Z dovoljenjem avtorja poslovenil V. M. Zalar. V Lubljani 1920. Tisk zadružne tiskarne. Česka knjižnica št. 1.

g) Do francouzštiny;

Otec. Přeložil Hanuš Jelínek za přispění pí Patouilletové. Premiéra na Théâtre Royal du Parc v Brusselu 6. ledna 1921.

Rf. —pa—, Zvon XXI. 267.

Kromě toho přeložena do franc. *Rozmarinka.*

h) Do novořečtiny;

Filosofská historie. Do novořečtiny přeložila pí Chariklea Šťastná.

i) Do angličtiny.

Mudrcové byli přeloženi Šárkou B. Hrbkovou v knize „Czechoslovak stories" v Novém Yorku r. 1920.

M. D. Rettigová přeložena profesorem slovan. řečí na universitě kalifornské George R. Noyetem. (Otištěna snad již v revui Poet Lore, Boston Massachusetts.)

j) Do němčiny;

Zwei Freidenker. Geschichtliches Lebensbild. Übersetzt von Dr. Viktor Guth. Politik 1899, č. 59.

Im Dunkel. Übersetzt von Hugo d'Ami. Politik 1900, č. 12.

Am Vorspanne. Übersetzt von Hugo d'Ami. Politik 1902, č. 228.

Das Leben für die Todten. Erzählung aus dem böhm. Emigrantenleben des 16. Jahrhunderts. Übersetzt von A. B. Politik 1902, č. 273.

Thomas Famfule von den Chevauxlégers. Zur Biographie des M. Aleš. Übersetzt von J. Ž e r a n o v s k ý. Politik 1903, č. 25.

Jan Žižka. Překlad posledního obrazu (Žižka před Prahou) a úvaha od Dra Spir. Wukadinoviće. Wiener Abendpost 1903, č. 268. (Zvon IV. 1904, str. 239.)

Die Hussaren. Aus dem Böhmischen (bez udání překladatele). Politik 1904, č. 10.

Chodische Freiheitskämpfer. (Psohlavci.) Historisches Gemälde. Mit Genehmigung des Verfassers aus dem Böhmischen übersetzt von B. Lepař. Mit Vorwort von Jar. Kamper. Prag, J. Otto. 1904, 8⁰, str. 432.
Ref. Neue Freie Presse 18. XII. 1904.

Die Laterne. (Lucerna.) Ein Spiel in vier Aufzügen von Alois Jirásek. Autorisierte Übersetzung von Sp[iridion] Wukadinovič. Prag, J. Otto, 1906, 8⁰, str. 124 [2].

Wider alle Welt. (Proti všem.) Roman. Aus dem böhmischen frei übersetzt von Josa Höcker. (Vorwort von Jar. Kamper.) I.—II. Prag, J. Otto, 1911, 8⁰, str. 513 a 475. Slavische Romanbibliothek XIII.
Rf. Č(ervinka), Zl. Praha XXIX. 170.

Das Ritterhaus. („U rytířů".) Eine Novelle. Aus dem böhmischen übersetzt von Karl und Marie Frypés. Prag, Druck u. Verlag von E. Beaufort, s. a. 8⁰, str. 117.

Erinnerung an meine Mutter. Uebersetzt von Rudolf F u c h s. Prager Tagblatt 1921, č. 130.

Filosofskou historii přeložil Karel Frypés. Mimo to bylo přeloženo: *Obrázek.* Řada drobných povídek byla přeložena A. Auředníčkovou ve Wiener Abendpost.

III. Spisy z Jiráska upravené.

Chodové. Velké historické drama v 5 jednáních. Dle histor. románu „Psohlavci" upravil J. J. D v o ř á k. Ve Wilberu, Nebr., nákladem „Přítele lidu", 1897, 8⁰, str. 48.

A. J i r á s e k: *Ze vsi.* Valčík. Pro mužský sbor složil Fr. V o g n e r, učitel v Litomyšli. Vlastimil, sbírka muž. čtverozpěvů, vyd. R. Nejedlý. Seš. 13. č. 74. Litomyšl 1886.

Psohlavci. Zpěvohra o třech jednáních a 6 obrazech. Dle románu Al. Jiráska napsal K a r e l Š í p e k. Hudbu složil Karel Kovařovic. Klavírní výtah pro dvě ruce upravil Rud. Piskáček. Praha, Fr. Chadím, [1907], fol. 115 str.

M i l a n S v o b o d a: *U Buteauů.* Scéna z románu „F. L. Věk". Knihovna „Kytice" sv. VII. Praha, Svoboda, 1921 8⁰.

J. M S c h m i t t. *Filosofská historie.* Tři scény (upravené pro litomyšlské oslavy r. 1911). 1. V bytě sl. Elis. 2. U aktuárů. 3. V Nedošínském háji.) V rukopise u autora, profesora v Táboře.

Jaroslav Homola: *Jak F. L. Věk po prvé k Buteauovým přišel.* (Pražský obrázek z r. 1787. Z F. L. Věka, I. díl.) V rukopise; hrálo se r. 1911 v Nár. domě na Král. Vinohradech.
Eugen Stoklas: *Knížecí sirotek.* Hra pro loutky o 3 dějstvích. (Podle „Starých pověstí českých"). Choceň, Č. Mojžíš, 1919, 8⁰, str. 39.
Eugen Stoklas: *Král Ječmínek.* Hra pro loutky o 3 dějstvích s předehrou a dohrou (částečně podle „Starých pověstí českých"). Choceň, knihtiskárna Loutkáře, 1919, 8⁰ str. 39.
Fr. Husák: *U Věků.* Scéna. V rukopise. Hráno 25. VI. 1921 v Č. Budějovicích.
Fr. Husák: *U pana oberstwachtmistra.* Scéna. V rukopise. Hráno 25. VI. 1921 v Č. Budějovicích.

IV. Výbory ze spisů Jiráskových.

Jiráskova čítanka. Sestavil a úvodem opatřil Kar. Jar. Obrátil. S podob. Brno, O. Sobek, 1919, str. 160. Sobkova Sbírka dobré četby lidové, sv. II.
Jirásek české mládeži. Výbor ze spisů. Uspořádal A. Caha. Brno, Ústř. spolek učit. 1921, str. 128.
Jiráskovo číslo České osvěty. Uspořádala redakční rada (Hikl, Novotný, Rambousek). Praha, Svaz osvětový 1921, str. 70.
Mládí našich vynikajících mužů a žen z jejich vlastních vzpomínek. Upravil J. Horčička. Praha, Unie 1921. (Alois Jirásek, se 7 ill. str. 157—172.)
Výbor ze spisů Al. Jiráska: Stezkami našich dějin. Se schválením mistra Jiráska upravil J. Horčička. Praha, Otto 1921, str. 360 s podob. a 82 obr.

V. Publikace, jež A. Jirásek redigoval.

Ottova Laciná knihovna národní. Spisy pro zábavu a poučení. Praha, Otto, 8⁰. Od r. 1878 až do r. 1880.
Čechy. Společnou prací spisovatelů a umělců českých vedl Alois Jirásek. Od dílu X. až do XIV. Praha, J. Otto, 1896—1908.
Zvon. Beletristický týdenník. Majetek a orgán spisovatelského družstva. Odpovědný redaktor (nyní) Fr. S. Procházka. Redakční rada: A. Jirásek. K. V. Rais. Josef Thomayer. Ročník I. 1901—XXI. 1921.

VI. Literatura o Jiráskovi.

a) Knižní.

Jan Voborník: *Alois Jirásek.* Jeho umělecká činnost, význam a hodnota díla. Praha, Otto, 1901, 8⁰, str. 118.
Rf. S., Zl. Praha XVIII. 1901, 576. — A. Novák, Listy fil. XXVIII. 1901, 387.

Alois Tuček: *Alois Jirásek.* Kapitoly literárně kritické. Praha, Heida a Tuček (1901), 8°, str. 103. Duch a práce, sv. II.

Ref. J. Karásek, Mod. revue VIII. 1901, 172 a 496. — A. Novák, Listy fil. XXIX. 1902, 81.

Dr. Zdeněk Nejedlý: *Alois Jirásek.* Praha, nákl. vlastním, 1902, 8°, str. 102. (Otištěno z Časopisu musea král. Českého.)

Dr. Zdeněk Nejedlý: *Alois Jirásek a jeho Litomyšl.* Litomyšl, nákl. Dra Fr. Páty 1911, 8°, str. 42 + podobizna. Litomyšlská knihovna, čís. I.

Rf. Zl. Praha XXIX. 1912, 195. — Hartl, Samostatnost 1911.

Jiráskova Litomyšl. Studie a vzpomínky k šedesátým narozeninám Aloise Jiráska uspořádal T. E. Tisovský. S 26 ilustracemi. Praha, Otto 1911, str. 116.

Obsah: Jan Voborník, Jiráskova Litomyšl. Dr. Frant. Páta: Litomyšl. Otto Poppler: Jirásek a Litomyšl. Fr. Wenig: Litomyšlské kvarteto. Josef Šimek: Jirásek na vycházkách a výletech. V. K. Jeřábek: Al. Jirásek a moravský panáček. Josef Weger: Jirásek tanečník. Roman Nejedlý: Jirásek na Karlově. Marie Jeřábková: Když jsme se loučili. Dr. Jos. Theurer: Vzpomínka. Julius Stoklasa: Vzpomínka z litomyšlských dob studentských. Dr. Lad. Machač: Jirásek ve škole. Eman. Stránský: Nezapomenutelný. Frant. Klapálek: Studenti. T. E. Tisovský: Doslov — ale trochu delší.

Rf. Červinka, Zl. Praha XXVIII. 582. — Osvěta lidu XVI. 1911 č. 107. — Ant. Veselý, Nár. Listy 1911.

Bedřich Beneš: *Blažený den. O Aloisu Jiráskovi.* Besídky o básnících, sv. 10. Brno, K. Dvořáček 1920, m. 8°, str. 16.

Frant. Tichý: *Náš Jirásek.* S podobiznou. Nymburk, Svat. Hrnčíř, 1920, 8°, str. 24

Vzkříšení. Knižnice zábavy a poučení, č. 10.

Dr. Jan Frič: *Život a dílo Aloisa Jiráska.* K sedmdesátému výročí narozenin. S 11 obrazy. Praha, G. Voleský 1921, 8°, str. 336.

Ref. —och—, Zvon XXI. 1921, str. 349.

Dr. Miloslav Hýsek: *Alois Jirásek.* Praha, Státní nakladatelství 1921, 8°, str. 30. Občanská knihovna, č. 17.

Dr. Hanuš Jelínek: *Alois Jirásek.* Praha, F. Topič 1921, 8°, str. 16. České hlavy, sv. 17.

Arnošt Caha: *Alois Jirásek.* K jeho 70. narozeninám. Brno 1921. „Svědomím čes. dějin". Roč. II. č. 9—10.

b) V časopisech a publikacích:

Alois Jirásek. Světozor XII. 1878, str. 651 (první stať o Jiráskovi s portrétem na str. 641).

IV

L. Čech: *Sebrané spisy Al. Jiráska* (díl I.—X.) Rf. Osvěta XXII. 1892, str. 170—178, 281—288.
Karel Eichner: *Alois Jirásek* (s podobiznou). Malý Čtenář XV. 1895—6, 134.
Zikmund Winter: Jirásek doma. Kniha č. 6., 1896.
K. Arnosti: *Alois Jirásek*. Politik 1896, č. 24.
R(edakce): *Alois Jirásek*. Vzpomínka na 25letou literární činnost jeho. Světozor XXXI. 1897, str. 610.
Fr. Bílý: *Alois Jirásek*. Ottův slovník naučný XIII. 1898, str. 539—542.
Jan Voborník: *Padesát let literatury české*. Jub. památník České akademie. Praha 1898.
Zd. Nejedlý: *Alois Jirásek*. Čas. čes. mus. 1901, str. 305, 489; 1902, str. 39, 186, 403.
Jan Osten: *Alois Jirásek*. Ke dni jeho padesátých narozenin. Lumír XXIX. 1901, str. 509.
Alois Tuček: *Alois Jirásek*. K 50. výročí jeho narozenin. Zvon I. 1901, str. 573.
Jan Voborník: *Alois Jirásek*. K padesátým jeho narozeninám. Nár. Listy 23. VIII. 1901. (Feuilleton.) č. 232.
—*a*—: *Alois Jirásek*. K 50. výročí. Politik 1901, č. 232.
F. V. Vykoukal: *Alois Jirásek*. Slovo k jeho 50. narozeninám. Osvěta XXXI. 1901, 776.
Dr. Čeněk Zíbrt: *Alois Jirásek* (s podobiznou). Český Lid XI. 1901—2, str. 61.
J. S. Machar: *Alois Jirásek*. Naše doba VIII. 1901, 858 str.
Zlatá Praha mistru Aloisu Jiráskovi v den jeho 50. narozenin dne 23. VIII. 1901. Ročník XVIII. 1901, č. 42.—43., str. 493—516. Obsah: Jar. Vrchlický: Aloisu Jiráskovi. Báseň. — Zikmund Winter: Aloisu Jiráskovi a o něm. — Adolf Heyduk: Jsi lidu věštcem, vůdcem, učitelem... Báseň. — Vzpomínky přátel a ctitelů (psali): Josef V. Sládek, Josef Thomayer, K. V. Rais, M. A. Šimáček, Gustav Schmoranz, Karel B. Mádl, Frant. Kvapil, Fr. Herites, Jan Žeranovský, Josef Štolba, Alois Škampa, Jiří Guth, Viktor Dyk, Josef Šmaha. — Dr. Zdeněk Nejedlý: Jiráskova Litomyšl. — Jubilejní pozdravy a glosy: E. Krásnohorská, Jan Lier, Bohumil Adámek, Karel Mašek, Fr. Bílý, Fr. S. Procházka, Met. Jahn, Fr. X. Svoboda, Růžena Jesenská. V. a Al. Mrštík, Ant. Klášterský, Josef Holeček, Lothar Suchý, Jaromír Borecký, Ignát Hořica, Bohdan Kaminský, J. Opolský, V. Štech, Karel Červinka. Ad. B. Dostál, Jan z Wojkowicz, F. X. Svoboda. — J. K. Hraše: Jirásek a Hronov. — Jaroslav Kvapil: Přípitek mistru Jiráskovi. (Báseň.)
B. J. Maurer: *„Husaři" od Al. Jiráska*. Ilustr. svět II. 1902, č. 3.
Karel Eichner: *Alois Jirásek* (se 3 il.) Malý Čtenář XXI. 1902, 21.
—čík: *Vzácné jubileum*. Reminiscence z jubilea 75letého trvání „Ochotnického spolku v Hronově. (O Jiráskovi herci.) Osvěta lidu VII. č. 83., 18. X. 1902.

Rud. M. Zahradník: *O Jiráskovi a jeho díle.* V chorvat. ilustr. listě „Nada" č. 22. v Sarajevě. (Zpr. Zvon II. 1902, 139.)

A. B. D(ostál): *Alois Jirásek.* (Naše galerie.) Lumír XXXII. 1904, str. 33. (s podob.)

Alois Jirásek. V časopise „Aus fremden Zungen". Rf. Zl. Praha XXII. 1905, str. 264.

H.: *Alois Jirásek.* Nár. listy 1905, č. 317.

Dr. Jan Jakubec: *Jiráskova beletrie historická.* Lumír XXXIV. 1906, str. 73.

Arne Novák: *Die čechische Literatur der Gegenwart.* (Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen. Bd. V. 1. Abtlg.) Leipzig, C. F. Amelangs Verlag, 1907, str. 301. (2. vyd. 1913.)

Zdeněk Wirth: *Po stopách novely.* Příspěvek k technice literárního díla. (Jirásek: Z malých cest.) Zlatá Praha XXV. 1908, str. 202.

Jan Jakubec: *Jiráskův „F. L. Věk".* Lumír XXXVI. 1908, str. 108.

Dr. Albert Pražák: *Jiráskovo „Bratrstvo".* Zlatá Praha XXVI. 1909, str. 385.

Arne Novák: *Stručné dějiny literatury české.* Olomouc, R. Promberger, 1910, str. 431—437. — 2. oprav. vyd. 1913, str. 480—486.

Adolf Heyduk: *Aloisu Jiráskovi k šedesátinám.* Báseň. Zvon XI. 1911, str. 753.

Aug. Eug. Mužík: *Aloisu Jiráskovi k šedesátinám.* Báseň. Osvěta XLI. 1911, str. 695.

Zlatá Praha Aloisu Jiráskovi. Ročník XXVIII. č. 48., 18. VIII. 1911.
Obsah: Zikmund Winter: Jirásek. — J. Thomayer: K povahopisu Jiráskovu. — Jar. Kvapil: Jirásek dramatik. — Fr. S. Procházka: Aloisu Jiráskovi. (Báseň). — K. V. Rais: S Jiráskem za pomníkem Máchovým. — Dr. Alb. Pražák: Pramen Jiráskova díla. — Ant. Veselý: Jiráskův pomník našeho národního probuzení: F. L. Věk. — Vinc. Červinka: Jiráskova Litomyšl. — Karel Frypés: Vzpomínka. — Hronov.

Alois Jirásek šedesátníkem. (Z letopisů musejních.) ČČM. 1911, str. 480.

Fr. A. Šubert: *Dílo Aloise Jiráska.* Řeč při slavnosti šedesátých narozenin A. Jiráska v Hronově dne 20. srpna 1911. Osvěta XLI., 1911, str. 671. (Vydáno samostatně nákladem autora tiskem „Politiky" 1911, fol., str. 6.)

K. V. Rais: *Vzpomínka.* Zvon XI. 1911, str. 754.

Fr. Táborský: *Alois Jirásek* (s podobiznou). Almanach král. hlav. města Prahy na r. 1912. Roč. XV. str. 259.

Fr. Táborský: *Alois Jirásek.* F. Bartoše Česká čítanka pro IV. tř. škol středních. Vydání 7. upravil Jan Kabelík. Brno, K. Winiker, 1913, str. 123.

Miloslav Hýsek: *Jiráskovy Paměti.* Lumír XLI. 1913, str. 276.

V. Dyk: *Jiráskovo „Temno".* Lumír XLIII. 1915, str. 281.

K. M.: *K vydání 40. svazku „Sebraných spisů"* („Temno"). Zlatá Praha XXXII. 1915, str. 335.

Josef Sehnal: *Po stopách Jiráskova „Temna".* Zlatá Praha XXXIII. 1916 (8. XII. 1915), str. 117 (se 7 il.).

Arne Novák: *Jiráskovo „Temno"*, Zvony domova, Praha 1916.

Tereza Svatová: *Jiráskovi tanečníci.* Zlatá Praha XXXIII. 1916, str. 535.

Václav Mostecký: *O jazyce románů Jiráskových.* Naše řeč. I. 1917, str. 161.

B. Mendl: *Jiráskovo husitství,* Národ I. 1917.

A. Neumann: *Jiráskova husitská dramata.* Hlídka XXXV. 1918, str. 245 nn.

Miloslav Novotný: *Alois Jirásek a Prácheňsko,* Otavan III. 1918–1919.

Miloslav Novotný: *Husitství v díle Jiráskově,* tamtéž.

Náchodské listy Aloisu Jiráskovi. Roč. VII. č. 21. 1918. (Obsah: E. Krásnohorská: Duch Jiráskův. Báseň. — Dále přispěli: Dr. J. Štemberka, Dr. J. Guth, Ferd. Tomek, Dr. K. Kramář, -eš.

V. Mikota: *Jiráskova výstavka v Hronově.* Nách. listy VII. 1918, č. 35.

Jos. Laichter, *Česká protireformace ve světle Jiráskova románu „Temno".* Uměním k životu, Praha 1919.

Jar. Zuman: *Alšův proslov k Jiráskově hře „Pan Johanes".* Loutkář III. 1919, č. 8.

Eug. Stoklas: *Dar Al. Jiráska loutkovému divadlu.* (Pan Johanes.) Loutkář III. 1919, č. 10.

Jan Voborník: *Alois Jirásek.* Československý kalendář Moravské Orl'ce 1919.

Alois Jirásek. Našemu dorostu. Sborník proslovů a přednášek pro dorost jednot sokolských. Uspořádal B. Lipan. Praha. J. Springer, 1920, str. 124.

F. Sekanina: *Alois Jirásek.* K výročí sedmdesátých narozenin (s reprodukcí rodného domu v Hronově). Kalendář Nár. Politiky XXXI. 1921, str. 148–9.

Miloslav Hýsek: *Alois Jirásek a turistika.* Časopis turistů XXXIII. 1921, str. 3–11.

Miloslav Hýsek: *Jirásek a Sienkiewicz.* Čítanka pre štvrtú triedu slovenských stredných škol. Sostavil Albert Pražák. Praha 1921. 301–305.

Karel Hikl: *Alois Jirásek.* Jeho význam, život a dílo. Jiráskovo číslo České osvěty. Praha, Svaz osvětový 1921, str. 4–10.

Dr. Jindřich Veselý: *Jak budou oslavovat loutková divadla Jiráska?* Loutkář. Roč. V. č. 8, str. 105. Král. Vinohrady 1921.

Diskuse o Nobelově ceně: F. Peroutka, Dva kandidáti Nobelovy ceny literární. Tribuna 1921 č. 5. — Anketa Kandidatura Nobelovy ceny. Tamt. č. 9. — J. Herben, Otrávené ovzduší. Nár. listy 1921 č. 29.

Miloslav Hýsek: *Alois Jirásek.* Naše doba XXVIII. 1921, 641–651.

Václav Váňa: *Náš kraj v Jiráskových románech.* Vlastivědný sborník českého jihovýchodu. Roč. I. Pelhřimov 1921. str 185.

Hynek Marek: *Alois Jirásek.* Krajem Horymírovým. Vlastivěd. sborník I. 1921, č. 5.

Marie Míšková-Raisová: *Me vzpomínky na Aloise Jiráska a jeho druhy.* Nár. Pol. 1921, č. 152. a 166.

A. Nečásek: *Pietní čin našeho dorostu.* Jiráskův pomník v Mezihoří. Venkov 1921, č. 154.

Děti republiky. Jiráskovo číslo. Roč. III. č. 10. Brno 1921.

Bohumil Kulíř: *Jiráskův kraj.* Krása našeho domova. Jiráskovo číslo (17 ill.) Roč. XIII. 1920–21, č. 9.

Fr. Sekanina: *Jiráskovo jubileum.* S podobiznou a 37 reprodukcemi originálů prof. K. Beneše. Český svět mistru Jiráskovi. Roč. XVII. 1920–21, č. 44.

Lidové proudy Aloisu Jiráskovi. Náchod. Roč. XVI. 1921, č. 27. (Obsah: Alois Jirásek a lid. — Profeld: K charakteristice děkana J. Regnera. — Týž: Obsah pergamenu, jenž bude vložen do zákl. kamene Jiráskovy chaty na Dobrošově.

F. Skácelík: *Jiráskův kraj.* Nár. listy 1921, č. 189.

Časopis *Jeviště* II. č. 27. 1921. Jiráskovo číslo.

Jan Heidler: *„1917". Projevy českých spisovatelů.* Nakladatelství Vesmír. Praha 1921.

Světozor. Jiráskovo číslo. Roč. XXI. 1921 č. 22–23.

Zlatá Praha Jiráskovi. Roč. XXXVIII. 1921 č. 25–26.

Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek ku poctě jeho sedmdesátých narozenin. Pořádali: Miloslav Hýsek část textovou a K. B. Mádl část obrazovou. Praha, Otto 1921 m. 4⁰, str. 507.

DOSLOV.

Vědečtí pracovníci a přátelé i ctitelé Jiráskovi sdružili se v přítomném sborníku z úcty k velkému básníkovi, aby podle svých sil přispěli k oslavě jeho sedmdesátých narozenin. Byli při tom vedeni přesvědčením, že Jiráskovo dílo je z největších bohatství národa, který je vroucně miluje a je mu za tolik zavázán, a že patří nejen přítomnosti, nýbrž i budoucnosti, která se k němu bude vraceti jako k prameni národní i mravní síly. Proto se snažili svými rozbory a dokumentárními vzpomínkami položiti bezpečný základ ke studiu Jiráskova díla, k jeho osvětlení a pochopení. Nakladatelství Ottovo, chtějíc samo vhodně uctíti svého nejčtenějšího autora, vyšlo této snaze s největším porozuměním vstříc.

Pořadatel textové části sborníku je si vědom, že se v něm nepřihlíží ke všem složkám a problémům Mistrova díla a že v něm některá významná themata nejsou zastoupena. Omlouvá se tím, že několik důležitých slíbených článků bylo v poslední chvíli pro zaneprázdnění autorů odřeknuto, a doufá, že se s nimi v dohledné době setkáme jinde.

OBSAH.

SEZNAM VYOBRAZENÍ.

Str.

ČESKOSLOVENSKÉMU ČTENÁŘSTVU DOPORUČUJEME SEBRANÉ SPISY ALOISE JIRÁSKA.

Sv. 1. Maloměst. historie, 9. v. Kč 28·—
,, 2. F. L. Věk I., 9. vyd. . . ,, 24·—
,, 3. Za bouře a klidu, 7. vyd. ,, 27·—
,, 4. Skaláci, 8. vyd. . . . . ,, 24·—
,, 5. Poklad, 8. vyd. . . . . ,, 18·—
,, 6. Mezi proudy I. Dvojí dvůr, 8. vyd. ,, 34·—
,, 7. Mezi proudy II. Syn ohnivců, 8. vyd. ,, 20·—
,, 8. Mezi proudy III. Do tří hlasů, 7. vyd. . ,, 40·—
,, 9. Drobné povídky, 6. vyd. ,, 26·—
,, 10. Sousedé. Pandurek, 6. v. ,, 24·—
,, 11. Z různých dob I. 6. vyd. ,, 18·—
,, 12. ,, ,, ,, II. 6. v. ,, 30·—
,, 13. ,, ,, ,, III. 5. v. ,, 26·—
,, 14. Skály, 6. vyd. . . . . . ,, 26·—
,, 15. Na ostrově. Druhý květ. 6. vyd. . . . . . . ,, 28·—
,, 16. V cizích službách, 7. vyd. ,, 24·—
,, 17. Na dvoře vévod. — Ráj svět 7. vyd. . . . . ,, 40·—
,, 18. Zahořanský hon, 6. vyd. ,, 20·—
,, 19. Proti všem, 7. vyd. . . ,, 60·—
,, 20. F. L. Věk díl II. 8. vyd. ,, 32·—
Sv. 21. Psohlavci, 16. vyd. . . Kč 20·—
,, 22. Rozmanitá prósa, 5. vyd. ,, 16·—
,, 23. U nás I., 7. vyd. . . . . ,, 38·—
,, 24. Domů, 5. vyd. . . . . . ,, 27·—
,, 25. Divadelní hry I., 5. vyd. ,, 24·—
,, 26. F. L. Věk III., 7. vyd. ,, 40·—
,, 27. U nás II., 6. vyd. . . . ,, 32·—
,, 28. Bratrstvo I., 7. vyd. . . ,, 38·—
,, 29. F. L. Věk IV., 7. vyd. . ,, 40·—
,, 30. U nás III., 6. vyd. . . ,, 42·—
,, 31. U nás IV., 5. vyd. . . ,, 28·—
,, 32. Bratrstvo II., 6. vyd. . ,, 39·—
,, 33. Rozmanitá prósa II., 4. v. ,, 18·—
,, 34. F. L. Věk V., 6. vyd. . . ,, 42·—
,, 35. Bratrstvo III., 5. vyd. . ,, 45·—
,, 36. Divadelní hry II., 3. vyd. ,, 34·—
,, 37. Z mých pamětí I., 4. v. ,, 28·—
,, 38. Z mých pamětí II., 4. b. ,, 25·—
,, 39. Rozmanitá prósa III., 3. vyd. . . . . . . ,, 17·—
,, 40. Temno, 9. vyd. . . . . ,, 50·—
,, 41. Divadelní hry III., 2. v. ,, 23·—
,, 42. Písničky, 3. vyd. . . . ,, 28·—
,, 43. Husitský král, 2. vyd. . ,, 45·—

Vázané svazky o 10 Kč dražší.

MIMO SEBRANÉ SPISY AL. JIRÁSKA VYŠLO:

Emigrant, drama, 3. vyd. . . . Kč 7·—
F. L. Věk, ill. Kašparem, 5 dílů ,, 476·—
F. L. Věk, ill. Kašparem, 5 dílů skv. váz. . . . . ,, 596·—
Filosofská historie, ill. Kašparem ,, 60·—
Filosofská historie, ill. Kašparem, skv. váz. . . . . ,, 84·—
Gero, historická hra, 2. vyd. . . ,, 5·70
M. Jan Hus, histor. hra, 2. vyd. ,, 8·—
Pan Johanes, báchorka, 2. vyd. ,, 7·—
Kolébka, dramat. žert, 3. vyd. ,, 6·—
Lucerna, divadel. hra, 5. vyd. . ,, 9·—
Die Laterne . . . . ,, 3·70
Otec, drama, 4. vyd. . . . . ,, 5·—
Psohlavci, skv. váz. . . . . . . ,, 36·—
Psohlavci, illustr. vyd. (Aleš) . ,, 60·—
Proti všem, skv. váz. v plátně ,, 90·—
Psohlavci, ill. vyd. (Aleš), váz. Kč 84·—
Psohlavci, ill. vyd. (Aleš), v celoplátěné vazbě . . . . . . ,, 90·—
Jan Roháč, historická hra . . . ,, 3·40
M. D. Rettigová, veselohra, 2. v. ,, 4·50
Samota, divadel. hra, 2. vyd. . ,, 7·—
Vojnarka, drama, 8. vyd. . . . ,, 8·—
Temno, skv. váz. v plátně . . ,, 80·—
Z bouřlivých dob I. . . . . . ,, 3·30
Ze zašlých dob, histor. obrázky (pro mládež) . . . . . . ,, 16·—
Jan Žižka, histor. hra, 2. vyd. ,, 8·40
Voborník, Al. Jirásek, váz. . . ,, 13·70

N ě m e c k y od Al. Jiráska vyšlo:

Chodische Freiheitskämpfer (Psohlavci) . . . . ,, 9·60
Wider alle Welt (Proti všem) . ,, 18·—

Na tyto ceny připočítává se dočasná režijní přirážka 10%.

Všecka zde uvedená díla má na skladě nebo neprodleně objedná každé knihkupectví.

NAKLADATELSTVÍ J. O T T O, spol. s r. o. v Praze, Karlovo nám. 34.
Bratislava, Laurinská 8, *Vídeň I.*, Gluckg. 3.

TISKOVÉ CHYBY.

Str. 260 řádek 8. shora místo *rané* čti správně *ranní*.
,, 284 ,, 7. ,, ,, *rozptýlil. Prostředek* čti *rozptýlil Prostředek*.
,, 357 ,, 12. ,, ,, *na str. 351* čti *na str. 349*.
,, 447 pozn. místo *str. 81* čti *str. 105*.

J • O T T O